

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
ÉVKÖNYVE

I.

1957.

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK

ÉVKÖNYVE

I.

1957.

Szerkesztettők

FRISS ISTVÁN
igazgató

irányításával az Intézet osztályvezetői

CUKOR GYÖRGY, CÖNCÖL GYÖRGY, HORVÁTH LAJOS,
JÁVORKA EDIT, NAGY TAMÁS

Technikai szerkesztő

RÓZSA GYÖRGY

© Akadémiai Kiadó, Budapest

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Kondor Árpád

A kézirat beérkezett: 1957. XI. 4.

Terjedelem: 34 (A/5) tv

Pécsi Szikra Nyomda 7970

Felelős vezető: Melles Rezső

TARTALOMJEGYZÉK

Friss István: Előszó	Oldal
— — — — —	7

T a n u l m á n y o k

Nagy Tamás: Az Intézet munkája és közgazdaságtudományunk feladatai	12
Göncöl György: Makroökonómia és értékelmélet	32
Erdős Péter: A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről	76
Molnár Ferenc: A gazdasági elmaradottság fő ismérvei, okai és leküzdésének perspektívái	102
Bródy András: A nehézipar néhány fajlagos mutatójának alakulása (Kísérlet az input-output módszer alkalmazására)	134
Cukor György: A munkatermelékenység bruttó és nettó mutatószámainak alkalmazhatósága	156
Lukács László: A pontosság korlátai a gépipari vállalatok könyviteli adatszolgáltatásában	178
Bródy András: A hővégi hajrá és a készletek	203
Schmidt Adám: Az állami vállalatok beruházásainak finanszírozása	219
Hoth Róbert — Rédei Aranka: A fogyasztói árképzés fő elvei (Különös tekintettel a ruházati ipar árképződésére)	250
Vági Ferenc: A lakosság vásárlóalapja és áruellátása 1950—1955-ben	285
Ausch Sándor: A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció	322
Csendes Béla: A kenyérgabona-termelés és -felhasználás alakulása hazánkban a felszabadulás előtt és után	355
Kelemen Zoltán — Siebenfreud Kurt: A gépállomási munkák gazdasági hatása egy termelőszövetkezetben	384
Augusztinovics Győző — Németi Lászlóné — Szentmártoni Lajos — Szűcs Róbert — Witthen Béla: A mezőgazdasági önköltség- és jövedelmezőség-számítás módszereinek egyes kérdései	424
Komló László — Kovács Csaba: A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben alkalmazható termelési eredmény szerint részesedés elvei és néhány részesedési változat felépítése	456

Közlemények

A Közgazdaságtudományi Intézet kutatási témái 1955—1957. években	513
Az Intézet külföldi kapcsolatai — — — — —	523
Könyvtár és dokumentáció (Rózsa György — Ferenczy Ödönné) —	525
Az Intézet munkatársainak publikációs tevékenysége — — — —	529
A Közgazdasági Szemle munkája (Fekete Ferenc) — — — — —	537
A Közgazdasági Szemle munkatársainak publikációi — — — —	542

ELŐSZÓ

Jelen tanulmánykötettel a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete először lép szélesebb nyilvánosság elé. Helyénvalónak látszik ebből az alkalomból néhány szót szólni nem az intézet munkájáról — erről külön cikk számol be —, de az intézet munkatársait munkájukban irányító főbb elvekről.

Ma már többé-kevésbé közhely, hogy abban az általános fellendülésben, mely tudományos életünket a felszabadulás után jellemezte, elmaradtak a társadalomtudományok, köztük a közgazdaságtudomány is. Önálló, tudományos jellegű közgazdasági kutatásról a felszabadulást követő első években alig beszélhetünk. Ebből társadalmunk fejlődését gátló ellentmondás fakadt. Egy szocialista ország gazdaságpolitikája, tervezése szigorú tudományos megalapozottságot követel. A tudomány azonban alig járult hozzá tervezésünk és gazdaságpolitikánk megalapozásához. Ez az ellentmondás különösen érezhetővé, bántóvá és tudatossá vált 1953 júniusa után. Emlékezetes határozata után a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége élesen, világosan feltárta az 1951 és 1953 közt a vezetésben elkövetett hibákat. A párt határozottan hozzáfogott a hibák kijavításához. De a gazdaságpolitika és a gazdasági vezetés terén ehhez hiányzott a kellő hozzáértéssel kidolgozott tudományos alap.

Ekkortól kezdve sok szó esett egy közgazdasági tudományos intézet megalakításának szükségességéről. A következő év vége felé erre sor is került. Intézetünk nem egészen három éve alakult. Az akkor magunk elé tűzött elvek azóta is irányvonalul szolgálnak tudományos kutatásainkban.

Magukat ezeket az elveket nem mi gondoltuk vagy alakítottuk ki. Alapelvei ezek minden igazán tudományos kutatásnak, különösképpen minden marxista, tehát materialista és dialektikus kutatásnak. Csak a közgazdaságtanban elharapózott tudománytalan módszerek tették újabb leszögezésüket szükségessé. Hadat kellett üzennünk minden dogmatizmusnak. Éveken ke-

resztül a tudományos munkát, főleg Marx, Engels, még inkább Lenin és Sztálin idézgetésével és ez idézetek kifejtésével és magyarázásával helyettesítették. Ezt a dogmatizmust skolaszticizmus egészítette ki. Tények és folyamatok tanulmányozása helyett pusztán gondolkodással igyekeztek a helyes alapelvekből újabb megismerésekre jutni, de legtöbbször csak többé-kevésbé önkényes konstrukciókra jutottak. Divatba jött emellett és tudományként tetszelgett a párt és a kormány intézkedéseinek, határozatainak utólagos, tudományos nyelvezetet használó alátámasztása, igazolása ugyancsak Marxtól, Engelstől, s főleg Lenintől és Sztálintól vett idézetek segítségével.

Mindezzel az áltudományossággal gyökeresen szakítottunk. Feladatunknak kezdettől fogva népgazdaságunk gyakorlatának kutatását tekintettük. Tények, az egy-egy jelenséggel összefüggő, lehetőleg összes tények lelkiismeretes összegyűjtésére törekedtünk, igyekeztünk ezeket alaposan, minden lehetséges összefüggésüket figyelembe véve tanulmányozni, hogy ebből a jelenségek és folyamatok belső kapcsolataira, törvényszerűségeikre, mozgásukra, fejlődésük feltételeire vonatkozó minél pontosabb következtetéseket vonhassunk le. Igyekeztünk figyelembe venni mindazt is, amit a kutatott vagy legalább azokkal rokon jelenségekről más — és különösen marxista — kutatók előttünk megállapítottak. De sohasem tekintettük szentnek senkinek a megállapításait, ha azokat a gondosan megfigyelt tények nem igazolták. Egyszóval: tőlünk telhetően tudományosan dolgoztunk.

„Tiszta“ tudományt űztünk-e tehát, vagyis tudományt a tudomány kedvéért? Nem! A tudománynak az ad értelmet, ha a haladást szolgálja. Ez volt mindig a tudomány nagyjainak és minden igaz tudósnak meggyőződése. Volt közöttük, aki életével és sok, aki szenvedés, nélkülözés vagy üldöztetés vállalásával pecsételte meg ezt a meggyőződését.

A mi kutatásainknak is a társadalmi haladás szolgálata ad értelmet. Kutatásaink, ha eredményesek, hozzájárulnak a proletárdiktatúra, a munkás-paraszt szövetség megszilárdításához. Útmutatást adnak arra nézve, hogy milyen gazdasági intézkedések és intézmények segítik elő és gyorsítják, milyenek hátráltatják és lassítják a kizsákmányolásmentes, osztály nélküli társadalom felépítését. Hozzájárulnak a gazdaságpolitikában esetleg elkövetett hibák feltáráshoz, a helyes gazdaságpolitika kialakításához. Csak az elfogulatlan, a semmiféle tekintélytisztelettől nem befolyásolt kutatás szolgálhatja eredményesen ezeket a nagy célokat és válhat a marxi-lenini közgazdaságtudomány

továbbfejlesztésévé vagy legalább lépcsővé ehhez a továbbfejlesztéshez.

Vannak-e eredményeink? Mit mutat a közel 3 év mérlege?

Ez a mérleg eredményeket mutat, s az eredmények mellett hiányosságokat. Hiányosságaink jórészt kezdő mivoltunkból, felkészületlenségünkől adódtak. Nem szabad elfelejteni, hogy jóformán előzmények nélkül indultunk, s hogy a kutatókat nagyrészt magunknak kellett kiképeznünk. Ha ezeket a tényeket figyelembe vesszük, nem lehet eredményeinket lekicsinyelni. Kutatásaink a gazdasági élet különböző területein fedtek fel addig nem ismert összefüggéseket. Felhívtuk a figyelmet egyes hibákra, és esetenként kijavításuk lehetséges módjaira is. Nem akarok itt példákat idézni. Ebben a kötetben egy külön cikk nyújt rövid áttekintést a fontosabb kutatásokról és eredményeiről. Aligha túlbecsülése munkánknak, ha azt hisszük, hogy valamivel intézetünk is hozzájárult a szocialista építés javításához, gyorsításához Magyarországon. A közvetlenül hasznosítható eredményeken kívül értünk el bizonyos sikereket a helyes közgazdasági szemlélet, közgazdasági gondolkodásmód terjesztésében is. Egyes tanulmányaink gondolatébresztőknek bizonyultak a gyakorlati gazdasági szakemberek körében.

Ezek a megállapítások azonban kiegészítésre szorulnak. Eredményeink lehettek volna nagyobbak is, felkészületlenségünk és a tudományos előzmények hiányából folyó minden nehézség ellenére. De egy időre az intézet munkáját is megbénította az ellenforradalom. Ezt megelőzően pedig már hónapokon keresztül zavarta a munkát és csökkentette intenzitását az ellenforradalmat megelőző és annak előkészítésével összefüggő politikai légkör. Az osztályharc különösen az ideológiai fronton igen heves formában folyt. Úgyesen álcázott támadások pergőtüze zúdult a munkásosztály hatalmi pozícióira, elsősorban magára a munkásállamra. Október 23-a előtt ezek a támadások látszólag nem a munkásállam ellen irányultak. Legtöbbször a korábban ténylegesen elkövetett politikai és gazdasági hibákból indultak ki. Ám a hibák elemzése helyébe sommás, az utóbbi évek minden korábbi párt- és kormányténykedését mint tökéletesen elhibázottat kárhoztató ítélkezés lépett. Ez az ítélkezés teljesen egyoldalú volt. Csak „baloldali“, csak szektás hibákat látott és bélyegzett meg. Ezekből a hibákból és még inkább a törvénysértésekből kiindulva élesen elvetette a proletárállam által alkalmazott erőszakot, s ezen túlmenően az alkalmazott adminisztratív intézkedéseket, eszközöket és módszereket általá-

ban. Minden adminisztratív eszköz és módszer elítélésével azonban, anélkül, hogy kimondta volna, lényegében már el is jutott a proletárállam szerepének, ezzel a munkásosztály vezető szerepének és természetesen a párt vezető szerepének tagadásához. Gazdasági téren ebből következett a központi irányítás szükségességének, a tervgazdaságnak tagadása. Ki nem mondottan tehát megtaláljuk már az október 23-a előtti támadásokban is azt, amit október 23-án kimondottak. Körülírva ezek a támadások már a burzsoá állam követelését is tartalmzták, alátámasztva nacionalista és sovinszta indokolásokkal.

Igy folyt fő vonásaiban, sok alárendeltebb módot itt figyelmen kívül hagyva, az ellenforradalom szellemi előkészítése. De szellemi előkészítés szélesebb méretekben csak az értelmiség részvételével folyhat. Nos, ebben a részvételben nem volt hiány. Az értelmiségnek nyilván csak kisebbsége, de aktív kisebbsége, benne új és régi értelmiségek egyaránt, megingott politikai tájékozódásában. Akadtak köztük a proletárdiktatúra tudatos ellenségei is, nagyobbik részük azonban nem tudta, hogy tevékenységével a munkáshatalmat gyengíti és nem akarta ezt. Messze vinne annak kutatása, hogy hogyan sikerült őket megfélemezni. Része volt benne a fejekből teljesen még ki nem irtott sovinszta mótelynek, része volt annak az állításnak, hogy az ország vezetésére az értelmiségek hivatottak és része volt benne még sok egyébnek, nem utolsósorban a párt és a kormány egyes vezetői által az október 23-a előtti hónapokban elkövetett hibáknak.

Az értelmiség soraiban fellépő ingadozásokra és eltévelyedésekre intézetünkben is lehetett példát találni. S ha a nyilvánosságra került tudományos munkákban nem is nyilvánultak meg, zavaró hatásuk sokáig érezhető volt. Mégpedig nem is csak az ellenforradalmat megelőző hónapokban, hanem a múlt év utolsó és az idei év első hónapjaiban is, bár az intézetben november 12-e óta rendszeresen folyik a munka. S ha nem is az intézeti munkában, de a Közgazdasági Szemle 1956 végén elkészült és 1957 januárjában megjelent számában elég súlyos nyomokat hagytak.

Az előzőekben múlt időben szóltam az intézetünkben is előfordult ingadozásokról és eltévelyedésekről. De vajon teljesen lezárultak-e már? Ezt korai volna ma megállapítani. Az idén még igen kevés új munka indult, s ami indult, nem fejeződött be. Márpedig végső fokon csak a kutatás, s annak eredménye bizonyíthatja be, hogy a kutató valóban túljutott az ingadozáson

és tévelygésen, hogy immár eredményesen tudja szolgálni a társadalmi haladást hazánkban.

Annyi bizonyos, hogy kutatóink nagy többsége számára az ellenforradalom roppant tanulságos szemléltető oktatást nyújtott a társadalom hatóerőiből és ezek működéséből. A korábbi évek felvértezték őket a dogmatizmus elleni harcra. Az ellenforradalom felvértezte őket a revizionizmus elleni harcra. Ez a kettős harc szorgalmas és kitartó munkával párosulva képessé teheti őket tudományunk valóban eredményes művelésére és továbbfejlesztésére. A közgazdasági kutatás számára rendkívül kedvező helyzetet teremt Magyarországon az is, hogy széles körökben igen sokat várnak a közgazdászoktól. A Közgazdaságtudományi Intézet munkatársai ezt a kötetet csak előlegnek tekintik arra a sokkal többre, amit tehetnek, tehát kell is, hogy tegyenek a jogos várakozás minél teljesebb kielégítésére.

Budapest, 1957. szeptember hó.

FRISS ISTVÁN

Nagy Tamás

AZ INTÉZET MUNKÁJA ÉS KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYUNK FELADATAI

Intézetünk 1955 elején jött létre. Jelenleg öt osztályán 35 tudományos munkatárs dolgozik, az általános közgazdasági osztályon 11, az ipari osztályon 5, a mezőgazdasági osztályon 11, a pénzügyi osztályon 4 és a nemzetközi osztályon 4. Két és fél év általában távolról sem elegendő idő egy tudományos intézet kifejlődéséhez. Különösen rövid azonban nálunk a közgazdaságtudomány területén, ahol sok tekintetben új úton kell járnunk, hatalmasak a megoldandó feladatok és nagy nehézséget okoz a szakképzett, gyakorlott kutatók hiánya.

Magyarországon a felszabadulás utáni évtizedben a fiatal marxista közgazdászok serege növekedett fel, s jónéhány idősebb, hozzáértő képviselője is van a marxista politikai gazdaságtannak. A közgazdasági gyakorlat területén komoly tapasztalatokra szert tett szakemberek közül sokan szívesen foglalkoznak elméleti kérdésekkel is, s elég nagy azoknak a száma, akik egyetemi és főiskolai tanszékeken működnek. Ma már széles körre támaszkodhat tehát a marxista közgazdaságtudomány fejlődése hazánkban. Olyan marxista szakemberek azonban, akik a közgazdaságtudományi *kutatómunkában* elegendő tapasztalattal rendelkeznének, akik tehát egy tudományos intézet törzsét képezhetnék, alig találhatók. Ilyeneket elsősorban intézetünknek kell nevelnie, s ez időbe kerül. Figyelembe kell venni azt is, hogy sok esetben fontos gyakorlati beosztásuk miatt az intézet nem tud megszerezni olyan jóképességű közgazdászokat, akik egyébként szívesen végeznének kutatómunkát, s kétségtelenül emelnék az intézet színvonalát.

Intézetünk említett 35 munkatársa közül 10 kandidátus és 8 aspiráns. 3 munkatárs a kandidátusi címet még nem szerezte meg, de disszertációját már elkészítette. A munkatársak közül 24-en jöttek elméleti munkaterületről és 14-en a gazdasági gyakorlatból intézetünkbe. Idekerülésük előtt mindössze 5-nek volt

magasabb egyetemi, illetve főiskolai beosztása (tanár, docens) és 13-nak volt számottevőbb irodalmi munkássága.

Éppen a tudományos munkatársak túlnyomó többségének gyakorlatlansága miatt különösen fontos feladat a helyes intézeti munkamódszerek kialakítása, amelyek célszerűen egyeztetik össze az egyéni munkát és felelősséget az együttműködéssel, a kollektív segítséssel, ellenőrzéssel. Ezt elősegíti, ha az intézet adott időszakra szóló munkatervének bizonyos „profilja” van, vagyis a különböző kutatási témák túlnyomó többsége egy egységes és tágabb feladat megoldásának részét képezi. Megállapítható, hogy *intézeti* munkaterveink — amelyeket az intézet tudományos tanácsa hagyott jóvá — kezdettől fogva lényegében megfeleltek ennek a követelménynek, noha szükségszerűen a megoldásra váró sok sürgető feladat és a rendelkezésre álló erők közötti sokszor nem könnyű kompromisszum eredményeként alakultak ki. Elősegíti továbbá, ha az egyes *osztályok* munkatervét a felvett kutatási témák bizonyos egysége, rokonsága, egymást kiegészítő volta jellemzi. Ebben az esetben ugyanis az osztályvezetők jobban tudnak irányítani, segíteni és ellenőrizni, s az egymáshoz kapcsolódó munkában a munkatársak kölcsönös segítsége, bírálata alapján jobban fejlődik az osztály kollektívája. Egyes osztályok munkatervei ebből a szempontból már jóval kevésbé sikerültek: a témák tarkasága szembeötlő.

Általában a kutatási témák helyes megválasztása — többek között éppen a tapasztalatlanság folytán — igen komoly gondot okozott. Bebizonyosodott, hogy a témák kiválasztására és előkészítésére nem szabad az időt sajnálni. Ha már magát a konkrét témát alapos megfontolás és sokoldalú tájékozódás, megbeszélések alapján eldöntöttük, a következő fontos lépés a józan körülhatárolás, olyan feladatok kitűzése, amelyek belátható időn belül megoldhatók. Célszerűnek mutatkozott — még mindig az előkészítő szakaszban — az irodalomban és a tények világában való tájékozódás, továbbá előzetes anyaggyűjtés, adatszerzés alapján bizonyos hipotézisek felállítása és megvitatása, amelyeket a későbbi kutatás verifikál vagy elvet. Így például az ipari termelés ütemességének vizsgálatánál az volt a kiinduló hipotézis, hogy a termelés egyenetlenségének nagyjából egyforma súlyú oka az anyagihiány és a premizálás rendszere. A kutatás eredményeként viszont bebizonyosodott, hogy a döntő ok a periodikus tervteljesítéshez fűződő ösztönzés rendszerében rejlik. A tapasztalat azt mutatta, hogy egy téma megfelelő elő-

készítése után lehet csak olyan kutatási programot felállítani, amely részletesebb célkitűzéseket és többé-kevésbé reális határidőket tartalmaz. Még meglehetősen gondos előkészítés esetén is előfordulhat, hogy a témaválasztás (vagy esetleg a témán belüli konkrét célkitűzések meghatározása) különböző okoknál fogva utólag helytelennek bizonyul, hogy a kutatásra fordított munka — nem egyszerűen a kutatók hibájából — nem áll arányban az elért eredménnyel. Ez történt például a kötelező beadási rendszerünk vizsgálatánál, amely arra irányult, hogy a beadási rendszert megtartva, milyen kisebb változtatásokat kellene rajta eszközölni, vagy az európai népi demokráciák ipari struktúrája változásának vizsgálatánál, amely elsősorban a részletes adatok hiánya miatt nem vezetett kielégítő eredményre.

Intézetünkben rendszerre vált, hogy valamennyi elkészült munkát osztályértekezleten, az osztály összes munkatársainak és meghívott külső szakembereknek a részvételével megvitattuk. A fontosabb munkák ezután még osztályvezetői értekezlet elé is kerülnek, amelyen többnyire szintén részt vesznek meghívott szakemberek. A szerzők a vitákban elhangzott bírálatok, javaslatok figyelembevételével átdolgozzák munkájukat, s a mű csak ezután tekinthető véglegesen elkészültnek. Ez a rendszer, noha sok munkával jár, jól bevált. A többnyire igen tartalmas viták egyrészt nagy segítséget adnak a munkatársaknak, másrészt emelik az intézet által kibocsátott munkák színvonalát, s bizonyos biztosítékot nyújtanak a durvább hibák elkövetése ellen.

Nem tekinthető viszont kielégítően megoldottnak a folyamatban lévő kutatómunka irányítása és ellenőrzése az egyes osztályokon. Az időszakos átfogó írásbeli beszámolóknak vagy elkészült anyagrészek megbeszélésének a rendszere általában nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A beszámolók elkészítése, illetve az elkészült részanyagoknak a megbeszélések alapján történő átdolgozása túlságosan sok időt igényel, zavarja a kutatómunka folyamatosságát, s nem áll arányban az eredménnyel. Hosszabb tartamú kutatás esetén mind az ellenőrzésnek, mind a segítségnek és ösztönzésnek jól bevált formája, hogy a kutatók egy-egy cikkben, tanulmányban (amely közlés előtt megbeszélésre kerül) beszámolnak addigi eredményeikről, elgondolásaikról. Emellett célszerűnek látszik lehetővé tenni, hogy ritkább időközönként a kutatók megvitatásra bocsássák a munka során kialakult és a kutatás szempontjából alapvetőnek vagy problematikusnak vélt elgondolásaikat, állásfoglalásaikat.

Intézetünk munkájában jelentős mértékben támaszkodik külső szakemberekre is, mégpedig különböző formában. Vannak az intézetnek olyan külső munkatársai (jelenleg négyen), akik mint a maguk területének kitűnő szakemberei, velünk állandó és szoros kapcsolatban dolgoznak s rendszeres havi javadalmaszásban részesülnek. Más külső munkatársakat az intézet egy-egy meghatározott feladat elvégzésére (adott kutatási témán belül valamilyen részterület kidolgozására, s a kutató csoport munkájában való részvételre) kér fel, bizonyos összeggel honorálva munkájukat. Az intézetnek megalakulása óta eddig 24 ilyen külső munkatársa volt, akik többnyire jó munkát végeztek. Végül nemcsak a már említett osztályértekezletek és osztályvezetői értekezletek vitáira hívunk meg rendszeresen külső szakembereket, hanem egyes témák (például a vállalati tervmutatószámrendszer) kidolgozása során a gazdasági élet egy-egy területének gyakorlati szakembereiből munkacsoportokat alakítotunk, amelyek mind a tények és problémák feltárásában, mind a helyes megoldások kialakításában komoly segítséget nyújtottak. A tapasztalat egyértelműen bizonyítja, milyen nagy fontossága van annak, hogy az intézet maga köré gyűjtse a közgazdasági kutatómunkában hasznosítható, jó szakembereket, s velük lehetőleg rendszeres, állandó kapcsolatot építsen ki. E téren már értünk el bizonyos kezdeti eredményeket. Viszont egyáltalában nem kielégítő az intézet szervezett együttműködése más olyan intézményekkel (egyetemi tanszékekkel, tervhivatali, minisztériumi osztályokkal stb.), ahol kisebb vagy nagyobb mértékben közgazdasági kutatómunka is folyik.

A gyakorlattal való szoros és sokoldalú kapcsolatok kialakítása intézetünk eredményes működésének elengedhetetlen előfeltétele. Intézetünk munkatársai rendszeresen látogatják az üzemeket, kutatómunkájuk során rendszeres kapcsolatot tartanak fenn a közép és felső irányító szervek megfelelő osztályaival, adatokat gyűjtenek, informálódnak, véleményt kérnek, ellenőriztetik elgondolásaikat. Mezőgazdasági osztályunk munkatársi kutatómunkájuk során a helyszínen tanulmányozzák a különböző mezőgazdasági üzemek problémáit és az osztály öt munkatársa, témájukon dolgozva, közel egy évet töltött termelőszövetkezetekben, illetve gépállomásokon. Emellett az intézet — mint már említettük — sok gyakorlati szakember közreműködését veszi igénybe. A gyakorlattal való kapcsolatnak ez az oldala tehát igen intenzív és eredményes. Ennek azonban ki kellene egészülnie a másik oldallal. Éspedig azzal, hogy a gazdasági

irányító szervek *igényel*jék az intézet közreműködését bizonyos problémák megoldásában. Erre eddig csak elvétve került sor. Egy tudományos intézetnek természetesen más a munkastílusa, mint például a minisztériumoknak vagy a Tervhivatalnak. Mi általában nem rendezkedhetünk be néhány napos vagy hetes határidőkre. Arra is vigyáznunk kell, hogy az intézet munkája ne forgácsolódjék szét a sok sürgős gazdaságpolitikai részletkérdés megoldásához való hozzájárulás kísérletében, hanem erőnk zömét elméleti jelentőségű, hosszabb időtartamú kutatásokra fordítsuk. Az azonban hasznos volna, ha a gazdasági irányító szervek az intézetet bevonnák hosszabb előkészítési igénylő, elméleti vonatkozású és átfogó közgazdasági elemzések, gazdaságpolitikai rendszabályok kidolgozásába. Meggyőződésünk, hogy ez nemcsak az intézet (az intézeti munkatársak) fejlődését segítő elő, de ezen keresztül egyre inkább hasznára válna a gazdaságpolitikának is.

Az intézet arra törekszik, hogy átmeneti gazdaságunk objektív belső összefüggéseinek kutatásával és feltárásával segítséget nyújtson a gyakorlat számára, hozzájáruljon szocialista államunk gazdaságpolitikájának tudományos megalapozásához. Éppen a gazdaságpolitika terén a múltban elkövetett hibák és a sok égető probléma miatt az intézet munkáját kezdetől fogva egyes gazdasági köröknek és a közérdeklődésnek nagy várakozása kísérte. Ezt nem tudtuk kielégíteni. Nemcsak azért, mert a szükséges munkatapasztalatokra csak fokozatosan teszünk szert, s még mindig nem győztük le a kezdet nehézségeit, mert munkánk egy része nem került a nyilvánosság elé, hanem azért is, mert ez a várakozás sok tekintetben túlzott, irreális. Az eddigi tapasztalatok alapján világos, hogy az intézetnek nem lehet feladata sem konkrét gazdaságpolitikai intézkedések tervének kidolgozása, sem a gazdaságpolitika nagy elvi irányvonalainak meghatározása. A mi munkánk csak bizonyos alapokat adhat egyik vagy másik területen a gazdaságpolitikai elhatározásokhoz. A tények kutatása alapján igyekszünk feltárni és összefoglalni (többnyire egy-egy részterületen) azt, ami van, rámutatni arra, ami jó és előbbrevisz, felhívni a figyelmet arra, ami rossz és gátolja a fejlődést, s ebből bizonyos következtetéseket próbálunk levonni: milyen irányban kell keresni a megoldás útját. Eredményeinkben többnyire éppen nem a javaslatok a leglényegesebbek (ezek — munkánk természeténél fogva — rendszerint elég általánosságban mozgó), hanem az objektív összefüggések feltárása, a megbízható, tényeken alapuló kritikai elemzés, tehát

a közgazdasági ismeretek bővítése. Általában az intézeti munkának a gazdaságpolitikára gyakorolt hatása nem közvetlen, nem abban mutatkozik meg, hogy az intézet elemzését és javaslatait a gazdasági irányító szervek „elfogadják” (vagy „elvetik”) s ez alapon cselekszenek, hanem abban, hogy vitáink, elkészült anyagaink, tanulmányaink befolyásolják az ezekben a szervezetben dolgozó közgazdászok gondolkodását, s bizonyos mértékig a közgazdasági közvélemény alakulását is. Világosan megmutatkozott ez például azoknál a vizsgálatoknál, amelyeket a tervszerű irányítás módszereinek javítása érdekében végeztünk. Ez persze önmagában véve nagy felelősséget ró az intézetre és sürgetően követeli munkánk magasabb színvonalra való emelését.

Az intézet megalakulásának idején és azt követően kedvezőbbé váltak a közgazdasági kutatómunka társadalmi feltételei hazánkban. Sztálin 1952-ben megjelent utolsó műve elítélte a szocialista állam mindenhatóságát hirdető voluntarizmust, nyomtatékosan hangsúlyozta a gazdasági törvények objektív jellegeről szóló marxista tanítás érvényességét a szocializmusban is, követelte a szocialista gazdaság objektív összefüggéseinek alapos tanulmányozását, rámutatott az értéktörvény szerepének fontosságára a szocializmusban. Ez termékenyítően hatott a marxista közgazdasági elméletre hazánkban is, noha a mű több hibás tétele, s a Sztálin személye körüli kultusz gátolta a viták kibontakozását, sőt ezeket helytelen irányba, többnyire a valóságtól idegen, absztrakt fogalmi spekuláció felé terelte. Igen kedvező hatással volt a hazai közgazdaságtudomány fejlődésére pártunk 1953 júniusi határozata és a III. pártkongresszus, mert bátran feltárta a gazdaságpolitikában elkövetett, s gazdaságunk működésében tapasztalható hibákat, elítélte a bürokráciát és a túlzott centralizációt, célul tűzte ki a vállalati önállóság fokozását, a gazdasági vezetés és tervezés gyökeres megjavítását, s mert hangsúlyozta a gazdaságpolitika tudományos alapjai kidolgozásának, az elmélet fejlesztésének szükségességét. Ennek nyomán megélénkült a hazai közgazdasági irodalom, új gondolatok törtek felszínre, közgazdászaink egyre nagyobb része kapcsolódott be a tartalmas vitákba, amelyek gazdasági nehézségeink konkrét okait, s a megoldás módszereit keresték. Ezt a fejlődést csak rövid időre fékezte, de nem állította meg a dogmatikus szellem ideiglenes feléledése 1955-ben. Az SZKP 1956 elején megtartott XX. kongresszusa a személyi kultusz és a dogmatizmus éles elítélésével, a nemzetközi és a belső problémák újszerű megvilágításával határozott irányt mutatott, s a mar-

xista—leninista elmélet, ezen belül a közgazdaságtudomány fejlődésének új lehetőségeit nyitotta meg.

Ilyen körülmények között került sor arra, hogy — a tudományos tanács javaslatait figyelembe véve — kialakítsuk intézetünk profilját, meghatározzuk kutatómunkánk jellegét, fő célkitűzéseit.

Abból indultunk ki, hogy ha munkánkkal tényleg segíteni akarjuk a gyakorlatot, akkor erőfeszítéseinket egyelőre nem a szocialista (és az átmeneti) gazdaság alapvető kategóriáinak és törvényeinek az átfogó tanulmányozására kell összpontosítanunk, hanem kisebb részösszefüggések feltárására a tények gondos kutatása, elemzése alapján. Ezt nemcsak és nem is elsősorban a kutatásban való gyakorlatlanságunk indokolja. A szocialista gazdaság különböző formái, intézményei, a tervszerű irányítás módszerei történelmileg igen fiatalok, még nem tekinthetők teljesen kialakultnak. E gazdaság belső összefüggései — különösen a részleteket illetően — csak kevésbé vannak feltárva. Sok esetben még nem látható világosan, hogy az adott, létező összefüggések közül melyek tartoznak a szocialista gazdasági rendszer lényegéhez, tehát objektívek a szónak ebben a mélyebb értelmében, s melyek fakadnak csupán a rendszer megvalósulásának konkrét formájából, tehát csak felszínesebb értelemben objektíven adóttak. Ilyen körülmények között a nagy általánosítások jelentékeny része szükségképpen kevésbé tartalmas, vagy nem elég megalapozott, spekulatív jellegű és feltehetően érvényű. Természetesen ilyenekre is szükség van a tudomány és az oktatás fejlődése szempontjából. De az adott helyzetben célszerűbbnek látszik, ha egy közgazdasági kutatóintézet elsősorban a tények kutatásával, az adott viszonyok kritikai elemzésével foglalkozik, nem pedig azzal, hogy a meglévő irodalomra támaszkodva és a tények felületes ismerete alapján, spekulatív általánosításokba bocsátkozik. Ugy véljük, hogy például a szocializmusban működő értéktörvény tényleges megismeréséhez a tervszerű irányítás és az árrendszer vizsgálatán, a termelés, a fogyasztás és az árak összefüggéseinek részletekben menő vizsgálatán, az adott viszonyok kritikai elemzésén keresztül vezet az út. Hogy a pénz lényegének és funkcióinak tényleges feltárásához előbb alaposan meg kell vizsgálni a készpénzforgalmat és a készpénznélküli elszámolásokat, a pénzforgalom belső összefüggéseit, s az áruk mozgásával, a jövedelmek keletkezésével és elosztásával való kapcsolatát. Hogy a hitel kategóriájának mélyreható elméleti kifejtéséhez előbb alaposan és

konkrétan tanulmányozni kell a tényleges hitelkapcsolatokat, azok valóságos szerepét, működését. Hogy a munkatermelékenység emelkedésének törvényével kapcsolatos általános eszmefuttatások helyett sokkal többet ér a termelékenység emelkedését elősegítő és gátló körülmények kimutatása. Egyszóval: hogy csak az alapos részletkutatások által feltárt sok objektív összefüggés ismerete alapján juthatunk el a szocialista gazdaságra vonatkozó tartalmas, helytálló és átfogó nagy általánosításokhoz. Közben pedig a részletkutatások eredményeit a gazdaságpolitika egy-egy területen hasznosíthatja.

Abból indultunk ki továbbá, hogy az adott körülmények között a közgazdasági kutatómunkának legfontosabb feladata a közgazdaságtudomány fejlesztésével hozzájárulni tervezési és gazdaságvezetési módszereink tökéletesítéséhez, megjavításához. E módszerek természetesen szoros összefüggésben vannak a termelőerők és a termelési viszonyok állapotával, valamint a népgazdaság fejlesztésére, a fejlődés ütemére, a termelés struktúrájának megváltoztatására, a társadalmi-termelési viszonyok átalakítására vonatkozó gazdaságpolitikai célkitűzésekkel, vagyis a szó szűkebb értelmében vett gazdaságpolitikával. De egyrészt a gazdaság fejlettségi foka és az adott (a szó szűkebb értelmében vett) gazdaságpolitika távolról sem határozza meg egyértelműen a tervezés és vezetés módszereit; az általuk szabott keretben is többnyire sok lehetősége van a módszerek javításának. Másrészt — és ez sokkal fontosabb — a népgazdaság központi tervszerű irányításának módszerei számára kereteket szabó adottságok és ezzel együtt a módszerekkel szembeni követelmények az utóbbi években jelentékenyen megváltoztak.

Magyarországon 1953-ban a párt felismerte a szocialista gazdaság építésében, a népgazdaság tervszerű fejlesztésében elkövetett hibákat, amelyeknek következtében az életszínvonal átmenetileg csökkent, a mezőgazdasági termelés fejlődése megtorpant, az iparban komoly aránytalanságok keletkeztek, s a társadalmi munka termelékenysége, a termékek önköltsége, minősége és választéka kedvezőtlenül alakult. A bajok gyökere elsősorban az ország természeti és gazdasági adottságaival kevéssé számoló és túlzott ütemű iparosításban, valamint a mezőgazdaság elhanyagolásában és szocialista átalakításának erőltetett ütemében rejlett. De a hibák elemzése során a párt bírálat tárgyává tette a tervezés és gazdaságvezetés módszereit is, a túlzott centralizációt, az adminisztratív módszerek és túlságosan részletekbemenő tervutasítások elharapózását, az anyagi érdekeltség elvének nem kielégítő alkalmazását.

Ugyanakkor 1953-tól kezdve hazánk és valamennyi európai népi demokratikus ország — köztük iparilag olyan fejlett országok, mint a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia — a Szovjetunió segítségével kisebb-nagyobb változtatásokat hajtott végre gazdaságpolitikájában, hogy gyorsabban növelje a dolgozó nép életszínvonalát, lassítsa az iparfejlesztés ütemét és javítsa az ipar aránytalanságait, fokozza a mezőgazdaság termelését, s természeti és gazdasági sajátosságainak megfelelően illeszkedjék bele a kialakuló új, szocialista nemzetközi munkamegosztásba.

Ilyen körülmények között a *tervezés és gazdaságvezetés módszereinek reformja* társadalmilag megérett szükségletté vált és úgyszólván az egész szocialista táborban egyre inkább a közgazdasági érdeklődés homlokterébe került. A XX. kongresszus határozott állásfoglalása a személyi kultusz és a dogmatizmus ellen pedig megkönnyítette a feladat megoldásához szükséges elméleti munka kibontakozását.

A „gazdasági vezetés módszerei“ kifejezést itt tág értelemben használjuk. Ide értjük nemcsak a központi kötelező tervutasításokat és egyéb előírásokat, hanem a szocialista állam által a termelőeszközök szocialista tulajdona alapján tudatosan kialakított és a népgazdaság tervszerű irányítására felhasznált *konkrét* gazdasági feltételeket (árrendszer, bérrendszer, prémiumrendszer, hitelrendszer, pénzrendszer, adórendszer stb.), amelyek közepette a tervutasítások hatnak, s az anyagi javak társadalmi újratermelése végbemegy.

A szocialista gazdaság megteremtése óriási jelentőségű lépés az emberiség történetében. Nemcsak azért, mert a szocializmusban megszűnik a kizsákmányolás és a társadalomnak ellentétes érdekek okozta szétagoltsága, hanem azért is, mert ez alapon megvalósul a tervgazdálkodás, vagyis az egész népgazdaság egységes, központi, tervszerű irányítása. De a szocializmus olyan társadalom, „amely a tőkés társadalomból most bújik ki, amely tehát minden tekintetben, gazdaságilag, erkölcsében, szellemében még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyét, amelynek méhéből származik“. Marx—Engels: Válogatott Művek. II. kötet. 16. o. Szikra, 1949.) Évtizedes tapasztalatok kétséget kizáróan bebizonyították annak a lenini útmutatásnak a helyességét, hogy a szocializmusban „a népgazdaság minden jelentős ágát a személyes érdekeltiségre kell építeni“ (Lenin Művei 33. köt. 53. o. Szikra, 1953.) Ez azt jelenti, hogy a személyes (főleg anyagi) érdek ösztönző erejét fel kell használni a társadalom érdekét kifejező népgazdasági terv megvalósítására, hogy a

termelőeszközök szocialista tulajdonából fakadó alapvető érdek-közösség talaján biztosítani kell a társadalom és az egyén, illetve a csoport *közvetlen* érdekének (részérdekének) mennél tökéletesebb összehangolását, az érdekellentétek — nyilván sohasem teljes — feloldását. Ugyancsak bebizonyosodott, hogy a népgazdasági tervnek szükségképpen nagyvonalúnak kell lennie, s hogy a népgazdaság központi irányítása nem valósítható meg a gazdasági élet *minden részletére* kiterjedő központi utasításokkal és egyéb előírásokkal, mert a központi szervek nem ismerhetik az összes adottságokat, az alsóbb szinteken érvényesülő konkrét szükségsszerűségek teljes szövevényét, nem láthatják előre a valóságos fejlődés minden részletét, mert a túlságosan nagyszámú részletes utasítás között szükségképpen ellentét mutatkozik, s mert egy ilyen rendszer megfojtana minden helyi kezdeményezést. A népgazdaság tervszerű központi irányításában, az egyének és csoportok cselekvése és a társadalom érdeke közötti összhang biztosításában tehát a központi tervutasítások és egyéb előírások mellett szükségképpen fontos szerepet játszanak a tervszerű befolyásolás eszközei, amelyek az egyének és csoportok anyagi érdekein keresztül hatnak.

Ezért a népgazdaság tervszerű irányítását megvalósító *szocialista állam gazdaságvezetési módszereinek alapproblémája a központi irányítás optimális összeegyeztetése a helyi önállósággal és kezdeményezéssel (tehát a demokratikus centralizmus megvalósítása a gazdaságvezetésben), továbbá az egyének és csoportok közvetlen érdekeinek optimális összeegyeztetése a társadalom érdekével.* Ennek a problémának négy fő oldala van:

1. milyen legyen a központosítás mértéke és formája a gazdaságot irányító állami szervezetben, például mire terjedjen ki az állam központi és mire helyi szerveinek a hatásköre;

2. milyen legyen a társadalmi munkamegosztás alapegységeinek, az egyes szocialista üzemeknek, vállalatoknak (esetleg vállalati tömörüléseknek) a viszonya a gazdaságot irányító állami szervekhez: mire terjedjenek ki a központi döntések, tervutasítások és egyéb előírások, s miben mutakozzék meg, milyen keretben érvényesüljön a vállalat (üzem) önállósága;

3. konkrét vonásaikban milyenek legyenek azok a gazdasági feltételek (árrendszer, bérrendszer, prémiumrendszer, hitelrendszer stb.), amelyek közepette a tervutasítások hatnak, a vállalatok, üzemek működnek, s amelyeket — mint a tervszerű befolyásolás eszközét — a szocialista állam az utasítások mellett felhasznál a népgazdaság tervszerű irányítására:

4. hogyan lehet megvalósítani az egyes vállalatokban (üzemekben) az érdekek összehangolása alapján a dolgozók munkalendületének, kezdeményezésének, ellenőrző tevékenységének, a vállalat (üzem) ügyeivel való törődésnek maximális kibontakozását.

Ezek az oldalak természetesen összefüggenek egymással. De az első szorosan véve nem tartozik a közgazdasági kutatómunka körébe, s intézetünk nem foglalkozott vele. A többi viszont különböző vonatkozásokban és részterületeken kutatásaink tárgyát képezte, s ez a problémakör határozta meg intézetünk eddigi munkásságának a profilját. Tudományos munkáról lévén szó, erőfeszítéseink elsősorban a valóságos helyzet kritikai elemzésére, a tények és összefüggések vizsgálatára, az adott vezetési módszerek által kiváltott tendenciák feltárására irányultak, s csak másodsorban javaslatok kidolgozására. Megvizsgáltuk *iparvállalataink állami irányításának rendszerét* a könnyűiparban, a gépiparban és a kohászatban, s az érvényben lévő módszerek kritikai elemzése, valamint különböző reformjavaslatok bírálata alapján a Minisztertanács megbízásából irányelvekül szolgáló javaslatokat dolgoztunk ki a gazdaságvezetési módszerek megjavítására. A kutatás a tervmutatószám-rendszer, a prémium-rendszer, a bérek, az árak és az anyaggazdálkodás vizsgálata alapján feltárta az állami iparvállalatok központi vezetésének bürokratikus vonásokat mutató, az anyagi ösztönzést nem elégségesen felhasználó, feleslegesen részletekbe menő módszerét, ennek kapcsolatát a tervek túlzott feszítettségével, s káros hatását a tervszerűsége, az eszközök gazdaságos felhasználására, a technikai fejlődésre, a minőségre, a kereslethez való rugalmas idomulásra. E kutatás alapján vált lehetővé a tervgazdálkodás néhány elméleti problémájának mélyreható és újszerű elméleti megvilágítása. Intézetünkben vizsgálták az *ipari termelői árak hatását az ipari termelésre*, kimutatták az árrendszer számos fogyatékoságát, s igyekeztek hozzájárulni a szocialista ipari termelői árrendszer alapelveinek tisztázásához. A *hitel és a kölcsönözteszközök fokozott felhasználásának szerepe a vállalati gazdálkodás irányításában* c. kutatási téma annak feltárására irányult, hogy a forgóeszközellátásnak és a beruházások finanszírozásának adott formája előmozdítja-e a rendelkezésre bocsátott eszközök gazdaságos felhasználását. Az *ipari termelés ütemességének vizsgálata* kimutatta, hogy a termelés egyenetlenségének (az évvégi, negyedévvégi és hóvégi „hajráknak”) a fő oka az adott tervmutatószám- és prémiumrendszer (a periodikus beszámoltatás és a termelési terv 100%-os teljesítésének merev

megkövetelése), s hogy a készlethiány nemcsak oka, hanem még inkább következménye a periódusok végén jelentkező roham-munkának. A közös és egyéni érdek a ceglédi Nagy Sztálin Termelőszövetkezetben c. téma keretében az intézet munkatársai feltárták a közös és egyéni érdek különböző ellentmondásait, s a megszüntetésükre vonatkozó javaslatok közül részletesen kidolgozták a termelőszövetkezeti tagok jövedelemrészesezésének egy új formáját, ahol a részesezés az egyes termelő egységek által elért termelési eredményen alapul. Megvizsgálták egy gépállomás termelő tevékenységének gazdasági hatását az általa kiszolgált termelőszövetkezetekben, feltárva a termelőszövetkezet és a gépállomás bizonyos jelenlegi adottságokból folyó érdekellentéteit. A kutatás alapján javaslatokat tettek az együttműködés megfelelőbb formáira. Az anyagi érdekelttség elvének nem kielégítő alkalmazását mutatta ki a cukorrépa szerződéses termeltetésének vizsgálata. A kutatás eredményeként részletes javaslat készült a cukorrépatermeltetés ár- és prémiumrendszerének megváltoztatására, valamint a termelés elősegítésének egyéb feladataira.

Mindezek a gazdaságvezetés módszereivel (vagy a régebben gyakran használt kifejezés szerint a „gazdasági mechanizmusokkal“) kapcsolatos kutatásaink arra az eredményre vezettek, hogy jelentékenyen növelni kell szocialista állami vállalataink önállóságát, meg kell szüntetni a tervszerű irányítás túlzott központosítottságát, bürokratikus vonásait, a túlságosan széles körre kiterjedő és túlságosan részletes tervutasításokat, s hogy az anyagi érdekelttség elvének helyes érvényesítésére, az egyéni és csoportérdeknek a társadalmi érdekekkel való jobb összeegyeztetésére, a központi tervszerű irányítás hatékonyabbá tételére jobban fel kell használni a szocialista vállalatok, valamint a vállalatok és a lakosság közötti árukapcsolatokat, az értéktörvényt és az értékkel kapcsolatos gazdasági kategóriákat, az árakat, a béreket, a rentabilitást, a hitelt stb. A gazdaságvezetési módszerek kialakításában minden téren le kell vonni a következtetést abból, hogy a szocialista gazdaság a termelőerők színvonala és a társadalmi tudat színvonala miatt (és korántsem csupán a kolhoztermelés léte miatt) a termékeket árukként termelő és elosztó gazdaság, hogy a gazdasági viszonyok konkrét vonásait — a termelőeszközök szocialista tulajdona és az objektív gazdasági törvények alapján — tudatosan alakító szocialista államnak a gazdaságot ennek figyelembevételével kell megszerveznie. Ugynakkor sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a szocialista társadalom modern termelőeszközökön és a

nekik megfelelő szocialista tulajdonviszonyokon alapul, hogy biztosítania kell egyrészt a termelőerők gyors ütemű fejlődését és ennek alapján a nép gyorsan növekvő jólétét, másrészt a tudatosság egyre magasabb fokára emelkedő, a társadalommal szorosán összeforrott, a maga közvetlen érdekeit a társadalmi érdeknek alárendelő ember kiformalását. Ezért a szocialista gazdaság nem lehet egymástól elszigetelt és lényegében a piaci automatizmusok hatására cselekvő árutertermelők (árutertermelő kollektívák) gazdasága. Egységes, központi, tervszerű irányításra — a társadalmilag adott körülmények között *állami* irányításra — van szüksége, amely ugyan felhasználja (és részben korlátozza) az árutertermelés létezéséből szükségképpen fakadó gazdasági automatizmusokat, de amely távolról sem szorítkozhat a társadalmi újratermelés folyamatának automatizmusok befolyásolása révén történő „terelésére“, hanem központi kötelező tervutasításokra és egyéb központi előírásokra támaszkodik. A probléma éppen abban rejlik, hogy kialakítsuk az utasítások és a tervszerű befolyásolás olyan rendszerét, amely a szocialista gazdaság tervszerű fejlődését az adott fokon a legjobban biztosítja.

A tervszerű irányítás módszereiről nemzetközi méretekben folyó vita, amely közelről érinti a szocializmus politikai gazdaságtanának számos igen lényeges problémáját, már eddig is sok értékes — mind az elmélet, mind a gazdaságpolitika szempontjából fontos — eredményt produkált. A vita még egyáltalán nem zárult le, s ilyenkor különösen óvakodni kell az elhamarkodott ítéletektől. De az máris látható, hogy a konzervatív, dogmatikus állásfoglalások mellett akadtak olyan nézetek is, amelyek nem számolnak a modern termelőerők fejlettségével, a szocialista termelési viszonyok lényegével és a szocialista árutertermelésnek ebből fakadó sajátos vonásaival. Háttérbe szorítják a szocialista állam gazdasági szerepét, a minimumra csökkentendő szükséges rossznak tekintik a központi tervutasításokat és egyéb előírásokat, az árutertermelés gazdasági automatizmusaira esküsznek, s miközben a szocialista gazdaságnak valamiféle liberális utópiáját kergetik, gyakran még a modern kapitalizmusnak ebből a szempontból igen tanulságos jelenségeit (az automatizmusok növekvő zavarait és a tőkésállam fokozódó beavatkozását a gazdaságba) is szem elől tévesztik.

A gazdaságvezetés módszereivel kapcsolatos kutatások intézetünkben olyan időszakban folytak, amelyben a hazai általános politikai fejlődés és az elmélet terén a konzervativizmus elleni harc nem megfelelően irányított kibontakozása (a dogmatikus

és a revizionista hibák között valóban utat mutató, következetes pártálláspont hiánya) miatt megerősödött a revizionizmus veszélye, általában a polgári és kispolgári ideológia nyomása. Noha ettől a hatástól intézetünk sem maradt mentes, a kutatás alapján közzétett és előzőleg többszörösen megvitatott munkák a marxizmus—leninizmus szellemét tükrözték. A dogmatizmus elleni harc jegyében születtek, építő bírálatra törekedtek, nem riadtak vissza az újszerű kérdésfeltevésektől és megállapításoktól, s nem voltak revizionista jellegűek.

A szocialista gazdaságvezetés módszereinek tudományos problémaköre szerteágazó és bonyolult, igen sok még a megoldatlan, úgyszólván munkába sem vett feladat. Eddig az ipar vezetési módszerei állottak az érdeklődés homlokterében, a mezőgazdaság, a belkereskedelem, a külkereskedelem háttérbe szorult. Ezt a mulasztást pótolni kell. De ami magát az ipart illeti, a kutatási eredmények itt is többnyire bizonyos igen általános alapelvek, amelyeket még jóval konkrétebbé lehet és kell tenni. Emellett nem szabad szem elől téveszteni, hogy az egyes iparágak sajátosságai nagymértékben eltérők, s ezért a különböző iparágak jelentékenyen különböző vezetési módszereket igényelnek. A sajátosságok feltárása, s az ezekhez idomuló konkrét vezetési módszerek kidolgozása fontos és egyelőre megoldatlan feladat. A részletkutatások kiterjesztésével egyidejűleg most már egyre jobban kibontakozik a lehetősége annak is, hogy a marxista közgazdászok hozzáállásának a szocialista tervgazdálkodás általános elméleti alapjainak jobb kidolgozásához, a szocialista árutermelés közgazdasági kategóriáinak és törvényeinek (elsősorban az értéktörvénynek, az árunak, a pénznek, a hitelnek, az önálló elszámolásnak) helyesebb, magasabb színvonalú kifejtéséhez. Mindkét feladat csak az elmélet és a gyakorlat szoros egységében oldható meg. A gazdaságvezetési módszerekről és az ezekhez kapcsolódó elvontabb elméleti kérdésekről folyó viták egy részét csak a gyakorlat, a szocialista gazdaság fejlődése, új vonásainak kialakulása döntheti el. Az adott viszonyok elemzésére támaszkodó elméleti munka nem adhatja a helyes vezetési módszerek kész receptjét, sem a még igen fiatal szocialista gazdaság törvényeinek és kategóriáinak „végleges“ kifejtését. Az elméletnek utat kell mutatnia a fejlődő, tökéletesedő szocialista gazdasági gyakorlat számára, s egyúttal állandóan korrigálnia, fejlesztenie kell magát a fejlődő, változó gyakorlat alapján. Éppen ezért az elméleti munkában nagy figyelmet kell fordítanunk a szocialista gazdaság új jelenségeinek — ezen belül az alkalmazott új vezetési módszereknek — a tanulmányozására.

jó és rossz oldalainak a feltárására. A közgazdasági elmélet a tudatosan és tervszerűen fejlődő szocialista gazdaságban csakis így töltheti be hivatását.

A szocialista gazdaságvezetési módszerek természetesen elválaszthatatlan kapcsolatban vannak a szűkebb értelemben vett gazdasági tervezéssel (*a tervkészítéssel*), *annak módszereivel*. Ami áll az előbbiekre, áll az utóbbiakra is: kialakult tervezési módszereink sok tekintetben nem felelnek meg a társadalmi szükségleteknek, s ugyancsak jelentős reformokra szorulnak. Aligha kétséges, hogy a népgazdasági tervek és a valóságos fejlődés közötti nagy eltérés az elmúlt években nem csupán az elkövetett gazdaságpolitikai hibákból és a gazdaságvezetés helytelen módszereiből fakadt, hanem részben népgazdasági tervezésünk fogyatékoságaiból is.

Intézetünk jónéhány kutatása irányult a tervezési módszerek tökéletesítésére, a tervezés jobb megalapozására. A *mezőgazdasági szövetkezeti termelés önköltségének és jövedelmezőségének mérésére* kidolgozott módszer alapján vizsgálták a termelőszövetkezeti üzemi önköltséget és jövedelmezőséget, ami segítséget nyújt egyfelől az üzemi tervezéshez és vezetéshez, másfelől a helyes mezőgazdasági árrendszer megteremtéséhez. *A fogyasztás és a forgalom fő arányait meghatározó tényezőknek* (kifejezetten elméleti jellegű) kutatása segítséget ad e fő arányok megbízhatóbb tervezési módszereinek kialakításához. *A vásárlóalap-tervezés módszertani kérdéseinek vizsgálata* az eddigi módszerek értékelése mellett javaslatokat tartalmaz az egyes társadalmi csoportok vásárlóalapja tervezésének tökéletesítésére, hogy ez alapon pontosabban lehessen tervezni e csoportok várható keresletének szerkezetét. Vizsgálták *a munkatermelékenység statisztikai mérését és tervezését az iparban*, a különböző (bruttó és nettó) termelékenységi mutatókat és azok várható pontosságát, valamint a termelékenység színvonalát és az azt kialakító főbb hatóokok közötti összefüggéseket. Tanulmányozták *a pontosság korlátait az ipar gazdasági folyamatainak számvitelében*, a hibák forrásait és valószínű mértékét. Az *ipari mérlegrendszerek* c. kutatás az input-output módszer gazdasági tervezésünkben való alkalmazhatóságának vizsgálatát tűzte ki fő céljául, hogy ennek alapján javaslatokat készítsen ipari statisztikánk, tervgazdasági mérlegeink és távlati tervezési módszereink javítására.

Ennek az utoljára említett kutatási témának azért van komoly jelentősége, mert a távlati tervezés javításának kulcskérdései a mérlegrendszer (különösen az összefoglaló népgazdasági

mérlegek) tökéletesítése, továbbá bizonyos állandóságot mutató fontos számszerű gazdasági összefüggések feltárása, a tervezésben való hasznosítása, s e célból matematikai módszerek felhasználása. Az input-output módszer egy teljes népgazdasági mérleget ad a természetes egységeket többé-kevésbé tükröző pénzürtékekben. Egyetlen mérlegben fejezi ki az anyagi javak áramlását a társadalmi újratermelés folyamataiban, a termelésben felhasznált anyagi javaknak (ezen belül az importnak) és munkásoknak, a termelés eredményeinek, a felhalmozásnak, a személyes és közületi fogyasztásnak, az exportnak a mennyiségeit és ezek között többé-kevésbé állandó összefüggéseket állapít meg. Ezért — megfelelő matematikai eljárás alapján — lehetővé tesz különböző gyors (nem nagy pontosságra törekvő) tervezési számításokat. Így például kiszámítható, hogy bizonyos termelési ágak termelésének tervezett növelése milyen változásokat igényel más ágak termelésében, hogy bizonyos tervezett árváltozások milyen hatással vannak a többi ágakra, hogy bizonyos tervezett végső felhasználás (felhalmozás, személyi és közületi fogyasztás, export) eléréséhez az egyes termelési ágak termelési mennyiségeinek hogyan kell változniuk, hogy bizonyos tervezett exporthoz mennyi import kell stb. Úgy tűnik tehát, hogy ez a módszer alkalmas különböző terv-variánsok viszonylag gyors kidolgozására. Tervgazdasági számításainkban való alkalmazásának lehetőségeit és korlátait ma még nem látjuk tisztán. Annyi azonban megállapítható, hogy olyan módszerről van szó, amelyet minden bizonnyal a tervezés sok területén tudunk majd hasznosítani, amelyet tehát okvetlenül alaposan tanulmányozni kell.

Népgazdasági tervezésünk javítása feltétlenül megköveteli a gazdaságosság szempontjainak fokozott érvényesítését a terv célkitűzéseinek megszabásában, ez pedig szükségessé teszi széles körre kiterjedő gazdaságossági elemzések elvégzését és ezek módszereinek kidolgozását. A két fő probléma itt a beruházások és a külkereskedelem gazdaságossága. Az előbbivel ma már kiterjedt nemzetközi marxista irodalom foglalkozik, a legfontosabb elvi kérdések nagyjából tisztázottak és több jó számítási módszer áll rendelkezésre. Itt tehát a fő hangsúlyt a konkrét számításokra, elemzésekre kell helyezni. Rosszabbul áll a külkereskedelem gazdaságosságának vizsgálata. Intézetünk eddig egyetlen területen foglalkozott gazdaságossági számításokkal, amennyiben vizsgálta *pamutszövet-kivitelünk gazdaságosságának kérdéseit*. A kutatás rámutatott az egyes cikkek exportjának, valamint az egyes viszonylatokba irányuló exportnak igen

különböző gazdaságosságára, a világpiaci árváltozások hatására és a kivitel gazdaságosságát rontó főbb műszaki tényezőkre. A külkereskedelem gazdaságosságának — alapjában véve az exportra való termelés gazdaságosságának — a vizsgálata egyike a legbonyolultabb közgazdasági feladatoknak. S noha hazánkban e téren — éppen a külkereskedelem óriási fontossága miatt — az elmúlt pár évben komoly erőfeszítések történtek, az elvégzendő munkának még csak a kezdetén tartunk. Talán a legnagyobb hiányosság, hogy a külkereskedelem gazdaságosságára vonatkozó eddigi számítások tulajdonképpen statikusak (az adott helyzetben hasonlítják össze az egyes cikkek, illetve cikksoporkok kivitelének gazdaságosságát), s így igen kevés támpontot adnak a gazdaságfejlesztés kívánatos irányainak meghatározásához. Itt tovább kell lépnünk. Meg kell teremteni a kapcsolatot az export és a beruházások gazdaságossági számításai között, továbbá megfelelő számítási módszereket kell kialakítani arra (az input-output módszer ebben segíthet), hogy előre számbavehessük: az export meghatározott változtatása milyen változásokat tesz szükségessé egész népgazdaságunk termelésében és importjában. Akadnak olyan nézetek, amelyek nem tulajdonítanak különösebb fontosságot a beruházások és a külkereskedelem gazdaságosságára vonatkozó számítási módszerek kidolgozásának, mert — mint mondják — jelenlegi rossz árrendszerünkben az ilyen számítások eleve kudarcra vannak ítélve, helyes árrendszer esetén pedig amúgy is könnyű tájékozódni: a rentabilitás mutatója a gazdaságosságnak. Az ilyen nézetek képviselőinek nincs igazuk. A rossz árrendszer valóban hallatlanul megnehezíti, a jó árrendszer pedig megkönnyíti a gazdaságosság megítélését. De egyrészt a vállalati rentabilitás semmilyen árrendszer mellett sem lehet *hű* tükrözője a gazdaságosságnak. Másrészt a népgazdaság szempontjából nagyobb jelentőségű kérdések leggazdaságosabb megoldásának megtalálása — éppen a népgazdaság igen bonyolult összefüggései miatt — okvetlenül többé-kevésbé bonyolult számításokat igényel, s távolról sem valósítható meg pusztán a vállalati rentabilitás iránytűjére támaszkodva. A népgazdasági összefüggések minél teljesebb figyelembevételére törekvő gazdaságossági számítások szerepe tehát a jövőben nem csökkenni, hanem növekedni fog.

A tervezési és gazdaságvezetési módszereink tökéletesítésére, valamint a szocialista (és az átmeneti) gazdaság törvényszerűségeinek feltárására törekvő közgazdasági kutatómunka önmagában véve is megköveteli *népgazdaságunk fejlődésének (a felszabadulás utáni időszaknak) kritikai elemzését*. Különo-

sen szükségessé teszik ezt azonban a szűkebb értelemben vett gazdaságpolitikában elkövetett hibák, s a kijavításukra irányuló erőfeszítések. Világos, hogy a gazdaságpolitikai hibák általánosságokban mozgó elítélése és a leghelyesebb célkitűzések ugyancsak igen általános megjelölése egyáltalán nem elegendő. Válaszolni kell — és pedig minél konkrétebben — olyan kérdésekre, hogy az iparfejlesztés milyen irányai felelnek meg a hazai sajátosságoknak, a fejlődés milyen ütemét lehet reális célként kitűzni, merre kell keresnünk külkereskedelmi problémáink megoldásának útját, hogyan és milyen irányba fejlesztünk mezőgazdasági termelésünket, milyen ütemben és milyen formák között valósítsuk meg a mezőgazdaság szocialista átszervezését, mekkora teret engedjünk a magánkisiparnak és magánkereskedelemnek, hogyan növeljük és hogyan használjuk fel célszerűbben a rendelkezésünkre álló felhalmozási alapot stb. Ilyen és hasonló jellegű kérdésekre aligha lehet megbízható választ adni a múlt közgazdasági elemzése nélkül. Különböző területeken ez kisebb-nagyobb mélységben már megtörtént. De népgazdaságunk fejlődésének a fő problémákat alaposan tárgyaló, egységes, összefoglaló kritikai elemzése, a múlt eredményeinek és hibáinak mélyreható és tárgyilagos értékelése még hiányzik. Mint a kutatási témák felsorolásából kitűnik, intézetünk a legutóbbi időben már végez e téren bizonyos előmunkálatokat. Nyilvánvaló azonban, hogy a hatalmas, és viszonylag rövid időn belül megoldandó feladattal az intézet egymagában nem birkózhat meg. Szükséges, hogy külső szakemberek is nagyobb számban kapcsolódjanak be és megkezdődjék a szervezett, egységes terv alapján vezetett kutatómunka.

Általában — és ez nemcsak intézetünkre vonatkozik — nagyobb súlyt kell helyezni olyan közgazdasági kutatásokra, amelyek kifejezetten a szocialista építés döntő fontosságú feladatainak megoldását segítik elő, így például mezőgazdaságunk szocialista átalakítását, szocialista iparosításunkat, a szocialista táboron belüli nemzetközi gazdasági együttműködés tökéletesítését.

Intézetünk elsősorban a szocializmus és a szocializmushoz vezető átmenet közgazdasági problémáival foglalkozik, hiszen legfőbb feladata, hogy a szocializmus építésének hazai gyakorlata számára nyújtson segítséget. Nem mellőzheti azonban *a tőkés gazdaság és a polgári közgazdasági elmélet tanulmányozását sem*. Figyelemmel kell lenni arra, hogy a modern polgári közgazdaságtudomány által kidolgozott matematikai módszerek

egyike-másika a szocialista gazdaság bizonyos összefüggéseinek a vizsgálatára is alkalmazható, s az árugazdaság bizonyos felszíni jelenségei (például a fogyasztói kereslet reagálása az ár- vagy jövedelemváltozásokra), amelyeket a polgári közgazdaságtudomány behatóan tanulmányozott, a szocializmusban és a kapitalizmusban hasonlóságot mutatnak. Továbbá a polgári közgazdászok műveinek egy része — tévedéseik, hibáik, sőt többnyire apologetikus szándékuk ellenére is — segítséget nyújt a modern tőkés gazdaság bizonyos jelenségeinek, működés módjának jobb megismeréséhez. Végül — de nem utolsósorban — az ideológiai harc fontos és nem megoldott feladata a modern polgári közgazdaságtan vezető irányzatainak mélyreható, tudományosan tárgyilagos, marxista bírálata. Ez utóbbival intéztünk eddig nem foglalkozott. Helyes volna a munkát ezen a téren is megkezdeni.

Ami a tőkés gazdaság tanulmányozását illeti, itt igen nagyok marxista közgazdaságtudományunk adósságai. A modern kapitalizmus új gazdasági jelenségeinek, a második világháború utáni tőkés gazdaság konkrét működésének vizsgálatát erősen akadályozták — nemcsak hazánkban — a dogmatizmus bilincsei, a propaganda hamisan felfogott érdekei. Az így előálló helyzet, a mélyreható marxista elemzés hiánya aztán itt is táptalaja volt a revizionista nézeteknek. A legfontosabb, átfogó, de egyúttal igen bonyolult feladat, amelynek megoldása nélkül a két világrendszer gazdasági versenyének perspektíváit nem lehet helyesen felvázolni: a tőkés újratermelés menetének elemzése, azoknak a hatásoknak a feltárása, amelyeket az állammonopolista tendenciák erősödése, a gazdaság militarizálása és a háborúk, a modern technikai fejlődés, a gyarmati rendszer szétesése és a szocialista világrendszer kialakulása gyakorol a tőkés újratermelés menetére, a válságokra és ciklusokra. A modern termelőerőkre épülő, de ugyanakkor a termelőeszközök magántulajdona által atomizált és osztályellentétektől marcangolt kapitalizmus gazdasági automatizmusai egyre kevésbé működnek, egyre kevésbé biztosítják a fejlődést. A nagy kérdés, amelyre a marxista közgazdászoknak válaszolniuk kell: mire terjednek ki a monopoltőke államának, ennek a gazdaságba beavatkozó központi szervezett erőnek a lehetőségei, mennyire teheti funkcióképesé a tőkés gazdaságot, hol rejlenek a beavatkozás hatékonyságának a korlátai? A másik, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból rendkívül fontos problémakör a gyarmati iga alól felszabadult, elmaradott országok gazdasági fejlődése.

dése (ebben az államkapitalizmus szerepe) és kapcsolataik a szocialista világrendszer országaival. Ezeknek a problémáknak a megoldásához kíván hozzájárulni a háború utáni tőkés ciklus egyes sajátosságainak vizsgálata intézetünkben, valamint a kapitalizmus piacproblémái és a nemzetközi gazdasági egyensúly megbomlása közötti összefüggések kutatása. Vizsgálták ezenkívül a szocialista és az elmaradt tőkésországok közötti kapcsolatok fejlődését, az ezekre ható pozitív és negatív tényezők befolyását. Az államkapitalizmus sajátosságai és szerepe az elmaradt országok gazdaságfejlesztésében c. kutatás fel kívánja tární ezekben az országokban az államkapitalista tendenciák erősödésének összefüggéseit a gazdaságfejlesztési törekvésekkel és az államkapitalista tendenciák társadalmi jellegét, vagyis jelentőségüket a szocialista fejlődésre való áttérés szempontjából.

A kapitalista gazdaság tanulmányozása intézetünkben eddig szerény keretekben, kis létszámmal folyt. Éppen az ügy fontosságára való tekintettel ezeket a kereteket bővíteni kell. Nyilvánvaló azonban, hogy az intézet erői egymagukban csak csekélyek lehetnek. Itt is nélkülözhetetlen tehát a külső szakemberek fokozott bevonása, az intézet összefogó és irányító szerepének kifejlesztése.

*

A magyar marxista közgazdaságtudománynak az elmúlt években kibontakozó lendületes fejlődését megszakította az októberi ellenforradalmi támadás, a tragikus eseményeket előkészítő és nyomukban járó eszmei zűrzavar. Széles körben elterjedt népi demokráciánk gazdasági eredményeinek tagadása, a hibák mértéktelen felnagyítása, a kapitalizmus eredményeinek és lehetőségeinek túlbecsülése. Sokan kétségbevonták a szocialista gazdaság építésének általános érvényű tapasztalatait és a marxista közgazdaságtudomány elméleti alapjait. Tervgazdaságunk hibáinak építő szándékú bírálata összevegyült a szocialista tervgazdaság elleni általános támadással.

Éppen ezért marxista közgazdaságtudományunknak most különösen fontos feladata, hogy egyrészt eszmei harcban leküzdje a saját soraiban jelentkező revizionista nézeteket, másrészt alapos, meggyőző érveléssel, a felmerült problémák helyes megvilágításával, tudományos fölényével visszaszorítsa a polgári és kispolgári ideológia széleskörű befolyását. Ezt a feladatot azonban nem lehet a dogmatizmus talaján megoldani. Ez utóbbi pedig nem tűnt el, sőt az októberi nagy megrázkódtatás folytán

helyenként új erőre kapott. Ahhoz tehát, hogy a magyar közgazdaságtudomány egészséges továbbfejlődését biztosítsuk, háttározottan szembe kell szállnunk a gazdasági hibákat és nehézségeket eltúlzó, a szocialista rendszer gyengítésére irányuló kritikával, a polgári és kispolgári ideológiának a közgazdasági elméletben való jelentkezésével, s egyúttal állást kell foglalni a múlt gazdaságpolitikai hibáit és a jelen hiányosságait leplező, az elméletet megmerevítő törekvések ellen is.

A közgazdaságtudomány — más tudományokhoz hasonlóan — nem fejlődhet a kutatás szabadsága, a különböző nézeteknek szabad tudományos vitákban való összeecsapása nélkül. Az elmúlt időszak tapasztalatai azonban azt is megmutatták, hogy a gyakorlat által felvetett közgazdaságtudományi kérdések helyes megoldásához és a közgazdaságtudomány helyes irányú fejlődésének biztosításához bizonyos szervezettségre és irányításra van szükség. A kibontakozó szabad viták az adott társadalmi viszonyok között csak helyes eszmei irányítás esetén szolgálják a haladást, a szocializmus ügyét, s a bonyolult közgazdaságtudományi problémák megoldása a munka ésszerű megosztását, az erők összefogását, megszervezését, tervszerű felhasználását igényli. Intézetünknek, amely már túljutott a kezdet legnagyobb nehézségein, arra kell törekednie, hogy ezen a téren is betöltse hivatását: olyan intézménnyé váljék, amely a közgazdasági kutatást országosan ösztönzi, a tervszerű, összehangolt munka kialakítását elősegíti, s a magyar közgazdaságtudomány fejlődését helyes irányban befolyásolja.

Göncöl György

MAKROÖKONÓMIA ÉS ÉRTÉKELMÉLET

1. A makroökonómiai szemlélet térhódítása. — 2. A mikro- és makroökonómia egységének problémája. — 3. A szubjektív értékelmélet csődje. — 4. A marxi értékelmélet igazolása. — 5. A kvantizálás és az értékmérő problémája. — 6. Tableau és Terv.

1. A makroökonómiai szemlélet térhódítása

Az 1929-ben kitört példátlan erejű és mélységű gazdasági világválság és az azt követő depresszió évtizede komoly kéte-lyeket támasztott a kapitalista üzletemberek és a polgári köz-gazdászok köreiben, két irányban is. Egyrészt a kapitalista rend-szer funkcióképességét illetően, másrészt a polgári közgazdaság-tan elméleti szakembereinek és kutatóintézeteinek azon ké-pességében, hogy a rendszer funkciózavarait megmagyarázzák vagy előre lássák. A válság, mely földrengésszerűen rázkódtatta meg a világkapitalizmus fellegrárá, az USA gazdasági rend-szerének egész épületét, egyben a polgári cikluselméletek vál-sága is volt. Diszkreditálta pl. a polgári konjunkturakutatás mindaddig általánosan elismert csúcsteljesítményét, a Harward-barométert. Ez a barométer most teljesen csütörtököt mondott: a vihar tombolásának kellős közepette döbbentek rá, hogy nem jelezte a viharnak még előszelét sem. Ez is azonban mindössze csak tüneti megnyilvánulása volt annak a ténynek, hogy a — Marx kifejezésével élve — „világpiaci viharban“ a mikroöko-nómiai elgondolásoknak és az azokon alapuló empirikus kutató-soknak az az igénye, hogy a gazdasági élet alakulását előrevetít-sék, nem vált be. Napnál világosabbá vált, hogy a mikroökonó-miai elméleti elgondolásokon alapuló receptek és jóslások érvé-nyességének látszatát is csak addig lehet fenntartani, amíg a ka-pitalizmus automatizmusai működnek, amíg a gazdaság *egészé-nek* funkcionálása biztosítva van. Mihelyst ezek az automatiz-

musok huzamosabb időre felmondják a szolgálatot, a figyelem akarva, nem akarva az egész gazdaság funkcióképességének feltételei felé, a makroökonómiai kutatás felé terelődik.

A mikroökonómiai szemlélet tulajdonképpen nem egyéb, mint a termelési anarchia elméleti tükröződése a polgári közgazdászok tudatában. A termelési anarchia a kapitalista gazdaság funkcióképességét biztosító automatizmusok összessége. Az automatizmusok ezen összességén belül a válság pozitív funkciója, hogy — a bővített újratermelés egyre magasabb szintjein — létrehozza a bővített újratermelés új feltételeit. Ha a válság — a kapitalizmus ellentmondásainak szélsőséges kiéleződése folytán — már nem képes ezt a pozitív funkcióját betölteni, akkor ennek számos egyéb következménye között az a tény is szerepel, hogy a mikroökonómiai elgondolásokból és kutatásokból levont makroökonómiai következtetések talajtalanná válnak.

Ezen felül a gazdasági rendszer huzamosabb funkcióképtelensége állami beavatkozást, gazdaságpolitikai rendszabályokat tesz szükségessé. Ezeknek a tőkés intézmények helyreállítását vagy pusztá tatarozását célzó ad hoc rendszabályoknak a New Deal címkével ellátott propaganda jelszó mellett valamilyen elméleti értelmezést kellett adni; más szóval esetről esetre meg kellett állapítani, vagy ki kellett találni, hogy az adott gazdaságpolitikai rendszabályok hogyan hatnak ki a gazdaság egészének funkcióképessé tételére. Roosevelttől első gazdasági tanácsadó gárdájától, az úgynevezett agytrösztől a II. világháború után a közársági elnök mellett működő, évi jelentéseket készítő és gazdaságpolitikai javaslatokat kidolgozó Gazdasági Tanácsig a közgazdasági elmélet és a gazdaságpolitika kapcsoltának ilyen új szervei lépnek annak helyére, amit Adam Smith számára még a „láthatatlan kéz” jelentett.

Természetesen nemcsak a válságból való kilábolást célzó gazdaságpolitikai rendszabályok hatékonyságának a megállapítása terelte a polgári közgazdászokat a makroökonómiai elemzés felé. Ilyen irányba hatott a gazdaságnak háborús vágányokra való átállítása is, a gazdaság háborús potenciálja felméréseinek, valamint a hadigazdaságban szükséges állami irányítás megalapozását szolgáló különböző globális gazdasági nagyságrendek mérlegszerű sémái elkészítésének szükségszerűsége. Világos, hogy a gazdasági mozgósítás és a gazdasági hadviselés egész területén makroökonómiai szinten kellett biztosítani a gazdasági szektoroknak lehetőleg zavartalan egymásbakapcsolódását, a gazdasági egyensúly biztosítását a hadigazdaság keretei között: olyan globális nagyságrendek megállapítását és egymás

közötti arányait, mint a fogyasztás és ezen belül a polgári fogyasztás; a hadi célokat szolgáló beruházások, az import- és az exportszükségletek stb., stb. A hadigazdaság modern körülmények között mindenképpen egy „tableau économique” felállítását kényszerítette ki, a hadviselés céljait szolgáló népgazdasági mérleg megszerkesztését, amelyre a döntő hadi gazdaságpolitikai rendszabályokat alapozni lehetett.

A háború befejezése után a békegazdaságra való áttérés ismét egy tableau économique felállítását követelte meg, különös tekintettel arra a célkitűzésre, hogy az átállással járó tömegmunkanélküliséget egyrészt, az inflációs káoszt másrészt, a megfelelő gazdaságpolitikai intézkedésekkel enyhítsék vagy elkerüljék.

Végül a háború utáni újjáépítés követelményei is szükségessé tették a társadalmi termék, illetve nemzeti jövedelem, illetve azok összetevői várható alakulásának felmérését azzal a célkitűzéssel, hogy a gazdasági összefolyamatot a fogyasztásra és a beruházásra gyakorolt közvetett vagy közvetlen hatással befolyásolják.

2. A mikro- és makroökonómia egységének problémája

Egy francia közgazdász, Henry Guitton a következőképp fogalmazza meg a mikro- és makroökonómia közötti ellentmondásos összefüggést: „Meg lehet vizsgálni egy elszigetelt alany vagy egy csoport vagy a gazdasági alanyok összességének cselekvését. Tanulmányozni lehet, miként keletkezik valamely egyéni jövedelem, vagy miként keletkezik egy nemzet globális jövedelme. Az első esetben mikroökonómiai elemzéssel van dolgunk, a második esetben makroökonómiai elemzéssel. Eleve fel lehet tenni a kérdést, hogy az, ami az első esetre áll, igaz-e egyszersmind a második esetre, vagy hogy a globális vagy totális gazdaság ismerete a számtalan egyéni szétaprózott atomisztikus gazdaság összesítésének egyszerű ismeretéből adódik-e.” (Henry Guitton: *Économie Politique*, Paris, 1956. I. köt. 12. o.)

Smithnél a „láthatatlan kéz” (a marxizmus tudományos nyelven: az értéktörvény érvényesülése, a modern polgári közgazdászok nyelvén: a „tökéletes verseny”) volt hivatva biztosítani a mikroökonómia (az egymással versenyző gazdálkodó egységek) és a makroökonómia (az egész gazdaság funkcióképessége) közötti összhangot. Ez egy kétségkívül primitív, de logikusan összefüggő közgazdasági elgondolás. Kezdetlegességét is és logikai következetességét is az határozza meg, hogy Adam Smith

egyszerűen azonosítja a mikroökonómiai kategóriákat a makroökonómiai kategóriákkal: az egyéni tőke mozgástörvényeit a társadalmi összítőke mozgástörvényeivel, az egyéni jövedelmek alakulását meghatározó törvényszerűségeket a nemzeti jövedelem alakulását meghatározó törvényszerűségekkal. Smith szemében a társadalmi munkamegosztás az üzemen belüli munkamegosztás felnagyított mása; nem tesz kategorikus különbségeket a gazdasági egységekre és az összgazdaságra érvényes szempontok között. Ez természetesen megkönnyíti az elemzést és áttekinthetővé teszi az elméleti rendszer logikus felépítését, de egyézersmind az a fogyatékossga, hogy már eleve számúzi a gazdasági folyamat ellentmondásait. Marx éppen a polgári klasszikus közgazdaságtannak ezeket a kezdetlegességeit és fogyatékossgait küszöbölte ki, amikor a mikroökonómiát és a makroökonómiát éppen a gazdasági folyamat *ellentmondásaiból* kiindulva fűzte szerves egységbe.

A polgári közgazdaságtan klasszikusainak harmónia-elmélete nem felel meg a valóságos folyamatnak. A két világháború közötti nagy válság többek között halomra döntötte a klasszikus és vulgáris egyensúlyelméleteket is. Ezt a tényt ismerte fel és juttatta kifejezésre Keynes „A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete” című művében.

Marx eleve tudatában van annak, hogy a mikroökonómia és a makroökonómia nem fűződnek harmonikus egységbe, hogy a kettő ellentmondásos egységet képez. A gazdasági össz folyamatnak ebből a belső ellentmondásából fejleszti ki a tőkefelhalmozás törvényszerűségeit. Nem tekinthető véletlennek, hogy mind Smithnél, mind Ricardónál a társadalmi összítőke, az úgynevezett „capital stock” növekedése, gyarapodása ugyan igen fontos szerepet játszik, de ezen belül a tőke koncentrációja és centralizációja egyáltalán nem szerepel. Marx elméleti rendszerében, a marxi modellben a társadalmi összítőke gyarapodása az egyéni tőkék versenyén, illetve a tőke koncentrációján és centralizációján keresztül megy végbe.

A mikro- és makroökonómia közti ellentmondás lényege Marx felfogásában az, hogy az egyéni tőke értékesítési szükséglete ellentmondásban van a bővített újratermelés követelményeivel.

Ehhez hozzá kell tenni, hogy a monopolkapitalizmus keretei között ez az ellentmondás tetőfokára hág és megbénítja a kapitalista gazdaság automatizmusait, a kapitalizmus funkcióképtelenné válásának lehetőségét idézi fel. A monopolítottőke értéke-

sítési szükséglete hatványozottan ellentmond a bővített újratermelés követelményeinek.¹

Itt merül fel az igény a csütörtököt mondott automatizmusok helyére lépő állami beavatkozásra, a gazdaságpolitikai rendszabályok összefüggő rendszerére és e célból a makroökonómiai tájékozódásra, a modern tableau économique kidolgozására; a közgazdasági elméletek terén pedig a mikro- és makroökonómiai elemzés egységbe fűzésére.

Az egyik vezető francia közgazdász, François Perroux tömören így fogalmazza meg a makro- és mikroökonómiai elemzés egységesítésének problémáját: „Amíg a makrokozmosz-elmélet és a mikrokozmosz-elmélet szintézisét el nem végezték, és erre az első kísérletek most történnek, addig tanácsos az előbbi csak mint a gazdasági elmélet felét felfogni (s még ez is eléggé optimista felfogás)”. (Les comptes de la nation, Paris, 1949. 154. o.)

Ezt a csaknem magától értetődő alapigazságot tagadja a Manchester-liberalizmus egyik utolsó mohikánja, Walter Hoffman „A népgazdasági számvitel” (Die Volkswirtschaftliche Gesamtrechnung) című könyvében. Hoffman radikálisan elveti az egész makroökonómiai elgondolást, mondván, hogy a valóságban csak mikroökonómiai jelenségek és folyamatok léteznek; a makroökonómiai fogalmak a kapitalizmus „szabad”-piaci gazdaságában pusztán absztrakt agyrémek, amelyeknek nincsen semmiféle valóságtartalmuk. A mikroökonómia kizárólagosságához való görcsös ragaszkodás polgári híveinek sorai azonban egyre gyérülnek.

Hoffman könyvének egyik osztrák kritikusa, Kausel, mindezenre megállapítja, hogy „a mai gazdasági valóság és a tegnapi elméleti modell közötti dilemma” azáltal keletkezett, hogy

¹ A monopóliumok tevékenységét és a gazdaság egészére gyakorolt hatását vizsgáló szenátusi bizottság az Egyesült Államokban egyik kiadványában megállapítja: „Az 1940-ben és az 1840-ben vagy az 1776-ban, a Wealth of Nations megírásának évében fennállt helyzet közötti legfontosabb különbség az, hogy a modern ipari államban a nagy részvénytársaságok központi helyet foglalnak el...” „A jelenlegi helyzet uralkodó vonása a monopólium, az oligopolium vagy a monopolista verseny, röviden a gazdasági hatalom összpontosulása kevés kézben... Az oligopolium bürokratikus rendszere a céljainak eléréséhez szükséges költségeket és áldozatokat azáltal teremti elő, hogy a termelési erőforrások egy részét parlagon heverteti.” (Temporary National Economic Committee, Measurement of the Social Performance of Business, Washington, 1940. 112, 115. és 116. o.)

a tegnapi közgazdasági modell, melyhez Hoffman oly csökönyösen ragaszkodik, „a jelenkorban gyakorlati alkalmazási területét messzemenően elvesztette“. (Zeitschrift für Nationalökonomie, 1957. febr.)

Mint ahogyan Adam Smithnél a mikro- és makroökonómia primitív azonosítása szervesen összefügg primitív munkaértékelméletével, úgy Marxnak a mikro- és makroökonómia ellentmondásos egységéről vallott, részleteiben kifejtett és tudományosan megalapozott felfogása szervesen összefügg a marxi munkaértékelmélettel. A neves francia közgazdász, Jean Marchal „Deux essais sur le marxisme“ című könyvében felismeri és hangsúlyozza a marxi makroökonómiai elemzés és a marxi értékelmélet közötti szerves összefüggést és ennek rendkívüli termékenységet a gazdasági folyamatok elemzésében. „Célom az, hogy kellő megvilágításba helyezzem a marxi elmélet makroökonómiai oldalát és megnézzem, mi az, amit egy kutató, aki Marxnak az életre vonatkozó egyéb állásfoglalásait nem teszi magáévá, hasznosíthat mint a modern világ elemzésének és különösen az elosztás problémái elemzésének eszközt.“ (I. m. 13. o.) Marchal rájött arra a rendkívül fontos összefüggésre, hogy a polgári klasszikusok munkaértékelméletétől gyökeresen eltérően Marx munkaértékfogalma szigorúan makroökonómiai természetű. „Marx hangsúlyozza, hogy nem a munkások által bizonyos áruajtákra fordított tényleges munkaidőt kell számbavenni, hanem a társadalmilag szükséges munkaidőt, azaz azt az időt, amelyre az átlagos ügyességgel és a társadalomban átlagosan használt termelőeszközökkel dolgozó egyéneknek van szükségük. Ebből a meghatározásból az következik — és erről Marx sok kritikusa, de ami még meglepőbb, sok védelmezője is megelégedezik —, hogy a munkaértékelmélet makroökonómiai szinten érvényesül, a munkások csoportja és a nem munkások csoportja viszonylatának szintjén, (azaz osztályviszonylatban, a burzsoázia és a proletáriátus között. G. Gy.) nem pedig az egyéni viszonylatok szintjén.“ (I. m. 154., 155. o.)

A mikro- és makroökonómia ellentétének egységét Engels az Anti-Dühringnek abban a kitételében veti fel, ahol kifejti, hogy míg a tőkés üzemben a legnagyobb fokú szervezettség és tervszerűség áll fenn, addig a kapitalista gazdaság egészében a termelési anarchia uralkodik. A kapitalista gazdasági fejlődés ezek között az ellenpólusok között mozog

A mikro- és makroökonómia közötti ellentmondás fennáll a szocializmus építésénél is, de szocialista árutermelésről lévén szó, nem antagonisztikus formában és nem antagonisztikus tartalommal. Ellenkezőleg: nyugodtan azt lehet állítani, hogy a tervezés és gazdaságvezetés módszereinek tökéletesítésére irányuló minden lépés ennek az ellentmondásnak áthidalása és megoldása az épülő szocializmus keretein belül.

A különbséget a következőképpen lehet megfogalmazni:

A kapitalizmus keretei között a mikro- és makroökonómiai kategóriákat (az egyéni tőkéket és a társadalmi összét) az értéktörvény érvényesülése, a termelési anarchia fűzi egységbe. Mégpedig úgy, hogy a rendszeresen felboruló egységet egyre magasabb szinten újra helyreállítja. Akut formájában a válság jelzi ennek az egységnek a megbomlását.

A szocializmus építésénél a mikroökonómiát (a szocialista vállalatokat és a nem teljesen szocialista jellegű gazdálkodó egységeket) a makroökonómiával (a népgazdaság egységes egészével) csak a terv és az értéktörvény tudatos felhasználása fűzheti egységbe.

3. A szubjektív értékelmélet csődje

A szubjektív értékelmélet természeténél fogva teljesen alkalmatlan és hasznavehetetlen a makroökonómiai elemzés szempontjából, illetve a mikro- és makroökonómiai kategóriák egységbe fűzésére. A szubjektív értékelmélet álláspontjáról lehetetlenség hidat verni a mikroökonómiai elemzésből a makroökonómia felé!

Az objektív és szubjektív értékelmélet közötti kibékíthetetlen ellentétnek megvannak a világnézeti, filozófiai alapjai. Lenin igen kényszerítő érvekkel fejti ki (Materializmus és empiriokriticismus), hogy a következetesen végiggondolt idealizmus szükségszerűleg a *szolipszizmus* zsákutcájába torkollik: abba a felfogásba, amely csak az elszigetelt személy, illetve csak az „én” benyomásait és észleleteit tekinti a vizsgálódás egyedüli adott kiindulópontjának.

A szubjektív értékelmélet ezen a felfogáson alapszik: kiindulópontja a szükségletei, óhajai kielégítésére törekvő elszigetelt egyén, aki szükségletkielégítésének fokát esetről esetre összeveti az azzal járó kényelmetlenséggel, erőfeszítéssel, áldozattal és aszerint dönti el, hogy azt, amit akar, eléggé akarja-e ahhoz, hogy valóban megszerezze. Mivel a gazdasági javak csak viszonylag korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre, ezért

ezen a téren — a paradicsomi állapottól eltérően — nincsen öröm ürmön nélkül; nincsen szükségletkielégítés erőfeszítés vagy áldozat nélkül és elszigetelt alanyunk saját belátása, saját kénye-kedve szerint dönti el, pontosan mennyi ürmön vegyülését tűri meg az örömben. Ha sokallja az áldozatot, akkor a mérleg nyelve a felé a döntés felé billen, hogy lemondjon a szóban forgó kielégülésről és ez — ismét esetről esetre és személyről személyre — az óhaj intenzitásától függ. Ha a mérleg nyelve az óhaj vonzó és a szükséges áldozathozatal taszító hatása között egyensúlyi állapotba kerül, akkor az úgynevezett „közömbösségi görbének“ ezen a pontján, ahol tehát az óhaj és az áldozat intenzitásának foka találkoznak, az alku létre jön.

Minden alkunál azonban kettőn áll a vásár: szükség van tehát a véletlennek arra az összejátszására, hogy akadjon egy másik elszigetelt alany, akinek a közömbösségi görbéje a szóban forgó kicserélendő két jószág tekintetében úgy alakul, hogy az óhaj és az áldozat intenzitásának foka ellenkező irányból és előjellel találkozik az előbbivel; szükség van tehát — a szubjektív értékelmélet műkifejezésével élve, az úgynevezett „interpersionális kapcsolatok“ gyakorlati létrejöttére és elméleti megértésére.

Éppen ez utóbbi azonban az, ami objektív ismérvek híján — márpedig a szubjektív értékelmélet leglényege az a fétel, hogy csak szubjektív értékelés létezik — nem üthető nyúlbe. A szubjektív értékelmélet a szolipszizmus gyógyíthatatlan betegségében szenved. A polgári közgazdászok által is elismerten lehetetlen az „interpersionális kapcsolatok“ még csak megközelítőleg is szabatosnak nevezhető megállapítása vagy mérése. Ha az egyik ember megkérdezi a másiktól, hogy hány óra van, mert attól tart, hogy az ő órája rosszul jár, akkor még tetszése szerint elfogadhatja vagy elutasíthatja a másiktól kapott adatot, mert hiszen az is lehet, hogy mindkét óra rosszul jár, de az mindenestre objektíve megállapítható, hogy a két óra mit mutat. Ha viszont ketten találkoznak és egymás hogyléte iránt érdeklődnek, akkor már az objektív ténymegállapítás alól minden talajt kihúztunk — és éppen ehhez az alapfeltételhez ragaszkodik a szubjektív értékelmélet!

Azonban nem csak az „interpersionális kapcsolatok“ dolgában van baj a kréta körül. Elszigetelt alanyunknak nemcsak aközött kell választania, hogy az óhajtott szükségletkielégítés vagy élvezet megéri-e a fáradságot vagy sem, hanem azt is el kell döntenie, hogy kiadásra szánt jövedelmét milyen arányok-

ban ossza meg különböző szükségleteinek fedezésére. Ha az egyszerűség kedvéért feltesszük, hogy két szükséglete — mondjuk táplálkozási és ruházkodási vagy étel és ital iránti szükségletének fedezése között akarja az általa óhajtott arányokat megtalálni, akkor Bálám szamarának sorsától az óvja meg, hogy a szükségleteknek megvan bizonyos sürgősségi skálája. Jövedelmének, illetve kiadásának beosztását tehát a jövedelem nagyságának és a szükségletek sürgősségi skálájának keretein belül határozza meg — „önhatalmúan“. Ez az önhatalmúság, amelyet fellengzősen „fogyasztói szuverénitásnak“ neveztek el, a határhaszonelmélet egyik dogmája. — A kiadások optimális elosztása a különböző szükségletek kielégítésére eredményezi a „kielégültség maximálását“ (a szubjektív értékelméletnek ezt a műkifejezését először Jevons használja és később Walras művében állandóan visszatérő központi szerepet játszik).

További bökkenő, hogy a szükségletek sürgősségi skálája, valamint a kielégültség maximálásának a módja feltehetően eltérő a jövedelmek különböző szintjein, és gyökeresen különböző, ha a jövedelmek közötti eltérés különösen nagy. A *pénz határhaszna* más a gazdag embernél, mint a szegény embernél; más szóval Ford a heti 10 \$ jövedelemtöbbletet személyesen valószínűleg észre sem veszi, a Ford-munkás viszont ezt személyesen úgy „értékeli“, hogy elérésére hajlandó egy huzamosabb sztrájk nélkülözéseinek és veszélyeinek kitenni magát. Sőt ilyenkor még azt is hiába magyarázzák neki a határhaszonelmélet szakértői, hogy itt az erőfeszítés és az áldozat nem áll arányban a várt élvezet-többséggel, hiába számítják ki neki az utolsó centig, hogy a sztrájk-okozta jövedelemkiesés egy vagy két évre szólóan meghaladja a kiharcolt béremelést: a Ford-munkás folytatja a sztrájkot.

Itt a szubjektív értékelmélet beleütközik az *osztályok* létezésének makacs tényébe. A szubjektív értékelmélet és a hozzá szervesen kapcsolódó mikroökonómiai szemlélet eleve az osztályok tagadásának apologetikus álláspontjából indul ki. Mint láttuk azonban, hasztalan dobták ki az osztálykülönbségek tényét az ajtón, visszajött az ablakon és komoly nehézségek elé állította a szubjektív értékelmélet híveit.

Az úgynevezett „jóléti gazdaságtan“ (welfare economics) egyes „baloldali“ hirdetői (mint pl. A. P. Lerner: *The economics of welfare* c. könyvében) ezt a nehézséget annak a tételnek felállításával igyekeznek megkerülni, illetve kiküszöbölni, hogy a közjólét maximálását az egyenlő jövedelemelosztás mozdítja elő.

Az érvelés a következő: ha az állam egy bizonyos összeget a gazdagtól elvesz és a szegénynek ad, akkor az előbbinek jövedelemcsökkenése felett érzett fájdalma a határhaszonelmélet értelmében egy bizonyos pontig kisebb, mint az utóbbinak a jövedelememelkedése felett érzett öröme. Ily módon az egyenlősítő jövedelemelosztással feltehetően gyarapodik az összes gazdasági alanyok kielégültségének summája.

Világos azonban, hogy a fenti „közjóléti axioma“ elméletileg nem a nehézség megoldása, hanem mindössze csak a megoldandó nehézség tautologikus átfogalmazása; hiszen aligha mond egyebet minthogy ha nem volnának jövedelemkülönbségek, akkor a pénz határhasznának jövedelemszint szerinti különbözősége mint probléma fel sem merülne.

Gyakorlatilag pedig a munkásmozgalommal kacérkodó nem marxista közgazdásznak annak elhitetésére irányuló reformista igyekezetéről van szó, mintha az adópolitika útján meg lehetne szüntetni a kapitalizmusban fennálló osztálykülönbségeket.

A dialektikus és történelmi materializmus világnézetében az elszigetelt alany, a „magánvaló egyén“, ugyanolyan metafizikai agyrém, mint a kanti magánvaló dolog. „Lényegét tekintve az ember a társadalmi viszonyok összessége“ — mondja Marx a Feuerbach-tételekben. Ezeknek a társadalmi viszonyoknak általános *gazdasági* meghatározását, a termelési viszonyok lényegét pedig a „Politikai gazdaságtan kritikájához“ című művének előszavában állapítja meg: „Életük társadalmi termelésében az emberek egymással meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek... E termelési viszonyok összessége képezi a társadalom gazdasági strukturáját...“

Itt vannak lerakva Marx közgazdasági tanainak filozófiai alapjai, amelyek szigorúan meghatározzák makroökonómiai szemléletét és objektív értékelméletét.

Adam Smith és — a történelmi fejlődés és az elméleti kifejtés sokkal magasabb fokán — Marx a *munkamegosztás* makroökonómiai kategóriájából indul ki. Az ilyen elemzés az iparágak közötti nemzetgazdasági összefüggéseket akarja nyomon követni: az interperszonális kapcsolatok helyett az interindusztriális kapcsolatokat. Éppen ebből adódik, hogy az input-output módszer, vagyis az interindusztriális kapcsolatok feltárására irányuló törekvés ösztönösen fordít hátat a szubjektív

értékelméletnek és ösztönösen kanyarodik vissza a munkaértékelmélethez.²

Walras kísérlete a szubjektív értékelmélet alapján a mikroökonómiából a makroökonómiaira való átmenetre papíron maradt. A papír türelmes és a globális piaci egyensúly feltételeinek matematikai megfogalmazása lehetséges — ezt Walras bebizonyította. De, hogy ennek mennyi köze van a valóságos gazdasági folyamatokhoz, az más lapra tartozik. Walras kísérlete: a szubjektív értékelmélet talaján hidat verni a mikroökonómiából a makroökonómiába csődöt mondott, mert más kérdés az, hogy szimultán egyenletrendszereket meg lehet oldani, és megint más kérdés, hogy ez a megoldás mennyiben tükrözi a valóságos folyamatokat és mennyire használható a gazdasági elemzés céljaira. Nogarónak igaza van, amikor Walrast kritizálva megállapítja: „Az igazságot megvallva, kétségbevonható, hogy az egész gazdasági elméletet vissza lehet vezetni az árak elméletére és még inkább, hogy ezt valamilyen egyenletrendszerbe össze lehet foglalni ... Mindenesetre a termelés és elosztás elméletének kidolgozásához nem elégséges az árelméletnek a kidolgozása.” (Bertrand Nogaro: *Le développement de la pensée économique*, Páris, 1944. 268. o.)

Nogaro egyébként két, Walras elméleti teljesítményének szentelt tanulmányában meggyőzően bizonyítja, hogy Walrasnál a matematikai módszer eltereli a figyelmet a tulajdonképeni közgazdasági problémától ahelyett, hogy annak elemzését szolgálná. „A valóságban nem azt kell bizonyítani, hogy létezik egy ár, amely mellett a kínálat egyenlő a kereslettel és hogy melyik ez az ár, hanem azt kell megmagyarázni, hogyan és miért megy végbe a mozgás egy egyedüli és szükséges ár felé.” (Nogaro: *La valeur logique des théories économiques*, Paris, 1947. 62. o.)

Nogaro hangsúlyozza, hogy Walras egész elmélete statikus szemléleten alapszik, míg viszont „az árképződés tanulmányozása dinamikus problémát vet fel“ (I. m. 64. o.).

² Nehéz persze megállapítani, hogy mennyi ebben az ösztönösség és mennyi a plagizálás rossz lelkiismeretéből folyó hallgatagság. „... Fontos számba venni a termelés különböző ágai közti kölcsönös viszonyokat. A szovjet gazdaság anyagmérlegei ennek a célnak felelnek meg és feltételezhető, hogy mintául szolgáltak a Leontieff-féle népgazdasági számviteli módszer számára.” (Pierre Mendès-France és Gabriel Ardant: *La science économique et l'action*, Paris, 1954. 142. o.)

A határhaszonelmélet nem képes a lényegéből folyó következő nehézséggel megbirkózni:

Annak szemléltetésére, hogy a cserearányok mindkét oldalon a cserét végző alanyok határhasznának felelnek meg, Walras két áru és két árutalajdonos feltételezéséből indul ki, s ebből a legegyszerűbb esetből vezeti le matematikailag az egyensúlyi „árat“. Az ár szót idézőjelbe tettük, mert az elemzés e kiindulópontjánál Walras kifejezett kikötése, hogy a csere a pénz közbejötté nélkül megy végbe. Nogaro helyesen mutat rá, hogy ez a fogás a közgazdasági problémának nem pusztán leegyszerűsítése, hanem a problémafelvetés alapvető megváltoztatása. Egyáltalán nem mellékes körülmény ugyanis, hogy egy bizonyos konkrét árura irányuló kívánság gyökeresen különbözik az általános árura, a pénzre irányuló kívánságtól. Más az, hogy egy bizonyos konkrét árut akarok-e megszerezni vagy pénzt. Az illető áruból nyilván sokkal hamarabb lesz elegendő, mint a pénzből. Egy bizonyos cikkel a szükségletkielégítés bizonyos fokán túl torkig lehetek, a pénzzel aligha.

A pénznélküli csere fikciójához a határhaszonelméletnek mégis ragaszkodnia kell; másrészt viszont a pénz nem kerülhető meg, ha — mint Walras — a globális piaci egyensúly feltételeit akarjuk megfogalmazni. Walras ezt a dilemmát úgy hárítja el, hogy az egyetemes versenyben kialakult piaci árat eleve adottnak veszi és azt vizsgálja, hogy az adott piaci ár mellett milyen *árumennyiségek* cserélődnek ki. Ezt az eljárást azonban éppen ez az egyoldalúság teszi meddővé és Nogaro háromszoros óvatát emel:

1. Ezek mellett az alapfeltételek mellett teljesen elképzelhető a kielégültségnek olyan maximálása, amelynél a vevő a lehető legkisebb mennyiséget szerzi meg a legmagasabb áron, vagy fordítva. Világos azonban, hogy mindkét esetben a „határhasznok egyenlősége“, azaz a „kielégültség maximálása“ pusztán játék a szavakkal; a valóságban az egyik fél nyer, a másik veszít az ügyleten.

2. „A piaci ár *objektív* adottság és ez *egy* meghatározott ár; a határhasznok és azok viszonyának fogalma teljesen *szubjektív* és minden egyes cserélővel változik.“ (I. m. 93. o.)

3. Ha megállapítottuk a határhasznok egyenlőségét, „milyen következtetéseket kell levonnunk ebből a megállapításból a közgazdasági elmélet szempontjából? ... Ennek az egyenlőségnek a megállapítása mit sem mond nekünk az ár meghatározását illetően, amely adva van ... A közgazdasági elmélet

számára éppen annak a magyarázata érdekes, hogy hogyan képződik a piaci ár, az azt meghatározó tényezők kifejtése.“ (I. m. 95. o.)

Kihegyezve, de nem eltúlozva, mindebből az következik, hogy a szubjektív értékelmélet értékelméletnek alig nevezhető, mert a tulajdonképpeni értékproblémát nem is érinti. Ez éppen a szubjektív értékelmélet Walras eszközölte makroökonómiai alkalmazásánál vált világossá.

Az úgynevezett „welfare economics“ egész iskolája nem egyéb, mint egy utolsó nagy nekifoháskodás a szubjektív értékelmélet megmentésére.

A walrasi kísérlet csődje után a „welfare economics“ nem valamilyen matematikailag is megfogalmazható előre elrendelt harmóniából, hanem abból indul ki, hogy a „társadalmi költségek“ és a „társadalmi előnyök“ lényegesen különböznek az „egyéni áldozatoktól“ és az „egyéni haszontól“ s hogy éppen ezért a közjólét optimális foka nem adódik önként mint az egyéni „közömbösségi görbék“ valamilyen átlaga vagy összege. Az ármechanizmus nem biztosítja az egyéni és a társadalmi érdekek összhangját. Az egyéni közömbösségi görbék egyáltalán nem adják meg sem a „közjólét maximálását“, sem a társadalom rendelkezésére álló gazdasági erőforrások optimális megoszlását a különböző termelési ágakra.

A welfare economics körül lezajlott vitában azonban az bizonyosodott be, hogy a makroökonómiai kiindulópont egymagában még egyáltalán nem képes megmenteni a szubjektív értékelméletet; ellenkezőleg: a szubjektív értékelmélet álláspontjáról lehetetlen helyreállítani a mikro- és makroökonómia közti reális összefüggést. „Az újabb jóléti gazdaságtan fő elképzelése az volt, hogy olyan jóléti elméletet fejlesszen ki, amely elkerüli a személyek közötti (interszónális) összehasonlításokat, amely azonban másrészt lehetővé teszi a gazdasági rendszer leírását.“ — mondja J. C. Gilbert „A mai gazdasági elmélet Nagybritanniában“ című cikkében (Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft, 1957. 113. köt. 2. füzet, 224. o.).

Ak körül zajlik a vita — mondja a cikk szerzője —, hogy a marginális elemzés alkalmazható-e a tőkésállalatokra, és megállapítja, hogy az empirikus vizsgálatok tanúsága szerint maga a tőkésállalkozó a határhaszon és határköltség fogalmát kalkulációjában sohasem alkalmazza, de megnyugtatóan hozzáteszi: „Persze nem szabad a közgazdászoknak ezeket az értékelméletekre vonatkozó filozófiai nézeteltéréseit túlságosan komolyan venni.“ (I. m. 226. o.)

Ilyen nagyszabású mentőakciók, az „interpersionális kapcsolatok“ Scyllájának és a szolipszizmus Charibdisének körülvezése után mi marad a szubjektív értékelméletből? A „marginális elv“. Ez bizony elég sovány eredmény: a hegycsúcsok után valóban nevelődéses eger született. Helyesen állapítja meg Little „A jóléti gazdaságtan kritikája“ című könyv végén: „Arra a következtetésre jutottunk, hogy az a teorema, amely szerint a termelés volumenét addig kell fokozni, amíg az ár egyenlő a határköltséggel, rendkívül rozoga... A józan észnek az az előírása, hogy ha egy dolognak piaci ára kétszer annyi, mint egy másiké, akkor rendszerint érdemes ezt a dolgot termelni, amennyiben az előállítási költsége nem több mint kétszer annyi, ha némileg ködös is, valószínűleg van legalább olyan értékes és minden bizonnyal kevésbé félrevezető, mint az a tétel, hogy „az ár legyen egyenlő a határköltséggel“. (I. M. D. Little: *A Critique of Welfare Economics*. Oxford, 1957. 279. old.)

Más szóval: a „marginális elv“ hasztalan lép fel azzal az igényekkel, mintha a szubjektív értékelméleten alapuló *értéktörvény* megfogalmazása volna; részint azért, mert lényegében nem egyéb az értéktöbbletet a süllyesztőben eltüntető szemfényvesztésnél, részint pedig egyszerűen azért, mert a szubjektív értékelméletre — annak természete folytán — nem lehet semmiféle *értéktörvényt* alapozni. Ez viszont más szóval azt jelenti — amit egyébként Little említett könyvében részletesen be is bizonyít —, hogy a szubjektív értékelmélet — még legkifinomultabb „welfare“ formájában sem — alkalmas a makroökonómiai elemzés céljaira.

4. A marxi értékelmélet igazolása

Megállapítottuk, hogy a szubjektív értékelmélet alkalmatlan a makroökonómiai elemzésre, illetve hogy a szubjektív értékelmélet alapján lehetetlen a mikro- és makroökonómiát szerves egységbe fűzni. A görcsös mentőkísérlet, amely dogmatikusan kijelenti, hogy makroökonómiai elemzésre nincs is szükség, túlságosan elvakult ahhoz, hogy tudományos vagy gyakorlati szempontból komolyan lehessen venni.

A Marx-kritikusok tehát a 20. század második felében a következő dilemmával találják magukat szemben:

Tekintettel arra, hogy a mikroökonómiát a makroökonómiával csak a marxi értékelmélet alapján lehet szerves egységbe fűzni, Marxtól tulajdonképpen csak a makroökonómiai elemzés tudományos alapjairól való lemondással lehet „megszabadulni“!

Keynest is azért üdvözölték olyan hozsannával mint a polgári közgazdaságtudomány Messiását, mert azt ígérte nekik, hogy elviszi őket az ígéletnek arra a földjére, ahol egyrészt van makroökonómia, de ahol másrészt nincs Marx.

Rendkívül mulatságos megfigyelni, hogyan vergődnek ennek a dilemmának a hálójában a polgári közgazdaságtan művelői. Az eredeti bűnbeesést tulajdonképpen még Adam Smithnek tulajdonítják. Smith ugyanis az értékelmélet tekintetében 1763 (amikor Felolvasásai megjelentek) és 1776 között (amikor a Nemzetek gazdagságáról szóló fő műve jelent meg) elméleti meggyőződésében óriási horderejű pálforduláson ment keresztül. Az előbbi műnél még a szubjektív értékelméletből indul ki, míg fő művénél már alapjában szakít a szubjektív értékelmélettel és a munkaértékelméletet teszi magáévá. „Ezzel sutba dobta 2000 év gondolkodásának hagyományait és eredményeit” — veti szemére egyik kései kritikusa. (E. Kauder: „A határhaszonelmélet keletkezése”. *Economic Journal*, 1956. szeptember.) A *Wealth of Nations* megjelenésének 130. évfordulójára kiadott gyűjteményes kötetben a neves amerikai közgazdász Paul H. Douglas „Adam Smith elosztási és értékelmélete” című tanulmányában egyenesen azzal vádolja a közgazdaságtudomány megalapítóját, hogy ezzel a ballépésével — *horribile dictu* — még a „19. századbeli tanok létrejöttében” is ludas! Igazságtalan dolog az — írja Douglas —, hogy mindenért Marxtól kárhoztatják és közben Adam Smith és Ricardo érdemeit magasztalják, holott az eredendő bűn — a munkaértékelmélet — ez utóbbiak számlájára irandó. „A hiba nem egy ember hibája, hanem az értékről szóló bizonyos filozófiai felfogásé és annak a végső ellentmondásnak a gyökerei, amelyek A tőke III. kötetében váltak nyilvánvalóvá a világ előtt, be vannak ágyazva a *Wealth of Nations* 1. kötetébe.” („Adam Smith 1776—1926” Chicago, 1928. 95. o.)

Itt Douglas egyszerűen azt teszi, amit a Marx-kritikusok egész raja Douglas előtt és után vagy rosszhiszeműségből, vagy tudatlanságból elkövet, hogy tudniillik semmibe veszi vagy bagatellizálja a Smith-Ricardo- és a Marx-féle értékelmélet közötti lényeges különbséget, azt, hogyan fejlesztette tovább Marx a polgári klasszikusok munkaértékelméletét. Amit Douglas nem képes vagy nem akar megérteni, az az, hogy míg Smith és Ricardo az egyszerű és a tőkés árutermelés között nem tesz kategorikus különbséget, addig Marx specifikusan az értéklörvénynek a kapitalizmusban való érvényesülését tárja fel: nem

egyszerűen az érték, hanem konkrétan az önmagát értékesítő érték, az értékmozgás, a tőkeakkumuláció problémáját vizsgálja.

A termelési ár a fejlett kapitalista árutermelés kategóriája. A tulajdonképpeni probléma csak ezen a talajon keletkezik; mint Marx megállapítja: a tulajdonképpeni nehézség nem a *termék árujellegében van* (ott még csak csírázik), hanem abban, hogy az *áru a tőke terméke*.

Más szóval, a tulajdonképpeni értékelméleti probléma nem a piaci ár és az érték közötti eltérésben van; a piaci árak ingadozása a kereslet és kínálat egyensúlya felé tendál, és az az ár, amely ezt az egyensúlyt létrehozza, illetve kifejezi, egyenlő az értékkel, ha ugyanis feltételezzük (a primitív, Locke megfogalmazta munkaértékelmélet feltételezése), hogy a piacon olyan árutulajdonosok állnak egymással szemben, akik egy szerszmind közvetlen árutermelők is.

Azonban a tőkés versenyben a termelési ár eltérése az értéktől az, ami számít, mert a tőkés árutermelő nem saját munkáját, hanem tőkéjének nagyságát és „termelékenységét” (szerves összetételét) veti latba.

Az értéktörvény azt írja elő, hogy minden termékfajtában a társadalmi összmunkaidőnek az illető termékfajta előállításához szükséges része foglaltassék. Hogyan érvényesül az értéktörvény a kapitalizmusban? A tőkék versenyén keresztül — tehát kétszeres értelemben közvetve: az egyéni tőkék, miközben a lehető legmagasabb profit eléréséért versenyeznek, hozzájárulnak az átlagprofitráta kialakulásához és ezen a kerülő úton annak a tendenciának az érvényesüléséhez, hogy minden értékesített áruban csak az előállításához társadalmilag szükséges munkamennyiség foglaltassék. Az érték átváltozása termelési árrá tehát nemcsak annak az előfeltétele (és egyben eredménye), hogy a társadalmi összítőke egyenlő részeire az értéktöbblet tömegének egyenlő mennyiségei jussanak, hanem — éppen ezáltal — annak is, hogy a társadalmi termék mindegyes áruösszetevőjében csak az előállításához társadalmilag szükséges munkamennyiség foglaltassék.

Így függ össze az egyéni tőkék mozgása (mikroökonómia) a társadalmi összítőke fejlődésével (makroökonómia).

A monopolkapitalizmus korszakában az egyéni tőkék és a társadalmi összítőke közötti kapcsolat megváltozik. Az „abszolút monopóliumról” szólva Lenin felismeri az egyéni tőkéknek azt a tendenciáját, hogy társadalmi összítőkévé integrálódjanak, de hangsúlyozza Kautskyval ellentétben, hogy ezt az objektív

tendenciát egyrészt maga a monopolista verseny, másrészt a proletariátus és a gyarmati népek harca keresztezi, illetve hatálytalanítja. Mindenesetre a monopolkapitalizmusban az egyéni tőkéket nem a szabadverseny integrálja társadalmi ösztökvé, hanem itt a monopólium lép fel azzal az igénnyel, hogy a társadalmi ösztökvét képviseli, illetve a gyakorlatban a leg-erősebb monopolista csoportok rendelik maguknak alá a gazdaság összes tőkés (és nem tőkés) szektorait. Ez önmagában véve természetesen az értéktörvény érvényesülésének vet gáncsot és a kapitalista gazdaság funkcióképességét veszélyezteti, és ezért feltartóztathatatlanul az államkapitalizmus felé hajt, mint azt már annakidején Engels az Anti-Dühring erről a tendenciáról szóló híres oldalain és később Lenin számos fejtegetésében nyomtatékosan hangsúlyozták.

Az elmondottaknak megfelelően Marxnál maga az érték is más kategória, mint az egyszerű árutermelésnél: dinamikus kategória.

Az egyszerű árutermelésnek nem törvénye a társadalmi munkatermelékenység emelkedése, azaz az értékszint változása; Marx viszont leszögezte, hogy ezzel szemben a verseny a tőkést a termelés állandó technikai forradalmasítására kényszeríti. Az akkumuláció dinamikájának tehát nemcsak az a mozzanata, hogy a termelési ár eltér az értéktől, hanem az is, hogy az érték szükségszerűleg változik és a tőke termelési folyamatának ettől a két mozzanatától nem lehet eltekinteni.

Még egyszer hangsúlyozzuk: alapvető különbség, hogy Smith és Ricardo nem veszik kellőképp figyelembe a tőkés árutermelés megkülönböztető jellemvonásait, míg viszont Marx a specifikusan tőkés árutermelés törvényeit vizsgálja. Ennek tulajdonítható természetesen az a különbség is, hogy Smith oly könnyedén azonosítja a mikroökonómiát a makroökonómiával, az egyéni tőkemozgás törvényeit a nemzetek gazdaságának rúgóival, míg viszont Marx felfedezi és feltárja a mikro- és makroökonómia, az egyéni tőkék értékesítési szükséglete és a bővített újratermelés követelménvei közötti egyre magasabb szinten jelentkező és egyre élesebbé váló ellentmondást. Erre egy olyan modern polgári közgazdász is — Jean Marchal —, aki számos kollégájával ellentétben Marxot nemcsak kritizálta, hanem tanulmányozta is, rájött. „A profitok kiegyenlítődések tendenciája folytán a tényleges árak, azaz amit Marx termelési áraknak nevez nem esnek egybe, ha egymással hasonlítjuk össze őket, a munkaráfordítások mennyiségével. Ebben nincs semmi

csodálkoznivaló. A kapitalizmus birodalmában vagyunk. A kapitalizmus törvényei érvényesülnek. A kapitalisták megkövetelik a magukét. Ezt az egész tőkéhez és nem csupán a változó tőkéhez viszonyítva kalkulálják. Az áruk összértéke mindazonáltal arányos marad a munkaráfordításokkal. Ezt azonban azok a közgazdászok, akik megragadnak a jelenségek felszínén és nem képesek behatolni azoknak belső összefüggéseibe, nem képesek megérteni.“ (Deux essais sur le marxisme, 160. o.)

A Tőke I. kötetében Marx értékelméletét és a tőkefelhalmozás általános törvényszerűségeit fejti ki. A Tőke III. kötetében éppen a mikro- és makroökonómia összefüggése érdekli: tudnillik az a probléma, hogy a bővített újratermelés (azaz a társadalmi ossztőke akkumulációja) az egyéni tőkék versenyén keresztül megy végbe. A III. kötetben Marx azt a feladatot állította maga elé, hogy a mikro- és makroökonómiát szerves egységbe fűzze. A Tőke II. kötete — a fejlett kapitalizmus tableau économique-ja — tiszta makroökonómiai elemzés.

A polgári közgazdaságtannak egy másik kimagasló művelője, Schumpeter már hajlandóbb elismerni, milyen nagy lépést jelent előre Marx Ricardóval szemben, jóllehet ő sem látja, vagy ő sem akarja meglátni az értékelmélet marxi továbbfejlesztésének egész horderejét. Schumpeter felveti azt a „nehézséget... amely a termelt termelőeszközök meglétéből adódik. Ricardo számára a probléma nagyon egyszerű volt... Marx felismerte a probléma Ricardo-féle megközelítésének elégtelenségét és hozzálátott annak komoly megoldásához... Eközben nemcsak a szóban forgó probléma sokkal mélyenszántóbb befogásáról tett tanúbizonyságot, de egyszersmind meg is javította a Ricardótól átvett elméleti apparátust. Pl. igen előnyösen helyesbitette Ricardónak az álló és forgó tőke közötti megkülönböztetését az állandó és változó tőke közötti megkülönböztetéssel, valamint Ricardónak a termelési folyamatok időtartamára vonatkozó csökevényes képzeteit a tőke szerves összetételének sokkal szigorúbb fogalmával, amely az állandó és a változó tőke viszonyára vonatkozik. Úgyszintén számos egyéb adalékkal járult hozzá a tőke elméletéhez.“ (Schumpeter: Capitalism, socialism, and democracy, London, 1947. 25—26. o.)

Szinte hihetetlen, de Schumpeter mégis nyélbeüti azt a fantasztikus „kritikai teljesítményt“, hogy a tőke elméletét teljesen elváltatja az értékelmélettől (ez egyébként a modern vulgáris gazdaságtan kedvenc fogása): elismeréssel adózik Marx tőkeelméletének és ugyanakkor a munkaértékelméletről a követ-

kezőképp nyilatkozik: „A lényeg nem abban van, hogy vajon a munka-e a gazdasági érték igazi „forrása“ vagy „oka“... A gazdaságtan mint pozitív tudomány szempontjából... amelynek valóságos folyamatokat kell leírnia vagy megmagyaráznia, sokkal fontosabb azt a kérdést feltenni, hogy a munkaértékelmélet hogyan válik be mint az elemzés eszköze és a baj ott van, hogy nagyon rosszul válik be... Mindenesetre ez az elmélet halott és eltemetett.“ (I. m. 23—25. o.)

Közel egy évszázada már, hogy ez a „halott“ még mindig túlélte mindazokat, akik eltemették.

A munkaértékelmélet halottá nyilvánításának és eltemetésének szándékával szállt Ricardo ellen síkra a határhaszonelmélet egyik megalapítója, Jevons is; fő művének előszavában Ricardot „tehetséges, de oktalan férfinak“ nevezi, aki „a gazdaságtudomány szekerét helytelen kerékvágásba zökkenettette“. A modern polgári közgazdaságtan egyik angolszász vezéralakja, Alfred Marshall erőlyesen visszautasítja Jevonsnak e Ricardo elleni támadását. Marshall közvetítő szerepet akart játszani a határhaszon- és a munkaértékelmélet között az ismert, híressé vált érveléssel. Az árnak egyik meghatározója a kereslet és a határhaszonelmélet a keresleti árra helyezi a kizárólagos hangsúlyt; a másik meghatározója a termelési költség és a munkaértékelmélet erre helyezi a kizárólagos hangsúlyt. Mindkettő egyoldalú felfogás, állítja Marshall: ha egy papírlapot ollóval elvágunk és az olló egyik szárát mozdulatlanul tartjuk, akkor mondhatjuk, hogy a másik szára vágta el a papírt, de ez az olló két szárának hamis elválasztása és a tényleges műveletnek elferdítése. (Alfred Marshall: Principles of Economics, London, 1936. 820. o.)

Marshall ösztönösen érezte, hogy ez a közvetítő szerep és felemás állásfoglalás az objektív és a szubjektív értékelmélettel szemben csak abban az esetben tartható fenn, ha szigorúan korlátozza magát a mikroökonómiai elemzésre és ezt igyekszik következetesen keresztül is vinni. Egyik tanítványa A. L. Bowley 1895-ben a Királyi Statisztikai Társaság előtt felolvasta „A bérek változásai 1860—1891 között“ című tanulmányát. Számadatai azt mutatták, hogy a tárgyalt időszakban a nemzeti jövedelem igen erőteljesen emelkedett és hogy a bérek, ha emelkedtek is, jóval kisebb mértékben mint a nemzeti jövedelem, hogy tehát a munkásosztály jövedelmének részaránya a nemzeti jövedelemben csökkent. Öt évvel e tanulmány előtt megjelent fő művében Marshall következetesen kitartott azon alapfelfogása

mellett, hogy az elemzésnek csak az egyes munkás és az egyéb „termelési tényezők” határtermelékenységével kell foglalkoznia és íme most szemtől-szembe találta magát olyan makroökonómiai aggregátumokkal, mint az egész munkásosztály és az egész tőkéssztály jövedelmének részaránya a nemzeti jövedelemben. Ahhoz, hogy résztvehessen Bowley tanulmányának vitájában, Marshall arra kényszerült, írja Checkland professzor, hogy „fejessze ugorjon a mikroökonómiából a makroökonómiába”. (Economic Journal, 1957. június 332. old.) A dilemma a következő: a kapitalizmus keretei között a munkásosztály csak az esetben javíthat helyzetén, ha ugyanakkor a tőkéssztály jövedelme lényegesen nagyobb mértékben növekedik, azaz ha a munkásosztály helyzete viszonylag rosszabbodik. Ezt a dilemmát valóban csak a makroökonómiai elemzés elől való elzárkózással és a pusztá mikroökonómiai elemzéshez való görcsös ragaszkodással lehetett elkerülni. Ha a valóságban valóban csak egyéni munkások és különböző szakmákba tömörülő munkáscsoportok tarka sokasága létezik, akkor a dilemma elkerülhető. Checkland professzor azonban rámutat, hogy éppen a Bowley által tanulmányozott időszakban ment végbe az angol munkásság osztályá szerveződése. Ez a forradalmi jelentőségű változás a történelmi gyakorlatban rázkódtatta meg a vulgáris polgári közgazdaságtan alapjait.

A munkaértékelmélet klasszikus és marxizmus változata ellenfeleinek phalanxába sorakozik fel végül Keynes, aki egy G. B. Shawhoz 1935. január 1-én írt levelében azt állítja, hogy éppen akkor befejezés előtt álló „A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete” című műve „kihúzza a ricardoi talajt a marxizmus alól”. (Idézve Strachey: Contemporary Capitalism. 230. o.)

Keynes könyvének tanulmányozása arról győzi meg az embert, hogy ez bizony eléggé alaptalan hetvenkedés. Keynes felfedezése abban áll, hogy a gazdasági mikrofolyamatok és a makrofolyamat között nincs meg az az eleve elrendeltetett harmónia, amit a klasszikusok feltételeztek; főleg azért sem, mert ennek a harmóniának posztulátuma, a megtakarítások összege = a beruházások összegével képlet (a marxizmus nyelvén: a klasszikus egyensúly dinamikus feltétele az értéktöbblet folyamatos és automatikus tőkésítése); a valóságban azonban az úgynevezett megtakarítások (az értéktöbblet tömege) makroökonómiai mennyiség, míg a beruházások volumene egyéni elhatározások függvénye. Keynes kiindulópontja a társadalmi összkereslet

(aggregate demand). Ebből bizonyítja a Ricardo—Say tétel ellen, hogy ez nem szükségszerűleg és egyáltalán nem automatikusan egyenlő az összkínálattal. Bizonyítási eljárása a következő: a társadalmi összkereslet összetevői a fogyasztás és a beruházás. A bizonytalansági tényező a beruházás. Ezért van az, hogy jól-lehet a nemzeti jövedelem szükségszerűen egyenlő a fogyasztás + felhalmozással, de mégsem szükségszerűen egyenlő az összkereslettel, mert az úgynevezett megtakarítások nem változnak automatikusan beruházássá és a kamat sem teszi a megtakarítások összegét automatikusan egyenlővé a beruházások összegével. A Ricardo—Say-féle tételt tehát nem lehet általános érvényűnek tekinteni. Csakhogy ezt már Marx is megmondta jóval Keynes előtt és jóval meggyőzőbb kifejtésben.

Marx kiindulási pontja a következő: „Bármely legyen is a termelés társadalmi formája, tényezői mindig munkások és termelőeszközök... Ahhoz, hogy egyáltalán termelni lehessen, a kettőnek egyesülnie kell. Az a sajátos mód, ahogyan ez az egyesülés létrejön, különbözteti meg a társadalmi szerkezet különböző ökonómiai korszakait.“ (A tőke II. köt. 34—35. o.)

Ami a kapitalista termelési mód *megkülönböztető vonásait* illeti (éppen ezek mellőzése Smith és Ricardo munkaértékelmélete kezdetlegességének és fogyatékoságának fő oka), a tulajdonképpeni probléma nem az áru természetében, nem az árutermelésben és az árucserében mint olyanban van, hanem az áruban mint a tőke termékében.

„Az egész nehézség onnan származik, hogy az áruk nem egyszerűen mint áruk cserélődnek ki, hanem mint tőkék termékei“. (A tőke III. köt. 200. o.)

Ez a felismerés természetesen érinti a marxi értékfogalmat is. Marxot nem az érték mint olyan, nem valami statikus és metafizikai értékfogalom érdekli, hanem az önmagát értékesítő érték, az értéktöbbletet fiadó érték, maga az értékmozgás, a tőke mint „prozessierender Wert“. Az elemzés konkretizálásának három fokát találjuk Marxnál: a) a termék mint áru; b) az áru mint a tőke terméke; c) a társadalmi termék struktúrája (anyagi összetétele és értékarányai).

Ez a marxi elemzés lépcsőzetessége, amely pontosan tükrözi a társadalmi munkamegosztás haladását, az egyetemessé váló árutermelés fejlődését.

Klasszikus elődeinek nagy tudományos eredményei közül talán Adam Smithnek a produktív munka fogalmát illető fejtegetéseit tartja legnagyobbra. Ezen a nyomon továbbhaladva

jut el ahhoz a tételhez, amely szerint „produktív munka az a munka, amely közvetlenül a tőkével cserélődik ki“, illetve „az a munka, amely közvetlenül tőkévé változik“. (Theorien über den Mehrwert, I. köt. Stuttgart, 1921. 408. old.)

Általánosabb értelemben, azaz nemcsak a kapitalizmusra korlátozva, hanem minden társadalmi jellegű termelésre érvényesen, produktív munka az a munka, amely új értéket termel miközben a régi értéket konzerválja, vagy amely a felhasznált értéket konzerválja, miközben új értéket termel. Röviden: a produktív munka a társadalom létfenntartásának alapja, az újratermelés forrása.

Figyelemre méltó, hogy a modern makroökonómiai elemzés ezt a meghatározást csaknem magától értetődően veszi alapul. A neves angol közgazdász, Hicks például egy a makroökonómiai elemzésbe való bevezetésnek szánt tankönyvben így fogalmazza meg ezt a tételt: „A termelési folyamat általános képe röviden úgy ábrázolható, mint munka, amely a termék előállítására céljából a termelőeszközzel dolgozik.“ (Hicks: The social Framework of the American Economy. An Introduction to Economics. New York, 1954. 141. old.)

Hogyan kapcsolódik össze a két termelési tényező, a termelőeszköz és a munkás a gazdaságtörténetnek abban a korszakában, amelyet kapitalizmusnak nevezünk? Erre a kérdésre adja meg a választ a marxi elemzés. Ezt az alapvető kérdést természeténél fogva másként nem lehet megválaszolni, mint csak olyan elemzés által, amely a mikro- és makroökonómiát eleve szerves egységbe fűzi. „A munkással szemben a tőke képviseli a munka társadalmi termelőerejét“, — szögezi le Marx. (Theorien über den Mehrwert, I. köt. i. m.)

A marxi elemzés két alapvető kategóriája: a „társadalmi összmunkás“ (der gesellschaftliche Gesamtarbeiter) és a társadalmi ossztőke. A társadalmi terméket a társadalmi összmunkás állítja elő mint a társadalmi ossztőke termékét.

A társadalmi összmunka meghatározott arányokban a különböző termelési ágakra osztódik el és azokban különböző hatásfokkal (termelőképeséssel) működik. Hogy a társadalmi összmunka a különböző termelési ágakra milyen arányban oszlik meg, azt a termelési anarchia rendszerében az egyéni tőkék versenyén keresztül érvényesülő értéktörvény szabja meg. A társadalmi munkatermelékenységet tehát két tényező együttesen határozza meg (s ezek egyszersmind a gazdasági fejlődés dinamikájának fő összetevői): a) a munka társadalmi termelőképeny-

sége az egyes termelési ágakban; b) az egyes termelési ágak részaránya a társadalmi termékben.

A marxi elemzés annak a magyarázatát adja meg, hogy milyen strukturális átalakulás megy végbe a társadalmi össz-tőkében, a gazdaság egészében (makroökonómia) a tőkék versenye nyomán (mikroökonómia).

Marx felfogásában a társadalmi össz-tőke nem egyszerűen az egyéni tőkék pusztája summája, hanem elsődleges adottság: a társadalmi össz-munkás a társadalmi össz-tőkét gyarapítja és konzerválja. Elszigetelt egyéni tőke a valóságban nem létezik, mint ahogyan másrészt az elszigetelt egyéni munkás Robinson-szerű elképzelése szöges ellentétben áll a produktív munka fogalmával. A produktív munka pedig az egyedüli értékképző munka. Így függ össze Marx értékelmélete makroökonómiai szemléletével.

A pusztája empirizmus persze csak az egyéni tőkéket ismeri el realitásnak; ez azonban elméleti szempontból merő esztelenység. A társadalmi össz-tőkének megvan a maga, az egyéni tőkék felé rendelt valóságtartalma. Az egyéni tőkék egyedüli feltételezéséből (vagyis tehát a pusztája mikroökonómia empirikus szemléletéből) sehogyan sem lehet eljutni a társadalmi össz-tőke kategóriájához, míg viszont a fordított út járható. A pusztája empirizmus híve erre persze azt válaszolja, hogy nem is óhajt eljutni olyan szélsőségesen elvont kategóriához, mint amilyen szerinte a valóságban nem létező társadalmi össz-tőke. (Így érvel például az előljáróban említett Hoffman, amikor a makroökonómiai elemzés létjogosultságát tagadja.) Csakhogy ezzel — akarva nem akarva — máris lemondott a közgazdasági elemzés igényéről; arról nem is beszélve, hogy lemondott az elmélet és a gyakorlat, a gazdaságtudomány és a gazdaságpolitika kapcsolata helyreállításának még a lehetőségéről is.

Az igazság próbaköve a történelmi gyakorlat. „A gyakorlatban kell az emberi gondolkodás igazságát, azaz valóságát és hatalmát, evilágiságát bebizonyítani” — mondja a halhatatlan Feuerbach-tételek egyike. A makroökonómiai elemzés térhódítása, azok az objektív körülmények, amelyek ezt a térhódítást a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet világtörténelmi határmesgyéjén előidézték, mindenesetre a marxi szemléletet és a közgazdasági elemzés marxi módszereit igazolják.

5. A kvantizálás és az értékmérő problémája

Quesnay Tableau-ja óta ismeretes, hogy a legfőbb és legátfogóbb, legáltalánosabb makroökonómiai aggregátum a társadalmi termék: az, amit Marx a *Produktenwert* néven jelöl, s ami a modern angolszász polgári közgazdász-statisztikusoknál mint *Gross National Product* (GNP) szerepel.

A gazdasági összefolyamat elemzésének, a társadalmi termék struktúrája és dinamikája tanulmányozásának nélkülözhetetlen segédeszköze a kvantizálás és fordítva: a jó kvantizálás gyakran már az elemzés java. A kvantizálás a rendelkezésre álló, illetve a makroökonómiai elemzés céljaira gyűjtött statisztikai adatok olyan preparálása, amely lehetővé teszi a gazdasági összefolyamat nyomkövetését. Szemléltetésül vegyük a fogyasztói árkereslet megállapításának azt az eljárást, amelyet Kuznets dolgozott ki és az Egyesült Államok kereskedelmi minisztériuma alkalmaz. Ahhoz, hogy megállapítsa a fogyasztói vásárlások kiskereskedelmi árösszegét, az eljárás az ipari termelés volumenének termelői árösszegéből indul ki. A gyáripari censusból kiválogatja azokat a fogyasztási cikkeket, amelyek minden további feldolgozás nélkül kerülnek a fogyasztóhoz. (Itten persze már becslés útján kell dönteni olyan cikkek felől, mint például a liszt, amely részben a háziasszonyhoz mint végső fogyasztóhoz kerül és részben mint a pékségek nyersanyaga szerepel.) A termelés összvolumenéből le kell vonni a termelői készleteket, s az így kapott eladási árösszeghez hozzá kell adni a szállítási költségeket stb., stb. A kutatási lánc végén eljutunk a termelők, a nagykereskedelem és a kiskereskedelem által közvetlenül a fogyasztóknak eladott áruk árösszegéhez. (George Jaszi: *The Statistical Foundations of the Gross National Product*. — *The Review of Economics and Statistics*, 1956. május.)

A gazdasági fejlődés lényege a társadalmi termék gyarapítása. Az elemzés kiindulópontja tehát a *társadalmi termék*. Az elemzés első (és talán legnehezebb) lépése az *új érték* (a marxi Wertprodukt), a nemzeti jövedelem meghatározása.

Ehhez az szükséges, hogy a társadalmi termékből levonjuk mindazt, ami a múlt időszakban tárgyiasult és a jelen időszakban felhasznált munka (ami tehát semmiképpen sem válhatik nemzeti jövedelemmé).

„Társadalmi szinten tehát az év folyamán elvégzett munka $\frac{2}{3}$ része új állandó tőkeértéket teremtett... A társadalom évi munkájának nagyobb részét tehát új állandó tőke termelésére

fordították (termelőeszközökben létező tőkeérték termelésére) ... Ami itt a kapitalista társadalmat a vadembertől megkülönbözteti ... a következő: a kapitalista társadalom rendelkezésére álló évi munkájából többet fordít termelőeszközök termelésére (ergo állandó tőke termelésére), amelyek sem munkabér, sem értéktöbblet formájában nem oldhatók fel jövedelemmé, hanem csak mint tőke működhetnek ...“ (A tőke II. köt. 442—443. o.)

Itt már az egyszerű újratermelés esetén is felmerül a globális mennyiségek megállapításának a problémája. A francia közgazdász François Perroux helyesen mutat rá: „Ha változatlan globális jövedelmet tételezünk fel, amely időszakról időszakra azonos színvonalon marad, és meg akarjuk állapítani, mi jut fogyasztásra és amortizációra, illetve pótlásra (globális jövedelem = fogyasztás + amortizáció vagy fogyasztás + pótlás), már a globális mennyiségek egymáshoz igazodásának területén találjuk magunkat.“ (François Perroux: Les Comptes de la nation, Paris, 1949. 164. old.)

Itt nemcsak arról van szó, hogy megállapítsuk: mennyi jut értékben a nemzeti jövedelemből fogyasztásra, illetve felhalmozásra, hanem egyszersmind arról is, hogy milyen áruajtákból tevődik össze az egyik és a másik globális mennyiség: mi a termelés struktúrája fogyasztási cikkek és termelőeszközök szerint.

„A nehézség tehát nem magának a társadalmi termék értékének az elemzésében rejlik, hanem a társadalmi termék *értékbeni* alkotóelemeinek annak *anyagi* alkotóelemeivel való összehasonlításában.“ (A tőke II. kötet 434. o. Marx kiemelései.)

Ez a nehézség benne csírázik az áruban mint a használati érték és csereérték egységében, de a kvantizálás és az értékmérés problémájává válik, mihelyt az *áru* elemzésétől eljutunk a *társadalmi termék* elemzéséhez.

A kvantizálás problémája csak ezen a — makroökonómiai — szinten jelentkezik. Ezen a szinten pedig a kvantizálás problémájához úgyszólván hozzá sem lehet nyúlni, amíg a politikai gazdaságtannak ezt az alapvető filozófiai kérdését el nem döntöttük, hogy tudnillik a társadalmi termék mindössze a különböző áruajták halmaza-e vagy fordítva: az elsődlegesen adott mennyiség maga a társadalmi termék a különböző áruajtákkal, amelyeket makroökonómiai szempontból olyan agregátumokba lehet csoportosítani, mint: termelőeszközök, fogyasztási cikkek, ezek között tartós és nem tartós javak stb., stb. — A pusztá empirizmussal, azaz a mikroökonómiai szemlélettel itt nem megyünk semmire és ugyanazon okból nem megyünk semmire annak filozófiai vetületével, a szubjektív értékelmélettel sem.

A termelés par excellence társadalmi kategória; a társadalmi munka, természeténél fogva, nem egyes árucikkeket, hanem magát a társadalmi terméket termeli ki, annak különböző áru-megjelenési formáiban, illetve használati értékeiben. A társadalmi termék szintetikus értékfogalom: az érték és a használati értékek egysége, a különböző használati értékekben megtestesülő társadalmi munka. Ebben rejlik a kvantizálás problémája és a strukturális elemzés nehézsége: e kölcsönhatások összességében kell a gazdaság egészének funkcionálását megfogni.

Az elemzés konkrétságának ezen a szintjén a használati érték fogalmát az értékelmélet szerves részévé kell tenni. Az értékfogalom a társadalmi munkamegosztás kategóriája; maga az értékelméleti probléma csak ott és azáltal merül fel, hogy a társadalmi munka a konkrét-egyéni munkák sokaságára oszlik meg. Az elemzésnek ezen a makroökonómiai szintjén a használati érték nem az egyéni fogyasztás, hanem a társadalmi munkamegosztás kategóriája, s mint ilyen olvad be az egységes értékfogalomba.

Lássuk, hogyan fűzi Marx az értéket (a társadalmilag szükséges munkamennyiséget) és a használati értéket szerves egységbe; hogyan jelentkezik a strukturális elemzésben a használati érték mint specifikusan társadalmi kategória.

„Noha a közvetlen élelmiszertermelők munkája önmaguk számára szükséges és többletmunkára oszlik, a társadalom szempontjából csak az élelmiszerek termelésére szükséges munkát képviseli. Egyébként ugyanez megy végbe az egész társadalomban létező minden munkamegosztás tekintetében, az egyes műhelyben meglévő munkamegosztástól eltérően. Ez a meghatározott cikkek termelésére és a társadalomnak meghatározott cikkekre irányuló, meghatározott szükségletének kielégítésére szükséges munka. Ha ez a megoszlás arányos, úgy a különböző csoportok termékeit értékükön (további kifejtésben termelési árukon) adják el, vagy pedig olyan árakon, amelyek általános törvények által módosított értékek, illetve termelési árak. Ez valójában az értéktörvény, ahogyan az érvényesül, nem az egyes áruk vagy cikkek tekintetében, hanem a munkamegosztás által önállósult külön társadalmi termelési szférák mindenkori össztermékének tekintetében; úgyhogy nemcsak mindenegyes árura csupán a szükséges munkaidőt fordítják, hanem hogy a társadalmi összmunkaidőből a különböző csoportokra csak a szükséges arányos mennyiség esik. A használati érték ugyanis fel-tétel marad. Amíg azonban az egyes árunál a használati érték

azon múlik, hogy magában véve valamilyen szükségletet elégít ki, addig a társadalmi termék tömegénél azon, hogy minden-egyedre irányuló, mennyiségileg meghatározott társadalmi szükségletnek feleljen meg és így tehát a munka különböző termelési szférákra, a mennyiségileg meghatározott társadalmi szükségletek arányában oszlik meg. (Ez fontos a tőkének a különböző termelési szférákra való elosztása szempontjából is.) A társadalmi szükséglet, azaz a társadalmi hatványra emelt használati érték itt úgy jelentkezik, mint a társadalmi összmunkaidő azon részének meghatározója, amely a különböző termelési szférákra esik. Ez azonban csupán ugyanaz a törvény, amely már az egyes árunál is mutatkozik, tudniillik, hogy használati értéke csereértékének és ezzel értékének feltetele.

„... a társadalmi összmunkaidőből a különböző termelési szférákra fordítható résznek e mennyiségi korlátja nem egyéb, mint az értéktörvény kibontakozott alakja; jöllehet a szükséges munkaidő itt más értelmezést nyer. Csak annyira van szükség a társadalmi szükséglet kielégítésére. A korlátozás itt a használati érték által adódik. Az adott termelési feltételek mellett a társadalom csak ennyit képes összmunkaidejéből az egyes termékfajtákra fordítani.” (A tőke III. köt. 655—656. o.)

A kvantizálás problémáit a következő két fő, a gazdasági összefolyamatban egymással összefonódó és a gazdasági fejlődés lényegét és dinamikáját alkotó tényező idézi elő: a) a társadalmi munkamegosztás; b) a társadalmi munkatermelékenység emelkedése.

Annak megállapítására, hogy miként függ össze a társadalmi munkamegosztás a kvantizálás problémájával, tételezzük fel, hogy csak egy áru létezik. Ez az értékmérés problémáját valóban „egycsapásra” megoldja, de tegyük hozzá, éppen azáltal, hogy a problémát eleve megkerüli, illetve kiküszöböli. Ha abból az irreális feltételezésből indulunk ki, hogy csak egy árut termelnek, akkor az értékmérő közvetlenül adva van (de nincs is rá szükség).

Ha csak egy termékkel kellene számolni, akkor ez önnön egyenértéke volna. Csak az előállításához szükséges munkaidőt kellene megállapítani: a termék adott mennyiségének érték nagyságát *közvetlenül* az előállításához szükséges munkában lehetne mérni és fordítva, a munka „értékét” az általa termelt termékmennyiségben. Ebben az esetben a munka termelékenységet *közvetlenül* lehetne mérni a termékmennyiség változá-

saiban és fordítva: a termék előállításához szükséges munkamennyiséget (a termék értéknagyságát) az előállított termék-mennyiségben.

Ennek az ad abszurdum leegyszerűsítésnek megvan az a didaktikai előnye, hogy megmutatja: melyek azok a tényezők, amelyeknek mellőzése magát a problémát küszöböli ki. Eltekingettünk a társadalmi munkamegosztástól és a cserétől, s így „intéztük el“ az általános egyenérték problémáját.

Ilyen, de csak ilyen feltételezések mellett lehet az árutermelés rendszerében *közvetlen* értékmérő a munka. Ilyen feltételezések mellett ugrik ki magától, minden további nélkül a termékmennyiség és a munkamennyiség közötti egyenlőség, a termék értéknagysága.

Az értékelmélet azonban a társadalmi munkamegosztás alapján jön létre és kifejezetten arra vonatkozik. Itt sokféle munka sokféle termékét kell kicserélni. Itt a társadalmi munka nem közvetlenül azonos a konkrét-egyéni munkával. Itt tehát a munka számbavétele, „értékelése“ éppen ezért csak az általános egyenértéken keresztül, csak pénzben történhetik.

Ha ez a „bonyodalom“, ez a „nehézség“ nem volna, akkor a lényeg és a jelenség (mint a fenti leegyszerűsítésnél) egybeesnék és tudományos analízisre nem volna szükség.

A klasszikus polgári közgazdaságtanban, Ricardónál és Malthusnál ez a leegyszerűsítő feltevés, amely, mint Marx kimutatja, Montesquieu-re megy vissza, igen nagy szerepet játszik.

„Tételezzük fel, hogy a világon csak egyetlen termék, illetve egyetlen áru létezik — írja Montesquieu az *Esprit des lois*-ban — vagy hogy csak egyet vásárolnak és hogy ez ugyanúgy osztható, mint a pénz: ez esetben ennek az árunak egy bizonyos része a pénztömeg egy részének fog megfelelni; az áruk összességének fele az egész pénztömeg felének.“ — Ennek a leegyszerűsítő feltevésnek az alapján jut el Montesquieu a mennyiségi elmélet alaptételéhez: „Az áruk árainak meghatározása alapján véve mindig az áruk összességének a pénzjegyek összességéhez való viszonyától függ.“ (Idézve Marx: *A tőke* I. köt. 129. o.)

A *mennyiségi elmélet* valóban az első nagy kísérlet a kvantizálás, illetve az értékmérés problémájának *felvetésére* is és egyben *megkerülésére* is: a *primitív munkaértékelmélet átváltozása primitív egyensúlyelméletté*. Mint ilyent kritizálja Marx.

„Ha az áruvilág egyetlen áruból állna, pl. egymillió quarter gabonából, akkor nagyon egyszerűen elképzelhető volna.

hogy egy quarter két uncia arany ellenében cserélődik ki, ha két millió uncia arany áll rendelkezésre és 20 uncia arany ellenében, ha 20 millió uncia arany áll rendelkezésre; hogy tehát az áru ára és a pénz értéke a rendelkezésre álló pénzmennyiséggel fordított arányban emelkedik vagy esik. Az áruvilág azonban a különböző használati értékek végtelen sokaságából áll, melyeknek viszonylagos értékét semmiképpen sem viszonylagos mennyiségük határozza meg. Hogyan képzeli tehát Hume ezt a cserét az áruk tömege és az arany tömege között? Megelégszik azzal a gondolatszegény, tompa elképzeléssel, hogy minden áru mint az egész árutömeg azonos része az aranytömeg megfelelő azonos részével cserélődik ki. Az áruk folyamatos mozgása tehát, amely a csereérték és használati érték bennük rejlő ellentétéből fakad, a pénz forgásában jelenik meg és ez utóbbinak különböző meghatározott formáiban kristályosodik ki, ki van oltva és helyére lép az egy országban meglévő nemesfémek súlytömegének és az egyidejűleg meglévő árutömegnek mechanikus egyenlővé tétele.“ (A politikai gazdaságtan bírálatahoz, Stuttgart, 1921. 121—122. old.)

A kérdésre még egyszer visszatér Marx: „Hogy minden egyes árufajta ára az összes forgalomban lévő áruk árösszegének elemét alkotja, az magától értetődik. De hogy miként cserélődhetnek en masse az egymásközt összemérhetetlen használati értékek az egy országban meglévő arany és ezüst tömegével, az teljesen felfoghatatlan. Ha valamilyen szemfényvesztéssel az áruvilágot átváltoztatják egyetlenegy összárúvá, amelynek minden egyes áru meghatározott részét képezi, akkor kijön a szép számtani példa: összáru = x mázsa arany, A áru = az összáru megfelelő része = az x mázsa arany ugyancsak megfelelő része.“ (A tőke I. köt. 129. o.)

Ha elvetjük az „egy áru“ tévútra vezető hipotézisét és eljutunk az egy főre eső társadalmi termékhez, akkor már a gazdasági fejlődés rendkívül fontos, szintetikus mutatójával van dolgunk, amelynek fő tényezője a társadalmi munkatermelékenység emelkedése. Itt egyaránt szerepet játszik a társadalmi termék anyagi összetétele és összetevőinek értéknagysága. A társadalmi munkatermelékenység változásainak ugyanis az egyes termelési ágakban bekövetkezett változások mellett a különböző termelési ágak közötti eltolódások, a népgazdaság strukturális változásai is okozói. Ez azt jelenti más szóval, hogy ha egyrészt nem létezik strukturális analízis a társadalmi munkatermelékenység alakulásának figyelembevétele nélkül, másrészt viszont

a társadalmi munkatermelékenység alakulásának nyomonkövetése a maga részéről megköveteli a strukturális analízist. Ez az, ami a makroökonómiai kvantizálás problémáját oly rendkívül bonyolulttá teszi.

A strukturális elemzésnek a következő megfontolásból kell kiindulnia:

A társadalmi munkatermelékenység emelkedése azzal jár, hogy csökken az áru egység értéknagysága és növekszik az árutömeg értékösszege. Fejlődő termelési ág az, amelyben az árutömeg értékösszege nő. A fejlődő ágak között pedig a versenyképesség tekintetében vezető ágak azok, amelyeknél az árutömeg értékösszege gyorsabb tempóban nő, mint amilyen mértékben az áru egység értéknagysága csökken. Ez a viszony igen különböző a különböző termelési ágakban, mondjuk például az ipar és a mezőgazdaság vagy a vegyipar és a textilipar viszonylatában. Az egész termelési apparátus teljesítőképségeinek emelkedése (amelynek mutatója az egy főre eső társadalmi termék emelkedése) azon múlik, hogy a népgazdaság struktúrájában az ennek megfelelő eltolódások következnek-e be. Az iparosodás fő jellemzője például, hogy az iparban termelt árutömeg értékösszege gyorsabban emelkedik, mint amennyire az ipari termékegység értéknagysága csökken és ennek megfelelően a foglalkoztatottság a mezőgazdasággal szemben eltolódik az ipar javára. Colin Clark az angol gazdaság versenyképességét vizsgálva rámutat, hogy az 1948—1955-ös időszakban a következő strukturális eltolódások mentek végbe: 1955-ben az angol gazdaságban teljesített 1132 millió munkaórából a gyáripár 430 millió munkaórát, vagyis az egésznek 38%-át vette igénybe az 1948-as 35,3%-kal szemben. A munkaórák számának 18%-os emelkedése a termék 40%-os emelkedésével járt együtt; az egy munkaórán előállított termék 20%-kal emelkedett. Emellett az egy munkaórán előállított termék emelkedése a vegyiparban, gépiparban, járműiparban, papíriparban és faiparban volt a legmagasabb: ezek a leggyorsabban fejlődő iparágak. A jóval lassabban fejlődő iparágakban, mint például az élelmiszeriparban, textiliparban, ruházati és bőriparban a munkatermelékenység emelkedése is lényegesen kisebb mérvű volt. Colin Clark mind-ebből levonja a következtetést: „Ha azt akarjuk, hogy a nemzeti termelékenység kielégítő ütemben emelkedjék, állandóan át kell csoportosítanunk a munkaerőt a sikertelen iparágakból a sikeresekbe.” (Financial Times, 1956. március 3.)

Mely értékelméleti elgondolásokon alapulnak a makroökonomiai elemzés globális mennyiségei? Vagy arról volna-e szó, mint azt Strachey „Contemporary Modern Capitalism“ című könyvében állítja, hogy éppen a közgazdasági elemzés jelenleg elért tudományos színvonalán a statisztikai módszerek *helyettesítik* az értékelméletet? Hogy éppen a közgazdasági elemzés statisztikai módszereinek kezdődő tökéletesítése tenné feleslegessé az értékelméletet magát? Strachey elképzelését aligha lehet komolyan venni.

A gazdasági fejlődés lényege, a gazdasági összefolyamat tartalma a társadalmi termék újratermelése és bővítése. A társadalmi termék a társadalmi munka terméke. A folyamat statisztikai elemzése a társadalom rendelkezésére álló munkaidő (ennyi meg ennyi milliárd munkaóra) megállapításával kezdődik. A következő lépés annak megállapítása, hogy miként oszlik meg ez a társadalom rendelkezésére álló (munkaórákban megállapított) összmunkamennyiség a különböző termelési ágakra és ezekben milyen hatásfokkal (milyen termelékenységgel) működik. Ennek alapján kell megállapítani az egész nemzeti munka produktivitását, amelynek fő mutatója az egy munkaórában előállított társadalmi termék és melynek fő összetevői a munkatermelékenység alakulása az egyes termelési ágakban és a különböző termelési ágak részaránya a termelés össz volumenében. Hogy itt milyen eltérésekről lehet szó, azt az Egyesült Államok munkaügyi hivatalának egy a munkatermelékenység mérésének problémáit vizsgáló tanulmánya szemlélteti. A gyáripari termelésre vonatkozólag az egy munkaórában termelt árumennyiség alakulásának indexét 152 árura számították ki. Ennek kb. fele a termelékenység évi 1—5%-os emelkedését mutatta fel. Valamivel több mint $\frac{1}{4}$ -énél a munkatermelékenység alakulása évi 1% emelkedéstől egészen évi 3% csökkenésig terjedt. A többi iparágnál a termelékenység alakulása az évi 5%-os emelkedéstől a 10%-os és egyes esetekben a 10%-on felüli emelkedésig terjedt. Az említett tanulmány még megállapítja: „Az egy munkaórában előállított termék nemcsak a természetbeni produktivitás változásainak van alávetve, hanem ugyanakkor hatnak rá a termelésben és foglalkoztatásban a gazdaság egyes szektorai között bekövetkező eltolódások. Így pl. az egész 1910—1953-ig terjedő időszakra vonatkozólag az egy munkaórában előállított termék növekedése nagyobb volt, mint a két fő összetevő: a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági termék növekedése. Ez a nem mezőgazdasági tevékenység felé való viszonylagos eltolódást tükrözi, amely tevékenység átlagosan egy munkaórára számítva maga-

sabb értékösszeget eredményez, mint a mezőgazdasági tevékenység.“ (Automation and Technological Change, Washington, 1955.)

Ákár az egy főre eső, akár az egy munkaóra alatt előállított társadalmi termékről van szó, ezt csak pénzben lehet mérni, és itt felmerül a kérdés: mennyire megbízható értékmérő a pénz?

A válasz erre a kérdésre nem lehet más, mint az hogy e tekintetben a szkepszis az egyetlen tudományos beállítottság, amely tudatában van annak, hogy a pénznek mint értékmérőnek viszonylagos megbízhatóságát csak ugyanaz a sokoldalú makro-ökonómiai elemzés képes megközelítő pontossággal megállapítani, amely az egész gazdasági összefolyamatot igyekszik átvilágítani.³

Fourastié leszögezi, hogy az az eljárás, amely az árumennyiséget úgy állapítja meg, hogy az ár-összeget elosztja az áru egység árával, mindig csak egy árura alkalmazható (és ez esetben persze nincs is rá szükség, mert ezt közvetlenül meg lehet kapni természetbeni egységekben). Illuzórikus azonban ezt az eljárást az áruvilágra alkalmazni és azt remélni, hogy ez megadja a termelés volumenét. Az ilyen eljárás ugyanis szükség-szerűleg figyelmen kívül hagyja a társadalmi termék struktúráját. Helyesen szögezi le Fourastié: „Ezzel nem a termelés volumenének vagy a nemzeti reáljövedelemnek a változásait mérjük, hanem mindössze az árindex tökéletlenségét és elégtelenségét.“ (Jean Fourastié: Essai sur la mesure des quantités économiques. — Revue d'Économie Politique, 1956. január—február. 28. old.)

Az elemzés feladata annak felismerése, hogy „miként lehet a mérési hibákat arra a minimumra csökkenteni, amely mellett a nemzeti reáljövedelem számszerű kifejezése még közgazdasági jelentőséggel bír“. (I. m. 29. o.)

Fourastié kiemeli, hogy a termelés volumene kiszámításának fő nehézségét a termelékenység időbeni és iparágak szerinti különbözőségeinek és változásainak ténye okozza. „Így tehát a termelékenység, a gazdasági haladás és az életszínvonal emelkedésének e döntő tényezője egyszersmind az a döntő té-

³ Mondani sem kell talán, hogy ez a tervgazdasági elemzésben is komoly nehézség és fontos feladat; a tapasztalat bizonyítja, hogy a tervgazdálkodás körülményei között is — ahol pedig a pénz értékállandóságát a megfelelő gazdaságpolitikai intézkedésekkel biztosítani lehet — az értékmérő megbízhatóságának apriorisztikus feltételezése könnyen a tervezés megbízhatóságát teheti kétségessé.

nyező is, amely megnehezíti a nemzeti reáljövedelem és az életszínvonal mérését. Ennek a jelenségnek teljes megértése teszi csak lehetővé, hogy megtaláljuk ennek a tudományos szempontból szigorú értelemben megoldhatatlan problémának megközelítő megoldásait.“ (I. m. 42. o.)

Óvakodni kell mindkét irreális feltételezéstől: az értékmérő apriori megbízhatóságának naiv feltételezésétől csakúgy, mint attól a másik végtétől, amely az értékmérő megbízhatatlanságát az analízis leküzdhetetlen akadályának tartja. Józanul számot kell vetni azzal, hogy a pénz értékének változása a gazdasági összefolyamat dinamikájának szükségszerű velejárója. Ezt a nehézséget nem szabad sem bagatellizálni, sem mértéktelenül felnagyítani: a makroökonómiai elemzés feladata, hogy megbirkózzék vele minden adott konkrét esetben. Hic Rhodus, hic salta!

A problémát bonyolultabbá és megoldását szükségesebbé teszi az a tény, hogy abban a történelmi időszakban, amikor a makroökonómiai elemzés oly parancsoló módon tör utat magának, a társadalmi termék elemzésével egyidejűleg rendkívül fontossá válik a társadalmi termékek nemzetközi összehasonlítása. Colin Clarknak „A gazdasági haladás feltételei“ című könyvében alkalmazott „értékmérője“ az I. U., az ún. nemzetközi egység = 1 dollár 1925/34-beli átlagos vásárlóerővel, persze csak kezdetleges szükségmegoldás. Gilbert és Kravis úttörő munkája „A nemzeti termékek nemzetközi összehasonlítása és a valuták vásárlóereje“* kísérletet tesz a pénz nemzetközi értékelésére, a társadalmi termék anyagi és értékbeni összetevőinek megfelelő csoportosítására és közös nevezőre hozására. Ezen a vonalon még óriási részletező és összefoglaló munka vár a közgazdasági kutatásra, de világos, hogy az alagutat két oldalról fúrják: a társadalmi termék kvantizálása hozzájárul a megbízható értékmérő megközelítéséhez és fordítva a viszonylag megbízható értékmérő a kvantizálás nélkülözhetetlen eszköze. Strachey tehát nyilván a gyereket a fürdővízzel önti ki, amikor úgy állítja be a dolgot, mintha a makroökonómiai elemzés statisztikai fortélyai, az agregáció módszerei magát az értékelméletet feleslegessé tehetnék! Statisztikai agregátumokat (mégpedig a valóságos gazdasági folyamatot helyesen tükröző, empirikusan ellenőrizhető agregátumokat) kialakítani — akár ösztönösen,

* Gilbert—Kravis: An international comparison of national products and the purchasing power of currencies... Paris. 1953. OEEC.

akár tudatosan — csak meghatározott értékelmélet alapján lehet.

Mert mit is akarunk számbavenni, kiszámítani? Az áruk tömkelegét pénzben és a pénz vásárlóerejét árukban. Ezt a problémát intézi el Strachey azzal a szellemeskedő megjegyzéssel, hogy ez olyan mintha a rőfös a méterárut előbb a mértékszínőron, azután pedig a mértékszínőrt a méterárún mérné. (Strachey: *Contemporary Capitalism*, 117. old.) A kvantizálásnak és az értékmérésnek gyakorlati nehézségei mögött nem meglátni az árutermelés ellentmondásaiban rejlő tulajdonképpeni értékelméleti problémát: ezt nem lehet másként mint a tiszta empirizmus szemellenzőjének minősíteni. Az értékmérés problémája az, hogy a különböző árufajtákat közös értéknevezőre hozzuk és ugyanakkor — hogy teljes és valóság-hű képet nyerjünk — az értékagregátumokat áruösszetevőire bontjuk. Ez a probléma csírájában benne van az áru használati és csereérték-mivoltának ellentmondásában, de a társadalmi termék vizsgálatánál a konkretizálás magasabb szintjén jelentkezik. Természetes, hogy itt a pénz „értéke” külön probléma; a pénz vásárlóerejét az akkumuláció különböző szintjein meg kell állapítani — és pedig külön a fogyasztási cikkek, külön a termelési eszközök és külön a foglalkoztatott munkaerő-árának tekintetében.

Strachey a makroökómia vélt magaslatáról nézi le az általa egyébként gyakran bosszantóan félreértelmezett és vulgarizált marxi értékelméletet és ellene háromszoros óvást emel.

1. A munkaértékelmélet mint olyan — állítja diadalmaszkodva Strachey — Ricardo „abszolút értékmérőjének” felfedezhetetlenségén bukik meg, illetve válik a konkrét elemzés számára használhatatlanná. Ricardo maga is resignáltan elismerte, hogy az „absolute footrule” a bölcsek köve a politikai gazdaságtanban.

Világos azonban, hogy Marx távolról sem ezt a bölcsek követét kereste; a marxi értékelmélet ugyan a klasszikus munkaértékelméletben gyökerezik, de attól gyökeresen eltér, mégpedig éppen ebben az értékmérőt érintő sarkalatos pontban. Marx közgazdasági tanaiban az abszolút értékmérő metafizikai fogalma semmiféle szerepet sem játszik.

2. A munkaértékelmélet szerint — állapítja meg helyesen Strachey — az értéknagyság fordított arányban áll a munkatermelékenységgel. Ebből a helyes megállapításból Strachey azt a teljesen helytelen következtetést vonja le, hogy ezáltal maga az értékmérés teljesen lehetetlenné válik. Ez azonban a valóságos

probléma fejtetőre állítása. A tudományos probléma éppen annak felderítésében áll, hogy miként hat a munkatermelékenység Marx által kimutatott törvényszerű emelkedése a) az áru értékének alakulására; b) a tőke „értékének“ alakulására; c) a pénz „értékének“ alakulására. — Nem nehéz kimutatni, hogy az egyszerű ártermelés keretei közt 1. a társadalmi munkatermelékenység törvényszerű emelkedése gyakorlatilag nem játszik szerepet (és egyáltalán nem központi szerepet) a gazdasági összefolyamatban és elméletileg nem is bizonyítható; 2. a tőke „értékének“ és a pénz „értékének“ problémája fel sem merül.

A társadalmi számvitel (social accounting) egyik legnehezebb problémája: a tőke „értékelése“ magában foglalja a tőke értékesítésének és a tőke elértéktelenedésének ellentmondását. A tőke értékesítése és elértéktelenedése a bővített újratermelés ugyanazon folyamatában megy végbe, illetve a bővített újratermelés folyamatának ellentétes mozzanata.

Amennyiben az egyéni tőkéről van szó, a probléma megfér a könyvelés és a mérlegkészítés keretei között: ha az amortizációs kulcs adva van, akkor könnyűszerrel meg lehet állapítani a vállalati vagyon gyarapodását (vagy csökkenését). — A produktív munkának az a természetes tulajdonsága, hogy nem képes a tőkét gyarapítani anélkül, hogy a tőke értékét meg ne őrizné és nem képes a tőke értékét megőrizni anélkül, hogy gyarapítaná.⁴ A tőkés kalkulációban, amely a profit maximálására törekszik, a tőke elértéktelenedése egyszerű költségtenyezőként van beállítva.

A társadalmi ösztőke újratermelésénél a helyzet nem ilyen egyszerű. A társadalmi termékből a nemzeti jövedelmet csak ugyanazzal a módszerrel lehet kiszámítani mint a nettó tőkeképződést, azaz csak a tőke elhasználódásának (a tőke anyagi és erkölcsi kopásának) levonása útján.

Itten az a kérdés, hogy az amortizációt az eredeti vagy a helyreépítési költségen számítjuk-e, továbbá, hogy az eredeti áron vagy a folyó áron, tehát, hogy figyelembe vesszük-e a pénz értékében beállott változásokat vagy sem, komoly becslési hibák forrásává válik. A pénz vásárlóerejének változásait

⁴ A produktív munkának ez a tulajdonsága természetesen a szocializmusban is megvan: nem képes a termelési gépezetet bővíteni anélkül, hogy fenntartaná és fordítva. De a tervgazdaságban ügyelni kell, hogy a makroökonómiai döntés szabadságát ne torzítsa voluntarista elhajlás: a termelési apparátus bővítése a megfelelő helyreépítés nélkül. Ez a szocializmusban az értéktörvény megsértése és súlyosan eltorzítja a bővített újratermelést; huzamosabb időre szűkített újratermeléshez vezethetne.

már csak azért is számításba kell venni, mert a nettó tőkeképződés szükségszerű velejárója a társadalmi munka termelékenységeinek az emelkedése, ami — *ceteris paribus* — az áru érték-nagyságát és ezzel a pénz vásárlóerejét automatikusan megváltoztatja.

Az egyéni tőkés kalkulációjában a pénz vásárlóerejének változásai (az árszínvonalban és az arányokban bekövetkezett változások) igen nagy szerepet játszanak: külön-külön a pénz vásárlóereje a) a tőkés által előállított áruk tekintetében; b) munkaerő és c) a termelési eszközök tekintetében. A tőkést beruházásra az ösztökéli, ha a pénz vásárlóereje csökken az általa előállított áruk tekintetében, emelkedik az általa vásárlandó munkaerő és termelési eszközök tekintetében, és erősebben emelkedik a termelőeszközök, mint a munkaerő tekintetében.

A pénz „értékének” illetően alakulásán múlik az egyéni tőkés tőkéjének „értékelése” és az annak megfelelő „beruházási döntése”.

Világos azonban, hogy makroökonómiai szinten — vagyis nem az egyéni tőke értékesítési szükséglete, hanem a bővített újratermelés követelményei szempontjából — a helyzet egészen más.

Minden olyan áruszlakulás, amely az *egyéni tőke* elérte-tlenedése ellen hat, egyszersmind a profit maximálásának irányában hat. Minden tényező, amely akadályozza, hogy a *társadalmi összítőke* értékcsökkenése az áralakulásban (azaz a pénz értékében) kifejezésre jusson, a bővített újratermelés követelményeit sérti meg. Ezért állítja Marx, hogy a termelőeszközök osztálymonopóliuma, maga a tőke, a termelőerők fejlődésének fékezője, és ezért van az, hogy a *monopolított*ke értékesítési szükséglete (éppen abban a mértékben, amelyben a monopolárat és a monopolprofitot fenntartani képes) közvetlenül ütközik a bővített újratermelés követelményeivel.⁵

Ricardo értékfogalma az egyszerű árutermelésre vonatkozik. statikus értékfogalom (éppen ez csábította az „abszolút ér-

⁵ Az utóbbi években végbement rendkívüli fellendülés, melynek egyik legfőbb sajátossága éppen a monopóliumok eszközölte tömeges beruházás, ennek a tételnek látszólag ellentmond. Meghaladná a jelen tanulmány kereteit annak bizonyítása, hogy itt valóban csak látszólagos ellentmondásról van szó. A szerzőnek egy a közeljövőben elkészülő „A kapitalizmus piacproblémája” című munkája igyekszik bizonyítani, hogy a háború utáni fellendülés tényei a fenti tétel érvényességét távolról sem döntik meg.

tékmérő“ keresésének útvesztőjébe). — Marx értékfogalma a tőkés árutermelésre vonatkozó, dinamikus értékfogalom. Marxot nem az érték „mint olyan“, hanem az értékképző (és az érték-többletet termelő) folyamat, a „prozessierender Wert“ érdekli.

3. Strachey azt hiszi, hogy a tiszta empirizmus véghez viszi, amire szerinte az elmélet képtelen — és nem látja, hogy a modern közgazdaságtan átállása a makroökonómiai szemléletre és kutatási módszerekre tulajdonképpen ösztönös, a tények és valóságos problémák által kikényszerített visszakanyarodás az objektív értékelmélet országútjára. Nem pusztá történelmi kuriózum, hogy az elfelejtett Quesnayt éppen Marx fedezte fel újra; a közgazdaságtudomány legújabb útkeresései azt bizonyítják, hogy a marxi értékelméleten alapuló makroökonómiai szemléletet nem lehet megkerülni

Menyivel több elméleti érzékről tesz tanúságot Jacques Boudeville, aki felismeri, hogy éppen a mikroökonómiáról a makroökonómiaira való átmenet veti fel egész élességében az értékelméleti problémát. „Az agregáció problémája“ című tanulmányában leszögezi: „Filozófiai szempontból az összeütközés az egyéniről a kollektívra, a gazdasági egységről a globális gazdaságra való átmenet folytán elkerülhetelenné vált...“ (Revue d'Économie Politique. 1957. január—február, 64. old.) és hozzáteszi: „Sajnos a kollektív elméletek többségükben az egyéni jelenségek analógiájára és a mikroviszonylatokra épülnek. (I. m. 92. o.) Megállapítja, hogy „manapság a globális mennyiségeket Keynes és Marx elméleteinek alapján alakítják ki“. (I. m. 69. o.) Addig a felismerésig azonban már nem képes eljutni, hogy az eklektikus Keynes fogalomkörének nincsen meg az értékelméleti megalapozottsága. Keynes kritikátlanul keveri a mikroökonómiai és a makroökonómiai kategóriákat, a szubjektív és objektív értékelméletet. A keynesi fogalomkör tartóoszlopai ilyen heterogén elméleti képződmények: az összkéréslet (aggregate demand) makroökonómiai kategória, amelynek alakulása végső soron az akkumuláció függvénye. Keynes — ha eltekintünk kifejezéseinek pszichologizáló modorosságától — helyesen úgy fogja fel a dolgot, hogy a „fogyasztási hajlamosság“ (propensity to consume), azaz a fogyasztás részaránya a nemzeti jövedelemben konstáns vagy csak igen csekély mértékben változó; más szóval, hogy a kapitalista társadalom fogyasztóereje igen szűk korlátok közé van szorítva — és éppen ezt aényt jelöli meg mint a „gazdag ország problémáját“. — A társadalmi összkéréslet alakulása és az akkumuláció rugói kö-

zötti összefüggés hangoztatása a marxi értékelmélet sugallta elgondolás.

Ezzel szemben a „liquidity preference“, az egyéni tőkésnek azon „hajlama“, hogy bizonyos körülmények között pénzét nem fekteti be,⁶ egyértelműen mikroökonómiai és szubjektív-pszichológiai kategória. Hogy azért ez se lógjon teljesen a levegőben, Keynes a „tőke határhatékonyságától“ (marginal efficiency of capital) teszi függővé — s ez utóbbi a mikro- és makroökonómia, az objektív és szubjektív értékelmélet határmezsgyéjén imbolygó fogalom. Kifejezetten valamely adott egyéni tőkére vonatkozik (mikroökonómia) és a tőke szubjektív értékelésén (remélt profit felmérésén, „profit expectations“) alapszik, de a gazdaság egészéhez, a makroökonómiához a „befektetési lehetőségek“ (investment opportunities) exogén tényezője által kapcsolódik. A beruházási lehetőség külső adottsága és nem szerves része a keynesi elemzésnek. A tulajdonképpeni közgazdasági probléma, a makroökonómiai elemzést igénylő probléma azonban éppen ez volna: megadni a „befektetési lehetőségek“ bővülésének, illetve szűkülésének a magyarázatát, feltárni a tőkefelhalmozás törvényszerűségeit. Ez az a feladat, amelyet Marx állított maga elé és amelyet felett Keynes elegánsan elsiklik.

Marx az Értéktöbblet-elméletek II. kötetében Ricardo dogmájának nevezi azt a tételt, amely szerint nincs olyan tőkemenyység, amelyet ne lehetne haszonnal befektetni. Marx ezzel szemben a tőketultermelést nemcsak hogy lehetségesnek, hanem szükségszerűnek tekinti. Ez mindenekelőtt a tőke értékesítési szükségletétől függ. De hogy mi az egyéni tőkék értékesítési szükséglete, azaz, hogy hol van a profitrátának az a szintje, amin alul a tőkés bővített újratermelés menete megakad (ahol tehát az egyéni tőkék értékesítési szükséglete közvetlenül ütközik a bővített újratermelés követelményeivel), ezt csak a marxi értéktörvény konkrét kifejtése, az átlagprofitráta kialakulásának marxi elmélete magyarázza meg.

Itt van a keynesi elmélkedések Achilles-sarka: Keynes nyomtatékosan arra korlátozza a problémafelvetést, hogy az *adott* termelési gépezet (capital stock) mennyi foglalkoztatást nyújt

⁶ Ime a „liquidity preference“ marxi ábrázolása és egyben racionális megfejtése: „A fel'erdüléstől ittasan, még éppen a felvilágosodottság mézében tetszelegve jelentette ki a polgár, hogy a pénz csak pusztá beképzelés. Csak az áru pénz. Csak a pénz áru! — üvöltik most a világpiacon... A válságban az áru és annak értékformája, a pénz közötti ellentét abszolút ellentmondássá fokozódik.“ (Marx: A tőke I. köt. 144. o.)

az adott bérek és kamat mellett, illetve, hogy az adott termelési gépezet teljes kihasználása a bérek és a kamat milyen szintjével fér össze. *Schumpeter* helyesen mutat rá, hogy ez a korlátozás a keynesi elméletet a konkrét makroökonómiai elemzés céljaira termékletlenné teszi, mivel statikus mivoltában éppen a gazdasági összefolyamat lényegét — magát a bővített újratermelést — igyekszik megkerülni. (*Schumpeter: History of Economic Analysis. New York, 1954. 280. o.*)

Nem hagyjuk persze figyelmen kívül azokat az elméleti erőfeszítéseket, amelyek keynesi alapon dinamikus rendszerek kialakítására törekednek; Hicks, Harrod, Káldor, Joan Robinson és mások idevágó munkáit. De aki figyelmesen olvassa e közgazdászok egyik legtehetségesebbikének, Joan Robinsonnak „*The Accumulation of Capital*” című legutóbbi művét, annak nem nehéz észrevenni, hogy ebben már a marxi elemzés számos fontos eleme vegyül —, hogy találomra csak egyet említsünk: például az egyenlő profitráták mint az elemzés kiindulópontjának elméleti szükségességéről vallott felfogás. — Ha tehát Keynes azzal az igénnyel lép fel, hogy „kihúzza a ricardoi talajt a marxizmus alól”, Joan Robinson úgy látszik megkísérli, hogy némi szolid marxi talajt tegyen a keynesizmus alá.

6. *Tableau és Term*

„A valóságos termelési folyamat, mint a közvetlen termelési folyamatnak és a cirkulációs folyamatnak az egysége, új alakulatokat teremt, amelyekben a belső összefüggésnek az ere egyre inkább eltűnik.” (Marx: *A tőke* III. köt. 882. o.)

A makroökonómiai elemzés, a *Tableau Économique* kidolgozása ezt a feladatot van hivatva megoldani: a valóságos termelési folyamat belső összefüggéseinek erét kibogozni és felszínre hozni, „a kapitalista termelési mód belső szervezetének úgyszólván eszményi átlagát” (Marx: *A tőke* III. köt. 885. o.) ábrázolni.

Mit igényel — tartalmilag és formailag — egy modern *Tableau Économique*? Tartalmaznia kell a bővített újratermelés fő arányait és ugyanakkor a társadalmi munkamegosztás konkrét összefüggéseit.

Tinbergen professzor például a következőképpen válaszolja a holland tableau készítésében követett eljárást: „A probléma megfogalmazását a gazdaság egészére vonatkozólag dolgoztuk ki. Ezt hívják makroökonómiai elemzésnek. Ezenfelül megkíséreltük a kutatás részletezését. Részben a makroökonómiai elem-

zés kiegészítése, részben helyesbítése céljából iparágak szerinti elemzést is végeztünk.

„... Ebben az összefüggésben szükségessé válik, hogy a makroökonómiai elemzés globális mennyiségei egyezzenek az input-output elemzéssel. Így ez utóbbi hozzájárulhat a makro-modellben használt koefficiensek verifikálásához, illetve helyesbítéséhez.” (Scope and Methods of the Central Planning Bureau, Amsterdam, 1956.)

Szemléltetés céljából, a különböző országokban kidolgozott számos tableau közül álljon itt az angol Statisztikai Hivatal kiadványából a következő:

Az ipari kereslet és a végső kereslet közötti viszony 1953 és 1955 között
(Mill. £, 1948-as termelői árakban)

	Változások az ipari nettó termelésben*)								Az ipari term. indexére gyakorolt hatás %-ban
	Bányászat	Kohászat	Textil, bőr és ruházat	Élelmiszer ipar és do- hány	Egyéb kész. ipar	Építőipar	Gáz, villa- mosság és víz	Összes változás	
1953—1954-ig									
A fogyasztó kiadásai	+5	+50	+20	+5	+45	-10	+10	+125	+2,2
Közületi kiadások	—	—	-5	—	—	—	—	-5	-0,1
Bruttó belföldi állótökekép- ződés	—	+80	—	—	+15	+35	+5	+135	+2,4
A készletek növekedésének és a befejezetlen termelés- nek értéke	-5	+45	—	—	+25	—	—	+65	+1,2
Aruk és szolgáltatások ex- portja	+5	+25	-5	+5	+45	—	+5	+80	+1,4
Nettó termelés változása* 1953-tól 1954-ig	+5	+200	+10	+10	+130	+25	+20	+400	+7,1
Az ipari termelés indexére gyakorolt hatás (%-ban) . .	+0,1	+3,5	+0,2	+0,2	+2,3	+0,4	+0,4	+7,1	
1954—1955-ig									
A fogyasztó kiadásai	—	+45	+15	+5	+20	-5	+10	+90	+1,5
Közületi kiadások	—	-5	—	—	-5	—	—	-10	-0,2
Bruttó belföldi állótökekép- ződés	—	+90	—	—	+10	+15	+5	+120	+1,9
A készletek növekedésének és a befejezetlen termelés- nek értéke	—	+30	-10	—	+20	—	—	+40	+0,6
Aruk és szolgáltatások ex- portja	-5	+70	-5	—	+30	—	—	+90	+1,5
Nettó termelés változása* 1954-től 1955-ig	-5	+230	—	+5	+75	+0	+15	+330	+5,3
Az ipari termelés indexére gyakorolt hatás (%-ban)	-0,1	+3,7	—	+0,1	+1,2	+0,1	+0,3	+5,3	—

* Magában foglalja az amortizációt.

(National Income and Expenditure 1956. London. 17. old.)

A Tableau azonban még nem terv, csak potenciálisan az; a gazdaságpolitika fő problémája és célkitűzése éppen abban áll, hogy áthidalja az űrt az említett arányosságok és összefüggések utólagos és előzetes (ex post és ex ante) számszerű rögzítése között. A terv formailag nem egyéb, mint ezeknek az arányosságoknak és összefüggéseknek az ex ante rögzítése. Ennek azonban megvannak a nélkülözhetetlen előfeltételei. Ehhez a makroökonómiai nagyságrendek kiszámításán túl a makroökonómiai *elhatározások* szabadságára van szükség. Mit értünk e szabadság alatt, illetve min alapszik ez a szabadság? Mindenekelőtt a termelőeszközök társadalmi tulajdonán. Enélkül makroökonómiai döntések szabadságáról szó sem lehet. (Éppen ezt az alapvető tényrt akarják az úgynevezett „szabadpiaci gazdaság” bajnokai, a szocialista tervgazdaság megrögzött ellenségei — Hayek, Mises stb. — köntörfalazó érveléseikkel elkendőzni.) Elméletileg fából vaskarika, gyakorlatilag meddő erőfeszítés a mikroökonómiai elhatározások „megsejtéséből” vagy kifirtatásából tudományosan megalapozott makroökonómiai előrelátást leszűrni. A polgári konjunkturakutatás egyik legújabb empirikus módszere a vállalatvezetők megkérdezése „beruházási szándékaik” felől; ebből akarnak a konjunktúra alakulására vonatkozó makroökonómiai következtetéseket levonni. Ezzel a tudománynak egyáltalán nem nevezhető módszerrel természetesen csak az a baj, hogy a vállalatvezetők nem mindig azt mondják, amit tenni szándékoznak, nem mindig azt teszik, amit mondanak, és végül, de nem utolsósorban nem mindig az következik be, amit szándékolnak. Más szóval a kutatásnak ez a termelési anarchiához illeszkedő módszere természetesen szükségszerűen alá van vetve — a tudományos előrelátás vonalán — a termelési anarchia kockázatainak és az egyéni tőkések viszonyosságainak. Az egyéni tőkések között folytatott közvéleménykutatás mint a mikroökonómiából a makroökonómiába vezető számárhíd aligha válhatik be; jöllehet a strukturális elemzést esetleg hasznosan kiegészítheti. Az ellentmondás azonban megmarad és a monopolkapitalizmus korszakában különösen akutá válik: dolgvégeztével a makroökonómiai kutató lélegzet-elfojtva figyeli a „szabad világ” véletleneit, azt, hogy a monopoltőkések beruházási döntései vagy a beruházástól való tartózkodásuk hogyan kuszálja össze a szépen megszerkesztett tableaut.

François Perroux a strukturális elemzés nehézségeivel foglalkozó könyvében helyesen állítja élre a tőkés magántulajdonon alapuló gazdasági rendszer, a termelési anarchia alapvető

ellentmondásából fakadó és a rendszer keretein belül feloldhatatlan problémáját.

„Itt nincs semmiféle kollektív vállalkozó, aki globális kinnátát hozzáigazíthatná a végső kereslethez. A konkrét-egyéni vállalkozók azok, akik a jövőre vonatkozó reményeken alapuló beruházásokat eszközölnék; rájuk hárul az a megoldhatatlan feladat, hogy számításaikba olyan elemeket illesszenek bele, amelyek gazdasági látóköriüket és befolyásuk tényleges hatósugarát meghaladják. . . Mi úton-módon volna lehetséges kiszámítani egyrészt a globális jövedelem maximálását, másrészt a fogyasztás és beruházások közötti optimális vagy kívánatos arányt? Lehetővé teszik-e az összegyűjtött adatok olyan globális mennyiségek meghatározását, amelyek előreláthatók és egy tervbe összeállíthatók, vagy mindössze csak a gyakorlati élet számára ugyan hasznos, de pusztán kvalitatív értékű jelzőtáblák felállítását teszik lehetővé? . . . A tiszta verseny keretei között a jövedelem fogyasztás és beruházás közötti elosztásnak nincs más ismérve, mint a gazdálkodó alanyok szabad választása. Ha egyes gazdálkodó alanyok fogyasztanak és pénzeszközöket halmoznak fel, ha mások fogyasztanak és megtermelik a beruházási javakat miközben mindegyik saját számlájára maximálja tevékenységének összehatását, ex ante terveik lehetnek is, nem is egymással egybeillők vagy összeegyeztethetők . . . Ha nem, akkor ahhoz, hogy a globális mennyiségeket egymással egyeztethessük, nem marad más hátra, mint annak feltételezése, hogy az egyéni tévedések egymást kiegyenlítik. Mihelyst tehát össze akarjuk kapcsolni a globális jövedelem statikus sémáját a gazdálkodó alanyok egyéni elhatározásaival, tüstént azon nehézségek kellős közepébe kerülünk, amelyek az egyéni mennyiségekről a globális mennyiségekre való vagy az ellenkező irányú átmenetből fakadnak.“ (François Perroux: Les comptes de la nation. Paris. P. U. F., 1949. 162—164 old.)

Ez a nehézség természetesen nem csak a szabad verseny keretei között áll fenn. A monopolista verseny ezeket a nehézségeket nem csökkenti, hanem ellenkezőleg meghatványozza. A modern Tableau Économique megszerkesztésében rejlő tervgazdasági tendenciák érvényesülésének döntő akadálya maga a monopólium. Ha a polgári közgazdászok dogmatikus szárnya a makroökonómiai szemléletet mégis azzal az érveléssel támadja, hogy az a tervgazdaság csiráját és „veszélyét“ hordja magában, ebben azért van egy szemernyi igazság. Az tudniillik, hogy a makroökonómiai szemlélet térhódítása abban a történelmi helyzetben

megy végbe, amikor frappánsan igazolódik Lenin észrevétele: „A kapitalizmus imperialista fejlődési szakaszában a termelés mindenirányú társadalmasításának közvetlen közelébe vezet el, akarata ellenére és tudtuk nélkül úgyszólván belerántja a kapitalistákat egy új társadalmi rendbe, amely átmenet a teljes szabad versenyről a teljes társadalmasításra.” (Lenin Művei 22. köt. 212. o. Szikra.)

A termelőeszközök társadalmi tulajdona a tervgazdaságnak azonban csak szükséges, de nem elegendő feltétele. Másik nélkülözhetetlen feltétele a beható, sokoldalú, egyre tökéletesebb módszerekkel dolgozó makroökonómiai elemzés. A szabadság a szükségszerűségek felismerése: ezt az igazságot — a voluntarista elhajlások elkerülése, a népgazdasági aránytalanságok idejében való felismerése és helyreigazítása érdekében — a szocializmus építőinek igen komolyan meg kell szívlelniök, hogy annál dadalmasabban bontakozhassék ki a szocialista rendszer fölénye a monopolkapitalizmus rothadó rendszere felett.

Erdős Péter

A TERVGAZDÁLKODÁS NÉHÁNY ELMÉLETI KÉRDÉSÉRŐL*

Iparunk oroszlánrésze állami ipar, a vállalatok állami tulajdonban vannak. Az állam központilag irányítja vállalatait. Közvetlen állami irányítás, ennek közvetlen utasításokra is támaszkodó módszerei nélkül jól és valóban tervszerűen lebonyolódó tervgazdaság nem lehetséges. Előnyei kétségtelenek. Központosított és hatékony irányítás nélkül nem fejlődhetett volna a Szovjetunió — történelmileg rövid idő alatt — elmaradt országból ipari nagyhatalommá. Napjainkban a népi demokratikus országokban is a központosított irányítás a feltétele a gazdasági erőforrások céltudatos összpontosításának, a gazdaság rendkívül gyors ütemű fejlesztésének. Sőt: úgy látszik, hogy az állam gazdaságfejlesztő szerepe *egyáltalán* feltétele a különösen gyors fejlődésnek vagy a különösen célratörő gazdasági tevékenységnek. Ezt bizonyítja a kapitalizmus gazdaságtörténete is. Amikor a termelőerők fejlődése a kapitalizmus kibontakozásait tűzte a történelem napirendjére, ennek a történelmi folyamatnak, egyebek közt a „gyárosokat gyártó“ állami protekcionizmus kölcsönözte a kellő gyorsaságot. S ha később a gazdasági liberalizmus vált is a gyárosok és közgazdászai elméleti hitvallásává, valahányszor valamilyen rendkívüli esemény — legtöbbször persze háború — különös gazdasági erőfeszítéseket igényelt, sutba kellett dobni a liberális elveket, s a közvetlen állami beavatkozás eszközeihez kellett folyamodni. Napnál világosabb az is, hogy

* Ez a cikk lényegében ugyanígy jelent meg a Közgazdasági Szemle 1956. évi júniusi számában, a következő lábjegyzettel ellátva:

„Ez a dolgozat mellékterméke a Közgazdaságtudományi Intézetben folyó egyik kutatómunkának. A kutatás során a népgazdasági tervezés úgynevezett nagy elméleti kérdéseit érintő problémák is felmerültek, mert az alapok valamelyes tisztázása nélkül a konkrét részkérdésekre sem ad-

a modern monopolkapitalizmus nem lehet meg államkapalista eszközök nélkül.

Itt természetesen vége is van az analógiának. A kapitalista állam döntően még ma is *kívülről* avatkozik a gazdasági életbe, s szerepe *mindenkor* legfeljebb annyi lehet, hogy hatalmával valamiféle gyakorlati kompromisszumot kényszerít ki az egyes különérdekű tőkések közt, valamilyen közös tőkés érdek nevében. Ma pedig az imperializmus korában a monopolitőkés állam a legnagyobb tőkés ragadozók érdekeihez töri hozzá a többi tőkés egyéni érdekeit. Magára vállalja továbbá, hogy az adókból fedezze a legkevésbé rentábilis nagy beruházásokat. A bérharcok állami elnyomása, bizonyos kényszerű szociális engedmé-

ható tudományos hitelű válasz. E cikk egyik célja, hogy ilyen nagy kérdéseket vessen fel, s megkísérelje megválaszolásukat. De az átfogó problémák speciális kutatás kapcsán merültek fel, s a cikk indokolni kívánja ennek a kutatásnak napirendre tűzését is. Mindebből következik, hogy a cikk műfaja nem nagyon szerencsés: összefüggő nagy és nehéz kérdések közül önkényesen szakít ki olyanokat, amelyekről a szerzőnek már van félig-meddig megértelt mondanivalója, s a voltaképpeni kutatás tárgyául szolgáló rész kérdés sem kapcsolódik elég szervesen ezekhez a nagy kérdésekhez. A cikk műfaji gyengeségei azonban csak közgazdasági kutatásunk jelenlegi helyzetét tükrözik. Ma, amikor határozottan fel kell számolnunk a késznek hitt elméleteken való rágódást, s a belőlük való dedukciók helyett a gazdaság valóságának tanulmányozása alapján kell segítenünk felépíteni a szocializmus gazdaságának reális átfogó elméletét, elkerülhetetlenül rész kutatásokból kell állnia a tudományos munka zömének. De ezeket a kutatásokat is csak valamilyen általános munkahipotézisek alapján lehet elkezdeni, másrészt a rész kutatás során az egésze vonatkozólag is új és új gondolatok születnek meg a kutató fejében. S ez jól van így, hiszen csak így módon alakulhat ki sok rész kutatás eredményeként a végtelenül sokoldalú egész megközelítően hű képe. De ha ez így van, akkor a kutatások első eredményeiről — vagy talán szerényebben: a kutatók első érlelődő felében lévő újszerű gondolatairól — szóló szűkített beszámolóknak is tükrözniük kell ezt a kiforratlanságot. Tudomásul kell vennünk, hogy a szocializmus politikai gazdaságtana történetének vaskorszakában élünk, s a klasszikus szerkesztési módot át kell engednünk a majd utánunk következő aranykorszak közgazdászainak. (Isméretes, hogy a tudományokban és a művészetekben — ellentétben az emberiség őskoráról szóló antik mesék értesüléseivel — a bárdolatlan vaskorszak előzi meg a nemesebb fémekről elnevezett korszakokat.)"

A cikkben jelzett kutatás bizonyos, a gyakorlatban felülvizsgálandó alapelvek kidolgozása után egyelőre félbemaradt, de új irányvezetési módszereink megszilárdulása belátható időn belül újra aktuálissá teheti a folytatását. Egyebek közt ebben is rejlik a cikk mostani újraközlésének aktualitása.

nyek nyújtása a dolgozóknak, egyes bajbajutott tőkés vagy kistermelői rétegek, például farmerek bizonyos mértékű megsegítése pedig az osztályállamnak abból a szerepéből következik, hogy hol erőszakkal, hol engedményekkel elnyomja, illetve elsimítsa az osztályok nyílt, az egész osztálytársadalom létét fenyegető összeütközéseit. A szocializmusban viszont az osztálytársadalom megbízásából cselekvő *állam* a gazdálkodás *alanya*; nem beavatkozik a gazdaságba, hanem maga gazdálkodik az egységes állami tulajdon alapján. Gazdasági tevékenysége nem antagonisztikus érdekek közti kompromisszumok létrehozására, még kevésbé sokak érdekeinek kevesek érdeke alá vetésére irányul, hanem a társadalom alapján véve közös érdekű tagjai közös érdekeinek a megvalósítására. A szocializmusban tehát az állam összehasonlíthatatlanul könnyebben, akadálytalanabban, teljesebben irányíthatja a gazdaságot, mint hogy az „államilag irányított” tőkés gazdaság propagátorai a maguk viszonyai közt akár csak álmodni is merik. Éppen ez a szocializmus egyik hatalmas előnye.

Ugyanakkor azonban gazdasági életünkben mind erőteljesebben érezhetővé válnak a centralizáció mai fokának ellentmondásai. A gazdaság közvetlen állami irányításának mai rendje — óriási előnyei mellett — mind tűrhetetlenebb bürokráciát szül, gátjává válik a helyi kezdeményezés kibontakozásának. Bár rendszerünk végső eredményeiben kétségtől olyan sikereket ér el, amelyek bámulatba ejtik a tőkés világot, mindinkább érezhető, hogy ezeket az eredményeket lehetőségeinkhez képest túl drágán, túl sok áldozattal, energiát és eszközöket feleslegesen fogyasztó súrlódásokkal érjük el.

Az ellentétes előjelű jelenségek közt néha meghökkentő hasonlatosságok fordulnak elő, amelyekre érdemes felfigyelni.

Akik ismerik az egyetemes gazdaságtörténetet és az elméleti történetet, önkéntelenül is párhuzamot vonnak a merkantilista állami protekcionizmus, például a XVIII. századbeli colbertizmus és a mi jóformán mindent rendeletekkel, előírásokkal szabályozni kívánó gazdaságvezetési módszereink között. Olvassuk csak el a fiziokraták panaszait a jogszabályok, előírások, megkötöttségek minden kezdeményezést gúzsba kötő végtelen soráról, amelyekkel az ő korukban kísérelték meg, hogy járőrszalagon vezessék a fejlődésnek induló ipart: a divatjamúlt árufajták, a komikusan primitívnek tűnő előírások ellenére is.

sok tekintetben furcsa módon odahaza érezzük magunkat. Úgy tűnik, a szocializmusnak nemcsak elmélete, hanem gazdaságpolitikai gyakorlata is vaskorszakát, kiskorúságát éli, s éppen ideje, hogy gazdaságunk levesse kinőtt gyermekruháit. Legálábbis azok látják ezt így, akik nem óhajtanak beletörődni abba a gondolatba, hogy a meglevő hiányosságok szükségszerűek, akik azt akarják, hogy a szocializmus *minden tekintetben* fölényben legyen a kapitalizmussal szemben. Egyelőre persze csak kérésünk: a jobbat még nem találtuk meg, sőt nem egy fontos kérdésben még azt sem tudjuk, merre kísérletezzünk. *De a feladat világos: meg kell találni a központi irányítás és a helyi kezdeményezés összeegyeztetésének optimumát.* Lépten-nyomon azt tapasztaljuk, hogy nem a szabadság túl sok, hanem ellenkezőleg, túl sok a központi megkötöttség és túl kevés a lehetőség az egészséges helyi kezdeményezésre. Éppen ezért azt kell kutatnunk: *hogyan lehet jelentősen növelni a helyi (vállalati stb.) önállóságot, anélkül, hogy ezáltal csorbítanánk a központosított irányításban rejlő valóságos előnyöket.* Fő munkahipotézisünk: azt kell választanunk, hogy ez a feladat megoldható. E munkahipotézis legfőbb alapja a szocializmusba vetett bizalom, s ez eddig még mindig jó iránytűnek bizonyult.

De mit is lehetne elvileg felhozni az ellen, hogy lehetséges a gazdaság központosított irányításának olyan módszere, amely a jelenleginél sokkal kevésbé részletezett központi utasításokkal, a helyi kezdeményezésnek sokkal tágabb teret engedve biztosítja a népgazdaság gyors ütemű fejlődését a mindenkor kívánatos irányban? Valóban elvi jelentőségű érvet még aligha hoztak fel ez ellen. Sőt: elvileg jóformán mindenki helyesli a tételt. Így például egyik főhivatalunk illetékes főosztályának vezetője is első szóra elismerte, hogy anyaggazdálkodási módszereink túrhetetlenül bonyolultak, s elismerte ugyanezt külön-külön a főosztály valamennyi szakelőadója is. Minden szakelőadó biztosra veszi, hogy kollégái túlságosan bonyolult rendszerhez ragaszkodnak, de sajnos, speciálisan a maga esetében a meglevő bonyolultság nélkülözhetetlen. Nos, ebben az enyhén karikírozott történetben nem az a fontos, hogy adalék mindenfajta bürokrácia lélektanához, tudniillik az egyes íróasztal mérhetetlen fontosságába vetett, s az íróasztal mögött ülők önfenntartási ösztönéből is táplált hithez. A történetnek mélyebb tanulsága is van. Rámutat arra, hogyan válik a gyakorlat következetesen érvé-

nyesülő „alapelvévé“ az a tendencia, amelynek elvben mindenki homlokegyenest az ellenkezőjét hirdeti. Emellett azonban észre kell venni, hogy itt sokkal többről van szó, mint önvédelemről vagy a megszokotthoz való ösztönös ragaszkodásról: ennek a magatartásnak megvannak a köztudatba és az egyesek tudatába mélyen belegyökerezett elméleti alapjai. Senki sem tapasztalhatja ezt közvetlenebbül, mint a kutató, aki azzal a munkahipotézissel fog a tények kutatásához, hogy lehetséges és szükséges irányítási módszereink mélyreható megreformálása. Ő tudniillik mindezt elsősorban önmagában tapasztalja. Mindannyiszor tapasztalja, valahányszor gondolatban visszatörpan, ijedten megáll valamilyen következtetése előtt, mert úgy érzi: túllépett a határon, lecsúszik a marxizmus talajáról. Nem egyszer csak hettek múlva meri újra előszedni alig pedzett gondolatát, hogy aztán igen gyakran rájöjjön: önmagától, a maga előítéleteitől ijedt meg; nem *letévedt* a marxista útról, hanem nem mert eléggé bátran rálépni a marxista útra. S ha ijedelmének elméleti gyökereit vizsgálja, általában arra jön rá: magától értetődő axiómaként, kétségbevonhatatlan alaptételként tartja számon, hogy a gazdasági élet egyik vagy másik korántsem legfontosabb oldalának, a vállalati tevékenység egyik vagy másik részletének közvetlen utasításokkal történő központosított megszá-bása nélkül az egész tervgazdaság megszűnik tervgazdaság és szocialista gazdaság lenni. S az ilyen axiómákba vetett hit gyökere az a tudatosan talán megmosolygott, de a tudat küszöbén nagyon is elevenen élő másik hit, hogy a legmagasabb állami szervek *ismerik* és *csak ők* ismerhetik a népgazdaság valamennyi részterületének összes gyakorlatilag lehetséges fejlődési'változatai közül az egyetlen legkedvezőbbet. Az a hit, hogy gazdasági életünkben nem hatnak és nem hathatnak a részletek központi előírásától függetlenül is a közvetlenül gazdálkodó szervek (vállalatok) szférájában olyan erők, amelyek a vállalatokat a népgazdaságilag legelőnyösebb cselekvésre ösztönöznék. Ebből a gondolatsorból következne, hogy minden részletében központi-lag kell előírni minden teendőt, mert egyrészt enélkül az anarchia állapotába zuhannánk, másrészt az így megszabott teendők objektíve a leghelyesebbek, s ezért minden eltérés tőlük káros. A kutatónak a maga és társai tudományos lelkiismeretének tisztábatevése érdekében meg kell tehát kísérelnie, hogy szembenézzen elméleti rémképeivel, hátha kiderül a ködös rémekről, hogy csak ködös gondolatok.

A törvények kultusza

Sztálin egyik igen fontos tudományos érdeme, hogy utolsó művében szembeszállt a marxizmusra ráarakódott, a marxizmus szellemétől idegen voluntarista torzításokkal, az állam szerepének mérhetetlen eltúlzásával. E torzítások okai közt az elért eredményektől való megszédülésen kívül kétségkívül komoly helyet töltött be a személyi kultusz, a vezető mindenhatóságába vetett hit is. Amíg a kutató kénytelen volt gazdasági törvénynek elismerni az állami tervet, addig aligha lehetett vitatkozni azon, hogy helyénvaló-e minden részkérdésben is közvetlenül ezt a „törvényt“ érvényesíteni. Sztálin legutolsó művével visszaállította jogaiba a társadalomtörvények objektivitásáról szóló marxista alaptételeket. (Visszaállította, hiszen ismeretes, hogy Marx és Engels a társadalomtörvényeket egyenesen a társadalom „természettörvényeinek“ tartották, a szocializmus szabadságát pedig a felismert *szükségyszerűség* szabadságaként értelmezték.)

A személyi kultusz azonban visszaütött, mert Sztálin művének megjelenése után széltében-hosszában elburjánzott a törvények „kultusza“. Az utolsó évek bizonyos tudományos műveit olvasva, gazdasági törvények sejtelmes varázserdejében érezheti magát a gyanútlan olvasó. Itt a törvényeknek megvan a maguk egymás alá- és fölérendeltsége, hierarchiája; a törvények kölcsönösen meghatározzák és módosítják egymást és főképp meghatároznak minden gazdasági történet, azonnal bosszút állnak minden megsértésükért. A törvények megnyergelése, célunkra fordítása ebben a varázsvilágban csak olyasféle megnyergelésnek tűnik, ahogy az elköltözött lelkek Cháron hajóját nyergelik meg (azt a hajót, amelyik kérlelhetetlen következetességgel, centiméterre előírt útvonalon az alvilág belső kapuja felé halad). Mit sem változtat a törvényeknek ezen a sorsszerűségén, hogy itt nem az unalmas vagy rettenetes alvilág, hanem ellenkezőleg: a pompás, *de csak egyetlen, centiméterre kijelölt úton elérhető* szocialista jövő a cél. A törvényeknek ezzel a mindenhatóságával, a fejlődés minden részletét könyörtelenül megszabó hatalmával (amely valósággal egyeduralkodó a törvényekről általánosságban szóló elméleti művekben) csak az áll kirívóan furcsa ellentétben, hogy a valóban megfogalmazott gazdasági törvények legtöbbje banálisan általános, s alkalmatlan arra, hogy egyedül belőle eldöntsenek a gyakorlatban valamely konkrét kérdést.

Nos, mit is lehet válaszolni az ilyen fatalista, a törvényeket fetisizáló világképre?

Először azt, hogy a gazdasági törvények lényeges összefüggéseket szögeznek le, amelyek előbb-utóbb megvalósulnak, akár akarja az egyes egyén, akár nem. De míg más tudományok, például a fizika, vagy legalábbis a makrokozmosz fizikája viszonylag egzaktan írja le a valóság meghatározott összefüggéseit, addig a gazdasági törvények a gazdasági fejlődés olyan általános vonásait írják le, amelyek csak tendenciaként — tehát tiszta formájukban történt megfogalmazásuktól többé-kevésbé eltérő formában, az ideált csak többé-kevésbé megközelítve — valósulnak meg. Ismétlem: a gazdasági törvények csak tendenciák. Így van ez a szocializmus gazdasági törvényeivel is, amelyek e tekintetben csak abban térnek el a kapitalizmus törvényeitől, hogy a szocialista társadalomnak mint egésznek akarnia kell, gazdaságpolitikájával tudatosan elő kell mozdítania a szocializmus objektív fejlődéstörvényei érvényesülését, mert különben nem lesz szocializmus. (Épp ezért lehet csak a proletariátus a szocializmus vezető osztálya, hiszen ennek az osztálynak objektív osztályhelyzete folytán akarnia kell a szocializmus fejlődését. S épp ezért nem lehet szocializmus addig, amíg ilyen osztály nincs.)

Másodszor azt felelhetjük a törvényeket fetisizáló nézetekre: törvényeken előbb-utóbb szükségképpen megvalósuló *nagy, átfogó, lényeges* összefüggések megfogalmazását értjük. Persze mindennek oka van, de nem minden oksági összefüggés megfogalmazása törvény. A gazdasági életben sohasem a nagy törvények, hanem mindég a kisebb-nagyobb vagy éppen apró törvényszerűségek, szükségszerűségek, kénytelenségek azok, amelyek közvetlenül és egyes részleteiben is messzemenően meghatározzák a gazdasági cselekedeteket, történéseket. Olyan társadalmakban, amelyek gazdasága nem tervezett, számos kisebb-nagyobb szükségszerűség kényszeríti ki azokat a cselekedeteket, amelyek összeredménye: a gazdasági törvény érvényesülése (persze a törvény így is mindig csak tendenciaként érvényesül, de érvényesül). A törvény érvényesülését kikényszeríti az, hogy a termelési viszonyok által megszabott tipikus körülmények közt tipikus cselekedetek válnak szükségszerűvé, s a többé-kevésbé elütő véletlenek tömkelegén keresztül végeredményben áttör az általános szabály. A szocializmusban vagy a szocializmust építő társadalomban elvileg lehetséges — mindig csak többé-kevésbé pontosan — a törvények, törvényszerűségek, szük-

ségszerőségek felismerése, illetve előreátása, s ennek alapján a fejlődés megtervezése. Ha a terv jó, s ha sikerül a közvetlenül gazdálkodó szervek (a vállalatok) közvetlen érdekei és lehetőségei, meg az állam akarata közt megteremteni az összhangot, akkor az előrelátott és óhajtott irányba halad a fejlődés anélkül, hogy menetelés közben gyakorlatilag észrevehetően dolgunk akadna valamilyen törvénnyel. Ilyenkor a törvények követelményei akadálytalanul megvalósulnak. Csakhogy a valóságban ez sohasem megy ennyire simán. *Az állami akarat sohasem vág teljesen egybe a közvetlen helyi érdekekkel*, sohasem veheti pontosan számba az összes lehetőségeket és akadályokat; elkerülhetetlenül súrlódások és a tervtől való eltérések keletkeznek. De ilyenkor sem közvetlenül egyik vagy másik törvénybe ütközik a tervgazdálkodás nem egészen pontosan irányított hajója, hanem kisebb-nagyobb törvényszerűségekre, szükségszerűségekre, elkerülhetlenségekre és lehetetlenülésekre, s ezek okozzák a nemvárt kitéréseket. Maguk a törvények csak akkor adnak életjelt magukról, ha a terv vagy annak végrehajtása egészen rossz, ha a fejlődés jelentősen elferdül. De még ilyenkor sem mindig azonnal, s ráadásul mindig csak közvetlen és konkrét „nem megy“-eken, „nem jó“-kon keresztül — mindaddig, amíg a nehézségek halmozódása rá nem ébreszti a társadalom kollektív tudatát, hogy itt már magának a törvénynek a megsértésével van dolgunk. *A mindenkori közvetlen lehetőségek és szükségszerűségek pedig*, amelyekbe itt is, ott is belekapaszkodhatunk, hogy előrelendítsük hajónkat, vagy amelyekbe beleütközünk és amelyeket megkerülni kényszerülünk, *a mindenkori konkrét adottságokból következnek.*

S most már megfogalmazhatjuk *harmadik* válaszunkat is a fatalistákkal, a törvények fetiszizálóival szemben: a mindenkori konkrét adottságokhoz tartoznak egyebek közt a vezető szervek — és a vezető szervektől lefelé az összes gazdálkodó szervek — múltbeli elhatározásai és cselekedetei, a belőlük eredő következményekkel, ideértve nemcsak a cselekedeteket, *de a gazdaságpolitikai intézményeket is*, amelyek célszerűségükkel vagy célszerűtlenségükkel messzemenően elősegítik vagy hátráltatják a fejlődést. A fejlődés mindig okokkal és okozatokkal — s ezek dialektikus kölcsönhatásával — determinált, de a determináló tényezők közt ott vannak az úgynevezett szubjektív tényezők is, tehát mindenekelőtt az emberek akarata, cselekedete s az emberek teremtette intézmények. Bár ezek maguk is determináltak, korántsem kizárólag a gazdasági tényezők, még kevésbé kizárólag közvetlenül a gazdasági törvények által deter-

mináltak. A gazdasági törvények tehát a gazdasági fejlődés alap-tendenciáit határozzák meg, maga a fejlődés azonban részleteiben, konkrét bonyolultságában a gazdasági törvények szempontjából bizonyos határok közt indeterminált. Vagyis: a törvényfétisizmus tudományos szempontból tarthatatlan.

Megkísérlem ennek a hármas válasznak a részletesebb és konkrétabb kifejtését.

A „nagy törvények“ és a fejlődést meghatározó konkrét szükségességek

Kezdjük a nagy törvényekkel. Ugyanazon okokból, amelyek miatt a törvények csak tendenciák, a mindenkori konkrét helyzetre vonatkozólag alig adhatnak konkrét útbaigazítást. A közgazdasági irodalom két olyan nagy törvényről tud, amellyel a népgazdasági tervezésnek számolnia kell. Az egyik az úgynevezett alaptörvény, a másik a tervszerű arányos fejlődés törvénye. A szocializmust nem tudjuk felépíteni a társadalom növekvő szükségleteinek egyre fokozódó kielégítése nélkül, ehhez pedig a lehető legmodernebb technika alapján állandóan növelnünk kell a termelést. Bővített újratermelést kell folytatnunk, főképp az I. osztály gyorsított ütemű fejlesztése alapján, de úgy, hogy amellet gyors ütemben nőjön a II. osztály termelése is, s a II. osztály termékei egyre szélesebb patakokban áradjanak a dolgozók szükségleteinek kielégítésére. Körülbelül ennyi az, ami közvetlenül folyik az alaptörvényből a tervezésre vonatkozólag; sőt ezzel tulajdonképpen már el is kalandoztunk a tervszerű arányos fejlődés törvényének birodalmába. Ez utóbbi viszont elsősorban azt mondja ki, hogy gazdaságunkat központilag tervezni kell, s ez alapvető igazság, de minthogy társadalmunk tudatába a tervgazdálkodás szükségessége a jó értelemben vett „társadalmi előítélet“ szilárdságára tett szert, a konkrét tervezés szempontjából újat gyakorlatilag nem ad.* Arra pedig semmiképpen sem alkalmas a tervszerű arányos fejlődés törvénye, hogy akár csak megközelítő egzaktással levezessük belőle, mi mindent kell közvetlenül, utasítás jelleggel megterveznünk, hogy gazdaságunk egésze valóban tervszerűen fejlődjék, vagyis hogy a szükséges részletességgel előrelássunk (és elhatározásainkat meg is valósítsuk). A törvény másodszor azt mondja ki, hogy

* Sajnos e sorok megírása óta revizcionista nézetek elburjánzása mutatta meg, hogy ezt a szilárdságot túlbecsültem.

„arányosan” kell fejlesztenünk a gazdaságot. De arra is tökéletesen alkalmatlan, hogy belőle (mintegy fogalmilag) vezessük le a mindenkori legmegfelelőbb konkrét fejlődési arányokat. Persze, nem olyasmikre gondolok itt, amilyenekkel a népszerűsítő irodalom sajnos jóformán egyedül szokott példálózni: ahhoz, hogy meghatározott mennyiségű gépet termelhessünk, meghatározott mennyiségű acélra, ehhez ismét elegendő nyersvasra, majd ércre és kohókoksza van szükség és így tovább. Ami az ilyen — lényegében műszaki jellegű — összefüggéseken túl valóban eminensen gazdasági jelentőségű, például az, hogy milyen legyen egy adott szakaszban konkrétan a felhalmozás és a fogyasztás aránya, az az arányosság *elvont* fogalmából teljességgel levezethetetlen (az „alaptörvényből” sem vezethető le). S ha a tervszerű arányos fejlődés további kritériumaként ideszámítom (ahogy például a „Tankönyv” teszi) annak a szükségességét is, hogy *gazdaságosan* gazdálkodjunk, akkor azt is tudnunk kell, hogy ez a követelmény csak a maga elvontságában látszik annyira világosnak. Hiszen egy olyan látszólag egyszerű fogalom is, mint két azonos célt szolgáló beruházásváltozat egyikének nagyobb gazdaságossága — valójában nagyon is sokértelmű, s a tervezők döntéseikben nem egyszer inkább józan ítéletükre vannak utalva, mintsem egyértelmű közgazdasági szabályokra. Tegyük hozzá, hogy országunkban a külkereskedelem volumene igen nagy, s épp ezért gazdaságunk fejlődésének arányossága csak a nemzetközi munkamegosztás figyelembevételével, eredményeinek beszámításával nyerhet értelmet. A külkereskedelem pedig egyelőre csak igen pontatlanul tervezhető, mint ahogy más oldalról gazdaságunk jelentős magántermelő szektorának léte visz pótlólagos bizonytalanságot terveinkbe.*

* A lehetséges félreértések elkerülése végett hangsúlyoznom kell, hogy távol áll tőlem e két törvény, illetve általában a törvények objektív törvény-voltának tagadása. (Az alaptörvényt sem azért teszem idézőjelbe, mintha nem lennének meggyőződve arról, hogy tökéletesen igaz, amit kimond. Az alaptörvénynek mint olyannak a fogalmát tartom vitathatónak, továbbá azt, hogy a szocializmus úgynevezett alaptörvénye a szó igazi értelmében vett *gazdasági* törvény-e, a *termelési viszonyok* alapvető összefüggéseit ábrázolja-e.) Mindössze arról van szó, hogy a gazdasági törvények a fő fejlődési tendenciákat, az alapvető, lényeges összefüggéseket fejezik ki, míg maga a *konkrét* fejlődés a konkrét adottságok és szükség-szerűségek, meg az ezek mérlegelése alapján születő emberi cselekedetek és intézmények révén alakul konkrétan; és pedig a maga konkrétságában úgy alakul, hogy végső fokon többé-kevésbé megfelel a törvény csak általános kategóriákban kifejezett (mert csak általános kategóriákba bele-férő) követelményeinek. A gazdasági törvény *kifejezője* az oksági össze-

Folytassuk hármaskorunk kifejtését azoknak a szükség-szerűségeknek a jellemzésével, amelyeken keresztül a törvény valamilyen konkrét formában áll:

Míg egyfelől maguknak a *törvényeknek* a követelményei igen általánosak, addig másfelől a *nép gazdaság mindenkor fejlődését nemcsak legáltalánosabb vonásaiban, hanem számos konkrét vonásában is messzemenően meghatározza egy sor objektív, akaratunktól független körülmény*. E körülmények részben maguk is akaratunktól függetlenül, részben attól többé-kevésbé függően jöttek létre, de az adott pillanatban minden-esetre objektíven meglévő, tehát figyelembe veendő adottságok, amelyek meghatározott *szükség-szerűségeket szülnék*. Egyesek közülük nagy népgazdasági, sőt nemzetközi gazdasági és politikai körülményekből fakadnak. Mindenki előtt ismeretes, hogy például a nemzetközi és az országon belüli osztályharc követelményei és perspektívái milyen messzemenően meghatározzák a fejlődés egyes szakaszainak sajátos arcát. Ismét mások csak igen korlátozott körben fejtik ki meghatározó szerepüket, tehát csak az általános fejlődés szűkebb vagy legszűkebb részterületeit determinálják.

Mind a fejlődés nagy irányvonalait, mind annak egyes (iparági, helyi stb.) részleteit meghatározó szükség-szerűségek egyik legfontosabb eleme maga a megelőző fejlődés és az általa kialakított kész adottságok. Épp e kész adottságok adják a további szükséges haladás kiindulópontjait, rájuk támaszkodik a további fejlődés. Bármilyen rohamos is egy szocialista ország fejlődése, s bármennyire tartalmazza lépten-nyomon az ugrás-szerű fejlődés elemeit is, egészében ez a fejlődés mégis szerves és folytonos. A bővített újratermelés sem újonnan való, hanem *újratermelés* — mindig fő elemeként tartalmazza az egyszerű újratermelést: a régi egyszerű újratermelését. (A kész adottságok közt ott vannak a készülő újnak, a kifejlesztendőnek, az átalakítandónak, tehát a bővítendőnek az elemei is, zömükben azonban mégiscsak olyanok, amelyeket lényegében változatlanul újra létre kell hozni, alapjában véve a korábbi módon, a korábbtól nem nagyon elütő módon. A már elért állapot ilyen

függések *végeredményének*, anélkül, hogy közvetlenül része, láncszeme lenne az okok láncolatának. Pontosabban: a szocializmusban közvetlen okként is hat a törvény, de csak kiinduló okként — abban a mozzanatban, amikor a társadalom felismeri a törvényt, amely ezáltal a tervek általános elvi keretévé válik. A továbbiakban már sokkal konkrétabb és közvetlenebb láncszemek veszik át a hatások szerepét.

értelemben is az az egyik legfőbb objektív adottság, amely szükségszerűséggé szabja meg a további fejlődés lehetséges kereteit.)

Mindez nemcsak az egészre vagy a népgazdaság nagy területeire vonatkozik, hanem annak minden kis részére is. Például a vállalat fejlődése is lehet időnként ugrásszerű. De bármennyire ugrásszerű is ez a fejlődés, mégiscsak szerves és folytonos; a vállalat elért fejlődési fokából indul ki s nem a légiűres térre, hanem a vállalat belső és külső adottságaira — köztük kialakult és bevált termelési kapcsolataira, tradícióira — alapozódik.

Egyebek közt a fejlődés ilyen szerves volta, viszonylagos stabilitása, s épp ezért számos korábban szerzett tapasztalat kiterjesztésének, általánosításának lehetősége ad módot a szükségszerűségek felismerésére. A felismerés nálunk nem öncél, hanem arra való, hogy a társadalom a szükségszerűségek ismeretében előbb megtervezze, majd tervszerűen megvalósítsa a helyes és kívánatos fejlődést. A felismerés dialektikája viszont olyan, hogy a tervezés menete maga vezet a felismerésre. *A számbaveendő objektív összefüggések és a belőlük eredő szükségszerűségek egy részét a népgazdasági elemzés tárja fel, és pedig már az átfogó népgazdasági terv felvázolásakor.*

A távlati népgazdasági tervek készítésének nyilvánvalóan a szükségszerű döntő láncszemek, a legfontosabb fejlődési irányok meghatározásával kell kezdődnie. A tervezésnek ebben a szakaszában még mintegy *kvalitatív* formában alakulnak ki a követelmények a tervező fejében. Következtetéseinek általános formája valahogyan úgy hangzik, hogy az M szektort kell a legnagyobb mértékben fejleszteni, az N ágazat fejlesztése szintén nagyon fontos, míg az R iparág fejlődését lassítani kell, viszont jelentékenyen javítani kell egy sor minőségi mutatóját stb. (Inkább kivételszerűen előfordulnak természetesen *eleve* pontos számszerűségükben adott követelmények is.) De azután a kvalitatív felismerések *kvantitatív* elemzéssel párosulnak. Itt a mérlegmódszeré a döntő szerep. Sokoldalú kölcsönös összefüggések mérlegszerű egybevetésével kell kipuhatolni a lehetséges számszerű arányokat. Eközben az eredeti célkitűzések esetleges elmentmondásaira is fény derül, s ilyenkor másokkal kell helyettesíteni őket. Az eredmény végül is mindenesetre a népgazdaság majdani fejlődésének legfőbb vonásait számszerűen is jellemző mutatók zárt rendszere, amelyben egyetlen adat sem változtatható meg a többi adat egyidejű értelemszerű megváltoztatása nélkül. *Az így elkészült rendszer tehát már számtalan*

kielemzett, kvantitatíve is mérlegelt, egymást kölcsönösen feltételező szükségszerűséget vett figyelembe.

A népgazdasági terv szükségképpen nagyvonalú. Akkor jó, ha helyesen tűzi ki a fejlesztés *legfőbb* feladatait, vagyis a) helyes súlypontokat képez és b) betartja a szükséges arányokat, de úgy, hogy a mérhetetlenül sok szükséges arány közül a nem túlságosan nagyszámú *döntő* arányt választja ki. Semmilyen tervhivatal sem ismerheti olyan pontosan a konkrét gazdasági élet minden bonyolult összefüggését, hogy a vállalati termelési programok részletességével kidolgozott reális népgazdasági tervet készíthetne. Épp ezért a mérlegmódszer alapján kidolgozott népgazdasági terv is csak átlagszámok alapján készülhet. Így pontossága is csak korlátolt lehet; *kategóriáinak messzemenően általánosaknak, sokféle konkrét tartalommal kitölthetőknek kell lenniük.* Viszont *a fejlődés részleteit konkrétságukban is még további szükségszerűségek határozzák meg.*

A nagy és döntő szükségszerűségek, a szükséges átfogó fejlődési arányok *fent, a legfelső vezető szervezetben ismerhetők fel, míg a vállalatból áttekinthető látókör alkalmatlan a felismerésükre.* Az „alsóbb szinteken“ s végül is a vállalatokban viszont ismét újabb szükségszerűségek érvényesülnek, s ezeket a helyes tervezésnek éppúgy figyelembe kell vennie, mint a nagy összefüggéseket, de ezek felismerésére épp a gazdaságot vezető csúcsszervek alkalmatlanok.

Minél inkább közeledünk a gazdálkodás alapszervéhez, a vállalathoz, annál kevésbé lehetséges általános statisztikai jellegű meggondolások alapján helyes tervet készíteni, annál konkrétabbaknak kell lenniük a tervekészítés kiinduló alapjainak. Másrészt viszont annál több is a lehetősége annak, hogy a teljes konkrét körülmények viszonylag pontos ismeretében készítsék el a terveket, — *természetesen a felsőbb szervtől kapott, magasabb összefüggéseket tükröző követelmények keretében.*

A legtöbb vállalatnak megvan a maga típusműködés, tradicionális szokvány-termelése. Ez a termelés rendszerint a vállalat egész termelésének jelentékeny hányada. A vállalatnak megvannak az ezzel a termeléssel összefüggő szokásos termelési kapcsolatai, mint ahogy megfordítva, azt is tudja, hogy más vállalatok általában milyen alkatrészeket, szolgáltatásokat stb. várnak tőle a maguk szokvány-termeléséhez. A tervekészítés időpontjáig már számos, a következő tervperiódusra szóló megrendelést is kapott a vállalat, mint ahogy megfordítva, magának is számos megrendelést fel kellett már adnia mind a szok-

ványos, mind (több-kevesebb pontossággal várható) egyéb termelése számára. A felsőbb szervektől és egyéb munkakapcsolatok révén nyert tájékoztató adatok birtokában viszonylag pontosan megállapítható a tőle féltermékeket váró vállalatok várható fejlődése. Ilyen fix pontok, kiterjeszthető, extrapolálható tapasztalati tények nélkül a tervezés a pusztá levegőre épülne. Semmiféle terv sem ugrik ki előzmények nélkül, készen zseniális tervezője fejéből. (Ezért is káros, ezért veszélyezteteti tervezésünk realitását is vállalataink tömeges újraprofilizálása.) Az is világos, hogy a vállalat tartalékait is a vállalat ismeri legjobban, kiváltképpen mai iparirányítási gyakorlatunkban, amikor a vállalatoknak egyenesen érdekük, hogy eltitkolják tartalékaikat.

A tudományos felismerés határai

Azok után, hogy ilyen részletességgel foglalkoztam a jó tervet meghatározó törvényszerűségek, szükségszerűségek, objektív létevel és felismerésük lehetőségével, talán szabad lesz már ugyanolyan félreérthetetlenül rámutatnom a kérdés másik oldalára is. Idáig az *objektív* szükségszerűségek kifejezőjeként mutattam be a tervet, s a terv lényegében valóban az is. Most már az a kérdés, mennyiben nem *csak* az, mennyiben más is.

Kezdjük mindjárt azzal a közismert ténnyel, hogy a tervek csak *többé-kevésbé* pontos tükröződései a törvényeknek, objektív adottságoknak, szükségszerűségeknek, mert a szükségszerűségek felismerése sohasem pontos és sohasem teljes. Nálunk — mint arról már szó volt — súlyosbítják ezt a tényt a *magángazdaság* fennállása és a nagyvolumenű *külkereskedelem*, mégpedig nem jelentéktelen részben *tőkés* országokkal folytatott külkereskedelem váratlan esetlegességei is. Csak természetes, hogy nem csupán a nagy összefüggéseket érintő kérdésekben érhetnek és érnek kellemetlen vagy kellemes meglepetések, hanem az „alul” felmérhető szükségszerűségeket illetően is igen gyakran tévedünk. Sőt: az előbbieket sok tekintetben már csak azért is biztosabban vehetjük előre számba, mert a különböző véletlenek hatásai felsőbb síkon összegeződve jelentős részben kiegyenlítik egymást. *Ha tehát gyakorlati terveink a legjobb esetben is csak megközelítően jók, akkor nem lehet a törvények objektivitására hivatkozni annak megindoklására: miért kell oly aprólékosan részletes terveket megszabni, s szigorúan*

megkövetelni e tervek minden részlet szerinti feltétlen teljesítését.*

De menjünk tovább! Tegyük fel a lehetetlent: a terv olyan jó, hogy *semmi* hibát sem tartalmaz. Ezt gyakorlatilag abból fogjuk észrevenni, hogy a vállalatok törik ugyan magukat, míg a tervet valóraváltják, de végül is *pontosan* teljesítik terveiket, s ennek eredményeképpen a népgazdaság *gyorsan fejlődik*, a tervidőszak végén elért állapotából *harmonikusan továbbfejlészthető*, s közben a dolgozók *jóléte is kielégítően növekedett*. Ennél többet bizonyosan nem várhatunk egyetlen tervtől sem. Ha valóban minden jól ment, az azt jelenti, hogy a terv készítésekor betartottuk a szocializmus objektív törvényeinek a követelményeit és jól alkalmaztuk a mérlegmódszert. Azt *azonban semmiesetre sem jelenti, hogy pontosan valamiféle egyedül járható, egyedül helyes vagy legalábbis legesleghelyesebb úton jártunk*. A kisebb és nagyobb rangú szükségszerűségek követelményei részben *általánosak*, részben *mennyiségileg pontosan meg nem határozhatók*, részben *többféleképpen kielégíthetők*. Egyrészt világos, hogy ugyanazt, vagy majdnem ugyanazt a végeredményt többféle úton is el lehet érni. Másrészt világos, hogy gyakorlatilag legtöbbször képtelenek vagyunk rá, hogy valóban objektív okokkal megalapozottan döntsük el: két hasonló végeredmény közül melyiket kellene feltétlenül előnyben részesítenünk. A gazdaságpolitikus számos kényszerítő ok alapján jól tudhatja például, hogy egy adott szakaszban az életszínvonal érezhető növekedése egyike a követendő gazdaságpolitika döntő láncszemeinek. Semmiféle objektív kényszerítő ok sem szólhat azonban eleve amellet, hogy az életszínvonal az adott szakaszban éppen 23 és nem 21 vagy 24 százalékkal növekedjék. S ha igaz is, hogy a mérlegrendszer elkészítésekor

* Máris hallani vélem az ellenvetést: a dolgozat szerzője alá akarja ásni a tervfegyelmet s vele együtt az állami fegyelmet, vagyis — anarchiát akar! Dehogy akarok én ilyesmit! A mondottakból csak annyi következik, hogy *a)* ne tervezzünk meg olyasmit, amelynek megvalósítása helyessége gyakorlatilag bizonytalan, s különösen: ne tervezzünk túlságosan részletekbenően; *b)* tartalékokkal tervezzünk, s inkább bízzunk többet a terv túlteljesítésére való ösztönzésre, minthogy irreális tervezéssel végképp lejárássuk a feszített tervezés helyes, de józanul értelmezendő elvét és vele együtt a tervfegyelemre való hivatkozás hitelét is; végül *c)* ha akár saját hibánkból, akár önhibánkon kívül tévedtünk, akkor bátran, idejében s főképp bürokráciamentesen idomítsuk a valósághoz a tervet — vagyis módosítsuk —, mert a valóság makacs dolog, s csak *nagyon* módjával hagyja magát a tervhez idomítani.

egyetlen szám megváltozását valamennyi többi számon „tovább kell gyűrűztetni“, az már korántsem biztos, hogy a valóságban nem éppen az előírt számtól való eltérés biztosítja az igazi egyensúlyt. Hiszen — mint már mondtuk — ezek a tervezett számok csak megközelítően pontosak, s a többi ténytérkép is legfeljebb véletlenségből esik *egészen pontosan* egybe a tervszámmal. S ami ugyanilyen lényeges: a terv *számszerű arányai* helyes eredeti célkitűzés esetén is több, többé-kevésbé eltérő tartalmú, de önmagában véve *helyes változatban* tűzhetők ki. Nem az egzakt tudomány, hanem a tudományosan alátámasztott „tervező művészet“ feladata, hogy *kiválassza* közülük azt, amelyik a *legelőnyösebbnek látszik*.

A szubjektív tényezők szerepe

A szükségszerűségek — *megkerülhetetlen* szükségszerűségek. De senkisé nem tartózkodik nyilvánvalóbban a vas szükségszerűségek birodalmában, mint az alpesi turista a meredek sziklafalon. Egyetlen rossz mozdulat, s nyakát szegheti. De a továbbjutásra is számos módja van, s a mindenkori lehetőségeken belül tőle függ, hogy melyiket választja. És nemcsak az objektív adottságokat, a sziklafal felületi egyenatlanségeit, teherbíró képességét, a szél irányát és erejét stb. fogja figyelembe venni, hanem saját képességeit, ügyességét és pillanatnyi erőnlétét is. Ezzel a legutolsó mondatommal azonban már a korábbi hármas válasz harmadik részére utalok. Az *úgynevezett szubjektív tényezőkről van szó*.

Amióta közgazdászaink gyakran és sokat foglalkoznak általánosságban az *objektív törvényekkel*, többnyire *elmulasztják a gazdaságpolitika elvi szerepének tisztázását*. Pedig klasszikusaink más összefüggésekben eléggé tisztázták az objektív és szubjektív elem összefüggéseinek kérdését a társadalmi fejlődésben ahhoz, hogy tanításaikat erre a kérdésre is alkalmazhassuk. A legfontosabb gazdaságpolitikai intézmények egyike természetesen maga a terv. A gazdasági szükségszerűségek tükrözője, de nemcsak az, mert a) helytelen „felismeréseket“ is tartalmaz és b) *készítői a szükséges fejlődés viszonylagos gyakorlati indetermináltságának határain belül maguk döntöttek az elérni kívánt fejlődés részleteiről*. Rögzítettek a tervben bizonyos részleteket anélkül, hogy objektív vagy objektívnek vélt ismérvek alapján pontosan eldönthették volna: valóban a kiválasztott változat a legkívánatosabb-e.

A két mozzanatnak egészen más a gyakorlati jelentősége. Az előbbinek a következményei közismertek. Lehetséges, hogy a terv megvalósíthatatlan követelményeket tartalmaz. Ilyenkor persze nem a terv parancsa, hanem az objektív lehetőségek parancsa érvényesül. Lehetséges az is, hogy a terv megvalósítható, de végeredményben káros követelményeket tartalmaz. Ha ilyenkor a tervet követjük, előbb-utóbb érezhetővé válik az objektív szükségszerűségek megsértése, mert mindenféle aránytalanságok keletkeznek. A terv elszakadása a szükségszerűségektől végül is arra vezet, hogy az utóbbiak veszik át a közvetlen irányítás szerepét. Átveszik akár azáltal, hogy kikényszerítik felismerésüket és a terv módosítását, akár pedig azáltal, hogy — felismeretlenül maradva — nem gyanított és nem kívánt útra terelik a fejlődést. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi a nagyobbik baj, mert a szükségszerűségek fel nem ismerése szükségképpen újabb és újabb ellentmondásokat és károkat okoz. Nagy ellentmondások esetén, igen súlyos hibák elkövetésekor a törvényszerűségek végső soron valóban természeti erők módjára, pusztító hatásukkal is kikényszeríthetik felismerésüket és respekálásukat.

De minket most a terv lehetséges hibáinál jobban érdekel a helyes felismeréseket tükröző terv lényege és szerepe. *A jó terv közvetítő láncszem a szükségszerűségek és a társadalmi cselekvés közt, a szükségszerűségek felismerése és a lehetőségek közti szabad választás szubjektív mozzanatának a terméke, de maga is anyagi hatóerővé válik, ha mozgósítja a tömegek akaratát, a társadalmi fejlődés szubjektív elemét.* Ilyen feltételek közt a valóságos fejlődés a tervmutatók által pontosabban megszabott irányban és arányokban történik. *Ebben az értelemben a terv válik a fejlődés közvetlen meghatározójává, mozgatójává.* De ismétlem, csak akkor, ha helyesen közvetíti a vezető szervek akaratát a terv végrehajtóihoz, s ha ez az akarat a terv végrehajtóinak, végső soron tehát az egész dolgozó népnek az akartává válik.

Nem beszélek itt ezzel kapcsolatban olyan roppant fontos tényezőkről, mint a párt- és a tömegszervezetek szerepe, a termelési agitáció, a tervpropaganda. Ezek mind olyan „szubjektív” tényezők, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a vezető szervek akaratát az egész dolgozó nép akaratává válják. Nem beszélek a dolog másik oldaláról sem: a tömegek lelkesedéséről, készségükről, hogy magukévá tegyék a vezető szervek akaratát, a szocialista munkaversenyről stb. Mindezek szükségesek a ter-

vek sikeres végrehajtásához, és létezésük nem eleve adott valami. Inkább a dolog *sajátosan* gazdasági oldalára, a terv érvényesülésének *gazdasági mechanizmusára* és emeltyűire szeretném felhívni a figyelmet. Ebből a szempontból tekintve a dolgot, a terv szubjektum, amelynek ki kell fejtenie mozgósító és meghatározó hatását az objektumra; a gazdaság szerveire, intézményeire.* Ez *utóbbiak közé* tartoznak egyebek közt az *egyes szerveket összekötő szervezeti* alá- és mellérendeltségi *viszonyok*; e viszonyok intenzitásának, szorosságának, centralizáltságának foka. Ide tartoznak a *gazdálkodás irányításának* olyan *módszerei*, mint az önálló elszámolás, azután a bérrendszer, a prémiumrendszer és az *anyag érdekeltség* megannyi más *emelője*, a *törvényes utasítások* rendszere stb., stb. Ide tartoznak a vállalatok működésének olyan *általános feltételei is*, mint például az árrendszer. Mindezeket a gazdaságpolitika alakítja ki. Ilyen elemek alkotják azt a gépezetet, amelyre a tervnek ki kell fejtenie mozgósító hatását, ez a terv érvényesülésének általános miliője.

Erre a miliőre ugyancsak igaz a szükségszerűség és szabadság dialektikája. Aligha lehet tagadni, hogy például az önálló elszámolás vagy a szocialista elveken alapuló bérezés gazdaságunk szükséges kategóriája. De vakok lennénk, ha nem látnánk, hogy ezeknek és a többi intézménynek korántsem valamennyi történelmileg kialakult konkrét vonása szükségszerű és előnyös az adott pillanatban — vagy bármikor. Fejlődésük során a kialakulásukat meghatározó mozzanatok közt az objektív, megkerülhetetlen szükségszerűségekkel egy sorban mindig ott szerepeltek a lehetőségek közti helyes vagy helytelen választás, az elhatározás szubjektív mozzanatai is. Ez *utóbbiakat* pedig a *valódi belátáson kívül* számtalan esetlegesség határozta meg, amely részben a vezetők egyéniségétől, részben véletlenszerű külső tényezőktől függött. Kialakulásukban gyakran szerepet játszott a valahol már kialakult, s az ottani körülmények közt jól vagy tűrhetően bevált gyakorlat sablonos másolása is. A gazdaságpolitikai intézmények mindenkori konkrétságukban tehát emberek teremtményei: nem a törvények szabják meg részleteiket, hanem a törvények *általánosságával* szemben egy *különöst* alkotnak, amelynek keretei közt a tör-

* Egyéb, megfelelőbb összefoglaló megnevezés híján kénytelen voltam e cikkben az „intézmény” kifejezést használni, noha ezt a szót a polgári közgazdaságtan institucionalista irányzata alaposan kompromittálta.

vények többé vagy kevésbé zavartalanul érvényesülhetnek, vagyis ezek az intézmények megváltoztathatók és javíthatók. Amíg azonban megvannak, addig objektív adottságokként hatnak a gazdálkodókra, a gazdálkodás indítékait és kereteit alkotják, s a konkrét fejlődés módját és eredményeit messzemenően determinálják. Mai konkrétságukban (ideértve a szűkebb értelemben vett tervezés konkrét módszereit is) például túrhetetlen bürokratizmust, a szocializmus lehetőségeivel összeegyeztethetetlen olyan nehézségeket is szülnek, amelyekkel nem szabad megbékülnünk.

Foglaljuk össze. A fejlődés fő tendenciái objektíve meghatározottak. De *nem igaz az*, hogy közvetlenül a törvények szabják meg a fejlődés részleteit. *Nem igaz*, hogy a vezető szervek valamiféle mindenható, mindent szabályozó törvények *pontos ismeretében* írják elő a közvetlenül gazdálkodó szervek tevékenységének *jóformán minden részletét*. És végül *nem igaz*, hogy a terv még oly pontos végrehajtásának végeredménye az objektív törvények megkövetelte *egyedül lehetséges* legelőnyösebb fejlődés. Elég ezt így végiggondolni, s akkor *elesnek azok az érvek, amelyek a szocializmus törvényeinek objektív voltából állítólag eredő következtetésekkel akarják védelmezni gazdasági irányításunk jelenlegi túlcentralizáltságát*.

Ennyi világos és elvileg különösebb tudományos kutatások nélkül, íróasztal mellől is tisztázható. S már ezekből az elvont elméleti megállapításokból is levonhatunk jónéhány gyakorlati útmutatást a közgazdaságtudomány és a gazdaságpolitika számára. Csak példaképpen fogalmazok meg közülük egyet-kettőt.

Vessünk véget a gazdasági törvények fetiszizálásának! Ne tulajdonítsunk nekik misztikus, a gazdasági fejlődés minden részletét meghatározó szerepet!

Vessünk véget a tervszámok fetiszizálásának! A nulla fok Celsius, a víz fagyáspontja, vagy a 100 fok Celsius, a víz forráspontja szignifikáns, kritikus értékek, ugráspontok. A termelési terv száz százalékos teljesítése azonban semmiféle valóságos kritikus értéket, semmiféle valóságos ugráspontot nem jelent. Semmi okunk sincs tehát arra, hogy mesterséges ugráspontot fabrikáljunk belőle azáltal, hogy egy tized százalékkal fölötte kijár az elismerés, megbecsülés, dicsőség és — nem utolsósorban — a prémium, tized százalékkal alatta pedig az „elmaradó“, „kötelességét nem teljesítő“, „rosszul dolgozó“ jelző

jár ki, vagy éppen az a rajzos plakát, amelyen az imperialisták üdvözlik lelkes ovációval a nép nulla egész egy tized százalékban elmarasztalt „ellenségeit“!

Né bizzuk rá magunkat nagykényelmesen a szocializmus törvényeire! Ne higgyük, hogy közreműködésünk nélkül is majd csak elvégzik a dolgukat. Csak egy példát. Igaz, hogy a szocializmusnak törvénye a technika gyorsütemű fejlesztése, de semmi meglepő sincs abban, hogy elmaradunk technikailag, ha évenként át nem teremtyük meg a felújítás kellő anyagi feltételeit. Hagyjunk fel az olyan lapos, szimplifikáló kijelentésekkel, mint például „szocialista iparunkban teljes mértékben hatnak és érvényesülnek a szocializmus törvényei...“, amit legfeljebb azzal szoktunk kiegészíteni, hogy „csak az osztályellenség ellenállása és a kapitalista múlt egyéb csökevényei hátráltathatják némileg az érvényesülését...“ stb. Más dolog az ellenség keze és megint más a saját ügyetlenségünk, illetve tapasztalatlanságunk — nem szabad összetévesztenünk a kettőt. Ha azt látjuk például, hogy műszaki fejlesztési terveink megvalósításával évről évre elmaradunk, akkor ne elégedjünk meg azzal, hogy a maradiságot vagy az ellenséges tevékenységet okoljuk, hanem mindenekelőtt azt vizsgáljuk meg, hogy *milyen gazdaságpolitikai intézményeink állítják szembe* ebben a kérdésben a *vállalat*, a helyi gazdasági vezetők *közvetlen érdekeit* a *népgazdaság érdekeivel*! Vagyis: vizsgáljuk meg, milyen módon állítunk *mi magunk* — a legjobb szándékkal eltelve — akadályokat a szocializmus gazdasági törvényeinek érvényesülése elébe (köztudomású, hogy a pokolba vezető út is csupa jószándékkal van kikövezve).

A szocializmus politikai gazdaságtanával foglalkozó közgazdászaink egyik legfontosabb feladata ma éppen annak vizsgálata: *milyen hasznos vagy káros tendenciákat, törvényszerűségeket szülnek különböző gazdasági intézményeink*. Azt kell vizsgálnunk, hogy intézményeink milyen *megváltoztatása* segítené jobban a szocialista tulajdonból folyó roppant lehetőségek valóra válásában. Egyetlen olyan megállapítás, mint például Liberman professzoré, hogy tudniillik tervezésünk bizonyos konkrét vonásai objektíve a laza tervezés irányában ösztönöznek, jobban előre viheti ma tudományunkat, mint egy tucat „korrekt“ cikk a tervszerű arányos fejlődés törvényéről.

Több példát nem említek. Ez az utolsó példám elvezet ahhoz az utolsó kérdéscsoporthoz, amelyet cikkemben még tárgyalni kívánok. Idáig a legjobb esetben is csak azt mutattam

meg, milyen érvekkel *nem* lehet érvelni tervmódszereink mai túlzott centralizáltsága *mellett*. De nem bizonyíthatjuk be a centralizáltság mai fokának szükségtelen (és káros) voltát, amíg elméletileg és főleg gyakorlatilag be nem bizonyítottuk, hogy *vannak, illetve lehetnek olyan* — közvetlenül a vállalatok szférájában ható — *mozgatóerők*, amelyek a központilag messze-menően részletezett tervtől függetlenül is, ilyen *túlrészletezett tervek nélkül is helyes és kívánatos irányban vezetik a vállalatokat*.

A tervek „önállósulása“

Miben áll tulajdonképpen a probléma? Nem adtam-e meg lényegében már erre a kérdésre is a választ a fentebb kifejtetekkel?

Bizonyos fókig persze valóban előkészítettem a választ, kimondatlanul is igyekeztem megcáfolni egynéhány közkeletű ellenvetést. Például azt mondják, hogy a vállalati termelés *választékát* felülről okvetlenül részletesen meg kell határozni, mert enélkül a vállalatok nem tudhatják, hogy mit termeljenek. De én eléggé részletesen beszéltem a fent és lent felismerhető szükségszerűségekről. Világos, hogy csak fent mérhető fel, milyen új nagy beruházások szükségesek, hasznosak és lehetségesek egy adott periódusban. Ezeket tehát fent kell megtervezni és utasítani is kell a beruházó vállalatokat e tervek megvalósítására. Ugyancsak számbavehetők fent a tervek alapján az új beruházások gép- és anyagszükségei is. Hasonlóképpen csak a legfelső szervek mérhetik fel az elhasznált munkaeszközök pótlásának szükséges és lehetséges volumenét, ők oszthatják szét az erre szolgáló eszközöket a minisztériumok, a minisztériumok pedig a vállalatok közt. Ugyancsak kizárólag felülről dönthető el a tervezett termelőeszköz-export nagysága is, s ennek megfelelően kell utasítani a külkereskedelmi minisztériumot. De ha mindez megtörtént, akkor a beruházó, felújító és exportáló vállalatoknak fel kell adniuk a maguk konkrét megrendeléseit a termelőeszközöket termelő vállalatoknak, és pedig zömében a kialakult profil és a szokásos termelési kapcsolatok szerint. Íme: a termelőeszközök termelői máris tudni fogják, hogy mit termeljenek. A vállalatok kapacitásának és a megrendelések volumenének arányától, meg az új, szokatlan gyártmányok mennyiségétől függ majd *elsősorban*, mennyiben kell beavatkozniuk az ipari minisztériumoknak a dolgok illetén, az adottságok folytán majdnem önműködően helyesen kialakuló

menetébe. Hasonlóképpen a bel- és a külkereskedelem is feladhatja a megrendeléseit a fogyasztási eszközöket gyártó vállalatoknak *az átfogó tervutasítások birtokában és azok keretében*, s az ilyen módon szétosztott megrendelések nem tükrözik majd kevésbé a népgazdaság valódi szükségleteit, mint az ipari minisztériumok által ma kiadott még oly részletes cikkenkénti tervek vagy éppen termelési programok.

Természetesen nem részletezhetem ezt a gondolatot: még kevésbé válaszolhatok a mondottakkal szemben lehetséges minden ellenvetésre. Kutatásunk mai állásában utópia lenne a részletek vázolása. Csupán azt kívántam szemléltetni, hogy ilyesfajta döntő láncszemek szilárd megragadásával nagyjából „*automatikus*an“ is biztosítható az egész lánc számtalan egybekapcsolt szemének, vagyis az egész láncnak kívánatos egyöntetű mozgása — *ha minden gazdálkodó szerv a népgazdaság érdekében kíván gazdálkodni.*

De épp e körül a kiemelt félmondat körül van a bökkenő. Igaz: a szocializmus nagy erő, az embereket szocialistákká neveli, s a legtöbb ember szívesebben tesz a közösség számára hasznosat, mint károsat. De minden tapasztalat azt mutatja, hogy közvetlen ösztönzők nélkül mégsem boldogulhatunk, a lelkesedés önmagában nem elegendő, nagy erőfeszítéseket tömegesen csak a megfelelő erkölcsi és főleg anyagi elismerés válthat ki. Jól definiált feladatokat kell kitűznünk az egyének és a kollektívák tehát például a vállalat kollektívája elé, és hatékony ösztönzéssel kell serkentennünk őket a feladatok teljesítésére és túlteljesítésére. (Minket most a vállalati vezetőknek és a vállalat kollektívájának ösztönzésére szolgáló eszközök érdekelnek elsősorban.)

Ezek a feladatok a vállalatok esetében a vállalati *tervmutatók* formájában jelentkeznek. Az utasításszerű vállalati tervmutatók a népgazdasági terv által meghatározott feladatokból a vállalatokra jutó részt szabják meg, és pedig konkrétan, *számszerűen*. Ma persze túlságosan is konkrétan, bürokratikus részletességgel. Azt reméljük, hogy holnap sokkal kevésbé részletezett tervutasításokkal is kijövünk, és pedig sokkal jobban, mint ma, de holnap sem kívánunk lemondani a vállalati tervutasítások számszerű meghatározottságáról. Gazdaságpolitikánk egyik alapelve, hogy bizonyos tervmutatószámokkal megszabott követelmények teljesítésének fokától tesszük függővé a vállalati vezető kollektíva anyagi és erkölcsi jutalmazásának mértékét — és én azt hiszem, ez jó alapelv. Más kérdés az, hogy milyen

nícdon alkalmazzuk a gyakorlatban ezt a jó alapelvet. Ma nem jól alkalmazzuk és ez egyik fő oka annak, hogy vállalataink közvetlen érdekei és a nepgazdasági érdekek közt összeütközések keletkeznek.

Hogy itt a gyakorlatban nincs minden rendben, azt egyebek közt az anyagi ösztönzés módszereinek gyakori változása is mutatja. Nem olyan régen például egyedül a termelési terv teljesítése és túlteljesítése volt a vezető állásúak premizálásának alapja. Ennek a prémiumnak a kifizetését egy időben nagyszámú kizáró feltétellel bátyázták körül, majd kiderült, hogy a kizáró feltételek nagy száma mindenképpen káros. Azután kezdtünk rátérni két-három mutató teljesítésének egymástól független premizálására, s egyben csökkentettük a kizáró tényezők számát. A változtatások lényeges javulást eredményeztek, de az elérhető optimumtól még távol vagyunk. Ma sem tudjuk megfelelően ösztönözni például a minőségi termelést, a műszaki fejlesztést stb.

Ez a kérdés azért is különös figyelmet érdemel, mert *ha a vállalati tervezésről le akarjuk hámozni a szükségtelen és káros aprólékosságot, részletességet, akkor vállalati tervmutatóinknak a mainál átfogóbb kategóriákban kell kifejezniük a számszerű követelményeket.* Csak a példa kedvéért: nem írjuk majd elő központilag, mint ma, hogy X vállalat mennyi „Erőd” elnevezésű gyapjúszővetet gyártson, hanem mondjuk csak azt adjuk meg, hogy mennyi — férfiöltönyhöz való — gyapjúszővetet termeljen, vagy éppen, hogy hány forint értékű gyapjúszővetet termeljen a belkereskedelem számára a belkereskedelem által megrendelt specifikációban, saját megszokott profilján belül. Minél általánosabb kategóriában mozog azonban egy tervmutató (például konkrét gyártmány helyett csak cikket ír elő, vagy cikk helyett forint-összeget), annál többféleképpen tölthető ki a valóságban konkrét tartalommal. Például a korábbi legfontosabb tervmutató, a befejezett (vagy a teljes) termelés forintmutatója nagyon általános kategóriával operáló mutató. Egy vállalat (még ha ragaszkodik is saját profiljához) sokféleképpen mutathat ki például egymillió forint teljes termelést, és nem mindegyik változat mögött áll ugyanakkora valóságos teljesítmény. Közismert például, hogy lehet bizonyos iparágakba a kooperáció kiszélesítésével látszólag növelni a termelést. Hasonlóképpen ismeretes az is, mennyivel könnyebben „teljesítheti” a vállalat termelési tervét „anyagigényes” termékek termelésével, mint „munkaigényes” cikkek gyártásával.

Jobban a mélyére nézve tervezési módszereinknek, kiderül tehát: a tervek nemcsak azért „önállósodnak“ a gazdaság menetét meghatározó szükségszerűségektől, mert nem pontos felismeréseken alapulnak vagy mert a különböző változatok, lehetőségek közti választás termékei. „Önálló létet“ nyerne azért is, mert sajátos nyelven, a tervmutatószámok „nyelvén“ fejezik ki a tervező szervek akaratát. Márpedig ez a nyelv nem egyértelmű és nem alkalmas a tervezők szándékának pontos — félreérthetetlen és félremagyarázhatatlan — tolmácsolására. Ez a nyelv követelményeket fejez ki, de nem fejezheti ki őket egyértelműen; mérjük a követelmények teljesítését, de nem mérhetjük pontosan; a kapott mérőszám alakulása nagyon is érinti a vállalat érdekeit, anélkül hogy kedvező alakulása teljes biztosítékot nyújtana arra, hogy teljesültek azok és épp azok a követelmények, amelyeket a tervező ki akart fejezni a tervmutatók nyelvén.

Tudományos kutatómunkánk egyik adóssága

Olyan kérdésekről van itt szó, amelyek az utolsó néhány év tudományos vitái előtt sem voltak ismeretlenek — egy vagy más formában akármelyik szocialista statisztikai kézikönyvben találhatunk rájuk vonatkozó utalásokat —, de amelyek jelentőségét csak egyoldalúan értékelték. Minden statisztikai tankönyvből megtudhatjuk például, hogy a munka termelékenységenek számos szokásos vagy javasolt mutatója közül egyik sem alkalmas arra, hogy pontosan jelezze a termelékenység tényleges változását. (Például a mutatók termelékenységnöveledést jelezhetnek termelékenységsökkenés esetén is!) De sokáig csak abból a szempontból vizsgáltuk az ilyen kérdéseket, hogy egyik vagy másik esetben melyik konkrét mutató jelzi viszonylag a legmegbízhatóbban a valóságos mozgást, vagy hogy milyen elemző módszerekkel lehet a valóságos mozgást utólagosan kipuhatolni. Lényegében statisztikai, tehát *nyilvántartást érintő* szakkérdésként kezelték ezeket a problémákat. Az utóbbi egy-két év vitacikkei terelték csak nálunk rá a figyelmet, hogy ennél sokkal többről van szó. Arról tudniillik, hogy a tervmutatók megszabta követelmények teljesítése és túlteljesítése anyagi és erkölcsi ösztönzőkkel van egybekötve, s a vállalatok korántsem mindig a *nép gazdaság* számára leghasznosabb tevékenységgel érhetik el ezeknek a mutatóknak számukra legkedvezőbb alakulását.

Az előbb azt mondtam: egynéhány döntő láncszem mozgásával biztosítani lehet a gazdaság egész láncának kívánatos mozgását, ha minden gazdálkodó szerv a népgazdaság érdekében kíván gazdálkodni. Most azonban hozzá kell tennem: tervmutatóink mai rendszere számtalan esetben rákényszeríti vállalatainkat, hogy válasszanak: a népgazdaság általuk is felismerhető érdekeinek igyekezzenek-e mindenben megfelelni (akár annak árán is, hogy tevékenységük eredményeképpen tervmutatóik számukra kedvezőtlenül alakulnak), vagy a vállalati mutatók kedvező alakulására, magas „tervteljesítésre“ törjenek-e (még ha ez valójában rosszabb gazdálkodást jelent is). A két követelmény ma igen gyakran ellentmond egymásnak.

A vállalatok általában meg tudják ítélni, mit követelne tőlük a népgazdaság érdeke: akár azért, mert ez az esetek többségében közvetlenül felismerhető; akár azért, mert felülről közlik velük. Ahhoz, hogy ennek megfelelően cselekedjenek, csak az kell, hogy a tevékenységüket jelző mutatók legalább nagyjából akkor alakuljanak a legkedvezőbben, ha tevékenységük a leginkább felel meg a népgazdaság érdekeinek.

Csakhogy e mögött a „csak“ mögött igen súlyos, megoldásra váró problémák rejtőznek, mégpedig olyanok, amelyeket igazi kutatás, tehát a valóság közvetlen tanulmányozása nélkül, csupán íróasztal mellől lehetetlen megoldani. Ezért választotta a Közgazdaságtudományi Intézet egyik kutatási témájául az iparvállalati tervmutatók rendszerének tanulmányozását. Megoldásra vár még a mai és a maiak helyett netán szóbajövő egyéb mutatók részletes elemzése, annak tisztázása, hogy egy-egy mutató mennyiben jelzi és mennyiben nem jelzi alakulásával a valóságos vállalati erőfeszítéseket — vagyis: kidolgozandó a „tervmutatók jelentéstana“.

De ennek az elméleti munkának az elvégzése is igen keveset adna önmagában. A gyakorlatban kell tanulmányozni a mutatószámok *egész rendszerének* a működését. A gyakorlatból kell megtanulnunk, milyen mértékben hat a valóságban is hátrányosan egyik vagy másik mutatónk elméletileg kielemezhető hátránya. Kiderülhet, hogy ami az egyik iparágban erősen zavaró, az a másik iparágban nem hat vagy alig hat. Kiderülhet, hogy egyik mutatónk hibáját igen gyakran kompenzálja vagy éppen túlkompenzálja a másik mutató ellenkező értelmű hibája. Kiderülhet, hogy valamelyik mutató hibáját semlegesíti vagy előnyét paralizálja egyik-másik gazdaságpolitikai intézmény vagy intézkedés. Kutatásaink közben nagyobb vagy kisebb mér-

tékben tanulmányaink körébe kell vonnunk tervgazdálkodásunk egész rendszerét. A téma kutatójának meg kell ismerkednie azokkal a sajátos körülményekkel, amelyek közt egyes iparágaink dolgoznak és meg kell ismerkednie olyan, iparvállalataink összessége számára objektív külső tényezőkként ható intézményekkel is, mint például árrendszerünk. (Világos, hogy a forint-kifejezéssel dolgozó tervmutatók más és más árrendszerben mást és mást fejeznek ki.) De mivel végső célunk nem a meglevő tanulmányozása, hanem megjavítása, s a leggondosabb tanulmányozás alapján sem láthatjuk pontosan előre egyik vagy másik helyesnek látszó módosítás eredményét, kísérleteket is kell kezdeményeznünk, miután elméletileg kielégítően tisztáztuk már a végzendő kísérletek feltételeit.

Összegezzünk! Egyszerűsíteni akarjuk tervezésünket. Helytelen és káros a mindent felülről megtervezni akarás. Nem kell mindent felülről megterveznünk, ha összhangot tudunk teremteni a közvetlen vállalati és a népgazdasági érdekek közt. E két érdekcsoport közt az anyagi és erkölcsi ösztönzőkkel összekötött tervmutatók közvetítenek. *Nem konstruálhatunk olyan tervmutatókat, amelyek minden esetben akkor alakulnak a legjobban, ha a vállalat népgazdaságilag legkedvezőbben gazdálkodik.* Mélyreható konkrét kutatások és kísérletek alapján kell *iparáganként* megállapítani. kipuhatolni nem nagyszámú olyan tervmutatót, amelyek együttesen eléggé konkrétan közvetítik a vállalatokhoz az állam akaratát ahhoz, hogy a vállalatok tevékenységének összessége megfeleljen a jó népgazdasági tervnek és amelyek — bár nem tökéletesen, de — optimális pontossággal tükrözik a vállalat valóságos teljesítményeit, erőfeszítéseit. *Csak ilyen mutatók esetén fedik egymást lehetőleg minél pontosabban a vállalat és a népgazdaság érdekei.* Ezzel együtt meg kell állapítani azokat az egyéb gazdaságpolitikai feltételeket, a vállalatok állami irányításának azokat az egyéb eszközeit is, amelyek keretében a szóban levő tervmutatók optimálisan működnek.

Világos, hogy mindennek elvégzéséhez nem egyetlen kutatócsoport működése szükséges, s hogy az elvégzendő munka sok évig tartó kutatást igényel. De nem vagyunk egyedül, ugyanezek a feladatokon a szocialista tábor jóformán valamennyi országának közgazdászai dolgoznak.

Molnár Ferenc

A GAZDASÁI ELMARADOTTSÁG FŐ ISMÉRVELI, OKAI ÉS LEKÜZDÉSÉNEK PERSPEKTÍVÁI

1. A gazdasági elmaradottság problémája a második világháború után

A gazdasági elmaradottság problémája a második világháborút követően került a nemzetközi politikai és gazdasági porondon az érdeklődés élesebb reflektorfényébe. 1949-ben még teljesen jogosan írhatta H. W. Singer, az ENSZ apparátusának közgazdásza: „A közgazdászok eddig rendkívül elhanyagolták a világ egyik kulcsfontosságú gazdasági problémáját, az elmaradott országok problémáját.”* Azóta, nem kis részben az ENSZ szerveinek széleskörű statisztikai és elemző munkája révén, a kérdés irodalma könyvtárnyivá duzzadt. E könyvtár túlnyomórészt polgári közgazdák — vegyes színvonalú — műve, mert sajnos a marxista közgazdászok folyóirataikkal és néhány, inkább ismeretterjesztő és propagandisztikus, mintsem tudományos igényű brosúráról eltekintve, nem foglalkoztak a kérdéssel olyan alaposan, amilyent pedig az fontossága miatt megérdemel. E mulasztás annál kevésbé indokolt, mivel a marxizmus—leninizmus az elmaradott országok politikai és gazdasági felszabadításának, a gyarmati kérdésnek mindig nagy jelentőséget tulajdonított, s Lenin idevágó tételei imperializmuselméletének szerves és fontos részei. Az SZKP XX. kongresszusa nyomán, amikor megindult a tudományos munkát korábban guzsbakötő tényezők felszámolása, megnyílt a lehetőség arra, hogy a marxista közgazdászok a marxista—leninista tudományos módszer előnyeit felhasználva színvonalas művekkel járuljanak hozzá a gazdasági elmaradottság problémáinak tisztázásához is.

* H. W. Singer: *Economic Progress in Underdeveloped Countries*. Social Research, March 1949.

Mi okozta, hogy a gazdasági elmaradottság problematikája iránt fokozódott az érdeklődés? Részben *politikai* részben *gazdasági* okok. A fő politikai ok, hogy az elmaradott országok — amelyek nagy része a második világháború előestéjén még a vezető imperialista hatalmak gyarmata volt — további fejlődése: politikai függetlenségük kivívása és gazdasági önállóságuk megszerzése a reakciós és a haladó, az imperialista és az antiimperialista irányzat világméretű küzdelmének egyik fő gyújtópontjává vált, mégpedig azért, mert alapvetően megváltoztak az említett irányzatok erőviszonyai a haladó erők javára. Ami a gazdasági okot illeti: az imperializmusnak mint gazdasági világszisztemnek a második világháborút követő években mindjobban előrehaladó szétesése, hatalmas kizsákmányolási területek, áru- és tőkeelhelyezési piacok elvesztése és továbbiak elvesztésének akut veszélye is szükségessé tette, hogy meghúzzák a vészharangot még mielőtt *valamennyi* elmaradott ország *teljesen* kiszakad az imperializmus rendszeréből. Az elmúlt évtized során mindinkább világossá vált, hogy a gazdasági elmaradottságot az imperializmus keretei között nem lehet felszámolni. Ugyanakkor azonban a gazdasági elmaradottság problémája, ahogyan e tanulmányban fel van vetve, elválaszthatatlan az imperialista rendszertől, annak felbomlásától. Ez azzal függ össze, hogy jelenleg egy történelmi átszapási pontot élünk át, s az elmaradottság problémája, amely ugyan az imperializmus gyarmati rendszerével együtt jelentkezik, annak szétesése során új jelleget és perspektívát kap.

A gazdasági elmaradottság problémáinak az ideológia síkján — egyesek részéről őszinte és haladó szándékú tudományos kutatás alakját öltő érdeklődés formájában — való ilyen felfemerülése a társadalmi-gazdasági valóságban végbement változások visszatükröződése. Kísérlet azok magyarázatára és a felfemerült nehézségekből kivezető út keresésére. Persze, lét és tudat viszonyának megfelelően, az utóbbinak az előbbitől való kisebb-nagyobb időbeli elmaradásával.

A magyarázat és útkeresés azután kinek-kinek osztályhelyezete, nemzeti és politikai hovatartozása szerint kap tartalmat és ölt formát, s tudományos felkészültsége és kutatási módszere által meghatározott színvonalú művekben csapódik le.

A polgári államférfiak és ideológusok egy töredéke, a legelvakultabbak s a valóságos összefüggések felismerésére legkevésbé képesek, az elmaradott országok politikai és gazdasági felszabadulási törekvéseit és mozgalmait „kommunista felfor-

gátásra“ vezeti vissza és abban az illúzióban ringatja magát, hogyha leszámol a kommunistákkal, akkor továbbra is fenn tartható az érdekeiket védő kizsákmányoló és elnyomó rendszer. Az imperializmus értelmesebb védelmezői azonban már meglátják, hogy itt objektív, elemi folyamatokról van szó, amelyeknek a kommunisták legfeljebb formáit befolyásolhatják — ami már mindenesetre közelebb áll az igazsághoz. A problémák kulcsát azonban ők is abban látják, hogy hogyan lehet megóvni az elmaradott országokat a „kommunista aláaknázástól“ és a „szovjet imperializmustól“, hogyan lehet az elmaradott országok népei gazdasági felemelkedésre, önállóságra irányuló törekvéseinek tett kisebb-nagyobb engedmények árán megtartani ezeket a „szabad, demokratikus világ“ (értsd: a kizsákmányoló imperialista rendszer) keretei között. Az imperializmus, elsősorban az amerikai imperializmus egyik ilyen jellegzetes tudós védelmezője, E. Staley 400 oldalas könyvet írt az elmaradott országok jövőjéről.¹ Elismerve, hogy a fennálló hallatlan egyenlőtlenségek indokolják az elmaradott országok gazdaságfejlesztési törekvéseit, leplezetlenül feltárja, hogy mennyiben érdekelt az Egyesült Államok ebben a fejlődésben. Mindenekelőtt azért, mert sok elmaradott ország helyzeténél, erőforrásainál vagy mindkettőnél fogva nagy stratégiai jelentőségű. „Az Egyesült Államok békéje és biztonsága momentától fogva szorosan kapcsolódik az e körzetekben végbemenő változásokhoz.“ Különös megállapítás, tekintetbe véve, hogy a legtöbb elmaradott ország sok ezer kilométer távolságra van az Egyesült Államoktól! De hogy mit is ért Staley az Egyesült Államok békéjén és biztonságán, az kiviláglik a továbbiakból. Béke: meg kell erősíteni a „szabad világot“ a kommunizmussal szemben; biztonság: az Egyesült Államok erőforrásait kiegészítő legfontosabb nyersanyagforrások az elmaradott országokban vannak, biztosítani kell ezekből a rendszeres ellátást, amire csak akkor számíthatnak, ha kielégítik ezen országok általános gazdasági fejlődést kívánó törekvéseit. A fő szempont tehát az Egyesült Államok nyersanyag-ellátása és sztratégiai érdekei, mint azt a szerző is elismeri. Igaz, hogy ezután röviden ír bizonyos humanitárius érdekekről is, bár maga is látja, hogy nyersanyagok, sztratégia és humanitárizmus között nem túl meggyőző az összefüggés. Ilyen kiindulás mellett természetes, hogy Staley könyvéből jó 100 oldalt a fejlődés

¹ E. Staley. The Future of Underdeveloped Countries, New York. 1954.

kommunista útja elleni harc örve alatt a szocializmus és a Szovjetunió elleni régi és új rágalmak csokorba szedésének szentel.

A polgári front másik szárnyának haladó képviselője G. Myrdal (hosszú ideig az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának titkára, akit a szocialista országokkal szemben tanúsított megértő és tárgyilagos magatartása miatt amerikai s más reakciós körök részéről sorozatos támadások értek) a közelmúltban egy kisebb brosúrát² és átfogó könyvének³ nagy részét szentelte az elmaradottság megszüntetése problémáinak. Myrdal megállapítja, hogy az elmúlt évtizedekben mind a nemzetközi kereskedelem, mind a nemzetközi tőkemozgások az országok közti egyenlőtlenség fokozódása irányában hatottak. E gazdasági egyenlőtlenség a fejlett és az elmaradott országok között igen nagy, s állandóan növekszik. Rámutat a gyarmattartó anyaországok ebben betöltött szerepére. Az említett egyenlőtlenségben látja a nemzetközi politikai feszültség egyik fő okát, és az egész emberiség közös érdekének tekinti ennek megszüntetését. Myrdal nézeteinek fontos haladó eleme, hogy határozottan rámutat: az elmaradott országokban a gazdaság gyors fejlesztésére van szükség, s ez az ő viszonyaik között nem valósítható meg széleskörű tervezés és állami beavatkozás nélkül. „Az elmaradott országok gazdasági fejlődésének reménye nagymértékben attól függ, hogy az állam mennyire képes tervezni, irányítani, sőt beruházni és termelni.“ Sőt, tovább megy és leszögezi: „Ha az elmaradott országok sikert akarnak elérni, akkor nemzetgazdaságuknak már a fejlődés korai szakaszán a szocializmus nagy elemeit kell tartalmaznia.“⁴ Persze valójában nem szocializmusról van szó, hanem államkapitalizmusról, ami kiderül abból, hogy hozzáteszi „még annál is nagyobbakat, mint az iparosított országokban“. Myrdal említett két munkájában alaposan elemzi a gazdasági elmaradottság kialakulásának és felszámolásának kérdését (a külkereskedelem szerepe, a belső felhalmozás és a külső segítség problémája, népesedési kérdések stb.) s ezzel kapcsolatos egyes megállapításaira a későbbiekben még kitérek. Munkái jól példázzák, hogy egyes polgári tudósok, ha nem ülnek fel a kommunista-ellenesség tudományos vakságot okozó szemellenzőjével felszerszámozott vesszőparipájukra, hanem tudo-

² Development and Underdevelopment, Cairo 1956.

³ An International Economy, New York 1958.

⁴ An International Economy, 210. és 211. o.

mányos lelkiismeretükre hallgatnak, akkor a fejlődés bizonyos szakaszán, meghatározott korlátok között hozzá tudnak járulni világunk fontos gyakorlati és elméleti gazdasági kérdéseinek tisztázásához.

2. A gazdasági elmaradottság fő ismérvei

A gazdasági elmaradottság lényegének tisztázása, létrejöttének vizsgálata, s megszüntetése perspektíváinak megítélése szükségessé teszi, hogy tisztázzuk: tulajdonképpen mit is értünk elmaradottságon, melyek annak fő ismérvei. A polgári irodalomban számos kísérletet találunk az elmaradottság mibenlétének rövidebb-hosszabb meghatározására. Ezek közül mutatóban idézek néhányat. Myrdal szerint: „Gazdaságilag elmaradott országok valamennyiünk számára azokat a viszonylag szegény és elmaradott országokat jelentik, ahol a népek kezdik érezni a fejlődésnek és a fejlett országokkal szembeni egyenlőtlenség csökkentésének szükségességét.”⁵ Staley az alábbi meghatározást javasolja: „Olyan ország, amelyet 1. krónikusan, nem valamely ideiglenes csapás következményeként, tömeges szegénység és 2. a termelés és a társadalmi szervezet elavult módszerei jellemeznek, ami azt jelenti, hogy a szegénységet nem teljesen a természeti erőforrások szegényessége okozza, s ezért más országokban eredményesnek bizonyult módszerekkel lényegesen csökkenthető.”⁶ Buchanan és Ellis amerikai szerzőknek a gazdasági fejlődés kérdéseivel foglalkozó terjedelmes művében a következőket olvashatjuk: „Gazdaságilag elmaradott ország az, amely a fogyasztás és anyagi jólét terén végtermékként átlagban lényegesen kevesebbet nyújt, mint amennyit a fejlett országok gazdasága ad.” Továbbá: „Elmaradottság szegényes gazdasági teljesítményt jelent, amit a nép fogyasztásának és anyagi jólétének viszonylagosan alacsony átlaga tanúsít, plusz ennek ismert eszközökkel való megjavításának lehetőségét.”⁷ Singh indiai közgazdász az elmaradott országok gazdaságának jellemző vonásaként emeli ki, hogy „... széles szakadék van egyrészt az ismert és felhasználható erőforrások, másrészt a ténylegesen felhasznált erőforrások között.”⁸ Behrendt svájci professzor „Die

⁵ An International Economy, 15. o.

⁶ The Future of Underdeveloped Countries, 13. o.

⁷ Approaches to Economic Development, New York, 1955. 4—5. o.

⁸ B. Singh. Federal Finance and Underdeveloped Economy, Bombay 1952. 1. o.

wirtschaftliche und soziale Revolution in unentwickelten Ländern“ című tanulmányában valamennyi elmaradott országra jellemző alapvető, általános tényekként a következőket sorolja fel: 1. Alacsony az egy főre jutó jövedelem. 2. A nemzeti jövedelem nő, de — az egészségügyi viszonyok javulása miatt — jelenleg lassabban, mint a népesség. Ezért a társadalmi termelés növekedését nagyrészt semmivé teszi az abból táplálандó szájak szaporodása. 3. A nemzeti jövedelem igen egyenlőtlenül oszlik meg.⁹

Még sok hasonló, valamivel jobb vagy rosszabb meghatározási kísérletet idézhetnék. Az eddigiekből is kiviláglik azonban, hogy egyik sem képes összesűriteni az elmaradottság lényegét, bár kiemeli egyik vagy másik kétségtelenül fontos vonását. Úgy vélem, ennek sikeres megvalósítására egy rövid meghatározás formájában nincs is lehetőség. Ezért ahelyett, hogy a ki nem elégitő meghatározások számát még eggyel szaporítanám, a következőkben megpróbálom tömören *kifejteni* azokat a legfontosabb ismérveket, amelyek együtt az elmaradottság lényegét megragadó képet adnak.

Előbb azonban két előzetes megjegyzést. Magától értetődő, de nem árt leszögezni, hogy az elmaradottság viszonylagos fogalmat jelent, mégpedig kettős értelemben: egyrészt egy országot csak valamely más országhoz viszonyítva, másrészt pedig saját fejlődési lehetőségeihez képest lehet elmaradottnak minősíteni, hiszen az elmaradott gazdaság a ki nem használt lehetőségek gazdasága. Továbbá: itt csupán az elmaradottság gazdasági oldalával foglalkozunk s nem érintjük az elmaradottság problematikájának politikai és szociális (pl. kasztok, vallás stb.) oldalait, bár tudatában vagyunk annak, hogy ezek közül egyesek (pl. a népesedés) a gazdasággal közvetlen és szoros kölcsönhatásban állanak.

A gazdasági elmaradottság ismérveit véleményem szerint három — egymással megbonthatatlan kölcsönhatásban álló — szempontból kell megadnunk, nevezetesen egyrészt a *termelőerők*, másrészt a *termelési viszonyok*, harmadsorban pedig — minthogy ezeknek éppen a gyarmati és volt gyarmati országokat illetően különösen nagy jelentőségük van — az adott ország *külső gazdasági viszonyai, kapcsolatai*¹⁰ szempontjából.

⁹ I. m. 5. o.

¹⁰ Itt és a továbbiakban a gazdasági kapcsolatok kifejezést tágabb értelemben használom, beleértve nemcsak az árucserét, hanem a pénzügyi kapcsolatokat stb. is, általában a gazdasági tevékenységek minden

Vizsgáljuk meg először a kérdést a *termelőerők* oldaláról. Ebben a vonatkozásban az elmaradottság *első és legfőbb ismérve a termelőerők fejlettségének alacsony színvonala*, vagyis a társadalom munkájának alacsony termelékenységése. Ez a következő fő tényezők együttes hatására vezethető vissza:

1. A társadalom rendelkezésére álló munkaerő nincs kellően kihasználva. Nagy a munkanélküliség, elsősorban latens formában a mezőgazdaságban.

2. A termelés személyi feltétele, a munkaerő, igen rosszul van ellátva tárgyi feltételekkel, termelőeszközökkel, főképp modern munkaeszközökkel, gépekkel.

3. Az egyes személyek munkájának is alacsony a termelékenysége az alacsony kultúr- és szakképzettségi színvonal, valamint a rossz egészségügyi viszonyok miatt.

Mindez arról tanúskodik, hogy a kapitalizmus az elmaradott országokban, a gazdaság egészét illetően nem töltötte be a termelés technikáját forradalmasító történelmi hivatását. A termelőerők fejlettségi színvonalát, sajnos, jól mérhető statisztikai mutató formájában igen nehéz megfogni. Megközelítő tájékoztatást ad mégis erre vonatkozóan az egy főre jutó megtermelt nemzeti jövedelem nagysága.

Az ENSZ statisztikusainak számításai szerint földünk lakosságának kétharmada olyan országokban él, ahol 1949-ben az egy főre jutó nemzeti jövedelem* átlagban nem éri el az évi 150 dollárt, fele pedig olyanokban, ahol e mutató még a 100 dollárt sem éri el. Ugyanakkor a legfejlettebb és a leggazdagabb tőkésországban, az Egyesült Államokban több mint 1500 dollár az egy főre jutó nemzeti jövedelem. A 150 dolláron aluli csoportba több mint 60 (független és gyarmati) tőkésország tartozik. Ennél valamivel nagyobb az egy főre jutó nemzeti jövedelem néhány latin-amerikai országban (Argentína, Chile, Uruguay, Venezuela stb.), amelyek később tárgyalandó egyéb ismér-

---

fajtájának cseréjét. Gazdasági kapcsolatokon tehát lényegében az egyes országok vagy országcsoportok gazdaságának teljes kölcsönhatását értem. A gazdasági kapcsolatok ilyen értelmezését indokolja, hogy a mai világban országok között tisztán árucserére korlátozódó kapcsolatok nincsenek s az imperializmus gazdasági viszonyait éppen az egyéb fajta gazdasági kapcsolatok előtérbe nyomása jellemzi.

* Megjegyzem, hogy itt nem marxista módon számított nemzeti jövedelemről — tehát a valóságosnál nagyobbról — van szó, ami azonban az *arányokon* nem változtat lényegesen. A valóságosnál valamivel kedvezőbbnek mutatja a fejlett tőkésországok helyzetét, mivel itt nagyobb a valójában nem az anyagi termelés köréhez tartozó ágak hányada.

vek alapján szintén elmaradott országoknak tekinthetők. Az újabb, 1954-re vonatkozó adatok is hasonló képet tárnak elénk.

1. táblázat

Egy főre eső nemzeti jövedelem az Egyesült Államokban és az elmaradott országokban 1954-ben (dollárban)

Egy. Államok	2000 ¹	Salvador	182 ⁴	Nicaragua	113 ⁴
Venezuela	450	Etiópia	181 ⁴	Egyiptom	110
Kuba	300 ²	Fülöp-szigetek	181 ⁴	Peru	101
Uruguay	297	Mexikó	159	Paraguay	96
Brazília	273	Szíría	153	Indonézia	89 ³
Chile	273	Ecuador	147	Irán	85 ⁵
Libanon	255	Ghana	141	Irak	85 ⁵
Panama	241	Thaiföld	137 ²	Pakisztán	68 ²
Argentína	228	Ceylon	126	Bolívia	55 ⁵
Törökország	211	Costarica	125 ⁵	India	54
Kolumbia	197	Rodézia	122 ⁴	Afganisztán	50 ⁵
				Burma	49

(Az ENSZ adatai.)

¹ 1955-ös adat, ² 1953-as adat, ³ 1952-es adat, ⁴ 1950-es adat, ⁵ 1949-es adat.

Az egy főre jutó nemzeti jövedelmen kívül több oldalról világítják meg a fejlett és elmaradott országok közötti hatalmas szakadékot a következő táblázat mutatói, amelyek azonban csak 1939-ről állnak rendelkezésre. Azonban ez is nyújt bizonyos támpontot, legalábbis az arányok megítélésére, mert az elmaradott országok viszonylagos helyzete ezekben a vonatkozásokban a legutóbbi időkig nem változott. A táblázat adatai nemcsak a termelőerők fejletlenségét mutatják, hanem azt is, hogy — elsősorban az egy főre jutó jövedelem alacsony volta miatt — milyen alacsony az elmaradott országokban az életszínvonal, amit a dolgozó tömegeket illetően még súlyosbítanak a nagy jövedelmi egyenlőtlenségek, úgyhogy helyzetük valójában még annál is rosszabb, mint amilyennek a táblázat megkülönböztetés nélküli átlagai mutatják. (L. a 110. o. táblázatát.)

Ebben a vonatkozásban a második ismerv a termelőerők fejlődésének egyoldalúsága és ennek eredményeképpen az egész gazdasági szerkezet eltorzulása. Az elmaradott országok gazdaságában döntő súlya van a kitermelő ágaknak, elsősorban a mezőgazdaságnak, továbbá a bányászatnak, mint azt a 111. o. levő táblázat adatai tanúsítják.

2. táblázat

Nemzetközi különbségek az egy főre jutó jövedelemben
és más ezzel kapcsolatos mutatókban 53 országban, 1939-ben

M u t a t ó:	Országok, amelyekben a fejenkénti jövedelem		
	200 dollár- nál több	100-200 dollár	100 dollár- nál ke- vesebb
Egy főre jutó jövedelem (\$)	161	154	41
A föld lakosságának % -a	20	16	61
Az összes jövedelem % -a	64	18	18
Egy főre jutó jövedelem (index)	100	33	9
Várható életkor, születéskor (index)	100	82	63
Írástudók % -aránya (index)	100	77	20
Ezer lakosra jutó orvos (index)	100	73	16
Egy munkásra jutó beruházás az iparban (index)	100	39	11
Napi energiafelhasználás, egy főre jutó ló- erő-óra (index)	100	24	5
Ezer négyzetmérföldre jutó vasúti mérföld (index)	100	72	32
Egy főre jutó évi teherszállítás, tonna mér- föld (index)	100	60	4
Napi élelmiszerellátás (indexek)			
Összes élelmiszer (kalória)	100	92	72
Allati fehérje (uncia)	100	56	18
Zsiradék (uncia)	100	57	32
Egy nettó fejenkénti textíliafogyasztás, font (index)	100	40	26

(Forrás: S. Kuznets, *Economic Change*, New York 1953, 219. o.)

Az egyes csoportokba a következő tőkésországok tartoztak: 200 \$-nál több: Egyesült Államok, Németország, Anglia, Svájc, Svédország, Ausztrália, Újzéland, Kanada, Hollandia, Dánia, Franciaország, Norvégia, Belgium, Írország, Argentina.

100–200 \$: Dél-Afrikai Unió, Finnország, Chile, Ausztria, Olaszország, Görögország, Csehszlovákia, Magyarország, Bulgária.

100 \$-nál kevesebb: Kuba, Jugoszlávia, Lengyelország, Japán, Venezuela, Egyiptom, Palesztina, Costa Rica, Kolumbia, Peru, Panama, Ceylon, Mexiko, Uruguay, Dominika, Haiti, Nicaragua, Guatemala, Bolívia, Honduras, Salvador, Brazília, Ecuador, Paraguay, India, Fülöp-szigetek, Kína, Indonézia.

A mezőgazdaságot és a bányászatot — s ezek nagy súlya miatt ezen országok egész gazdasági szerkezetét — a tágabb értelemben vett monokultúra, egy vagy néhány mezőgazdasági, illetve bányai áru termelésére való mértéktelen specializálódás jellemzi. Ilyen termék például Malájföldön az ón és a gumi, Egyiptomban a gyapot, Szaud-Arábiában, Irakban, Irán-

ban, Venezuelában a kőolaj, Brazíliában a kávé, Kubában a cukornád stb., stb.

3. táblázat

A mezőgazdaság, a bányászat és a feldolgozó ipar viszonylagos súlya egyes országokban

(a három ágazat együttes nemzeti jövedelme, illetve termelése = 100)

Ágazat	India	Pakisztán	Burma	Taiföld	Török-ország	Egyiptom	Belga-Kongó	Argentína	Brazília	Columbia
	1955/56	1954	1954	1953	1954	1953	1954	1954	1953	1953
Mezőgazdaság	75,0	88,5	90,2	77,0	75,0	70,2	52,3	46,0	66,5	66,5
Bányászat	1,3	0,3	2,0	2,7	2,3	0,8	37,8	2,5	33,5*	4,9
Feldolgozó ipar	22,7	11,2	17,8	20,3	22,7	20,0	10,9	51,5		28,6

(Forrás: U. N. Statistics of National Income and Expenditure 1956. Máj. India. Second Five Year Plan.)

* Építőiparral együtt.

Ugyanakkor a feldolgozó iparnak, elsősorban a munkaeszközök gyártásának aránya rendkívül csekély. Igen alacsony színvonalú a legfontosabb nehézipari termékek, — különösen a korunkban a termelés általános fejlődése szempontjából legfontosabb acél és villamosenergia — termelése és fogyasztása. Hogy e területen mily széles a szakadék a fejlett és elmaradott tőkésországok között, azt szemlélteti a következő táblázat:

4. táblázat

Az egy főre jutó acél- és villamosenergia-fogyasztás 1953-ban

	Egyesült Államok	Anglia	India	Indonézia	Egyiptom	Brazília
Acél kg	624	322	5,1	3,1	8,7	22
Vill. energ. kWó	3220	1330	18,0	9,2	45,5	185

(Forrás: UNO Statistical Yearbook 1955. Monthly Bulletin of Statistics 1956. febr. Közgazdasági Szemle 1955. 11. sz.)

A termelőerőket illetően a harmadik ismerv fejlődésük lassú üteme, sok esetben huzamos stagnálása. Ez a termelőerők álta-

lános színvonalára vonatkozik, ami nem zárja ki, hogy a gazdaság egyes, a behatoló imperializmus által kapitalista módon átformált területei ne fejlődjenek gyorsan. Ez azonban csak igen szűk területekre vonatkozik, amelyek szinte idegen testet (mégpedig olyan értelemben idegent, ahogyan a rákos daganat idegen a szervezettől, amelyen élőszködik, amelynek saját növekedése érdekében elszívja életerejét) alkotnak az ország gazdaságában, termékeik szinte teljes egészben exportra kerülnek, s az itt végbement fejlődés nem válhat az egész ország termelőerőinek fellendítőjévé, csupán a külföldi monopolisták bőven kamatozó profitforrásává. Az érintett ország gazdaságának többi része nem élvezi e terület gyors fejlődésének előnyeit, hanem csupán kizsákmányolásának tárgya. E lassú fejlődés közvetlen oka, hogy az egy főre jutó alacsony jövedelem mellett a nemzeti jövedelemnek csak csekély hányada fordítható felhalmozásra, beruházásokra. A nemzeti jövedelem felhalmozásra kerülő hányada az elmaradott országokban egyharmada — fele a fejlett országokbelinek.

Ami a *termelési viszonyokat* illeti, e tekintetben az elmaradottság legfőbb ismérve a *kapitalizmus előtti társadalmi formációk* — döntően a feudalizmus, de egyes területeken burkoltan még a rabszolgaság — formáinak fennmaradása és jelentős szerepe. Óriási területeken és hatalmas számban találhatók szinte naturál-gazdálkodást folytató parasztgazdaságok, elterjedtek a kizsákmányolásnak a személyi megkötöttség jelentős elemeit tartalmazó formái, mint amilyen a félf feudális bérleti rendszer, a peonázs, hosszú időre szóló, rabságba döntő szerződtetés az ültetvényekre stb. E termelési viszonyok egyúttal komoly béklyói a termelőerők fejlődésének is, nem utolsósorban azért, mert a feudális uralkodóosztály szokásos pazarlása, kincsfelhalmozása még inkább csökkent a nemzeti jövedelem termelőberuházásokra fordítható amúgy is szerény hányadát.

A harmadik, igen fontos szempont az elmaradottság ismérveinek feltárásában a külső gazdasági kapcsolatok sajátosságai. Ebben a vonatkozásban a legfontosabb ismérv, hogy az elmaradott terület *gazdaságilag függő helyzetben van* egyrészt valamelyik imperialista hatalomtól (ami a gyarmatokon teljes, az önálló országokban a konkrét történelmi körülményektől független kisebb vagy nagyobb politikai függőséggel is párosul), másrészt sajátos módon a kapitalista világgpiactól. A nemzetközi munkamegosztás mai magas fokán természetesen kölcsönös a függés és az egymásrautaltság szinte valamennyi ország között.

Az elmaradott országokat illetően azonban a függőség a gazdasági önállóság hiányát, nagyfokú, a kiszolgáltatottságig terjedő, az önálló gazdasági fejlődést meggátló ráutaltságot és alávetettséget jelent. Pénzügyi függést, továbbá azt, hogy a modern munkaeszközöket, gépeket döntő részben csak a fejlett ipari országokból szerezhetik be (ez ma már mint később látni fogjuk korántsem korlátozódik az imperialista országokra), nyersanyagaik elhelyezése pedig teljesen a tőkés világpiac konjunkturális ingadozásaitól függ. Ez azután az említett monokultúra miatt nagyon ingataggá teszi egész gazdasági életüket. A világpiaci függés érdekesen tükröződik egyrészt abban a tényben, hogy az elmaradott tőkésországok sokkal nagyobb hányaddal (1954-ben kb. 26 százalékkal) szerepelnek az egész világ külkereskedelmében, mint ipari termelésében (kb. 7 százalékkal), másrészt abban, hogy a külkereskedelemnek igen nagy a szerepe az egyes országok gazdaságában, harmadsorban pedig abban, hogy exportjuk oroszánrészét egy-két termék teszi ki. Az utóbbi jelenségeket szemléltetik a következő táblázatok:

5. táblázat

A külkereskedelem szerepe egyes országokban

	Ceylon	Észak-Rodézia	Burma	Kuba	Nyassza-föld	Venezuela
Import a nemz. jöv. %/o-ában (1954)	29,7	58,4	24,3	28,4	45,3*	27,9**
Export a bruttó társad. term. %/o-ában (1953—54 átlag)	35	47	26	32	47	53
	Malájföld	Aranypart	Belga-Kongó	Kolumbia	Mexico	
Import a nemz. jöv. %/o-ában (1954)	—	—	—	18	14	
Export a bruttó társad. term. %/o-ában (1953—54 átlag)	26	44	36	16	10	

* 1953.

** 1952.

(Forrás: U. N. World Economic Survey. 1955. New York 1956. 52. és 156—157. o. alapján.)

Megjegyzem, hogy mivel nem marxista módon számított a nemzeti jövedelemről, illetve társadalmi termékről van szó, ezek — különösen az utóbbi —, erősen felduzzasztottak, ezért az import —, de még inkább az export-hányadok a valóságosnál kisebbnek tűnnek.

6. táblázat

A fő exportcikkek hányada egyes országok kivitelében
(1955-ben)

Ország	Cikk	%-os részarány
a) Egyetlen cikk 75%-nál nagyobb részaránya		
Venezuela	kőolaj	94
Irak	kőolaj	92
Salvador	kávé	86
Colombia	kávé	84
Cuba	cukor	80
Haiti	kávé	79*
Egyiptom	gyapot	77
Burma	rizs	76
b) Egyetlen cikk 50%-nál nagyobb részaránya		
Guatemala	kávé	68
Chile	réz	66
Malajföld	gumi	64**
Ceylon	tea	62
Bolívia	ón	60
Brazília	kávé	59
Uruguay	gyapjú	58
Ecuador	banán	56
Etiópia	kávé	56
c) Két cikk 50%-nál nagyobb részaránya		
Costa-Rica	kávé, banán	86 (47+39)
Nicaragua	gyapot, kávé	83 (42+41)
Panama	banán, kakaó	77 (74+3)
Pakisztán	juta, gyapot	72 (45+27)
Indonézia	gumi, kőolaj	69 (46+23)
Thaiföld	rizs, gumi	69 (44+25)
Honduras	banán, kávé	68 (46+22)
Fülöp-szigetek	kókusztermék, cukor	65 (38+27)
Dominica	cukor, kávé	64 (39+25)
d) Három cikk 50%-nál nagyobb részaránya		
Törökország	dohány, gyapot, mogyoró	57 (28+15+14)
India	jutaáruk, tea, pamutárú	51 (21+19+11)

* 1954. évi adat,

** 1955. I. félévi adat.

(Forrás: Intern. Fin Stat. 1956. jún. 26—30. o. Economic Survey of Asia and the Far East 1955. 22. o., India második öt éves terve.)

Ez a mértéktelen világpiaci függés azt eredményezi, hogy a fő cikkek kivitelének vagy árának, különösen pedig e kettőnek együttes komolyabb csökkenése — az utóbbi eset a jellemző — az elmaradott országok egész gazdaságára nézve a legsúlyosabb következményekkel jár, szinte lehetetlenné teszi még az egyszerű újratermelés megvalósítását is.

A második ismerv e vonatkozásban, ami a függőség egyenes következménye és az imperialista országok monopolizációi számára e függésből eredő előnyök gazdasági realizálását jelenti az, hogy a *fejlett tőkésországok*, elsősorban az az imperialista hatalom, amelytől az illető ország gazdaságilag és politikailag függ (gyarmat esetén az úgynevezett anyaország), *kizsákmányolja* az országot. Ellenszolgáltatás nélkül kisajátítják a tőlük függő helyzetben lévő terület nemzeti jövedelmének jelentős (megközelítő számítások szerint sok esetben $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ -ére rúgó) részét. Az elmaradott országok dolgozóiból kisajtott monopolista extraprofit kisajátításának két fő formája van, nevezetesen a tőkebefektetésekből eredő profit és kamat, továbbá az egyenlőtlen cseréből eredő mértéktelen nyereség. A második világháború utáni időszakban például a legtöbb tőkét exportáló ország, az Egyesült Államok, már több profitot zsebel be az elmaradott országokból, mint amennyi tőkét azokba kivisz. Így a Latin-Amerikába irányuló nettó (magán- és állami) amerikai tőkekivitel 1947 és 1954 között 2091 millió dollárra rúgott, míg ugyanebben az időszakban az Egyesült Államokba befolyt profitok összege elérte az 5518 milliót, vagyis 3427 millióval múlta felül a tőkekivitelt. (Az Egyesült Államok Kereskedelmi Minisztériumának adatai alapján.)

A kifejtettek alapján a gazdasági elmaradottság fő ismérveit a következőkben összegezhetjük: 1. a termelőerők alacsony színvonala, lassú fejlődése, a gazdasági szerkezet eltorzulása; 2. a kapitalizmus előtti termelési viszonyok jelentős maradványai; 3. a külső gazdasági kapcsolatokban gazdasági függés és kizsákmányoltság. Még egyszer hangsúlyozom, hogy ezek között az ismérvek között szoros és állandóan érvényesülő kölcsönhatás áll fenn, melynek formái és következményei országok szerint különböznek.

A felsorolt ismérvek többségének megléte alapján gazdaságilag elmaradottnak a következő országokat tekinthetjük: valamennyi latin-amerikai ország, az ázsiai országok Japán és Izrael, az afrikai országok a Dél-afrikai Unió kivételével és természetesen az imperialista országok összes gyarmatai (Hongkon-

got kivéve). Ezek között az országok között földrajzi, történeti, politikai és gazdasági sajátosságok alapján négy, viszonylag homogén csoport különböztethető meg, úgymint: Latin-Amerika, Dél-kelet-Ázsia, Közel-Kelet és Észak-Afrika, végül a többi afrikai (jórészt ma is gyarmati) ország.

Az említett ismérvek alapján természetesen nem tekintjük elmaradottnak azokat a szocializmus útjára lépett ázsiai országokat (Kína, Mongol NK, Vietnami DK, Koreai NDK), amelyekben a termelőerők ma még kétségkívül alacsony színvonalon vannak, de az elmaradottság valamennyi többi vonása megszűnt, vagy a viszonylag gyors és bizonyos felszámolás stádiumában van. E felszámolás feltételei alapvetően különböznek az elmaradottság felszámolásának a tőkésországokban fennálló feltételeitől s ezért nem lehet ezeket a tőkésországokkal együtt tárgyalni. De a mai világhelyzetben ilyen országok létezése — amelyek az elmaradottság felszámolásának útján már átlépték a Rubicont — döntő jelentőségű az elmaradott tőkés országok számára is. Ennek megfelelően a továbbiakban az elmaradottság okait illető megállapítások a szocialista tábor imént felsorolt országaira is, míg a perspektívát érintők csak a tőkés elmaradott országokra vonatkoznak.

Magától értetődik, hogy a felsorolt vonások a különböző elmaradott területek konkrét történelmi és gazdasági fejlődésétől függően az egyes országokban különböző mértékben vannak meg, és országonként más-más vonások dominálnak. Ennek megfelelően az egyes országok különböznek egymástól elmaradottságuk mértékét és jellegét (mondhatni „profilját”) illetően, aminek nagy jelentősége van mind feladataik fő iránya, mind pedig az e feladatok megoldásához szükséges belső forrásból fedezhető eszközök, illetve a kívülről igényelt segítség mértéke és formája szempontjából.

3. A gazdasági elmaradottság okai

Az elmaradottság kifejtett ismérvei a gazdasági élet bizonyosfajta állapotának, helyesebben bizonyos fajta alakulásának képét rajzolták fel. A következőkben ennek okait vizsgálom. Itt azonban *nem* az egyes vonások, jelenségek *közvetlen kiváltóit* keresem — közülük egyeseket már fel is soroltam —, hanem inkább azokat a *folyamatokat* vázolom, amelyek e sajátosságok mozgástípus kialakulását eredményezték. Minthogy a gazdasági élet hordozói emberek, államok, végső fokon osztályok, felmerül az okokkal kapcsolatban az objektív (néha szubjektív) felelősség

kérdése. Ezért szükségszerű, hogy a polgári gazdaságtudomány osztálykorlátozottsága e kérdésben még jobban megmutatkozzék, mint az elmaradottság leírásánál, meghatározásánál.

Az első — viszonylag könnyen megválaszolható — kérdés, hogy nem természeti tényezők-e az elsődleges okai az elmaradottságnak. Ezt még a polgári közgazdák közül is csak elenyésző kevesen állítják. Az elmaradott országok túlnyomó többsége ugyanis igen gazdag különböző természeti kincsekben, éghajlatuk a mezőgazdaság fejlődése számára nagyon is kedvező (kivételek természetesen vannak. Gondoljunk csak Lybia sivatagaira, a dél-ázsiai monszun szeszélyeire stb.). Ilyen körülmények között az olyan állítások, hogy az elmaradottság egyik oka például a föld csekély termékenysége¹¹ vagy a trópusi éghajlat stb. nem találnak széleskörű elismerésre.

A fő kérdés az elmaradottság létrejöttét illetően az, hogy ha el is vetjük a természeti tényezők meghatározó voltát, mégis elsősorban az illető ország fejlődésének *belső* feltételeiből következik-e az elmaradottság, vagy pedig kialakulását döntően *külső* tényezők, más szóval idegen ország vagy országok befolyása eredményezte. A polgári közgazdák nagy része tagadni vagy legalábbis, amennyire lehet, bagatellizálni igyekszik a külső — mint látni fogjuk, valójában döntő — erők szerepét. Ez szerves része az imperializmus apológiájának, amint az elmaradottság tényének felismerése fontos alapja az imperializmus kritikájának. A már említett Behrendt szerint azt, hogy a modern időkben az elmaradott területek néhány nyersanyagtól és szinte minden termelőeszköz és sok fogyasztási cikk importjától függenek, „a kezdeményezésnek, a gyakorlati tapasztalatoknak, a tanult munkaerőnek és a mérsékelt költségek mellett rendelkezésre álló tőkének a hiánya”¹² eredményezte. Itt világosan arról van szó, hogy a mélyebb elemzést elkerülve az imperializmus tudatos (vagy tudatlan?) védelmében a jelenségeket lényegnek, a közvetlen okokat végső oknak nyilvánítják. Általában elterjedt a polgári közgazdák körében az a törekvés, hogy az elmaradottság fölé, amennyire lehet, egy pszihologizáló-filozofáló fátylat terítsenek, s gyakran hivatkoznak a vállalkozói szellem hiányára, a nyugati racionalizmussal ellentétes keleti irracionális filozófia és vallás hatására, mint az elmaradottság kialakításának és konzerválásának fontos tényezőire. E közgazdák egy

¹¹ Behrendt. I. m. 7. o.

¹² I. m. 9. o.

része tovább megy ennél, s igyekszik megkeresni a társadalmi viszonyokat, amelyeken a felépítmény említett és sok elmaradott országban kétségtelenül meglévő, fejlődést gátló tényezők alapulnak. Megállapítják, hogy az elmaradott országok társadalmi berendezésében, intézményeiben található megcsontosodott elemek az elmaradottság okai, sőt egyesek odáig is eljutnak, hogy észreveszik: ezeket az „elavult intézményeket“ meghatározott társadalmi csoportok osztályérdekei tartják fenn. Az idézetek alapján haladónak aligha nevezhető Behrendt is megállapítja, hogy az elmaradott országokban a fennálló társadalmi keretek gátolják a fejlődést, s a tradicionálisan birtokos és ezzel uralkodó rétegek lényegében feudálisak, vagyis kapitalizmus előttiek és gazdaságilag élősdiek. Funkciójuk a jelenlegi hatalmi és jövedelmi szerkezet fenntartására korlátozódik.¹³ Sok polgári közgazdász látja, hogy az elmaradottság egyik kulcsproblémája az agrárviszonyok átalakítása. Még „Az amerikai külpolitika politikai gazdaságtana“ című műnek az amerikai imperializmus érdekeit körömszakadtáig védelmező szerzői is az elmaradott országokban megvalósítandó gazdasági és társadalmi változások között első helyen az agrárreformot említik meg.¹⁴ Ezzel az elég széles körben elfogadott megállapítások azonban az elmaradottság okait még mindig magukban az elmaradott országokban belül vélik feltalálni. A külső okok döntő szerepét illetően a polgári közgazdák közül igen határozott G. Myrdal álláspontja. Már említett brosrájában lényegbevágó megállapításokat tesz mind az imperialista rendszernek, mindpedig a fő gyarmati hatalmaknak az elmaradottság kialakításában betöltött szerepére. Már utaltam arra a megállapítására, hogy mind a nemzetközi kereskedelem, mindpedig a nemzetközi tőkemozgás az egyenlőtlen-ségek fokozódása irányában hat. Myrdal itt az imperialista világ gazdaságnak egy igen fontos jellemző vonására tapint rá. De továbbmegy ennél és megállapítja, hogy a nemzetközi kereskedelem nemcsak nem serkentette az elmaradott országok feldolgozóiparát, hanem még *korábbi kézművesiparuktól is megfosztotta* (Kiemelés tőlem. M. F.) őket, a nyersanyagtermelést s a főleg tanulatlan munkát alkalmazó iparágak fejlődését serkentette. Ilyen körülmények között az exportiparágak műszaki fejlődésének, a termelés olcsóbbodásának előnyeit az importáló

¹³ I. m. 10. o.

¹⁴ The Political Economy of American Foreign Policy. Report of a Study Group, Chairman W. Y. Elliott. New York 1956.

országok élvezik.¹⁵ Rámutat arra is, hogy az anyaországoknak érdekük volt a tőlük függő országok mint export- és importpiacok monopolizálása, s e célra rendelkezésre állottak politikai uralmuk következményeiként a kereskedelmi és pénzügyi rendszabályok. S végeredményben „Az anyaországgal való kapcsolatnak jelentős gazdasági hátránnyal kell járnia a függő ország számára, minthogy e kapcsolat eladási és vásárlási piacainak mesterséges szűkítésével nemzetközi cserearányainak rosszbodása irányában hat.”¹⁶ Helyesen látja a gyarmattartóknak az elavult termelési viszonyokat konzerváló szerepét, s megállapítja, hogy az anyaország, mivel érdeke volt a rend fenntartása, ezért az uralkodó osztályokat támogatta.¹⁷ Myrdalon kívül más polgári közgazdák is utalnak egyes külső tényezők káros szerepére az elmaradott országok gazdasági fejlődésében. Így a már említett Singer „A nyereség megoszlása a befektető és kölcsönvevő országok között”¹⁸ című tanulmányában rámutat arra, hogy az elmaradott országokban külföldi befektetéssel létrehozott, gyorsan fejlődő exportágazatok valójában a befektető ország külső függelékét képezték, s gazdaságfejlesztő, serkentő hatásukat is a befektető országok élvezték. Ezek az exportágak nem váltak az érintett országok gazdaságának szerves részévé. E befektetések kifejezetten károsaknak mutatkoztak, mert megakadályozták más, az illető ország szempontjából hasznosabb, termelékenyebb ágazatok kialakulását. Csak helyeselni lehet azt a megállapítását, hogy azt ami van, nem azzal kell összehasonlítani ami volt, hanem azzal, ami másképpen lehetett volna — ami persze hálátlan vállalkozás. Egy másik amerikai szerző, J. M. Hunter is kénytelen elismerni, hogy a külföldi befektetések nem mindig szolgálták azon országok érdekeit, ahol befektettek, hogy az ily módon elért fejlődés jellege és iránya nem mindig volt a legkívánatosabb, hogy a profitok „egyes esetekben” nagyon magasak voltak, hogy a munkát mértéktelenül kizsákmányolták s a befektető cégek illetéktelen politikai befolyásra tettek szert.¹⁹ A legújabb marxista irodalomban az

¹⁵ Development and Underdevelopment, 49. o.

¹⁶ Uo. 53. o.

¹⁷ Uo. 54. o.

¹⁸ H. W. Singer. The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries. The American Economic Review, Papers and Proceedings, May, 1950.

¹⁹ Long-term Foreign Investment and Underdeveloped Countries. The Journal of Political Economy, febr. 1953.

elmaradottságot eredményező legfontosabb külső tényezőket éredekiesen foglalja össze a jugoszláv J. Stanovnik tanulmánya: „A világgazdaság egysége.”²⁰

A tőkés korszaknak a világgazdaságra kifejtett káros következményei között említi az elmaradott országok ún. exportgazdaságát s ennek speciális esetét a monokultúrát, nemzetközi cserearányaik állandó romlását, a nyersanyagár-ingadozások káros következményeit s az elmaradott országokat — a külföldi befektetésekkel kapcsolatosan — terhelő súlyos pénzügyi kötelezettségeket.

Valóban, az elmaradott országok gazdaságát vizsgálva azt találjuk, hogy az elmaradottság jellemző vonásait a kapitalizmus, az imperializmus véste oda. A kapitalizmus farkas-törvénye amúgy is a gazdaságilag gyengébbek pusztulása, a gyarmatrendszerben azután az anyaországok politikai hajlama és elnyomása még csak fokozta ezt a tendenciát. A termelőerők fejlődésének visszamaradása, pangása annak eredménye, hogy az imperialista országok évtizedeken, egyes esetekben évszázadokon át rabolták ki részben nyílt erőszakkal, részben a gazdasági törvények révén ezeket az országokat, s így azokban jóformán semmi sem maradt saját fejlődésük forrásául. Ennek egyik tisztán gazdasági formának látszó csatornája a nemzetközi cserearányok romlása. Ezt számszerűen igen határozottan mutatták ki az ENSZ statisztikusai egy 1949-ben megjelent kiadványban.²¹ E munka megállapítja, hogy a világkereskedelemben 1876—1880-ban átlagosan még csaknem másfélszer annyi iparcikket adtak azonos mennyiségű nyersanyagért, mint 1938-ban. A második világháború során a helyzet valamit javult, de ugyane kiadvány megállapítása szerint még 1947-ben is az elmaradott országok és a legnagyobb nyersanyagvásárlók; Anglia és az Egyesült Államok viszonylatában az árak az előbbiekre nézve egyötöd-egyhatod résszel voltak kedvezőtlenebbek, mint 1913-ban. Hasonló mérvű javulás az 1947. évi árakhoz képest évi 2,5—3 milliárd dollár többletet jelentene az elmaradott országoknak gazdaságfejlesztési célokra! Ugyancsak egy másik ENSZ kiadvány²² megdöbbentő képet rajzol arról, hogy piacaik ingatagsága az évtizedek során milyen súlyosan hatott

²⁰ L'unité de l'économie mondiale, Questions Actuelles du Socialisme. 1956. nov.—dec. 127. o.

²¹ Relative Prices of Exports and Imports of Underdeveloped Countries, UN. New York 1949.

²² Instabilité des marchés d'exportation des pays insuffisamment développés. UN. New York 1952.

az elmaradott országokra. Az elmaradott országok egyes árukból eredő exportbevételeinek (amely a mennyiség és az ár eredője) az évszázad első felében bekövetkezett ingadozásait szemlélteti a következő táblázat.

7. táblázat

Az exportbevételek reálértékének átlagos évi ingadozásai (%)

Termék	O r s z á g	Időszak	Békeidőszakok			Háborús idősz.		Éves időszak
			1901- 1913	1920- 1939	1946- 1950	1914- 1919	1940- 1945	
Gumi	Indonézia	1911—50	28	34	26	30	46	34
	Malájföld	1906—49	46	33	18	27	45	35
Búza	Argentína	1914—50	—	35	35	47	20	32
Gyapot	Brazília	1904—50	38	49	38	44	23	41
	Egyiptom	1904—50	10	16	45	21	18	19
	India és Pakisztán	1904—50	18	23	15	29	28	23
Őn	Bolívia	1902—50	14	22	7	27	14	17
	Indonézia	1902—50	12	22	42	18	56	26
	Malájföld	1902—50	9	26	38	20	50	26
Cukor	Cuba	1903—50	25	17	16	20	29	21
	Indonézia	1902—50	18	23	67	17	38	27
	Fülöp-szigetek	1902—50	23	29	43	15	49	30
Juta	India és Pakisztán	1902—50	15	16	20	37	28	20
Réz	Chile	1902—50	14	28	16	21	9	21
Rizs	Indokína	1914—50	—	16	52	16	21	20
	Thaiföld	1941—50	—	19	49	31	32	25
Kávé	Brazília	1902—50	19	14	29	44	17	21
Kakaó	Brazília	1910—50	15	27	25	29	26	26
	Aranypart	1910—50	19	17	34	33	21	22
Kőolaj	Mexico	1913—50	37	17	21	14	8	17
	Irán	1914—50	—	17	20	21	15	18
	Közelkelet	1914—50	—	18	26	21	16	20
Dohány	Algír	1902—50	17	25	23	18	27	22
	Indonézia	1902—38	17	17	—	28	—	18
Gyapjú	Argentína	1923—48	—	16	4	—	6	15
	Uruguay	1923—48	—	15	15	—	10,4	18
Tea	Ceylon	1910—50	56	13	6	23	13	15
	Kína	1910—50	2	21	23	38	54	27
	India és Pakisztán	1910—50	5	12	24	22	11	11
18 főtermék átlaga			19	21	26	28	25	22

(Forrás: I. m. 52—54. o.)

Minthogy a gazdaságfejlesztéshez elengedhetetlenül szükséges gépek beszerzésének fő devizaforrása az export, világos, hogy az exportbevételek ingadozása ugyanilyen ingataggá teszi a gazdasági fejlődés lehetőségeit is. Annál is inkább, mert a tőkés gazdaságban szükségképpen fennálló profithajszra és anarchia következtében az elmaradott országok tőkései kedvező exportkonjunktúra idején, amikor a bevételekből volna lehetőség az iparfejlesztésre, kevés gondot fordítanak erre, mert a külkereskedelem és az exporttermelés nagyobb profitot biztosít. Az iparfejlesztés szükségessége éppen akkor merül fel a maga élességében, amikor az exportkonjunktúra hanyatlásakor a világpiaci függés és a torz gazdasági szerkezet következményei teljes súllyal nehezednek az országra. Ekkor szeretnének iparosítani, de persze hiányoznak a szükséges eszközök.

De e jelenség alapja, a torz gazdasági szerkezet, a monokultúra, kifejezetten külső hatásra alakult ki, az imperialista nagyhatalmak nyersanyagszükségleteinek kielégítésére, tőkefeleslegeik levezetésére. Jellemző, hogy például Délkelet-Ázsiának ma egyik fő exportterméke, a gumi, e területen ismeretlen volt, mielőtt a tőkés ültetvényesek — az éghajlati adottságokat kihasználva — az eredetileg dél-amerikai növényt meg nem honosították Ceylonban, Indonéziában, Malájföldön, sokszor a legdurvább eszközökkel kényszerítve a lakosságot, hogy a létfenntartásához szükséges rizstermelés rovására gumit termeljen. Venezuela meg a Közel-Keleten néhány arab ország tisztán az angol és az amerikai nyersanyagszükségletek kielégítésére töre nagy olajmonopóliumok tevékenysége nyomán változott át jóformán egyetlen nagy olajkúttá.

Mint láttuk, még a polgári közgazdászok egy része is felismerte, hogy az elavult termelési viszonyok fenntartásában nagy szerepe volt a „rend érdekeit” szem előtt tartó gyarmati hatalom beavatkozásának, amely politikájában mindig a legmaradibb, legreakciósabb osztályra támaszkodott, miközben a gazdaság egyes szigetein a legmodernebb termelési és kizsákmányolási módszereket vezette be.

Természetesen abban, hogy az imperialista hatalmak gazdaságilag gúzsba köthették Ázsia, Afrika, Latin-Amerika népeit, hogy gazdasági kapcsolataik fő vonásává a kizsákmányoló jelleg válhatott, elsődleges szerepe volt a gyarmati hódításnak és a politikai uralom gyarmati módszereinek. Azokban az országokban, amelyek nem váltak a szó jogi értelmében gyarmatokká, formálisan nem veszítették el állami önállóságukat (főleg

a latin-amerikai országokra gondolok), az imperialista hatalmak, Anglia, de később elsősorban az Egyesült Államok nagy közvetlen gazdasági befolyásuk révén tettek szert döntő közvetett politikai befolyásra, bár sokszor az alig leplezett közvetlen beavatkozástól sem riadtak vissza, amint azt a latin-amerikai országokban amerikai sugalmazásra és segítséggel végrehajtott sok kis „forradalom” esetei tanúsítják.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az elmaradottság létrejötté seholsem a belső gazdasági fejlődés törvényszerűségeire, mégkevésbé természeti okokra vagy az illető nép alacsonyabbrendűségére, hanem mindenütt az imperialista hatalmak behatolására, átformáló, de ugyanakkor a gazdasági fejlődést eltorzító és hátráltató erőinek hatására vezethető vissza. A kapitalizmus, s elsősorban az angol gyarmatbirodalom ezzel súlyos örökséget hagyott földünk lakosságának nagy többségére, de ugyanakkor történelmi hivatást is teljesített, hiszen — mint Marx több mint 100 évvel ezelőtt írta: „A történelem burzsoá korszakának meg kell teremtenie az új világ anyagi alapját egyrészt az emberiség kölcsönös függőségén alapuló világforgalmat és e forgalom eszközeit; másrészt az ember termelőerőinek fejlődését és az anyagi termelés átváltoztatását a természeti erők feletti tudományos uralommá. A burzsoá ipar és kereskedelem megteremtik az új világ ezen anyagi feltételeit, ugyanúgy, ahogyan a geológiai forradalmak megteremtették a föld felszínét. Majd ha a nagy társadalmi forradalom úrrá lesz a burzsoá korszak eredményein, a világpiacon és a modern termelőerőkön és ezeket a leghaladottabb népek közös ellenőrzése alá veti, csak akkor nem lesz majd többé az emberi haladás ahhoz a szörnyű pogány bálványhoz hasonlatos, aki csak a megöltek koponyájából issza a nektárt.”²³

4. A gazdasági elmaradottság perspektívája

A következőkben e kérdésnek már ma kirajzolódott legáltalánosabb összefüggéseit kívánom felvázolni, szem előtt tartva, hogy aki e perspektívának akar nyomára jutni, annak nem szabad megrettennie és magát félrevezettetnie a fejlett és elmaradott országok között ma még ott tátongó hatalmas szakadéktól.

²³ Marx. Az indiai brit uralom eljövendő eredményei. Marx—Engels Válogatott Művek I. kötet 334. o. Szikra 1949.

Korunkban a gazdasági elmaradottság felszámolására valamennyi elmaradott országban többé vagy kevésbé határozott törekvés mutatkozik. Ennek megvalósítása során a legfőbb feladat az ipar fejlesztése, egyedül az eredményezheti a termelők gyors fejlődését, a torz gazdasági szerkezet és az ezzel kapcsolatos külső gazdasági függés felszámolását. Amíg azonban ezek az országok az imperialista világrendszer részei, iparosodásuknak komoly és viszonylag szűk korlátai vannak. Ezek közül itt csak kettőre utalok, amelyek azzal függnek össze, hogy az elmaradott országoknak, — minthogy maguk ilyet alig gyártnak, — devizáért kell modern munkaeszközöket beszerezniök. A deviza megszerzésének két fő útja van: az egyik az exportból eredő bevételek, a másik a nagy imperialista országok tőke kivitele és „segélyei“. Az első forrás ingatag voltára és ennek következményeire már rámutattam. Ugyancsak az ENSZ statisztikusainak vizsgálata szerint az elmaradott országokba irányuló tőke kivitel még nagyobb ingadozásokat mutat, mint az exportbevétel. Emellett e tőke elsősorban nem a feldolgozó iparba; hanem az imperialisták szükségleteinek megfelelően a kitermelő ágazatokba áramlik. Ezenkívül, mint láttuk, a tőkék profitja és kamatai címén hatalmas összegeket szívnak ki az elmaradott országokból, csökkentve ezzel az iparosításra fordítható felhalmozást.

Mindkét korlát — tisztán az imperializmus keretei között — leküzdhetetlennek bizonyul.

Ennek szemléltetésére adatokat közlök arról, hogy az elmaradott délkelet-ázsiai országokban hogyan alakult a gazdaságfejlesztéshez elengedhetetlenül szükséges beruházási felszerelések és vaskohászati termékek importja. (125. o. táblázata.)

A felszerelés-import tehát — bár a legutóbbi években jelentősen fokozódott — az elmaradott országok szükségleteihez képest nagyon kevés volt, hiszen a felsorolt országoknak több mint 700 millió lakosa van, s így az egy főre jutó ilyen jellegű import nevetségesen csekély összeget. 7 esztendő alatt kb. 10 \$-t tett ki.

Ilyen körülmények között az elmaradott országok politikai vezető köreiben, a helybeli burzsoázia haladó részében, többé-kevésbé, hol lassabban, hol gyorsabban kezd világossá válni, hogy a gazdasági elmaradottság leküzdésének útja az imperializmus gazdaságától való függés megszüntetésén vagy legalábbis — a legközelebbi perspektívát illetően — a függés minél nagyobb csökkentésén keresztül vezet.

8. táblázat.

A beruházási felszerelések és vaskohászati termékek importja
a délkelet-ázsiai országokba

Országok	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	Össze- sen 1949— 1955	%o-os rész- arány 1949- 1955 közt az egész imp.-ban
	Millió dollárban								
India	479,7	340,0	346,1	357,6	313,0	342,4	438,9	2617,6	25,2
Indonézia	95,6	76,7	123,7	203,5	140,0	125,0	106,3	870,8	18,2
Malájtöld	74,6	75,4	148,5	167,5	120,8	105,4	124,1	816,3	10,4
Fülöp-szigetek	116,2	52,9	78,6	92,7	111,3	117,8	135,1	704,6	21,5
Pakisztán	59,4	69,0	88,2	128,9	61,4	116,5	107,6	631,0	21,6
Indokína	58,0	50,3	57,5	106,0	97,1	77,5	71,5	517,9	22,6
Ceylon	30,5	23,8	42,9	51,2	45,9	33,9	51,1	279,3	13,0
Burma	20,3	15,7	17,8	32,0	35,5	50,8	56,0	228,1	21,1

(Forrás: BIKI, 1956. április 17.)

Erre a mai világgazdasági és világpolitikai helyzetben meg is van az objektív lehetőség. Vagyis *megváltozott a gazdasági elmaradottság leküzdésének perspektívája.*

A szocializmus és az imperializmus erőviszonyaiban a második világháború közvetlen eredményeként, majd az ezt követő években — lényegében két vonalon — nagy változás ment végbe. Az első az, hogy Európában és Ázsiában több mint 700 millió lakosú 11 ország (NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Albánia, Kína, Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, Vietnami Demokratikus Köztársaság) lerázta a kapitalizmus igáját és a szocializmus építésének útjára lépett. Ezen a vonalon az imperializmus gyengülése közvetlenül a szocializmus erősödését jelentette, minthogy a felsorolt országok a szocialista világrendszer részévé váltak. Ennek eredményeképpen ma, ellentétben a második világháború előestéjét jellemző helyzettel, a kapitalista országok tengerében egyedül álló Szovjetunió helyett a 900 milliós szocialista világrendszer áll szemben és versenyez a kapitalista világgal. A másik, ugyancsak rendkívül fontos vonal az imperializmus hátsó-országában, a gyarmati és függő országokban végbement fejleményeket foglalja magában, melyeknek eredményeként a legégetőbb és legélesebb kérdésként került napirendre a szegényletes gyarmati rendszer teljes felszámolása. Ez a szemünk lát-

tára végbemenő folyamat alapjaiban rendíti meg az imperializmus világrendszerét.

Az imperialista országok gyarmatain és félgymatain a második világháború előtt mintegy 1500 millió ember élt. Közülük a legutóbbi évtizedben több mint 1200 millió szabadult fel a közvetlen imperialista elnyomás alól. Ezeknek az országoknak felsorolása hosszú listát alkot: Kína, Korea, Indokína, Fülöp-szigetek, Indonézia, Burma, India, Pakisztán, Szíria, Libanon, Egyiptom, Szudán, Líbia, Tunisz, Marokkó, Aranypart stb. Persze a kivívott függetlenség valóságos mértékében jelentős különbségek vannak az egyes országok között. Az imperialisták ugyanis a mostani korszakban még fokozottabban, mint az első világháború után alkalmazzák azt a „rendszeresen elkövetett csalást, hogy politikailag független államok létesítésének leple alatt tőlük gazdasági, pénzügyi és katonai tekintetben teljesen függő államokat hoznak létre“.* Erre tipikus példák Líbia, Dél-Korea, Dél-Vietnam, a Fülöp-szigetek. Ma azonban ezek a kísérletek számos országban már sokkal kevesebb sikerrel járnak, mint az első világháború utáni időszakban, mert az imperializmus pozíciói jóval gyengébbek, az antiimperialista erők pedig — éppen a szocialista tábor létezése folytán — sokkal erősebbek, mint akkor. Sok, nemrég felszabadult ország valóban politikai önállóságot és függetlenséget szerzett, pld. India, Indonézia, Burma, Egyiptom stb., s kétségtelen, hogy a politikai szabadság az első, méghozzá igen fontos feltétele a teljes függetlenség, a gazdasági önállóság elérésének.

Az imperializmus szoros értelemben vett gyarmati rendszere tehát rendkívül összezsugorodott — s hozzátehetjük, szinte napról napra zsugorodik, hiszen csak a legutóbbi másfél év során öt korábbi gyarmat vált önálló országgá (Szudán, Tunisz, Marokkó, Aranypart és Malájföld) —, s ma lényegében az afrikai földrészen találunk még nagy gyarmati területeket, míg Ázsiában a korábbi hatalmas angol, holland, francia gyarmatokból csak csekély töredékek maradtak meg. De e területeken is mind nehezebbé válik a nemzeti-függetlenségi törekvések fékentartása.

Megengedhetetlen leegyszerűsítése volna azonban a végbement fejlődésnek, ha feltételeznénk, hogy az állami függetlenségre, önállóságra szert tett korábbi gyarmatokon és félgymatokon megszűnt az imperializmus politikai, még inkább gazda-

* Lenin Művei 31. köt. 144. o. Szikra. 1951.

sági befolyása. E befolyás csökkenésének mértéke az érintett országok történelmileg meghatározott körülményei folytán igen különböző. Az azonban kétségtelen, hogy mindezekben az országokban elsősorban a dolgozó tömegek, de sok helyütt a nemzeti burzsoázia is elől jár az imperialista befolyás minden téren való csökkentéséért folyó harcban. Ennek útja pedig nem lehet más, mint az illető országok gazdasági önállóságának megteremtése, elmaradottságuk felszámolása.

Leszögezve, hogy a volt gyarmati országok elmaradottsága gyökeresen és véglegesen csakis az imperialista világrendszertől való teljes elszakadás alapján számolható fel, megállapíthatjuk, hogy ma már számos országban komoly lehetőség nyílt arra, hogy az elmaradottságot — és vele az imperializmustól való függést — jelentősen csökkentsék, viszonylag gyors előrehaladást érjenek el gazdaságuk, különösen iparuk fejlesztésében. Ez a megállapítás a következő tényeken alapszik. Ma már a vezető imperialista országoknak egyszerűen nem áll módjukban az elmaradott országokra olyan mérvű gazdasági és politikai nyomást gyakorolni, mint tették ezt a második világháborút megelőző időszakban, sőt részben még közvetlenül a háború utáni években is. A politikai függetlenséget nyert országok nagy száma, ezen országok fokozódó összefogása (aminek legfontosabb és legmesszebb mutató bizonyítéka az 1955. évi bandungi értekezet volt), jelentős súlyuk az ENSZ-ben, nem utolsósorban pedig az ezen országok iránt baráti és segítő magatartást tanúsító szocialista világrendszer létrejötte és állandó erősödése ennek legfőbb akadályai. Mindezek alapján jelentős változások mentek végbe a tekintetben, hogy az imperializmus milyen mértékben meghatározó tényezője ezen országok további gazdasági (és politikai) fejlődésének. Az imperializmus korszakának kezdete óta a gyarmatok és függő területek gazdasági fejlődésének általános és fő tendenciája az volt, hogy ezeknek az országoknak az elmaradottsága a vezető tőkésországokhoz képest fokozódott. Az elmúlt 10 évben végbement fejlődés eredményeképpen az *elmaradottság fokozódása*, ismérveinek további növekedése *már nem általános és nem fő tendenciája ezen országok fejlődésének*.

Melyek azok a főbb tényezők és folyamatok, amelyek e tendencia érvényesülésének területét erősen leszűkítették és ma lényegében az imperialista hatalmak közvetlen, legdurvább gyarmati uralma alatt álló, valamint egyes politikailag független, de gazdaságilag teljesen valamelyik imperialista nagyhatalomnak kiszolgáltatott (pld. néhány latin-amerikai ország) terü-

letére korlátozzák. Az elmondottak mellett még a következő tényezőknek van ebben jelentős szerepe. Egyrészt az elmaradott országok egy sorában a második világháború időszakában végbe ment, az adott országok korábbi színvonalához képest nem lebecsülendő ipari fejlődésnek és annak, hogy egy sor elmaradott országban az uralmon levő nemzeti burzsoázia jelenleg is komoly erőfeszítéseket tesz e fejlődés folytatására és meggyorsítására.

Másrészt az erre törekvő országoknak most már módjukban van ipari felszerelésekért máshova is fordulniok, nem függnek e tekintetben teljesen az imperialista hatalmak kényétől-kedvétől. Máshova — ti. a szocialista országokhoz, amelyekben az utóbbi évtizedben az ipar olyan gyors fejlődése és szerkezeti átalakulása ment végbe, amely lehetővé teszi, hogy a szocialista országok mindinkább fokozódó mértékben az ipari berendezések, közlekedési eszközök, mezőgazdasági gépek, általában a gazdaság fejlesztéséhez szükséges modern munkaeszközök szállítóiként léphessenek fel az elmaradott országokban. Emellett a szocialista iparosítás a nyersanyagok, köztük számos olyan nyersanyag iránti szükséglet fokozódását eredményezte, amelyek az elmaradott országok fontos exporttermékei. Így az elmúlt években a szocialista és az elmaradott országok fejlődése mindkét fél szempontjából kívánatosra tette a gazdasági kapcsolatok kiépítését, és létrejött a lehetőség is, hogy ez mindkét fél számára előnyösen történjék, mert gazdaságuk szerkezete kiegészíti egymást. Ez elősegíti, hogy az elmaradott országok ráutaltsága az imperialista hatalmakra (mint nyersanyagvásárlókra és gépeladókra) csökkenjen.

Ilyen tényező továbbá az is, hogy az elmaradott országok többségében tudatosan és az állam gazdasági életbe való beavatkozásának felhasználásával törekednek meggyorsítani a gazdasági fejlődést. Alig van olyan önálló elmaradott ország, melynek ne volna többé vagy kevésbé átfogó rövidebb-hosszabb időre szóló gazdaságfejlesztési programja vagy állami terve. Természetesen az állam gazdasági életbe való beavatkozásának hatékonysága attól függ, hogy milyen mértékben igyekszik háttérbe szorítani a kapitalizmust, az egyéni profitérdekeket az állami érdekkel szemben. Hogy ez mennyire valósul meg, az viszont a mindenkori osztályerőviszonyoknak, a dolgozó osztályok hatalomban való részesedésének, vagy legalábbis arra gyakorolt nyomásának függvénye.

Ezenkívül a „későnjövőeknek“ kedvez az, hogy készen átvethetik a fejlett tőkés- és szocialista országokban kialakított modern technikát, ami számukra a munkatermelékenység gyors emelését biztosíthatja.

Mindezek alapján *napjainkban az elmaradott országok fejlődésének fő tendenciája az, hogy az imperialista hatalmak elkeseredett ellenállása, gazdasági és politikai manőverei, nem egyszer pedig nyílt katonai beavatkozása ellenére mind több ország szerzi meg politikai függetlenségét, mind több ország ér el sikereket a gazdasági elmaradottság leküzdésének útján.* E tendencia érvényesülését elősegítik — egyes országokban pld. Egyiptomban, Indiában már ma is jelentős mértékben — a szocialista országokkal kiépülő gazdasági kapcsolatok. E kapcsolatok alakulása a két rendszer gazdasági versengésének fontos porondja, s az itt folyó küzdelem jelentősen befolyásolni fogja az elmaradott országoknak nemcsak gazdasági, hanem politikai és társadalmi fejlődését is, és ezáltal komoly tényezőjévé válhat annak, hogy az erőviszonyok a világban még inkább a szocializmus és a béke erői javára tolódjanak el.

Hogyan áll meg az elmaradottság megváltozott prespektívájára vonatkozó megállapítás a gazdasági életre vonatkozó tények, statisztikai adatok tükrében? A polgári közgazdák többsége, haladók és reakciósook egyaránt, azt állítja, hogy a fejlett és elmaradott országok közti szakadék állandóan szélesedik. Ezt — statisztikai adatokkal is — alátámasztani látszik az ENSZ 1955-ről szóló Világ gazdasági Jelentése.²⁴ Mit mond e jelentés? Mindenekelőtt azt, hogy 1938 és 1954 között az egy főre jutó össztermelés tekintetében az elmaradott és a fejlett országok közti szakadék nőtt. Ezt a 130. oldalon levő táblázat adatai alapján beigazolt ténynek vehetjük.

Ezt a fejlődést a jelentés azzal magyarázza, hogy bár az elmaradott országoknak mind ipara, mind mezőgazdasága kb. ugyanolyan ütemben fejlődött, mint a fejlett országoké — s el kell ismerni, hogy ez már magában véve is nem csekély eredmény — a mezőgazdaság általánosan lassúbb fejlődése az elmaradott országokban ezen ágazat nagy súlya miatt lehúzza az össztermelés növekedésének ütemét. Ehhez mindjárt azt a megjegyzést fűzhetjük, hogy az elmaradott országok iparosodásával párhuzamosan nő az ipar súlya, és ez máris egy olyan tényező, amely a szakadék további szélesedése ellen hat, s annál jobban,

²⁴ UN. World Economic Survey 1955. New York 1956.

9. táblázat

A fejlett és az elmaradott területek termelési indexei

	Össztermelés			Népesség			Egy főre jutó termelés		
	Háború előtt*	1954	1954	Háború előtt**	1954	1954	Háború előtt	1954	1954
	1948 = 100 h. e. = 100			1948 = 100 h. e. = 100			1948 = 100 h. e. = 100		
Tőkés világ	78	130	161	86	109	127	91	119	131
Mezőgazdaság	91	117	128				106	107	101
Bányászat	77	122	158				90	112	128
Feldolgozó ipar	70	140	200				81	128	157
Fejlett országok***	75	131	175	91	108	119	83	122	147
Mezőgazdaság	89	115	129				98	107	108
Bányászat	79	112	142				87	104	119
Feldolgozó ipar	69	140	203				76	130	171
Elmaradott országok	90	126	140	83	110	133	109	115	105
Mezőgazdaság	96	121	126				116	110	95
Bányászat	71	157	221				86	143	161
Feldolgozó ipar	73	136	186				88	124	140

(Forrás: World Economic Survey 1955. 25. és 32. o. alapján.)

* Az adatok a bányászatot és a feldolgozó ipart illetően 1938-ra, a mezőgazdaságban 1934—38. átlagára vonatkoznak.

** A fejlett országokban 1938. évi, az elmaradottakban 1934—38. évi átlagadatok.

*** Ausztrália, Kanada, Nyugat-Európa, Japán, Újzéland, Dél-Afrikai Unió és Egyesült Államok.

minél gyorsabb ütemű lesz az iparosítás. Erről tanúskodnak az 1948 óta végbement fejlődés számai. Míg az egész időszakban a fejlett országok egy főre jutó össztermelése 47, az elmaradottaké pedig csak 5%-kal nőtt, addig 1948 és 1954 között a megfelelő adatok: 22 és 15%. Külön a feldolgozó iparra vonatkozóan pedig megfelelően 71 és 40 (1938—54), illetve 30 és 24% (1948-tól 1954-ig). Az egy főre jutó termelés lassúbb növekedésében közrejátszott az is, hogy az elmaradott országokban gyorsabb ütemű volt a népszaporulat. Ezzel kapcsolatban felmerül az elmaradott országok jövőbeni fejlődésének fontos problémája: a népesedés és a tervszerű népesedési politika kérdése, amellyel azonban e helyütt nincs mód foglalkozni.

Véleményem szerint az 1938 és 1954 közti fejlődés globális adataiból nem lehet a fejlett és az elmaradott országok viszonylagos fejlődésének jelenlegi, még kevésbé jövőbeni tendenciáira

megalapozottan következtetni. Mégpedig azért nem, mert a 16 évnvi időszakban gyökeresen különböző jellegű szakaszokat csapnak együvé. Tudniillik az első 8—10 évben a jelenleg önálló, elmaradott országok többsége még az imperialista hatalmak gyarmata volt, és gazdasági fejlődésüket döntően e hatalmak érdekei határozták meg. Az említett időszak utolsó éveiben azonban végbementek az előzőekben leírt döntő változások, amelyek jelenleg és a jövőben egyre fokozódó mértékben határozzák meg az elmaradott országok gazdaságának alakulását. Ezek hatása 1954-ig még nem, vagy csak elenyésző mértékben mutatkozhatott meg. Azonban már ennek az időszaknak az utolsó éveiben is kimutathatók egyes, mégpedig igen fontos területeken olyan változások, amelyek alapján indokolt optimizmussal ítélni meg a jövőbeni tendenciákat. E fontos területek az egész népgazdaság további fejlődése szempontjából meghatározó jellegű energia-, valamint acéltermelés és -fogyasztás. Az említett Világgazdasági Jelentés közli az erre vonatkozó abszolút adatokat, de nem közöl megfelelő megoszlási és dinamikus viszonyszámokat, s ezért nem tárja fel a fejlődés kedvező mozzanatait. E viszonyszámokat kiszámítva (lásd a következő táblázatokat) érdekes képet nyerünk.

10. táblázat

Energiatermelés és -fogyasztás a fejlett és az elmaradott országokban
(Százalékos megoszlás, szénre való átszámítás alapján)

	T e r m e l é s			F o g y a s z t á s		
	1937	1944	1954	1937	1944	1954
Fejlett országok	91,1	85,7	81,6	94,6	93,2	92,0
Elmaradott országok	8,9	14,3	18,4	5,4	6,8	8,0
Ebből:						
Latin-Amerika	4,3	6,6	7,8	2,0	2,9	3,9
Latin-Amerika Venezuela nélkül	2,0	2,2	2,4	1,3	2,8	3,5
Délkelet-Ázsia	3,1	2,6	2,9	2,7	2,6	2,8
Közel-Kelét és Afrika	1,5	5,2	7,7	0,7	1,3	1,5

(Forrás: World Economic Survey, 1955. 40. o. 8. táblázat alapján.)

A táblázatból a fontosabbak és jellemzőbbek a fogyasztás adatai, mert az elmaradott országokból nagy mennyiségű energiahordozót, mindenekelőtt kőolajat exportálnak a fejlett tőkés-országokba. A fogyasztási adatok az elmaradott országok részarányának állandó és gyors növekedését tanúsítják.

11. táblázat

Nyersacél-termelés és -fogyasztás az elmaradott országokban

	Évi átlagok 1000 tonnában					Termelés a fogyasztás %-ában	
	Termelés			Fogyasztás		1936—38	1952—54
	1936—38	1946—48	1952—54	1936—38	1952—54		
Összesen	1,225	2,141	3,783	5,044	9,935	24,3	38,0
India	933	1,289	1,615	1,360	1,986	68,6	81,3
Brazília	81	404	1,027	430	1,438	18,8	71,4
Mexico	120	280	484	326	821	36,8	59,0
Chile	—	27	292	141	273	—	107,0
Törökország	—	91	162	164	429	—	37,7
A fenti országok az összes %-ában	93	98	95	48	50		

(Forrás: World Economic Survey 1955, 44. o. alapján)

A táblázat adataiból két következtetést vonhatunk le:

1. Az elmaradott országok együttesen acélfogyasztásuk nagyobb részét fedezi hazai forrásokból, mint a háború előtt, mégpedig a legjelentősebb és legnépesebb ázsiai és latin-amerikai országokban sokkal nagyobb részét, s ezt amellett, hogy a fogyasztás rendkívül megnőtt (nem egy országban 2—3-szorosára).

2. Az elmaradott országok acéltermelése még 1952—54-ben is egynéhány országra koncentrálódott. Ezeknek a fejlett tőkés-országoktól való függése e fontos alapanyaggal való ellátásukat illetően megszűnőben van, és a most megvalósuló terveikben tovább is nagymértékben fejlesztik acéliparukat.

Mint említettem az ipari termelés növekedése 1938 és 1954 között nagyjából egyforma volt a fejlett és az elmaradott országokban. A legutóbbi években azonban a fő elmaradott országokban az ipar fejlődése jóval gyorsabb volt, mint a vezető ipari tőkésországokban. Ez kitűnik a túloldali táblázat adataiból.

Az ipari termelés ilyen alakulása azt eredményezi, hogy nő az elmaradott országok részesedése a világ ipari termelésében, ami a sokat emlegetett szakadék szűkítésének fontos vonása és jövőbeni csökkentésének záloga.

Az elmondottak, úgy vélem, kielégítően bizonyítják az elmaradott országok alapvető fejlődési tendenciájának megváltozását. Az új tendencia ott és olyan mértékben válik uralkodóvá,

12. táblázat

Az ipari termelés alakulása egyes országokban
(1950 = 100. a: egész ipar, b: feldolgozó ipar)

	Fő ipari országok*									
	Egyesült Államok		Anglia		Franciaország		Olaszország		Kanada	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
1955	124	124	120	122	139	137	149	149	126	118
1956	128	128	120	121	152	155	162	161	135	125

Főbb elmaradott országok

	India		Brazília		Argentína		Chile		Mexico		Algéria		Egyiptom**	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
1955	135	137	138	136	112	110	142	143	128	129	146	149	121	123
1956	148	150	136	134	111	109	145	151	133	135	136	137		

(Forrás: Monthly Bulletin of Statistics 1957. jan. és júl. National Bank of Egypt. Economic Bulletin. Vol. X. No. 1.)

* Japán és Nyugat-Németország ipari fejlődése ennél gyorsabb, de ezek az országok csupán az 1950-es évek elején érték el a háború előtti színvonalat, s így a velük való összehasonlítás bizonyos fokig torz képet adna.

** 1951 = 100.

ahol és amilyen mértékben az elmaradott országok elszakítják *imperialista jellegű* gazdasági kapcsolataikat, kiválnak az *imperialista rendszerből*. Az 1950-es években ez a folyamat fokozódó lendülettel ment végbe és a *döntő fordulat már megtörtént*. Ma, éppen 200 évvel Plassey, a gyarmatosítók legnagyobb győzelme után, amellyel porba döntötték — s a büszke hódítók úgy hitték örökre — India függetlenségét, s éppen 100 évvel az indiai nép legnagyobb, bár sikertelen, az angolok által brutálisan vérbefojtott, felkelése után az egykori legyőzöttek, s velük együtt sok százmilliónyi lakosú ország, már határozottan ráléptek és a szocialista országok segítségét élvezve előre haladnak a gazdasági fejlődés, az egyenjogúság s a szabadság útján, amelyről soha, semmilyen erő többé le nem térítheti őket.

Bródy András

A NEHÉZIPAR NÉHÁNY FAJLAGOS MUTATOJÁNAK ALAKULÁSA

(KÍSÉRLET AZ INPUT-OUTPUT MÓDSZER ALKALMAZÁSÁRA¹⁾)

Az input-output rendszer az újratermelési folyamat ábrázolására, számszerű leírására törekszik. Elmélete W. Leontief nevéhez fűződik,² bár feltűnő szellemi rokonságban áll a tervgazdálkodásra való áttérés folyamán megalkotott sakktáblaszerű társadalmi termékmérleggel, valamint az anyagmérlegek rendszerével.³

Itt a rendszer részletes ismertetése nem volna helyénvaló, ezért utalva a már megjelent magyar tanulmányokra,⁴ az alábbiakban röviden összefoglaljuk — Leontief nyomán⁵ — az alapvető egyenletrendszer felállításához vezető gondolatmenetet.

A népgazdaság egymással kölcsönös kapcsolatban álló nagyszámú munkafolyamat kombinációja. Minden ilyen munkafolyamatnak, vagy az egymáshoz hasonló munkafolyamatok egy csoportjának megfelel egy *szektor*. (Például: a szövő, fonó, kikészítő munkafolyamatok együtt a textilipar szektorát alkot-

¹ E dolgozat az intézet ipari osztályán folyó kutatás egyes részleteit tartalmazza. Hogy a témát a rendelkezésre álló hely korlátozottsága ellenére teljesebben bemutatthassuk, az apróbetűs részekben bizonyítás és kifejtés nélkül utaltunk a kutatásban részletesen vizsgált, de itt elhanyagolható problémákra.

² W. W. Leontief: *The Structure of American Economy*. Első kiadása 1941. Idézett kiadás: New York, 1953.

³ A Szovietunió első ilyen mérlegei 1926—31 között nyilvánosságra kerültek és világszerte ismertek voltak. Vö. Dobb: *Soviet economic development since 1917*. 313—336. o.

⁴ Kenessey—Nemény—Szakolczay: *A ráfordítás-kibocsátás (Input—Output) rendszer vázlatos ismertetése*. Statisztikai Szemle, 1957. február és március.

Bródy: *Input—Output. Módszer a nemzetgazdasági folyamatok elemzésére*. Közgazdasági Szemle. 1957. február.

⁵ Leontief i. m. 33—45. és 202—203. o.

hatják, de — legalábbis elvben — az egyes munkafolyamatok, sőt azok egy része is, például a selyemszövés, vagy akár egy bizonyos fajta selyem szövése is, önálló szektorokat alkotnak.)⁶

Minden munkafolyamat adott időszakasz alatt elfogyaszt bizonyos javakat, amelyek más szektorokból erednek, és működése révén létrehoz bizonyos javakat, amelyeket más szektoroknak ad át. A termékek ilyen áramlását leírhatjuk egy, a társadalmi termék sakktáblamérlegéhez sokban hasonló táblázatban.

E táblázatban minden szektornak egy sor és egy oszlop felel meg. A sorok a termékek elosztását mutatják a különböző felhasználók (oszlopok) közt, a sorösszeg a „szektor szinten” számított teljes termeléssel egyenlő. Az oszlopok az önköltség (pontosabban: a vásárlások) összetételéről adnak képet, termelők (sorok) szerint, összegük pedig az összes kiadást adja.

Az alapvető feltételezés mármost az, hogy a technikai színvonal változatlansága esetén

valamely szektor minden egyes önköltségtényezője arányos a szektor teljes termelésével, azaz mind külön-külön, mind együttesen követi a teljes termelés növekedését vagy csökkenését.

Ez a feltételezés az összes összefüggéseket lineárisakká teszi, és ezért számológépen számíthatóvá, még akkor is, ha a szektorok száma igen nagy. Az n szektorból álló séma általában n számú n ismeretlenes egyenletté, amelyből a különbözőképp definiálható n ismeretlen kiszámítható. Aszerint, hogy az egyenletrendszerben mit tekintünk ismeretlennek és mit adottnak, különböző problémákra kaphatunk választ.

Ismételjük meg az elmondottakat matematikai formában:

Legyen n különböző szektorunk. ($i = 1, 2, 3, \dots, n$.) Jelölje x_{ik} azt a termékmennyiséget, amelyet az i . iparág a k . iparágnak szállít.⁷ Az első index a sor, a második az oszlop mutatója, azaz az első index az előállító, a második a felhasználó iparágot jelenti.

X_i -vel jelöljük az i -edik iparág teljes termelését, azaz mindazt, amit az összes szektornak szállít. Tehát

$$X_i = x_{i1} + x_{i2} + x_{i3} + \dots + x_{in},$$

⁶ A továbbiakban általában iparágakról lesz szó, így a „szektor” vagy „iparág” kifejezést azonos értelemben használjuk.

⁷ Értékben (pénzben) mérve. Látni fogjuk azonban, hogy használati értékekben is lehet mérni.

amit rövidebben az összeadást jelző szumma jellel is írhatunk:

$$I. \quad X_i = \sum_{k=1}^n x_{ik},$$

ahol a k index az összegezés közben végigfut az összes (n . számú) szektoron.

Alapfeltételünk matematikai formába öntve azt jelenti, hogy ha egy iparág teljes termelésével elosztjuk az iparág önköltségének minden elemét, akkor a kapott hányadosok — változatlan technikai színvonal esetén — konstans számok, amelyek függetlenek a termelés mennyiségének bármilyen változásától. Mivel e konstansokat csak a technikai fejlődés változtathatja meg, a technikai színvonal jellemzésére alkalmas koefficienseknek tekinthetők. E koefficiensek sokban hasonlítanak a mi normatíváinkhoz vagy fajlagosainkhoz. A koefficiensek matematikai definíciója:

$$II. \quad a_{ik} = \frac{x_{ik}}{X_k}$$

azaz, a k . szektorban felhasznált i . termék felhasználási koefficiensét megkapjuk, ha a k . szektorban felhasznált i . termék mennyiségét (x_{ik}) elosztjuk a k . szektor teljes termelésével (X_k). E két egyenlet (I. és II.) összevonásával jön létre az alapvető egyenletrendszer.

A II. egyenletből $x_{ik} = a_{ik} X_k$, ezt behelyettesítve az I. egyenletbe, kapjuk

$$III. \quad X_i = \sum_{k=1}^n a_{ik} X_k$$

Ezt az egyenletet sorban felírhatjuk $i = 1, 2, 3, \dots, n$ -re⁸

⁸ Az ilyen egyenleteket a nyugati irodalomban termelési függvényeknek nevezik.

Az egyenletrendszert egyébként matematikailag még tömörebben is fel lehet írni, a matrix-írásmóddal (a nyugati irodalomban általában így szerepelnek). A jelölésmód

$$Ax = x,$$

ahol A az együtthatókból alkotott matrix, x pedig a teljes termelések vektora. Ha az egyenletrendszer nem homogén, ami gazdaságilag azt jelenti, hogy nem zárt, azaz a termelő fogyasztáson kívül még egyéb extern fogyasztás (közületi és személtves fogyasztás, felhalmozásra kerülő termék stb.) is szerepel benne —, akkor az egyenletrendszer alakja

$$Ax + y = x,$$

ahol az y vektor jelenti ezt a külső fogyasztást.

és az így nyert egyenletrendszer megoldása adhat választ különböző kérdéseinkre.

A táblázatot azonban „visszafelé” is olvashatjuk, azaz nem a termékek áramlását követjük, hanem ezek ellenértékének elmentés irányú mozgását. Ebben az esetben x_{ik} azt az árat jelenti, amelyet a k . iparág fizet az i . iparágban a felhasznált termékért. Így az előbbihez hasonló egyenletrendszert kapunk, ahol, ha P_i jelenti az i . termék egységének árát

$$\text{IV.} \quad P_i = \sum_{k=1}^n a_{ki} P_k \quad (i = 1, 2, 3, \dots, n).$$

E képlet a fenti III. egyenletnek ügyszólván „tükrörképe”, mivel csak az a indexei cserélődtek fel. Jelentése pedig az, hogy valamely i . termék egységének ára meghatározható, ha összeadjuk az előállításához felhasznált többi termék „normativa szerinti” mennyiségének (a_{1i} , a_{2i} , a_{3i} , ..., a_{ni}) és egységárúknak (P_1 , P_2 , P_3 , ..., P_n) szorzatait.

Utóbbi egyenletrendszer rávilágít, hogy hol ütközik Leontief elmélete a munkaértékelmélettel. Leontief ugyanis a „háztartási szektort” is iparágként tekinti, amelynek terméke az eleven munka és a „tőkeszolgálatok”, költségei pedig a személyes fogyasztás és az akkumuláció. Az ellentmondás azonban megoldható, és a munkaértékelméletből kiindulva is felépíthetők a fentiekkel analóg egyenletek, mégpedig anélkül, hogy szükségünk volna a koefficiensek változatlanságának nem mindig jogosult feltételezésére.

Aszerint, hogy az egyenletrendszert mire használjuk, mit akarunk kiszámítani belőle, különböző feltételezésekkel kell élnünk. A gyakorlati adatgyűjtés és számítás pedig különböző egyszerűsítéseket, elhanyagolásokat, becsléseket tesz elkerülhetetlenné. E két forrásból erednek a számítások hibái, pontatlanságai.

Röviden összefoglalva, a számítások célja lehet

a) a koefficiensek által meghatározott értékarányok, azaz az árrendszert főbb arányainak számítása, ezzel kapcsolatban az adópolitikai intézkedések ármódosító hatásának számítása,

b) valamilyen követelményből (a végső fogyasztás nagyságából, vagy valamilyen iparág kívánt termeléséből stb.) kiindulva az ezzel arányos vagy ezzel összeférő termelési szintek megállapítása az összes szektorok számára,

c) egyéb vegyes számítások, mint pl. egyes koefficiensek megváltozásának hatása az árakra vagy a szükséges termelési szintekre, import-export összefüggések vizsgálata, beruházási alternatívák stb., stb

A számítások elvi megoldása több-kevesebb feltételezést kíván. Ilyen feltételezés például a termelési szintek számításánál az a fent ismertetett absztrakció, hogy a koefficiensek (fajlagosok) függetlenek a termelés méretétől, azaz pl. kétszerannyi nyersvas termeléséhez kétszerannyi vasércet, kokszra, elektromos energiára stb. van szükség. Felhasználjuk azt a feltételezést, hogy a bővített reprodukciót megközelíthetjük egy olyan sémával, amely csak az egyszerű reprodukciót tükrözi. Más számítások

esetében feltételezzük, hogy valamely végterméket csak egyetlen *gazdaság* technológiával lehet előállítani és ez a technológia nem függ a termelés méretétől. Általában feltételezzük, hogy termelés és fogyasztás időbelileg egybeesnek stb. Az ilyen feltételezések jogosultságát mindig csak a konkrét számítás céljának szemszögéből lehet megítélni, és az is lehetséges, hogy általában elfogadhatatlan feltételezések bizonyos körülmények közt, szűk határok közt, jogosultak és nem okoznak számítási hibákat.

Másképp állunk a *gyakorlati* számítások esetén szükséges *becslésekkel, egyszerűsítésekkel*. Ezek minden számításban kisebb-nagyobb mértékben közrejátszanak, mivel szükségességük a statisztikai adatok pontatlanságából, elégtelenségéből, kevéssé részletezett voltából fakad. Így például sohasem dolgozhatunk olyan egyenletrendszerrel, amelyben minden terméknek megvan a maga egyenlete. (Az egyenletek száma így több száz-ezer volna.) Ezért össze kell vonnunk, aggregálnunk kell egy-egy szektorba több rokon terméket, esetleg egész gyártási ágakat, sőt iparágakat.

Ugyancsak pontatlanság származhat abból, hogy a statisztikai adatok mindig az egyensúly látszatát keltik. Ha összeállítjuk pl. egy időszak széntermelésének elosztását a különböző felhasználók közt, akkor a holt adatok mit sem mondanak arról, hogy az időszakban szénfelesleg vagy szénhiány volt-e, kevés volt-e belőle, és ezért helyettesíteni próbálták más energiahordozókkal, vagy ellenkezőleg, bősége miatt kiszorította az olajat vagy az elektromos energiát bizonyos területeken.

Bizonyos pontatlanság származik abból is, hogy sémánk csak a szó szoros értelmében vett termelésre, értékalkotásra vonatkozik, és ezt *termékcseré* formájában szemlélteti. Ezért problematikussá már a mezőgazdasági adatok feldolgozása is (mivel a termékek jelentős része nem kerül piacra), de fokozódnak a problémák a kereskedelem (bel- és külkereskedelem), az államháztartás, a származékos jövedelmek keletkezése és az ebből történő fogyasztás révén. E területeken a módszer alig ad többet alapos és rendszerezett adatgyűjtési lehetőségnél.

Adatgyűjtésünk és hiányai

A jelenlegi iparstatisztikai (valamint külkereskedelmi, közlekedésügyi stb.) adatszolgáltatás egyetlen évben sem ad lehetőséget az ipar egészére vonatkozó részletes séma elkészítésére. Talán kivétel lehetett volna az 1948-as és az 1949-es év, amikor az éves jelentésben minden vállalatnál bekérték a részletezett anyagfogyasztást, természetes mértékegységekben. Ez azonban semmilyen feldolgozásra nem került, az alapadatokat pedig selejtezték.

Még nehezebb folyamatos (évenkénti) adatokat összeállítani a csoportosítás rendszerének állandó változása miatt, ugyanis az új rendszerben mindig csak a legfontosabb adatsorokat rekonstruálták,⁹ a többi adatot nem számolták át, az adatgyűjtéményt pedig általában selejtezték. (E változások legtöbbje csak

⁹ Általában csak a termelési, létszám- és béradatokat. Az egyéb felhasználás adatait (energia, anyag stb.) nem helyesbítették.

az illetékes K. S. H. előadó emlékezetében van rögzítve, az előadó azonban nincs mindig a K. S. H.-hoz rögzítve.)

E hibák természetesen nemcsak a termékmerleg-számításokat nehezítik meg, hanem mindenfajta pontosabb elemzőmunkát ingataggá tesznek.

A mi elemzésünket elsősorban a következők hátráltatták:

a) A termékek igen jelentős köréről nincs semmiféle elszámoltatás felhasználásukkal kapcsolatban. A Statisztikai Hivatal anyagosztálya igen kis létszámával csak a legfontosabb anyagokkal tud — ott sem mindig módszeresen — foglalkozni. A nehezebben megfogható termékek (öntvény, kovácsolt áru, gép, tömegcikk stb.) felhasználásáról semmilyen adatszolgáltatás és feldolgozás sincs, és így a nehézipar termelésének több mint feléről egyszerűen nem lehet pontosabban kikutatni, hogy mi lett a sorsa.

b) Ahol van adatszolgáltatás, ott a csoportosítás rossz. Az anyagmérlegek mind ez ideig kizárólag az ipar irányításának csoportosításában, tehát a minisztériumok mindenkori szervezete szerint készültek, ez pedig nem ad módot sem arra, hogy idősorokat képezzünk (a konstrukcióváltozások miatt), sem arra, hogy a termelési statisztikával egybevevessük őket (mert utóbbi, habár nem egész következetesen, mégis változatlan ágazati csoportosításban készül). Általában a K. S. H. nomenklatúrái osztályonként változók. Mászt jelent a gépipar az iparstatisztikában, mászt a beruházási statisztikában, ismét mászt az anyagosztályon és a közlekedéseknel, megint mászt a külkereskedelmi statisztikában és így tovább. Sőt, mivel az egyes osztályokon sincs a csoportosítás írásban lerögzítve,¹⁰ nyugodtan azt mondhatjuk: ahány szoba, annyi szokás.

Adatgyűjtésünk ezért csak az 1952—54. évekre vonatkozik (3 séma), és a nehéziparnak csak egy részét öleli fel. Hogy ilyen részletmegoldással és éppen ennek a részletnek az ábrázolásával kellett megelégednünk, az több körülmény eredménye. Ezeket csak jelezni kívánjuk az alábbiakban:

1. Teljes séma elkészítésére statisztikai adataink nem elégségesek. Míg a munkaerőre, szén- és elektromosenergia-fogyasz-

¹⁰ Az iparstatisztikai főosztály is csak most fektette le az ágazati csoportosítás utasításait. — Emiatt állandóak a viták az O. T. tervelőadóival is, akik a maguk részéről szintén egyéni csoportosításokkal dolgoznak. Nemcsak az iparág, de még a termék fogalma sem egyértelmű: az O. T. hengereltáru-mérlege mászt tekint hengereltárunak, mint a K. S. H. termelési, illetőleg felhasználási statisztikája.

tásra vonatkozó adatok rendelkezésre állanak, addig a többi anyag (termék és nyersanyag) fogyasztására vonatkozó statisztikánk vagy igen kezdetleges, vagy nem is létezik, vagy ha létezik is, csoportosítása céljainknak nem felel meg. Hozzávetőleges, rossz csoportosításban, évente más-más metodikával készült anyagstatisztika helyesbítése, az eltérések kikutatása csak azokon a területeken végezhető el, ahol az adatgyűjtő legalább közepes technológiai és gazdasági ismeretekkel és tapasztalattal bír.

2. A szektorok számának növekedése következtében egyre bonyolultabbá váló számítások elvégzése elektronikus számológép nélkül egyelőre nehézkes vagy megvalósíthatatlan, ezért a legkisebb olyan egységet kellett venni, amely összefüggéseiben még szoros és lehetőleg jellemző képet ad.

3. Olyan szektorokat kellett választani, ahol a szektor termelését lehetőleg természetes mérőszámmal (tonna, kWóra) mérhetjük, mivel erre inkább találunk statisztikai adatot. (Kivétel itt a gépipar volt.)

4. Így adódott a szénbányászat, vaskohászat, elektromos-energiaipar, vasúti szállítás, gépgyártás öt szektora, amely erősen kooperáló nehézipari „blokkot” alkot, és amely kb. az ipari termelés egyharmadát adja, az ipari dolgozóknak pedig mintegy felét foglalkoztatja.

5. Végül csak 1952 óta van használható anyagstatisztikánk, 1954/55. fordulóján pedig jelentős ár- és módszerváltozások következtek be, így adódott az 1952-től 1954-ig terjedő három év.

Még az adott határokon belül is lehetőség lett volna esetleg mélyebb bontásra (pl. a bányászatot fekete, barnaszén és lignitbányászatra bontva az adatok nyilván kisebb „véletlen” ingadozást mutatnának, mivel kiszűrődne belőlük a három szénbányászati szektor viszonylagos súlyának eltolódása okozta változás), azonban adatszerzési és számolási nehézségek miatt ettől el kellett tekintenünk.

Sémánk összeállításához két megjegyzést kell még fűznünk:

1. Mivel a saját termelésből való fogyasztás (szénfelhasználás a szénbányászatban; elektromos energia önfogyasztása, hálózati vesztesége és az erőművek egyéb villanyenergiafelhasználása; a kohászat hengereltáru-felhasználása karbantartásra, javításra és továbbfeldolgozás céljából; a gépipar belső kooperációja — gép mint anyag; a vasút önkezelési szállításai) általában nagymértékben emelkedett, a helyzet teljesebb áttekintése céljából helyesnek láttuk felvenni sémánkba. A többi

termelési koeficiens romlása más eljárás esetében¹¹ igen nagy-mértékű lenne, és ez nem helytálló és technikailag sem alátámasztható következtetésekre vezetne. A szénbányászat önfelhasználása, mivel dinamikája nem volt megállapítható, nem szerepel a sémákban. A számítások szempontjából zérusnak tekintettük.

2. Mivel nem kívántuk vizsgálni a fenti öt termelési terület és a külkereskedelem kapcsolatát (ez további igen bonyolult és jelenleg nehezen beszerezhető adatok feldolgozása mellett a séma bizonyos átkonstruálását tenné szükségessé, mert pl. nem kezelhető egyetlen tételben a vasérc, koksz, nyersvas, ötvözőanyag és hengereltáru behozatala mint „kohászati import“), ezért a sémát egy alapjában „autarkiás“ elképzelésre építettük fel. Úgy tekintettük ugyanis, mintha az egymásközi kapcsolatok mindenütt belső erőforrásokból történének (tehát mintha például a gépipar hengereltáru-felhasználását teljesen honi kohászatunk fedezné) és az importot mindenütt csak az „egyéb“ terület használná fel. Így tehát az importot mindenütt levontuk az „egyéb“ terület tényleges felhasználásából, hogy a sorok összege a *belföldi* termeléssel legyen egyenlő. Ez az eljárás ugyan vitatható, mert egyes esetekben olyan importáruról is szó van, amelyet belföldön hasonló minőségben nem tudunk előállítani, de általában (pl. a villamosenergia vagy a szén esetében, ahol pusztán *menyiségi* és nem minőségi hiány pótlásáról van szó) jogosultnak látszik.

Amikor az első ilyen magyarországi sémákat közöljük, úgy érezzük, néhány szót kell még szólnunk e sémák hibáiról. Valószínű, hogy szorgosabb búvárkodással, az adatok még szélesebbkörű felkutatásával, kollektív munkával, az ittenieknél sokkalta megbízhatóbb és egységesebb táblázatokhoz juthattunk volna. Úgy gondoljuk azonban, hogy ha aránylag csekély mun-

¹¹ Ha ugyanis azokat a termelési koeficienseket, amelyeket az önfogyasztás *nélküli* sémából csinálunk, nettó koeficienseknek nevezzük, míg az önfogyasztást is feltüntető séma koeficiensei a bruttó koeficiensek, akkor köztük a következő összefüggés áll fenn:

$$\text{a bruttó koeficiens} = \frac{x_{ik}}{X_k} \quad (i = 1, 2, \dots, n)$$

$$\text{a nettó koeficiens} = \frac{x_{ik}}{X_k - x_{kk}} \quad (i \neq k)$$

ha tehát x_{kk} , azaz a k . iparág önfogyasztása nő, a nettó koeficiens minden technológiai vagy értékbeni változás nélkül is romlani (nőni) fog.

kával is bizonyos eredményeket tudunk felmutatni, akkor ez mindenképpen a módszer előnyét mutatja, és ösztönzést jelent a táblázatok gondosabb és átfogóbb kidolgozására.

Sémáink pontatlansága — sok egyéb mellett — főképp a következőkből ered:

1. A különböző statisztikai források *ugyanarra* az adatra vonatkozóan gyakorta eltérnek egymástól.

2. Egyes adatsorok (pl. villamosenergia, szállítás) ágazati, mások (pl. szén- és hengereltáru-felhasználás) csak minisztériumi bontásban állnak rendelkezésre. A minisztériumi bontás átalakítása utólag igen fáradságos feladat és pontosan nem végezhető el. (Hozzá kell tennünk: az ágazati bontás rendszere is változott az ötéves terv folyamán (pl. közlekedés és ipar elhatárolása).

3. Gyakori a módszerbeli változás a statisztikai adatokban. Így az 1952—54. évek alatt — sok más mellett — megváltozott a vasút önfogyasztásának, a hengereltáru-visszanyereménynek, az illetményeszeneknek, a MÁV szervezetiének, a termékjegyzéknek stb. statisztikai kezelése.

4. A gépipari termelés elosztására semmilyen felhasználható statisztika nem állt rendelkezésre, azt a gépi berendezések átlagos avulása alapján próbáltuk szétosztani. (Tehát a mérlegbeszámolók — nem túlságos precíz — „gépi berendezés” rovatából kiindulva, éves átlagot képezve és feltételezve bizonyos évi avulási %-ot. Mindez bár nem nagyon hiteles, de a semminél jobb adathoz vezetett.) — E sorban tehát nem a ténylegesen kapott, hanem az egyszerű reprodukcióhoz szükséges (becsült) mennyiség szerepel.

5. A kohászati termelésből csak a hengereltárut tudtuk szétosztani. Az acél- és vasöntvény (és egyéb termék) szétosztására adat nincs. Feltételeztük, hogy ez is ugyanazon arányban oszlik szét (vagy legalábbis ez az arány az évek folyamán nem változik gyorsan).

Így sémáink számadatai mögött a részletszámítások, becslések és feltételezések serege húzódik meg. Ezek pontosságához sok szó férhet, azonban, ha már tévedni kell, legalább *konzekvensen* igyekeztünk tévedni, és így a három év adatait, ha nem is pontossá, de egymással összehasonlíthatóvá tenni. A nyert kép a következő:

Felhasználó szektorok	Szén	Hengerelt- áru	Villamos- energia	Gép	Vasút	Extern termelés	Összesen
1	2	3	4	5	6	7	8

Termelő szektorok

1952

1. szénbányászat, ezer vagon szén	—	190	512	45	261	852	1860
2. vaskohászat, ezer tonna hengereltáru	5	170	5	310	40	262	792
3. villamosenergia-termelés, ezer MWóra	319	432	677	325	201	2243	4197
4. gépipar, 10 millió Ft tervár	6	15	46	48	113	1602	1830
5. vasúti szállítás, 10 millió árutonnakm.	106	59	0	13	72	493	743
6. munkaerő, 100 fő/év	781	421	87	2527	1080	—	—

1953

1. szénbányászat, ezer vagon szén	—	218	602	47	286	947	2100
2. vaskohászat, ezer tonna hengereltáru	6	187	6	357	44	244	844
3. villamosenergia-termelés, ezer MWóra	363	406	815	380	207	2444	4615
4. gépipar, 10 millió Ft tervár	7	18	49	52	140	1954	2220
5. vasúti szállítás, 10 millió árutonnakm.	141	71	0	13	82	508	815
6. munkaerő, 100 fő/év	898	469	106	2695	1153	—	—

1954

1. szénbányászat, ezer vagon szén	—	227	601	56	287	979	2150
2. vaskohászat, ezer tonna hengereltáru	7	178	7	340	45	242	819
3. villamosenergia-termelés, ezer MWóra	400	421	915	380	213	2495	4824
4. gépipar, 10 millió Ft tervár	8	21	56	56	149	1800	2090
5. vasúti szállítás, 10 millió árutonnakm.	167	77	0	12	88	471	815
6. munkaerő, 100 fő/év	977	495	121	2565	1168	—	—

Felhasználó szektorok	Szén	Hengerelt- áru	Villamos- energia	Gép	Vasút
1	2	3	4	5	6
Termelő szektorok	1952				
1. szénbányászat, ezer vagon szén	—	,240	,122	,0246	,351
2. vaskohászat, ezer tonna hengereltáru	,00269	,215	,00119	,169	,0538
3. villamosenergia-termelés, ezer MWóra	,172	,545	,161	,178	,271
4. gépipar, 10 millió Ft tervár	,00323	,0189	,0110	,0262	,152
5. vasúti szállítás, 10 millió árutonnakm.	,0570	,0745	0	,00710	,097
6. munkaerő, 100 fő/év	,420	,532	,0207	1,38	1,45
	1953				
1. szénbányászat, ezer vagon szén	—	,258	,130	,0212	,351
2. vaskohászat, ezer tonna hengereltáru	,00286	,222	,00130	,161	,0540
3. villamosenergia-termelés, ezer MWóra	,173	,481	,177	,171	,254
4. gépipar, 10 millió Ft tervár	,00333	,0213	,0106	,234	,172
5. vasúti szállítás, 10 millió árutonnakm.	,0671	,0841	0	,00585	,101
6. munkaerő, 100 fő/év	,428	,556	,0230	1,21	1,41
	1954				
1. szénbányászat, ezer vagon szén	—	,277	,125	,0268	,352
2. vaskohászat, ezer tonna hengereltáru	,00326	,217	,00145	,163	,0552
3. villamosenergia-termelés, ezer MWóra	,186	,514	,190	,182	,261
4. gépipar, 10 millió Ft tervár	,00372	,0256	,0116	,0268	,183
5. vasúti szállítás, 10 millió árutonnakm.	,0777	,0940	0	,00574	,108
6. munkaerő, 100 fő/év	,454	,604	,0251	1,23	1,43

Az extern termelés magában foglalja a népgazdaság egyéb területeire irányuló termelést (mind a termelő, mind a személyes és közületi fogyasztást az illető termékből, tehát az exportot is).

Ha fenti sémáinkból a leírt módon (tehát a szektor teljes termelésével rendre elosztva valamennyi felhasználást) koeficienseket képezünk, akkor az egyes évekre a 144. oldalon levő táblázat szerinti adatokat kapjuk.

Pl. az 1952. évi táblában az 1. oszlop 3. sorában álló 172 szám azt mutatja, hogy ezer vagon széntermeléshez a szénbányászat 0,172 ezer MWóra elektromos energiát használt el, azaz tonnánként 17.2 kWórát.

Az elemzés lehetőségei

E számok már némi vizsgálati alapot adnak arra, hogy mennyiben tekinthetők az ilyen koeficiensek változatlanoknak. Egyéb, hasonló koeficiensek elemzésével együtt (a magyar iparstatisztika, ha nem is sok, de néhány ilyen „műszaki-gazdasági mutató” idősorával rendelkezik, pl. a szénbányászat fajlagos bányafa-, robbantóanyag-felhasználása, kokszfogyasztás 1 tonna nyersvasra stb.; de tulajdonképpen ilyen „koeficiens” a természetes mértékegységgel számított munkatermelékenységi mutató is!) arra az eredményre jutottunk, hogy e változatlanságra a gyakorlatban nincs példa, de kétségtelenül lassú a változás, nem ugrásszerű, és így — ha a számítás rövid időszakra szól — változatlanságukat első megközelítésként jogosan feltételezhetjük. Pontosabb számítások esetén, műszaki megfontolásokból kiindulva, és ismerve a koeficiens addigi alakulását, általában elég pontosan meg lehet mondani két-három évre előre a várható változást, ha tudjuk, hogy milyen technológiai és „választékbeli” változások várhatók adott területen. (Mivel a legközelebbi időben ipari elterjedésre számító technológiák várható hatását elég pontosan ismerjük, ez a kérdés tulajdonképpen azon fordul meg, hogy mennyi pénzünk lesz az új technológia elterjesztésére.)

De sémánk nemcsak ilyen elméleti kérdésre adhat választ — bizonyos betekintést nyújt, természetesen korlátozott pontossága miatt csak feltételeesen, a nehézipar hatásfokának kérdésébe is. (Itt talán helyesebb a gazdaságosság helyett, amely mindig az áraktól függ, a hatásfok mérnöki fogalmával élni, mivel elemzésünk független az egyes költségtényezők mindenkorai árától.)

Ha feltüntetjük a sémán belül az egyes ágazatok legfontosabb „piacait” — azaz azt a szektort, amelyik a legtöbbet kapja a termelésből, és a legnagyobb költségtényezőt, azaz azt a szektort, amelytől a legtöbbet veszi át, akkor a következő táblázathoz jutunk:

Felhasználó Termelő	1.	2.	3.	4.	5.
1. Szénbányászat			☒		☒
2. Vaskohászat				☒	
3. Elektromos energia			☐		
4. Gépgyártás					☐
5. Szállítás	☒	☐			

(☐ = főpiac, ☒ = főkölségtényező.)

Mint legfontosabbakkal, elsősorban ezekkel kell foglalkoznunk,¹² illetőleg ki kell egészítenünk őket a szénbányászatban felhasznált elektromos energia koefficiensével (31) (mivel a szállítási költség után, amely nem szorosan vett bányaművelési költség, ez a legnagyobb költségtényező sémánkban).

E koefficiensekről a következő táblát állíthatjuk össze:

C s ö k k e n t	N ö t t
13.	ingadozva 2,6%-ot
15.	ingadozva 0,3%-ot
24. ingadozva 3,7%-ot	
31.	egyenletesen 8,1%-ot
33.	egyenletesen 18,0%-ot
45.	egyenletesen 20,5%-ot
51.	egyenletesen 36,3%-ot
52.	egyenletesen 26,4%-ot

Mint látjuk, csak egy koefficiens mutat némi csökkenést,¹³ a többi általában nagymértvű növekedést mutat, mégpedig az esetek többségében egyenletes, tendenciózus növekedést.

¹² Itt csak megemlítjük, hogy a fenti legfontosabb 7 koefficiensből, mint „műszaki-gazdasági mutatószám” csak kettő ismeretes. (13. = az elektromos energiatermelésre felhasznált szén és 15. = MÁV szénfelhasználás pro 100 elegytek.)

¹³ Ehhez is fér még kétség: a gépipar termelése tervár-forintban ugyanis sokkal gyorsabb felfutású az ötéves terv idején, mint kiemelt termékekben mérve. Valószínűleg jelentősen nőtt a belső kooperáció és differenciálódottak a vállalatok. E téren rövid kutatásunk alatt biztos adatot nem találtunk.

Ha az összes koeficienseket nézzük (nemcsak a fenti legfontosabbakat),

egyenletesen nő	16
ingadozva nő	6
ingadozva csökken	5 ¹⁴
egyenletesen csökken	1 ¹⁴

Mármost *egy*es koeficiensek növekedése természetesen még nem jelenti a gazdasági hatások csökkenését, sőt párosulhat a műszaki fejlődéssel, a termelékenység növekedésével (pl. a villamosenergiafelhasználás fajlagos növekedése jelenthet több holtmunkafelhasználást kevesebb eleven munkaráfordítás mellett stb.); ha azonban *általában* nőnek a koeficiensek és ráadásul a legtöbb elevenmunka-felhasználási koeficiens is nő (ismét a gépipari a kivétel), akkor kimondhatjuk, hogy a gazdasági hatások általános romlásával állunk szemben és sajnos, számokkal is alátámaszthatjuk Jánossy Ferenc megállapítását,¹⁵ amely szerint a termelés rohamos emelkedése ellenére a hatások romlása erőfeszítéseinket részben megghiúsította.

Hogy ez a tendencia *általános* és 1949 óta tart, azt mutatja nemzeti jövedelemszámításunk is:

A szocialista ipar anyaghányada (1949. évi konstrukcióra és változatlan árakra átszámítva).¹⁶

1949	1950	1951	1952	1953	1954
49,8	50,2	54,2	55, -	54,8	57,9

A fenti adatok pontosságában a K. S. H. nem bízik ugyan (magunk még kevésbé), tendenciájuk mégis kétségtelen: az anyaghányad 5 év alatt több mint 16%-kal nőtt. Megjegyzendő, hogy a folyóáras számítások anyaghányadai lényegesen nagyobb növekedést mutatnak. A K. S. H. azzal érvel ugyan, hogy folyóáron az egyes évek nem hasonlíthatók össze az ár- és konstrukcióváltozás miatt, de kétségtelen, hogy a változatlan áras számítás csak az egyes szektorok *külön-külön* koeficiens-romlásait tükrözi, amelyek azonban nem halmozódnak a tényleges

¹⁴ E hat koeficiens közül 4 gépipari felhasználást jelez, így dinamikája nem teljesen megbízható — és lehet, hogy a valóságban romlást mutatna.

¹⁵ Műszaki Élet, 1956. VII. 20. 1—2. oldal.

¹⁶ Forrás: K. S. H. előterjesztés az ipari termelés új indexével kapcsolatban. 1957. IV. 24. 5. o.

helyzetnek megfelelően, mivel a változatlan ár megakadályozza, hogy a koefficiensromlás miatt emelkedő termékérték a terméket felhasználó többi szektorban megfelelően érvényesüljön, míg a folyóáras számítás ezt a másodlagos hatást is tükrözi. (De még ezt sem teljes mértékben, mivel még a „folyó“ árak is bizonyos fókig rögzítettek voltak és egyes helyeken jelentős veszteséget takartak.) Ha tehát azt mondjuk, hogy a koefficiensek átlagos romlása az ötéves terv idején 15—20% volt, akkor valószínűleg elmaradtunk a valóság mögött. Természetesen adataink még pontatlanok és három év adatából nem lehet általános következtetést levonni.

A két év alatti romlást számszerűen mutatja alábbi táblázatunk is.

Adataink alapján az „extern“ termelés a teljes termelés %-ában. (7. oszlop az összesen %-ában.)

	1952.	1953.	1954.
1. Szénbányászat	45,8	45,1	45,5
2. Vaskohászat	33,1	28,9	29,5
3. Elektromos energia	55,4	53,0	51,7
4. Gépipar	87,5	88,0	86,1
5. Vasúti szállítás	66,4	62,3	57,8

Mint látjuk, az „egyéb“ területekre irányuló extern termelés valamennyi szektorban jelentősen csökken, azaz a volumen növelésének egy részét felemészti a belső kooperáció duzzadása: nehéziparunk fejlődésének eredményeit részben felemészti a nehézipar romló hatásfoka; a nehézipar nem annyira a könnyűipart, építkezést, mezőgazdaságot táplálja, mint inkább *önmagát*.

Ha átfogóbb képet akarunk adni a romlás következményeiről a következő gondolatmenetet választhatjuk:

Tegyük fel, hogy az 1954-es extern termelést nem az 1954-es, hanem az 1952-es koefficiensek jellemezte körülmények közt állítjuk elő. Mekkora teljes termelésre van akkor szükség az egyes szektorokban? Milyen termékáramlás felelt volna meg az eredeti 1952-es viszonyoknak?

A fejeletet matematikai számítással pontosan megadhatjuk.¹⁷

Az 1954-es extern termelést az 1952-es koefficiensekkel a következőképpen állíthattuk volna elő:

	1	2	3	4	5	Extern	Összesen
1. Szénbányászat		194	559	50	256	979	2038
2. Vaskohászat	5	174	5	344	39	242	809
3. Elektromos energia	351	441	738	362	198	2495	4585
4. Gépipar	7	15	50	53	111	1800	2036
5. Vasúti szállítás	116	60	—	14	70	471	731
6. Munkaerő	856	430	95	2809	1060		5250

Ha most azt vizsgáljuk, hogy a koefficiensek romlása az egyes szektorokat mennyire terhelte meg, a következő táblázat-hoz jutunk:

Teljes termelés.

	54 tényleges	54 számított	Különbség	Különbség a számított érték %-ában
1. Szénbányászat	2150	2038	112	5,5
2. Vaskohászat	819	809	10	1,2
3. Elektromos energia	4824	4585	239	5,2
4. Gépipar	2090	2036	54	2,7
5. Vasúti szállítás	815	731	84	11,5
6. Munkaerő	5326	5250	76	1,4

¹⁷ A számítást Kondor György volt szíves elvégezni. Az egyenlet-rendszer (matrix-jelöléssel) $Ax + y = x$, ahol

A a matrix (a_{ij}).

x a szektoronkénti teljes termelés vektora,

y a szektoronkénti extern termelés vektora. Megoldása

$x = (I - A)^{-1}y$, azaz az 1952. évi koefficiensek inverze, szorozva az 1954. évi extern termelés vektorával, adta meg a közölt értékeket.

Mint látjuk, a hatásfok romlása főleg a közlekedést terhelte túl, és az energiatermelésben (szén, villany) okozott szűk keresztmetszetet.¹⁸ Mivel az energiabázis a felemelt tervben amúgyis szűkre volt tervezve, a két hatás összege elegendőnek bizonyult az 1953—54-es energiagörcsök előidézésére.¹⁹

Bruttó termelési értékben a veszteség (hozzávetőleg) a következő (1949-es terváron!):

	milliárd Ft
112 ezer vagon szén á 90 Ft/to	0,10
10 ezer t hengereltáru á 1600 Ft/t	0,02
239 ezer MWó villamosóra á —,23/kWó	0,06
540 millió Ft gépipari termék	0,54
840 millió árutokm á —,40/tkm	0,34
Összesen:	1,06

Ez az összeg — nagyságrendileg — megegyezik a szénbányászatnak és vaskohászatnak nyújtott dotáció emelkedésével 1952—1954-ig — azaz feltehetjük, hogy e területen a többi koeficiens is erősen romlott,²⁰ mivel dotálni csak a *nettó* veszteséget kell, amely a bruttónak hozzávetőleg 40%-a.²¹

Az elemzés kimutatta tehát a nehézipar romló gazdaságosságát és képes volt e romlás jelzésére bizonyos — bár távolról sem pontos, de nagyságrendileg helyes — számokat kidolgozni.

Sémáink — illetőleg a belőlük készített átlagos séma módot adott arra is, hogy megkíséréljük a felemelt ötéves terv, valamint a második ötéves terv adatainak bizonyos ellenőrzését. Az elemzés a következő főbb — egyébként újdonságszámba nem menő — megállapításokhoz vezet:

a) Az anyagtervek feszítettebbek voltak, mint a pénzügyi tervek, ezért a terv végrehajtásának ellenőrzése pénzügyi oldalról nem volt lehetséges, és így nem jelezhette előre a gazdaság anyagcseréjének akadozásait.

¹⁸ Ez a megállapítás persze csak köztudomású dolgokat ismétel — itt csak az a fontos, hogy ezek a tendenciák viszonylag kevés adatból, viszonylag egyszerű eszközökkel számíthatók voltak.

¹⁹ A szűk keresztmetszetet *végül* is erőmű meghibásodások és kiesések okozták — ez azonban csak a hosszú időn keresztül túlterhelt termelőberendezések szükségképp elhanyagolt karbantartásának a következménye volt, azaz a felszínen a karbantartó, javító és erőműépítő kapacitás elégtelenségeként nyilvánult meg.

²⁰ Pl. a kokszfelhasználás pro tonna

acélnyersvas: 1952.	1,129 kg.
1954.	1,178 kg.

(Statisztikai Zsebkönyv, 1956. 77. oldal.) stb., stb.

Sajnos, kevés mutatót tart nyilván az iparstatisztika!

²¹ Azaz nem a *halmazott* értéket kell dotálni, így pl. a szén veszteséget csak a szénbányászatban, a kohászatét csak a kohászati vállalatoknál, stb., a további felhasználásnál már e termékeken veszteség nem mutatkozik.

b) A felemelt ötéves terv elektromosenergia-terve ellentmondásban volt a többi termelési ág fejlődésének tervével.

c) A második ötéves terv szénmérlegének egyensúlya hamis volt.

A számítások elvégzése megkövetelte, hogy legalább nagy vonásokban tisztázzuk a mi ipari tervezésünk mérlegei (elsősorban az anyagmérlegek) és az input-output sémák közti összefüggéseket. E téren még jelentős munka vár elvégzésre, de úgy látszik, sémáink alkalmasakká tehetők bizonyos gyakorlati tervezési feladatok összevont és gyors elvégzésére — legalábbis a tervezés első fázisaiban. (Pl. a termelési tervek, anyagmérlegek, munkaerő-mérlegek és a külkereskedelmi mérleg fő arányainak első megközelítése.)

Ugyancsak tervezésünkben gyakorlatilag is felhasználhatónak látszik az az elvi bizonyítás, amely szerint a tervvel szemben mutatkozó *többlettermeléshez* (pl. 100 millió forint hajógyártási többlet exportcélokra) nem elégséges a szokásos fajlagosok szerinti anyag- és energia-többlet kiutalása. Az elégséges többletfelhasználások kiszámításához megfelelő módszer áll rendelkezésre (amely azonban csak a belső kooperációk ismerete esetén használható fel).

Bizonyos eredményekhez vezetett az árrendszerre vonatkozó vizsgálatunk is. Gyakorlatilag, sémánk alapján elég pontosan sikerült kiszámítani az 1957. évi tervezett termelői árrendezés (szénbányászat és kohászat dotációjának megszüntetése) várható kihatását. (A pontosság ez esetben azt jelenti, hogy eredményeink megközelítették az 1956. évben elvégzett számítások legfőbb eredményeit, azonban sokkalta egyszerűbb módszerrel történtek.) Elméletileg pedig sikerült egy felhasználhatónak látszó módszert találnunk, amellyel egyes iparágaink rentabilitását a világpiaci színvonallal összehasonlíthatjuk. (A gyakorlati alkalmazástól — elsősorban adataink elégtelensége miatt — még messze vagyunk.)

Mindez arra a következtetésre vezetett, hogy szorgalmazzuk nagyobb és részletesebb sémák összeállítását. Az ehhez szükséges adatok és táblázatok, a gyakorlati munka ugyan több helyen párhuzamosan is elindulhatna (O. T. anyagfőosztály, Archivátal, minisztériumi tervosztályok) — azonban döntően mégis a K. S. H. iparstatisztikai főosztályának feladatkörébe tartozna. A követelmények, amelyeket módszerünk az iparstatisztikával szemben támaszt, egyrészt általában egybeesnek az iparstatisztika egyéb megfontolásokból származó metodikai irányvonalával, másrészt többnyire megegyeznek az O. T. jelenlegi távlati tervezési módszereiből származó adatszükségletekkel is.

Néhány szempont az iparstatisztika további javításához

Módszerünk igen magas követelményeket támaszt a sémák összeállításához alapul vett adatokkal és adatsorokkal szemben. A legfontosabb ilyen szempontokat soroljuk fel alábbiakban, ahogy az elvégzett adatgyűjtés folyamán felmerültek.

A séma összeállításához igen részletes alapadatokra van szükség. Az 1947. évi amerikai séma 450, a most készülő angol séma 300 szektorból áll, és e szektorok javarésze (a kb. 10—30 mezőgazdasági, kereskedelmi és közületi szektoron kívül) ipari jellegű. Még ha az egyes számításokhoz nem is használjuk fel a teljes részletezést, és (kénytelenségből vagy az egyszerűsítés

kedvéért) össze is vonunk szektorokat, akkor is minél pontosabban tudnunk kell, hogy mekkorák voltak az egyes koefficiensek az összevonás előtt, és így milyen hibákat okozhat összevonásuk.

A mi ágazati rendszerünk sajnos elnagyolt. Bár már 1938-ban közel 120 külön csoportban tartottuk nyilván az iparágakat, amihez még hozzászámítandók az akkor külön kezelt bányászati és kohászati nemek, és bár ez a csoportosítás 1949-ig még fejlődött, az ötéves terv elején iparstatisztikánk drasztikus és káros lépésre szánta rá magát. Az iparágak száma 200-ról kevesebb, mint a felére csökkent, pontosabban 84 iparágra,²² ez a következő években még néhány (3—4) ággal bővült ugyan, de mégis kevésnek bizonyult ahhoz, hogy adatait szabatosan össze lehessen vetni akár a felszabadulás előtti időkkel, akár a KGST, az ENSZ stb. rendszerében készülő adatokkal. Így előállt az a paradox helyzet, hogy ugyanakkor, amikor az ENSZ és a KGST azon fáradozik, hogy biztosítsa az országok közti összehasonlítás lehetőségét,²³ a magyar iparstatisztika, amely Európa legrégebbi éves cenzusaival rendelkezik, egyszerre elhomályosul és összehasonlíthatatlanná válik önmagával is.

Ezt a hibát felismerve, a K. S. H. jelenleg már dolgozik az új ágazati rendszer lefektetésén, amely 142 alcsoportjával lehetővé teszi a nemzetközi összehasonlítást is. E tendencia helyes, azonban még mindig csak kezdete a folyamatnak, amely ipari struktúránk pontosabb megismeréséhez vezet. E csoportosítás még mindig igen összevont és heterogén alcsoportokat ad, pl. a kazánok, a gőz- és erőgépek gyártása együtt szerepel a híd-szerkezetek és dróthúzógépek gyártásával; a tolózár-, tűáru- és lőszergyártás az ipari láncok gyártásával stb.

A kellő részletesség legfőbb korlátja ma az, hogy az iparstatisztikai számbavétel egysége nálunk a vállalat, egyes nagyobb vállalataink és kombinátjaink pedig igen tarka „profilal” rendelkeznek. Mivel általában üzembrészi (telephely, gyárrészleg, önelszámoló egység, létesítmény) szinten a profil jóval egyöntetűbb, szükségesnek látszik az éves census alkalmából a megfigyelési egység határainak szűkítése.²⁴ Ez igen sok gyakorlati

²² Lásd: 1949. évi Statisztikai Évkönyv, 19. o.

²³ Az ENSZ 1948 májusában fogadta el a mintegy 110 alapvető alcsoportból álló nomenklatúrát. E csoportok több mint felét adatainkból nem lehet összeállítani.

²⁴ Az ENSZ már fentemlített határozatában ajánlja, hogy a vállalat helyett a gyáregység legyen a megfigyelés tárgya, sőt már megemlíti, mint a további finomítás irányát, a technológiai, sőt az operatív egységekre épülő számbavételt.

problémát vet fel (a központi irányítás létszámának és költségeinek, az anyag- és energiafelhasználásoknak szétoztása az üzemszervek között; sokhelyütt hiányoznak a mérlegek, mérőórák stb.), de megtérül már ott, hogy feleslegessé tesz egy sereg szakmai, minisztériumi és igazgatósági „vad” és „félvad” statisztikát. Ezekre az adatokra ugyanis az irányító és tervező szervezeteknek eddig is szükségük volt, hát begyűjtötték és be is gyűjtik őket, de helyileg, szakszerűtlenül, túlmunkát és túladminisztrációt okozva — és anélkül, hogy az adatok közkinccsé vagy akár hozzáférhetővé válnának.

Módszerünk szempontjából ideális csoportosítás az volna, ahol az egyes csoportok termelésének döntő részét már egyetlen természetes mértékegységben lehet minél szabatosabban kifejezni.

Az anyagi érdekeltség okozta torzítások mellett rendkívül aláássa a statisztikai munka fegyelmét és az adatok megbízhatóságát az, hogy nem tudunk minden adatot két oldalról ellenőrizni: a termelés (elosztás) és a felhasználás oldaláról. Az 1952 óta felfektetett néhány anyagmérleg sokszor mutatott rá a termelési jelentések sejtett hibáira. Mégis, az eddig elvégzett munka kevés és javításra szorul. Egyrészt feltétlenül át kell térni az anyagmérlegek felhasználási oldalának ágazati csoportosítására, mégpedig olyan csoportosításra, amely azonos az iparstatisztika ágazati rendszerével. Másrészt jelentősen ki kell szélesíteni a termékek körét. Jelenleg csak az ún. „anyagokról” készül mérleg, azaz olyan közbenső termékekről, amelyek általában nem rendelkezésre készülnek, általánosan használtak. Pontosan ugyan nem lehet meghatározni ezek körét fogalmilag; gyakorlatilag csak azon termékek kerültek központi nyilvántartásra, amelyek *egy* természetes mértékegységgel *könnyen* jellemezhetők (szén, olaj, cement, téglák stb.). Nincs is szükség itt fogalmi szőrszálhasogatásra, hiszen a végső cél az volna, hogy minden termékfajtát, de legalábbis az iparstatisztika kiemelt termékeit nyilvántartásba vegyük.

Gyakorlatilag rendkívül sok problémát ad — főképp az elosztó és nagykereskedelmi hálózat bonyolultsága miatt — az értékesítés és a felhasználás adatait a termékek ilyen széles körére vonatkozóan egyeztetni, az itt végzett munka azonban bőségesen megtérül már a termelési statisztika minőségi javulása és a készletadatok megbízhatóvá válása folytán is.

Meghökkentő végül látni, milyen tervszerűtlen kapkodás folyt a tervgazdálkodás esztendői alatt a statisztikai csoportosí-

ások és nomenklatúrák terén. Érthető volna, ha a statisztika a tervgazdálkodás követelményeinek megfelelően kibővült volna — az összehasonlíthatóság biztosítása mellett. E helyett jelentősen szimplifikálódott (a statisztikai munka dandárját a tervteljesítés igazgatási bontásban történő és termék szerinti havi, dekád, sőt napi ellenőrzése adta), a klasszikus idősorok megtörttek, összehasonlíthatatlanná váltak, nem folytatódtak. Még az a mentség sincs meg, hogy legalább a tervgazdálkodás évei egymás között összehasonlíthatóak, mert, mint eső után a gomba szaporodtak a módszertani, nomenklatúra és egyéb változások — amelyek nagy része még csak írásos rögzítésre sem került. Egyetlen O. T. rendelkezés elég volt, hogy a MÁV önkezelési szállításának (amely a vasút teljesítményének közel 10%-át tette ki) évtizedes adatfeldolgozását felborítsa, é. i. t.²⁵

Az adatgyűjtés folyamán arra az álláspontra kellett jutnunk, hogy használhatóbb, elemzésre alkalmasabb egy konzekvensen rossz adatsor, mint egy olyan adatsor, amelynek minden éve külön-külön az azévi legjobb elképzelés szerint van összegyűjtve. Az összehasonlíthatóság biztosítása, de legalább az összehasonlíthatóvá tétel lehetőségének megóvása (tehát az alapadatok *megőrzése* és minden változtatás *írásbeli rögzítése*) a statisztika sine qua non-ja.

Összegezve az eddigieket, három alapvető kívánalmat vehetünk fel: kellően *részletes*, kellően *állandó* és mérlegekkel *ellenőrizhető* iparstatisztikai adatokra van szükség.

Mindezek a követelmények azonban nemcsak módszerünk szemszögéből adódnak, nemcsak *egy* lehetséges közgazdasági elemzési módszer kívánalmai, hanem általában mindenfajta elemző és tervező munka elengedhetetlen feltételei, amelyek kielégítése nélkül iparstatisztikánk nem nyerheti vissza rangját és megbecsülését.

E három alapvető szempont fokozott és minél teljesebb érvényesítése mellett, ami csak a jövőbeni statisztikai anyagára vonatkozhat, mivel az elmúlt tíz év adatait javítani a számtalan papírtakarékossági — selejtezési hadjárat következtében alig

²⁵ Hogy még néhány példát felsoroljunk: megszűnt a szénbányászat önfogyasztásának régi és jól csoportosított nyilvántartása [üzemi célra, brikettgyártásra, lignitnemesítésre, szénleparlásra, megsemmisült (öngyulladás) stb.]; megszűnt vagy megváltozott a nettó termelési érték, az üzemi költségek, a felhasznált tüzelő-, világító-, csomagoló- és nyersanyag nyilvántartása, szimplifikálódott az erőgépek és berendezések műszaki nyilvántartása stb.

lehet, szükségesnek látszik a legfontosabb koefficiensek (fajlagosok) idősorainak rekonstruálása. A nyilvántartott (hivatalosan és nemcsak egyes tervelőadók noteszében szereplő) fajlagosok száma rendkívül sovány, mint láttuk, esetünkben a 7 *legfontosabb* koefficiens közül csak 2, számuk az ipar egészét tekintve, beleszámítva az ún. „műszaki-gazdasági mutatószámok“ közt fellelhető, hasonlóan felhasználást jelző koefficienseket is, legfeljebb 20—30-ra tehető. Helyes volna új mutatók alkotása és a mutatók idősorainak lehetőség szerinti rekonstruálása. Mivel a múltra nézve teljes adatfelvételt nehéz eszközölni, itt valószínűleg a reprezentatív adatgyűjtés módszerével kell élni. Minderre azonban tervgazdálkodásunk érdekében feltétlen és sürgős szükség van.

Cukor György

A MUNKATERMELEKENYSÉG BRUTTÓ ÉS NETTÓ MUTATÓSZÁMAINAK ALKALMAZHATÓSÁGA

A Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztályán tanulmány készült a munkatermelékenység mérésének és tervezésének kérdéséről.

A tanulmány fő célkitűzése annak vizsgálata, lehetséges-e a termelékenység tervezésére szolgáló módszerek továbbfejlesztése és jobb elméleti alátámasztása, valamint a termelékenységváltozás és a változás egyes tényezőinek pontosabb mérése. A vizsgálat az ipar egészének problémáira vonatkozik, a vállalati, sőt iparági problémákat csak a feltétlenül szükséges mértékben érinti.

A tanulmány röviden tárgyalja a termelékenységtervezés jelenlegi szakirodalmát, a munkatermelékenység fogalmának alkalmazását marxista és polgári közgazdászoknál és az ezzel kapcsolatos problémákat, valamint a termelékenység mérésének problematikus, nem egyértelműen tisztázott kérdéseit, különösen a bruttó és a nettó mutatószámok problémáit. Foglalkozik a termelékenység tervezésének kérdéseivel, külön kitér a termelékenység tervezésének szükségességére, ismerteti a termelékenység növekedésének tényezőit. A termelékenység növekedésének statisztikai kérdéseit a magyar gyáripár statisztikai adatai alapján vizsgálja, kitérve a változó és a változatlan állományú átlagos indexszámok problematikájára. A tanulmány kiemeli azokat a fő összefüggéseket, amelyek figyelembevételével a termelékenység tervezése az ipar egészére elvégezhető. Az említett összefüggéseket illusztrálni igyekszik a munka termelékenységének a 3, valamint az 5 éves népgazdasági tervekben foglalt előirányzatával, illetőleg az említett előirányzatok és a tervek egyéb gazdasági számainak összefüggésével. Végül — részben matematikai módszerekkel — elemzi a tanulmány a termelékenység különböző mutatószámainak alkalmazhatóságát.

Az alábbi cikkben a tanulmány azon részeit közöljük, amelyek a termelékenység mérésekor alkalmazott bruttó és nettó mutatószámokkal foglalkoznak.

A bruttó és a nettó termelékenységi mutatószámok problematikája visszavezethető a termelés mennyiségének (volumenének) számbavételével kapcsolatos problémákra, minthogy a felhasznált munka számbavétele mindkét mutatószámnál ugyanazzal a munkaóra-, munkanap- vagy létszámmennyiséggel történik.

A termelés mennyiségének számbavétele különböző módszerekkel történhetik. Ezek közül a legegyszerűbb és legközvetlenebb a természetes egységekben történő mérés (darabban, súly-

ban, felület- vagy térfogategységben stb.). Ez a termelés volumenének pontos mérése, de csak akkor alkalmazható, ha csak egyetlen, mégpedig teljesen egynemű termékről van szó,¹ illetőleg ha több termékről van ugyan szó, de ezek egymás közötti arányai nem változnak. (Ez esetben ugyanis a termelési volumen változása egyetlen indexszámmal kifejezhető.) Ilyen eset a gyakorlatban ritkán, a bennünket most érdeklő problémakörben (iparágak és egész ipar szintjén) pedig egyáltalán nem fordul elő.

A termelés mennyiségének mértéke a magyar iparstatisztika eddigi gyakorlatában általában a vállalati teljes termelés (iparági vagy összipari méretekben vállalati szinten halmozott teljes termelés) változatlan áron (*bruttó* termelés). Közismert, hogy ez a módszer különféle torzításokat eredményez. Ezek közül az a legfontosabb, hogy a kooperáció, valamint a termékösszetétel változása, különösen pedig az anyaghányad növekedése, illetőleg csökkenése termelékenység-változásként jelentkezik. Az ilyen torzítások kiküszöbölésére javasolták, hogy a munka termelékenyséjét ne a bruttó, hanem a nettó termelés mutatója alapján számítsák ki.

Mint ismeretes, a nettó termelést úgy számítják ki, hogy az ipar teljes (bruttó) termeléséből levonják az anyag- és energiaköltségeket, a passzív bér munkát, más népgazdasági ágak teljesítményeit (például a szállítási költségeket), valamint az értékcsökkenési leírást. A nettó termelés tehát a munkabért, a nyereséget és a költségnek minősülő adókat tartalmazza, valamint kisebb tételeket, mint a kamat-, licencia-, propagandaköltségek stb.

A nyugati államok statisztikai gyakorlatában a nettó termelés (Nettoproduktionswert — value added by manufactures) számítása ettől eltérő, mert az amortizációt nem vonják le, s így ez a nettó termelési érték a mi anyagmentes termelésünknek felel meg. Az általunk használt nettó termelésnek megfelelő fogalom — angolul: „net value added” — németül: „Wertschöpfung” — ebben nem szerepel az amortizáció, valamint azok az adók, amelyeket az adózás céljára történő nyereségkimutatás előtt le lehet vonni.²

¹ és szigorúan véve csak akkor pontos, ha a termelés azonos fázisát tekintjük, illetőleg a kiinduló nyersanyag is azonos.

² Szavinszkij: Az iparstatisztika tankönyve. Tudományos Könyvkiadó, 1956. 107—8. o. és

a nyugati számításokra vonatkozóan részletesebben:

Kurt Werner: Das Nettoprinzip in der deutschen Industriestatistik. Allgemeines Statistisches Archiv, 1956. Heft 3., 227. o.

Több nyugati országban a munkatermelékenység *hivatalos*, statisztikai hivatal, vagy más állami szerv által közzétett indexszámát — elvben — ennek a módszernek felhasználásával számítják. A termelékenységi indexszámot ugyanis a nettó termelés volumenindexének és a létszám, illetőleg a munkaórák indexszámának hányadosa szolgáltatja.³

A termelékenység-számítás a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban — mint tudjuk — a bruttó termelés volumenindexe alapján történik. A nettó termelésre alapozott számítás nem vezették be. Amennyire az ellenérveket több év távlatából sikerült összegyűjteni, ezek a következők voltak:

Szavinszkij professzor szerint „a nettó termelésnek a munkatermelékenység jellemzésére való alkalmatlansága abból következik, hogy a nettó termelést — mint fentebb láttuk — nagyon sok olyan népgazdasági jellegű körülmény szabja meg, amelyek a vállalat termelőmunkájával (a termékek eladási árának, a nyersanyag beszerzési árának színvonala stb.) összefüggésben nincsenek”.⁴

Az ellenérv teljesen világos, de csak a folyóáron mért nettó termelésre vonatkozik. Amennyiben a nettó termelést változat-

³ A nyugati közgazdászok nem értenek egyet annak megítélésében, hogy az ily módon nyert egy főre vagy órára jutó nettó termelést, illetőleg ennek indexszámát helyes-e termelékenységnek nevezni. Egyes vélemények szerint *csak ezt szabad* termelékenységnek tekinteni. Így például Dr. Gerhard Fürst, a Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatalának elnöke a *Wirtschaft und Statistik* 1953. 3. számában a következőket írja:

„A termelékenység mérésekor a termelés eredményének csak a vállalat, vagy az iparág által létrehozott új értéket szabad tekinteni... Egy vállalat, vagy adott szektor termelékenységének mérésére elméletileg nem lehet a »termelést« venni az előállított termék formájában, sem a termelés bruttó értékét, hanem kizárólag a termelt új értéket.”

Jean Fourastié francia közgazdász szerint, valamint az OECE által 1950-ben kiküldött albizottság által készített terminológia szerint viszont a nettó termelés és a felhasznált élőmunka viszonyszámának van ugyan gazdasági jelentősége, de nem helyes termelékenységnek nevezni, hanem egy munkásra, vagy egy órára jutó nettó termelésnek. A „termelékenység” fogalmat olyan viszonyszámokra kell fenntartani, amelyek a termelés anyagi terjedelmének a felhasznált munkához való viszonyát tartalmazzák, tehát mennyiségi vagy az összesíthetőség kedvéért (változatlan) áradatokat.

Fejtegetéseiben Dr. Fürst elsősorban összipari vagy iparági, Fourastié vállalati, vagy egy-egy gyártmányra vonatkozó mérésekre gondol. Mindenesetre az egyik vélemény szerint a termelékenységi hányados számlájában, helyesen csak a nettó volumen, a másik szerint az egész bruttó volumen szerepel.

⁴ I. m. 179—80. o.

lan áron mérjük, vagyis amennyiben a nettó termelés mindkét elemét, a bruttó termelést és a levonandó anyagfelhasználást és amortizációt változatlan áron számoljuk, az ellenérv hatályát veszíti. (Teljesen igaz azonban, hogy a nettó termelés pontos megállapításának egyik fő nehézsége az anyagfelhasználás változatlan áron történő számításában rejlik.)

Sokat vitatkoztak a termelékenység mérésének nettó módszeréről a Német Demokratikus Köztársaságban is. A munkatermelékenység kérdésének legismertebb német szakértője, F. Behrens a javaslatot 1953-ban rendkívül röviden egy lábjegyzetben intézte el: „Nem tértünk ki például arra az alkalmanként felmerülő javaslatra, hogy a termelékenység mérésénél a nettó termelési értékből induljunk ki. Fejtegetéseim után nincsen szükség a javaslat bírálatára, mivel ez az értékelmélet elvi kérdéseinek meg nem értésén alapszik. (Vö. Fred Oelssner: »Ezért az anyagköltségeket a termelékenység pontos kiszámításánál nem szabad kizárni.«⁵⁾“

Behrens elméleti ellenvetése már csak azért sem látszik helytállónak, mert az anyagköltségek változását éppen akkor hanyagoljuk el, ha a bruttó termelési értéket vetjük egybe a felhasznált élőmunkával. A nettó termelési érték alapján történő számítás olyan közelítés, amelynél az anyagköltségek változását (amennyiben nem árváltozásból származik) *figyelembe vették*, mert a termelékenységi hányados számlálóját képező bruttó termelésből levonták.

Gerhard Richter⁶ — megítélésem szerint nem eléggé meg-alapozott érvekkel — ugyancsak elveti a nettó termeléssel történő számításra vonatkozó javaslatot. Véleménye szerint „pontos eredményt csak olyankor lehet kapni, amikor a bruttó termelés alapján is helyesen mutatkozik a munkatermelékenység alakulása. A nettó termelés módszere az eredmények megjavításához tehát általában nem járul hozzá“. Gerhard Richter e véleményének alátámasztására azzal érvel, hogy változatlan áron történő számításakor (a folyóár nyilván nem is jön számításba) akár bruttó, akár nettó termeléssel számolunk (az árak aránytalansága és egyéb okok miatt) az egyes termékek termelékenysége egyaránt lehet indokolatlanul kedvező vagy kedvezőtlen.

⁵ Fritz Behrens: Die Arbeitsproduktivität. Fachbuchverlag, Leipzig, 1953. 242. o. és Fred Oelssner: Über die wirtschaftliche Rechnungsführung. Die Wirtschaft, Berlin, 1952. 56. o.

⁶ Probleme der Arbeitsproduktivitätsmessung. Statistische Praxis. 1952. 8. szám, 155. o.

Ez általában igaz. Ezzel szemben a nettó termelés a bruttó termeléssel szemben figyelembe veszi az anyaghányad (és az amortizáció) tényleges növekedését vagy csökkenését, és nem mutat termelékenységgemelkedést olyankor, amikor csak struktúráváltozás történik az anyagigényesebb termékek irányában.

Egy másik német szerző: Dr. Bruno Voigt⁷ a munkatermelékenységmérés gyakorlatban alkalmazott (bruttó) módszerének és e módszer javítási lehetőségének elemzésekor a nettó módszerrel nem is foglalkozik. Véleménye szerint a változatlan áron mért bruttó termelés módszerének fő hibája — a tárgyi alakot öltött munka felhasználásának elhanyagolása — nem küszöbölhető ki máról holnapra. Ehhez tudományos vizsgálatok és gyakorlati kísérletek szükségesek, amelyek a probléma adott nehézsége mellett nem vezethetnek gyorsan eredményre. A módszer másik hibája — a kooperációváltozás kihatása — népgazdasági méretekben nem olyan jelentős, mint egy-egy üzem esetében. Hivatkozik Szavinszkij véleményére is, aki szerint a kooperációváltozás vagy „a vállalat szerkezeti felépítésében bekövetkezett változás fent említett befolyása, különösen az egyes vállalatok vagy kis üzemcsoportok tekintetében észlelhető. Az egész ipar szempontjából az ilyen szerkezeti változások említésreméltó befolyást nem gyakorolhatnak“.⁸

Sajnos dr. Voigt — és a közgazdaságtudomány — még mindig adós a válasszal arra a kérdésre: hogyan lehet a bruttó módszer említett, az anyagfelhasználás elhanyagolásából származó hibájának kiküszöbölésére „tudományos vizsgálatokat és gyakorlati kísérleteket“ folytatni.⁹

⁷ Welche ist die wissenschaftlich richtige Methode der Arbeitsproduktivitätsmessung? Statistische Praxis, 1953. Heft 9. és Die gegenwärtige Methode der Arbeitsproduktivitätsmessung, ihre Mängel und die gangbaren Wege zu ihrer Verbesserung. Statistische Praxis, 1953. Heft 10.

⁸ Szavinszkij i. m. 180. o.

⁹ Szavinszkij professzor és Dr. Voigt véleménye szerint a kooperációváltozás az egész ipar szintjén elhanyagolható, és emiatt a termelékenységszámítás eredménye nem torzul. Ez a megállapítás feltehetően helytálló ma a *szovjet iparban*, tehát egy olyan iparban, amelynek struktúrája lényegében kialakult és amelyik már csak óriási terjedelménél fogva sem változik gyorsan. Valószínűleg nem érvényes a megállapítás a magyar ipar elmúlt 10–12 éves fejlődésére. Kérdés — és közelebbi vizsgálat nélkül el sem dönthető —, hogy a technikai haladás nem jár-e egy-egy időszakban, vagy általánosságban a specializáció és a kooperáció olyan állandó és a kombináció mértékét meghaladó növekedésével, amely már megalapozatlanná teszi a Szavinszkij és Voigt által elfogadott nézetet. A valóságos helyzet valószínűleg az, hogy az egész szovjet iparra az el-

Az előbbieken említett ellenérvek vagy egyéb okok miatt a termelés volumenének és a termelékenységeknek a mérése a bruttó termelés alapján történt a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban. A módszer hibái azonban éles bírálatot váltottak ki, különösen a múlt évben a Szovjetunióban. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közgazdaságtudományi Intézetében tudományos tanácskozás volt 1956 júniusában a munkatermelékenység méréséről.¹⁰ Ezen az értekezleten előadást tartott A. Notkin¹¹ és J. B. Kvasa. A 3 napos konferencián számos hozzászólás hangzott el. Az említett tanácskozást megelőzően egyéb vitacikkekben is bírálták a jelenlegi bruttó mérési módszereket.¹² A vitáról közölt beszámolóból nem tűnik ki, hogy kialakult-e már valamilyen egységes állásfoglalás, de valószínűnek látszik belőle, hogy a nettó termelés alapján végzendő volumen- és termelékenységmérés kérdésével komolyan foglalkoznak.

Az utóbbi időben már a Német Demokratikus Köztársaság közgazdasági szakirodalmában is erősödni látszanak azok az állásfoglalások, amelyek a termelékenységi index kiszámítását a nettó termelés alapján is javasolják. Gerhard Richter 1956-ban megjelent tanulmányában¹³ — korábbi felfogásával ellentétben — vállalati szinten a munkatermelékenység egyik lehetséges indexszámaként ismerteti az anyagmentes termelési érték, valamint az anyagmentes és az amortizáció levonásával számított, tehát nettó termelés alapján kidolgozandó indexeket. Fejtegetései, amelyek elsősorban a vállalatokra vonatkoznak, lényegileg egy-egy iparágra vagy az egész iparra is helytállóak.

---

hanyagolás jogos, egyes iparágakra azonban már nem, mert például a gépiparban csaknem biztosan a specializáció és a kooperáció növekedése van túlsúlyban, míg a kohászatban és a vegyiparban talán a kombináció növekszik gyorsabban.

¹⁰ Tudományos tanácskozás az ipari munka termelékenysége tanulmányozásának és mérésének módszertani kérdéseiről. Voproszi Ekonomiki, 1956. 11. szám és Tardos Márton: A tervgazdálkodás időszerű kérdései a Szovjetunióban. Közgazdasági Szemle, 1957. 4. szám.

¹¹ Notkin: A társadalmi munka termelékenysége, valamint mérésének és tervezésének néhány kérdése. Voproszi Ekonomiki, 1956. 9. szám; teljes szöveg.

¹² Taraszov: A munkatermelékenység számítási módszeréről. Vesztnik Sztatisztiki, 1956. 4. szám.

Korenblum: Az iparvállalatok termelési volumenének módszeréről. Planovoe Hozajszto, 1956. 5. szám.

¹³ Grundfragen der Arbeitsproduktivität und ihrer Messung. Diskussionsbeiträge zu Wirtschaftsfragen, Heft 26. Verlag Die Wirtschaft, Berlin. 90. o.

A nettó termelés indexszámának alkalmazása azonban legalább a bruttó termelési indexszám mellett feltétlenül szükséges. (Más kérdés, hogy kívánatos-e a nettó termelés alapján számított indexszámmal a bruttó termelés indexszámát helyettesíteni.) A bruttó és a nettó termelés ugyanis egymástól eltérnek és az eltérés mértékét, irányát, okát mind a termelési volumen, mind a termelékenység szempontjából vizsgálni kell. A Német Demokratikus Köztársaságban például 1950 és 1955 között a bruttó és a nettó indexszám a következőképpen alakult:¹⁴

Ipar építőipar nélkül
1950. évi árakon

	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Bruttó termelés	100	122,7	142,1	158,1	176,6	190,2
Nettó termelés	100	127,—	148,3	156,—	180,5	194,3
Munkások és alkalmazottak átlagos létszáma. Index	100	111,5	119,—	123,—	128,—	129,—
1 főre jutó termelés { bruttó indexe	100	110,—	119,—	129,—	138,—	148,—
nettó	100	114,—	125,—	127,—	141,—	155,—

A magyar gyárparban az eltérés sokkal nagyobb

Gyárpar

1 főre jutó termelés indexe	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
a vállalati teljes } termelés alapján	100	119	134	146	148	147	158
a nettó	100	117	120	126	124	116	128

¹⁴ Statistisches Jahrbuch der DDR, 1955. alapján, 90. és 94. o.

¹⁵ Központi Statisztikai Hivatal: Statisztikai Havi Közlemények, 1957. 6. szám. Adatok csak az ipar egészére állnak rendelkezésre, iparáganként vagy iparcsopontonként a K. S. H. a nettó termelést nem számította ki.

A munkatermelékenység nettó indexszámának alkalmazása mellett — mint láttuk — elsősorban az szól, hogy kooperációváltozás, illetőleg a tárgyasult munka felhasználásának változása esetén is helyes értékeket kapunk. Vizsgáljuk meg tehát ezekben a mutatószámoknak az alakulását és arányát részben matematikai módszerek segítségével is. (Megjegyezzük, hogy a matematikai módszerek az ilyen vizsgálatoknál általában nem nyújtanak többet, mint amit képletek alkalmazása nélkül, logikai alapon is ki lehet mutatni, de egyértelműbbé teszik a következtetéseket és lehetővé tesznek bizonyos számszerű, nagyságrendi becsléseket is.)

A munkatermelékenység gyakorlatban használatos két mutatószámát a bruttó és a nettó termelési értékek alapján számítják. Matematikailag a következő formában fejezhetők ki:

$$\begin{aligned} \text{Bruttó termelékenység} & \quad I_B = \frac{Q}{T} \\ \text{Nettó termelékenység} & \quad I_N = \frac{Q - M}{T} \end{aligned}$$

ahol

Q = a termelés volumene,

T = a munka mennyisége munkaidőben mérve,

M = a tárgyi alakot öltött munka (és egyéb, a nettó termelés képzéséhez szükséges levonások).

Ezekben a képletekben a Q , T és M mennyiségek arányait illetően még semmiféle kikötést sem tettünk, sőt dimenziójukat sem határoztuk meg. Ilyen jellegű feltételezésekkel csak később élünk, amikor már bizonyos nagyságrendeket is meg akarunk állapítani.

A termelékenység tényleges változása esetén általában az előző képletekben szereplő összes mennyiségek változni fognak, tehát változik a termelés volumene, az élőmunka mennyisége, az anyagfelhasználás és az amortizáció.

A bruttó és a nettó mutatószámok változása a munkafelhasználás változása esetén

Legyen a munka mennyiségének (T) változása x ,
 a tárgyi alakot öltött munka (M) változása y .
 Az indexszámok a következők:

A bruttó termelékenységi a bázisidőszakban $I_{B_0} = \frac{Q}{T}$,

a beszámolási időszakban $I_{B_1} = \frac{Q}{T \pm x}$,

a bruttó termelékenység indexszáma

$$\alpha = \frac{Q}{T \pm x} : \frac{Q}{T} = \frac{T}{T \pm x},$$

vagyis a bázis- és a beszámolási időszakban ugyanahhoz a termék-volumenhez szükséges munkaidő hányadosa.

Ennél a számításnál — egyszerűség kedvéért — feltételezzük, hogy a termelés volumene nem változik, azonos mind a bázis-, mind a beszámolási időszakokban, vagyis $Q = \text{konstans}$. (A következtetések azonosak maradnak Q változása esetén is, hiszen jogunk van a termelékenységet bármilyen, tehát a bázis-időszaknak megfelelő Q termék-volumenre is számítani.)

A nettó termelékenység a bázisidőszakban $I_{N_0} = \frac{Q - M}{T}$

a beszámolási időszakban $I_{N_1} = \frac{Q - (M \pm y)}{T \pm x}$

a nettó termelékenység indexszáma

$$\beta = \frac{I_{N_1}}{I_{N_0}} = \frac{Q - (M \pm y)}{T \pm x} \cdot \frac{T}{Q - M} = \frac{T}{T \pm x} \left(1 \pm \frac{y}{Q - M} \right)$$

A bruttó és a nettó termelékenység indexszámának aránya az előző indexszámok hányadosából adódik. Ha ez az arány ω ,

$$\omega = \frac{\beta}{\alpha} = \frac{T}{T \pm x} \cdot \frac{T \pm x}{T} \left(1 \pm \frac{y}{Q - M} \right) = 1 \pm \frac{y}{Q - M}.$$

Az előző képlet segítségével vizsgálhatjuk, hogyan változik a termelékenység bruttó és nettó indexszámának nagysága, illetőleg aránya.

A bruttó és a nettó indexszámok értéke azonos, ha $\omega = 1$, vagyis $\alpha = \beta$, ez azonban csak abban az esetben következik be, ha $y = 0$.

A bruttó és a nettó termelékenységi indexszámok értéke akkor és csak akkor azonos, ha a tárgyi alakot öltött munka felhasználása a két időszakban nem változik.

$\omega < 1$ és $\alpha > \beta$, ha $y > 0$.

A bruttó termelékenység indexszáma nagyobb, mint a netto indexszám, ha a holtmunka-felhasználás növekszik. (Ez a növekedés lehet a kooperációváltozás vagy az anyaghányad tényleges növekedésének a következménye.)

Ellenkező esetben természetesen

$\omega > 1$ és $\alpha < \beta$, ha $y < 0$.

Vagyis a nettó termelékenység indexszáma nagyobb, mint a bruttó indexszám, ha az anyagfelhasználás csökken.

A bruttó és nettó termelékenységi indexszámok torzításának mértéke kooperációváltozás esetén

A bruttó és a nettó termelékenységi indexszámok előző képletei segítségével azt is vizsgálhatjuk, hogyan alakulnak a munkatermelékenység indexszámai, ha valóságos termelékenység-változás nincs, csak a kooperáció mértéke változik.

Továbbra is feltételezzük, hogy a termelés volumene változatlan, tehát $Q = \text{const}$.

Ha a kooperáció növekszik, a felhasznált élőmunka mennyisége csökken és az anyaghányad növekszik. Tehát $x < 0$ és $y > 0$.

Közismert, hogy kooperációváltozás esetén a bruttó termelékenységi mutató torzít, mert a tárgyasult munkafelhasználás változását nem veszi figyelembe.

A termelékenység bruttó indexszáma kooperációnövekedés esetén

$$\alpha = \frac{T}{T - x}$$

Ez az indexszám akkor lesz pontos, ha $\alpha = 1$, ez azonban csak akkor lehetséges, ha $x = 0$, vagyis, ha kooperációváltozás nincs, minden más esetben torzít. A torzítás mértéke az élőmunka-„megtakarítástól“ (x) függ.

A termelékenység nettó indexszáma elég elterjedt vélemény szerint „kiszűri“ a kooperációváltozás hatását és kooperáció-növekedés vagy csökkenés ellenére pontos értéket ad. A valóságban azonban ez nincs így feltétlenül és minden esetben, csak ha az élő- és a holtmunka, valamint ezek változásai egymással bizonyos meghatározott arányban vannak.¹⁶

A nettó termelékenység indexszáma, ha csak a kooperáció változik (amikor is x és y az eltérés előjellel értett nagysága)

$$\beta = \frac{T}{T+x} \left(1 - \frac{y}{Q-M} \right).$$

A nettó termelékenységi indexszám nem torzít, ha $\beta = 1$, vagyis, ha

$$1 + \frac{x}{T} = 1 - \frac{y}{Q-M}$$

$$\frac{y}{Q-M} = - \frac{x}{T}.$$

A nettó termelékenység indexszáma csak abban az esetben torzításmentes, ha az anyaghányad változása úgy aránylik a $Q-M$ különbséghez (az eredeti nettó termelési értékhez), mint ahogy a munkaidő-felhasználás változása aránylik az eredeti munkaidőhöz és egyben a változás ellentétes irányú. Ha ezek az arányok nem állnak fenn, akkor $\beta \neq 1$ és a nettó termelékenységi index termelékenységnövekedést vagy csökkenést fog mutatni.

A nettó termelékenységi indexszám „torzítása“

$$\frac{y}{Q-M} \text{ és } \frac{x}{T}$$

kifejezések arányaitól függ.

Az összefüggéseket valamivel részletesebben vizsgálva nézzük meg, hogy a nettó termelékenységi indexszám milyen eltéréssel kell számolni kooperációváltozás esetén, vagy másképpen kifejezve: mikor lesz a nettó termelékenységi indexszám meghatározott értékhatárok között.

Azt kell tehát megvizsgálunk, mikor áll fenn a következő összefüggés:

¹⁶ Ezzel a kérdéssel kapcsolatban már Erdős Péter is végzett — közze nem tett tanulmányában — számításokat az itt következő számításoktól eltérő módszerrel — és kimutatta, hogy kooperációváltozás esetén a nettó index is torzít.

$b > \beta \leq a$, ahol a és b előre tetszőlegesen megadott konstansok.

$$\text{Mivel } \beta = \frac{T}{T+x} \left(1 - \frac{y}{Q-M} \right)$$

$$b > \frac{T}{T+x} \left(1 - \frac{y}{Q-M} \right)$$

$$b \left(1 + \frac{x}{T} \right) > 1 - \frac{y}{Q-M}$$

hasonló módon

$$b \left(1 + \frac{x}{T} \right) > 1 - \frac{y}{Q-M} \geq a \left(1 + \frac{x}{T} \right)$$

rendezve

$$1 - a \left(1 + \frac{x}{T} \right) \leq \frac{y}{Q-M} > 1 - b \left(1 + \frac{x}{T} \right)$$

A fenti képletek alapján számszerű becsléseket végezhetünk. Kimutatható, hogy a gyakorlatilag számításba jövő esetekben kooperációváltozás esetén a munkatermelékenység nettó mutatószáma kevéssé fog torzítani. A torzítás iránya olyan, hogy amennyire a bérmunkábaadás költsége nagyobb vagy kisebb ugyanazon résztermék házi előállításának önköltségénél, attól függően kisebb, illetőleg nagyobb termelékenység mutatkozik a valóságosnál. Ahhoz, hogy a torzítás mértéke érdemleges legyen, a kooperációváltozás következtében előálló önköltségváltozásnak már elég jelentősnek kell lennie. — A nettó termelékenységi mutatószám alkalmazása tehát a fenti szempontokból indokoltnak látszik, mert az erősen torzító bruttó mutatószám-mal szemben kevéssé torzít.

A nettó indexszám alkalmazása esetén azonban számolni kell néhány nehézséggel.

A mérési problémák a nettó termelés, illetőleg a nettó termelés alapján számított termelékenység esetében nagyobbak, mint a bruttó termelés számításakor. Mindazok a nehézségek (az anyagfelhasználással kapcsolatos problémák kivételével), amelyek a bruttó termelés mérésénél előállnak, megmaradnak a nettó termelés esetében is (különbféle termékek változatlan árainak aránytalansága, új termékek ára stb.).

A bruttó termelésből levonásra kerülő anyagköltség, értékcsökkenési és egyéb külső teljesítmények és szolgáltatások

(például: szállítás stb.) változatlan árának megállapítása körülményes, bizonytalan és pontatlan.

Az anyagköltségek változatlan árának megállapítása csak árindexszámok segítségével végezhető el. Egy-egy gyár anyagfelhasználását — az anyagok sokfélesége miatt — ugyanis változatlan áron nem lehet nyilvántartani. Az árindexszámok azonban maguk is csak reprezentatív módszerrel készülhetnek. Egyelőre nem tudjuk, hogy az anyagfelhasználás volumenét ilyen körülmények között milyen pontossággal lehet megközelíteni.

Az egész ipar tekintetében az anyagfelhasználáshoz képest nem nagy összeg, de egy-egy iparágban jelentékeny tétel az értékcsökkenési leírás. Ennek pontos számbavétele már csak azért is nehéz, mert iparunkban az állóeszközök értékelése bizonytalan lábon áll, a leírási kulcsok nagy része pedig jelenleg irreális.

A nettó termelés kiszámításához szükséges adatok megbízhatóan csak az éves mérlegek alapján állapíthatók meg, míg a negyedéves mérlegek több oknál fogva megbízhatatlanok.

Érdemes megemlíteni, hogy a termelés volumenének, tehát a termelékenységnak a változását a nyugati országokban *ténylegesen a bruttó termelés változása alapján mérik*. A Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatala által kidolgozott, ún. „nettó termelési indexszám” kiszámításának módja a következő:¹⁷

Az egyes iparágak termelésének indexszámát külön-külön állapítják meg. Az egész ipar a következő iparcsoportokra oszlik:

bányászat	7 iparág
alapanyaggyártó iparok	12 iparág
termelőberendezéseket gyártó iparok	8 iparág
fogyasztási cikkeket gyártó iparok	12 iparág
élelmiszeripar	2 iparág
energiatermelés	2 iparág
építőipar	

Az egyes iparágak és iparcsoportok, illetőleg az egész ipar termelésének indexszámát különböző termékek vagy termékcsoportok termelési indexszámainak súlyozott átlaga képezi; *a súlyozás az 1950. évi nettó termelési érték alapján történik*.

Az összesített termelési indexszámot azonban nem az egyes termékek tényleges nettó termelése alapján képezik, hanem

¹⁷ Wilhelm Rüdiger: Neuberechnung des Index der industriellen Nettoproduktion. Wirtschaft und Statistik. 1956. Heft 3., 129. o.

ehelyett termékenként változóan és a mérés lehetőségétől függően helyettesítő sorokat (azaz helyettesítő indexszámokat) alkalmaznak.

Ilyenek:

termékek termelése mennyiségben

termékek termelése értékben (árindexszámmal helyesbítve)

értékesítés (árindexszámmal helyesbítve)

teljesített munkaórák

anyagfelhasználás.

Ezeket az indexszámokat súlyozzák azután a megfelelő termékek nettó termelésének bázisidőszakbeli részarányával.

Az adatgyűjtés nem terjed ki a termelés egész körére, hanem reprezentatív módszerrel történik. Feltételezik, hogy a termelés egésze ugyanolyan mértékben változik, mint a számításba vett termékeké. Ez a feltételezés az egész ipar tekintetében jogosnak látszik, mert a reprezentáció széleskörű.

Hasonló módszerrel készül a termelési indexszám az Egyesült Államokban is, azzal a különbséggel, hogy a helyettesítő sorok részaránya Németországban az éves és a havi indexszámoknál azonos, az Egyesült Államokban pedig eltérő.

Az egyes helyettesítő sorok részaránya (a nettó termelési értékek alapján) a következő:¹⁸

Megnevezés	Német Szövetségi Köztársaság új termelési indexszáma (éves)	Az Egyesült Államok új	
		havi	éves
		termelési indexszáma	
Termékek kiszállítása*	—	6,4	14,6
Értékesítési forgalom	10,1		9,2
Teljesített órák	5,6	15,4	3,8
Anyagfelhasználás	6,7	7,5	12,3
Egyéb	2,8	2,0	13,1
Termékek termelése*	74,8	38,7	47,0
	100,0	100,0	100,0

* Természetes mértékegységben.

¹⁸ Rüdiger, I. m. 136. o. és Revised Federal Reserve Monthly Index of Industrial Production, Federal Reserve Bulletin 1953. 12. sz.

Lehet-e vajon az ilyen módon készített termelési indexszámot nettó termelési indexszámnak nevezni? Véleményem szerint nem lehet. A Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatalának indexszáma kb. 75%-ban a termelés mennyisége és 10%-ban az értékesítési forgalom, azaz mintegy 85%-ban olyan tényezők alapján készül, amelyek a bruttó termelésnek felelnek meg. A teljesített órák változása megfelel mind a bruttó, mind a nettó termelés változásának, abban az esetben, ha a felhasznált tárgyi alakot öltött munka (lényegileg az anyag-hányad) változatlan és közelebb áll a nettó termelés alakulásához, ha az anyaghányad változik.

Meg kell jegyezni, hogy a teljesített órák beszámításakor az eredményt a feltételezett termelékenységváltozásnak megfelelően korrigálják (növelik); ez a módszer egyébként — ha a termelési indexet a termelékenység kiszámítására használják fel — magától értetődően odavezet, hogy pontosan megkapják az előre feltételezett termelékenységváltozást, minthogy a számlálóban és a nevezőben is a teljesített órák szerepelnek.

Egyedül az anyagfelhasználás sora az, amelyik valószínűleg jobban jellemzi a nettó, mint a bruttó termelés alakulását, ez azonban a termelési indexszám mérlegelésekor (a nyugatnémet statisztikában) nem egész 7%-os súllyal szerepel.

Vizsgáljuk meg tehát közelebbről, hogyan alakul a termelékenység átlagos indexszáma, ha az egyes tényezőknél a bruttó termelékenységgel (illetőleg a bruttó termelési volumennel) számolunk és ezeket a nettó termelési hányadokkal súlyozzuk. (Egyszerűség kedvéért itt termelési indexszámokkal számolunk. A termelékenységi indexszámokra, minthogy csak a létszámmal vagy munkaórákkal kell osztani, azonos összefüggések vonatkoznak.)

Jelöljük a bruttó termelés volumenindexszámát B-vel, a nettó termelését N-nel, a termelési volumen indexszámának tényleges kiszámítására használt formulát pedig P-vel.

A bruttó termelés átlagos indexszáma

$$B = \sum_{i=1}^n a_k \cdot i_k$$

Az egyes tényezők (termékek vagy iparágak) súlya (hányada az egész termelésben) a_k a megfelelő termelési (illetőleg termelékenységi) indexszám i_k .

Analóg módon a „tisztá“ nettó termelés indexszáma

$$N = \sum_1^n d_k j_k,$$

ahol d_k az egyes tényezők súlya az egész nettó termelésben és j_k a megfelelő változás indexszáma.

A tényleges számítás alkalmával a termelési volumen indexszámát úgy kapják, hogy az egyes tényezők bruttó termelési volumenének változását a nettó termelési hányadokkal súlyozzák. Ez képletben felírva:

$$P = \sum_1^n d_k i_k.$$

Megvizsgálhatjuk, hogy ez utóbbi kifejezés milyen körülmények között felel meg pontosan, illetőleg közelíti meg jól akár a „tisztá“ nettó, akár a bruttó indexszámot.

Ebből a célból képezzük az egyes kifejezések különbségét.

$$P - N = \sum_1^n d_k i_k - \sum_1^n d_k j_k = \sum_1^n d_k (i_k - j_k)$$

$$P - B = \sum_1^n d_k i_k - \sum_1^n a_k i_k = \sum_1^n (d_k - a_k) i_k.$$

Az összefüggések azt mutatják, hogy a fentebb leírt módon képzett indexszám akkor közelíti meg jól a tiszta nettó termelés volumenét, ha az egyes tényezőknél a bruttó és nettó termelékenységi indexszámok azonosak, vagy ha ezek eltérése kicsi. Közel áll a kiszámított indexszám a bruttó termelés indexszámához, ha az egész termelési volumenben belül a bruttó és a nettó termelések hányada azonos, illetőleg, ha eltérésük kicsi.

A gyakorlatban egyik feltétel sem áll fenn és csak konkrét számításokkal lehet eldönteni, milyen mértékben lehet az alkalmazott számítást a nettó termelési érték *kielégítő* közelítésének elismerni.

Az előző számításokból tudjuk, hogy a bruttó és a nettó termelékenységi indexszám akkor azonos, ha a tárgyiasult munka felhasználása nem változik. — A nettó termelési volumen kiszámítása tehát a nettó termelési súlyok és az egyes té-

nyezők bruttó termelési volumene segítségével abból a feltételezésből indul ki, hogy a fajlagos anyagfelhasználás és az amortizáció nem változik.

A nyugatnémet és általában a nyugati statisztikában nettó termelésen a mi szóhasználatunktól eltérően csak az *anyagmentes* termelési értéket értik. A feltételezés ebben az esetben tehát csak az, hogy az anyaghányad ne változzék.

Végeredményben tehát a nyugatnémet Statisztikai Hivatal nettó termelési indexszáma elvileg a bruttó indexszámoknak az 1950. évi *nettó termelés hányadával súlyozott átlaga*. E tényen mitsem változtat az a szándék, hogy ezt az indexszámot mint a nettó termelést megközelítő adatot fogják fel; a közelítés olyan pontos, amilyen mértékben a helyettesítő sorok bruttó és nettó indexszámai egyformán alakulnak.¹⁹

A nettó termelési indexszám alkalmazása esetén Magyarországon (a Statisztikai Hivatal ezt már tervbe vette és előkészíti) megvan a lehetőség — legalábbis elvben — a nettó termelés megállapítására *minden évben* és teljeskörű adatfelvételekre, vagy a reprezentáció csaknem teljes körére. Ebből a szempontból nálunk jobb nettó termelési indexszámot lehet készíteni, mint a legtöbb nyugati országban (pl. Nyugat-Németországban, Angliában, Franciaországban, az Egyesült Államokban), ahol teljes adatfelvételt és a nettó termelés megállapítását csak az 5—10—15 évenként elvégzett ún. *cenzusok* alkalmával tudnak készíteni. Az éves adatok tehát Magyarországon valóban tükrözhetik a nettó termelés alakulását. Ezek az adatok azonban az árindexszámok és egyéb problémák miatt nehezebben készíthetők el és pontatlanabbak, mint a bruttó termelés adatai.²⁰

A nettó termelési indexszám kidolgozása a fenti aggályok és nehézségek ellenére is feltétlenül *helyes és indokolt*, mert olyan gazdasági jelenségeket tükröz, amelyek ismeretére a gaz-

¹⁹ A Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatalának vezetője, Dr. Gerhard Fürst egy előadásában maga is azt mondja:

„Jelenleg tehát csak a nettó termelés indexszámát — amely valójában egy bizonyos fajta bruttó termelési indexszám — oszthatjuk a foglalkoztatottság vagy a munkaórák indexszámával és így számíthatunk termelékenységi indexszámot.”

(Fürst — Gabriel: Produktivität und Lohn. C. W. Leske Verlag, Darmstadt, 1956.)

²⁰ A nettó termelési indexszámok problematikájának teljes megismeréséhez is szükséges ilyen indexszámok készítésében néhány évi gyakorlat.

daság fejlődésének megismeréséhez és értékeléséhez okvetlenül szükség van.

Próbáljuk meg tehát körvonalazni, mikor és milyen körülmények között célszerű a bruttó, vagy a nettó termelékenységi mutatószámok alkalmazása.

Amikor valamilyen *gyártmány* vagy *iparág* termelékenységről beszélünk, bizonyos mértékű pontatlanságot követünk el.

A termelékenységi méréseknek ezt az összefüggését legvilágosabban a bruttó termelékenység esetében láthatjuk. Ennél nem vonjuk be a számítás körébe az anyagot és az amortizációt, tehát egészen szigorúan véve csak olyan folyamatok bruttó termelékenységét lehet összehasonlítani, amelyeknek kiindulási és végtermékei azonosak, illetőleg eléggé hasonlóak, és valóban csak a folyamat „hatékonysága” változik.

Valamivel kevésbé egyértelmű és világos az egész összefüggés a nettó termelékenységi mutatónál. Itt számításba vesszük a termelésnél felhasznált holtmunkát (anyagot és amortizációt) is. Elvileg tehát össze lehetne hasonlítani különböző folyamatok nettó termelékenységét is, hiszen az egy főre vagy egy órára jutó nettó termelés, helyesebben: az egy főre vagy egy órára jutó hozzájárulás a nemzeti jövedelemhez különböző gyártmányoknál és iparágaknál, különböző termelési folyamatoknál is értelmezhető. — A valóságban azonban az indexszám alakulását az árányok is befolyásolják. Ténylegesen az árak eltérnek az értéktől és a különböző termékek árainak értéküktől való eltérése erősen változó.

A nettó termelékenységi mutató kifejezi az egy főre vagy egy órára jutó nemzeti jövedelemhez való hozzájárulást, pontosabban kifejezi az egy főre jutó bér, vállalati nyereség és adó összegét. Azonban az anyag és az amortizáció, amit a bruttó termelésből levonásba hoztunk, ugyanilyen elemeket tartalmaz és a termelékenység alakulása szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy a felhasznált anyag ezeket az elemeket milyen arányban tartalmazta. Ezért szigorúan véve, a nettó termelékenység mutatójával is csak a kevéssé eltérő termelési folyamatokat lehet összehasonlítani.

A jelenlegi közgazdasági irodalomban elsősorban a bruttó termelékenységi mutató különféle hibáinak, torzításainak elemzésével találkozunk. Ez a bírálat odáig megy, hogy időnként a vitákban felvetik, milyen célra alkalmas egyáltalán a bruttó termelékenységi mutató. E mutatónak — mint ismeretes — fő hi-

bája abban áll, hogy nem veszi tekintetbe a felhasznált holtmunka változását, tehát az anyagfelhasználás változását, vagy a kooperációváltozást.

A bruttó termelékenységi mutató azonban számos célra igen jól használható.

Egy termékre, vagy egy termelési folyamatra a bruttó termelékenységi mutató — mondhatnánk természetesen — értelmezett. A bruttó mutató megfelel a műszakiak által használt munkaigényességi mutatónak, pontosabban: ennek reciprok értéke. Ha munkaigényességként nem is a bruttó termelékenységi mutatónak megfelelő összes létszámot vagy munkaórákat, hanem csak a produktív létszámot, illetőleg produktív munkaórákat számítják is, az áttérés a produktív/improduktív arány segítségével egyszerűen megoldható. A műszakiak számára pedig mind a méréshez, mind a tervezéshez a munkaigényesség, tehát a bruttó mutatószám a természetes.

Egy meghatározott gyártmány vagy egy termelési folyamat vizsgálatakor rendkívül erőltetett volna nettó értékekkel dolgozni. Ha egy gyártmány munkaideje a felére csökken, vagy egy szerszámgépen dolgozó szakmunkás teljesítménye 100 %-ról 200 %-ra növekszik, azt mondjuk — és nem jogtalanul —, hogy a termelékenység kétszeresére növekedett. Itt elhanyagoljuk, hogy közben a holtmunka-felhasználás feltétlenül változott. Még ha a közvetlen anyagfelhasználás maga nem is változott, biztosan növekedett az egy órára, vagy a gyártmány meghatározott egységére jutó amortizáció, szerszám- vagy energiafelhasználás. Ez utóbbi változások pontos kiszámítására azonban elég kevés a gyakorlati lehetőség. — A bruttó mutatószám felhasználása adott gyártmány, illetőleg adott folyamat esetében azért is lehetséges, mert ezeknél eléggé világosak a holtmunkafelhasználás főbb adatai és ezek nagyobb változása esetén korrekciókkal lehet élni, vagy pedig az „összehasonlíthatóság” megszűnik és termelékenységi indexszám nem számítható a holtmunkafelhasználás változása miatt. A helytelen indexszámok kimutatásának a veszélye ilyen körülmények között nem különösebben nagy.

A termelési volumen, s egyben a munkatermelékenység mérésére — amint erre a szakirodalom általában elég bőven utal — a termelési volumen természetes mennyiségek segítségével történő mérése az alapvető módszer. Az egyéb módszerek ezt a módszert helyettesítik, illetőleg közelítik olyankor, amikor a termékek sokrétűsége, változatossága miatt ez nem hasz-

nálható. A természetes mennyiségekkel való mérés azonban, az előzőkben kifejtettek miatt kiinduláskor mindig bruttó mérés. (Átlagos indexszámok természetesen a súlyozás különféle módszereivel is képezhetők.) Ha a szénbányászat termelékenységét mennyiségben mérik, nem veszik tekintetbe, hogy a termelékenység növekedése általában együttjár a gépesítés, vagy a robbanóanyagfelhasználás növekedésével. Ilyen értelemben — amint arra az előzőkben utaltunk — a nyugati országokban alkalmazott nettó termelési és termelékenységi indexszámok is bruttó indexszámok alapján készülnek.

A munka termelékenységét különféle célokra tervezik termékenként is. Minthogy a termékek statisztikailag mért indexszámai bruttó indexszámok, a statisztikai adatokra épülő termelékenységi terv is bruttó termelékenységre vonatkozik. Mégis, amikor a tervezést kiterjesztik egy-egy iparágra, vagy az egész iparra, ezeket a bruttó indexszámokat szintén célszerű felhasználni. Nyilvánvaló, hogy a tervezést célszerű úgy is elvégezni, természetesen kisebb-nagyobb körre kiterjedő reprezentációval, hogy egyes gyártmányok termelékenységét tervezzük, s ezekből képezzük a vállalatok, illetőleg az iparágak, az iparágak terveiből pedig az egész ipar tervét. Ilyen módon a bruttó indexszám az egész ipar termelékenységének tervezéséhez is felhasználható. A kooperáció, illetőleg az anyagfelhasználás változásainak hatását ilyenkor nem különösebben nehéz figyelembe venni, és megvan rá az elvi lehetőség, hogy a bruttó indexszámról áttérjenek a nettó indexszámra.

A bruttó termelékenységi mutatószám alkalmazásának további indoka, hogy az ugyancsak bruttó módszerrel számított termelési adatok és a létszámadatok közötti összefüggést így lehet megteremteni. Persze elvileg nem elképzelhetetlen — különösen távlati tervezés esetén —, hogy az egyes iparágaknak nem a bruttó, hanem a nettó termelését tervezzék. A bruttó tervezés megtartása mellett azonban egyebek között az az érv is szól, hogy az anyagnérlegek elkészítését ez a módszer teszi lehetővé.

A bruttó termelékenység ezenkívül hasznos mutatószám (több más mutatószám mellett) egy-egy vállalat *saját használatára*, mert megkönnyíti az elért technikai, szervezési stb. eredményeket jellemző kép alkotását. — Végül a bruttó termelékenység egy-egy gyártmány esetében — feltéve, hogy a technológia és a kooperáció nem nagyon eltérő — alkalmas vállalatközi összehasonlításokra is.

A bruttó termelékenységi mutató alkalmazásának — véleményem szerint nem jogosan — különféle káros következményeket tulajdonítanak. A szakirodalomban előfordulnak olyan állítások, hogy a termelékenység bruttó mutatójának alkalmazása az anyagiigényesség, a kooperáció felesleges növekedésére vezetett. — A valóságban ez nem így volt, nem a bruttó mutató hibátlan volta, hanem annak „gyengesége” miatt. A vállalat számára kötelező érvényű, következményekkel járó mutató a termelés (bruttó) mennyisége és a beralap összege volt (később és bizonyos vállalatoknál az önköltség). A termelékenység valójában nem volt kötelező mutató, mert alakulása nem vont maga után következményeket, és a beralap és a termelékenységi mutatók között tervezéskor nem volt szoros összefüggés. Egyébként a termelékenységi mutatónak a tervezettnél rosszabb alakulása semmiféle következménnyel nem járt, ha a beralaptervet a gyár betartotta. A gyakori eset természetesen nem ez volt, hanem ennek a fordítottja.

A termelékenység bruttó mutatószáma természetesen sok más célra nem alkalmas:

a) A bruttó termelékenység alkalmazása a vállalatok anyagi ösztönzésére igen sok hátránnyal jár, mert e mutatószám növekedését olyan eszközökkel is könnyen el lehet érni, amelyek a népgazdaság számára egyáltalán nem kívánatosak és előnyösek.

b) Nem helyes a bruttó termelékenységet használni arra, hogy kötött létszámgazdálkodás esetén a vállalatok létszámterveit ennek alapján állapítsák meg, illetőleg, hogy ezen az alapon folytassanak „létszámgazdálkodást”.

c) Nem alkalmas a bruttó mutatószám az egész ipar vagy akár egyes iparágak népgazdasági értelemben vett termelékenységváltozásának, a termelőmunka hatékonysága alakulásának megítélésére és ennek kapcsán természetesen nem alkalmas összipari vagy iparági méretekben nemzetközi összehasonlításokra sem (különösen nem olyan országokkal, ahol a termelékenységet más mutatószám alapján mérik).

A nettó termelékenységi mutatóra vonatkozóan említettük, hogy az a természetes mértékegységgel történő mérés, illetőleg meghatározott folyamat vagy konkrét gyártmány esetében nehezen értelmezhető (egyebek között a kalkulációk bizonytalansága miatt), illetőleg gyakorlatilag nehezen mérhető. További probléma a nettó mutatószámnál, hogy árváltozások, illetőleg ármegállapítási hibák esetén lényegesen jobban torzíthat, mint

a bruttó mutatószám. — Egy-egy vállalat esetében, ha az különféle gyártmányokat állít elő és sokfajta anyagot használ fel, a nettó mutató megállapítása — különösen, ha az anyagárak változnak — nemcsak nehézkes, hanem pontatlan is. Az anyagfelhasználás változatlan áron történő kimutatása gyakorlatilag nem lehetséges; az anyagfelhasználás árindexszámának kiszámítása pedig pontosabb lehet egy iparág vagy az egész ipar esetében, mint egy-egy sokféle anyagot felhasználó vállalatnál.

Az egész ipar, vagy egy-egy iparág esetében azonban a nettó mutatószám, amely tükrözi az anyagfelhasználás változását és sokkal kevésbé torzít a kooperációváltozás hatására, jobban mutatja a munkafelhasználás hatékonyságának a változását.

Összipari és iparági méretekben általában a nettó mutatószám jelentősége nagyobb. A bruttó mutatószám jelentősége egyrészt az, hogy módot ad bizonyos összehasonlításokra, ellenőrzésre, a bruttó és a nettó mutatószámok alakulásának összehasonlításából bizonyos gazdasági következtetéseket lehet levonni, illetőleg a gyártmányonkénti bruttó mutatószámokat fel lehet használni a nettó mutatók tervezéséhez. (Említettük már, hogy a bruttó termelékenységi mutató kapcsolatot teremthet a termelékenységi és a munkaügyi tervek között. Ez utóbbi összefüggésnek is inkább iparági, mint az összipari méretekben van jelentősége.) Összipari méretekben és egyes iparágaknál az árak különbözőségével összefüggő korlátozásokkal a nettó termelékenységi mutató nemzetközi összehasonlításokra is alkalmas lehet.

A nettó termelékenységi mutatószám legnagyobb jelentősége egyébként — a tervezésben ugyanúgy, mint az elemzésben — abban van, hogy kifejezi az ipar vagy egyes iparágak egy főre jutó hozzájárulását a nemzeti jövedelemhez.

A bruttó és a nettó termelékenységi mutatószámoknak tehát meghatározott alkalmazási területeik vannak, a gazdasági tervezésben és az elemzésben mindkét mutatószám kidolgozására szükség van.

Lukács László

A PONTOSSÁG KORLÁTAI A GÉPIPARI VÁLLALATOK KÖNYVVITELI ADATSZOLGÁLTATÁSÁBAN

I.

A gazdasági vezetés, a közgazdaságtudományi kutatás felhasználja a különböző gazdasági szervek által szolgáltatott adatokat. Nem szokták azonban vizsgálni, hogy a kimutatott adatok pontossága kielégítő-e. Ahhoz, hogy az itt felmerülő kérdésekre tudományos igényű választ adhassunk, az elérhető pontosság, vagyis a pontosság korlátai szempontjából vizsgálni kellene a számvitelt, annak fő ágait, a könyvvitelt és a statisztikát, mégpedig mind vállalati, mind iparági és öSSIPARI szinten. Az intézet ipari osztályán elvégzett kutatás csak a vállalati könyvvitelre terjedt ki. Ez a cikk szemelvényeket tartalmaz a kutatómunkáról készített beszámolóból.¹

A vizsgálatok egyes eredményeinek közreadásakor szükségesnek tartunk néhány előzetes megjegyzést

Következtetéseinket a lehetőségig igyekeztünk tényleges adatokból, vállalati és iparági mérlegbeszámolók számaiból, revizori jegyzőkönyvek megállapításaiból levezetni. Ezt a szándékunkat gyakran megghiúsította az, hogy a vizsgált kérdések természetete miatt sok tételt igen nehéz volna közvetlen dokumentumokkal bizonyítani. Senki sem árulja el szívesen, hogy az általa készített kimutatásokban milyen torzítások vannak; senki sem tárja fel szívesen titkos tartalékait és ezek képzését szolgáló fortélyait. Ezeket a fogásokat az irodalom sem ismerteti.

Nem kívánunk számvitelelmeleti vitába bocsátkozni. Amikor az egyes könyvviteli előírásokat bíráljuk, akkor ezt csak abból a szempontból tesszük, hogy a vizsgált szabály vezet-e és

¹ Lukács László és Sági Márton: A pontosság korlátai az ipar gazdasági folyamatainak számvitelében. (Beszámoló az eddig végzett munkáról.) 1957. június.

hogyan vezet pontatlanságra. Az általunk kipécézett eljárások helyett jobbat ajánlani — úgy gondoljuk — nem feladatunk. A pontatlanságra vezető rendelkezések is lehetnek más szempontból előnyösek, célszerűek. Nem baj, ha valaki valamilyen fontos célért tudatosan lemond valami más cél (jelen esetben a pontosság bizonyos fokának) megvalósulásáról. De baj, ha elhatározásakor nem tudja, hogy valamiről lemondott. (Így előfordulhat, hogy két, egyébként egyaránt célszerű és egyaránt könnyen alkalmazható eljárás közül éppen az adott helyen pontatlanabb választják, mert ez a szempont fel sem merült.)

Ahhoz, hogy a könyvvitelben megkeressük azokat az ellentmondásokat, fogyatékosságokat, amelyek a hibákra vezetnek, a könyvviteli rendszerrel valamennyire meg kell ismerkednünk és így elkerülhetetlen, hogy e megismerkedés során egy-egy rövidebb útra az olvasót is magunkkal ne vigyük. Igyekszünk ezeket az utakat a legkisebb mértékre korlátozni és ezért a könyvvitel számos alapismeretét ismertnek kell feltételeznünk.

Az említett beszámolóból e cikkbe felvett szemelvények tartalmazzák:

a) a kérdésfeltevést: szükséges-e és lehetséges-e meghatározni a számviteli adatszolgáltatás pontosságának korlátait;

b) a gépipari vállalataink nyereség- és önköltségszámításai-ban rejlő pontatlanság egyik forrásáról: a könyvvitel feladatának helytelen értelmezéséről szóló fejtegetéseket és

c) a beszámoló végső következtetéseit, ideértve a jelen cikkbe fel nem vett részekből adódó következtetéseket is.

II.

A termelőmunka során és a termékek forgalmában az emberek számtalan mérést végeznek és igen nagy figyelmet szentelnek a *mérés pontosságának*. A természettudományok, a műszaki tudományok számára a mérés pontossága annyira fontos kérdés, hogy nélkülözhetetlenné vált a mérés pontosságának feltételeivel foglalkozó rendszeres tudományos kutatás. A mérés pontosságának elvileg elengedhetetlen — de nem elegendő — feltétele a *mérték helyes megválasztása*. A pontosság további feltétele a mérés tárgyának megfelelő, *adekvát mérőeszköz*, nemkülönben a *helyes mérési eljárás* megválasztása. A gyakorlatban a mérés nem jelenti a méret (esetleg: fordulatszám, hőfok stb.) abszolút pontos meghatározását. Ez nem lehetséges, erre a gyakorlatban nem is törekszenek. A mérés gyakorlatilag a mért tárgy méreteinek (egyéb adatainak) megközelítésében áll. A gépiparban többnyire azt határozzák meg, hogy a méretek

az adott helyen szükséges és előre meghatározott *tűrési határon* belül vannak-e. Ehhez az eljáráshoz nyilvánvalóan szükséges, hogy a mérőeszköz és a mérési eljárás tűrése kisebb legyen, mint a tárgyra előírt tűrés.

A gazdasági vezetés (legyen az akár az ország, akár egyetlen vállalat gazdasági irányítása) nem nélkülözheti a megbízható tájékoztatást. Ehhez pontos gazdasági adatok kellenek. Hasonlóképpen minden gazdasági elemzőmunka és ellenőrzés is csak úgy vezethet eredményre, ha tárgyat valósághű adatok alkotják. Pontos adatok és az adatok pontosságának kritikája nélkül a közgazdaságtudomány sem fejlődhet. Mindennek ellenére a közgazdasági irodalomban alig találni nyomát a gazdasági mérés pontossága kérdésének. Márpedig mindazok a követelmények, amelyeket az előbb vázoltunk a fizikai mérés pontosságának feltételeiként (helyes mérték, mérőeszköz és mérési eljárás megválasztása; a tűrés helyes felvétele, a mérés tűrésének ismerete) lényegileg — ha más formák között is — *fennállanak*: a gazdasági mérést, a gazdasági jelenségek *számvitelét* (megfigyelés, nyilvántartás, beszámoló) *illetően is*.

A sok hasonlóság mellett a kétféle mérés között lényeges különbség is van. A gazdasági jelenségek mérésének pontosságát nemcsak véletlen körülmények befolyásolják. A köztudat szerint valamely adathalmaz összege pontosabb, mint a halmaz elemei, mivel az elemek különböző mértékű és eltérő előjelű hibái kiegyenlítik egymást. A gazdasági adatoknál erre nem lehet számítani; ezeknek az *adatoknak társadalmi természetük* van. Az adatszolgáltatók (és nem ritkán az összesítők) *anyag*i érdekei fűződnek a kimutatott adatok javarésznének növekedéséhez vagy csökkenéséhez.

Az elmondottak alapján a gazdasági vezetőmunkával szemben támasztandó egyik igen fontos követelménynek tartjuk azt, hogy *ismerjük mérőeszközünk, mérési eljárásunk tűrés*i határait. Más szavakkal: minden olyan mérés értelmetlen és bizonyos fokig káros (mert megtévesztő), amely nem számol előre azzal, hogy *milyen valószínűséggel érhető el a mérésnek olyan pontossága, amely az adott helyen elfogadható tűrésen belül marad*. Ha az adott helyen előforduló pontatlanság nagyobb lehet valamely gazdasági feladatnál (pl. a nyereség növelése a korábbi időszakhoz képest) vagy megközelítheti azt, akkor a kimutatások kelthetik azt a látszatot, hogy a feladatot teljesítették, holott ez nem, vagy csak kis részben történt meg.

Ennek a vizsgálatnak időszerűséget kölcsönöz napjaink égető kérdése: hogyan lehet megteremteni a társadalmi érdek

és az egyéni érdek lehető legnagyobb összhangját az ipari termelésben. Igen elterjedt vélemény szerint az összhang megvalósulását elősegítené, ha a vállalatok dolgozói a mennyiségi tervteljesítésért és egyéb teljesítményekért járó prémiumok helyett a nyereségből kapnának részesedést. Felmerül a kérdés, hogy mennyire megbízható módszerekkel történik a vállalatok nyereségének számítása. A megvizsgált adatokból úgy látszik, hogy van olyan veszély, hogy a *kimutatott nyereség (vagy veszteség) eltér a valóságtól* (mialtal a társadalmi érdek csak látszatra valósul meg, miközben az egyéni érdeket a valóságban elégitik ki).

A valóságos és a kimutatott nyereség között mindennekeiőtt úgy jöhet létre eltérés, hogy valahol az elszámolásokban hiba történik, valamit kifelejtenek a leltárból, vagy valamit rosszul mérnek meg. Előfordulhat számolási hiba, elírás, téves könyvelés, sőt tudatos csalás is. Előfordulhat az is, hogy a kimutatott eredményadat azért tér el a valóságtól, mert az alkalmazott könyvviteli eljárás nem precíz, ilyen vagy olyan jelenségek pontos feljegyzésére nem alkalmas. Az eredetileg hibátlan adat, szándék nélkül *eltorzul*. Előfordul végül az is, hogy a számviteli szabályok fogyatékosak, nem szabnak meg mindent egyértelműen, sokszor engedélyt adnak alternatív megoldásra és az ezekben rejlő lehetőségeket tudatosan használják ki az eredmények *torzítására*.

A kimutatott nyereségben rejlő pontatlanságokat eredetük szerint tehát következőképpen lehetne osztályozni:

1. „*Külső*“ pontatlanságok: az adatoknak a könyvviteli munkán kívül keletkezett hibái és meghamisításai. (A „mérés“ tárgyában elforduló hibák.)

2. „*Belső*“ pontatlanságok: az adatoknak a könyvviteli fel dolgozásban keletkező módosulásai, éspedig:

2—1. *objektívak*: az adott könyvviteli rendszerben elkerülhetetlen *torzulások* (a „mérőeszköz“ hibái) és

2—2. *szubjektívak*: a könyvviteli szabályok hézagait, engedményeit felhasználó tudatos *torzítások* (a „mérési eljárás“ hibái).

A nyereség pontatlanságai négy „fokozatba“ oszthatók aszerint, hogy milyen jelentőségű adatokra hatnak.

Pontatlanság lehetséges:

a) a *nyereség összegében* egyszer s mindenkorra (tehát időszakokra való tekintet nélkül);

b) a *nyereség összegében* az adott időszak nyeresége javára és más időszaké terhére vagy fordítva;

c) a *nyereség szerkezetében* oly módon, hogy azonos összeggel növekszik mind a költségek, mind az árbevételek összege;

d) a *nyereség szerkezetében* oly módon is, hogy e tételek valamelyikének, például a költségek tételének belső *megoszlását*, például az egyes gyártmányokra eső költségek egymásközötti arányát módosítják.

Meg kell azt is jegyezni, hogy a torzítás nem jelenti szükségképpen az eredmény javítását. Adódhat olyan helyzet is, amikor az elért nyereség egy részét „célszerű” tartalékolni.

A gazdasági vezetélmunkában szükség van a felhasznált adatok pontossága korlátainak, valamint a pontatlanságok *forrásainak* vizsgálatára. A következőkben gépipari vállalataink könyvviteli adatszolgáltatásában igyekszünk kimutatni a pontatlanság egyik forrását.

III.

A szocialista könyvvitelt a tőkés könyvviteltől társadalmi talaja és konkrét tartalma különbözteti meg. Ami az elsőt illeti: a szocialista könyvvitelnek elvileg sokkal nagyobb pontosságot kell elérnie a hasonlíthatatlanul kedvezőbb adottságok (stabilabb árak, egységes számlakeret, központi szabályozás stb.) miatt és amiatt, hogy nálunk — a kapitalizmussal ellentétben — a társadalomnak csak egy elenyészően kis része érdekelt abban, hogy a valóságostól eltérően mutassanak ki egy néhány konkrét adatot (amit ti. személyes jövedelmének meghatározásában szerepet játszik), míg a társadalom túlnyomó többségének, és e kisebbségnek is a többi összes adat tekintetében, érdeke a valóság feltárása. Ezért amikor a szocialista könyvviteli adatszolgáltatás pontatlanságainak forrásait abból a célból keressük, hogy a pontosságot javíthassuk, akkor nem annyira a társadalmi talaj különbözőségét, hanem a könyvvitel tartalmát, tehát mindenekelőtt azt kell szemügyre vennünk, hogy mi a szocialista könyvvitel feladata.

„A könyvvitel a szocialista vállalatok, szervezetek és intézmények *tervei* végrehajtása teljeskörű megfigyelésének és *ellenőrzésének* tervszerűen megszervezett és tudományosan megalapozott rendszere, amely a gazdasági eszközök körforgásának természetes és pénzbeli mutatókban való, összefüggő visszatükrözése útján működik.”²

² Buhglterszkijucsot. — Bol'saja Szovetszkaja Enciklopedija, 2. kiadás, 6. kötet, 410. o., oroszul. (A mi kiemelésünk. L. L.)

Kétségtelenül *helyes a tervteljesítés ellenőrzését a szocialista könyvvitel feladatává tenni.* Ezzel kapcsolatban azonban felmerülnek egyes kérdések.

1. A könyvviteli elméleti irodalom milyen tervmutatószámok ellenőrzését tekinti a könyvvitel feladatának; reálisan tervezhető-e ezek, nemteljesítésük járt-e súlyos következményekkel akár a népgazdaság, akár a vállalati dolgozók szempontjából?

2. Milyen módon oldották meg ezeknek a terveknek az ellenőrzését; sikerült-e valójában a tervellenőrzés megvalósítása?

3. A tervellenőrzési feladat értelmezésének módja az elméletben és a gyakorlati szabályokban nem tette-e pontatlanabbá

- a) a gyártmányok önköltségének,
- b) az adott időszak nyereségének (veszteségének) és
- c) a vállalat vagyónának

kimutatását?

E kérdések közül az elsőre — a tervezés gyakorlatára vonatkozó vizsgálódások hiányában — nem adhatunk kimerítő választ, de a továbbiakban látható lesz, hogy a könyvviteli szabályozás több lényegtelen, a vállalatoktól meg nem követelt „terv” ellenőrzésével is bibelődött. Emellett az évek óta legfontosabbnak kezelt tervmutatószámok, mint a termelés változatlan áron, exportkiszállítás, tervszerűség nem is ellenőrizhetők könyvviteli úton. A hasonlóan jelentős és a gépiparban az utóbbi években ugyancsak premizált *önköltségi* tervteljesítés ellenőrzéséhez már a könyvvitel szolgáltatja az adatokat; látni fogjuk, hogyan.

A második és részben a harmadik kérdésre megkísérlünk választ adni a továbbiakban. Előljáróban csak annyit, hogy a tervellenőrzést az elmélet és ennek nyomán a könyvviteli előírások úgy kívánják megoldani, hogy magába a *könyvelésbe építenek be* különféle *tervszámokat*, vagy azok elemeit és a tényleges számoknak ezektől való *eltérését a könyvvitelen belül* számítják ki. A megfelelő eljárásokat részletesen vizsgálni fogjuk. Ki fog tűnni, hogy a tervek ellenőrzésének ilyen felfogása a könyvvitel e feladatának túlságos leegyszerűsítését, vulgáris értelmezését jelenti. Ezek az elméleti nézetek annyira uralkodóak voltak, hogy tervellenőrzés címen ajánlottak és vezettek be olyan eljárásokat is, amelyek önmagukban is járnak bizonyos előnyökkel (anyagkönyvelés elszámolóáron stb.). Mint látni fogjuk, a meghonosított eljárások nem oldották meg a valóságos terv-

ellenőrzést. A tervek ellenőrzését a könyvvitel bizonyára helyesebben szolgálta volna, ha a terv- és tényszámok tartalmi összhangjának, tehát összehasonlíthatóságának körütekintő előzetes biztosítása mellett, a könyvelés *csak tényleges számokkal* dolgozott volna és a lehető legnagyobb pontossággal kidolgozott adatait *utólag vetették volna egybe a tervekkel*.

Az e kérdésben elfoglalt álláspont fejlődésének nyomonkövetéséhez legcélszerűbb az egymást követő évek mérlegrendeleteit és Kötelező Általános Ipari Számlakereteit (Kálisz) átlapozni. Az 1947., 1948. és 1949. évi mérlegutasítások és az első Kötelező Általános Ipari Számlakeretek³ nem tesznek említést a tervteljesítés ellenőrzéséről, s így a számlák és a mérlegek *csak tényszámokat* tartalmaznak.

1950-ben a „Kálisz átalakításánál irányadó szempont volt a könyvvittel szemben támasztott az az elsődleges igény, hogy az értékszámoláson keresztül, «visszatükrözze és ellenőrizze a vállalat tervének végrehajtási folyamatát».”⁴ „...a keret a könyvviteli elszámolások rendszerének középpontjába állítja a vállalati tervet...”⁵

Ebben a Káliszban még csak az anyagárkülönbözetek számlái honosítják meg a tervellenőrzést. 1951-ben a Kálisz továbbmegy a terv ellenőrzésének útján: megjelenik a késztermékek terveltérése és a diktált pótlékkulcs. 1952-ben a fejlődés lecsillapodik, már nincs lényeges változás, csak a már bevezetett eljárások további „finomítása” (félkésztermékek különbségei stb.) A helyzet a szabályokban azóta is lényegében változatlan. A

³ Lásd pl.: Az iparügyi miniszter 150.200/1946. Ip. M. számú rendelete az iparvállalati számadások általános keretének megállapításáról és kötelező alkalmazásáról. Magyar Közlöny. 1946. 298. sz.; A Kötelező Általános Ipari Számlakeret módosítása. Budapest. 1948. Számviteli Bizottság; Az üzleti mérleg. Az üzleti leltár és mérleg készítésénél irányadó szabályok módosítása tárgyában kibocsátott 5650/1948. Korm. számú rendelet és magyarázata az 1790/1947. M. E. ...rendeletek szövegével. Írták: Csűrös Sándor, Gabányi Bertalan, Windisch Ferenc. Budapest. 1948. Gabányi Bertalan kiadása; Az üzleti záró- és alapmérleg. Az állami, községi (közületi), valamint a nem állami vállalatok 1949. évi december hó 31-i záró- és 1950. január 1-i alapmérlegei készítésére vonatkozó rendeletek magyarázata. Írták: Gabányi Bertalan, Gráber Pál, Sós Nándor. A Pénzügyminisztérium hivatalos kiadványa. Budapest. 1950. Egyetemi kiadó.

⁴ A Kötelező Általános Ipari Számlakeret III. Ideiglenes kiadvány. Budapest. 1949. Országos Számviteli Bizottság. 5. o. Az idézetben szereplő idézet N. A. Kipariszov: A könyvvitel elmélete c., akkor még le nem fordított művéből való.

⁵ Uo.

könyvviteli tankönyvek a könyvvitel feladatának — kissé professzori ízű — meghatározásánál⁶ hasonlóképpen a tervellenőrzésből indulnak ki. E feladat megoldásának módját illetően nem annyira a feladat meghatározásával, mint inkább műveik tartalmával foglalkoznak állást, ahol tervellenőrzésként csak az említett módszert, a könyvelésbe beépült tervszámok módszerét írják le igen nagy terjedelemben.

A következőkben megvizsgáljuk ezeket a könyvelési eljárásokat, amelyek a tervek ellenőrzésére való hivatkozással láttak napvilágot; pontosabban: ezek közül e helyütt csak azokat, amelyek az önköltségi tervekkel függenek össze.

A terveltérésekről általában

A terveknek a könyvvitel útján történő ellenőrzését a legjellegzetesebben az ún. *terveltérések* könyvelésében igyekeztek megvalósítani. A terveltérés sokrétű könyvelési fogalom. A nyilvántartására szolgáló számlán „kell összegyűjteni:

a késztermékekre vonatkozó *önköltségelszámolási* számla egyenlegét,

a *saját termelésű készletek átértékeléséből* származó különbözeteket és

a *tipikus félkésztermékek felhasználásánál* adódó árkülönbözetet; továbbá a szakmai utasításoktól függően:

a *termelési költségek elszámolási különbözetét, és a félkésztermékekre vonatkozó ... önköltségelszámolási számla egyenle-*

⁶ „Az iparvállalatok könyvvitelének alapvető feladata, hogy adataival elősegítse az iparvállalatok tervei teljesítésének ellenőrzését és elemzését. Adatszolgáltatás a termelési terv, az anyagterv, a munkaügyi terv, az önköltségi, a pénzügyi terv teljesítésének ellenőrzéséhez, — ez adja meg az iparvállalatok könyvvitelének tartalmát.” (Fogarasz István: Iparvállalatok könyvvitele I. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem jegyzete. 1956. A borítólapon: 1955. 3. o.)

„A szocialista számvitelt a szocialista gazdálkodási rendszerből következő különleges feladatok és követelmények jellemzik. A szocialista társadalomban a gazdasági számvitel igen fontos feladata a bővített szocialista újratermelés tervszerű folyamatának ellenőrzése abból a célból, hogy arra aktív hatást gyakorolhassunk. Ez azt jelenti, hogy a számvitelt a szocialista gazdasági rendszerben a népgazdasági terv összeállításának és a tervteljesítés ellenőrzésének legfontosabb eszköze, fegyver a tervfeladatok teljesítéséért és túlteljesítéséért folyó harcban. Fő feladata, hogy helyesen tükrözze a szocializmus gazdasági alaptörvényével megszabott követelmények megvalósítását.” (Fogarasz István—Horváth Jenő: A könyvvitel elmélete. Második, teljesen átdolgozott kiadás. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956. 10. o. A szerzők kiemelése.)

gét ... A számlacsoportban összegyűjtött különbözetek a *tényleges önköltség irányában*⁷ helyesbítik ... a nyilvántartott termékek értékét.⁸

Ebben a felsorolásban szerepelt a „termelési költségek elszámolási különbözete.” Ezen a számlán „kell elszámolni:

az anyagárgkülönbségeket,
a diktált pótlékkulcsok alkalmazásából eredő különbözeteket,
a termelés költségeit csökkentő hulladék összegét, ha az az utókalkulációs egységekre pontosan fel nem osztható,

saját termelésű félkésztermékek továbbfelhasználásánál a felhasznált félkésztermékek *tényleges és tervezett önköltsége közötti különbözetet*,

és az energiaköltségek *tervezett, illetve diktált áron történő felosztásából származó különbözetet.*⁹

Vizsgáljuk meg e tételeket.

Az önköltségelszámolási számla egyenlege és a készletátértékelési különbözetek

A cél a gyártmányonkénti önköltségi tervek végrehajtásának ellenőrzése volt. Az eszköz az ún. önköltségelszámolási számla. Az elgondolás a következő. Az elkészült termékeket nem az utókalkulált *tényleges költségen* könyvelik a készletek közé (amikor is az elért nyereség a termék eladásakor jelentkeznék egy összegben). Az elkészült termékek *tényleges önköltségét* az önköltségelszámolási számla egyik és *tervezett önköltségét* a másik oldalára írva e számla egyenlegében megkapják a *tervezett önköltséggel szembeni megtakarítást, illetve túllépést, a tulajdonképpeni terveltérést.* A termék innen a készletszámlára *tervezett önköltségével* kerül. (Így eladásakor a *tervezett önköltség és az eladási ár közötti különbség, tehát a tervezett nyereség jelentkezik.*) Tehát a *tényleges eredmény két részre oszlik:*

- a) *terveltérés* = a *tényleges önköltség és a tervezett önköltség különbsége és*
- b) *az értékesítési eredmény* = a *tervezett önköltség és az eladási ár különbsége.*

⁷ Ez a mi kiemelésünk, az előbbieket nem. — L. L.

⁸ Kötelező Általános Ipari Számlakeret. A Pénzügyminisztérium hivatalos kiadványa. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1955. 156—157. o.

⁹ I. m. 146—147. o.

Az önköltségelszámolási számla egyenlege ily módon kiegészítő része a készletértéknek és az értékesítési eredménynek. Ennek megfelelően a Kálisz lehetővé (de nem kötelezővé) teszi a terveltéréseknek a megosztását a készlet és az eladás között. A megosztás a kettő arányában történik.

Az önköltségelszámolási számla egyenlegén, a tulajdonképeni terveltéréseken kívül — mint láttuk — még sok más tétel is kerül a terveltérések számlára és ezért adatok közlésére és elemzésre csak valamennyi idetartozó tétel ismertetése után kerülhet sor. Itt még egy problémát említünk meg. A készleteket — mint láttuk — *tervezett önköltségen* tartják nyilván. Ilyen egy évben (ha nem módosítják a tervet) legalább öt van: az éves és a négy negyedéves. A gyakorlat az, hogy a tárgy-negyedévi tervezett önköltséggel számolnak. Am a negyedév elején ott áll a készletszámlán a múlt negyedévben termelt és még el nem adott készlet a múlt negyedévi tervezett önköltségen, ami pedig más egységkötség, hiszen a tervek a költség-szintet negyedévről negyedévre „feszíteni“ szokták. A nehézségek áthidalására a maradék készletet értékelik az új negyedév tervönkölségén és az adódó különbözetet *készletátértéke-lési különbözet* néven könyvelik a terveltérések közé.

Félkésztermékek árkülönbözete és terveltérése

A vertikális vállalatok saját termelésű félkésztermékeinek, alkatrészeinek készletrevételénél és továbbfelhasználásánál alkalmazott könyvviteli eljárás az előző pontban ismertetett gondolatmeneten alapul. Két eset van: a hatósági árral bíró, ún. tipikus félkésztermékek elszámolása és a többieké. A tipikus félkésztermékeknel, a késztermékekhez hasonlóan kétféle különbözet van:

a) a terveltérés és

b) a tervezett eredmény, amely utóbbit *félkésztermék-fel-használás árkülönbözete* néven kell könyvelni.

Az *árkülönbözetet* a terveltérések számlájára kell átvetetni. Onnan a tétel a készlet, a felhasználás és az esetleges eladás arányában szétosztva vezetendő tovább.

Terveltérése természetesen nemcsak a tipikus, hanem mindenféle félkészterméknek van.¹⁰ Megállapítása az előző pontban

¹⁰ Kivéve, ha tényleges önköltségen veszik készletre és számolják el a felhasználásra: ez azonban a gépiparban nem szokás.

ismertetett önköltségelszámolási számlán történik, ahonnan a Kálsz szerint vagy közvetlenül az alkatrészt felhasználó késztermék termelési számlájára, vagy a terveltérések számlára, vagy a már említett „termelési költségek elszámolási különbözetei” közé kell vezetni. Az utóbbi esetben is — mint láttuk — végső soron, a többi vegyes eredetű különbözettel együtt eljut a terveltérések számlájára. A Kohó- és Gépipari Minisztérium szakmai előírásai a harmadiknak említett eljárást követik.

A vállalat belüli önálló elszámolás megkönnyítése érdekében egyes helyeken a hatósági árral nem bíró félkésztermékek egyes fajtáit is a tipikus félkésztermékekhez hasonlóan könyvelik, amikor is a hatósági ár helyett egy, a vállalat által képzett *belső elszámolóár* szerepel. A gépiparban sok helyen a nyilvántartásokban a tervezett önköltség helyett *diktált önköltséget* alkalmaznak a tervek bizonytalansága, összevontsága és a jóváhagyások szokásos késése miatt.

Egyazon vállalat félkésztermékei között együtt fordulhatnak elő tipikusak hatósági árral, nemtipikusak belső elszámoló árral és nemtipikusak ár nélkül, továbbá olyanok, amelyeknek van és olyanok, amelyeknek nincs tervezett önköltségük. Az ismertetetett eljárások több változata állhat fenn egyidejűleg. Az egyes félkésztermékek árkülönbözete és terveltérése *összegének előjele* a két mennyiség előjelétől és — eltérő előjelek esetén — abszolút nagyságától függően az alábbi 13 *variáns szerint alakulhat*.¹¹

Ha az árkülönbözet		Ha a terveltérés		
		+	0	
		akkor a kettő összege		
	+	+	+	+ vagy 0 vagy -
	0	+	0	
	-	+ vagy 0 vagy -	-	-

Ilyenformán az árkülönbözet, illetve terveltérés jelentése, tartalma kérdésessé válik még akkor is, ha a tényleges önköltség kiszámítása és az említett eltérések elszámolása körül semmi probléma sincs.

¹¹ Minden olyan esethez hasonlóan, amikor két egymástól független előjelű és nagyságú mennyiség összegével van dolgunk.

A saját termelésű *energia továbbfelhasználásának*, illetve értékesítésének elszámolása a félkésztermékekéhez hasonló előírásokon nyugszik, ezért ennek ismertetése mellőzhető.

Anyagárkülönbségek

Az anyagokat beszerzéskor nem tényleges beszerzési áron¹² értékelve, hanem *elszámolóáron* könyvelik az anyagkészletek nyilvántartásába, majd a felhasználáskor ugyancsak az elszámolóár, mint egységár alkalmazásával számítják ki, hogy mennyi anyagköltséget kell könyvelni. Egyes szakmunkák szerint a beszerzési áron és az elszámolóáron számított összeg közötti különbséget hivatott *ellenőrizni*, hogy nem lépik-e túl a *megtervezett anyagbeszerzési költségeket*. Mások szerint az elszámolóáron vezetett anyagkönyvelés az ár- és költségváltozások hatásának kikapcsolása folytán ellenőrzi az *anyagfelhasználás mennyiségi tervteljesítését*.

A szabályok szerint e különbséget meg lehet osztani felhasználás, a készletváltozás és az esetleges anyageladás között. A Kohó- és Gépipari Minisztérium helyi előírásai ezt a megosztást mellőzik, az egész árkülönbséget a termelési költségek különbségei közé és onnan a terveltérések közé vezetik tovább.

Kérdés, hogy az anyagárkülönbségek könyvelése útján milyen tervet és hogyan lehet ellenőrizni?

Az elszámolóárkülönbséget nem anyagfajtánként tartják nyilván, hanem csak két nagy csoportban: alapanyagok árkülönbsége és egyéb anyagok árkülönbsége. Így az eltérés nem más, mint az összes különféle eredetű, eltérő előjelű és nagyságú eltéréseknek a szóban forgó beszerzési és nem felhasználási időszakot illető vegyes tömege.

A beszerzett anyagok sokfélesége és a fajtaösszetétel eltolódása miatt egyaránt megállapíthatatlan, hogy történt-e eltérés a tervezett beszerzési költségektől,¹³ és hogy mennyiségben tartották-e az anyagfelhasználási tervet.

De tételezzük fel, hogy az említett számlákat valahol anyagcsoportonkénti részletes bontásban vezetik. Mit mutat ekkor az árkülönbség? Ez nagymértékben attól függ, hogy mi az elszámolóár, hogyan képezik. Ha az elszámolóár valamilyen előző évi

¹² Beszerzési áron az anyag vételárának és a felmerült beszerzési (fuvar stb.) költségek egy mennyiségi egységre eső részének összegét értjük.

¹³ Egyébként: ilyen terv nincs.

átlagár vagy becsült átlag, akkor ehhez mint követendő célhoz mérni nem érdemes, az ettől való eltérés önmagában sem jót, sem rosszat nem jelent. Ha az elszámolóár az év elején érvényes hatósági ár, akkor alkalmazása nem eredményez mást, csak azt a látszatot, hogy valamit ellenőriztünk. Felmerül a kérdés, hogy miért nem lehet az anyagbeszerzés, -készletek és -felhasználás könyvelését általában tényleges hatósági áron végezni?

a) Talán azért, mert a hatósági árak *gyakran változnak* és nagyon sok munkával járna havonta kiszámítani a felhasználás könyveléséhez szükséges mérlegelt átlagárat? A statisztika azt mutatja, hogy a gépiparban legnagyobb jelentőséggel bíró anyagok, a fő kohászati termékek (acél-hengereltáru, réz- és alumínium-félttermékek) 12 nagy csoportja közül 11-nek az árai 1952 óta, egynek pedig 1951 óta nem változtak. Mindez az anyagok nagy csoportjaira vonatkozik; egyes anyagoknál a változás nyilván ritkább.¹⁴

Ha valaki az elszámolóárak létjogosultságát azzal indokolja, hogy ahhoz hasonlót (standard costs stb.) a tőkések is alkalmaznak, akkor érvelése éppenséggel visszafelé sül el. Hát persze, hogy alkalmazzák, mert náluk napirenden vannak az árváltozások. De vajon nem éppen abban áll-e többek között a szocialista állam ármegállapító tevékenységének fölénye, hogy az árak szilárdak, viszonylag hosszú időn át változatlanok? El kellene ismernünk azt, hogy itt a könyvvitelünk addig emlegette az árváltozások mumusát, amíg maga is megijedt tőle és nem vette észre, hogy elmaradt a tények mögött és — mi tagadás — a kapitalista könyvvitel mögött. Ők bevezettek egy eljárást, mert az ő körülményeik között hasznosnak látták. Mi nem óhajtuk felülvizsgálni ugyanazt, miután körülményeink gyökeresen megváltoztak, s az eljárás hasznossága — úgy látszik — kétséggé vált.

b) Talán azért, mert a hatósági árakon kívül a *fuvar költségek* is a beszerzési költségekhez tartoznak és ennek változása teszi szükségessé az elszámolóárak alkalmazását. Ha ez tényleg jelentős tényező, akkor nagyon is meglepő, hogy a fuvar költségek könyvelésére vonatkozó szabályok mennyire homályosak. A saját fuvarszakkal végzett szállítás költségei a rezi költségei között vannak. A bérelt járművel vagy vasúton végzett száll-

¹⁴ Lásd: Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949—1955-ben. Statisztikai időszaki közlemények 1. kötet, Budapest. 1957. Központi Statisztikai Hivatal. 23—24. o.

litás költségei is lehetnek a rezsi között, de lehetnek az éppen vizsgált anyagbeszerzési számlán is. Erről a Kálsz csak annyit mond, hogy úgy kell könyvelni, ahogy az elszámolóárát képezték. Ha az anyagot az eladó szállítja be és az ezzel kapcsolatos költségeket az anyaggal együtt számlázza, vagy ha a szakmai szállítási feltételek szerint az árak szállítással értendők, akkor a fuvarköltségek könyvelésére még kevesebb irányelvet lelhetünk az előírásokban.

c) Végül talán azért, mert a hatósági árak túl részletesek és az anyagnyilvántartás csak *anyagcsoportok* szerint van felfektetve. Ilyen esetben az elszámolóárak tulajdonképpen nem a költségeknek, hanem a csoportosításnak a megtervezését jelentik. De hát ez nem elszámolóár, hanem csoportár. Ez gyökeresen más probléma.

Mindebből az következik, hogy az elszámolóárak alkalmazásával nem a tervezett és a tényleges anyagbeszerzési költségek közötti különbözetet ellenőrzik, hanem az (legritkábban előforduló) árváltozások hatását, továbbá annak hatását, hogy melyik fuvartételt hova könyvelték a tervezettel(?) szemben, végül annak hatását, hogy az anyagcsoportok tervezett összetétele helyett a ténylegesen beérkezett anyagok csoportjai milyen összetételűek (amely utóbbi különösen akkor nem mutat semmit, ha az anyagok egyes csoportjait alkotó anyagfajták egymással nem helyettesíthetők).

Kitűnik, hogy az elszámolóárkülönbözet még akkor sem mutatna az égvilágon semmit, ha anyagcsoportonként tartanák nyilván. Azonban ilyen részletes bontás nincs. Nem is lehet, mert igen nagy munkával járna. Vagy az igaz, hogy az anyagárkülönbözetek segítségével ellenőrizni lehet bizonyos terveket, de akkor nem csökkent, hanem nőtt az adminisztratív munka. Vagy az igaz, hogy az anyagok elszámolóáron történő könyvelésével csökkenteni lehet az anyagnyilvántartás munkaigényességét, de akkor nem ellenőriz semmiféle tervet. Vagy talán a tervet úgy kellene ellenőrizni, hogy a globális különbözet-egyveleget elemzésnek kell alávetni? De hiszen annak sem volna semmi akadálya, hogy a hatósági áron könyvelt anyagbeszerzést, készletet és felhasználást és a vele párhuzamosan, külön könyvelt fuvarköltségeket elemezzük. Elemezzük ott, azokon a számlákon, ahol vannak, anélkül, hogy valamilyen homályos, bizonytalan módon alkotott elszámolóárhoz képest jelentkező eltéréseiket össze- és szétvezetgetjük a könyvviteli számlák rengegében.

Ha egy gyár sok terméke közül egyiknek az anyagbeszerzési költségei valamilyen oknál fogva hirtelen jelentősen megnövekednek, akkor nem az új gyártmány költségében jelenik meg a magas anyagbeszerzési költség (*lehetővé téve a szükséges elemzést, a hiba megszüntetésére irányuló intézkedés nélkülözhetetlen eszközét*), hanem e többlet *beleolvad* az Anyagárkülönbözet számla egyenlegébe, onnan a termelési költségek elszámolási különbözetébe, onnan a terveltérésekbe stb., stb., egy szóval elkerüli a tulajdonképpeni gyártmányonkénti költség-számadást. (Végső soron azután nagy kerülővel ez a többletköltség is rárakódik a gyártmányok utókalkulációira „vonaltól”, ahogy mondják, de valamennyire egyenletesen, arányosan.) Emelkedett az összes gyártmány költsége? Látszólag igen. Drágult a kérdéses gyártmány a magas anyagköltségek miatt? Látszólag nem! Ellenőriztük a tervet? Szerintünk: nem.

A Kohó- és Gépipari Minisztérium Híradástechnikai Igazgatóságának összesített iparági mérlegében az anyagárkülönbözet az 1952—1955. évek *16 negyedéve közül csak egy ízben volt pozitív* (az elszámolóárakkal szembeni túllépés), 15 negyedéven át pedig 0,1 és 0,8 között váltakozóan, a termelési értéknek általában 0,3%-át kitevő negatív (megtakarításos) anyagárkülönbözet jelentkezett. Nem valószínű, hogy az eltérésnek ez az iránya (a tervteljesítés megkönnyítése) véletlen műve volna, bár összege az adott helyen a kb. 10%-os nyereséghez képest, nem jelentős.

A gépipar egyéb területére nézve is az a gyakorlati szakemberek véleménye, hogy az anyagárkülönbözetekkel való manőverezés lehetősége jelentéktelen, annál is inkább, mivel az elszámolóárkülönbözet a termelési költségvetésben ritkán haladja meg a teljes termelési érték 1 százalékát. Ha ennek — sokat mondunk — fele alapszik tudatos torzításon, akkor is a termelési értéknek legfeljebb fél százalékát lehet vele kimutatni, ahol is *inkább a tervezés lazításáról* (az elszámolóárak magasan történt képzéséről), mintsem a ténytisztsákok kozmetikájáról lehet szó. A torzító hatás egyébként sem annyira a költség abszolút összegében („b) fokozat”), mint amennyire megoszlásában („d) fokozat”) jelentkezik.

Diktált pótlékkulcs

Az eddig ismertetett eljárások közös vonása az, hogy valamely anyag egységnyi mennyiségét nem tényleges mértékkel (beszerzési költség, tényleges önköltség, hivatalos ár), hanem

tervezett vagy diktált mértékkel (elszámolóár; tervezett önköltség stb.) értékelik a készletnyilvántartásban és a költségszámadásokban. Az ismertetésben sorra kerülő eljárás, a diktált rezsipótlékkulcs alkalmazása is ilyen előre lerögzített mértékkel való elszámolást jelent, de nem termékek értékelésénél (bár közvetve arra is hatással van), hanem a közvetett (rezi) költségeknek a gyártmányok közötti felosztásánál, az önköltség megállapításánál.¹⁵

A könyvviteli zárlati munka egy bizonyos szakaszában a tényleges pótlékkulcs is rendelkezésre áll. A pótlékkulcs diktálása azonban lehetővé teszi, hogy bizonyos munkálatokhoz már akkor hozzáfogjanak, amikor a tényleges pótlékkulcs még nem ismeretes. Egyébként alig képzelhető el, hogy a pótlékkulcsok diktálásának mi más előnye volna. Például nem lehet komolyan gondolni arra, hogy valamiféle terv (pótlékkulcsok terve?) ellenőrzéséről volna szó. Ezt az is mutatja, ahogyan a kulcs diktálása történik a gyakorlatban. Az iparigazgatóság a diktált kulcsokat (üzemek szerint differenciálva) a vállalatoknak évenként egyszer rendszerint akkor hagyja jóvá, amikor még nincs vállalati terv, tehát önköltségi tervek sem.

Természetesen a diktált és a tényleges pótlékkulcs közötti különbözetet sem lehet számításán kívül hagyni és azt az előírások szerint a „termelési költségek elszámolási különbözetei” közé kell könyvelni. Jelentőségét jellemezze egy példa. A Szállítóberendezések Gyárában 1955-ben alkalmazták a diktált pótlékkulcsot. A termelési profil változékonysága és más okok miatt a kulcskülönbözet jelentős volt. Pl. egy időszak „tényleges” önköltségében a rezi diktált kulccsal számítva 14⁰/₀-kal magasabb, mint ténylegessel.

Az eljárás hasonlósága miatt itt emlitem meg a pontosság szempontjából nagy szerepet játszó, egy másik tételnek, a *hulladékoknak* a kezelését. Elvileg: a közvetlen anyagköltségből levonandó az a hulladék, amelynek keletkezése a konkrét gyártmányhoz kapcsolódik és mint ilyen, megállapítható („közvetlen hulladék”). Hogy a hulladék ilyen bontásban megállapítható-e,

¹⁵ Közismert, hogy a termelési költségek egy részéről nem állapítható meg, hogy melyik gyártmány termelésével kapcsolatban merültek fel. Ezeket az ún. közvetett vagy általános, vagy rezi költségeket (a gépiparban alkalmazott pótlékoló kalkuláció szerint) a gyártmányok között általában közvetlen bérköltségeik arányában osztják fel. E felosztási műveletnél van szükség a pótlékkulcsra, ami nem más, mint a közvetett költségek százalékos viszonya általában a közvetlen bérköltségekhez.

az persze attól függ, hogy valahol valóban külön is tartják-e és mérlegelik-e, pl. a forgácsot aszerint, hogy melyik gyártmány alkatrészéről forgácsolták. Ez nem valószínű. Ehelyett az a gyakorlat, hogy az utókalkuláció kialakult, megtűrt, normatív stb. átlagos kulcsokkal von le valamit a közvetlen anyagból „közvetlen” hulladék címén és a többi, „fel nem osztott” hulladékot elviszik a már ismert „termelési költségek elszámolási különbözete” számára. A gépiparban néhol hasonló eljárás vonatkozik a selejtre is.

A nem mennyiségi leltárkülönbszet

Valamely időszak eredményének pontosságát nagymértékben befolyásolja a leltározás megbízhatósága, ami a gépiparban különösen gyenge lábon áll a befejezetlen termelés leltározásánál.

A leltárokból sok a hiba, még számhiba is. A leltárhiányok és többletek igen nagy lehetőséget adnak a „játékra”.

Az anyagok jelképes ki- és visszavételezése általános szokás, ahol a befejezetlen termelést elszámolják.

Miután ez a helyzet a gépiparban, érdemes figyelni arra a rendelkezésre, hogy „a nem mennyiségi differenciákból származó leltárkülönbszetet (értékelési, leemelési különbszeteket) — a Kálisz-ban foglaltaktól eltérően — a 85. terveltérések számlán keresztül teljes egészében a 919. Értékesítésre eső terveltérés számlára kell átvezetni.”¹⁶ A terveltérés fogalma már ismeretes, és így ismeretes az is, hogy az ebbe való átvezetés tulajdonképpen felment a jelentkező különbszetek okai kiderítésének kötelezettsége alól, illetve módot ad arra, hogy ilyen — felelősségrevonással nem fenyegető — „leltárkülönbszetek” útján szabályozzák a befejezetlen termékek állományát és ezzel az időszak üzemi eredményét. Ez a rendelkezés egyébként ellenkezik a Kálisz előírásaival.¹⁷

¹⁶ A Kohó- és Gépipari Minisztérium szakmai előírásai a Kötelező Általános Ipari Számlakeret alkalmazásához, a Kohó- és Gépipari Minisztérium hivatalos kiadványa. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1955. 75. o.

¹⁷ „A felsorolt különbszeteken kívül egyéb tételek (befejezetlen termelés leltározási különbszelei stb.) a 85. terveltérések számlacsoportban nem könyvelhetők.” Kötelező Általános Ipari Számlakeret 157. o. (Eredeti kiemelés.) A Pénzügyminisztérium hivatalos kiadványa. Budapest. 1955. Közgazdasági és Jogi Kiadó.

A terveltérésekről együttvéve

Az önköltségi tervek valóságos ellenőrzése a terveltérések útján nem sikerülhetett. Ennek okai:

a) A terveltérés-számlán különféle költségekből eredő igen vegyes különbözethalmaz gyűlik össze. A keveredés olyan tökéletes, hogy lehetetlen megmondani, hogy az összegben belül mire vonatkozó, melyik időszakra szóló, milyen tervfeladattól való, mekkora pozitív és negatív eltérések szerepelnek.¹⁸ Könyvelésük is igen bonyolult, amit az elmondottak nem is érzékel-tethetnek eléggé. Márpedig maga a bonyolultság újabb hiba- és torzítási lehetőségekre vezet. (Ha a könyvelésben egyáltalán lehet valahol büntetlenül és büntelenül torzítani, akkor az biztosan éppen olyan jellegű területeken történik, amilyen ez is; amit annyira agyonszabályoztak, hogy már senki sem ismeri ki magát és már minden megoldás a törvényesség vértjében léphet fel.)

b) Az önköltségi, különösen a gyártmányonkénti önköltségi tervezés nem eléggé megalapozott. A tervtől való eltérés nem jellemző. A negyedéves tervek jóváhagyása mindig későn történt. Nem minden gyártmányra készül terv.

c) A különböző terveltérésfélék számláit nem gyártmányonként vezetik — és ez nem is volna lehetséges a munka megsokszorozódása miatt —, hanem globálisan.¹⁹

A gyakorlatban dolgozó számviteli szakemberek egyetlen példát sem tudnak arra, hogy valaki valaha is e terveltérés-könyvelést használta volna fel arra, hogy a vállalat gazdálkodását, önköltségszökkentési tevékenységét, vagy akármelyik *konkrét* önköltségi tervfeladatának teljesítését ennek segítségével ellenőrizze. Az önköltségi terveknek a hivatalos, a gyakorlatban

¹⁸ Most lehet csak kellően értékelni annak a fogalmazásnak a finomságát, amikor a Kálsz azt mondja, hogy e „különbözetek a tényleges önköltség *irányában* helyesbítik a termékek értékét”. (Aminnek egyébként semmi köze az értékhez.)

¹⁹ Néhány évvel ezelőtt volt olyan rendelkezés a Kálszban, hogy a terveltérést meg lehet bontani gyártmány- vagy gyártmánycsoportmelyiségben, de meg kell bontani legalábbis a következő gyártmányosztályok szerint:

összehasonlítható tervezett termékek,

összehasonlítható nemtervezett termékek,

össze nem hasonlítható tervezett termékek és

össze nem hasonlítható nemtervezett termékek.

Ezt a tagolást a gyakorlat mint értelmetlent nem hajtotta végre. Ez egyike lett volna az ún. „finomításoknak”.

alkalmazott ellenőrzése sem ezen az úton történik. Sőt — véleményem szerint — mind a három hivatalos mérési módszert²⁰ zavarja, az elemzést megnehezíti a terveltérések körüli bonyolult könyvviteli tervmérőrsdi.

Tekintsük át, hogy a terveltérések nagyságukra nézve milyen jelentősek.

Az Egyesült Izzónál a legfontosabb gyártmánycsoport, a 441-11-21 termékjelű normál argongáz töltésű lámpa ténylegesen utókalkulált önköltségében a terveltérés 1953 elejétől 1956 közepéig mínusz 4,1 és plusz 4,5% között váltakozott. A kiragadott időszak 14 negyedéve közül a terveltérések csak 1 negyedévben maradtak fél és csak három negyedévben 1% alatt.

A KGM Gépipari Igazgatóság összesített mérlegbeszámolói szerint a terveltérések és, összehasonlításként, a vállalati eredmény a következő volt:

	Értékesítésre eső	Készletváltozásra eső	Vállalati eredmény
	terveltérés		
a teljes termelési érték százalékban			
1953.			
I.	— 0,4 ²¹	— 1,6	+ 1,3
II.	+ 1,5	— 0,7	+ 5,1
III.	— 1,4	+ 0,4	+ 4,4
IV.	— 4,7	+ 0,5	— 0,7
1954.			
I.	— 5,2	+ 1,1	— 3,9
II.	— 2,2	— 0,2	— 3,2
III.	— 4,1	+ 1,4	— 5,5
IV.	— 14,9	— 1,7	— 24,5
1955.			
I.	— 2,4	+ 0,2	— 3,2
II.	— 1,6	— 1,1	— 5,0
III.	— 3,4	+ 0,4	— 3,3
IV.	— 4,5	— 1,0	— 7,6
1956.			
I.	— 3,1	+ 0,3	— 2,1
II.	+ 0,2	— 0,5	— 1,2

²⁰ Termelési költségvetés; összehasonlítható befejezett termékek önköltségcsökkentése; kiemelt gyártmányok önköltségalakulása.

²¹ Az előjelek nem matematikaiak, hanem: + = nyereség jellegű, — = veszteség jellegű.

A terveltérések összege elég jelentős és úgy látszik, hogy a terveltérések változásának iránya és a vállalati eredmény változásának iránya között valamilyen — bár nem szoros — összefüggés van.

Most már foglaljuk össze, hogy a terveltérés-könyvelés hogyan hat a könyvviteli adatok pontosságára. Az ismertetett eljárások közös vonása, hogy a felmerült tényleges költségekből *leválnak pozitív vagy negatív részecskék*, a különbözetek, és ezekkel két dolog történik:

a) nem tartoznak többé a felmerülésükkor még ismert gyártmányhoz, költséghelyhez, hanem az egész vállalatra nézve közös, *általános költséggé válnak* és

b) nem kerülnek bele a főkönyvi termelési számlákba, hanem azt megkerülve utólag csatlakoznak az értékesítési eredményhez. Ezzel párhuzamosan a *gyártmányonkénti utókalkulációkba* is csak a tulajdonképpeni kalkulációs tételek utáni, „vonal alatti” *egyenletesen ráosztott tételként* jutnak el.²²

A vonal alatt található a különféle eredetű különbözetek egyenletesen szétterített tarka serege. És minél nagyobbak ezek a vonal feletti összeghez képest, annál kevésbé saját önköltsége annak a bizonyos gyártmánynak a *vonal alatti* önköltség. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ebből viszont az következik, hogy a *vonal feletti* összeg a jellemző önköltsége a gyártmánynak! Nem az ez sem, hiszen, ami a vonal alatt plusz, az valahol egy vagy több másik gyártmány vonal feletti önköltségében minusz, onnan hiányzik és fordítva.

Ezért a terveltérés-könyvelés legfontosabb hatása a *gyártmányonkénti önköltségek egymásközötti viszonyának torzítása* („d) fokozat”); mégpedig olyan irányban, hogy a kiugrásokat lelapítja, az érdes felületet elsimítja, s ezáltal csökkenti az elemzési lehetőséget.

A terveltéréseket — sőt egyes alternatív eljárások szerint annak egyes alkotórészeit külön-külön is — mint láttuk, megosztják a felhasználás, illetőleg eladás és a készletváltozás arányában. A megosztás egyszerű arányos osztással történik, ami feltételezi, hogy az értékesített (felhasznált) termékek ugyan-

²² A „vonal” az a vonal, amellyel a kalkulátor az utókalkulációt mintegy lezárja. Ilyen értelemben ez a „vonal” megtévesztő. Szó sincs lezárásról, az utókalkuláció befejezettségéről, tehát arról, hogy megtudhatnók, mennyi is az önköltség. Nem erről van szó. Ezzel az utókalkulációnak még csak az a része fejeződött be, amely a termelési számláról leemelt „elkészült termékek tényleges önköltsége” összegnek gyártmányonkénti bontását adja.

olyan *irányban* és *arányban* tértek el a tervtől, mint a készleten maradtak. E megosztás következtében a különféle készletszám-lákat terveltérés-számlák kísérik és a megfelelő összevonások útján együtt adják az illető készletfajta tényleges, tehát a mér-legben szerepeltetendő önköltségét. Az előbbiekből következően semmi biztosíték nincs arra, hogy a terveltérés számlák tartalma, valamint megosztása követi a termékek valóságos áramlását. Így nehéz elgondolni, hogy a terveltérések könyvelése és meg-osztása útján ne mennének át egyes kisebb összegek a készletek értékéből az értékesítési eredménybe és viszont. Ez pedig nem-csak az egyes gyártmányok, hanem már *az egész vállalat ered-ményét befolyásolja az adott időszakra.*

Végül a terveltérések könyvelésének hatása az eladott anya-gok elszámoló-árkülönbözetével kapcsolatban — bár nem jelen-tős mértékben — kiterjedhet abban az irányban is, hogy a vál-lalati eredményből az üzemi eredménybe kerülnek kisebb ösz-szegek vagy viszont. ami a premizálás szempontjából bír jelen-tőséggel.

V.

A beszámoló további fejezeteinek közlésére itt nincs he-lyünk, azonban úgy véljük, hogy helyes, ha ízelítőül és a szük-séges vita megindítása céljából teljes terjedelmében idézzük az „Összefoglaló” fejezetet.

Témánk általános céljának, az ipari számvitel pontossági korlátai vizsgálatának keretében tanulmányunk arra a kérdésre igyekezett választ adni, hogy jelenlegi könyvviteli rendszerünk milyen főbb módokon teszi lehetővé a nyereségkimutatások tor-zítását. A torzítások ismertettett forrásának egy része kapcsolat-ban van azzal a móddal, ahogy az elmélet és a gyakorlati szabá-lyozás igyekezett megoldani a szocialista könyvvitel feladatát, a tervek teljesítésének ellenőrzését. Ezért a pontatlanságok is-merttetését — a könnyebb kifejtés végett — a tervellenőrzés vizsgálata köré csoportosítottuk. Főbb megállapításaink a kö-vetkezők voltak:

1. Könyvvitelünk nem oldotta meg a tervellenőrzés felada-tát. Nem tett különbséget fontos és kevésbé fontos tervek kö-zött. A tervek ellenőrzését szolgáló konkrét módszerek, eljárá-sok (terveltérések stb. könyvelése) útján semmiféle terv telje-sítését ténylegesen ellenőrizni nem lehet.

2. A tervellenőrzésre való törekvés ilyen módszerek mel-lett azonban nem maradt következmények nélkül. Így a költség-

gek egyes, a keletkezésük helyén és idején még felismerhető eredetű részecskéi, a legkülönbözőbb különbözetek címén, önállóulnak, valamennyi gyártmány közös költségeivé válnak, azok között arányosan kerülnek felosztásra. A kilengések kiegyenlítődnek, a túllépések vagy megtakarítások valódi okainak elemzése megnehezül.

3. A gépiparban a kalkuláció az adottságok (sokféle termék, mindegyikhez sokféle és köztük számos, több termékhez egyaránt használható alkatrész, egymás mellett rövid és hosszú átfutású, egyedi és sorozatgyártmány, a gyakorlatilag leltározhatatlan befejezetlen termékállomány stb.) miatt a gyártmányok önköltségének megállapítása (utókalkuláció) amúgy is bizonytalan. Ezt a bonyolultságot tetézik a különféle különbözetek és ezeknek a tulajdonképpeni kalkuláción kívüli (vonal alatti) elszámolása. Az egyes gyártmányok utókalkulált tényleges önköltsége, de még inkább annak változása a gyártmány előállítására fordított tulajdonképpeni költségek mellett erősen függ szervezési és módszerbeli tényezőktől.

Ilyenek:

a) Az alkalmazott utókalkulációs eljárás (költséggyűjtés, felosztás stb.).

b) A termelés egyedi, sorozat- vagy tömegjellege; az együtt-kalkulált szakaszok nagysága, termelésük átfutási ideje.

c) A kalkuláció mélysége (gyártmányonkénti vagy csoportos), az együtt-kalkulált gyártmánycsoport egyöntetűsége és ennek változása.

d) A termelés vertikálitása, a félkésztermék felhasználás elszámolásának módja.

e) A rezsiköltségek kezelése (fogalmának, osztályozásának, vetítési alapjainak, kulcsainak stb. meghatározása).

f) A terméket előállító vállalat profilja, ennek egyöntetűsége és változása, a specializáció és kooperáció foka.

4. A vállalati vagyon értékének és az eredménynek a megállapításához nélkülözhetetlen a pontos leltár. A gépiparban ez még évenként sem valósítható meg kifogástalanul. Különösen a befejezetlen termék leltározásának problémái megoldatlanok. Ennek ellenére a (központi) rendelkezések jó leltárat feltételeznek. A gépipari előírások megengedik a (nem mennyiségi) leltárkülönbözetek tervtéréskénti (tehát következmények nélküli) könyvelését.

5. Mindenfajta könyvvitelnek gyenge oldala a készletek leltározása, illetve értékelése és az utókalkuláció. A tőkés könyvvitelben e két munka független volt egymástól. A mi könyvvit-

telünk — helyesen — beépítette a költségszámítást a könyvvitelbe. A két munka fogyatékoságai egy ponton (termelési számla) összegyűlnek, és egyszerre hatnak mind a mérleg (készletértékelés), mind az eredmény pontosságára. Ezenfelül hatásuk kiterjed a termelési érték és ezáltal a költségszint megállapítására. Ez utóbbiak pontossága még több kívánnivalót hagy maga után, mivel mérlegbeszámolónk a termelési értéket a befejezetlen termék állománykülönbségének egy pontos megközelítést sem biztosító, arányos számításával vezeti le.

6. A negyedéves mérlegbeszámoló a bizonytalan utókalkulációk miatt, a pontos leltár hiányában pontatlanok, a kimutatott eredmény az előző és következő időszakok eredményének kisebb-nagyobb részét is tartalmazza. Egy éven belül az eredmény hullámzó, az első három negyedév bizonylat nélküli anyagfelhasználását stb. az évvégi leltár némileg helyreigazítja és a negyedik negyedévben az eredmény sokkal rosszabb, mint az első háromban. Az éves mérleg sem pontos, amihez hozzájárul az is, hogy az utólag feltárt, de előző éveket illető eredménytélék könyvelése amnesztia-jellegű.

A negyedékenkénti mérlegbeszámoló adatainak viszonylagos pontatlanságát fokozza, hogy a rendszerint abszolút összegben végrehajtható torzítás a szövegben forgó negyedévi adathoz képest viszonylag (kb. négyszerre) nagyobb, mint a megfelelő éves adathoz képest volna.

7. Egy vállalat gazdaságosságára, jó vagy rossz munkájára tehát nem lehet következtetni egy vagy több kiragadott gyártmányának önköltségéből, egy vagy két negyedévi eredményéből. De nem lehet következtetni a mérlegbeszámolónak egy vagy kevés kiragadott adatából sem, mert az adatok különböznek a torzítással szembeni érzékenységük tekintetében. Így az elmúlt években az ún. üzemi eredményhez (a termelési költségszinthez) kapcsolódó ösztönzés miatt nyomás nehezedett a könyvviteli szabályozásra, aminek hatására meghonosodtak az üzemi eredményt tehermentesítő és a — költségvetéshez befizetésre kerülő — ún. vállalati eredményt csökkentő tételek.

8. Ellentmondás keletkezett a könyvviteli munkának, főleg az ismertetett eljárások miatt bekövetkezett növekedése és a számvitel egyszerűsítésére irányuló rendelkezések között. Gyökeres megoldás helyett a központi szabályozás lazítására került sor és meghonosodtak az átlagosító módszerek, a vagy-lagos szabályozások. Ennek kapcsán sok tekintetben érdemben megbomlott és csak formálisan maradt fenn a számvitel népgaz-

dasági egységessége. Természetesen nem volna baj, ha a merev, uniformizált központi előírásokat a helyi viszonyok mellett legnagyobb pontosságot biztosító sajátos eljárások váltanák fel, azonban úgy látszik, hogy jelenleg semmi sem biztosítja azt, hogy a két vagy több engedélyezett megoldás közül a pontosabbat és ne a helyi anyagi érdekeknek megfelelőbbet válasszák.

9. Az ismertetett könyvviteli eljárások javarésze, a rendelkezéseknek az előző pontban említett lazítása nagymértékben fokozta a könyvvitel bonyolultságát. Ez az elmondott konkrét hibaforrások mellett általában kedvező talaja a véletlen hibáknak és a torzításoknak. Ugyanakkor sok égető gyakorlati probléma (leltározás, alap-bizonylatok megbízhatatlansága stb.) megoldását a rendelkezések nem segítik, a kérdést válasz nélkül hagyják. (Véleményünk szerint sokkal inkább a vállalati számviteli dolgozók többségének becsületességén, a pedáns munka iránti szeretetükön, mint a szabályokon múlik, hogy a kimutatott adatok nem teljesen rosszak.)

10. Az eddigi vizsgálat alapján első, durva megközelítésként leszűrhető az a megállapítás, hogy a negyedéves mérlegben a nyereségnek, e legérzékenyebb mutatószámnak a torzítása elmeget olyan mértékig, hogy érdemben megváltoztatja a kimutatott eredmény megítélését. Mégis úgy véljük, hogy emiatt nem kell lemondani arról — ha az egyébként helyes —, hogy a vállalati dolgozók anyagi ösztönzésének súlypontját a nyereségre helyezzük át. Ehhez azonban (de enélkül is) okvetlenül szükséges keresni a pontatlanságok ellenszereit, annál is inkább, mert számolni kell a nyereség torzítására irányuló nyomás fokozódásával. Ilyen ellenszerek:

a) a felsorolt könyvviteli szabályok felülvizsgálata a számviteli szakemberek részéről számvitelelméleti, valamint más gazdasági megfontolások alapján.

b) Sürgetően szükséges a hatékony, érdemi, komoly mérlegrevíziókat is magábanfoglaló ellenőrzési rendszer elvi alapjainak kidolgozása és gyakorlati megvalósítása.

c) Az ösztönzési rendszernek körültekintően figyelembe kell vennie a helyi sajátosságokat; a kimutatások elérhető pontosságának tekintetében is. Egyes helyeken, ahol az elérhető pontosság csekély, a nyereség mellett megfontolandó más ösztönzési célok vagy feltételek kijelölése is.

d) Szükséges továbbá a gazdasági gyakorlati vezetőmunkában és az elméleti kutatásban egyaránt általánossá tenni a gondos, sokoldalú elemzést, amely valamely vállalat vagy ipar-

ág helyzetét, munkáját a tények, a számok, nagyon sok szám összevetése alapján ítéli meg, amely magukat a számokat is kritika alá veti.

e) Ez utóbbi szempontból is kívánatos volna lemondani a gépiparban a tényleges gazdasági eredmények megítélésére alkalmatlan negyedévi mérlegbeszámolók gépies rendszeréről és csak évenként készíteni mérleget. A helyi célokra, valamint a vezetés számára esetenként szükséges rövidebb időközönkénti részleges adatszolgáltatást valószínűleg könnyen meg lehetne oldani mérlegen kívül is. Az így kimutatott adatokat természetesen nem volna helyes anyagi ösztönzés alapjává tenni.

f) Sürgetően szükséges, hogy a szakemberek lényegesen több gondot fordítsanak az alapvető bizonylatok rendjének, a leltározásnak a megjavítására.

g) Szükséges végül rendszeresen vizsgálni a könyvviteli adatok pontatlanságainak eredetét, hatását és mértékét, ennek tudatában kidolgozni az intézkedéseket.

Bródy András

A HÓVÉGI HAJRÁ ÉS A KÉSZLETEK

A Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztályán 1955 folyamán szélesebbkörű kutatás indult meg az ipari termelés egyenletességével kapcsolatban, amelyet az akkor általános hóvégi és negyedévvégi rohammunka indokolt. E kutatás néhány vonással gazdagította ugyan a gazdasági ösztönzőinkről alkotott képet, azonban az alapvető baj, a hóvégi hajrá kétségtelen enyhülésével együtt veszített fontosságából.

Némiképp aktuálissá e régebbi tanulmányt az teszi, hogy e „betegséget” még korántsem küzdöttük le, továbbra is lapangva szedi itt-ott áldozatait, és mivel a periodikus beszámoltatás rendszerét teljesen felszámolni nem tudjuk, az ipari termelés esetleges újabb erőltetett fokozása esetén újból akuttá válhat.

Alábbiakban e vizsgálat főbb eredményeinek rövid összefoglalása után a kérdésnek csak egy részletproblémáját fejtjük ki: a termelés periodicitásának hatását bizonyos készletekre (anyagkészlet, befejezetlen és félkészállomány).

Régebbi vizsgálatunk legfontosabb következtetései az alábbiak voltak:¹

A hóvégi hajrá elsősorban nem a termelési folyamat, hanem a termék kibocsátás, lényegében a készáruvá (pontosabban: elszámolható tervmutatóvá) változás periodikus egyenlőtlensége. Amennyiben magára a termelési folyamatra is kiterjed, nagyobb mértékben csak a befejező műveletekre (szerelés, kikészítés, összerakás, csomagolás, szállítás stb.) van hatással. Általánossá válása esetén ugyan az alapvető termelési folyamatot is egyenletlenné teszi, de ennek ingadozása néhány százalékos nagyságrenden belül marad.

A hajrá „mértékét” rendkívül befolyásolják az egyes iparágak, vállalatok technológiai sajátosságai; leghevesebb a gépiparban és a kohászatban, enyhébb lefolyású a bányászatban és a vegyiparban, s ezeknél is kevésbé sújtja a textiltipart. Az eltérések vizsgálata azt mutatta: az egyen-

¹ Közgazdasági Szemle, 1956. 7—8. szám. A bizonyítás statisztikai módszerei a Többszermelés 1956. szeptemberi számában találhatók.

lőtlenség foka attól függően változó, hogy mennyiben nyílik alkalmuk az egyes vállalatoknak a) a munkaintenzitás fokozására; b) a választéknak az átlagosnál *anyagigényesebb* termékek javára történő megváltoztatására; c) a választéknak az átlagosnál *rövidebb átfutású* termékek javára történő megváltoztatására; d) a közvetlenül befejezés előtt álló termékek befejező műveleteinek gyorsítására az alacsonyabb készletési fokon álló termékek rovására.

A jelenség oka a periodikus beszámoltatás. Ennek — a termelés periodikus hullámzását előidéző — hatása a következőképp érvényesül: még ha a vállalat termelési terve általában rohammunka nélkül teljesíthető is, előfordul olyan hónap, amikor a *reális* teljesítés — valamilyen véletlen következtében — 100 százalék alatt maradna. A havonkénti beszámoltatás és az ehhez kapcsolódó prémiumrendszer ilyenkor a termelési folyamat tudatos eltorzítását és a hiányzó százalékoknak a jövő terhére történő pótlását váltja ki, s ezzel a következő havi terv feszítését idézi elő. Mindennek még nagyobb a valószínűsége, ha a terv amúgy is feszített. Lappangó tervnemteljesítéssel állunk tehát szemben, amelyet a vállalat a normális termeléshez szükséges befejezetlen és félkészirtalékainak felhasználásával leplez.

A jelenség alapja a tartalékok hiánya. Ez úgy értendő, hogy a kellő tartalék „szigetelő”-ként hat, megakadályozza a társadalmi méretekben lezajló termelési folyamat (termelési lánc) valamelyik szakaszában (vállalatok közt vagy éppen vállalatokon belül) bekövetkezett zavar (például termelés kiesés vagy éppen a termelő vállalat egyenlőtlen termelése következtében előforduló szállítási késedelem) továbbterjedését a termelési lánc soron következő tagjára. Ha ez a csillapító készlet hiányzik vagy nem elegendő, akkor igen gyakran előfordul olyan „véletlen” akadály, amelyet előbbi pontunkban említettünk, s a termelési zavarok közt egyre gyakoribbá válik a termelő (bedolgozó) vállalatok rohammunkája nyomán bekövetkező egyenetlen anyagszállítás és kooperáció. Ma kevesebb a tartalékunk, mint régebben volt, de még ezekkel a tartalékokkal is lehetne a mostaninál egyenletesebben dolgozni, ha a számonkérés periodicitása nem váltaná ki újra és újra a termelés periodikus hullámzását. Másrészt a mostaninál nagyobb tartalékok nagymértékben csökkenthetnék a rohammunka hevesességét és enyhíthetnék a továbbgyűrűzésből eredő következményeket. De éppen a rohammunka és a vele kapcsolatos jelenségek emésztik fel azokat a készleteket, amelyek csillapításukra volnának hivatottak, *illetőleg okoznak olyan szerkezeti változásokat a készletekben, amelyek miatt azok csak kevésbé alkalmasak a rohammunka csillapítására*. Az anyagtartalékok hiánya tehát nemcsak alapja, de következménye is az egyenlőtlen termelésnek.”

E dolgozat csak a tartalékok kérdését kívánja kifejteni, részletesebben, mint annak idején módunkban állt. Mégis támaszkodik a többi megállapításra is, a következőkben:

1. Mivel az alapvető technológiai folyamatok (hengerlés, olvasztás, fonás, szövés stb.) mindvégig egyenleteseknek vagy majdnem egyenletesnek bizonyultak, a készáruvá válás pedig igen egyenlőtlennek, ez az ellentmondás a közbenső készletek periodikus felduzzadásával, torlódásával, majd lepadásával oldódik meg.

Dolgozatunk első részében megkíséreljük, hogy az így pótlólagosan leköttött félkész- és befejezetlen állomány kiszámítá-

sára a gyakorlatban is alkalmazható módszert vezessünk le. Gondolatmenetünkben feltesszük, hogy az alapvető termelési folyamat teljesen egyenletes. Ez az absztrakció jogosult, mivel a megfigyelhető egyenlőtlenség szűk határok közt marad. A dolgozat második részében ezzel az absztrakcióval természetesen nem élünk. Hasonló megfontolások adnak kulcsot az anyagkészletek lüktetésének áthidalására szükséges pótlólagos anyag-tartalék nagyságának számítására.

2. E számítások azonban csak az ún. utánpótlási készletre vonatkoznak, a készletek egy része azonban biztonsági jellegű („minimális”) készlet. Kérdés, hogy a periodicitás hogyan befolyásolja a készletek által nyújtott tényleges biztonságot. E kérdéssel foglalkozik dolgozatunk második része. Itt pontos számítást kidolgozni a feltételek sokfélesége miatt az általános esetre nem lehetett, ezért csak az általános törvényszerűséget igyekeztünk bemutatni.²

Dolgozatunk mindkét része a problémát előbb elvontan, „modellszerűen” kísérli meg felvetni, és az így nyert eredményt igyekszik gyakorlati példákon is alkalmazni.

I.

A „várakozási idő” kérdése

Valamely villamosmegállóhoz percenként érkezik egy ember. Ugyancsak percenként indul egy kocsí, amely azonban csak egy embert tud elszállítani. A forgalom lebonyolítása zavartalan, egy ember maximális várakozási ideje 1 perc (ha éppen a villamos elindulása után érkezik). Tegyük fel azonban, hogy mind pontosan úgy érkeznek, hogy még éppen felszállhatnak a villamosukra és az azonnal indul — akkor a várakozási idő nullával egyenlő.

Tegyük most fel, hogy az emberek érkezése változatlan, azonban a villamosok menetrendje megváltozik. Ez a változás ne érintse, mondjuk a félóránként induló villamosok számát, az tehát továbbra is 30 legyen, azonban oszoljon meg a következőképpen:

az első tíz percben kétpercenként	(összesen 5)
a második tíz percben percenként	(összesen 10)
a harmadik tíz percben 2/3 percenként	(összesen 15)

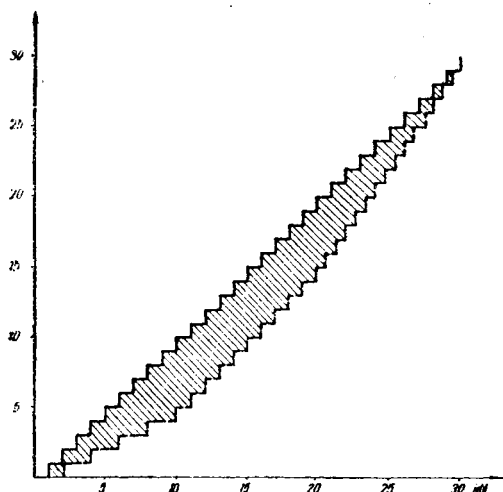
² A pontos számítást — egy-egy konkrét esetre, mint minden egyéb készletprobléma esetén is — az Akadémia Matematikai Kutató Intézete szívesen elvégzi.

Percek (ill. megérkezett emberek sorszáma)	Villamosindulások (illetve elutazott emberek sorszáma)	Várakozó emberek száma
1	—	1
2	1	1
3		2
4	2	2
5	—	3
6	3	3
7	—	4
8	4	4
9	—	5
10	5	5
11	6	5
12	7	5
13	8	5
14	9	5
15	10	5
16	11	5
17	12	5
18	13	5
19	14	5
20	15	5
21	16	5
22	17	4
23	18	4
24	19	4
25	20	3
26	21	3
27	22	3
28	23	2
29	24	2
30	25	2
	26	1
	27	1
	28	1
	29	0
	30	0

Atlagosan tehát most is percenként jár a villamos — bár a 30 villamosnak $16 \frac{2}{3} \%$ -a jut az első tíz percre, $33 \frac{1}{3} \%$ -a a második tíz percre és 50% -a a harmadikra.

Mekkora lesznek a várakozási idők? (Lásd: a 206. o. levő táblát.) A várakozási idő egész tetemes (az utolsó oszlop számainak összege — figyelembe véve, hogy a 20—30 percig $\frac{2}{3}$ perccről van szó) $100 \frac{1}{3}$ perc!

A folyamatot grafikusan is szemléltettük. Az x tengelyen az idő, az y tengelyen az emberek, illetőleg villamosok számát tüntettük fel.

A két „görbe” által határolt (vonalkázott) terület nyilvánvalóan a várakozási idővel arányos. Kísérreljük meg e szemléletet egy tényleges termelő üzem tényleges adataira alkalmazni. Tekintsük például a csepeli csőgyárat. Az egyenletes folyamat (példánkban az emberek érkezése) itt az egyenletes alapvető technológiai folyamatnak, a csőhengerlésnek felel meg. Az egyenlőtlenség (a villamosok indulása) pedig az egyenlőtlen raktárraadás folyamatának. Keressük ennek alapján a félkész-állomány havi feltorlódásának mértékét.

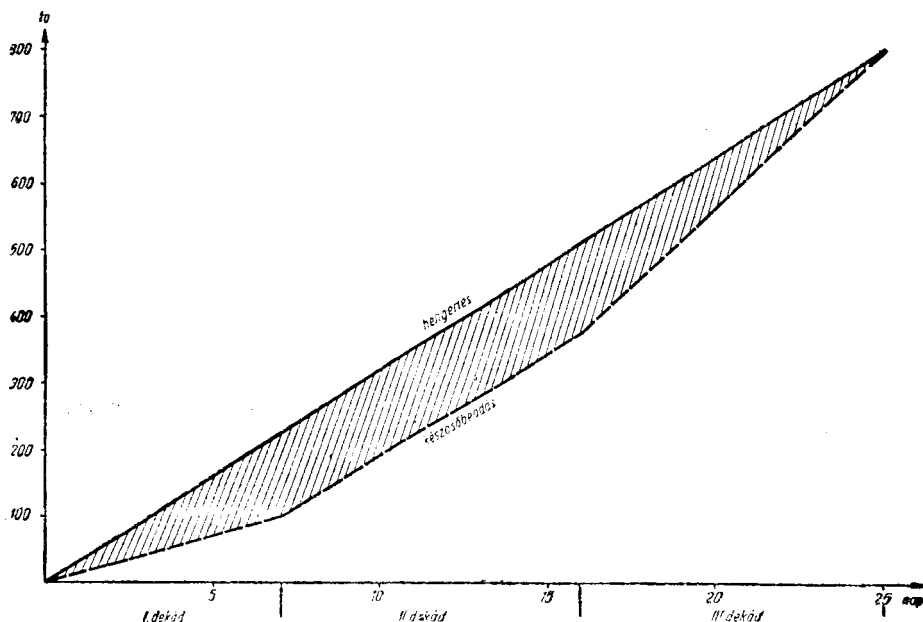
Az egyszerűség kedvéért nem napi, hanem dekádadatakkal fogunk dolgozni. Feltételezzük, hogy a folyamatok a dekádon belül egyenletesek. (Mivel ez a feltétel a gyakorlatban nem következik be, ezért a kapott érték a valóságos értéknél al-

csonyabb lesz.) Az adatokat leegyszerűsítettük, kikerekítettük, illetőleg a hengerelés bruttó súlyát átszámítottuk nettó (hulladék nélküli) készcsősúlyra (a kihozatal kb. 70%-os). Így a hulladékáramlás nem zavarja az összképet.

1955. január

Adatok vagonban (10 tonna)

	Hengerlésre adott anyag (készcső tonnára átszámítva)		Készcsőárba beérkezett cső	
	dekádban	összesen a hónap elejétől	dekádban	összesen a hónap elejétől
I. dekád, 7 munkanap	238	238	100	100
II. dekád, 9 munkanap	306	544	280	380
III. dekád, 9 munkanap	306	850	470	850

A várakozási időt itt a grafikonon leszámolhatjuk, illetőleg a számokból (a megfelelő háromszögek területének kiszámításával és egymásból való kivonásával) meghatározhatjuk.

(A matematikailag szabatos eljárás természetesen az integrálás volna — a gyakorlat számára azonban az alábbi számítás kielégítően pontos, mivel a készárubeérkezés „függvénye“ amúgy sem adható meg analitikusan.)

A számítás:

$$\text{I. dekádra } \frac{7}{2} (238 - 100) = 483$$

$$\text{II. dekádra } 9 \cdot (238 - 100) + \frac{9}{2} (306 - 280) = 1359$$

$$\text{III. dekádra } \frac{9}{2} \cdot (470 - 306) = \frac{738}{2580}$$

Az egyenlőtlen raktárraadás tehát 2580 vagon 1 napi, vagy ha úgy tetszik, átlag 103 vagon 25 napi, azaz havi 103 vagon várakozását idézi elő.

A csőgyári félkész- és befejezetlen termelés hóvégi állománya 400 vagon körül szokott lenni. Ez (mint a fentiekből is kitűnik) a hónap második dekádjának végére, a harmadik dekád elejére felugrik 550—600 vagonra.

Az egyenlőtlenség tehát nagyságrendileg átlagosan 20—25%-kal, „csúcsidőben“ pedig kb. 40%-kal több forgóeszközt tart lekötve, mint amennyi a hónap végén mutatkozik, mivel a hónap végén, a műhelyekben és a vállalati mérlegekben is ez a befejezetlen termék már mint készáru, illetőleg kiszámlázva mint kinnlevőség, jobb esetben mint rendelkezésre álló fizetési eszköz jelenik meg.

A csepeli kerékpárgyár adatai közül kiragadva az 1952. évi átlagos termelési adatokat (ezer kerékpárban), a következő képet kapjuk:

	Egyenletes termelés esetén	Tényleges termelés
I. dekádok összege 99 nap	71	50
II. dekádok összege 101 nap	72,4	70
III. dekádok összege 107 nap	76,6	100
	220,0	220

Az egyenlőtlen termelés által lekötött befejezetlen és félkészáru-termelés tehát

$$\begin{aligned} \text{az első dekádra} & \quad \frac{99}{2} \cdot (71-50) & = 1039,5 \\ \text{a második dekádra} & \quad 101 \cdot (71-50) + \frac{101}{2} \cdot (72,4-70) & = 2242,2 \\ \text{a harmadik dekádra} & \quad \frac{107}{2} \cdot (100-76,6) & = 1251,9 \\ & & \underline{\hspace{1cm}} \\ & & 4533,6 \end{aligned}$$

Mivel mind a napoknál, mind a termelésnél 12x-es összegekkel számoltunk, még osztani kell 144-gyel. Eredményül 31 400 kerékpárnapot kapunk, ami 25-tel osztva, havonta átlag 1250 kerékpárnak felel meg. A hóvégi állomány 1952-ben 5—6 ezer kész kerékpárnak megfelelő befejezetlen termék volt — a gyár becslése szerint. Ez valószínűtlenül alacsony. 1956-ban azonos nagyságrendű és lényegében ütemes termelés mellett 10 ezer db., a valószínű 1952-es állomány talán 7—8 ezer db. Ennek 16—18%-a a fenti 1250 darab.

Még egyszer a villamosokról

Az egyenlőtlen termelés azonban pótlólagos nyersanyag-tartalékot is szükségessé tesz az egyenlőtlen anyagbeérkezés miatt.

Nyilvánvaló, hogy a grafikonban tárgyalt esetet másképp is interpretálhatjuk:

Induljanak most a villamosok ismét pontosan percenként, azonban az emberek érkezése változzék meg, mégpedig legyen olyan, mint az imént a villamosok egyenlőtlen menetrendje. (Tehát most a felső vonal a villamosokat, az alsó pedig az embereket jelenti.) Tegyük fel, hogy valamilyen októl nem szabad előfordulnia, hogy a villamos utas nélkül elinduljon. Kérdés, hogy hány embernek kell „tartalékban” állnia, hogy az emberek egyenlőtlen beérkezését áthidalja, tehát, hogy mindig legyen készenlétben ember, aki a villamosra felszáll.

A grafikonra rátekintve ezt világosan megállapíthatjuk: 5 embernek kell tartalékban lennie, hogy a 10—20 percekben is legyen, aki felszáll az induló villamosra.

Az adatokból való számolás már nehezebb: azon maximális értéket kell ugyanis megállapítani, amellyel a két „függvény”

valamely (eleve nem ismert) időpontban eltér egymástól. (Tehát matematikailag szabatosan — két függvény különbségének maximumát.)

Ismét visszatérve a csőgyári példára (szintén a valóságosnak lényegében megfelelő adatokkal) most a többletanyagtaralékot akarjuk kiszámítani.

1955. január

Adatok vagonban

	Hengerlésre adott anyag (ltt bruttó súlyban)		Alapanyagraktárba beérkezett anyag	
	dekádban	összesen a hó elejétől	dekádban	összesen a hó elejétől
I. dekád	340	340	260	260
II. dekád	440	780	360	620
III. dekád	440	1220	600	1220

A raktárkészlet változása:	dekádban:	összesen a hó elejétől
I. dekád	— 80	— 80
II. dekád	80	160
III. dekád	+ 160	320

A maximális eltérés a második dekád végén mutatkozik és 160 vagonot tesz ki. (Itt természetesen az, hogy dekád- és nem napi, illetőleg folyamatos adatokkal dolgozunk, sokkal érezhetőbb hibákat okozhat, de ez itt nem lényeges, hiszen a jelenségnek csak nagyságrendjét és alsó határát kívánjuk meghatározni.)

A csőgyár havi mérlegeiben mintegy 7—800 vagonos anyagkészlet szerepel. Ennek sajnos kb. fele olyan martin-öntecs, amelynek felhasználására ritkán — talán sohasem — kerül sor.

Az egész raktárkészletnek legalább 20, az egészséges, forgó raktárkészletnek pedig kb. 40%-át tehát az egyenlőtlen termelés áthidalásának szükségessége tartja lekötve. (Természetesen ez a tartalék más jellegű, mint a befejezetlen és félkészterméktöbblet továbbiakban elemzett része, mivel egyszerűsrimd más célokra is tartalécul szolgálhat, éppúgy, ahogy egy félretett pénzösszeg egyszerre szolgálhat tartalécul a váratlanul nagy te-

lefonszámla, gázszámla, betegség, nyaralás stb. céljára. A befejezetlen és félkésztermék „konvertibilitása“ azonban már a kohászatban is igen gyenge, a gépgyártásban pedig általában nem lehetséges. A vállalati (hóvégi) mérlegekben tehát az anyagkészletek az átlagosnál magasabbnak mutatkoznak, illetőleg egy, mondjuk 10 milliós raktárkészlet egyenletes anyagbeérkezés esetén jóval (10—20—40 %-kal!) hatékonyabb, mint az ugyanolyan összetételű, 10 milliós raktárkészlet egyenlőtlen anyagbeérkezés esetén.

Áttérünk most a biztonsági készlet nyújtotta biztonság elemzésére.

II.

A készletek „hatékonyasága“

Kisérreljük meg fenti példa alapján a szükséges készletek³ és a periodicitás problémáját újból végiggondolni.

Tekintsünk egy gépet, amely valamely termékből mondjuk óránként átlag 100 darabot gyárt. A tényleges óránkénti termelés tehát e kapacitás körül „hullámszik“, lehet, hogy 105 terméket készít el — de az is lehet, hogy csak 94-et, vagy csak 78-at. Ha a folyamatos termelést el akarjuk látni anyaggal, akkor nyilván átlag óránként 100 darab termeléshez való anyagról kell gondoskodnunk. Tegyük fel, hogy óránként gondoskodunk a gép ellátásáról. Akkor az óra elején 100 darabhoz való anyagot kell felhalmozni, ami az óra végéig mindig elfogy. Így az „átlagos“ készlet 50 darab lesz. De ez a készlet nem mindig elegendő gépünk ellátására: ha valamelyik órában a gép 105 darabot tudna megcsinálni, akkor anyag hiányában az 5 darab nem kerülhet gyártásra és a gép állni fog. Persze lehet, hogy az előző órában a gép kevesebbet csinált, mint 100 darabot. és így van

³ E kérdés valószínűesszámítási úton való megoldásának óriási irodalma van. Pl. Arrow—Harris—Marschak: Optimal inventory policy. (Econometrica, 1951. 19. 250—272. p.) Dworetzky—Kiefer—Wolfowitz: The inventory problem. (Econometrica, 1952. 20. 186—222. p.) Magyarországon Palásti—Rényi—Szentmártony—Takács: A raktárkészlet pótlásáról. (A. M. I. Közlemények. II. kötet, 187—201. o.) Ziermann: ua. (uo.) 203—216. o.), de hasonló problémát vet fel Sarkadi: A mozdonyok várakozási idejéről. (A. M. I. Közlemények. III. kötet, 1—2. füzet. 191—4. o.) — A kérdést mi csak kvalitatíve tárgyaljuk, bizonyos általános sajátosságok alapján.

anyagmaradék, amiből a százon felüli darabokat is legyárthatja, de ez egyáltalán nem biztos.

Ezért bizonyos többletkészletre van szükség, amely az óránkénti szükséglet-ingadozásokat kiegyenlíteni képes. Ha például tudjuk, hogy a gép legfeljebb 125 darabot képes gyártani, többet semmi esetre sem, akkor elegendő az előbb említett készleten kívül még 25 darabhoz való anyagot tartani ahhoz, hogy a gyártás szükségleteit minden körülmények közt teljes biztonsággal fedezzük.

Ugyanilyen megfontolás érvényes az anyagellátás időközeire is: az óránkénti anyagellátás nem mindig lehet pontos, előfordulhat, hogy különböző okokból kifolyólag a következő ellátmány rövidebb vagy hosszabb idő alatt érkezik meg. Ha ismét tudjuk, hogy például 1 óra 6 perc a maximális időköz, amely alatt a szállítmány várható, akkor elegendő 10 darabhoz való anyag készleten tartása az eltolódás kiegyenlítésére.

Tartalékokat tehát három okból kell képeznünk:

1. Mert egy folyamatosan dolgozó gépet szakaszosan, időközönként látunk el anyaggal. Az ezért szükséges tartalék nagysága egyenesen arányos a szállítási időközökkel. Ez a fajta tartalék minket most nem érdekel — és úgy tekintjük, mintha ezek az időközök tetszés szerinti kicsinnyé tehetők volnának, azaz képesek volnánk teljesen folyamatos ellátásra.⁴

2. és 3. Mert sem a szükséglet, sem a kielégítése nem lehet teljesen egyenletes.

E „biztonsági“ tartalékkal foglalkozzunk kissé bővebben.

Általában nem ismerjük biztosan sem a maximális kapacitást, sem a szállítási időköz biztos, legvégső határát. Biztosan tehát nem mondhatunk semmit, csak valószínűségekről beszélhetünk.

Például kísérletek útján megállapíthatjuk, hogy gépünk 1000 óra alatt hányszor termelt 100, hányszor 101, hányszor 102 darabot és így tovább. Ezeket a gyakoriságokat grafikusán is ábrázolhatjuk, és a kísérletek alapján következtetéseket vonhatunk le, amelyek például így hangzanak: „annak valószínűsége, hogy a gép 105 darabnál többet termeljen 0,02“ (azaz 1000 eset közül 20 esetben fordul elő). Ugyanígy most már a többletkész-

⁴ Igen érdekes probléma adódik abból, ha megkísérreljük elméletileg meghatározni a legkedvezőbb szállítási időközöket; minél nagyobb ugyanis az időköz, annál nagyobbak a készletalkotás költségei, megrövidítésükkel azonban a szállítás és anyagmozgatás költségei nőnek.

let sem fedezi teljes biztonsággal a gyártást: ha 5 darabunk van tartalékban, akkor ez ezer eset közül 980-ban elegendő lesz, — a többi 20 esetben nem. A raktárkészlet tehát most már csak bizonyos valószínűséggel nyújt biztonságot a várható ingadozások ellen.⁵

Maguk a pontos számítások mindig azon alapulnak, hogy ismerjük vagy feltételezzük a tényleges értékek egy bizonyos eloszlását az átlag körül. Sokáig azt hitték, hogy minden eloszlás a Gauss—Laplace-féle haranggörbe („normális eloszlás“) megközelítéseként fogható fel. (És tényleg általában ez igaz is, de nem minden esetben.) Mi itt csak abból a feltételezésből indulunk ki, hogy minél távolabb vagyunk az átlagtól, annál kevésbé valószínű az előfordulás. Tehát csak azt tételezzük fel, hogy az átlagérték a legvalószínűbb, és mindkét irányban ettől eltérve, a valószínűségek csökkennek, köznapi nyelven kifejezve, ha az átlagtól való eltérés nagysága nő, akkor az eltérés valószínűsége csökken.⁶

Ha annak valószínűségét vizsgáljuk, hogy a várható többletfogyasztás (vagy szállítási késedelem) egy bizonyos százalékot meghalad, akkor a 223. oldalon található függvénnyel jellemezhető összefüggést feltételezzük.

Így általában egy T. nagyságú készlet esetén VT valószínűséggel számolhatunk termelés kieséssel.

Mi történik akkor, ha ez a biztonsági készlet periodikusan változik (mint azt a hóvégi rohammunka esetére kimutattuk)

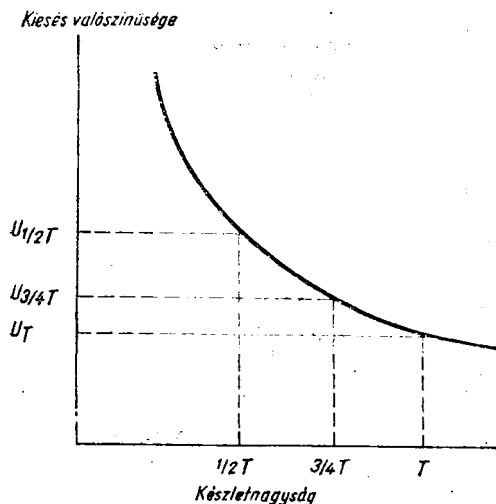
E kérdést is egyszerűsítve tárgyaljuk. Legyen a periódus a legegyszerűbb: 15 napig T. nagyságú készlet van raktáron, 15 napig $\frac{1}{2}$ T. nagyságú (azaz a készlet a hónap egyik felében mindig kétszer akkora, mint a másikon, majd újra lecsökken). Az „átlag“ készlet $T + \frac{1}{2}T = \frac{3}{2}T$.

⁵ E valószínűségek pontosabb számítása bonyolult matematikai apparátust igényel. Ugyanígy az is, ha valamely készlet többfelé nyújt áthidalást (több gép számára, vagy több gyártmány számára, vagy pedig, mint általában: egyszerre biztosít a szállítás és a felhasználás ingadozásai ellen). A gyakorlat ugyan általában kialakította a megfelelő készletnagyságokat, de nagyméretű termelés esetén, ahol nagy értékek forognak kockán, feltétlenül szükség van ilyen pontosabb számításokra is.

⁶ Precízebben kifejezve: a sűrűségfüggvény bizonyos ponttól kezdve konkvá, illetve az eloszlásfüggvény aszimptotikusan közeledik 1-hez. E feltételnek nemcsak a normális eloszlás, hanem úgyszólván az összes gyakorlatilag számbajöhető eloszlás eleget tesz.

Mekkora biztonságot nyújt azonban ez a készlet, azaz milyen valószínűséggel nyújt teljes biztonságot?

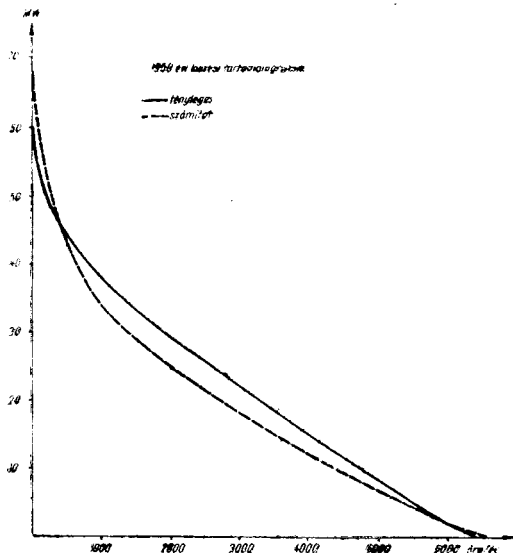
Vizsgáljuk meg először grafikusan a kérdést:

Mint látjuk, ha az átlagos készlet ($\frac{3}{4}T$) az egész hónapban egyenletesen állana rendelkezésre, akkor nagyobb biztonságot szolgáltatna, mint az a biztonság, amely a 15 napi T készlet nyújtotta biztonság és a 15 napi $\frac{1}{2}T$ készlet nyújtotta biztonság átlagolása után keletkezik. ($V \frac{3}{4}T$ ugyanis közelebb van VT -hez, mint $V \frac{1}{2}T$ -hez, azaz a 15 napon keresztül valószínűleg kieső VT termelés és a 15 napon keresztül valószínűleg kieső $V \frac{1}{2}T$ termelés összege nagyobb, mint a 2×15 napon keresztül kieső $V \frac{3}{4}T$ termelésé).⁷ E törvényszerűséget egész durván kimondva: ha a szükséges tartalék 500 darab, nekem pedig hétfőn egyetlen darab tartalékom sincs, akkor hiába van kedden 1000 darab tartalékom (és így hétfő és kedd „átlagában” 500 darab) — a várható kiesések a két napot együttesen tekintve nagyobbak lesznek, mintha mindkét napon meg lett volna a szükséges 500 darabom.

⁷ Ez a tulajdonság a görbe konkáv alakjának következménye.

E kérdésnek konkrét példán történő szemléltetéséhez tekintsük az elektromosenergia-termelés ún. kiesési tartamdiagramját.⁸

A diagram számított (pontosított vonal) és az 1950. évben ténylegesen mért (vastag vonal) kiesések alapján feltünteteti, hogy az országos kooperáció együtt termelő erőműveiben meghibásodás miatt hány órára estek ki különböző nagyságú teljesítmények. (A számított és a tényleg mért adat csekély eltérését a számításoknál elkövetett kisebb fontosságú valószínűségsszámítási hiba okozta.) A diagram tehát azt ábrázolja, hogy kisebb, 1—2 MW nagyságrendű kiesések (évente 8760 óra van összesen!) igen gyakoriak, az igen nagy kiesések ritkák.

A diagramból a következőket olvashatjuk le: 60 MW tartalék elegendő arra, hogy a gyakorlatilag előforduló összes kiesést ellensúlyozza. Ha a tartalék csak 50 MW, akkor — évente — kb. 200 órára fog a hiányzó 10 MW, vagy annak egy része kiesni. (Tehát közel 100 megawattóra kiesés lesz.) Ha a tartalék 20%-kal kisebb, tehát csak 40 MW, akkor a hiányzó 20 MW, vagy

⁸ Forrás: ERTI. dolgozat: „Irányelvek vízierőművek értékelésére.”

annak egy része már 800 órára esik ki (közel 800 megawattóra). Tehát a tartalékokban mutatkozó 20%-os csökkenés a várható kiesést kb. megnyolcszorozta. A szükséges tartalék, tehát a tapasztalat alapján az 1950. évi helyzetben 60 MW. Mi a helyzet azonban, ha ez a tartalék nem egyenletesen áll rendelkezésre, hanem maga is periodikusan ingadozik?⁹

Tegyük fel, hogy az „átlagos“ 60 MW tartalék úgy áll rendelkezésre, hogy az időszak egyik felében 80, a másik felében 40 MW a tartalék. Világos, hogy a 60 MW feletti tartalék semmilyen gyakorlati többletbiztonságot nem nyújt: 60 MW tartalék esetén éppúgy zérus a várható kiesés, mint 80 MW-nál. Az időszak másik felében azonban várható az évi 800 MWó kiesés felének megfelelő évi kb. 400 MWó.

Azaz az „átlagos“ 60 MW tartalék ilyen esetben 44 MW egyenletesen rendelkezésre álló tartaléknak felel meg — mint ez a grafikonból megállapítható. (Kb. 500 órán keresztül átlag 8 MW kiesés.) Ugyanígy például az olyan „átlagos“ 50 MW tartalék, amely 40 és 60 MW között ingadozó tartaléknak felel meg, szintén csak 44 MW egyenletesen rendelkezésre álló tartalékkal egyenértékű biztonságot nyújt. „Átlag“ 40 MW pedig, amely félévi 60 MW és félévi 20 MW tartalékból áll, kb. 30 MW egyenletesen rendelkezésre álló tartalék szerepét képes betölteni. Ha ez az „átlag“ azonban kisebb ingadozásból jön létre, például 50 és 30 MW közt, akkor félévig a várható kiesés 100 MWó fele, a másik félévben kb. 2400 MWó fele, összesen tehát 1250 MWó, ami már kb. 36 MW egyenletesen rendelkezésre álló tartalékkal egyenértékű; azaz minél kisebb a periodicitás, annál jobb hatásfoka van az „átlagos“¹⁰ tartaléknak.

Így tehát kimondhatjuk, hogy periodikusan hullámzó tartalékkészletek jóval kisebb biztonságot nyújtanak a fennakadások ellen, mint ha az átlagosnak megfelelő készletek állandóan rendelkezésre állanak. Valamivel bonyolultabb a helyzet, ha nem kapacitástartalékról van szó (mint az elektromos energia esetében), hanem tényleges készletartalékról, amelyet a váratlan események felemésztenek (nem csak időlegesen igénybe

⁹ A villamosenergia-termelés esetén persze ilyen, a tényleges szükséglettől független periodicitás nem fordul elő, példánkban csak a számadatok valóságosak, a tartalékkészlet ingadozása — a csepeli gyárak példaitól eltérően — csak képzelt.

¹⁰ E szót azért tesszük itt mindig idézőjelbe, mert mint fentiekből kiderül, a helyes átlagot egészen más súlyozással kellene képezni, mint ahogy az „átlagos“ készletek esetén megszoktuk!

vesznek, mint az elektromos energia példájában.) Ilyenkor nem beszélhetünk a szó szoros értelmében vett állandó tartalékról — hiszen a tartalék éppen arra való, hogy rendkívüli esetekben elfogyjon. Másképpen fogalmazva: ha bizonyos kívánt biztonság elérésére adott pillanatban T nagyságú készletekre van szükség, akkor, ha a készletek külső okból erősebben ingadozni kezdenek, nagyságukat növelni kell (bizonyos körülmények közt az eredeti szükséglet többszörösére is), hogy az eredeti biztonságot nyújtsák. Így jön létre az a paradox helyzet, hogy átlagos készleteink elegendőek volnának a periodikusság lecsillapítására (azaz a havi lüktetések elszigetelésére) — ha nem ingadozna nagyságuk éppen a periodicitás következtében.¹¹

Így tehát — úgy gondoljuk — bővebben kifejtettük régebbi tanulmányunk sarkalatos tézisé, hogy a periodicitás számottevő készleteket köt le az egyenletes termeléshez képest, olyan állapotban, ahol azok alapvető feladataiknak *nem*, vagy csak *csökkentett mértékben* képesek megfelelni, és így a készlethiány akut formáihoz vezet, ahol ez a hiány nem *abszolút*, hanem csak *viszonylagos*, tehát a periodicitás más úton történő enyhítésével, vagy megszüntetésével jelentősen csökkenthető, vagy felszámolható.

¹¹ Erre bizonyították az is, hogy ott, ahol a helyesebb anyagi ösztönzés következtében a hővégi hajrá csillapult, ott a készlettel kapcsolatos panaszok is kevésbé élesek.

Schmidt Ádám

AZ ÁLLAMI VÁLLALATOK BERUHÁZÁSAINAK FINANSZÍROZÁSA

I. A beruházások forrásainak egyes elméleti kérdései

Magyarország az elmúlt évtizedben hatalmas méretű beruházási programot valósított meg, amelynek konkrét eredményei közismertek. De ugyancsak ismert az a tény is, hogy a beruházások *volumenével* szemben a beruházások *gazdaságossága* terén nem értünk el minden tekintetben kielégítő eredményeket. Egyrészt maga a beruházási tevékenység, vagyis a beruházásokra fordított erőforrások, a munkaerő, az anyag, a kapacitás (és az idő) kihasználása nem volt kellően gazdaságos, másrészt az elkészült létesítmények sem voltak a legmegfelelőbbek a népgazdaság fejlesztése szempontjából. A beruházási tevékenység elég széles körében, számos esetben jelentkeztek olyan hiányosságok, mint a tervek túlfeszítettsége, nem kellő megalapozottsága, gyakori módosítása, a beruházások elaprózása, nem kielégítő hatékonysága, költségessége, kivitelezésük elhúzódaása stb.¹

A beruházások gazdaságossága terén tapasztalt hiányosságok felismerése és vizsgálata alapján a közgazdászok, valamint a gyakorlati gazdasági és pénzügyi szakemberek egy része arra a feltevésre jutott, hogy mindezek a káros jelenségek alapvetően és döntően a beruházások nálunk alkalmazott finanszírozási rendszeréből származnak. S ebből adódott az a következte-

¹ A gazdaságosság szempontjai nemcsak az állóalapok bővítésénél nem érvényesültek megfelelően, hanem általában az állóalapokkal való gazdálkodásban. A népgazdasági tervek összeállítása és végrehajtása során figyelmen kívül maradt az állóalapok állagfenntartására és bővítésére fordított erőforrások közötti helyes arány biztosításának követelménye. Jelen tanulmány csak az állóalapok bővítésével kapcsolatban felmerült egyes problémákkal foglalkozik.

tés, hogy a finanszírozási rendszer megváltoztatásával a hiányosságok megszüntethetők és a gazdaságosság szempontjai teljes hatással érvényesíthetők lesznek. Ez a feltevés konkrét formában arra a javaslatra vezetett, hogy a gazdaságosság szempontjainak fokozottabb érvényesítése érdekében — a vállalatok önállóságának és érdekeltiségének növelése alapján — a beruházásokat a költségvetési finanszírozás megszüntetése mellett általában a vállalatok saját forrásaiból vagy bankkölcsönrel kell finanszírozni.

Ami a hiányosságok előidézésében a finanszírozási rendszer szerepére vonatkozó *feltevés* kérdését illeti: beruházási rendszerünk és konkrét vállalati beruházások elemző vizsgálata azt mutatja, hogy a szóban forgó jelenségek nem vezethetők vissza egyetlen okra, okcsoportra. Létrejöttükben számos ok játszott közre, egymással összefonódva, egymást erősítve, de esetleg egymást részben közömbösítve s a jelenségek közvetlen okai néha csupán okozatai voltak más, alapvetőbb és általánosabb okoknak. A gazdaságosság terén tapasztalható hiányosságok okai többek között az általános gazdaságpolitikában, a távlati és éves beruházási tervekben, a tervezési módszerekben, a műszaki tervezésben, a kivitelezési rendszerben, az anyagellátási- és munkaerő-helyzetben és egyéb körülményekben kereshetők s találhatók meg. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a bajok létrejöttében a finanszírozási rendszernek semminemű szerepe sem volt; ellenkezőleg, a káros jelenségek egyik elég súlyos oka a beruházások finanszírozási rendszere. S ebből következően az is feltehető, hogy ésszerű finanszírozási rendszer alkalmazása esetén a hiányosságok legalább részben megszüntethetők, a nehézségek csökkenthetők, a beruházások gazdaságossága terén az eredmények növelhetők lesznek.

Korántsem ilyen egyszerű a beruházás-finanszírozási rendszer megváltoztatására vonatkozó említett *javaslat* helyességének megítélése. A helyes ítélet kialakítása megkívánja a beruházási források lényegének és szerepének megvilágítását, a finanszírozással kapcsolatos egyes fogalmak tisztázását, a tervezés és finanszírozás közötti elvi összefüggések feltárását, a beruházások területén a pénz szerepének megvizsgálását, valamint természetesen a korábbi finanszírozási rendszer elemzését és értékelését is. Az említett elemzés előtt előbb röviden a jelzett elvi kérdéseket kell megvizsgálunk.

A beruházások közgazdasági fogalma az állóalapok bővítését foglalja magában. (Nettó beruházások.) Az alábbiakban beruházásokon — a közgazdasági fogalomnál tágabban, de a ter-

vezésben használt fogalommal megegyezően — az állóalapok bővítését és pótlását értjük. (Bruttó beruházások.) A beruházások *forrása* a nemzeti jövedelem és az amortizáció, közelebbről a nemzeti jövedelemnek az állóalapok növelésére fordított hányada s az amortizációnak a felújításokra fel nem használt része. Szocialista tervgazdaságban a népgazdaság tervszerű irányítása, a fejlesztés irányának és ütemének megszabása, s ebből a célból a beruházások nagyságának és összetételének meghatározása szükségszerű követelmény. A nemzeti jövedelemnek és amortizációnak a beruházásokra fordítható hányadát, s ennek felhasználását, elosztását szocialista tervgazdálkodásban a népgazdasági terv tehát feltétlenül meghatározza. Az viszont, hogy a beruházások fedezésére milyen pénzügyi források szolgálnak, a gazdasági és pénzügyi rendszer adott szabályozásától függ.

A szabályozás tekintetében szocialista gazdasági rendben is eltérések lehetségesek. Lehetséges, hogy a beruházások pénzügyi forrása az ár- és adórendszer szabályozásának eredményeképpen, a jövedelmek megfelelő elvonása és központosítása alapján az állami költségvetésben jelentkezik. De ugyanígy lehetséges az is, hogy beruházási forrás kisebb-nagyobb mértékben a vállalatoké marad, sőt előfordulhat, hogy ilyen forrás — pl. az értékesítőeszközök leírásból, beruházási kölcsönök visszafizetéséből, vállalatok szabad pénzeszközeiből, a nem állami szektor betéteiből — pénzügyi intézeteknél, bankoknál gyűlik össze. Minthogy a beruházások pénzügyi lebonyolítását a bankok látják el, a források végeredményben ide folynak, itt jelennek meg. A beruházások megvalósítása szempontjából azonban nem is annyira az a lényeges, hogy a források hol jelentkeznek, hanem az, hogy felhasználásuk felett milyen szerv. milyen alapon, milyen feltételek mellett rendelkezik.

A rendelkezési jog és a feltételek előtérbe állítása felhívja a figyelmet a *pénzügyi források, az elosztási módok és a finanszírozási formák* megkülönböztetésének szükségére. E fogalmak megkülönböztetése annál inkább szükséges, mert az általános szóhasználatban a forrás megjelölése gyakran — főként a költségvetési forrás esetében — meghatározott elosztási módozatot és finanszírozási formát is szokott jelenteni s mert nem ritkán — különösen a bankkölcsön esetében — a három fogalom összekeverése tapasztalható.

A költségvetési finanszírozáson legtöbbször központi tervben meghatározott beruházásoknak ingyenes költségvetési juttatással fedezését értik, ámbar a megjelölés voltaképpen csak a for-

rásra utal s csupán annyit jelent, hogy a beruházás pénzügyi fedezetét a költségvetés biztosítja. Ebből még nem okvetlenül következik, hogy a beruházások elosztása feltétlenül a központi tervben történjék meg és a finanszírozás formája az ingyenesen adott költségvetési juttatás legyen. A „bankkölcsön“ viszont többnyire nem is a pénzügyi forrásnak, hanem az elosztási módozatnak vagy a finanszírozási formának szándékolt megjelölése. Mint elosztási módozat azt jelenti, hogy — akár saját, akár a költségvetésből juttatott forrás felhasználása mellett — a bank határozza meg a beruházásban részesülő vállalatot, s annak nyújt az általa indokoltnak ítélt beruházás fedezésére bankkölcsönt. Mint finanszírozási formának pedig az az értelme, hogy bármilyen forrásból fedezett, bármilyen szerv által elosztott beruházás esetén a pénzzuttatás nem ingyenes, hanem kamatozó, visszatérítendő. A kölcsön nem feltétlenül csak a bank forrásából, a bank elosztása alapján adott pénzzuttatás sajátos formája; központi elosztás mellett, költségvetési forrásból való finanszírozás esetében is lehetséges, hogy a pénzzuttatás kamatfizetés, visszatérítés feltételével, kölcsön formájában történjék.

Fentiekből következően *a forrás a beruházás pénzügyi fedezetét, az elosztási módozat a vállalat részére a konkrét beruházás meghatározásának, odaítélésének mikénti módját, a forma pedig a fedezetül szolgáló pénzzuttatás bizonyos sajátosságát, feltételeit s következményeit jelenti.* A beruházás pénzügyi forrása elsődlegesen a vállalatoknál keletkezik s vagy magánál a vállalatnál marad, vagy a források átcsoportosítása alapján az állami vagy más közületi költségvetésben, ill. pénzügyintézetnél jelenik meg. A vállalatnál — elvonás mellőzése esetén — megmaradó, saját források között az értékcsökkenési leírás és a nyereség a legjelentősebb (kevésbé jelentős saját források pl. egyes különleges alapok — vállalatfejlesztési alap, igazgatói alap — stb.). — A népgazdasági tervben előírányzott beruházások *elosztási módozata* különböző változatokat mutathat. Az elosztás történhetik magában a központi beruházási tervben, de a központi tervező szerv az elosztást, a vállalati konkrét beruházások meghatározását esetleg más szervek feladatává teheti. Így a beruházások elosztásában megszabott kereten belül szerepet játszhatnak a minisztériumok, igazgatóságok vagy a beruházások finanszírozását ellátó pénzügyintézet is. A konkrét beruházás meghatározása esetleg magára a vállalatra is rábízható. — Végül a beruházások *finanszírozási formája* is többféle lehet, így ellenérték nélkül adott juttatás, kamatozó és visszatérítendő kölcsön, kamatmentesen visszatérítendő kölcsön, vagy esetleg visszaté-

rités nélkül csupán kamatozó „kölcsön“. A források, elosztási módok és finanszírozási formák rendkívül sokféle változatban találkozhatnak. (Forrás és elosztás egybe is eshetik; ha pl. a forrás a vállalatnál marad, ez egyben elosztást is jelent.) Azt a kérdést, hogy a változatok közül melyik a legmegfelelőbb, természetesen csak a közreható feltételek, körülmények, adottságok figyelembevételével szabad megvizsgálni és eldönteni.

A beruházások pénzügyi forrásainak jelentkezési helye fentiek szerint a pénzügyi (ár-, adó-) rendszerből következik, a *források felhasználásának lehetősége* viszont a beruházások tervezési és finanszírozási rendszere szabályozásától függ. A tervezési rendszer, amely a beruházások elosztását is meghatározza, ugyancsak többféle változatban alakulhat ki. Az egyik változat a — teljes vagy túlnyomó — központosítás elvén épül fel. A beruházások tervezésének és elosztásának központosítása esetében a források felhasználása a központi szervek döntései, a központi terv alapján történik s ez a tervezési rendszer többnyire a források központosításával, vagyis a költségvetésből, döntően az állami költségvetésből való finanszírozás rendszerével jár együtt. Pénzügyi források ugyan a vállalatoknál is megmaradhatnak, a vállalati saját forrásoknak beruházásokra felhasználása azonban nem a vállalatától függ, hanem azt a központi beruházási terv szabja meg. A saját források terhére megvalósított „önfinanszírozás“ a beruházások központi elosztása esetében tehát inkább csak formális jellegű.² A beruházások központi tervezésének jelentősége abban áll, hogy a források központosításának vagy a vállalati források felhasználásának kötelező megszabásával összekapcsolva lehetőséget biztosít a beruházások irányának és arányainak átfogó, a jövedelmek keletkezésétől független megállapítására.

Egy másik változatban a központi szerv a beruházások egy részét nem határozza meg, azonban a beruházásra fordítható források felett rendelkezők felé irányítást, befolyásolást érvényesít. Ebben az esetben a beruházásokat egyrészt a rendelkezésre álló források, másrészt a központi szerv irányelvei szabják meg. Ilyenkor a pénzügyi forrásoknak — pl. vállalati saját forrásoknak, bankoknál kialakuló betéteknek — beruházásokra

² Ez az „önfinanszírozás“ voltaképpen csak arra szolgál, hogy a beruházás beszüntetésének szankciójával a vállalatot a források előteremtésére és rendelkezésre bocsátására készítse.

felhasználása kevésbé kötött s azt elsősorban a befolyásoló eszközök hatásai korlátozzák.

Végül előfordulhat az is, hogy a beruházások bizonyos részére vonatkozóan a központi tervezés még irányítást sem ad és befolyásolást sem gyakorol. Ebben a körben a források felhasználása kizárólag a forrás felett rendelkezőtől, tehát a vállalatától, vagy a banktól függ. Ha a pénzügyi rendszer a vállalat részére megfelelő jövedelmet, saját forrást hagy meg, úgy azt a vállalat — valóságos önfinanszírozás keretében — saját érdekében, önálló elhatározás alapján használhatja fel az általa indokoltnak tartott beruházás finanszírozására. A vállalat továbbá — rendelkezésre álló saját források elégtelensége esetében — a jövőben várható jövedelme terhére a banktól beruházási kölcsönt is vehet fel. Ebben az utóbbi esetben a kezdeményezés a vállalatától indul ki, a beruházás elhatározása, elosztása, fedezése pedig a banktól függ. A jövedelmeknek részben a vállalatoknál hagyása és szabad felhasználásuk megengedése esetében a beruházások irányát és arányait, a népgazdasági ágazatok, iparágak közötti megoszlását elsősorban a vállalati jövedelmek alakulása befolyásolja.

Nálunk a legutóbbi időkig a beruházások túlnyomó részére vonatkozóan a *központi tervezés, a központi elosztás és a központi (költségvetési) finanszírozás rendszere* érvényesült; a beruházások legfőbb forrása a költségvetés, a költségvetésből adott juttatás volt. A Szovjetunióban és a népi demokráciákban lényegében véve ugyanez a rendszer volt, ill. van alkalmazásban, de a saját források (döntően az értékcsökkenési leírás, nyereség) tervben meghatározott mértékű felhasználásával kiegészítve.³ Nálunk az említett vállalati saját források a költségvetésbe folytak be, a további saját források (vállalatfejlesztési alap, igazgatói alap) pedig a beruházások volumenéhez viszo-

³ 1956-ban nálunk is hasonló rendszer lépett életbe, amennyiben a tervben előirányzott beruházások fedezése minisztériumi szinten elsősorban az értékcsökkenési leírás beruházási hányada (s néhány vállalatnál kísérletképpen a tervezett nyereség) terhére történt, a költségvetési juttatás megfelelő csökkentése mellett. 1957-ben a beruházások tervezési és finanszírozási rendszere bizonyos mértékben megváltozott; a vállalatok együttes beruházási és felújítási tervet kaptak, s ennek fedezésére az összes ismert forrásokat felhasználhatják. A finanszírozási források összevonása ellenére az állóalapok bővítését megvalósító beruházások fedezeti forrása lényegében véve a költségvetésből adott juttatás maradt.

nyitva nagyságrendileg nem voltak jelentősek, s csupán terven kívül, kisebb összegű, értékhatárral korlátozott, engedélyhez kötött beruházások fedezésére voltak fordíthatók. Terven kívül, ugyancsak meghatározott célú, kisebb beruházások fedezésére néhány éve rövidlejáratú, visszatérítendő bankkölcsönt is vehettek igénybe a vállalatok. (Hosszúlejáratú bankkölcsönben állami vállalat beruházásai fedezésére egyáltalában nem részesülhetett.)

A beruházási tervezés rendszere, a tervezés és finanszírozás közötti kapcsolat szabja meg, hogy *milyen szerepet tölthet be a pénz*, a finanszírozási rendszer, a finanszírozást ellátó apparátus a beruházások terén. Amennyiben a beruházásokat a terv egyenként, részleteiben meghatározza, úgy a finanszírozási rendszerre elsősorban az a feladat hárul, hogy a kijelölt forrásból az előírányzatnak megfelelő összegben a fedezetet rendelkezésre bocsássa. (További feladata természetesen a forrás felhasználásának ellenőrzése is.) Központi tervezés és költségvetési finanszírozás rendszerében a vállalat a beruházásra pénzt kap, mert a terv beruházást ír elő számára. Ha azonban a beruházási terv nem határozza meg egyenként, részleteiben a vállalati beruházásokat és a beruházások megvalósíthatósága a fedezet előteremtésétől függ, akkor a finanszírozás a beruházások mérlegelése, elhatározása, elosztása terén jelentősebb szerepet tölthet be. Ebben az esetben a vállalat azért végezhet beruházást, mert pénze (pl. nyeresége) van, vagy azért, mert pénze lesz (bankkölcsönt kap). A finanszírozási rendszer általában véve akkor juthat aktív szerephez, ha az elosztás a forrás feletti rendelkezéshez kapcsolódik.

A pénznek a beruházásokban játszott különböző szerepéből következően a finanszírozási rendszerrel szemben különböző *követelmények* támaszthatók. Bármilyen rendszerrel szemben is általános követelményként jelentkezik azonban, s így központi tervezés, költségvetési finanszírozás esetében is szükséges, hogy a finanszírozási rendszer tegye lehetővé és mozdítsa elő a gazdaságosság szempontjainak minél fokozottabb érvényesítését, illetőleg, hogy ezt semmiképpen se korlátozza és akadályozza. A legutóbbi időig alkalmazott beruházásfinanszírozási rendszerünket elsősorban e követelmények szempontjából kell vizsgálat alá vennünk.

II. A vállalati beruházások gyakorlatban alkalmazott finanszírozási rendszerének elemzése

1. A beruházási terv és a finanszírozás kapcsolata

A legutóbbi időkig — pontosabban 1956-ig — gyakorlatban alkalmazott beruházásfinanszírozási rendszerünk elemzése és konkrét vállalati beruházások vizsgálata alapján megállapíthatóan a rendszer legfőbb sajátossága a népgazdasági terv, a *tervezési rendszer meghatározó szerepe*. Mint említettük, az állóalapok bővítésére vonatkozó terv, a népgazdaság fejlődésének irányát, ütemét megszabó beruházások mértékének és arányainak megállapítása nyilvánvalóan minden tervgazdálkodásban szükséges. A mi rendszerünkben azonban többről, arról van szó, hogy maga a központi terv a beruházásokat minisztériumok, iparágak szerint részletezve, túlnyomó részben vállalatokig lemenően, egyenként, a beruházás céljain túl a megvalósításra szolgáló eszközök megjelölésével, a műszaki-anyagi összetétel feltüntetésével, részleteiben is meghatározza. Ilyen tervezési rendszer mellett a finanszírozási rendszer másodlagos szerepet játszhatik s feladata főként abban áll, hogy a materiálisan (műszakilag) részletesen meghatározott beruházásokra a fedezetet a tervnek megfelelően biztosítsa s így a pénzfolyamatok a materiális folyamatokat kövessék.

Megjegyzendő, hogy a „túlzottan központosított“ jellegűnek minősített beruházás-tervezési rendszerünkben a központosítás elve szorosabb értelemben voltaképpen csak a kiemelt nagy beruházásoknál érvényesült. A többiekénél nem annyira országos, mint inkább minisztériumi központosítás alakult ki. Ezeknek a beruházásoknak tervezésére sokkal inkább a „keretgazdálkodás“ — a szükségleteknek az adott keretbe való besorítása, a keretek sokszor mechanikus felosztása, a kereten belüli gyakori átcsoportosítás — jellemző, mint a (szorosabb értelemben vett) központosítás. A keretgazdálkodás azután a beruházások elosztása, hatékonysága és gazdaságossága terén számos jólismert káros következménnyel járt. Beruházástervezési rendszerünk hibájának tehát nem önmagában a központosítás, hanem a helytelenül alkalmazott központosítás tekinthető. Az ilyen rendszerben kialakított tervek alapján, az egyenként és részletesen meghatározott beruházásokra kell a pénzügyi rendszernek a fedezetet biztosítania, s annak felhasználását ellenőriznie.

Közelebbi vizsgálatok szerint annak a követelménynek, hogy a materiálisan részletesen meghatározott terv és a pénzügyi fedezet között teljes összhang legyen, a jelenlegi finanszírozási rendszer nem tesz mindenben eleget, a terv és költségvetés több vonatkozásban eltávolodik egymástól.

Az eltávolodás egyik esete az időmomentummal kapcsolatos: A népgazdaság beruházási terve a tervidőszakra előírányzott, műszakilag megvalósítandó beruházásokat pénzügyi összegben kifejezve tartalmazza. A költségvetésben előírányzott összeg megegyezik a beruházási terv összegével. Az adott időszakban azonban a pénzügyi teljesítés még 100%-os műszaki teljesítés esetén sem lehet azonos összegű a beruházási terv összegével, mert a kivitelezők, szállítók számláinak kiegyenlítése csak időbeli eltolódással lehetséges, amit voltaképpen már a tervben számításba kellene venni. Jelenlegi tervezési rendszerünkben ez a szükségszerűnek látszó időbeli eltolódás a beruházások költségvetési előírányzatának megállapításánál tudatosan figyelmen kívül marad, a műszaki és pénzügyi előírányzás azonos összegben történik, azzal az indokolással, hogy az eltolódások az egymásra következő években kiegyenlítik egymást. Ez a kiegyenlítés azonban csak évenként azonos összegű beruházás esetében, s akkor is csak globálisan állhat fenn. A beruházásra előírányzott összeg dinamikus változásával globálisan kevésbé, minisztériumi szinten nagyobb mértékben szétválik a műszaki és a pénzügyi összeg. A fedezet így több vagy kevesebb, mint amennyi abban az időszakban valóban szükséges, illetőleg mint amennyi felhasználásra kerülhet. 1953-ról 1954-re pl. jelentős mértékben csökkent a beruházási terv összege, s így az 1954. évre a költségvetésben előírányzott pénzügyi fedezet még globálisan sem volt elegendő az az évben teljesített folyósításokra.

Az egyes beruházások esetében gyakorlati megoldást az ún. pótkézelés intézménye nyújt. A pótkézelés rendszerében az év végéig műszakilag megvalósult beruházások számláinak kiegyenlítése meghatározott ideig az elmúlt évi összeg terhére számolható el. A kiegyenlítés valójában a költségvetésben a tervidőszakra előírányzott — s az az évi műszaki terv előírányzatával azonos összegű — fedezet terhére történik.

(Ez évben a költségvetés az eltolódást már számításba veszi.)

A beruházási terv és a költségvetésből biztosított pénzügyi fedezet között egyéb elszakadások is bekövetkezhetnek. A beruházások tervezésénél elvi követelmény az, hogy az egyes beruházások részletes műszaki tervek alapján valósuljanak meg, s a műszaki tervek szolgálnak alapul a pénzügyi szükséglet meg-

állapításához. A gyakorlatban azonban még 1956-ban is az értékhatár feletti, tehát nagy beruházásoknak több mint 60%-a folyt teljes műszaki tervdokumentáció nélkül. Ilyen esetben a fedezet csupán hozzávetőleges, előzetes számításokon alapul, a végrehajtás során rendszerint szűknek bizonyul, s nem ritkán 30—40%-os kiegészítés válik szükségessé.

Előfordulhat, hogy a fedezet már kezdetben is kisebb-nagyobb mértékben eltér a beruházás egyedi tervében megállapított összegtől, főként azért, mert „nem fért a keretbe“. A minisztérium pl. a műszaki terv alapján pontosan kiszámított szükséglettel szemben annál kisebb — lehetőleg kerek számú — összeget állapít meg. Ilyenkor a beruházó a kivitelezésre csak a szűkebb keretben köthet szerződést, a pénzkeret tehát korlátozó hatást gyakorol. Ebből — s egyéb okokból (a beruházási és termelési tervek összhanghiányából) — következően a kivitelezői kapacitásban olykor számottevő felesleg jelentkezhetik, ami pl. 1956-ban a szénbányászatban meglehetősen általános jelenség volt. A kivitelezői kapacitás feleslege a beruházási terv összegének túllépése irányában fejt ki feszítő hatást, aminek azután pénzügyi következményei is beállnak. Egyes beruházások a szűk keretek miatt esetleg teljesen kimaradhatnak a tervből — mint pl. 1956-ban az állatberuházások⁴ —, ami a beruházások megvalósulása esetén „örvendetes“ túlteljesítést mutat, s természetesen a fedezet utólagos biztosítását kívánja meg.

A keretek felosztása során beruházási rendszerünk belső ellentmondásaként így előfordul az, hogy a műszaki tervet szabja meg a „pénzügyi keret“, a beruházás egészére vagy egyévi ütemére vonatkozóan. Az említett esetekben a beruházási keretnek szükségszerűen pénzügyi keretben kifejezése miatt az a látszat keletkezik, mintha a pénz szabná meg a beruházásokat, s mintha valamely beruházást azért kellene csökkenteni vagy elhagyni, mert nincs rá pénz. Lényegében véve ilyenkor csupán a materiális, a műszaki tervezés hiányosságainak következményei állnak be, s ez kelti a pénz aktív szerepének látszatát. Ezeket a jelenségeket azonban nem lenne helyes a rendszer lényegére jellemzőknek tekinteni, s a beruházások pénzen keresztül való irányításának értelmezni.

⁴ Állatberuházásokon itt a növendékállatoknak tenyész- és igásállatokká neveléséhez szükséges ráfordításokat értjük, amelyeket a bank a mezőgazdasági vállalatoknak az állatok átminősítésekor utólag megtérít, s amelynek előírányzásáról ezért a tervben gondoskodni kell.

Elszakadásra vezethet a beruházási tervek módosítása is, mert ámbár a beruházók a pénzügyi fedezetet állandóan hozzáigazítani igyekeznek a sajnos gyakran változó beruházási tervekhez, ez időt vesz igénybe, s a pénzügyi előirányzat elszakadhat a megváltozott műszaki előirányzattól. (A beruházási tervek változóságát mutatja, hogy pl. 1954-ben kerekén 12 000 beruházási egység mellett az egységeken eszközölt módosítások száma meghaladta a 27 000-t, 1955-ben egyedül a minisztériumok és főhatóságok alá tartozó 4300 beruházási egységre 18 000 módosítás esett.) Fokozza az elszakadást, hogy a hozzáigazítás a beruházás mindenkor éves tervéhez történik, de az egész beruházás pénzügyi szükségletének biztosítása figyelmen kívül marad. (Ezzel a kérdéssel alább még foglalkozunk.)

Az éves beruházási terv és a költségvetésben biztosított fedezet útjainak eltérése — vagyis az, hogy a jóváhagyott vállalati beruházási tervek a minisztériumokon keresztül, a fedezet viszont a költségvetésből az egész évi teljes előirányzat terhére globálisan kerül a beruházás pénzügyi lebonyolítását ellátó bankhoz — gyakorlati következményekkel járó technikai eltávolodást idéz elő. A beruházási fedezet rendelkezésre bocsátásának útja nem érinti a minisztériumok pénzügyi szerveit; a minisztériumok főkönyvelője, pénzügyi osztálya a beruházások finanszírozása területén nem tölt be érdemleges feladatkört. A vállalatok forgóalapellátásában jelentős szerepet játszó minisztériumi főkönyvelő a vállalatok állóalapellátását általában csak mint jóakarató idegen, közömbösen szemléli, s a „gazdaságosság legfőbb őre“ a beruházások gazdaságosságának kérdéseivel nem foglalkozik. Ez a jelenség a folyó üzemeltetés és a fejlesztés, a forgóeszköz- és az állóeszközgazdálkodás pénzügyi kérdéseinek szétválasztását mutatja, aminek hátrányos következményei több vonatkozásban jelentkeznek.

Mindezek ellenére sem lehet állítani, hogy a finanszírozási rendszernek a beruházásokban egyáltalában nincs szerepe. A finanszírozási rendszer pl. lehetőséget ad a tervek végrehajtásának ellenőrzésére s ezt a lehetőséget a bank (a költségvetések, a szerződések, a számlák, a kiutalások stb. ellenőrzésével) valóban ki is használja. A beruházások végrehajtásában tapasztalt rendellenességekre, ésszerűtlenségekre a bank ellenőrzése fényt deríthet és megfelelő intézkedésre adhat alapot. A Beruházási Bank pl. 1954-ben 200 millió Ft, 1955-ben 76 millió Ft, 1956 első három negyedévében 84 millió Ft jogtalan felszámítást állapí-

tott meg és „hívott vissza”; 1954-ben és 1955-ben 120—120 millió Ft engedély nélküli beruházást fedezett fel stb.

Míg a beruházások végrehajtásában s ennek ellenőrzésében a finanszírozás kétségtelenül szerepet játszik, addig a tervezett és a már megvalósult beruházások gazdaságosságának ellenőrzésére a beruházásfinanszírozási rendszer nem bizonyult alkalmasnak.

2. A költségvetési finanszírozás rendszere

Beruházásfinanszírozási rendszerünkben — 1957-ig — a források elkülönítésének elve érvényesült. Az egyes különböző beruházások — pl. tervberuházások, terven felüli beruházások, kisberuházások stb. — fedezésére meghatározott, mereven elkülönített források szolgáltak. Az összes beruházások zömét kivető tervberuházások csak költségvetési juttatással és viszont költségvetési juttatással csak tervberuházások voltak fedezhetőek.

Az elv merev érvényesítése a beruházások gazdaságossága szempontjából kétségtelenül kedvezőtlen következményekkel járt. Ha pl. a beruházás összege a végrehajtás során esetleg éppen a beruházó hibájából — hibás tervezésből, a műszaki tervek felülvizsgálatának elmulasztásából, a kivitelezésnél való közreműködés hiányosságaiból következően — az előirányzott összeg fölé emelkedett, a többletet csak a költségvetésből lehetett és kellett is fedezni. A beruházónak jogában állt, sőt kötelessége volt a költségtöbbletre költségvetési juttatást szerezni; de nem állt jogában, még kevésbé volt kötelessége, hogy a saját hibájából származó költséget legalább részben saját forrásaiból (pl. a vállalatfejlesztési alapból) fedezze. A források elkülönítése és a költségvetési finanszírozási rendszer együttesen erősen növelték a központi beruházástervezéshez kapcsolódó finanszírozási rendszerünk alapvető hiányosságát: a vállalat érdektelenségét a beruházások minél gazdaságosabb, minél kevesebb költséggel járó, minél gyorsabb megvalósításában.

A tervberuházások finanszírozása az állami költségvetés terhére történvén, a finanszírozásra az adott szabályozás mellett a költségvetési rendszer, pontosabban a konkrét rendszerben kialakult költségvetési szemlélet sajátosságai nyomják rá a bélyegüket. Ezek a sajátosságok gyakran magának a tervezési rendszernek sajátosságaival összefonódva jelentkeznek. Az előálló jelenségek tehát nem kizárólag a költségvetési finanszírozásra vezethetők vissza, s a következményekért nem egyedül a

költségvetési rendszer tehető felelőssé. Annyi azonban kétségtelen, hogy a költségvetési finanszírozás a tervezési rendszer hatásait általában fokozta, s egyes belső ellentmondásokat még élebbekké tett.

A költségvetési szemlélet egyik alapvető sajátossága, hogy a finanszírozó szerv s a költségvetés szempontjából a teljesített kiadások *végleges ráfordítások*; a költségvetés a pénz felhasználását az esetek túlnyomó többségében tudomásul veszi, s csak szórványosan vizsgálja, hogy a kiadás a cél elérésére szükséges és megfelelő volt-e? Vállalatok esetében a beruházásokra fordított összegeknek mintegy végleges kiadásként való elkönyvelése azonban egyáltalában nem magától értetődő, hanem inkább az lenne kézenfekvő, hogy a beruházás finanszírozási folyamata, a pénzügyi események sorozata ne a beruházással kapcsolatos kiadások teljesítésével és elszámolásával fejeződjék be, hanem a felhasználás után a kitűzött cél megvalósításának, az elért gazdasági eredmények felülvizsgálatával folytatódjék, s a beruházás eredményének valamilyen realizálódásával végződjék.

A költségvetési szemlélet emellett a beruházások fedezésére szolgáló kiadást nem hozza szoros összefüggésbe a vele kapcsolatban álló, a kiadás teljesítésének eredményéből később várható bevételekkel; a beruházási kiadások elhatározásánál nem érvényesül kellően az elérendő bevételek szempontja. Míg a vállalati gazdálkodásra a kiadások és a későbbi bevételek állandó egybevetése jellemző és a kiadások minél nagyobb többletet hozó, minél gyorsabb megtérülése a cél, addig a költségvetési szemléletben a beruházási pénztuttatás csak kiadás a megtérülés számításba vétele nélkül.

A finanszírozó szempontjából figyelembe jövő további sajátosság nyilvánul meg abban, hogy a költségvetési gazdálkodásban alapvetően *pénzforgalmi szemlélet* érvényesül, s a vagyonszállások figyelemmel kísérése háttérbe szorul. A költségvetési szervek finanszírozása túlnyomórészt üzemeltetési jellegű s maguknak a költségvetési szervezeteknek gazdálkodásában a vagyonszállás valóban nem játszik nagy szerepet. A vállalati beruházások fedezésére szolgáló költségvetési juttatás azonban a vállalati és az állami vagyonszállását vonja maga után, ami a népgazdaság fejlődése és a pénzügyi helyzet alakulása szempontjából nem maradhat teljesen közömbös. A beruházás pénzügyi lebonyolítását ellátó bank és a vállalat a vagyonszállást természetesen nyilvántartja, de a költségvetés összeállítása, a

beruházáshoz szükséges fedezet biztosítása alkalmával a vagyon-változás, a „gazdagodás“ szempontjai alig érvényesülnek.

A beruházó szempontjából a gyakorlatban alkalmazott költségvetési finanszírozási rendszer sajátossága, hogy a költségvetésből biztosított fedezet közvetlen ellenszolgáltatás nélkül nyújtott, „ingyenes“ juttatás. Míg ez a költségvetési szervek (kórházak, iskolák, hivatalok stb.) kiadásainál a szervek tevékenységének jellégéből, gazdálkodásának természetéből logikusan következik, addig a vállalatok, tehát a magukat saját bevételeikből fenntartó, nyereségre törekvő gazdálkodó szervek esetében a beruházási költségek ingyenes fedezése, mindennemű ellenszolgáltatás hiánya már korántsem lenne teljesén következetes. Az ilyen finanszírozási rendszer voltaképpen úgy értelmezhető, hogy az önálló gazdasági elszámolás elve a folyó üzemeltetés körére szűkül, s a vállalat szempontjából ugyanannyira jelentős fejlesztés tekintetében már más elv érvényesül.

A beruházási finanszírozási rendszer bírálóinak jelentős része a gazdaságosság terén tapasztalható hiányosságokat döntően a költségvetési juttatás ingyenességének rovására írja. Az ingyenesség fogalma azonban korántsem teljesen tiszta, s így kissé behatóbb vizsgálatra szorul. Az ingyenesség nyilván nem jelentheti azt, hogy a költségvetési juttatás visszatérülésére — az amortizáció útján megvalósuló visszatérülésen túlmenően — egyáltalában nem kerül sor, mert hiszen a beruházás üzemeltetéséből származó bevétel bizonyos hányadát forgalmiadó, nyereség formájában a vállalat befizeti a költségvetésbe. De mindezenre jelenti azt, hogy ez a visszatérülés a beruházás fedezésére adott költségvetési juttatással nem áll közvetlen kapcsolatban, vele nem arányos, időbelileg elszakad tőle, s mindebből következően nem összevethető. Az adott gazdálkodási rendszerben a költségvetési juttatás közvetlen ellenszolgáltatásának hiánya, az ingyenesség összekapcsolódik a vállalati érdektelenség jelenségével s az ingyenesség fogalma mögött az a feltevés is meghúzódik, hogy a vállalat a költségvetési juttatás gazdaságos felhasználása, a beruházás gazdasági eredménye tekintetében érdektelen. Az ingyenességgel együtt s hozzá hasonlóan hat a vállalati érdektelenség másik jelentős tényezője, a beruházások központi tervezésének adományozó jellege is, amelynek következtében a vállalat minden beruházást „felülről adotttnak“ tekint. Mindezen túlmenően az ingyenesség fogalma a felhasználás eredményére és gazdaságosságára való számonkérés hiányát vagy elmaradását is magában rejtheti. Csak ilyen széles értel-

mezés mellett minősíthető az „ingyenesség“ a beruházásfinanszírozási rendszer sajátosságának s különböző, kétségtelenül megállapítható hiányosságok előidézőjének.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban meg kell még jegyeznünk, hogy az erőforrások gazdaságos felhasználása valamilyen gazdasági egységtől csak abban az esetben várható, ha megfelelő önállósággal rendelkezik, ha a felhasználás eredményében érdekeltége áll fenn, s ha a gazdaságos felhasználásnak kedvező, a gazdaságtalannak hátrányos gazdasági, pénzügyi és egyéb következményei vannak. A költségvetési juttatás ingyenessége (szűkebb, sajátos értelemben) mint a vállalati érkedtelenséghez kapcsolódó jelenség csupán a közvetlen pénzügyi következmények hiányát, vagyis a gazdaságosság egyik, de nem egyetlen tényezőjének kiesését jelenti. A gazdaságosság területén tapasztalt hiányosságokat tehát a közvetlen ellenszolgáltatás nélkül nyújtott költségvetési juttatás nem önmagában idézi elő, hanem a többi feltételekkel, tényezőkkel összekapcsolódva. Viszont kétségtelen az is, hogy az ilyen költségvetési juttatással való finanszírozás a gazdaságosság terén jelentkező hiányosságok pénzügyi ellenőrző eszközeit és ellenszereit úgyszólván teljesen kiiktatja.

A költségvetési juttatás „ingyenessége“ feltétlenül közrejátszik abban, hogy a finanszírozási rendszer a beruházás gazdaságosságának vizsgálatára nem szorítja a vállalatot, és közömbössé teszi a beruházások költségessége, drágasága iránt. Nem állítható, hogy a vállalat teljesen érkedtelen abban, hogy a beruházás előirányzata mennyit tesz. A keretgazdálkodás rendszerében a keretek szétoosztása alkalmával a vállalatnak nagyobb reménye van, ha kis összegű beruházási igénytel jelentkezik, mintha nagyobb igénytel támaszt. (A vállalatok a keretfelosztási versenyben nem ritkán irreálisan alacsony előirányzatokat terjesztenek be, hogy a keretből részesülve s a beruházásokba belekezdve a jövőre nézve kész helyzetet teremtsenek. Az ilyen alacsony előirányzatok azonban nem valóságos takarékoság megnyilvánulásai.) Nem egészen érkedtelen a vállalat abban sem, hogy a beruházás ténylegesen mennyibe fog kerülni. A beruházási költségnek a végrehajtás során bekövetkező emelkedését célszerűbb elkerülni, mert a költségemelkedés a terv módosítását, a további fedezet biztosítását teszi szükségessé, ami adminisztrációs nehézségekkel jár. A vállalat vezetőinek, dolgozóinak lelkiismeretessége is szerepet játszik a kapott pénz legcélszerűbb, legtakarékosabb felhasználásában. Mindezek a té-

nyezők részben s bizonyos mértékben a takarékoság irányában hatnak, de nem a finanszírozási rendszerből következnek, hanem azon kívülállók.

Az adott tervezési és gazdálkodási rendszerben a költségvetési juttatás „ingyenessége” — az előbb említett tényezők mellett vagy esetleg azokkal szemben — abban az irányban fejt ki hatást, hogy a vállalat beruházást és erre pénzügyi fedezetet kellő indokoltság nélkül igényel. (Mert „ez semmibe sem kerül” és „miért maradjon ki?”) A vállalat tervteljesítési és gazdálkodási problémáira gyakran a beruházás látszik a legegyszerűbb, legkényelmesebb megoldásnak. Emellett a költségvetési juttatás „ingyenessége” szinte csábítja a vállalatot arra, hogy terhére a beruházáson túl a folyó üzemvitel egyes költségeit fedezni megkísérelje. A költségvetési juttatás „ingyenessége” — a központi beruházási terv hibái, összhanghiányai mellett — hozzájárulhat ahhoz, hogy a vállalat a szükségesnél *naqyobb* beruházást hajt végre (pl. egyik vidéki gépipari vállalatunk garáznak is beillő kerékpártárolót épített), az indokoltnál *költségesebb* kivitelezést választ (pl. a belkereskedelem több létesítményénél), gépi berendezéseket feleslegesen, *idő előtt* szerez be (pl. a helykijelölés vagy a gyártástechnológia meghatározása előtt, mint néhány faipari vállalatnál történt).

A vállalat az „ingyenes” juttatást érthetően kevesebbre becsüli, mint az ellenérték ellenében szerzett pénzt, s nem érdekelt abban, hogy takarékos, legcélszerűbb felhasználására kellő gondot fordítson. A beruházási költségeknek a kivitelezés folyamán bekövetkező emelkedése egész beruházási rendszerünk egyik általános jellegzetessége. Reprezentatív vizsgálat eredménye szerint a tervfeladatban számításba vett összeggel szemben az átlagos emelkedés 40%-ot meghalad és egyes extrém esetekben 150%-ot is elér. A költségemelkedés különböző okokra vezethető vissza — nagy beruházásoknak jóváhagyott tervfeladat nélkül való folytatása (pl. több erőmű, gépgyár, állami gazdaság esetében), a tervek hiányosságai és hibái, a keretgazdálkodás, a keretfelosztási versennyel kapcsolatos, következmény nélküli alátervezés, a kivitelezési időtartam elhúzódása, a kivitelezés helytelen megszervezése stb. —, de a költségek emelkedésében szerepet játszik a költségvetési juttatás „ingyenessége” is.

A költségvetési juttatással való takarékos gazdálkodás csak közvetetten áll a vállalat érdekében és a felhasználás módja gazdálkodásának eredményét nem befolyásolja. Emiatt a vállalat az „ingyenes” juttatást akkor is felhasználja, ha az indoko-

látlaná válik (mert a kihasználatlanul hagyás „ügyetlenség volna“, s mert így „teljesíti a tervet“). Tervezési, adminisztratív és egyéb intézkedésekkel a finanszírozási rendszernek ezek a következményei enyhíthetők, de maga a finanszírozási rendszer nem tartalmaz olyan tényezőket, amelyek a beruházásoknál a gazdaságosság, a takarékoság szempontjainak érvényesítését szervezeten biztosítanák.

Az „ingyenes“, kiegészíthető, meghosszabbítható, ismételtelten kérhető költségvetési juttatás hátrányos következménye az is/hogy a vállalat a finanszírozás oldaláról nem válik érdekeltté a beruházás mielőbbi befejezésében, nem kényszerül arra, hogy kivitelezőit, szállítóit a határidő pontos betartására szorítsa.

Költségvetési finanszírozási rendszerünk további sajátossága a *beruházási gazdálkodás éves szakaszossága*, vagyis az egyes évekre előirányzott beruházások fedezetének egy évre szóló biztosítása. Ez egyrészt a beruházások éves tervezéséből következik, másrészt a költségvetésnek egy évre szokásos megállapításával kapcsolatos. Az éves gazdálkodás tehát első pillantásra szükségszerűnek, elkerülhetetlennek látszik, s nem is okozna bajt, ha a beruházások egy naptári éven belül elkészülnek. A beruházások jelentős része azonban nem valósul meg egy éven belül. A pénzügyi fedezetet ezeknél a beruházásoknál több évre szólóan kellene biztosítani, a költségvetés ezzel szemben ezekre a beruházásokra is csak az egyes naptári évekre nyújt fedezetet. Az általában hosszabb időn át tartó beruházási tevékenység finanszírozására az éves ütemezésű költségvetési gazdálkodás nem a legalkalmasabb. A *több éven át* jelentkező pénzügyi szükséglet és az *egy-egy évre* megállapított pénzügyi fedezet között olyan ellenmondás keletkezik, amely a tervezés, a finanszírozás, sőt a műszaki lebonyolítás területén is súlyos következményekkel jár.⁵

Az éves szakaszosság elsősorban is a takarékoság elvének érvényesülését gátolja. A vállalat ugyanis nem a beruházás egyszer s mindenkorra megállapított teljes költségkeretét tartja

⁵ A beruházások éves — műszaki — tervezésénél súlyos problémát okoznak az áthúzódások, amelyeknek pénzügyi hatásai is vannak. Ha ugyanis az előző évről áthúzódo munkálatok a tervidőszak beruházási tervében nincsenek számításba véve, akkor a terv alapján megállapított pénzügyi fedezet gyakran nem elegendő. Ebben az esetben azonban nemcsak a műszaki terv és a pénzügyi fedezet elszakadása, hanem a műszaki terv tartalmi helytelensége érezteti néha igen súlyos hatását.

szem előtt, hanem az évenkénti újabb és újabb juttatások lehetőségével számol. A költségvetés évvégi lejárta (s a költségvetési juttatás ingyenessége) a beruházó vállalatot az év végén a fedezet mindenáron való felhasználására készíti. Különösen korábban nem volt szokatlan az, hogy az év végén a vállalatok a beruházásra biztosított, de az eredeti célra fel nem használható, az év végén veszendőbe menő fedezet terhére különböző felesleges, haszontalan tárgyakat szereztek be. A kapott pénz, a keret megmentését különböző pénzügyi trükkökkel, sőt szabálytalanságokkal szokták megkísérelni egyes vállalatok, pl. előrefizetésekkel, el nem végzett munkák fedezetének az ún. hiánypótlási számlákra való átutalásával. (Az utóbbi számlákra átmentett összeg a pótkézelési időszak végén is 1955-ben 44 milliót, 1956-ban 54 milliót tett ki.)

Az év végi erőltetett felhasználást előmozdítja az is, hogy a felhasználás a beruházási terv teljesítését is jelenti. A beruházó ezért a kivitelezőt az év végén minél nagyobb teljesítményekre hajszolja, amelyeket az gyakran csak látszateredményekkel ér el. (Előfordult, hogy az év utolsó napjára átadásra kitűzött 600 000 Ft értékű beruházásnál 100 000 Ft értékű el nem végzett munkát volt kénytelen a kivitelező elismerni.) Ugyanebben az irányban hat a kivitelezők, a szállítók termelési tervének teljesítésére való törekvés is. A szállító vállalatok a gépeket nagyrésztben az utolsó negyedévre, annak utolsó napjára igazolják vissza, s az importgépek is jórészt az év végén érkeznek be. A beruházási terv és a termelési terv teljesítésében a beruházó és a kivitelező érdekazonossága alakul ki, amelynek hatását a finanszírozás éves rendszere még fokozza.

A kedvező tervteljesítés kimutatása céljából különben a fedezetet az év végén a várható felhasználás figyelembevételével csökkenteni szokás, még abban az esetben is, ha a vállalat tudja, hogy a beruházásra később az eredetileg megállapítottnál nagyobb összeg lesz szükséges.

Különösnek tűnik, de valójában nem kedvező az éves gazdálkodás rendszere a beruházás megvalósítására kitűzött határidő betartása szempontjából sem. A beruházások kivitelezési időtartamának elhúzódása általános jelenség, s becslés szerint a beruházási egységek 80%-ánál forog fenn. Az 1955-ben átadott 12 000 beruházási egységnél részletesen vizsgálható munkák tényleges kivitelezési ideje átlagosan több mint kétszer olyan hosszú volt, mint az eredetileg tervezett időtartamuk. Egyes típusépületek (pl. tárházak) építése a lehetségesnek látszó 5—6

hónappal szemben 3 évig tartott; vannak egyes beruházási egységek, ahol az üzembehelyezési késedelem 3—4 évet is elér.

A finanszírozással kapcsolatban az év végi lejárát int ugyan a beruházásnak, vagy egy részének legalább az év végéig leendő befejezésére, minthogy a befejezés elhúzódása esetében a következő évre új, vagy a már számításba vettnél több fedezetet kell kieszközölni, és ez különböző adminisztratív nehézségekkel jár. Kétségtelen az is, hogy a beruházásra biztosított fedezet felhasználási határidejének a beruházás megvalósítási idejére általában van hatása. Az adott finanszírozási rendszerben azonban az a helyzet, hogy a határidő (a költségvetési év vége) nem a beruházás műszakilag szükséges és lehetséges befejezési időpontjával esik egybe, hanem csupán a naptári év végével, ami a beruházási tevékenység műszakilag megfelelő befejezési időpontja szempontjából teljesen közömbös lehet.

Az éves gazdálkodásnak nem éppen szükségszerű, de gyakorlatilag nem ritkán előforduló következménye, hogy az éves fedezés rendelkezésre bocsátása késedelemmel történik. A beruházások fedezetének megnyitására általában minden évben csak március hónapban kerül sor, ami a beruházási tevékenység folytatását megakasztja vagy megkezdését gátolja. Az éves gazdálkodás rendszerében a tervezőknek, a beruházóknak, a kivitelezőknek, a szállítóknak, de főként a pénzügyi lebonyolítást el látó banknak közös súlyos problémája az „évek közötti átmenet kérdése“, amelynek megoldása minden évben külön terjedelmes rendelkezéseket igényel.

3. A beruházásfinanszírozási rendszer értékelése

A beruházásfinanszírozási rendszer értékelése leghelyesebben a rendszerrel szemben támasztható követelmények alapulvételével történhetik. A követelmények természetesen attól függnnek, hogy a beruházások területén a finanszírozás egyáltalában milyen szerepet játszhatik. Bármennyire fontos is a beruházások tervezése és elosztása során a beruházások szükségességének, gazdaságosságának elbírálása, ebben a vonatkozásban a finanszírozási rendszerrel szemben csak akkor támaszthatók követelmények, ha ez feladatkörébe tartozik. Az összes beruházások központi tervezése és elosztása, egyedi, részletes meghatározása mellett a finanszírozástól aligha várható, hogy a beruházások szükségességének, célszerűségének, gazdaságosságának megítélésében aktívan közreműködjék. (Erre legfeljebb akkor kerülhet sor, ha a tervezési rendszer egyes feladatok ellátá-

sát külön ráruházza.) Viszont joggal támasztható az a követelmény, hogy a népgazdasági tervben elhatározott beruházásokra a fedezetet folyamatosan és zavartalanul biztosítsa, fedezetihiánnyal vagy a fedezet felhasználásának korlátozásával a beruházási tevékenység teljesítését ne akadályozza. Ezen túlmenően megkívánható, hogy a finanszírozási rendszer mozdítsa elő a fedezeti források feltárását, az erőforrások legcélszerűbb kihasználását, a beruházásokra fordított eszközök megtérülését. Fontos feladata a finanszírozási rendszernek — esetleg a beruházások tervezésénél is, de főként a kivitelezésnél — a takarékosság érvényesítése, a költségek emelkedésének megakadályozása, a beruházás minél rövidebb idő alatti megvalósításának ösztönzése. A finanszírozási rendszernek módot kell nyújtania a megvalósítás ellenőrzésére, a megvalósulás során megnyilvánuló hibák, a tervben rejlő esetleges összefüggéshiányok, ellenszándékok feltárására.

Eddigi beruházásfinanszírozási rendszerünk a helytelenül alkalmazott központosított tervezés következtében nem töltötte be aktív szerepet, de a vele szemben támasztható követelményeknek jórészt ettől függetlenül sem felelt meg. Az adott tervezési rendszerünk meghatározó szerepéből következően a beruházások szükségszerűségének, gazdaságosságának megítélésében egyáltalában nem juthatott szerephez. A beruházási források elkülönítésének elve, a költségvetési juttatás „ ingyenessége “ nem mozdította elő az erőforrások feltárását, gazdaságos kihasználását, nem hatott az erőforrások szétforgácsolása, a beruházások drágasága, a költségek emelkedése, a kivitelezés elhúzódnása ellen, nem biztosította az eszközök gyors megtérülését. A finanszírozás folyamatossága és zavartalansága sem volt teljes, mert az éves gazdálkodás rendszere időbelileg széttagolta a beruházás pénzügyi egységét, az éves szakaszok önállósulására vezetett, ezzel alkalmat adott a tervek és költségvetés évenkénti átdolgozására, az év végén erőltetett, esetleg felesleges hitel-felhasználásra késztetett, s a finanszírozásban bizonytalanságot és gyakran időbeli fennakadást hozott.

A beruházások drágasága, a költségeknek a kivitelezés során bekövetkező emelkedése, a végrehajtás időbeli elhúzódnása s beruházásaink több más hiányossága döntően és alapjában nem pénzügyi, hanem egyéb (tervezési, műszaki, anyag- és munkaerő-gazdálkodási) okok következménye. Kétségtelen azonban, hogy a finanszírozási rendszer nem foglalt magában ezekkel szemben ható, megfelelő gazdasági eszközöket mozgásba hozó, visszatartó és ellensúlyozó erőket.

A hiányosságokkal és hibákkal szemben rá kell mutatni finanszírozási rendszerünk pozitív oldalára is. A költségvetési finanszírozási rendszernek jelentős szerepe volt, hogy a népgazdasági tervben előirányzott beruházások összességére, a tervnek megfelelő keretben a pénzügyi fedezetet összpontosítottan, teljes egészében biztosította. A költségvetési finanszírozási rendszer lehetőséget nyújtott olyan új létesítmények beruházásainak fedezésére is, amelyeknél a saját forrásokból történő finanszírozás gondolata fel sem merülhet, s amelyek az elmúlt években beruházásaink nagy részét tették. A beruházás megvalósítását függetlenné tette a vállalat folyamatos üzemvitelének eredményétől, ami — különösen az adott ár- és adórendszer mellett — nemcsak a vállalatnak, hanem az egész népgazdaságnak is érdekében állott. A beruházásfinanszírozási rendszer megváltoztatására irányuló elgondolások mérlegelésénél egyik legfőbb szempont az lehet, hogy a gazdaságosság területén tapasztalt hátrányok kiküszöbölése az említett előnyök megtartása mellett történjék, s a felsorolt követelményeket minél teljesebben kielégítő rendszer legyen kialakítható.

III. Néhány következtetés

A tanulmány már kereteinél fogva sem tűzhetette ki célul, hogy a beruházásfinanszírozási rendszer megváltoztatására vonatkozóan konkrét javaslatot tegyen, vagy annak akár csak alapelveit körvonalazza. Nem vállalkozhatott arra sem, hogy a kérdés megoldására nálunk és a többi népi demokráciában — többnyire a gazdasági mechanizmusra, a gazdasági irányítás módszereire és eszközeire vonatkozó elgondolásokkal kapcsolatban — kidolgozott javaslatokat ismertesse, elemezze és bírálat tárgyává tegye. A beruházások forrásainak egyes elméleti kérdéseit érintő megfontolások, valamint a legutóbbi időkig alkalmazásban volt beruházásfinanszírozási rendszerünk elemzése és értékelése alapján azonban lehetőség nyílik néhány olyan következtetés levonására, amelyek a finanszírozási rendszer módosításának kérdésében esetleg figyelembe vehetők.

A finanszírozási rendszer elemzéséből és értékeléséből első sorban is az a következtetés adódik, hogy — a beruházások tervszerű irányításának, meghatározásának és elosztásának fenntartása mellett — főként a gazdaságosság fokozottabb érvényesítése érdekében *változtatásra mindenképp szükség van.* A változtatás *szükségessége* nem vitás, csupán a változtatás *módja*,

köre és mértéke. E kérdés megoldásánál feltehetőleg az szolgálhat kiindulási alapul, hogy a változások nem határozhatók el mindentől függetlenül, elszigetelten, hanem függnek a gazdasági irányítás, a vállalati gazdálkodás rendszerétől. Ennek a rendszernek a beruházásfinanszírozás egyik tagja, tehát szervesen bele kell illeszkednie. Más változások lehetnek indokoltak, sőt szükségesek, ha pl. a gazdaságirányítás rendszerében jelentős változások következnek be s mások valósíthatók meg akkor, ha utóbbi nagyjában véve változatlan marad. Mindamellett nem szabad azt sem szem előtt tévesztetni, hogy a finanszírozási rendszerben vannak egyes olyan sajátos elemek, amelyek megváltoztatása a gazdasági irányítás rendszerének módosítása nélkül is lehetséges. A finanszírozási rendszer egyes célszerűtlenségei, belső ellenmondásai, technikai jellegű hiányosságai önmagukban is megszüntethetők, s már ily módon is érhetők el eredmények.

A korábbi fejtegetésekből és fentiekből is következik, hogy *a finanszírozás szerepét, feladatait, hatókörét és korlátait elsősorban a beruházások tervezésének és elosztásának rendszerébe sorolja meg.* A beruházástervezési rendszertől függ elsősorban, hogy a finanszírozás mennyiben jut aktív szerephez vagy mennyiben válik csupán másodlagos jelentőségűvé, s hogy a finanszírozási rendszerrel szemben egyáltalában milyen igényeket lehet támasztani. Előbb kell eldönteni azt a kérdést, hogy a beruházások tervezése mennyiben legyen központosított, s mennyiben a vállalatokra vagy más szervekre bízott, mennyire legyen meghatározó vagy csupán irányító jellegű, mennyire legyen csak körvonalazó (célmegjelölő) vagy részletes (eszközmeghatározó), és csak ezután alakítható ki a finanszírozási rendszer, szabályozhatók a beruházások forrásai, formái és módjai. A finanszírozási források szabályozásának általános elveként az szolgálhat, hogy a forrást a beruházásokat tervező (elosztó) szervek részére kell biztosítani. Ha tehát központi tervezés (elosztás) van, akkor legcélszerűbben a költségvetés lehet a beruházások forrása; a beruházási elhatározásnak a vállalatokra bízása esetén és mértékéig a vállalatnak kell forrás felett rendelkeznie stb.

Fentiek szerint nem a finanszírozási rendszer sajátos kérdése, de azt közelről érinti, s ezért legalább néhány szót kíván *a beruházások központosításának, ill. decentralizálásának problémája.* A népgazdaságban már meglévő vagy csak a jövőben létesítendő vállalatoknál (s a vállalati gazdálkodás körén kívül is) beruházási szükségletek merülnek fel. A gazdaságosság elve azt kívánja, hogy a népgazdaság rendelkezésére álló erőforrá-

sokból a szükségleteket fontosságuk és sürgősségük sorrendjének mérlegelése alapján — s természetesen a népgazdasági összefüggések figyelembevételével — elégítse ki a társadalom. A beruházások tervezési rendszerének döntő kérdése, hogy milyen szerv végezze el a mérlegelést, milyen szerv határozzon a beruházások méretei, arányai, elosztása tekintetében. A kérdés megválaszolásához kiindulásul az a megfontolás szolgálhat, hogy a népgazdaságban jelentkező beruházási szükségletek különböző rendűek: vannak olyanok, amelyek az egész népgazdaság fejlődésével, struktúrájának kialakításával kapcsolatosak, s vannak olyanok, amelyek csupán egy-egy vállalatot, üzemet érdekelnek. A szükségletek különböző jellegétől tehető függővé a mérlegelésre, döntésre hivatott szerv kiválasztása.

A népgazdaság szintjén jelentkező, a népgazdaság fejlődését alapvetően meghatározó szükségletek áttekintésére, mérlegelésére nyilván csak az összes tervek összefüggéseit ismerő, központi szervek képesek, s a döntésnél a népgazdaság fejlesztésének egyetemes szempontjai dominálnak.⁶ Az egyes termelőegységeknél felmerülő, kisebb jelentőségű vállalati szükségletek elbírálására maguk a vállalatok a legalkalmasabbak, s a saját eredmények fokozásának szempontjai mérvadók. De lehetnek a népgazdaságban olyan szükségletek is, amelyek a két említett változat között helyezkednek el: a népgazdaság fejlesztése szempontjából nem jelentős, de az egyes vállalatok érdekkörén túl-növő, egy-egy termelési ágat érintő szükségletek. Ezeknél kö-zömbös lehet, hogy a kielégítés melyik termelőegységnél valósul meg, s a kielégítés leghelyesebben a szükségletek, ill. a beruhá-zási eredmények egybevetése alapján történhetik. Ilyen esetek-ben a döntés az említett mérlegelést megfelelően ellátni képes szervre bízható, s az irányadó szempont a viszonylag legnagyobb eredményesség (jövedelmezőség) lehet.

A beruházási szükségletek fenti csoportosítása — s ennek alapján a beruházásokat elhatározó, elosztó szerv meghatáro-zása — arra irányul, hogy ily módon a népgazdaságban jelent-kező szükségletek optimális kielégítése legyen megközelíthető. A csoportosítás csupán elméleti kategóriákat határol el, s a be-ruhá-zási tervezés rendszerének kialakításánál a tervezési, elha-tározási, elosztási funkciók megállapítása gyakorlati feladatot jelent. A feladat teljesítésénél eleve le kell mondani arról, hogy

⁶ A kezdeményezést azonban általában még ezeknél a beruházá-soknál is lehetővé kell tenni a vállalatok számára.

tökéletes megoldás található; nagyjában azonban mégis megfelelően meghatározható, hogy milyen beruházások kerüljenek a központi tervezés körébe vagy más szervek elbírálása alá. A rendszer kialakításánál különben a kielégítendő szükségletek nagysága, valamint a rendelkezésre álló erőforrások bősége is figyelembe jön. Nagyszabású beruházási feladatok s viszonylag szűk erőforrások a tervezés központosítása irányában hatnak. Gyakorlatilag az elhatárolás esetleg nem is szükségletek, hanem a fedezetükre szolgáló források keretének megállapítása útján történhetik.

Népgazdaságunk adott helyzetéből kiindulva arra a további következtetésre juthatunk, hogy a népgazdaság fejlődési irányának és ütemének meghatározásával kapcsolatosan *nálunk a beruházások túlnyomó részének központi tervezése szükséges*. A központilag tervezett beruházások fedezésére a vállalatoktól és a népgazdaság egyéb szerveitől a pénzügyi források összegyűjtése mutatkozik célszerűnek, a beruházások legmegfelelőbb finanszírozási forrása tehát az állami költségvetés lehet.

Közgazdaságilag a hangsúly azon van, hogy a finanszírozás a *költségvetés terhére* történjék, ami — a forrás és a forma szükségszerű szétválasztása mellett — nem jelenti azt, hogy feltétlenül az *eddig alkalmazott költségvetési finanszírozási módszerek és technikai megoldások* szükségesek. A gazdaságosság tekintetében tapasztalt hiányosságok nem a költségvetés terhére történt finanszírozásból, hanem a kialakult költségvetési szemléletből és a költségvetés konkrét módszerbeli, technikai megoldásaiból következnek. A költségvetés terhére megvalósított finanszírozás rendszerének megtartása mellett lenne szükség a gazdaságosság elvének érvényesülését gátló akadályok kiküszöbölésére, s a gazdaságosság fokozottabb érvényesítését előmozdító tényezőknek, eszközöknek a finanszírozási rendszerbe való beillesztésére. Az ez irányú változtatások részben a jelenlegi tervezési és gazdálkodási rendszer változatlan fennmaradása mellett is megvalósíthatók lennének, részben azonban a gazdaságirányítási, a tervezési rendszer egyidejű módosítását kívánnák meg.

Nem a költségvetési finanszírozás lényegéből következik, s így a jelenlegi gazdaságirányítási és tervezési rendszer megmaradása esetén is *megszüntethető pl. az éves gazdálkodás*. Az éves szakaszosságból származó zavarok és zökkenők elkerülhetők lennének, ha az egyszer már elhatározott, több éven át tartó beruházások fedezete a költségvetési év végén a beruházó szempontjából nem menne veszendőbe s a költségvetés a fedezetet

évenként automatikusan, folyamatosan biztosítaná. Ez a célkitűzés megvalósítható a beruházások jelenlegi költségvetési előirányzási rendszere mellett is, de alkalmazható olyan megoldás is, amelynek értelmében az összes beruházások finanszírozása alapszerűen történne s az alap a költségvetésből globális ellátást kapna. A finanszírozás e módja nem tenné feleslegessé, hanem ugyanúgy megkívánná az egyedi és éves tervek összehangolását, mint ahogyan az az egyes évekre kimért költségvetési juttatással való finanszírozás esetén szükséges. A hosszabb időn át tartó beruházások egyes évekre eső műszaki és pénzügyi szükségletének felmérésére szükség volna, a felmérés azonban nem lehetne azonos a beruházások jelenleg szokásos évi újratervezésével. Ilyen módszer alkalmazása esetén megszűnnének az évek közötti átmenet nehézségei, az év elejei akadozások, az év végi erőltetett felhasználások.

Nehezebb, szövevényesebb, az egész gazdaságirányítási, gazdálkodási, pénzügyi rendszerrel összefüggő probléma a gazdaságosság fokozottabb érvényesítése, s ennek érdekében a beruházó vállalat érdekeltiségének megteremtése a beruházások területén. Kétségtelennek látszik, hogy a beruházások központi tervezése esetén a gazdaságosság szempontjai nemcsak a pénzügyi rendszeren keresztül — s elsősorban nem itt —, hanem már magában a tervezésben is érvényesülhetnek. Akármilyen finanszírozási rendszer mellett is mindenképpen szükséges a *beruházások hatékonyságának, megtérülésének, jövedelmezőségének vizsgálata.*

A gazdaságosság szempontjából a beruházási terv általános célkitűzéseit, az alapvető irányokat a népgazdaság struktúrájának kialakításával kapcsolatban feltétlenül központilag kell vizsgálat alá venni. A központi tervezés alá vont beruházások körében a konkrét beruházási célokat a gazdaságosság szempontjából ugyancsak központilag kell megvizsgálni, de a célok elérésének eszközei és módozatai — az egyes beruházások, megvalósítási változataik — tekintetében a gazdaságossági vizsgálatba esetleg a vállalatok gazdálkodását közelről ismerő, a finanszírozást lebonyolító pénzügyi szervezet is bevonható. Ha a beruházási tervezés a beruházási célok meghatározásáig terjed csak, akkor a beruházási célok eszközeinek megállapításában, a beruházások elosztásában a vállalatok gazdasági helyzetét és fejlesztési indokait ismerő s a finanszírozásukat ellátó bank is szerephez juthat. A lényeg csak az, hogy mind a beruházási célok, mind az eszközök és módozatok gazdaságossági vizsgál-

lata megtörténjék; gyakorlati jelentőségű kérdés, hogy utóbbiak tekintetében a számítások és vizsgálatok elvégzése a finanszírozást ellátó pénzügyi szervezetre is rábízható.⁷

A fedezet minél takarékosabb megállapításában a beruházások központi, vállalatokig lemenő, részletes tervezése esetén a finanszírozásnak, s a beruházó vállalat érdekeltiségének általában nem lehet különösebb jelentősége. Ezen a téren az érdekeltiség megteremtése, s e célból megfelelő eszközök bevezetése, csak ott ígér eredményt, ahol a beruházások elosztása, a fedezet megállapítása és rendelkezésre bocsátása nem a központi tervezőszerv, hanem a finanszírozási apparátus feladata.

A fedezet minél gazdaságosabb felhasználásában, valamint a létrejött beruházás legcélszerűbb hasznosításában központi tervezés esetén is nagyobb szerepe lehet a finanszírozási rendszernek, nagyobb jelentősége a vállalati érdekeltiségnek. Minthogy a jelenlegi finanszírozási rendszer legtöbb hiányossága a vállalatnak a költségvetési juttatás ingyenességével kapcsolatos érdektelenségére vezethető vissza, *a beruházó vállalatot és kollektíváját valamilyen módon közvetlenül és közelről érdekeltté kell tenni* a költségvetési juttatás gazdaságos felhasználásában és a beruházás legeredményesebb hasznosításában.

Az érdekeltiség megteremtésének többféle útja-módja lehet, az adminisztratív eszközöktől kezdve az ezeknél megfelelőbb gazdaságiakig. Alkalmazható eszköz a beruházások megvalósításáért, a kapott pénz felhasználásáért felelős vállalati dolgozók premizálása az ésszerű, tehát beruházási célt nem veszélyeztető, a hasznosítást hátrányosan nem befolyásoló takarékoságnak, a befejezésre megszabott határidő betartásának előmozdítására; ezzel szemben alkalmazható az említettek pönalizálása a pazarlás, a beruházások elhúzódása miatt. A takarékos felhasználást előmozdíthatja az is, ha pl. a beruházó a saját hibájából származó költségtöbbleteknek valóban saját forrásokból — a vállalatfejlesztési alapból, szabad rendelkezése alá eső nyereségből — fedezésére válik kötelezetté, vagy akár visszatérítendő bankkölcsön igénybevétele kényszerül. Elvileg az érdekeltiség megteremtésének az a leghelyesebb módja, ha a beruházás mint a népgazdaság erőforrásainak felhasználása és a beruházás alapján a vállalat által elért jövedelem mint a beruházásokra visszavezethető eredmény felhasználása között közvetlen kapcsolat lé-

⁷ Gazdaságossági számítások különben nemcsak vállalati termelő beruházásoknál, hanem egyéb beruházásoknál is kívánatosak.

tesül. Az érdekelttség megteremtésének ez a módja feltehetőleg nagyrészt megszüntetné azokat a hiányosságokat, amelyek a szorosabb értelemben vett költségvetési rendszerű finanszírozásból fakadnak.

Érdekeltiségről általában is természetesen csak akkor lehet szó, ha a gazdaságirányítás rendszere a vállalatot, annak kollektíváját, vezetőit a vállalat gazdálkodásának eredményétől függően a vállalat jövedelméből részesíti. Ha az érdekelttség általában megvan, úgy a beruházásokkal összefüggésben külön érdekeltséget hozhat létre a beruházási pénzzuttatással kapcsolatba hozott, annak összege után megállapított s százalékában kifejezett különleges jövedelemelvonás (a költségvetési juttatás „kamata“, az elkészült állóeszköz „használati díja“) s a beruházási pénzzuttatás visszafizetése.⁸ Az érdekelttség fennállása esetén *elvben* feltehető, hogy a jövedelemelvonás a beruházó vállalatot a rendelkezésre bocsátott fedezet takarékos felhasználására, a beruházás mielőbbi befejezésére, a létesítmény elkészülte után az állóeszközök minél teljesebb kihasználására kényszeríti, minthogy ilyen módon a vállalati gazdálkodás eredménye növelhető, ellenkező esetben viszont eredményromlás áll be. A feltételezett kedvező hatások *gyakorlati* érvényesülése azonban több tényezőtől, körülménytől függ.

Nyilvánvalóan függ attól, hogy mennyire centralizált vagy decentralizált a tervezési rendszer, továbbá, hogy a gazdasági irányítás rendszere miként alakul ki, milyen arányban alkalmaz közvetlen utasításokat és ún. közvetett, befolyásoló eszközöket. Jelentős ebből a szempontból a vállalat s a vállalati kollektíva érdekeltségének, a nyereség elvonásának és felhasználásának, a vállalati adóztatás rendszerének szabályozása. Alapvető fontosságú az is, hogy a beruházással kapcsolatos jövedelemelvonás milyen súlyos terhet jelent a vállalatra s mennyiben befolyásolja a nyereség — különösen a szabadon felhasználható nyereség — nagyságát. A feltételezett hatások eredményessége csak az említett és egyéb tényezők, körülmények ismeretében mérhető fel, ill. becsülhető meg.

A beruházási pénzzuttatással kapcsolatos különleges jövedelemelvonással (a „kamattal“, ill. „használati díjjal“) és a juttatás visszafizetésével összefüggésben rendkívül sok elméleti és

⁸ Kamat, ill. használati díj bevezetésére tett javaslatot 1957 tavaszán a gazdasági program kidolgozásának előkészítésére életre hívott több szakértő bizottság is, így a Közgazdasági Bizottság, az Ipari Szervezési Bizottság, a Pénzügyi Bizottság, vagyilagosan az Árbizottság.

gyakorlati probléma, vitás kérdés merül fel. (Így elsősorban kérdéses, hogy kizárólag százalékos jövedelemelvonás — kamat, használati díj — legyen-e vagy ezen felül a kölcsönnek tekintett juttatás visszafizetése is szükséges-e? A visszafizetéssel kapcsolatban felmerülő kérdés, hogy a kölcsön visszafizetésének bevezetése nem jelentené-e az állóeszköz megvételét s így nem keltene-e a vállalati saját tulajdon — csoporttulajdon — keletkezésének látszatát; a visszafizetés milyen időtartam alatt, milyen részletekben történjék; a törlesztés elismerhető-e ártnövelő tényezőnek, s miként veendő számításba stb? Még több probléma jelentkezik a kamat, ill. használati díj szabályozásával kapcsolatban, így például, hogy céljának eléréséhez mi legyen a %-os mértéke; egységes legyen-e vagy differenciált s utóbbi esetben milyen szempontok szerint; milyen időponttól — a költségvetési juttatás rendelkezésre bocsátásától, felhasználásától, a beruházás üzembehelyezésétől — kezdve legyen esedékes; miként történjék számításbavétele az árképzésnél, elismerhető-e költség-tényezőnek vagy a nyereséget terhelje-e; a beruházások gazdaságossági számításainál való figyelembevétele biztosítja-e a népgazdaságilag helyes eredmények elérését; a beruházások gazdaságossági számításaiban való figyelembevételen túlmenően szükséges-e az árképzésnél is számításba venni s a vállalatok részéről effektíven fizetni is; nem teljesen felesleges-e az értékcsökkenési leírás mellett s nem lenne-e elégséges utóbbi kulcsát felemelni; valóban előmozdítja-e a beruházási pénzjuttatás takarékos felhasználását és az állóeszközök jobb kihasználását; nem hat-e a műszaki fejlesztéssel szemben, s általában nincsenek-e káros gazdasági hatásai stb.?) Csupán a főbb kérdések példálózó felsorolása is mutatja, hogy mindezek a kérdések beható vizsgálatra szorulnak; annyi azonban valószínűnek látszik, hogy a vállalat *érdektelenségéből*, a költségvetési juttatás *ingyenességéből* származó hiányosságok megszüntetése a vállalat *érdekeltté tételét*, a beruházással kapcsolatban valamilyen közvetlen *ellenszolgáltatás rendszeresítését* megkívánja.

A vállalati beruházások központi tervezése és költségvetési finanszírozása nyilvánvalóan ellentétben áll azokkal a javaslatokkal, amelyek a beruházásoknak kizárólag vagy túlnyomórésztben a bank által saját hatáskörében nyújtható kölcsönrel való finanszírozását ajánlják, de nem zárja ki a *beruházások bizonyos részének a bank által elosztott bankkölcsön terhére fedezését*, sőt esetleg jelenlegi körének kiterjesztését sem. A kisebb — racionalizáló, gyártmányfejlesztő jellegű — beruházá-

soknál, amelyek a népgazdaság fejlesztési irányait nem keresztezik, arányait nem befolyásolják, viszont a gazdaságosság érvényesülését előmozdítják, az ilyen finanszírozási módszer megengedhető, sőt kiterjeszthető. Megengedhető, mert a központi beruházási terv minden szükségletre nem terjedhet ki, a bank útján való elosztás a jövedelmezőség szempontjának alapulvétele mellett a beruházási szükségletek helyes kielégítési sorrendjét biztosítja, s mert megvalósításuk az erőforrások, tartalékok feltárására késztet. Kiterjeszthető lenne a rendszer általában az olyan esetekre, amelyekben a beruházás gyors megtérülése várható. Kiterjesztés esetén azonban szükséges lenne a központi tervben megfelelő tartalékokról gondoskodni.

(A kölcsön visszatérítése az ilyen kisebb, racionalizáló, gyártmányfejlesztő jellegű beruházások esetében mindenképpen indokoltnak látszik. Ha ugyanis a kölcsön a termelés valamely szűk keresztmetszetének megszüntetésére szolgál, vagy a már meglévő állóeszközök különleges rendeltetésű kiegészítését teszi lehetővé — s itt általában ilyen esetekről van szó —, akkor a vállalat termékeinek előállításában a kölcsönnel finanszírozott állóeszköz az összes állóeszközhöz viszonyítva csak *jelentéktelen* hányaddal vesz részt, a vállalat jövedelmét azonban az adott árak mellett is *jelentős* arányban növeli. A jövedelem emelkedése következtében, a beruházás gyors megtérülése alapján a kölcsön visszatérítése indokolt, s azt a gyakorlatban a kölcsönt igénybe vevő vállalatok sem tartják méltánytalannak.)

Végeredményben a beruházások elosztása terén a banknak kétféle szerepe lehetne: 1. a beruházás pusztán céljának (pl. az elérendő kapacitástöbblet) megjelölése esetén a célt realizáló eszköz (a konkrét beruházás) és a beruházó vállalat kiválasztása, 2. szűkebb körben, adott keretben, bizonyos szükségletekre nem népgazdasági jelentőségű beruházások odaítélése a vállalatoknak. Szerephez juthat a bank a központi tervben elosztott beruházások előkészítésénél és gazdaságosságának elbírálásában is s természetesen továbbra is feladata az összes — a saját maga által és a központi terv alapján elosztott — beruházások finanszírozása, bankszerű nyilvántartása, ellenőrzése.

Megállapíthatónak látszik, hogy a bankkölcsön mint elosztási módozat nem alkalmazható széles körben. A népgazdaság tervszerű fejlesztése a beruházások irányának és arányainak központi megállapítását s a beruházások jelentős részének központi elosztását kívánja meg. A központi elosztás feladata azonban csak a népgazdaság szükségleteinek és lehetőségeinek átfogó ismeretében látható el s az elosztásnál nem lehet a jövedel-

mezőség a kizárólagos szempont. Minthogy pedig a bank az említett áttekintéssel nem rendelkezik, viszont az elosztásnál döntően a jövedelmezőség szempontját kell érvényesítenie, a beruházások elosztásában csak korlátozott szerepe lehet.

Fenti következtetésekből adódik, hogy — legalábbis egyelőre — a *vállalati saját források* (értékcsökkenési leírás, nyereség stb.) a vállalatok beruházásainak finanszírozására csak szűk körben lennének felhasználhatók.

Az *értékcsökkenési leírás* fogalmilag ugyan az állóeszközök állandófenntartására (felújítására és pótlására) szolgál, gyakorlatilag azonban különböző okokból — állandófenntartási szükséglet hiányában (pl. új vállalatoknál, új állóeszközök esetében) vagy a szükségletet meghaladó fedezet felhalmozódása alapján — az értékcsökkenési leírás állóalapbővítésnek minősülő beruházások finanszírozására is fordítható. Az összes — pótlásokat is magukban foglaló — beruházások központi tervezése (és az új létesítmények beruházásainak a meglévő vállalatoknál szükséges állandófenntartás rovására történt megvalósítása) mellett következetes volt az értékcsökkenési leírás egy részének, a beruházási hányadnak a vállalatától való teljes elvonása s (eszméileg) a beruházások fedezeteként kijelölése. Az állandófenntartási szükséglet elismerése esetén s kielégítésének biztosítása érdekében a *folyamatosan* jelentkező felújítások és pótlások fedezésére szükséges értékcsökkenési leírásnak a vállalatnál hagyása látszik célszerűnek. Az ezt meghaladó hányad viszont a vállalatától elvonható s pótlások, beruházások fedezésére magasabb szerv rendelkezésére bocsátható, azzal, hogy a vállalatnál *időközönként* jelentkező pótlások fedezésére az elvont összeg feltétlenül visszatérítendő. (A folyamatos felújítási és pótlási szükséglet fedezésére szolgáló értékcsökkenési leírás megállapítása általános jellegű intézkedéssel, de szükség szerint differenciáltan történhetik.) Megjegyzendő különben, hogy az állóeszközök pótlása gyakorlatilag sohasem történhetik az állóeszközök korábbi műszaki szintjén, hanem a technika fejlődéséből következően annál magasabban, s így kapacitás és teljesítmény szempontjából az állóeszközpótlás is részben bővítésként jelentkezik.

Ami a nyereség kérdését illeti: a *nyereség* a szocialista gazdasági rendszerben részben az ár- és adórendszertől, a termelés terjedelmétől és összetételétől, s részben a vállalat munkájától függ; emellett — az értékcsökkenési leíráshoz hasonlóan — nem feltétlenül ott jelentkezik, ahol beruházásra főként szükség van. Ha a beruházás megvalósíthatósága a nyereségtől függne, akkor egyes vállalatok, sőt iparágak egyáltalán nem juthatnának be-

ruházáshoz, mások viszont esetleg felesleges beruházásokat végezhetnének. Az árakban nem is lenne helyes általában beruházások finanszírozását lehetővé tevő nyereséget számításba venni, mert ez a beruházási politikának az árpolitikába olvasztását jelentené s a beruházások központi tervezését és elosztását meghiúsítaná vagy legalábbis megnehezítené. A népgazdaság tervszerű fejlesztése, a beruházások központi tervezése szükségessé teszi a vállalati felhalmozás korlátozását (az árban), elvonását (az adórendszeren keresztül) és újraelosztását (a költségvetés útján). A vállalatoknál tehát — általános jellegű, de kellően differenciált szabályozás útján — olyan mértékű pénzügyi forrás meghagyása célszerű, amely a kisebb, vállalati, de nem iparági vagy népgazdasági jelentőségű beruházások fedezésére szükséges és elégséges.

A beruházások területén a gazdaságosság érvényesülését előmozdító és a szocialista tervgazdálkodás sajátosságainak is megfelelő beruházásfinanszírozási rendszer fentiek szerint nem látszik megteremthetőnek akként, hogy a költségvetési finanszírozás teljes megszüntetésével a bankkölcsönök és a vállalati saját források rendszere lép életbe. A beruházások központi tervezése mellett a gazdaságosságot a költségvetésből való finanszírozásban kell és lehet is fokozottan érvényesíteni. A vállalati érdekelttség növelése költségvetésből adott juttatás mellett is megvalósítható, ez azonban szoros összefüggésben áll az egész gazdaságirányítási, tervezési, gazdálkodási és pénzügyi rendszer kialakításával.

A FOGYASZTOI ÁRKÉPZÉS FŐ ELVEI

(KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A RUHÁZATI CIKKEK ÁRKÉPZÉSERE)

Gazdaságvezetési módszereink tökéletesítésének egyik legfontosabb láncszeme az árképzésünkben rejlő hibák feltárása, elemzése és kijavításuk útjainak felkutatása, elvi megalapozása.

Bevezetőként szükségesnek látunk néhány megjegyzést:

1. Tanulmányunk főként a ruházati iparban és kereskedelemben szerzett tapasztalatok alapján készült. A ruházati szakma sok tekintetben specifikus², ezért az ott szerzett tapasztalatokból adódó következtetések csak korlátozottan általánosíthatók. Az árképzés fő elveit tárgyalva mégis rá kell mutatni más szakmák árképzésének egyes specifikus vonásaira (anélkül, hogy ezeket a területeket részletesen vizsgálónk) nemcsak azért, mert enélkül torz képet festenénk az árképzés problémáiról, hanem azért is, mert csak így módon domborodik ki az, ami a ruházati szakmában valóban specifikus.

2. A fogyasztói árképzésben két fő probléma van: a) a megfelelő árszínvonal biztosítása és b) a helyes árarányok kialakítása. E tanulmány keretében az előbbi problémát csak érintjük — jöllehet nem kevésbé fontos, mint az utóbbi —, s vizsgálatunk tárgya a helyes árarányok kialakításának problematikája.

3. Tanulmányunkban a valóságban meglévő árképzést vizsgáljuk: azokat a legfontosabb előnyöket és hátrányokat kívánjuk összehasonlítani, illetve azokra a legfontosabb ellentmondásokra kívánunk rámutatni, amelyek a fix árak és a szabad

¹ A Közgazdasági Szemle 1957. 1. számában megjelent azonos című cikk átdolgozott és bővített változata.

² Ebben a szakmában igen széles a választék. A termelés egész éven át folyamatos és választék szerinti szerkezete technikailag viszonylag könnyen megváltoztatható. A kereslet összetétele viszont gyakran változik szezonálisan is, divat szerint is. Szakmai sajátosság az is, hogy a kisipar konkurrenciája a nagyüzemekkel szemben igen erős.

árak rendszerében *tényleg* megvannak. Vázzuk továbbá azokat a problémákat, amelyeket a hatósági árképzés két fő elve — a „beazonosítás elve“ (az árjegyzéki árak elve) és az „önköltségi elv“ — vet fel. Az eddigi kutatást és az abból levont következtetéseket csak a további vizsgálódások kiindulópontjául tekintjük, s a legkevésbé sem tartjuk alkalmasnak arra, hogy ezekből kiindulva tudományosan megalapozott javaslatot tehetnénk árrendszerünk megváltoztatására. A tanulmányban helyenként szereplő — az árrendszer megváltoztatására vonatkozó — elképzelések is a további vizsgálódások irányát kívánják megjelölni.

Szabad árak és fix árak

Az árszínvonal szempontjából a fix áraknak vitathatatlan, egyértelmű, kézzelfogható a fölényük a szabadon alakuló árakkal szemben. Az árszínvonal szilárdsága, tehát a pénz stabilitása, a reáljövedelmek stabilitása, illetve tervszerű alakítása, az árualap és a vásárlóalap mérlegszerű egyensúlya, a szabadpiaci árszínvonal befolyásolása (ezen keresztül a nemzeti jövedelem társadalmi rétegek közti elosztásának befolyásolása) a legeredményesebben a fix árakkal biztosítható.

Sokkal bonyolultabb a helyes árarányok problematikája. Itt már nem beszélhetünk a fix árak egvértelmű előnyéről a szabadon alakuló árakkal szemben; a fölény egyáltalán nem magától értetődő. Mindenekelőtt válaszolni kell arra a kérdésre: mit értsünk „helyes árarányokon“?

Minden társadalomban a munkát (az élő és a holt munkát egyaránt) a szükségleteknek megfelelően kell elosztani. Társadalmi munkamegosztás esetén ezt az elosztást társadalmi méretekben kell elvégezni. Még bonyolultabbá teszi a dolgot a nemzetközi munkamegosztás.

Ártermelésben a termelés és a fogyasztás viszonyát bonyolult mechanizmus közvetíti. Eme bonyolult mechanizmusnak egyik legfontosabb láncszeme: az árrendszer, beleértve az árarányok összességét.

Az árak arányainak mindenekelőtt biztosítaniuk kell a kínálat és a kereslet strukturális összhangját.³

A kínálat és a kereslet összhangja (változatlan kínálat esetén) biztosítható — legalább elvileg — pusztán az árarányok megváltoztatásával. Mindig van olyan ár, amelyen nincsen sem

³ Ez a követelmény az árak összességével szemben is; biztosítaniuk kell az összkínálat és az összkereslet egyensúlyát.

túlkínálat, sem túlkereslet. Kétségtelen az is, hogy a központilag megállapított és hatóságilag rögzített árárányok nem tudnak azonnal alkalmazkodni a kínálat és a kereslet szerkezetének változásához. Ezért a fix árák rendszere, legalább a ma ismert rendszerre, a kereslet és a kínálat átmeneti diszharmóniáinak egyik *állandó* forrása. Ez az egyik fő oka annak is, hogy a szocializmus eddig ismert gazdasági rendszerét a csaknem állandó (hol kisebb, hol nagyobb) áruhiány jellemzi. Ez is oka annak, hogy oly erős az árrendszer liberalizálásának követelése. S valóban: ha az árák a kínálatnak és a keresletnek megfelelően alakulnak, akkor nem lehet áruhiány, mert az árák a túlkeresletnek megfelelően emelkednek, s ezzel (ha nem is arányosan) csökkentik a keresletet. *De túlkínálat, „elfekvő” készletek szabad áralakulás esetén is lehetnek.*

Tekintsünk el azonban az utóbbi megállapítástól, tegyük fel, hogy a szabad áralakulás biztosítja a kínálat és a kereslet összhangját. Vajon ez az összhang a termelés és a szükségletek összhangja-e? Vajon pusztán az árváltozás eredményeként (akár hatósági árszabályozás, akár spontánul változó árák esetén) *létrejövő kereslet-kínálati egyensúly önmagában a termelés és a szükségletek harmóniája-e?* Nem, nem az. Ha méregdrágák a ruházati cikkek, s a lakosságnak ruházzkodásra nincs több pénz a zsebében, mint amennyit a boltokban elkölthet, még egyáltalán nem állíthatjuk, hogy a fogyasztók ruházati szükségleteit — akár csak a legalapvetőbb szükségleteit — kielégítettük. S azt sem lehet a termelés és a szükségletek harmóniájának nevezni, ha a fogyasztási cikkeket csak ráfizetéssel, önköltségnél alacsonyabb áron lehet értékesíteni. Mégis az árárányokkal szemben támasztott első követelmény, hogy kifejezzék a kínálat és a kereslet viszonyait.

A piaci mechanizmusban az árrendszerhez kapcsolódó másik döntő fogaskerek: a profitok aránya. Az ún. piaci gazdaságban a szabadon alakuló ár a kínálat és a kereslet viszonyához alkalmazkodik. Az árárányok változása megváltoztatja a profitok arányát a keresettebb cikkek javára. *A profitok viszonylagos különbsége hat a termelés szerkezetére*, s ez eltolódik a viszonylag nagyobb profitú, általában a keresettebb cikkek felé. A termelés szerkezetének változása ismét megváltoztatja a kínálat és a kereslet viszonyait, következésképpen megváltoznak az árárányok. Ez ismét megváltoztatja a profitarányokat.

Korántsem kívánjuk a szabad árák rendszerét és a konkurrencia szabályozta termelést idealizálni. Nemcsak azért nem, mert a piaci mechanizmus ténylegesen sohasem hozza létre a

termelés és a fogyasztás teljes összhangját, hanem azért sem, mert még az összhang megteremtésére irányuló tendencia is rendszeresen eltorzul.

Az értéktörvény mechanizmusa egyáltalán nem biztosít ideális összhangot a termelés és a szükségletek között. E kérdés szempontjából élesen külön kell választani azokat az arányváltozásokat, amelyek iparágak közötti arányváltóztatással, „tőkeáramlással” oldhatók meg, valamint azokat az arányváltozásokat, amelyek üzemben belül termelésátállítással oldhatók meg. Már eleve rá kell mutatni, hogy az utóbbi esetben az értéktörvény tökéletesebben biztosítja a termelés és a szükségletek összhangolását. Az értéktörvény hat abba az irányba is, hogy az iparágak közti arányosságok létrejőjenek, és ezt a hatást sok tényező gátolja, sőt bizonyos tényezők éppen ellentétes irányba hatnak.⁴

Kiegészítésül, illetve helyesbítésül meg kell jegyezni még, hogy a termelés és a fogyasztás kapcsolata nem közvetlen, hanem kapcsolatukat a kereskedelem — mégpedig annak több láncszeme — közvetíti. Tehát piaci gazdaságban az ár- és a profitmechanizmus⁵ valósághoz közelebb álló sémája a következő: a) a kínálat és a kereslet viszonyai a fogyasztói (kiskereskedelmi) árak arányait szabályozzák. b) a fogyasztói árarányváltozó-

⁴ Az értéktörvénynek a termelés fő arányait a szükségleteknek megfelelően szabályozó szerepét akadályozó főbb tényezők közül csak felsoroljuk a véleményünk szerint legfontosabbakat: 1. A konkurencia egyben anarchia is. 2. A jövedelmezőségi arányok gyakran éppen ellentétes irányban változnak, mint az árarányok, a költségtényezők ellentétes irányú változása miatt. 3. A profitrátáknak a szerves összetétel és a megtérülési idők különbségéből fakadó differenciáltsága. 4. Megfelelő kapacitás-, nyersanyag- vagy munkaerő-hiány akadályozhatja a termelés növelését. 5. A tőkeáramlás specifikus akadályai (pl. a mezőgazdaságban és a kitermelő iparokban vagy a nagy állótőkét igénylő iparágakban — monopoliumok). 6. Devizahány. 7. A jövedelmezőség szabályozta termelés és szabad áralakulás esetén az árak emelkedésének nincsen — magából a gazdaságból fakadó — felső határa, ellenben kifizetődőbb lehet az árak egy részét veszni hagyni, mint az árakat csökkenteni. E felsorolt tényezők közül az egyes, kettes és a hármas pontban említettek nemcsak gátolják az értéktörvénynek ezt a szerepét, hanem kifejezetten ellentétes irányba is hatnak.

⁵ A monopolkapitalizmusban ezt a mechanizmust sok tényező módosítja (pl. a termelő-, a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi funkció összefonódása), de a folyamatot továbbra is ez a láncolat jellemzi. Meg kell jegyezni továbbá azt is, hogy a nagykereskedelmi árak általában sokkal érzékenyebben reagálnak a konjunktúra-változásokra, mint a kiskereskedelmi árak.

sok megváltoztatják a kiskereskedelmi haszonkulcsok arányait, c) a megváltozott kiskereskedelmi haszonkulcsok arányai megváltoztatják a kiskereskedelem keresletének összetételét, d) megváltoznak a nagykereskedelmi árárányok, e) megváltozik a nagykereskedelmi haszonkulcsok aránya, f) átalakul a nagykereskedelem keresletének szerkezete, g) megváltoznak a termelői árárányok, h) megváltoznak a termelői profitok arányai, i) megváltozik a termelés szerkezete, j) módosul a termelői kínálat szerkezete, következésképpen a termelői árárányok, k) módosul a nagykereskedelmi kínálat szerkezete, következésképpen a nagykereskedelmi árárányok, változik a kiskereskedelmi kínálat szerkezete, következésképpen a fogyasztói árárányok. Sok láncszem, sok forrás, amelyből következően torzul a termelés és a fogyasztás teljes összhangjának megteremtésére irányuló tendencia. (Gondoljunk csak arra, hogy a kereskedelmi nyereség arányai nemcsak a termelői és a fogyasztói árárányoktól függenek, hanem jelentősen a különféle cikkek eltérő forgalmi költség-színvonalától is. A költség-színvonal pedig a forgalom volumenétől is függ.)

Nem áztatjuk magunkat azzal sem, hogy a fix árak rendszere és a termelés részletes központi szabályozása megteremtheti a termelés és a fogyasztás teljes összhangját. A fix árak nem vagy nem megfelelően alkalmazkodnak a kínálat és a kereslet viszonyaihoz. De még ha az árak kifejeznék is a kínálat és a kereslet viszonyait (valamilyen rugalmas ármegállapítás révén), akkor is: a) a forgalmi adó mai rendszere miatt a vállalati nyereség arányai nem a piaci arányokat fejezik ki; b) ha központi utasítás szabályozza a termelés választéki szerkezetét, nem sok a profitarányok szerepe, még akkor sem, ha tényleg a piaci viszonyokat fejeznék ki. (Nem is beszélve arról, hogy mostanig a vállalati nyereség arányai nemcsak a termelést irányító szerveknek, hanem a vállalatok vezetőinek és dolgozóinak is közömbösek voltak.) Ilyen viszonyok között nincs automatikus szabályozó rendszer, hanem közvetlenül a kínálat és a kereslet viszonyai szolgálnak jelzőrendszerül a tervező szervek számára. Az áruhiány mutatja a kínálat növelésének vagy ideiglenesen az árak felemelésének szükségességét, az „elfekvő” készletek jelzik, hogy az illető cikkből a kínálatot vagy az árat csökkenteni kell.

A túlzottan centralizált gazdaságban a piaci mechanizmust nemcsak a fogyasztói árak fix volta, s a termelés szerkezetének részletes központi előírása paralizálja, hanem a nagykereske-

delmi és a termelői árak fix volta és a forgalom szerkezetének centralizált szabályozása is. Ráadásul nálunk a nagykereskedelmi kereslet úgyszólván semmit sem hat a termelő vállalatok nyereségrátáinak arányaira nemcsak azért, mert a termelői árak is fixek, hanem azért sem, mert nálunk kétféle termelői ár van: a nagykereskedelem számára a vételár a forgalmi adót tartalmazó „bruttó” termelői ár, viszont a vállalati nyereség arányai a „nettó” (önköltség + vállalati nyereség) termelői ártól függenek. Tehát *hogy a piaci mechanizmus a keresletnek megfelelően szabályozza a termelést, annak nem elégséges feltétele a fogyasztói árak szabad alakulása és a termelő vállalatok nyereségének a termelés választéki szerkezetét szabályozó szerepe, hanem szükséges feltétel az is, hogy a nagykereskedelmi és a termelői árak is szabadon alakuljanak, a kereskedelmi keresletet a kereskedelmi vállalatok nyeresége szabályozza, továbbá, hogy a nettó és a bruttó termelői ár ne legyen elszakítva, hogy a nettó termelői árarányok a nagykereskedelmi keresletnek megfelelően alakuljanak.*

Az itt elmondottakkal szemben jogos az ellenvetés, hogy nem szabad az árrendszert csak mint fix árak rendszerét vagy csak mint szabadon alakuló árak rendszerét szemlélnünk, hanem a kettőt kombinálni kell. Valóban: minden tapasztalat azt igazolja, hogy ilyen kombináció szükséges. Sőt: ma minden árrendszer ténylegesen a kettő kombinációja. Csak a hangsúly a kapitalizmusban többé-kevésbé a szabad árakon van (ott nemcsak az államilag rögzített ár tekintendő fix árnak, de a kartell-ár is!), a szocialista országok nagy többségében pedig a fix árakon.

A probléma tehát nem is a kombinálás szükségessége, hanem először a kétféle árrendszer alkalmazásának aránya, s még inkább az, hogy a két ellentétes rendszer kombinálása milyen újabb nehézségeket és ellentmondásokat okoz. Naivság volna azt hinni (és nem kevés közgazdász rabja ennek az illúzióknak), hogy a kétféle árrendszer összekeverése feloldja a külön-külön meglévő ellentmondásokat, megszünteti a negatív hatásokat és csak a pozitív hatások érvényesülnek. Ha lehetséges is ilyen eredmény, ugyanígy, sőt fokozottabban lehetséges az az eredmény is, hogy éppen a pozitív hatások nem érvényesülnek. Például, ha a szabad árakat szélesebb körben alkalmazzuk, eleve lemondunk a szilárd árszínvonalról és mindarról, ami a szilárd árszínvonalból következik. (Már a szabad piac ténye, a szabad árak mai korlátozott köre is bizonyos körülmények között veszélyezteti az árszínvonal szilárdságát. De ma éppen elsősorban a fix

állami árak rendszerével tartani és befolyásolni tudjuk a szabad árak színvonalát.) *Előttünk eléggé nyilvánvalónak látszik, hogy a fogyasztási cikkek termelésének és forgalmának fő arányait központilag lehet és kell szabályozni, míg bizonyos szakmákban (és ilyen a ruházati ipar és kereskedelem) a választéki arányokat a konkurrenciára kell bízni.* (Igen sok szakmában semmi szükség sincs rá, hogy a konkurrenciára bizzuk a választéki arányokat. A gazdasági vezetésnek eddigi rendszerében is jól ki tudtuk elégíteni az igényeket választék tekintetében a kenyér, a liszt, a péksütemény, a cukor — nem cukorka! —, az izzólámpa, a fényképezési cikkek, a hanglemezek, a kerékpár stb., stb. cikkszoportjaiból. Más cikkszoportokból — pl. tejből, tejtermékből, mosó- és pipereszappanból, dohányáruból stb. az eddigi tervezési és vezetési módszerek fenntartása esetén is nem nagy erőfeszítéssel biztosítani lehetne a választék szerint teljesen kielégítő ellátást.)

A fő arányokat központilag lehet és kell tervezni, de bizonyos szakmákban a választéki arányokat nem tudjuk a szükségleteknek megfelelően tervszerűen alakítani, ezért ezeket a konkurrenciára kell bízni. De hogyan valósítható meg pl. az, hogy a ruházati cikkeknek általában, *átlagosan* fix áruk legyen, egy-egy konkrét ruházati cikk ára azonban szabadon alakuljon. Hasonló a következő probléma is: sokan azt mondják, hogy a lakosság ellátása szempontjából alapvető cikkek ára rögzített legyen, a többieké szabadon alakuljon. Nos, a lakosság ellátása szempontjából nemcsak a kenyér és a zsír alapvető, hanem a ruha és a tipő is. Ha pedig bizonyos ruházati cikkekre („típus ruházati cikkekre“) fix árakat állapítunk meg, a többi ruházati cikk árának alakulását pedig a kínálatra és a keresletre bizzuk, mindenféle ellentmondások keletkeznek mind a termelésben, mind pedig a keresletben. A viszonylag kedvezőtlen haszonkulcsú tipuscikkek termelésére adminisztratív eszközökkel kell kényszeríteni a vállalatokat; ez esetben viszont a vállalatok rontják a minőséget, burkolt áremelésre törekszenek, s megtalálják a módját, hogy többé-kevésbé kibújjanak a termelési kötelezettség alól.⁶

⁶ Ezek a tendenciák már akkor is megvannak, amikor a nyereség arányok nem sok szerepet játszanak a termelés szabályozásában. E tendenciák csak megerősödnek, ha a többi termék termelését a nyereség arányokat szabályozzák.

Ami a keresletet illeti, az olcsó típuscikknek nagy konkurenciát támasztanak a drágább termékekkel szemben. Ez viszont újabb ok, ami miatt a nyereség növelésére törekvő vállalatok abba akarnák hagyni e cikkek gyártását. És még egy nehézség: a kisiparosok és magánkereskedők már ma is gyakran felvásárolják az állami ipar olcsó fogyasztási cikkeit és kis átalakítással — vagy anélkül — méregdrága áron adják el ezeket a fogyasztóknak. A vázolt rendszerben ezt maga a szocialista kereskedelem is megtehetné.

*

Az arányokat vizsgálva feltétlenül beszélni kell az *árképzés és a termékek minőségi változásának összefüggéséről*, a fix áraknál a *burkolt árváltozásokról* is. (Ez utóbbi már szorosan összefügg az árszínvonal problematikájával is.)

Valamely gyártmány minősége megváltozhat (javulhat vagy romolhat) *ugrásszerűen vagy fokozatosan*. Az első esetben a régi minőségű termék gyártásáról egyszerre térnek át az új minőségű termék gyártására. Ha két, lényegében azonos rendeltetésű termék között lényeges minőségi különbség van, úgy foghatjuk fel a dolgot, hogy két különböző termékfajta van dolgunk, hogy a két terméknek más a használati értéke; ha a termelésben áttérnek az egyik minőségről a másikra, ugyanaz a helyzet, mint amikor a termelést átállítják másfajta cikk gyártására. S valóban két terméknek, amelyek minősége lényegesen különböző, rendszerint az ára is (ha az a kínálathoz és a kereslethez igazodik) lényegesen eltérő; az árkülönbség általában nem pusztán a ráfordítások különbségét tükrözi, hanem a kereslet különbségét is. Ha az árkülönbség csak a ráfordításbeli különbséget tükrözi, a jobb minőségű és keresettebb termékből hiány keletkezik.

A termék minősége gyakran nem ugrásszerűen változik, hanem kisebb alakításokkal fokozatosan módosul; apró tökéletesítésekkel javul vagy lényegtelennek tűnő változtatásokkal fokozatosan romlik. Ebben az esetben az egyes átalakítások nem változtatják meg a termék jellegét; egy-egy változtatás után még alapján ugyanarról a minőségű termékről van szó. A terméken végrehajtott módosítások mennyiségének felhalmozódása bizonyos ponton túl ugrásszerű változást eredményez; minőségi változás következik be — a szó filozófiai értelmében —; az eredeti termék másfajta — lényegesen jobb vagy rosszabb fajta — terméké válik.

Az apró minőségi változtatások igen jelentősek gazdaságilag. A termelés és a termékek fejlődésében igen nagy szerepük van az apró tökéletesítéseknek, különösen a műszaki jellegű cikkeknek. Másrészt a termékek minőségében bekövetkező fokozatos romlás a fogyasztóknak minden esetben súlyos károkat okoz, de igen gyakran okoz károkat a népgazdaságnak is.

Hogyan függ össze a termékek minőségének változása és az árarányok képzésének problematikája?

Ha a termékminőség ugrásszerűen változik meg, a változott minőségű termék új fajta terméknek számít, s — akár szabad az áralakulás, akár fix árak vannak — az újfajta terméket új, a régitől jelentősen különböző árral hozzák forgalomba. Ez esetben a fix ár *mint módszer* nem okoz különösebb problémát.⁷ (Más kérdés persze, hogy a fix árak képzési módja, az alapul szolgáló elvek helyesek-e, lehetővé teszik-e a jó árarányok kialakítását.)

Jóval problematikusabb az árarányok képzése a fokozatos minőségi változások esetén. Szabad áralakulásban a fokozatos minőségi változásokat követhetik a termék árának apró változásai. A fix árak azonban még a legrugalmasabb képzési módszer esetén is bizonyos fokig merevek; nem reagálhatnak valamennyi apró — akár a kínálat és a kereslet viszonyában, akár a termék minőségében bekövetkező — változásra. (Ha a fix ár állandóan igazodnék a változó feltételekhez, többé nem is volna fix ár.) Hatósági árképzés esetén az ár csak akkor változhat meg, ha a kis minőségi változások már annyira felhalmozódtak, hogy a termék jellege megváltozik, s már mint újfajta termékre alapítják meg az új árat.

A fix ár, amely csak nehézkesen és késve alkalmazkodik a fokozatos minőségi változásokhoz, éppen ezért akadályozza a termékek fokozatos, kis lépésekben történő tökéletesítését, minőségi javítását. Minden javítás, tökéletesítés — az is, amely önmagában csak kis jelentőségű — rendszerint többletköltséggel, többlet munkaráfordítással jár, s a csekély minőségi változáshoz *nem* igazodó fix árban nem térül vissza a többlet ráfordítás; a vállalat számára olcsóbb és kényelmesebb, ha megmarad a régi minőségnél. (A gyökeres minőségi változás esetén is

⁷ E megállapítás csak az *árarány* kialakítására vonatkozik. A különböző minőségű termékek *termelésének és forgalmának* arányaira, s ezzel összefüggésben az árarányokra ugyanaz érvényes, mint amit a választéki arányokról mondtunk.

előfordulhat, hogy az újonnan megállapított áron nem kifizetődő az újfajta termék gyártása. Ez azonban csak a konkrét ár-megállapítási mód hibája, idetartozó gyakorlati probléma. A minőség fokozatos tökéletesítésének akadályozása azonban a fix árrendszer létéből fakadó elvi probléma.) Lehetséges az is, hogy a gyártmányon jelentéktelen minőségi változtatást hajtanak végre, de az árképző hatóságokkal elhítetik vagy elfogadtatják azt, hogy a termék minősége jelentősen megjavult, és mint új cikkekre, új, magasabb árat állapítanak meg.

A fokozatos minőségi változásokhoz nehézkesen alkalmazkodó fix ár amennyire akadályozza a minőség fokozatos javítását, annyira előmozdítja, serkenti a termék minőségének fokozatos rontását. Attól, hogy a terméket kevésbé gondosan munkálják meg és készítik ki, hogy időnként egy-egy munkaműveletet elhagynak, hogy némileg rosszabb anyagot használnak fel, hogy a csomagolás kevésbé gondos és ízléses, mindettől a termék jellege még nem változik meg (ha egy-egy alkalommal a minőségi romlás nem nagyarányú), s a fix árat nem kell csökkenteni.⁸ Az alkalmanként végrehajtott kismértékű minőségi romlások egy idő után már megváltoztatják a termék jellegét, már egy rosszabbfajta, csekélyebb használati értékű termékkel állunk szemben, s az ár még mindig a régi, mintha a termék minősége nem romlott volna.

Az a tény, hogy a fix árak lehetővé teszik az árban ki nem fejeződő minőségi változásokat, teszi lehetővé az ún. *burkolt árváltoztatásokat*. Ha árutermelés van, a piac mechanizmusát, a piaci törvényeket *nem lehet* megsemmisíteni, hatályon kívül helyezni, teljesen paralizálni. A fix árak rendszere mindenképpen megakadályozza, hogy az árszínvonal és az árarányok állandóan a piaci viszonyokhoz alkalmazkodjanak; akadályozza a piac tendenciáinak érvényesülését. Ezek a tendenciák — ha korlátozottan is, ha eltorzultan is — érvényesülnek, utat törnek maguknak, mégpedig abba az irányba, amerre az ellenállás kisebb. Mivel az ár megváltoztatása — a hatósági árak rendszerében — nehezebb, a minőség megváltoztatása könnyebb, ezért éppen ez utóbbi a könnyebb ellenállás iránya.

⁸ A minőségi romlás gyakran nem is érinti a termék alapvető jellegét (amelyre pl. a szabvány előírások vonatkoznak). Az élelmiszereknél a minőségi romlás nem okvetlenül érinti a tápértéket, az iparcikkeknel nem okvetlenül érinti a tartósságot, de ha érinti is, egy-egy alkalommal csak elenyésző mértékben.

Ha egy terméknek nem változik az ára, de megváltozik a minősége, ugyanannyi, mintha a minősége változatlan maradt volna, de az ára változott volna meg. Ha pl. valamely terméknek romlik a minősége, de továbbra is olyan áron adják el, mint korábban a jobb minőséget, ugyanannyi, mintha az utóbbit arányosan magasabb áron hozták volna forgalomba. Ugyanez a helyzet akkor, ha ugvanaszt a terméket mint jobb minőségűt magasabb áron adják el a fogyasztóknak. Ha a piaci viszonyok az árszínvonal változását követelnék meg, de ezt a fix árak rendszere megakadályozza, akkor a minőség változása, a burkolt árváltozás általánossá válik. Ha a piaci viszonyok az áraránvok változását követelnék meg, s ezt akadályozza meg a fix árak rendszere, akkor a minőségváltozás, tehát a burkolt árváltozás részleges.

Sokan azt hiszik, hogy a burkolt árváltozás csak áremelés lehet. Ez tévedés. Bár az elmúlt években a jellemző a burkolt áremelés volt (nem is beszélve arról, hogy a fogyasztók ezt sokkal könnyebben veszik észre, mint az ellenkezőjét), mégis nem egyszer végbement burkolt árcsökkenés: jobb minőségű terméket a rosszabb minőségű árán hoztak forgalomba. Hogy az elmúlt időszakban a burkolt áremelés volt a jellemző, annak az az egyszerű oka, hogy sokkal több tényező hatott az árak emelkedése, mint az árak csökkenése irányában. És itt nemcsak arról volt szó, hogy — az adott gazdaságpolitika miatt — a gazdaságban sokkal gyakoribb volt az áruhiány, mint az elfekvő készletek, hanem arról is, hogy a gazdasági vezetőszervek épo-úgy, mint a termelő és a kereskedelmi vállalatok sokkal inkább voltak érdekelve abban, hogy a önköltség színvonalát csökkentés, hogy az akkumulációs alapot növeljék, mint abban, hogy az esetleges elfekvő készletektől megszabaduljanak.

A burkolt árváltoztatások tényét elsősorban nem elítélni, hanem megítélni kell. A burkolt árváltozás a fix árrendszer szükségzerű velejárója, tartozéka. Ha fix árrendszer van — éppen ennek merevsége miatt — elkerülhetetlenül vannak burkolt árváltoztatások is. És minél merevebb az árrendszer, annál nagyobb tere van a burkolt árváltoztatásoknak. Maguk a gazdasági vezetőszervek is néha burkolt árváltoztatások útján érvényesítik az árpolitikai elgondolásokat.

Az a megállapítás, hogy a fix árak rendszerében a burkolt árváltozások elkerülhetetlenek, nem jelenti egyszersmind annak elismerését, mintha a burkolt árváltozás örvendetes jelenség lenne. A burkolt árváltozás nagyrészt bizonyos spontán fo-

lyamatokat takar; a társadalmi kontroll alól kicsúszott folyamatokat. Az a tény, hogy az árszínvonal és az árarányok — legalább részben — spontán módon alakulnak, gyengíti a nemzeti jövedelem termelésének és elosztásának, a reáljövedelem alakulásának stb. társadalmi kontrollját. Ráadásul a termékek minőségének spontán romlása részben korlátozza a rendelkezésre álló élő és holt munka gazdaságos felhasználását. (Pl. a termékek tartósságának csökkenése az élő és a holt munkával való pazarlás.)⁹

Persze az elmondottakból nem lehet arra következtetni, hogy meg kell szüntetni vagy minimálisra kell korlátozni a fix árak rendszerét. A burkolt ármozgások *korlátozzák* a fix árrendszer biztosította társadalmi kontrollt. A fix árak rendszerének megszüntetése viszont a társadalmi kontroll *feladása* lenne — legalább az egyik fontos kulcsterületen. Az érvényesülésre törekvő piaci tendenciák korántsem valósulhatnak meg teljesen a burkolt árváltoztatásokon keresztül, a fix árakat megkerülve. (Bizonyos cikkeknel — pl. motorkerékpár — nem érvényesül a burkolt áremelés a kínálatot felülmúló kereslet esetén sem — ezért lehetséges az ilyen cikkeknel tartós áruhiány.) Azoknál a cikkeknel, amelyeknél burkolt áremelés történik, ha a kereslet felülmúlja a kínálatot, a burkolt áremelkedés ellenére legalább viszonylag hosszú időn keresztül nem szűnik meg az áruhiány, nem jön létre piaci egyensúlyt biztosító ár, mint a szabad áralakulás esetén. Ez a dolog negatív oldala. A pozitív oldal: az árak — legalább viszonylag hosszú időn keresztül — nem emelkednek annyira, mintha szabad áralakulás lenne. Ha igaz az, hogy e spontán tendenciák korlátozzák a fix árrendszer biztosította társadalmi ellenőrzést és irányítást, akkor legalább annyira igaz az is, hogy a fix árrendszer erősen korlátozza a felszínre törekvő spontán tendenciákat, ha nem is akadályozhatja meg részleges érvényrejutásukat.

Abból a megállapításból, hogy a burkolt ármozgások kontrollálhatatlan tendenciákat fejeznek ki és takarnak, arra sem szabad következtetni, hogy törekedni kell ezeknek a spontán folyamatoknak, maguknak a burkolt árváltozásoknak a kiküszöbölésére. Ez utóbbiak nem valamiféle hibás vagy rosszindulatú politika következményei, hanem annak a ténynek kifejezői,

⁹ A burkolt áremeléseknek kedvezőtlen a politikai hatásuk is. A vásárlók úgy érzik, hogy az ország vezetői be akarják csapni őket: „suba alatt” csinálják a dolgukat.

hogy bizonyos gazdasági folyamatokat — vagy jelenleg, vagy egyáltalán — nem vagyunk képesek a társadalmi ellenőrzés és irányítás alá vonni. A súlyos hiba akkor kezdődik, amikor nem tudjuk vagy nem akarjuk ezt a tényt elismerni, ha azzal állítjuk magunkat, hogy minden folyamatot képesek vagyunk ellenőrizni és tervszerűen irányítani. Minél inkább ki akarjuk küszöbölni a kiküszöbölhetetlen spontán folyamatokat, annál erőteljesebben és károsabban érvényesülnek.

Ha a lehetőségekhez képest nagyon kevés cikknek állapítunk meg hatósági árat és a gazdasági szükségességet tekintve túlságosan laza az árszabályozás rendje, akkor a népgazdaság tervszerű vezetése nem érvényesül kellőképpen, akkor a spontán folyamatok eluralkodnak. Ilyen esetben a hatósági árképzés kiterjesztése, s az árképzés merevebbé tétele a tervszerűség fokozását, a spontán folyamatok visszaszorítását eredményezik. Egy bizonyos határon túl azonban a hatósági árak képzésének további merevítése és további szélesítése esetén már a burkolt árváltozások, s a velük kapcsolatos egvéb jelenségek annál erőteljesebben és szélesebbkörűen jelentkeznek. De nemcsak irányítani, hanem figyelemmel kísérni sem tudjuk a gazdasági folyamatok összességét, ha a fejünket a homokba dugjuk, ha nem vesszük figyelembe — még ha pontosan mérni nem is tudjuk — a burkolt árváltozások hatásaként bekövetkezett módosulásokat.

Azok a megfigyelések, elemzések, amelyek nem veszik figyelembe a burkolt áremeléseket, olyan következtetésekre vezethetnek, amelyek mind gazdaságilag, mind politikailag súlyos károkat okozhatnak.

„Beazonosítási elv“

A továbbiakban a fix árak képzésének módszerét tárgyaljuk, azt a kérdést, hogy milyen elv alapján lehet megszabni az *arányokat* a fix árak rendszerében. E téren két alapelv hadakozik egymással: a „beazonosítási“ és az „önköltségi“ elv.

Ma a fogyasztói árak megállapításának rendje (például a ruhaiparban) a következő: az iparigazgatóságok árelőadói be-terjesztik az illetékes fogyasztói árhatóság elé *valamennyi* új termék árvetését.

A fogyasztói árakat az úgynevezett „beazonosítás“ („besorolás, „arányosítás“) módszerével állapítják meg. A „beazonosítás“ a következőképpen történik: megkeresik, melyik az vagy melyek azok a már korábban forgalomba hozott, tehát fogyasztói árral már rendelkező árucikkek, amelyekhez az új fogyasztó-

tási cikk leginkább hasonló. Ezután, mérlegelve a régi s az új cikk minőségét, a régi cikk, illetve cikkek árához arányítva meghatározzák az új cikk fogyasztói árát.

Sok esetben azonban az ipar által újnak minősített termék rendeltetésében és minőségileg, használati értékét tekintve, anynyira hasonló valamely már forgalomban lévő áruhoz, hogy nem indokolt új fogyasztási cikként kezelni. Ilyenkor az árhatóság nem állapít meg új fogyasztói árat, hanem az adott termékre a vele „azonosítható“ fogyasztási cikk árát ruházza rá.

A ruhaipar gyártotta fogyasztási cikkek fogyasztói árainak megállapítása az esetek nagy többségében a „beazonosításnak“ ez utóbbi módján megy végbe, mivel új ármegállapítás céljára szolgáló előárvetések benyújtására leggyakrabban modellváltás miatt kerül sor. Mivel a modellváltozást nem tekintik az áru rendeltetése, használhatósága, minősége lényeges változásának, a szebb, divatosabb, keresettebb modellnek ugyanaz lesz az ára, mint a fogyasztók által már megunt vagy nem kedvelt modellé.

A „beazonosítás“ módszere azt a célt szolgálja, hogy az újabban forgalomba kerülő fogyasztási cikkek fogyasztói ára arányosan beilleszkedjék az érvényes fogyasztói árak közé, s ily módon a fogyasztói árszínvonal szilárd maradjon.

A fogyasztói árak nagy többségét a Belkereskedelmi Minisztérium mint illetékes árhatóság állapítja meg. Az ármegállapítás szempontjából azonban a Belkereskedelmi Minisztériumot korántsem szabad azonosítanunk magával a kereskedelemmel. *A Belkereskedelmi Minisztérium ároosztálya nem képvisel semmiféle különleges kereskedelmi érdeket, hanem az árszínvonalat őrzi, s ha kell megőrzi a kereskedelemmel szemben éppúgy, mint az iparral szemben.* Az ármegállapításoknál jelen sincs a kereskedelem képviselője, még a legközelebb eső kereskedelmi szerv: a főigazgatóság képviselője sem.

A „beazonosítás“ eszköze az Egységes Termék- és Árjegyzék. Az árjegyzéket 1954-ben adta ki az Országos Tervhivatal, így az ma már nagyrészt elavult, az árelőadók igen sokszor nagynehezen vagy egyáltalán nem találják meg benne azt a terméket, amihez „beazonosítani“ tudnának. Nem kielégítő az árjegyzékben az egyes termékek műszaki körülírása, ez is megnehezíti és bizonytalanná teszi az ármegállapító munkáját.

E hiányosságokkal tisztában vannak az árelőadók, s mindenféle módon próbálnak segíteni magukon. Van, aki saját használatára külön árjegyzéket vezet, amelybe bejegyzi az elvégzett ármegállapításokat. Ez az árjegyzék tulajdonképpen egy állan-

dóan azsurban lévő zseb-ETÁ, amelyet gyakrabban forgat az előadó, mint az Országos Tervhivatal által kiadott árjegyzéket. Van, aki a Tervgazdasági Értesítőben folyamatosan közzétett ármegállapítások jegyzékeire támaszkodik. Az árelőadók igen gyakran saját jó vagy kevésbé jó emlékezőtehetségükre s rutinjukra vannak utalva. Ha minden segédeszköz csődjét mond, az „áras“ végül is az illetékes főigazgatóság szakelőadójához, azaz a kereskedelemhez fordul tanácsért. Az „áruforgalmis“ meg tudja mondani, hogy milyen hasonló cikkek vannak forgalomban és milyen áron, hogyan viszonylik az új termék minősége ezek minőségéhez, milyen e cikkek iránt a fogyasztók kereslete stb. *A kereskedelem véleménye azonban, mint mondtuk, nem irányadó az ármegállapításnál, csak mankó az Egységes Termék- és Árjegyzék használatához.*

Lehetetlenné teszi a megállapítandó ár alaposabb mérlegelését a beérkező árvetések nagy tömege is. *Egy-egy ár megállapítására csak néhány percnyi idő jut.*

Az Egységes Termék- és Árjegyzékben nemcsak a felsorolt termékek listája tér el igen számottevően a jelenleg forgalomban lévő fogyasztási cikkekétől, hanem a feltüntetett áraknak és az árak arányainak aktualitása is igen kétséges. Az árjegyzék az 1954-ben forgalomban volt áruk nettó és bruttó termelői árát, valamint fogyasztói árát tartalmazza. Ezeket az árakat az akkori árpolitikai szempontok szerint állapították meg, az akkor érvényes fogyasztói árakhoz arányítva, amelyek az 1951. évi árrendezés során jöttek létre, ill. folyamatosan az 1951. évi árrendezés fogyasztói áraihoz viszonyítva képződtek. Így az árjegyzéki árak rendszere fenntartotta és a változó követelményektől jórészt függetlenül megőrizte lényegében napjainkig az 1951. évi árrendezés során teremtett árarányokat. Ez az árjegyzék fő hibája.

Az Egységes Termék- és Árjegyzék cikklistájának elavulása ellen lehet védekezni új árjegyzék kiadásával, de az árarányok időszerűtlenségén ez önmagában nem változtat. Az új árjegyzék kiadása — a meglévő áraknak és árarányoknak változtatása nélkül — megkönnyítené ugyan az előadók dolgát, de nem javítaná az ármegállapító munkát, hiszen továbbra is az 1951-es árrendezés alapján kialakult árarányokat tükröznék.

Az árképző munka nem ér véget a fogyasztói ár megállapításával.

A termelői árakat „felülről lefelé“, azaz a fogyasztói árból kiindulva állapítják meg. Az ármegállapítás menete a következő:

a fogyasztói árból levonják az adott haszonkulcsokkal megállapított kis- és nagykereskedelmi hasznót, s így megkapják a bruttó termelői árat;

kiszámítják a forgalmi adó összegét (amely iparágakban a kulcsos forgalmi adót alkalmazzák, ott a forgalmi adó összege a bruttó termelői ár bizonyos százaléka);

a bruttó termelői árból levonva a forgalmi adó összegét, megkapják a nettó termelői árat.

A nettó termelői ár vagy megegyezik az előárvetésben feltüntetett nettó termelői árral, vagy eltér attól. Ha az előkalkulált nettó termelői ár magasabb, mint a „felülről“ kiszámított ár, azaz a forgalmi adó „nem fér bele“ a bruttó termelői ár s az előkalkulált nettó termelői ár közti részbe, akkor a vállalat rendszerint magasabb fogyasztói árat kér, s amennyiben ezt nem sikerül elérni, a forgalmi adó mérséklését kéri. Amikor a Pénzügyminisztérium megtagadja ezt a kérését, a vállalat kénytelen elfogadni a „felülről“ számított nettó termelői árat, bár a forgalmi adót a nyereségnek vagy éppen az önköltség pótlásának rovására kell kifizetnie.

A különbözeti forgalmi adót fizető iparágakban nincs ilyen nehézség. Itt a nettó termelői árat nem „felülről“ számítják, hanem az előárvetésben feltüntetett nettó termelői árat hagyják jóvá bizonyos „ellenőrzés“ után. A forgalmi adó összege a bruttó és a nettó termelői ár egyszerű különbözete.

*

A fogyasztói ármegállapítás mai módját, a „beazonosítás“ módszerét sok bírálat éri. E bírálatok gyakran a módszernek csak egyes hiányosságaira mutatnak rá. Vannak azonban olyan álláspontok, melyekről a „beazonosításnak“ nem egyes gyengeségeit, hanem a fogyasztói ármegállapítás e módszerét *egészében* támadják. Így bírálnak *egyfelől* azok, akik a kereslet-kínalat viszonyai szerint mozgó árak hívei, *másfelől* azok, akik az önköltségi elv következetes érvényesítését követelik.

A „beazonosítás“ módszerének egyik oldalról való bírálata a kereslet-kínalat viszonyainak az áralakulásban játszott szerepére veti a hangsúlyt.

Az ármegállapítás mai módszere ugyanis éppen arra irányul, hogy *kiküszöbölje* a kereslet és a kínalat viszonyainak az áralakulásra való hatását. Az *árképző munka egész menetében nem találunk egyetlen szervet sem, amely valamiképpen mérlegelné a kereslet-kínalat viszonyait az ármegállapításban.* A

„beazonosítás“ módszerének jelenlegi merev alkalmazása lényegében lehetetlenné teszi, hogy a piaci viszonyok akárcsak bizonyos határok közt is, befolyásolják a megállapítandó árakat.

A nettó termelői árak lényegében az önköltségre épülnek, a fogyasztói árak megállapításánál pedig az Egységes Termék- és Árjegyzék az irányadó.

A kereslet-kínálati viszonyok leghivatottabb tolmácsolója, a kereskedelem, ki van rekesztve az ármegállapító munkából, nem vesz részt a „beazonosításban“.

A Pénzügyminisztérium szerepe az árképzésben lényegében passzív. Évente felülvizsgálja az adókulcsokat, „forgalmi adósítja“ a nyereségtöbbletet, s így megállapítja a következő évre érvényes forgalmiadó-kulcsokat. A Pénzügyminisztérium részvétele az árképzésben ezzel lényegében kimerül. A különbözeti forgalmi adóval terhelt cikkek fogyasztói árába nincs semmi beleszólása. (Jellemző, hogy a Pénzügyminisztérium arról panaszkodik, hogy a „forgalmi adónak passzív szerepe van az árképzésben“).

Ami a Belkereskedelmi Minisztérium ármegállapító dolgozóit illeti, az árelőadó csak szubjektíve, saját ízlése, jövedelme stb. szerint mondhatja ítéletet az új cikk várható keresletéről. Ám az „árás“ még a maga szubjektív ítéletét is (ha van) csak igen szűk korlátok között érvényesítheti az új fogyasztói árban. Az ár megállapítójának adott árszínvonalhoz, adott árarányokhoz kell igazodnia, és amihez igazodik az sem a valóságos kereslet-kínálati viszonyok által, hanem az Egységes Termék- és Árjegyzék által adott, ennek az áraihoz kell „bearányosítani“ az új termék fogyasztói árát.

A lelkiismeretes árelőadó éppen leküzdeni igyekszik a maga szubjektív ítéletét. Az árjegyzéhez ragaszkodik, mint egyetlen szilárd alaphoz, bár tudja, hogy az árjegyzéki árak sem felelnek meg a gazdasági követelményeknek — de az legalább nem az ő hibája; vagy ha az ő hibája, mert talán ő állapította meg azokat is, ez már szentesített, törvényerőre emelt hiba, amelyért személyileg többé nem vonják felelősségre.

A „beazonosítás“ merev alkalmazásának káros következményeit illusztrálja például a „Dálnok“ szövetből készült férfiöltöny immár hírhedtté vált esete. A „Dálnok“ szövetből régebben készült öltönyök előárvetési adatai a következők voltak:

Modell sz.	Ag/m	Ag/Ft	Fix díj	Önk. ár	Bruttó	Fogy. ár	Dotáció
503/205	2,83	697,96	52,—	764,96	704,—	800,—	68.0
105/242	2,90	720,64	52,—	788,69	704,—	800,—	91.13
115—a/268*	2,89	726,14	75,—	817.16	514,80	585,—	307,50

* A vitatott új modell adatai.

A fogyasztói ár nagyarányú csökkenését az okozta, hogy időközben a „Dálnok“ öltöny „elfekvő“ áruvá vált és leértékelve 585 forintos áron kiárúsításra került. A kereslete akkor úgy megnőtt, hogy a kereskedelem a következő negyedévben ismét rendelt 900 darabot. Elkészült az új modellű öltöny, de a „beazonosítóknak“ a régi leértékelt modell kiárúsítási árát kellett alkalmazniuk. (Az árjegyzékben már 585,— Ft-os áron szerepel a régi modell!) A 307 forintos dotáció a Belkereskedelmi Minisztériumot és az iparigazgatóságot egyaránt megdöbben-tette. Az iparigazgatóság fellebbezett az ár ellen az Országos Tervhivatalhoz. A készáru pedig hat hétig raktáron feküdt, mert hat hét múlva született meg a döntés: maradt az 585 forintos ár és a 307 forint különbözetet dotációból fedezték. A konfekció üzletek dolgozói pedig a legőszintebben mondhatták vevőiknek, hogy a „Dálnok“ öltöny azért az árért valóságos ajándék.

Az elmondottakból látszik, hogy az új fogyasztói ár megállapításánál nem alkalmazkodnak a kínálat és a kereslet viszonyaihoz. Így most is *csak utólag, csak a piacon derül ki, hogy a fogyasztói ár megfelel-e a kereslet és a kínálat adott viszonyainak, és hogy az adott ár miként hat a fogyasztói keresletre.* (A kereslet és a kínálat viszonyai ennek ellenére előbb-utóbb bizonyos fokig éreztetik hatásukat burkolt árváltoztatások révén.)

Mai árrendszerünkben a helyes fogyasztói árak utólagos felismerését sem lehet hasznosítani. Árhatóságainknak nincs joguk hozzá, hogy a már jóváhagyott fogyasztói árat korrigálják. Csak megállapíthatják az árat. A megállapított fogyasztói árakat csak a Minisztertanács változtathatja meg. Az ilyen változtatás kieszközlése pedig annyira hosszadalmas, annyi levelezéssel, tárgyalással jár, hogy csak nagyon kirívó esetekben folyamodnak hozzá.

Ez a probléma egyébként megvan nemcsak az újonnan megállapított fogyasztói áraknál, hanem a már régebben érvényeseknél is. Még ha feltételezzük is — bár e feltevésnek alig van alapja —, hogy az érvényes fogyasztói árak *megállapításuk ide-*

jén megfeleltek a kereslet-kinálat *akkori* viszonyainak, számolni kellene e viszonyok változásával. *Fogyasztói áraink* azonban — mint mondani szokták — „*kőbe vésett árak*“, egyszer s mindenkorra adott árak, amelyek nem követhetik a kereslet-kinálat ingadozását.

Az árakhoz „hozzányúlni“ csak egy-egy átfogó, ha nem is minden cikkre kiterjedő, általános árrendezés esetén lehet. Ezért két árrendezés közti időben nem lehet az esetleg hibásan megállapított árakat kijavítani, az elavultakat módosítani, nem lehet megszüntetni a nyilvánvalóvá vált aránytalanságokat. Mindezt túrni kell és várni egy általános árrendezésre. A tapasztalat szerint azonban az eddig végrehajtott általános árrendezések — az 1951. évi árreform kivételével — nem igazi árrendezések voltak, hanem pusztán árleszállítások, még hozzá többnyire gazdaságilag kellően meg nem alapozott, ún. „politikai árleszállítások“. Árhatóságaink ezért ezeket a ritkán ismétlődő alkalmakat is csak igen szűk korlátok közt — nemegyszer a felsőbb gazdasági és politikai szerveket kijátszva — használhatták fel arra, hogy az árleszállításra globálisan engedélyezett összegből az árszínvonal csökkentésével együtt módosítsák az egyes árarányokat az új termelési és piaci feltételek szerint.

Mivel magyarázható ez? Mindenekelőtt az árrendezés politikai jellegével, céljával. Az árrendezés árleszállítás volt, tehát áremelést, még a legcsekélyebbet sem lehetett végrehajtani. Az árakat pedig úgy kellett csökkenteni, hogy egy-egy cikk ára jelentősen, a fogyasztó ítélete szerint is számottevően csökkenjen. Kisösszegű, néhány százalékot kitevő korrekciót nem volt szabad végrehajtani. Az árleszállítás globális összegét úgy kellett elosztani, hogy az árak esése jól látható, szembetűnő legyen, olyan, amely kivívja a fogyasztó elismerését.

Az ilyenfajta árrendezéseket nem előzte meg gondos, sokoldalú gazdasági vizsgálat, az árarányok alapos tanulmányozása, a kereslet és a kínálat helyzetének és várható alakulásának elemzése. Enélkül pedig eredménytelen lett volna az arányokba való beavatkozás akkor is, ha erre egyébként lehetőség adódott volna.

Az efféle „politikai árcsökkentéseknek“ gazdasági megalapozatlanságuk miatt káros gazdasági következményeik lehetnek. Pusztán a véletlentől függ, hogy nem rontják-e még inkább a rossz árarányokat. Burkolt árváltoztatások formájában felszínre törnek azok a gazdasági szükségszerűségek, amelyekkel az árrendezés nem számolt. A burkolt áremelés rontja az általá-

nos árleszállítás átmeneti kedvező politikai hatását. Az ilyen jellegű árleszállításra fordított összeg erősen korlátozza a fogyasztási alaphoz azt a részét, amelyet a bérarányok javítására lehetne és kellene felhasználni.

Jogos a kérdés: ha árképzésünk ennyire nem biztosítja a kereslet-kínálat viszonyainak megfelelő fogyasztói árakat, mivel magyarázható, hogy a tartós hiány, illetve az eladhatatlan készletek nem jelentősebbek?

Ez a tény nem a kitűnő ármegállapításnak köszönhető, hanem a kereskedelem ellensúlyozó tevékenységének. A kereskedelem többé-kevésbé kitapasztalta, hogy az adott árakon hozzáférhetőlegesen milyen tömegű áru adható el, s a lehetőségek határai közt ehhez igazítja rendeléseit. Ha az adott fogyasztói áron bizonyos árucikkek eladhatatlanok, a kereskedelem lehetőleg többé nem rendel belőlük.

„Önköltségi elv“

A szabad árak követelőivel ellentétes irányból támadják a „beazonosítási“ módszert az önköltségi elv hívei, akik azt az árrendszert tartják helyesnek, amelyben az *árarányok (mind a termelői, mind a fogyasztói árarányok)* azonosak az *illető áruk átlagos önköltségének arányával*.

A „beazonosítás“ módszere nem nyújt garanciát ilyen arányok kialakítására. Ez a módszer arra ad lehetőséget, hogy a fogyasztói árhatóság — többé-kevésbé — őrizze a szilárd árszínvonalat s megakadályozza, hogy az árszínvonal automatikusan az önköltségi színvonal alakulása szerint igazodjék, s esetleg a népgazdaság szempontjából nem kívánatosan alakuljon. Ezért a „besorolással“ megállapított *fogyasztói árak arányai sok esetben függetlenek az önköltségi arányoktól, jelentősen eltérhetnek és el is térnek tőlük*.

Következésképpen az önköltségi arányok érvényesítése a fogyasztói árak arányaiban már árképző módszert követel meg. Ez a módszer az „alulról-felfelé“ és nem a „felülről“, a „beazonosítással“ történő árképzés lenne.

Ma a fogyasztói ár az árképzés kiindulópontja. Az „alulról“ történő árképzésnél a kiindulópont a termék átlagos önköltsége, illetve a belőle képzett nettó termelői ár volna.

Az önköltségi arányokon nyugvó fogyasztói árrendszert az ipar képviselői nem csupán elvi meggyőződésből követelik, hanem anyagilag is érdekelték benne. Az iparvállalatok érdekeltségének oka a forgalmi adózás módja.

A forgalmi adó megállapításának két leggyakrabban előforduló módja a kulcsos és a különbözeti forgalmi adó.

A kulcsos forgalmi adót mindig „felülről“ számítják, azaz a bruttó termelői ár százalékában határozzák meg. A forgalmi adókulcs nem egyes termékekre, hanem cikkszoportokra vonatkozik.

Az adó megállapításának ez a módja veszélyezteteti mind a vállalat nyereség-tervének, mind önköltségi tévének teljesítését. Ez a veszély nem önmagában az adó kulcsos formájában rejlik, hanem a „felülről“ történő számításban. *Mivel a forgalmi adót a bruttó termelői ár százalékában határozzák meg, nincs biztosíték arra, hogy az így kapott összeg nem lesz-e nagyobb, mint a bruttó és a nettó termelői ár különbsége.*

Ideális esetben az adó összege éppen „belefér“ a bruttó és a nettó termelői ár közti részbe. Az árak s az önköltség ilyen szerencsés arányát azonban intézményesen semmi sem biztosítja. De még ha a cikkszoport átlagát tekintve meg is van ez az összhang, az egyes termékek nettó és bruttó termelői ára közti távolság igen eltérő lehet.

Ha a forgalmi adó „nem fér bele“ a bruttó és előkalkulált nettó termelői ár közti részbe, az adót sok esetben a nyereségnek, sőt esetleg az önköltség pótlásának a rovására kell kifizetni.

Az adózás másik formáját, a különbözeti forgalmi adót ma kevés iparágban alkalmazzák. (1955-ben csak a pamutiparban, ma a pamut-, a cipő- és a papíriparban. Ide sorolható még a ruhaipar is, ahol a dotáció voltaképpen negatív előjelű különbözeti adó.)

Ezt több körülmény indokolja: különbözeti forgalmi adó esetén az adó termékenként más és más. s ez komplikációkat, jelentős adminisztratív munkatöbbletet okoz a vállalatnál, de a felsőbb gazdasági szerveknél is. A különbözeti forgalmi adózás ezenkívül megnehezíti, szinte lehetetlenné teszi, hogy a Pénzügyminisztérium ténylegesen ellenőrizze a termelő vállalat tevékenységét. A Pénzügyminisztérium ezért általában tiltakozik az adózás e formája ellen. „Külbözeti forgalmi adó esetén — mondja a Pénzügyminisztérium egyik vezető dolgozója — a minisztérium szerepe annyi, mint a szállodai portásé: köszön.“

Annál inkább kedvelik az iparvállalatok a forgalmi adó különbözeti formáját. A különbözeti forgalmi adó, mint a neve is utal rá, két összeg, mégpedig a termékenként előkalkulált nettó termelői ár s a „felülről“ képzett bruttó termelői ár különbözete. A különbözeti forgalmi adó tehát már eleve nem terjeszkedhet a nettó termelői ár rovására. s így a vállalat, *amennyiben a gyár-*

tás során nem lépi túl az előkalkulált önköltséget, nem kerül olyan helyzetbe, hogy nyereségének vagy esetleg önköltségpótlásának rovására legyen kénytelen a forgalmi adót kifizetni.

A különbözeti forgalmi adó alkalmazása tulajdonképpen kompromisszum az önköltségi elv és a „beazonosítás“ módszere közt: a fogyasztói árakat „beazonosítással“ állapítják meg, „felülről“ képezik a bruttó termelői árakat is, de ugyanakkor biztosítják az iparvállalat számára az előkalkulált nettó termelői árak sértetlenségét. A fogyasztói árhatóság nincs gátolva abban, hogy árpolitikát űzzön a már említett keretek között — de nem az önköltség és a nyereség, hanem a forgalmi adó rovására teszi ezt.

Mivel azonban a különbözeti forgalmi adó a bruttó termelői ár és az előkalkulált nettó termelői ár különbsége, ezért ha a valóságos önköltség nagyobb, mint az előkalkulált, akkor a forgalmi adót ismét csak a nyereségnek, illetve az önköltség pótlásának rovására lehet kifizetni. A termelő vállalatokat egyéb okok mellett ez a körülmény is arra ösztönzi, hogy az előárvetésekben minél nagyobb önköltséget mutassanak ki.

A forgalmi adózás e módja is visszatartja a vállalatot attól, hogy a terméken olyan modellváltoztatást hajtson végre, amely csekély önköltségemelkedéssel járna, de amely modellváltozás miatt még nem minősítenék a terméket újnak, tehát a kicsiny önköltségemelkedést nem ismernék el az új nettó termelői árban. Ha a kereskedelem nyomására a vállalat mégis kénytelen ilyen modellt gyártani — a forgalmi adót máf nem fedezi a bruttó és a nettó termelői ár közötti különbözet.

Így tehát a különbözeti forgalmi adót fizető iparvállalatok is azt szeretnék, ha az árrendszert szigorúan és következetesen az önköltségi elv alapjára helyeznék. Erősíti e törekvésüket az is, hogy egy iparág sincs „bebiztosítva“ az ellen, hogy a kétségtelenül sok előnnyel járó kulcsos forgalmi adózást nem terjesztik ki a ma különbözeti forgalmi adót fizető iparágakra is.

A „beazonosítás“ támadásában, a szigorúan önköltségi alapon nyugvó árrendszer követelésében tehát egyek a vállalatok, függetlenül attól, hogy a forgalmi adó mely formáját alkalmazzák az illető iparágban.

Az „elméleti“ érv, amelyre az „önköltségi elv“ hívei hivatkoznak — a marxi értéktörvény. Állítjuk, hogy ennek az elvnek semmi köze az értéktörvényhez, sőt ez a hivatkozás az értéktörvény meg nem értésére vall. Igyekszünk kimutatni, hogy

az „önköltségi elv“ alkalmazása az értéktörvény mechanizmusának részleges vagy teljes kikapcsolását jelenti.

Fontosabb az önköltségi elv követelésének gyakorlati indítéka. Eppen az ipar képviselői abból indulnak ki, hogy a vállalatnak meg kell kapnia az önköltséget, hogy az árárányok változása miatt ne válják veszteségessé a cikkek egész sora. Nos, ez a követelmény véleményünk szerint jogos. De úgy véljük, hogy ez a probléma azért vetődik fel, mert ma nálunk a vállalati nyereségráta abnormálisan kicsi: nem bírja ki az árárányok legkisebb változását sem. Ha azonban az értéktoebblet jelentosebb részét a vállalatnál hagyjuk, akkor az árárányok változása rendszerint csak a nyereségráták arányát változtatja meg, s csak kivételesen, az árárányok nagymértékű változása veszélyezteti az önköltség realizálhatóságát. A továbbiakban nem a mai két-három százalékos vállalati nyereségből indulunk ki, mert ezt tarthatatlannak, átmenetinek tekintjük.

Vannak, akik azt gondolják magukról, hogy ők az „önköltségi elv“ hívei. Azt hiszik, hogy az „önköltségi elv“ semmi más, mint az a követelmény, hogy a vállalatok általában kapják viszsza, realizálhassák az önköltséget. Pedig ez tévedés. Az, hogy az ipari értékesítési ár megtérítse az önköltséget és még nagyobb is legyen mint az önköltség, ez az árutermelés és nem az önköltségi elv követelménye. Sőt: lehetséges, hogy az önköltségi elv érvényesül, tudniillik az árárányok az önköltségi arányokat tükrözik, s a bruttó termelői árak mégsem fedezik még az önköltséget sem, alacsonyabbak, mint a nettó termelői árak.¹⁰ És megfordítva: lehetséges, hogy valamennyi terméknel realizálható az önköltség, sőt jelentős nyereség is, mégsem érvényesül az önköltségi elv, mert az árak — sem a termelői, sem a fogyasztói árak — nem úgy aránylanak, mint az önköltségek. Az önköltségi elv annak követelése, hogy az árárányok az önköltségi arányokat tükrözzék.

Vizsgáljuk meg azt a követelményt, hogy az árárányok az önköltségi arányokat tükrözzék. Igen ám, de milyen árárányok? Csak a nettó termelői árak arányai vagy a bruttó termelői árak, a nagykereskedelmi és a fogyasztói árak arányai is? E kérdésre az „önköltségi elv“ hívei adósak maradnak a válasszal, legalább

¹⁰ A konfekció-cikkeknel lényegében ma is ez a helyzet: legalább is a nettó termelői árak (önköltségi árak) nagyjából az önköltségi arányokhoz igazodnak, a cikkeket pedig dotálni kell, mert a bruttó termelői ár még az önköltséget sem fedezi.

homályban tartják ezt a problémát. Továbbá kérdés az is, hogy vajon csak a cikkcsoportok és a cikkek árárányai tükrözzék az önköltségarányokat vagy a cikkelemek, a gyártmányok stb. árárányai is.

Az „önköltségi elv“ mindenekelőtt kétségkívül azt követeli, hogy a nettó termelői árárányok az önköltségi árárányokat tükrözzék. Mi a következménye ennek? Valamennyi termékfajta nyereségrátája azonos. Már is kész a terv: a termékek legalább egy részének árát oly módon képezzék, hogy a kalkulált önköltséghez meghatározott haszonkulcsot hozzácsapjanak. Ezzel szemben az értéktörvény mechanizmusának egyik legfontosabb fogaskereke: a nyereségráták különbözőségének termelésszabályozó szerepe. A mesterségesen azonosított profitráták éppen ezt a fogaskerekeket kapcsolják ki; megszüntetik azt a belső indítékot, amely az üzemeket arra serkenti, hogy a termelés választéki szerkezetét a szükségletek szerkezetéhez igazítsák. Mindjárt leszögezzük: ez a tény a fő árucsoportok kölcsönös viszonylatában és bizonyos árucsoportok belső szerkezetét tekintve egyáltalán nem káros, mert ezeket az árárányokat — mindenekelőtt főarányokat — nem az értéktörvény mechanizmusával akarjuk szabályozni, hanem központilag, tervek révén. Ha az értéktörvényt még is fel akarjuk használni ilyen viszonylatban, akkor az iparágak és bizonyos termékfajták nyereségrátáit tudatosan differenciálhatjuk. De bizonyos cikkcsoportokban a választéki szerkezetet a kínálat és a kereslet viszonyait tükröző fogyasztói árárányok hatására differenciálódó nyereségrátáknak kellene szabályozniuk, mert központilag ez megoldhatatlan.

Tehát az azonos nyereségráták nem játszanának szerepet a termelés választéki szerkezetének szabályozásában sem. Ráadásul: mivel a nettó termelői árakat az előkalkuláció alapján képezik, ezért még az önköltségi elv alkalmazása esetén is rendszerint a nettó termelői árak árárányai eltérnek a tényleges önköltségi árárányoktól, mert a tényleges önköltség rendszerint eltér a kalkulált önköltségtől. (Ma — mint mondtuk — már a különbözőzeti forgalmi adó alkalmazása esetén is jelentős eltérések vannak a különféle cikkek jövedelmezőségében, illetve a különbözőzeti forgalmi adó ellenére is veszteségessé válnak egyes cikkek.)

Tehát az önköltségi elv alkalmazása ellenére volnának különbségek a jövedelmezőségben, de nem a termelés és a szükségletek diszharmóniája miatt, hanem a kalkuláció pontatlansága miatt. A haszonráták különbsége hatna a termelés választéki

szerkezetének megváltoztatására, de nem a keresettebb cikkek, hanem például a lazábban kalkulált cikkek felé „húzna“. Mivel a kalkulált és a tényleges önköltség között szükségyszerű az eltérés (a kalkuláció pontatlansága miatt, de különösen a termelékenység egyenlőtlen és állandó fejlődése miatt), ezért a *nettó termelői árarányok csak akkor felelhetnének meg az önköltségarányoknak, ha az árakat nem előre, a kalkuláció alapján, hanem utólag, a tényleges önköltség alapján állapítanak meg.*

Induljunk ki abból az esetből, amikor az önköltségi elvet a fogyasztói árra is alkalmazzák. Az „önköltségi elv“ híveinek többsége láthatóan ezt akarja, amikor a mai „felülről lefelé“ történő árképzés helyett az „alulról felfelé“ történő árképzést követeli. Mi volna ennek a fogyasztói árképzésnek a következménye?

Ha a fogyasztói árak arányai is az önköltségi árarányokhoz igazodnának, akkor a piacon állandó diszharmónia volna kínálat és kereslet között, mert az önköltség, a nyereség, valamint a kínálat és a kereslet egyidejű harmóniáját biztosító árarányok csak a termelés és a szükségletek teljes összhangja esetén volnának lehetségesek. Ilyen teljes összhang pedig soha sincs.

A jövedelmezőség termelésszabályozó szerepe tényleg működne, de az értéktörvény mechanizmusával éppen ellentétes oldalról. Ugyanis az egy-egy cikk termeléséből származó vállalati jövedelmezőség nemcsak a cikk haszonkulcsától függ (amely most — elvileg — minden cikkre azonos volna), hanem attól is, hogy az illető cikkből egységnyi idő alatt milyen mennyiség termelhető, illetve realizálható. Tehát a vállalat annak a cikknek a termelését növelné, amelyből a kereslet nagyobb, a realizálás gyorsabb.¹¹

Tehát ha az önköltségi elv következetesen érvényesül, és feltételezzük, hogy a vállalatok törekszenek a vállalati jövedelmezőség növelésére, akkor a kínálat és a kereslet (az áruhiány és az árufelesleg révén) közvetlenül megszabja a termelésnek azt a választéki szerkezetét, amely a legnagyobb vállalati jövedelmezőséget eredményezi. (Persze csak akkor, ha a kis- és a nagykereskedelem tényleg közvetíti a fogyasztói keresletet a termelő vállalatokhoz. Ennek egyrészt az a feltétele, hogy a kereskede-

¹¹ Az értéktörvény mechanizmusa éppen ellentétes oldalról működik: a fogyasztói árarányok a kínálat és a kereslet viszonyainak megfelelően alakulnak, a fogyasztói árarányok biztosítják a kínálat és a kereslet összhangját, viszont differenciálják a haszonkulcsokat s első-sorban a haszonkulcsok differenciáltsága szabja meg a termelés választéki szerkezetét szabályozó jövedelmezőségi arányokat.

lem érdekelt legyen abban, hogy az „elfekvő“ készletektől megszabaduljon és a forgalmat növelje, másrészt, hogy a kereskedelemnek módjában legyen a rendelését a fogyasztói keresletnek megfelelően meghatározni és megváltoztatni.) A kínálat és a kereslet közvetlen szabályozóként való alkalmazása esetén persze vállalnunk kell az állandó áruhiányból és árufeleslegből fakadó gazdasági és politikai következményeket.

A másik koncepció szerint csak a nettó termelői árak igazodjanak az önköltségi arányokhoz, a fogyasztói árak (és a nagykereskedelmi, valamint a bruttó termelői árak) pedig a kínálat és a kereslet összhangját biztosítsák. Az eltéréseket a forgalmi adóval kell kiegyenlíteni.¹²

Mi a következménye a nettó termelői ár és a fogyasztói ár, illetve a nettó és a bruttó termelői ár ilyen elszakításának?

Ez esetben azt elérjük, hogy összhang lesz a piacon kereslet és kínálat között,¹³ és ugyanakkor egyensúly lesz a nyereségráták tekintetében is.

A vállalati értékesítési árak és a fogyasztói árak elszakításán nyugvó egyidejű összhang az *értéktörvény mechanizmusa termelés szabályozó szerepének teljes kikapcsolása*, akár hatóságilag állapítjuk meg a fogyasztói árakat, akár szabadon alakulnak ezek. Ha ugyanis a *profitrátákat mesterségesen azonosítottuk, pontosabban közömbössé tettük a fogyasztói árarányokkal szemben*, amelyek nem hatnak rájuk, továbbá a kereslet és a kínálat egyensúlya miatt a kínálat és a kereslet aránya közvetlenül sem hat a jövedelmezőségi arányokra, akkor az értéktörvény termelést szabályozó mechanizmusának semmi hely nem marad, a jövedelmezőség nem szabályozza a termelés választéki szerkezetét a szükségleteknek megfelelően. Még akkor sem

¹² Megjegyezzük, hogy ebben a rendszerben semmi új nincs, hiszen a cikkszoportok árának képzése ma is így történik; a főbb cikkszoportokban általában — rendkívüli időszakoktól eltekintve — nincs áruhiány vagy árufelesleg, a nyereségkülönbségeket pedig a forgalmi adóval nagyjából egalizáljuk. Még a cikkszoportokon, sőt a cikkeken belül és különböző kulcsú forgalmi adót alkalmazunk.

A különözeti forgalmi adó pedig teljes egészében ezt az elképzelést hivatott megvalósítani. (Már szöltünk róla, hogy miért nem képes erre.) Tehát az „önköltségi elv” ilyen értelmezése egyáltalán nem a „beazonosítás” rendszerét támadja.

¹³ Arról már szöltünk, hogy a „beazonosítás” jelenlegi rendszere nem képes megteremteni a kínálat és a kereslet összhangját. De tegyük fel, hogy tökéletesebb a fogyasztói ármegállapítás, vagy induljunk ki abból, hogy a fogyasztói árakat a kereslet-kínálati viszonyok szabályozzák.

szabályozza, ha az értéktörvényre akarjuk bízni a termelés szerkezetének szabályozását. *Ez a rendszer feltételezi, hogy a termelés választéki szerkezetét is központilag szabályozzuk.*

Végül még egy megjegyzés az önköltségi elvről. Sok kereskedelmi szakember esküdt ellensége az önköltségi elvnek, ha az iparról van szó. Más a véleményük, amikor a kereskedelemről van szó. Kimutattuk, hogy az ipari vállalatok jövedelmezősége csak akkor szabályozhatja a termelést a szükségleteknek megfelelően, ha a kereskedelem valóban közvetíti a keresletet. Ez utóbbinak pedig az a feltétele, hogy a kereskedelem is anyagilag érdekelt legyen ebben. *Elsősorban a kereskedelmi vállalat jövedelmezőségi arányaiban kell kifejeződniük a kínálati és a keresleti viszonyoknak.* Ehhez viszont az kell, hogy vagy a fogyasztói (és a nagykereskedelmi) árak s a hatásukra alakuló kereskedelmi haszonkulcsok tükrözzék a kínálati és a keresleti viszonyokat, vagy a fogyasztói és a nagykereskedelmi árak valóban az ipari önköltségárányokhoz igazodjanak, s a kereskedelmi haszonkulcsok ne tükrözzék a kínálat és a kereslet viszonyait, amely esetben a kínálat és a kereslet diszharmóniája differenciálja a kereskedelmi vállalat számára a különféle cikkek jövedelmezőségét.

Fenyő Imre és Lukács Andor a Közgazdasági Szemle 1956. februári számában „A vállalati nyereség szerepe a szocialista kereskedelemben” című cikkükben éppen a kereskedelmi haszonkulcsok egységesítése mellett foglalnak állást. Álláspontjukat a következőkkel kívánják alátámasztani: „Véleményünk szerint a szocialista kereskedelemben a vállalati nyereség, de az egész vállalati eredmény is, az önálló gazdaságos elszámolás rendszeréből folyóan a forgalmi költségek csökkentése ösztönzőjének és minőségi mutatójának szerepét kell hogy betöltse... A vállalati nyereségnek tehát az az alapvető funkciója, hogy kifejezze a kereskedelmi vállalatok működésének gazdaságossági színvonalát, a forgalmi költségek csökkentésének mértékét és ösztönözzön (a nyereség növelése céljából) az elosztás költségeinek csökkentésére”. (165. o. A szerzők aláhúzása.)

Ha az árak nem alkalmazkodnak a kínálat és a kereslet viszonyaihoz, abban az esetben a szerzőknek igazuk van. Ui. ekkor a kereskedelmi haszonkulcsokat központilag kellene differenciálni a kínálat és kereslet viszonyainak megfelelően. Ez pedig megoldhatatlan feladat.

Ha viszont az árak alkalmazkodnak a kínálat és a kereslet viszonyaihoz, akkor maguk az árak differenciálják a kereske-

delmi haszonkulcsokat. A szerzők álláspontját elfogadva központilag egalizálni kellene az árarányok differenciálta kereskedelmi haszonkulcsokat. Piaci egyensúlyt biztosító fogyasztói árak és központilag egalizált kereskedelmi haszonkulcsok mellett a fogyasztói kereslet sem közvetlenül, sem közvetve nem fogja ösztönözni a kereskedelmet arra, hogy rendeléseit, tehát a termelést és a forgalmat a szükségletnek megfelelően változtassa.

Nos, a szerzők azt jól látják, hogy a haszonráták differenciáltságának két funkciója (az arányok szabályozása és az önköltség csökkentése) között ellentmondás van, hogy akadályozhatják egymás érvényesülését. Ez azonban nemcsak a kereskedelemre igaz, hanem ugyanígy az iparra is. Ha tehát a szerzők álláspontját következetesen végigvisszük, akkor azt kellene mondanunk, hogy az ipari vállalatokban se engedjük a jövedelmezőséget választéki tekintetben termelésszabályozóként működni, hanem csak a termelékenység növelésének, az önköltség csökkentésének ösztönzésére használjuk fel. A kapitalizmusban mind az iparban, mind a kereskedelemben megvan ez az ellentmondás, amelyről a szerzők beszélnek, mégis — ha ellentmondásosan is — a jövedelmezőség ösztönöz mind az ipari és a kereskedelmi tevékenység minőségének javítására, mind a kínálat szerkezetének a keresleti viszonyokhoz igazodó átalakítására. Már beszéltünk róla, hogy az értéktörvény tökéletlenül szabályozza a termelést a szükségleteknek megfelelően. Ha az árutermelés — és különösen a kapitalizmus — (jövedelmezőség-) mechanizmusait akarjuk felhasználni, számolnunk kell azzal, hogy e mechanizmusok pozitív oldalaival együtt átvesszük súlyos ellentmondásaikat, negatív oldalaikat is... Az ellentmondásoktól és a káros következményektől megszabadított árutermelés utópisztikus ábránd!

Néhány következtetés

Tanulmányunkban igyekeztünk kimutatni, hogy a fogyasztói árképzésre vonatkozó követelményekben komoly ellentmondások vannak, amely ellentmondások részben az árutermelés belső ellentmondásait, de elsősorban a népgazdaság tervszerű irányítása és az árutermelés közötti ellentmondásokat tükrözik. Az árképzés problematikájában a mutatkozó legfontosabb ellentmondás: a fix árak képzésének követelménye és a szabad árrendszer követelménye közötti ellentmondás.

A kifejtettek alapján megkísérelünk néhány következtetést levonni. Ismételten hangsúlyozzuk azonban, hogy ami a részle-

tekre vonatkozó következtetéseket illeti, azokat csak a további kutatások kiinduló munkahipotéziseinek tekintjük.

Az eddigi vizsgálódásokból három fő következtetést vontunk le:

1. Mivel mind az árszínvonal, mind a fogyasztási cikkek termelésének és forgalmának fő arányai, mind egy sor szakmában a választéki arányok tervszerű alakításának lehetősége és szükségserűsége a fix árképzést követeli meg, s csak bizonyos — bár igen fontos — cikkcsoportok választékának és minőségének a szükségletek szerinti alakulása kívánja meg a választék és a minőség tekintetében a szabad áralakulást, továbbá mivel a szabad áralakulás az árutermelés belső ellentmondásainak szabad folyást enged, ezért az árrendszerben az uralkodónak, jellemzőnek, a meghatározónak, a fix áraknak kell lenniük. De mert bizonyos cikkcsoportok választéki és minőségi arányainak helyes alakulása szabad áralakulást kíván meg, teret kell engedni — mégpedig a meglévőnél nagyobb teret az árrendszerben a szabad áralakulásnak is.¹⁴

2. A hatósági árképzés mai módszerét gyökeresen meg kell változtatni. Nem elegendő az árképzés technikáját megváltoztatni hanem jelentősen módosítani kell azokat az elveket, amelyekre a fogyasztási cikkek árképzése ma felépül.

Melyek azok a követelmények, amelyeknek — az eddigi vizsgálatok alapján megformált véleményünk szerint — az árképzésben érvényesülniük kellene?

a) Mindenekelőtt tisztázni kell, hogy mire kell törekedni az árarányok tudatos alakításával; mit fejezzenek ki a kialakított árarányok? Véleményünk szerint a piac, a kínálat és a kereslet viszonyait szem előtt tartva kell megszabni az árarányokat; arra kell törekedni, hogy a megállapított árak a piac, a kínálat-keresleti egyensúly irányába hassanak.

¹⁴ Ha a termelés és a forgalom arányait (a fő arányokat és bizonyos cikkcsoportok belső arányait) központi tervekkel kívánjuk közvetlenül szabályozni, akkor a nyereséghányadok különbségét forgalmi adóval kell egyalizálni. Ha a termelés és a forgalom arányait (bizonyos cikkcsoportok belső, tehát választéki, minőségi arányait) a jövedelmezőséggel kívánjuk szabályozni, akkor azonos kulcsú forgalmi adóval lehetőséget kell adnunk rá, hogy az árak differenciálják a nyereséghányadokat.

Az az álláspont, hogy az árarányok a kínálat és a kereslet viszonyaihoz igazodjanak, természetesen elvetését jelenti annak a követelésnek, hogy a fogyasztói árarányok az önköltség arányaihoz igazodjanak.¹⁵ Sőt: meg kell szüntetni a mai — elvtelen — gyakorlat felemásságát: meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, amelyben a fogyasztói árképzés *egyik* szempontja az önköltségi arány.¹⁶

De ki kell küszöbölni a mai árképzés fő elvét is. Ma az új ár megállapításának fő szempontja, hogy az új árat valamiképpen beilleszték a sok évvel korábbi — nálunk ma az 1951. évi — gazdasági és politikai feltételeket jól-rosszul tükröző árrendszerek közé.¹⁷

Tisztában vagyunk vele, hogy a fix árak rendszere eleve olyan, hogy az árak nem tudnak idomulni a kínálat és a kereslet *pillanatnyi* változásaihoz, hogy a fix ár eleve — a dolog természetéből következően — bizonyos fokig merev.¹⁸ Ámde igen sok cikkszoport — mind élelmiszerek, mind iparcikkek — vonatkozásában a piaci viszonyok csak lassan változnak, ezért az árak alkalmazkodhatnak a piaci viszonyokhoz, anélkül, hogy gyakorta változnának.

Tisztában vagyunk azzal is, hogy az új cikk árának megállapításához nem lehet csak az illető cikkre vonatkozó piaci viszonyokat figyelembe venni, hanem szem előtt kell tartani a cikkszoporthoz tartozó többi cikk árait is.¹⁹ A *hatósági árkép-*

¹⁵ A nettó termelői árarányok is csak akkor tükrözzék az önköltségi arányokat, ha a termelés és a forgalom arányait központilag tudjuk és akarjuk szabályozni.

¹⁶ Természetesen annak, hogy az „önköltségi elv” agitációjának talaja megszűnjék, s hogy ki lehessen dobni az árképzés gyakorlatából a becsempészett önköltségi elvet, annak az a feltétele, hogy az árarányok változása csak kivételesen tessen veszteségesse cikkeket, hogy az árarány-változások általában ne az önköltség realizálhatóságát, hanem a nyereségek arányait érintsék, hogy a nettó termelői ár a mainál lényegesen nagyobb nyereséghányadot tartalmazzon, hogy a nettó termelői ár jóval nagyobb legyen az önköltségnél.

¹⁷ Ilyen gyakorlat esetén az árarányok sem a kínálat és a kereslet viszonyait nem fejezhetik ki (még akkor sem, ha a megállapítás időpontjában az árarányok az akkori piaci viszonyokat tökéletesen tükrözték), de nem fejezhetik ki az árarányok az önköltségi arányokat sem (még akkor sem, ha a megállapítás időpontjában az árarányok az akkori önköltségi arányokat tükrözték).

¹⁸ Bár már hosszú idő óta sok élelmiszer ára a szocialista kereskedelembe is alkalmazkodik a szezonális változásokhoz.

¹⁹ Ha ui. az utóbbiak *nem* alkalmazkodnak a kínálat és a kereslet viszonyaihoz, de az új cikk ára e viszonyokat tükrözi, akkor áraránytalanságok keletkeznek, s ezek zavarokat okozhatnak a termelésben és a forgalomban egyaránt.

zés csak az árjegyzéki árak rendszerén, a „beazonosítás” módszerén nyugodhat.

b) Mindebből adódik az a másik igen fontos következtetés, hogy az *árképzés módszerének a mainál lényegesen rugalmasabbnak kell lennie*, pontosabban: meg kell szüntetni a „köbevésett árak” rendszerét; ki kell küszöbölni a hatósági ármegállapítás érvényben lévő rendszerének azt a konstrukciós hibáját, hogy az árhatóságok csak az új cikkek árait állapíthatják meg, de nem változtathatják meg a régi cikkek árait.²⁰

Azt kell tehát biztosítani, hogy maguk az *árjegyzékben szereplő árak*, a „régi” cikkek árai, arányai alkalmazkodjanak minél inkább a kínálat és a kereslet viszonyaihoz, hogy a mindennapi árképzési tevékenység alapjául szolgáló árjegyzék ne történelmi dokumentum legyen, hanem az élő valóság kifejezője. Ez persze feltételezi, hogy maga az árjegyzék, általában az arányok viszonylag gyakran megváltoznak, hogy viszonylag gyakran új árjegyzék készül,²¹ hogy újra megállapítják viszonylag gyakran az arányokat.

E követelmény megvalósítása nem nehézség nélkül való. Hogy az arányokat — az 1951. évihez hasonló — általános árrendezéssel viszonylag gyakran (pl. évenként vagy kétévenként) megváltoztassuk — s szólnak emellett érvek (így lehet a cikkcsoportok közötti arányokat is egyidejűen szabályozni) —, ez csaknem kivihetetlennek látszik, mert az ilyen általános árrendezés annyi problémát okoz (csak arra gondoljunk, hogy mily nagy energiákat köt le hosszú időn keresztül), hogy ez megengedhetetlen luxus volna a népgazdaságnak.

Az egyidőben végrehajtott általános árrendezés módszerének ellene szól az is, hogy a különféle szakmák áruinak piaci

²⁰ Az ármegállapítás mai rendjének egyik fő konstrukciós hibája, hogy új ár csak új cikkekre állapítható meg: Ha egyszer már megállapították — „köbevésték” — az árat akkor ez önálló hatalomra, varázserőre tesz szert; még az árhatóság sem változtathatja meg kormányrendelet nélkül: arányokon pedig jelentősebb változtatás csak a Minisztertanács által elrendelt általános árrendezés keretében hajtható végre. (Az elmúlt években végrehajtott árrendezések sem változtatták meg lényegesen az 1951-ben létrejött arányokat.) Eppen az árak „köbevésettsége” miatt van olyan sok „új” cikk, ti. amiatt van, hogy ha a régi cikkek árváltoztatása szükséges, akkor úgy tüntetik fel a dolgot, mintha új cikkről lenne szó.

²¹ Új árjegyzéken természetesen nem azt értjük, hogy a régi árjegyzéki árak mellé kerüljenek az eltelt időszakban megállapított árak is, hanem azt, hogy az új árjegyzék valóban új árakat, új, a forgalom követelményeinek megfelelő arányokat tartalmazzon.

feltételei — mind a kínálat, mind a kereslet oldaláról nézve a dolgot — nagyon eltérőek; cikkszoportonként különböző az az időtartam, amely alatt a piaci feltételek annyira megváltoznak, hogy szükségessé válik új árárányok megállapítása. Ezért nem is lehet két általános árrendezés között olyan optimális időtartamot megállapítani, amely valamennyi cikkszoportra vagy akár a cikkszoportok többségére egyaránt megfelelőnek bizonyulna.

Az elmondottak miatt járhatóbbnak és célszerűbbnek látszik egy másik út; meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, amely összeköti a különféle szakmák árrendezését. Lehetővé kellene tenni, hogy a különféle szakmákban a különféle cikkszoportok árait más más időpontban, eltérő időközönként hajthassák végre. S különösen meg kell szüntetni a „politikai árrendezéseket“, amelyeknek hátrányos gazdasági következményeiről már szoltunk. Lehetővé kell tenni, hogy az árrendezések valóban tudatos árárány-változtatások legyenek.²² Ily módon az egész országot megrázó árkataklizmák nélkül, viszonylag kis energiával, de alapos munkával olyan árárányokat lehetne alakítani, amelyek mind a népgazdaság, mind a szakmák szempontjából a leghelyesebbnek bizonyulnak, s az árárányok megállapításába becsúszott hibák már eleve kisebbek lennének.

Lehetővé kellene tenni azt is, hogy kisebb, előre meghatározott keretek között mozgó árváltoztatásokat két általánosabb árrendezés között is végrehajthassanak az árhatóságok.

Az árárányok ilyen megállapítása lehetőséget adna rá, hogy az árrendszer sokkal rugalmasabbá váljék, hogy az árárányok valóban a piaci egyensúly irányában hassanak.

Mint kimutattuk, bizonyos szakmákban (ilyen a ruházati szakma is) a választéki és a minőségi árárányok helyes alakulásához olyan fokú rugalmasság szükséges, amelyet a fix árak rendszere már nem biztosíthat. Ugyanakkor ezekre a szakmákra is vonatkozik az, hogy a fő arányok tervszerű szabályozása fix árakat követel meg. Ennek az ellentmondásnak a feloldása, *a fix ár és a szabad ár ellentmondása számára a legmegfelelőbb mozgásforma megtalálása a legnehezebb feladat*. Nem az a probléma, hogy ezt az ellentmondást feloldó forma nem található.

²² Lehesse áremeléseket is eszközölni, még akkor is, ha az árváltoztatások tendenciája a csökkentés; illetve lehesse árcsökkentéseket eszközölni, még akkor is, ha az árváltoztatások tendenciája az emelés.

Sok ilyen forma van és még több ilyen forma kigondolható.²³ Az igazi probléma abban áll, hogy melyik módszer oldja fel leginkább az ellentmondást, figyelembe véve, hogy minden cikkszoportban más más formát kellene alkalmazni és hogy nincs olyan forma, amely megszüntetné a szabadárak és a fix árak közötti kibékíthetetlen ellentmondást.²⁴ Bármely árképzési mód alkotta ár, amely összeegyeztetni akarja a szabad ár és a fix ár kibékíthetetlen ellentmondását, sem nem szabad ár, sem nem fix ár; illetve egyidejűen szabad ár is, fix ár is, azaz tartalmazza a szabad árak elemeit is, meg a fix árak elemeit is. Az egyes elképzelhető formák elsősorban éppen abban különböznek, hogy az egyikben több eleme van a szabad áraknak és viszonylag kevesebb a fix áraknak (pl. maximum-minimum árak), míg a másikban több eleme van a fix áraknak és viszonylag kevesebb a szabad áraknak (pl. a bizonyos használati érték tömegre megadott árösszeg).

Hogy az ármegállapítás a jelenleginél lényegesen rugalmasabbá váljék, annak fontos feltétele volna az is, hogy megváltozzék az ármegállapítás adminisztrációja.²⁵ Itt csak arra kívá-

²³ Bizonyos cikkszoportokban megadható maximum-minimum ár (esetleg csak maximum vagy csak minimum), amely határok között az árak szabadon megállapíthatók. Megjelölhetünk egy-egy cikkszoportban ún. vezértípust (vagy vezértípusokat), amelynek (vagy amelyeknek) az árát központilag szabályozzuk, s a többiét a vezértípushoz igazodva — előre, számalékban megállapított határok közt — szabadon állapítják meg. Meg lehet jelölni egy-egy cikkszoportra átlagárát, s az egyes gyártmányok árai az átlag körül szabadon helyezkedhetnek el. Elképzelhető olyan módszer is, hogy bizonyos mennyiségű használati érték (x pár bőrtalpú cipő vagy y méter gyapjúszövet) árösszegét állapítjuk meg központilag, de az egyes gyártmányok árát nem. (E módszer lényegében azonos az átlagárak módszerével, sőt az átlagárakat is csak e módszer alkalmazásával lehet helyesen megállapítani.)

²⁴ Lényegében azonos a probléma a *bérrendszernél*. A szocialista államnak tervszerűen szabályoznia kell a beralap nagyságát és a főbb bérarányokat. Ugyanakkor a vállalatoknak csak úgy lehet jelentős önállóságot biztosítani, hogy jogot nyernek a vállalati beralap és a vállalaton belüli bérarányok szabályozására. A különféle új formák, amelyeket mostanában alkalmaznak — az átlagbér, a maximum-minimum bér, a beralap létszámaléírás nélkül stb. — ezt az ellentmondást akarják megoldani, de természetesen megszüntetni egyik sem tudja; csak arról lehet szó, hogy melyik forma alkalmazása esetén legkevésbé éles az ellentmondás, több a pozitív, mint a negatív hatás.

²⁵ Nem kívánunk és nincs is módunkban állást foglalni az árhatóság szervezetét illetően (pl. olyan kérdésben, hogy szükséges-e önálló árhatóság vagy nem; ha szükséges, akkor mi legyen a viszonya az Országos Tervhivatalhoz, a Belkereskedelmi Minisztérium árfigosztályához; milyen legyen ezeknek a szerveknek a hatásköre).

nunk rámutatni, hogy véleményünk szerint az árképzés adminisztrációját jelentősen *decentralizálni* kellene. Véleményünk szerint a Minisztertanács sok olyan cikk ármegállapításának jogkörét magának tartja fenn, amely cikkek ármegállapításával az alsóbb árhatóságoknak kellene foglalkozniuk. De különösen fontos lenne az, hogy a központi árhatóság (akár a Belkereskedelmi Minisztériumhoz tartozik, akár önálló központi árhatóság) a konkrét ármegállapító tevékenység nagy részét „leadja”; tegye részben a tanácsok, részben az ipar és a kereskedelem közös tevékenységévé. Véleményünk szerint a központi árhatóságnak — a konkrét ármegállapító tevékenységet tekintve — kizárólag vagy főként a valóban új („népgazdaságilag új”) cikkek árainak megállapításával kellene foglalkoznia, s a — választékbővítő új cikkek — központi árszabályozását vagy meg kellene szüntetni, vagy minimálisra kellene csökkenteni.²⁶ Csak ily módon válhatna a központi árhatóság mechanikus árképzést végző szervből elsősorban az árszínvonalat és a fő árarányokat alakító és ellenőrző, ténylegesen árpolitikát űző szervvé. Ma rögzített árainkról inkább csak azt mondhatjuk, hogy *központilag megállapított* árak, mint azt, hogy *tervszerűen, tudatosan* alakított árak. Éppen az árképzés túlcentralizáltságának megszüntetése, a centralizáltság optimumára való törekvés volna a feltétele, hogy áraink, árarányaink valóban *tervszerűen* alakított, a népgazdaság igényeit, érdekeit a leginkább szolgáló árak, árarányok legyenek.

A rugalmasabb és a piaci viszonyokhoz alkalmazkodó árképzéshez nem elegendő az árhatóság munkájának decentralizálása, hanem az *iparnak és a kereskedelemnek jóval nagyobb beleszólást kellene biztosítani az árképzésbe*. Egyes cikkcsoportokban a konkrét termékek árainak megállapítását az ipar és a kereskedelem közötti megállapodásra kellene bízni,²⁷ azokkal a megkötésekkel, amelyekről már szóltunk.

Azokban a szakmákban, illetve cikkcsoportokban, melyekben lehetségesnek és szükségesnek látszik a *teljesen* központi árképzés, nagyrészt ugyancsak biztosítani kellene — a mai gyakorlattal ellentétben — az áruforgalmat lebonyolító, a piaci vi-

²⁶ Most a dolog épp fordítva van: az árképző munka nagy többsége a „választékbővítő új cikkek” ármegállapítása.

²⁷ Az ipar és a kereskedelem közötti megállapodás *nem feltétlenül* az ipari és a kereskedelmi *vállalatok* közötti megállapodás, hanem lehet az ipari és a kereskedelmi *közep vagy felső irányító szervek* közötti megállapodás is.

szonyokat ismerő szervek beleszólását az árképzésbe,²⁸ sőt a központi ármegállapítást nem volna szabad elszakítani az ipar és a kereskedelem közötti megállapodásoktól. Meg kellene szüntetni azt a gyakorlatot, hogy az új cikkekre vonatkozó szállítási szerződés megkötésekor a szerződő felek — a vevő és az eladó, a kereskedelem és az ipar — még nem ismerik az árat.²⁹

3. Végül, de nem utoljára: *jó árképzési rendszer nem lehetséges annak az alapelvnek érvényesítése nélkül, hogy minden szakma és minden cikkcsoport sajátosságainak megfelelően kell az árakat képezni.* Árképzési módszereink egyik fő fogyatékosága, hogy lényegében azonos sémába szorítja valamennyi termék ármegállapítását.

A szakmai sajátosságoknak megfelelő árképzési formák kialakításának viszont az a feltétele — mint már több ízben rámutattunk — hogy behatóan tanulmányozzuk a különféle cikkcsoportokat termelésük, forgalmuk, az ezekre irányuló szükségletek sajátosságos természetét az árképzés szempontjából.

²⁸ A központi árhatóságnak a Belkereskedelmi Minisztériumhoz csatolása még semmi garanciát nem ad rá, hogy az ármegállapításban a kereskedelem, tehát a forgalom szempontjai tényleg érvényesüljenek.

²⁹ Nyilvánvaló, hogy az ár nagysága erősen befolyásolja mind a kínálat, mind a kereslet nagyságát. Ez utóbbi pedig vissza kell hogy hasson az ár nagyságára. Általában egy sor cikkcsoport vonatkozásában meg kellene szüntetni azt a hibás gyakorlatot, hogy az ár nagysága független a megrendelt volumentől. (Pl. más árat kellene megállapítani a kis és a nagy szériára.)

Vági Ferenc

A LAKOSSÁG VÁSÁRLÓALAPJA ÉS ÁRUELLÁTÁSA 1950—55-BEN

A szocialista és a szocializmust építő országokban, hazánkban is, a termelés és a fogyasztás kapcsolata a gazdasági törvények felhasználása alapján tudatosan alakítható. Ennek egyik eszköze a lakosság vásárlóalapja és áruellátása közti összhang tervezése, amely a szükségletkielégítés állandó javításának s a vásárlóképestség növekedésének szükségességéből indul ki. Gazdaságpolitikai feladataink kijelöléséhez és gyakorlati végrehajtásához ma is nélkülözhetetlen annak tanulmányozása, hogy: az ötéves terv időszakában mikor, mennyire sikerült a vásárlóalap és az áruforgalom egyensúlyát fenntartani? Milyen eredményei és hiányosságai voltak a lakosság szervezett és szabadpiaci áruellátásának? Hogyan változott a társadalmi csoportok vásárlóképesége és jövedelme, s ezek hatására az áruvásárlási kiadások szerkezete? Megannyi probléma adódik, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a dolgozók anyagi és kulturális ellátásának kérdéséhez.

A lakosság kiadásai a szervezett piacon, a szocialista kereskedelem áruforgalma

Az ötéves terv időszakában a szocialista termelési viszonyok általános térhódításával együtt a szocialista kereskedelem köre is fokozatosan bővült. A szocialista kereskedelemben elköltött vásárlóalap s a lekötésére forgalombahozott áruk mennyisége is nőtt. Az ötéves terv első éveiben az állami kereskedelmi forgalom növekedése 1951-ben 23 és 1952-ben 6 százalék s a szövetkezeti kereskedelemé ugyanakkor 40, illetve 11 százalék volt. De ez nem pótolta a magánkiskereskedelem zsugorodása miatt kieső áruforgalmat. Erről tanúskodik a kiskereskedelem forgalmának alakulása.

A kiskereskedelmi áruforgalom növekedése¹
(1955. jan. 1. árak)

	Áruforgalom	1951	1952	1953	1954	1955
1	1950 %-ában	100,—	89,8	99,8	119,7	126,2
2	Előző év %-ában	100,—	89,8	111,1	119,9	105,4

Az ország szocialista iparosításának megkezdése, majd az iparosítás ütemének későbbi fokozása nyomán már az első két évben (1950—51-ben) a munkások és az alkalmazottak létszáma több mint 500 000-rel, a beralap 83%-kal nőtt. Megnőtt a lakosság iparcikkekre és mezőgazdasági termékekre irányuló kereslete. Ugyanakkor a túlhajtott ipari célkitűzések s az ország védelmi képességének egyidejű fejlesztése közvetlenül termelésbővítésre vagy exportcélokra vette igénybe az ipari termelés gyors növekedésének eredményeit. A mezőgazdasági termelés 1950-ben nőtt, de a takarmánytermés az előző évekéhez hasonlóan rossz volt, az állatállomány, benne a sertésállomány nem volt kielégítő. 1951-ben pedig főleg az iparcikkhiány, s az egyre inkább kibontakozó ipari árolló hatására a paraszti árutermelés a jó termés ellenére az 1950. évi színvonal alá süllyedt, s alig több, mint 1%-kal volt magasabb az 1949. évinél. Az ipari és a mezőgazdasági termelés növekedése ellenére a kiskereskedelmi forgalom nem nőtt.

A növekvő vásárlóalap lekötése már 1950 második felében nehézségekbe ütközött. Ez a nehézség később állandósult és fokozódott, s az élelmiszerellátás területéről az iparcikkellátás területére is áttért. A szabadpiaci kereslet és kínálat összhangjának meg bomlása miatt nőttek a szabadpiaci árak s elszakadtak a szervezett piaci áraktól. 1951. január 2-án a spekuláció megfékezésére, a dolgozók mindennapi szükségleteinek kielégítését veszélyeztető körülmények elhárítására előbb a legfontosabb élelmiszerekre (kenyérre, lisztre, cukorra, húsrá, zsírra, tejre stb.), később egyes szűkében lévő iparcikkekre bevezették a jegyre való adagolást. A mezőgazdasági termékek forgalmát több rendszabállyal korlátozták, s a vásárlóalap lekötése céljából több ízben emelték egyes fogyasztási cikkek árát.

¹ KSH „Jelentés az I. ötéves terv időszakáról”, 137. o.

Ezek az intézkedések együttesen sem szüntették a vásárlóalap és az áruellátás aránytalanságát. Ehhez szükség lett volna arra, hogy a termelést és a termékek felhasználását átcsoportosítva, a kiskereskedelmi áruforgalmat is növeljék. Mivel ez nem történt meg, az áruellátási nehézségek sem szűntek meg, sőt fokozódtak. A jegyrendszer hátrányai egyre inkább kiütköztek, alacsony színvonalon rögzítette a bérből élők ellátását. A parasztoknál pedig a forgalmi korlátozások s az iparcikk-ellátás hiányosságai kerültek szembe az anyagi érdekeltiséggel.

Az áruellátás hiányosságainak mielőbbi leküzdése és általános javítása a munkás-paraszt szövetség szempontjából is egyre sürgetőbbé vált. Az 1951. december 1-i párt- és kormányhatározat megszüntette a jegyrendszert, a mezőgazdasági termékek forgalmának addigi korlátozását, rendezte az árakat és a béreket. A határozat célja egyben a munkások és az alkalmazottak reáljövedelem-színvonalának a stabilizálása, a mezőgazdasági termelés további növelésével számolva, a nemzeti jövedelem elosztásában a parasztok javára mutató aránytalanság megszüntetése, és egyszersmind az állami költségvetésbe befizetett jövedelmek növelése volt. De a reáljövedelmek stabilizálására és növelésére irányuló törekvés nem valósult meg. Egyrészt 1952-ben a bérek mintegy 21%-os növekedésével szemben a munkások és az alkalmazottak fogyasztói árszínvonala 41,8%-kal emelkedett. Másrészt a parasztok felémelt beadási és adófizetési kötelezettsége, valamint a parasztok által vásárolt iparcikkek árának fokozottabb emelése termelésük 28%-os csökkenésével (igen rossz terméssel) párosult. A vásárlóalap és az áruforgalom egyensúlya úgy jött létre, hogy a lakosság vásárlóképesége s az áruforgalom csökkent.

1952-ben a kiskereskedelmi forgalom több mint 10%-kal csökkent. Főleg az iparcikkek forgalma esett vissza. Csak néhány cikk, a rádió, a motorkerékpár és a tűzhely forgalma nőtt. A forgalomcsökkenés a ruházati cikkekből volt szélesebbkörű és nagyobb. Az iparcikkek kiskereskedelmi forgalmának csökkenése 1953 első felében tovább folytatódott; a teljes iparcikkforgalom 1952 első feléhez képest 3,1%-kal, a ruházati cikkek forgalma pedig 12,8%-kal csökkent. A vegyesiparcikkek forgalma azonban 1953 első felében némileg megnőtt.

Az iparcikk-forgalom csökkenésével egyidejűleg a kereskedelmi készletek megnöttek. A kis- és a nagykereskedelem iparcikk-készlete 1952 első felében 24,5%-kal, a II. félévben további 10%-kal, 1953 I. felében 3,3%-kal nőtt. A ruházati

készletek növekedése ugyanekkor 35, illetve 8% volt, s 1953 első felében már nem volt további növekedés. A vegyesiparcikkek készlete 1952-ben kevésbé nőtt (éves viszonylatban 24%-kal), mint a ruházati cikkeké, de a növekedés 1953 első felében is folytatódott. 1952-ben a legfontosabb iparcikkek mindegyikének nőtt a készlete.² A készletnövekedés arról tanúskodik, hogy a kereskedelem többé-kevésbé hiánytalanul kielégítette a lakosság iparcikk-keresletét. Csak néhány cikkből, egyes szövetfajtákból, olcsóbb rádiókból, szénből, tűzifából volt kisebb hiány.

Másként alakult a helyzet a lakosság élelmiszerellátásában. A kereslet az áremelés ellenére sem csökkent, sőt egyes alapvető élelmiszerekből, például lisztből és kenyérből még nőtt is. A kereslet s a kiskereskedelmi áruforgalom szerkezete eltolódott az élelmiszerek javára. A lakosság élelmiszerellátása az 1951. évi jó termés hatására átmenetileg javult. De 1952 második felétől kezdve az ellátásban ismét nehézségek támadtak, az élelmiszerek megint drágultak. A nehézségek főként a rossz mezőgazdasági termésből származtak. De fokozta a nehézségeket, hogy nőtt a mezőgazdasági termékek exportja is, az import pedig csökkent. Mivel a felemelt kötelező beadással a parasztok egy részétől a termelés saját szükségletet fedező hányadát részben vagy egészben elvonták, ők is kereskedelmi ellátásra szorultak.³ 1953 tavaszán, ahogy a termés betakarításától időben távolodtunk, egyre megoldhatatlanabbá vált kenyérrel, liszttel, zsírral és hússal való ellátásuk. Ezek a családok a közeli városban igyekeztek beszerezni az élelmiszereket, de (főképp húsból és hűskészítményekből) a vidéki városok ellátása sem volt kielégítő.

1952-ben és 1953 első felében az áruellátási nehézségek megszüntetésével szemben legtöbbször az iparosítás akkumulációs szükségletének a kielégítése került előtérbe, s nyílt vagy burkolt áremelések történtek a kereslet és a kínálat egyensúlyának fenntartása végett. Az 1951. évi áremelés után egyes hazai szénfajták árát 30%-kal, a tűzifáét 15%-kal emelték, s áremeléssel került forgalomba a csomagolt liszt és az étolaj. Emelkedett még néhány szolgáltatás ára, s a zöldség 32, a gyümölcs 9%-kal drágult.

² A legfontosabb iparcikkek forgalmának és készletének változását az 1. sz. melléklet adatai mutatják.

³ A szövetkezeti élelmiszerforgalom 1953 első felében 1952 első feléhez képest 33%-kal, míg az összes élelmiszerforgalom csak 9%-kal nőtt.

1953 első felében is volt még nyílt és burkolt áremelés (mintegy 30%-kal nőtt a tűzifa ára, a fehérkenyér sütése megszűnt, s a helyette kapható félféher kenyér a régi fehérkenyér-áron került forgalomba stb.).

A nyílt és burkolt áremelések, az áruforgalom csökkenése, az élelmiszerellátás hiányosságai miatt a dolgozók körében elégedetlenség kapott lábra. Ez demoralizálón hatott a dolgozókra, lazult a munkafegyelem, s a tömegek számottevő része passzívvá, politikailag közömbössé vált. Egyre szembeszökőbb jelek tanúsították, hogy az állami akkumulációnak az életszínvonal rovására való növelése helytelen, a gazdaságpolitika szembekerült a szocializmus építésének általános politikai feladataival. E hibák orvoslása és káros következményeik elhárítása az MDP 1953. júniusi határozatával kezdődött meg.

Az 1953. júniusi határozat alapján végrehajtott béremelések, a kötelező beadás és az adófizetés mérséklése, a fogyasztói árak csökkentése s a mezőgazdasági termékek termelői árának emelése stb., hamarosan és mind a mai napig éreztették hatását az áruforgalom növekedésére. A lakosság kiskereskedelmi áruforgalomban elköltött pénzének összege 1953-ban 10,2, 1954-ben 16,5, 1955-ben 2,3 %-kal nőtt. Még nagyobb volt a kiskereskedelemben vásárolt árumennyiség növekedése, mert a kiskereskedelmi árakat több ízben csökkentették. 1953. július 1-én főképp azoknak a ruházati cikkeknek és cipőknek az árát, amelyekből nagyobb mennyiségű ún. elfekvő készletek halmozódtak fel. Szeptember 6-án széleskörű árcsökkenés követte ezt: a kiskereskedelmi áruforgalom mintegy 25%-át kitevő 9—10 ezer árucikk árát szállították le átlagosan 12%-kal. Később is sor került árleszállításokra, pl. 1954 februárjában egyes építőanyagok ára, márciusban pedig a zsír- és húсарak csökkentek. Az 1953. évi árleszállítások az év második felére 600 millió Ft megtakarítást adtak a lakosságnak. Ez nemcsak ellensúlyozta az első félévi áremelkedés hatását, hanem éves viszonylatban 1,5—1,7 %-os árszínvonal-süllyedést is eredményezett. A következő években a kiskereskedelmi árszínvonal tovább süllyedt: 1954-ben mintegy 3%-kal, s az 1953 egész évi 400 millió Ft-os megtakarítással szemben 1,1 md Ft-os megtakarítást tett lehetővé. A kiskereskedelmi áruforgalom volumene 1953 második félévében 23,4 %-kal, éves viszonylatban pedig 12,1 %-kal nőtt. Különösen erőteljes — 20,1% volt — a növekedés 1954-ben, lényegesen kisebb — 5,4% — 1955-ben.

Az állami és a szövetkezeti kiskereskedelem áruforgalmának növekedése

Sz e k t o r	1953. II. félév	1953 ^o	1954	1955
Előző év = 100				
1. Állami	123,2	121,2	113,1	101,6
2. Szövetkezeti	135,6	123,2	138,2	114,8
1952 = 100				
1. Állami		121,2	137,0	139,2
2. Szövetkezeti		123,2	170,3	195,5

A szövetkezeti kereskedelem forgalmának növekedése rendszeresen nagyobb volt mint az állami kereskedelemé. Ez kifejezi azt is, hogy a falusi lakosság, főképp a parasztok vásárlásának a mennyisége gyorsabban nőtt, mint a városi lakosságé.⁶

Az áruforgalom árucsoportok szerinti megoszlásának változása is tükrözte, hogy az életszínvonal átmeneti visszaesés után — ismét emelkedett.

1953 után az iparcikk-forgalom növekedése volt a legnagyobb. Ezért megnőtt az iparcikkek részesedése az egész forgalomból (1952-ben és 1953-ban ez a részarány csökkent). 1954-ben az élelmiszerforgalom részaránya az 1952. évi 57,5%-ról 53,9%-ra csökkent, az iparcikké pedig 42,5%-ról 46,1%-ra szökött fel, de ez még kisebb volt az 1951. évi 47,9%-nál. 1955-ben az iparcikkforgalom részaránya ismét csökkent. A csökkenés csak árnyalati, mégsem jelentéktelen maga a tény, hogy az iparcikkforgalom gyorsabb növekedésének folyamata megszakadt.

⁴ KSH 1955. III. 4-i és 1956. IV. 13-i forgalomstatisztikai kiadványának adatai alapján.

⁵ 1953 közepéig az állami és a szövetkezeti kereskedelem forgalmának a növekedését fokozta az is, hogy a magánkiskereskedelem áruforgalmát egyre nagyobb mértékben a szocialista kereskedelem vette át. A magánkiskereskedelemnek a központi alapokból való árubeszerzése az 1950. évvel szemben 1952-ben 19,1%-ra, 1953-ban pedig 1,6%-ra csökkent. 1953 közepétől a magánkiskereskedelem forgalma is nőtt.

⁶ A növekedés-különbségben tükröződik az is, hogy ebben az időben állami boltokat adtak át a földművesszövetkezeteknek s a szövetkezetek áru kínálatának választékát bővítették. A parasztok viszonylag több árut tudtak megvásárolni lakóhelyükön, mint korábban.

Az áruforgalom növekedése árucsoportonként⁷

(Fogy. folyóárak alapján)

Árucsoport	1953	1954	1955	19. 6
	az 1952. év százalékában			
1. Élelmiszer	116,9	123,2	130,0	135,6
2. Iparcikk	110,7	142,3	149,3	173,1
Együtt	114,3	131,5	138,4	151,7
Eldő év = 100				
1. Élelmiszer	116 9	105,3	105,5	104,3
2. Iparcikk	110,7	128 5	104,9	115,9
Együtt	114,3	115,—	105,2	109,7

1952-ben s 1953 I. felében az élelmiszerforgalom részarányának növekedését, az iparcikk-arány csökkenését a lakosság reáljövedelmének csökkenése s a parasztok fogyasztásában a vásárolt élelmiszerek szerepének átmeneti fokozódása váltotta ki. A legfontosabb élelmiszerek fogyasztása a jövedelemcsökkenés ellenére változatlan maradt vagy kevésbé csökkent, mint a jövedelem, sőt egyes élelmiszereké, főleg az olcsóbbaké, még nőtt is.⁸ Csökkenő jövedelemből változatlan, vagy kevésbé csökkenő mennyiségű élelmiszert megvásárolni csak az iparcikk-vásárlás rovására lehetett.

1955-ben az állami kereskedelemben az élelmiszerek eladása 1,1, az iparcikké 2,1 %-kal nőtt. A szövetkezeti kereskedelemben viszont az élelmiszerforgalom 17,2%-os növekedésével szemben az iparcikk forgalmának növekedése csak 12,2%-os volt. Ebből az összehasonlításból következik, hogy az iparcikk-forgalom nagyobb növekedésének megszűnését elsősorban a parasztok élelmiszervásárlásának növekedése okozta. Ez több okra vezethető vissza. A kötelező beadás teljesítése után megmaradó termékek állami szabadfelvásárlási áron való kötelező értékesítése sokaknál nemcsak a termékfölöslegre, hanem a saját személyes és termelési szükséglet fedezésére való mennyiség egy részére is kiterjedt. A legfőbb termények kötelező

⁷ KSH Havi közlemények 1957. 3. sz. 96. o. adatai alapján.

⁸ Az egy főre jutó lisztfogyasztás 1952-ben nőtt és 1953-ban volt a legnagyobb.

értékesítése nagyon szűkre szabta a lehetőséget, hogy akik egy-egy termékből nem termeltek elegendőt saját szükségletükre, azok az egymásközi forgalomból szerezzék be azt. A parasztok fokozottabban voltak a kereskedelemre utalva. Másrészt a takarmányok szabadpiaci kereslete a földnélküli állattartók és a parasztok részéről változatlanul megvolt, illetve nőtt, amit a viszonylag magas sertésárak még serkentettek is. A nagyobb kereslet hatására a szabadpiaci takarmányárak emelkedtek, „kifizetődővé” vált a személyi fogyasztásra szánt gabonakészletek, nemkevésbé a kenyér és a liszt felettetése, hiszen a kenyér és a liszt a kereskedelemben bármikor megvásárolható volt.⁹ Hozzájárult az iparcikk-forgalom kisebb növekedéséhez az is, hogy az iparcikk-kínálat választéka nem felelt meg a parasztok keresletének, valamint, hogy a mezőgazdasági kisgépek és szerűk vásárlása csökkent 1955-ben.

Az áruforgalom növekedésével együtt megváltozott az iparcikk-forgalom belső szerkezeté is. 1953 második felében — mintegy ellensúlyozásaképp annak, hogy az év első felében a ruházati cikkek forgalma csökkent, a vegyesiparcikké pedig nőtt, a ruházati áruk forgalma 33%-kal, a vegyesiparcikké pedig csak 25%-kal nőtt.¹⁰ A következő félévtől kezdve azonban ismét a vegyesiparcikk forgalmának növekedése a nagyobb. 1954-ben már mintegy 3,5 ponttal nagyobb a ruházati cikkekénél, s 1955-ben a ruházati cikkek forgalmának enyhe csökkenésével szemben itt több mint 10% a növekedés. Az 1952 utáni egész időszakban egyre nagyobb ez a növekedési ütemkülönbség, s 1955-ben a vegyesiparcikk forgalmának növekedése 1952-höz képest kb. 30—35 ponttal volt nagyobb, mint a ruházati cikkeké.

1953 második felétől kezdve valamennyi ruházati cikkből erőteljes volt a forgalom növekedése. 1954-ben a selyemszövet eladása 64, a férfikabáté 52, a férfiöltönyé 49, a férfiingé 45, a női kabáté 42, a gyapjúszőveté és a gyermekruháé 40—40, a kötöttárué 31, a műanyagszöveté 30, a pamutszőveté 28, a cipőárúké 27%-kal nőtt. De ez a növekedés 1955-ben megtorpant. 1955-ben a fontosabb ruházati cikkek legtöbbjének forgalma —

⁹ 1955-ben a jó termés ellenére a liszt és a liszttermék kiskereskedelmi (főleg szövetkezeti) forgalma 9000 vagonnal nőtt, ugyanakkor a magán vámőriés 2600 vagonnal csökkent.

¹⁰ Éves szinten 1953-ban is a vegyesiparcikk növekedése volt a nagyobb.

a női és a gyermekkabát, a gyermekruha, valamint a kötöttáru kivételével — az egész ruházati forgalommal együtt több-kevessebbel csökkent.¹¹ De — a pamutszövettől eltekintve — valamennyinek nagyobb volt a forgalma, mint 1952-ben vagy 1953-ban.

A vegyesiparcikkek közül a tartós fogyasztási javak és az építőanyagok különösen keresettek voltak, forgalmuk szakadatlanul nőtt. 1954-ben rádióból 53, motorkerékpárból 52, kerékpárból 35, tűzhelyből 47, edényből 32%-kal nőtt a vásárlás. 1955-ben további 6%-kal nőtt a rádió, 18%-kal a kerékpár, 83%-kal a tűzhely, 50%-kal az edényáru eladása. A bútort vásárlásra kiadott pénzösszeg az előző évihez képest 1954-ben 81, 1955-ben 85%-kal nőtt. Még nagyobb volt ezekben az években az építőanyagok forgalmának növekedése. 1954-ben a lakosság-nak eladott téglamennyisége több mint 13-szorosra, a cserépé csaknem kétszeresre, a fenyőfűrészáru 3,7-szeresre, a mészé 2,1-szeresre nőtt, s általában 1955-ben is jelentősen nőtt e cikkek forgalma. 1955-ben a vegyesiparcikkek e két csoportjából csak a motorkerékpár forgalma csökkent az előző évinek mintegy felére, a fenyőfűrészárué 75, a tűzifáé 80%-ára. Itt azonban — a ruházati cikkek forgalmának csökkenésével ellentétben — az áru kínálat elégtelensége idézte elő a csökkenést.

A mezőgazdasági kisgépek és szerárak forgalmát — a ruházati cikkekéhez hasonlóan — 1954-ben erőteljes növekedés, majd 1955-ben nagy visszaesés jellemezte. 1954-ben a mezőgazdasági szerárak vásárlására fordított kiadások 73, a mezőgazdasági kisgépek vásárlásával kapcsolatos kiadások pedig 220%-kal nőttek az 1953. évi kétségtelenül igen alacsony színvonalhoz képest. 1955-ben viszont már 15—20%-kal csökkent a kisgépekre és a szerárakra fordított kiadások összege, noha bőségesek voltak a készletek. A csökkenés majdnem teljesen a második félévre összpontosult,¹² s mintegy tükrözte a termelési aktivitásnak a mezőgazdaság szocialista átszervezésében helyenként megismétlődött hibák okozta hanyatlását.

Kérdés, a kiskereskedelmi forgalom növekedése idején hogyan változtak a kereskedelem árukészletei?

¹¹ A csökkenés mértékéről az 1. sz. melléklet tájékoztat.

¹² A fogatos eke évi forgalmának 47,5, a lókapának 42,7, a sorvető-gépének 53,8%-a az első negyedévre jut.

**A kiskereskedelmi élelmiszerforgalom s az élelmiszerkészletek
változása¹³**

(Fogyasztói folyóárak alapján)

	1953	1954	1955
	1952. %-ában		
1. Forgalom	116,9	123,2	130,9
2. Készlet december 31-én	98,4	110,7	115,1

A folyóárakon számított adatokból a növekedés valamivel kisebbnek látszik a ténylegesnél, mert ez idő alatt az élelmiszerek árszínvonala is csökkent 1952-höz képest. Az adatokból kiolvasható, hogy az élelmiszerforgalom növekedésével együtt — 1953-at kivéve, amikor az élelmiszerellátásban legtöbb volt a hiányosság, s a forgalom növekedése a készletek egy részét is felemésztette — a készletek is feltöltődtek. 1953-ban a forgalom növekedése az 1952. évi rossz termés miatt a készletek csökkenéséből és ezenkívül a mezőgazdasági export 387 millió dft-os csökkenéséből s az import 338 millió dft-os növekedéséből táplálkozott. A forgalom és a készletek egyidejű növelésében továbbra is szerepet játszott a külkereskedelem, hiszen a behozatal 1954-ben és 1955-ben is nőtt, az export pedig csak a jó termésű 1955-ben haladta meg az 1952. és a korábbi évek exportját. Az élelmiszerkereslet enélkül nem lett volna kielégíthető.

Az iparcikk-forgalom növekedése átmenetileg a készletek erőteljes csökkenésére, illetve a választék romlására vezetett, mert az ipari termelés egy időre nem igazodott kellően a növekvő kereslet várható szerkezeti változásaihoz.

Az iparcikk-készletek változásáról a következő adatok tájékoztatnak. (Lásd a 295. oldalon levő táblázatot.)

Az átlagosnál nagyobb volt a ruházati készletek csökkenése s növelésre csak 1954 III. negyedéve végén, valamint a IV. negyedévben került sor, de a készlet az év végén sem érte el az

¹³ Nagy- és kiskereskedelmi készletek együtt. KSH Havi közlemények. 1957. 3. sz. 96—97. o. adatai alapján.

A kereskedelem iparcikk-készletének változása¹⁴

(Fogyasztói folyóárak alapján)

Készlet	1953	1954	1955
	dec. 31. készlet 1952. %-ában		
1. Ruházat	72,4	86,—	118,3
2. Vegyesiparcikk	99,2	133,3	135,—
3. Iparcikk összesen	80,8	102,2	131,3

1952. dec. 31-i készlet nagyságát. A ruházaticikk-forgalom 1953 második félévi növekedésének 80%-át a készletcsökkenés fedezte. A vegyesiparcikk-forgalom 700 milliós növekedéséből mintegy 300 milliót, 42%-ot fedezett a készletcsökkentés. A vegyesiparcikk készletének feltöltése 1954 első felében megkezdődött. A forgalom növekedése felemésztette még az iparvállalatok és közületek korábban felgyűlt készleteit is. Később pedig csökkent a könnyűipari termékek exportja és valamelyest nőtt az import.

A készletcsökkenés azonban nem egyformán érintette a különféle árukat. Mind a ruházati, mind a vegyesiparcikkekből a raktáron lévő leginkább keresetteket már a forgalomnövekedés megindulásakor felvásárolták. Számos ruházati cikkből, a tartós fogyasztási cikkek legtöbbjéből, a mezőgazdasági kisgépekből, valamint az építőanyagokból a készletek úgyszólván teljesen kifogytak, s a következő szállítmányokat rendszerint azonnal a beérkezés után értékesítették.

Az árustruktúra fogyatékoságai miatt akadozott a növekvő vásárlóalap árukkal való lekötése. Javult a sütőipari termékekkel és a liszttel való ellátás, de húsból és húskészítményekből, zsírból, étolajból és margarinból a keresletet nem tudták teljesen kielégíteni. A zsírhiány enyhült 1954 végére, amikor a magánvágások bizonyos fokig tehermentesítették az áruforgalmi ellátást. Nem volt elegendő a kereslet kielégítésére a forgalombahozott bor, sör (főleg a borhiány miatt), a hazai fűszer- és gyarmatáru sem. A ruházati cikkekkel való ellátásban érez-

¹⁴ KSH Havi közlemények 3. sz. 97. o. adatai alapján.

hetővé vált a javulás 1954 IV. negyedévében. Ekkor megszűnt a hiány sportöltönyből, fiú- és leánykaruhából, férfi és női simabőrű cipőkből, gyermekcipőből, divatáruból, bőrdíszműből, szőrme- és más árukból. Más cikkek hiánya pedig (pl. a gyermek-télikabáté, a jó minőségű férfiöltönyé, a bútorszöveté, a szőnyegé, a paplané, az ágyneművászoné, a gyermek tréningruháé, a kötöttárué) enyhült, ha nem is szűnt meg teljesen. Még akkor sem volt elegendő a férfi és a női télikabát, a kabát-szövet, a jó minőségű gyapjúsövet, s a műselyem bélésáru. Ezekből, valamint a konfekcióárukból az 1954. dec. 31-i már megnövekedett készletek is igen csekélyek voltak.

A vegyesiparcikkek forgalmának növekedése a legnagyobb volt, úgyszólván valamennyi fontosabb cikk kereslete felülmúlta a kínálatot. A tartós fogyasztási cikkek termelése nem volt elegendő, s a készletek minimálisra zsugorodtak. A nagykereskedelem készlete az 1953. július 1-éhez képest 1954. dec. 31-én rádióból 23 100-ról 1100-ra, kerékpárból 32 100-ról 1800-ra, tűzhelyből 14 700-ról 1200-ra, motorkerékpárból 880-ról 40-re csökkent és a varrógép-, a bútór- s az edényáru-készlet is csökkent. Az építőanyagforgalom többszörösre nőtt, de különösen cserépből és fűrészárukból még többet keresett a lakosság. A termelés késői megkezdése miatt átmenetileg a kisgépek kínálata is kevés volt.

Ezek az áruellátási problémák a vásárlóalap árukínálatot meghaladó növekedéséből adódtak, s az áruforgalom nagyarányú növekedése mellett eltörpülnek. De e problémák mégiscsak fékeztek az életszínvonal emelkedését. A hiánycikkekből általában a gyengébb minőségű árukat is megvásárolták, s ez a minőség romlásának a legalizálására vezetett. Mivel sok volt a hiánycikk, a kereskedelem nem tudta az iparral szemben érvényesíteni és kielégíteni a fogyasztók választék és minőség szerinti igényeit.

A kínálat elégtelenségének káros következménye volt az is, hogy különösen 1954. I. felében, amikor a vásárlóalap lekötése a leginkább problematikus volt, ismét burkolt áremelési törekvések kaptak lábra. Az újonnan forgalomba kerülő cikkekre nemegyszer magasabb árakat szabtak, mint amit a régi termékhez viszonyított minőségkülönbség megokolt volna. Egyes leszállított áru fogyasztási cikkek és általában az olcsóbbak kevésbé voltak kaphatók, mert a termelés fokozottan a drágább (a premizált tervmutatók teljesítése szempontjából kedvezőbb) cikkek felé tolódott el. Előfordult, hogy minőségileg ki-

fogásolható vagy gyártási hibás árukat is teljes áron értékesítették.

A sokféle áru hiánya és a minőség kedvezőtlen alakulása nem pusztán a nagy keresletnövekedésnek vagy a vásárlóképeség ugrásszerű növekedésének volt a következménye. A kínálat oldaláról is hatott, hogy az iparban az életszínvonal csökkenése miatt korábban megrendült anyagi érdekeltség és munkafegyelem tovább lazult. A munka termelékenysége már 1953-ban enyhén csökkent. 1954-ben pedig a gyáriparban az egy munkásra jutó nettó termelés 8%-kal csökkent, s a termékösszetétel sem volt kielégítő.

A lakosság bevétele és vásárlóalapja a tervezettnél jobban növekedett, mert helytelenül becsülték fel a bérpolitikai intézkedéseknek és a felvásárlási árak emelkedésének várható pénzügyi hatását, s mert később a norma- és a bérfegyelem lazult, a mezőgazdasági termékek felvásárlásának erőltetése miatt pedig a termékek ára emelkedett. Az árufedezeti tervben szokatlanul nagy volt a specifikálatlan áruk részesedése. Az ipar nem készülhetett fel előre a lakosság vásárlóalapjának megfelelő mennyiségű és választékú termelésre, főképp a tervvel szembeni többlet-vásárlóalap lekötésére. Az élelmiszerellátás átmeneti vagy tartós hiányaiban viszont szerepe volt a mezőgazdasági termelés nem kielégítő fejlődésének. Bár a rossztermésű 1952 után 1953-ban 18,4%-kal, s 1954-ben 1,6%-kal nőtt a termelés, az árutermelés 1953-ban csak 2%-kal nőtt, 1954-ben pedig 6%-kal csökkent s az 1950. évi színvonalra csúszott vissza.

1955-ben a kiskereskedelmi áruforgalom az előző éveknél kisebb arányban ugyan, de tovább nőtt, az áruellátás is javult, s a hiánycikkek köre általában szűkült. A kereskedelem összes készletei (folyóáron számítva) 32,7%-kal nőttek, élelmiszerekből 6,7%-kal, iparcikkekből 38%-kal. A ruházati cikkek készletnövekedése volt a nagyobb (38,9%), a vegyesiparcikkéé a kisebb (35%), mintegy tükrözve a ruházati cikkforgalom enyhe csökkenését. A készletnövekedés ellenére néhány élelmiszerből átmenetileg, több iparcikkból pedig tartósan elmaradt a kínálat a kereslettől. Sok iparcikkból felesleges készletek keletkeztek.

Egyfelől tehát a hiánycikkek viszonylag nagy száma, másfelől számos iparcikkból a készletek egészségtelen megnövekedése — ami később 1956 első felében sem változott — azt mutatja, hogy az ipar és a kereskedelem közti gazdasági kapcsolatokban sok a javítanivaló. Pusztán a hiánycikkek körének csökkentése, s az elfekvő készletek keletkezésének megelőzése önmagában is hozzájárul a szükségletek jobb kielégítéséhez.

A lakosság egymásközi forgalma s a szabadpiaci áruellátás

Az ötéves terv időszakában a szocialista kereskedelem fokozatos térhódítása nyomán a magánforgalom mind szűkebb területre szorult, s a lakosság áruellátásában az egymásközi forgalom szerepe a szervezett kereskedeleméhez képest alárendeltté vált. A magánforgalomnak a vásárlóalapból való részesedése 1949-ben még több mint 60% volt, 1952-ben 20%-ra s 1953-ban már csak 13%-ra tehető. 1954-ben és 1955-ben a részarány nőtt, de továbbra sem haladta meg a 15%-ot, s 1956-ban ismét enyhe csökkenés következett be.

Az ötéves terv első időszakában az egymásközi forgalom részarányának csökkenésében nemcsak a szocialista kereskedelem egészséges fejlődése játszott szerepet. A mezőgazdasági termékek szabadpiaci értékesítése az 1950. évi stagnálás után 1951-ben mintegy 9%-kal nőtt, de 1952-ben csaknem 20%-kal, 1953-ban további 6%-kal csökkent, s 1953-ban az 1949. évi szabadpiaci értékesítésnek 84%-át tette ki. A mezőgazdasági termékek szabadpiaci értékesítésének az egész termelésből való részesedése 30—31%-ról 24—25%-ra csökkent. A magánkiskereskedők forgalma 1953-ban gyakorlatilag megszűnt, évi forgalmuk alig 250—300 millió volt. A magánkiskereskedők száma az 1951. évi 30 000-ről 1953-ban 2700—2900-ra zsugorodott. A kisiparosok száma az 1949. évinek felére csökkent, s 1953 közepén létszámuk alig volt több 50 000-nél.

A szocialista kereskedelem térhódítása önmagában öröndetes és szükséges volt, de a magánáruellátási tevékenységnek — nem egyszer az adminisztratív eszközök túlhajtásával elért — *ilyen méretű* visszaszorítása nem értékelhető egyértelműen pozitívnak. A szocialista kereskedelem forgalomnövekedése ellenére sem nőtt az egész kiskereskedelmi áruforgalom. Az egymásközi forgalom körének szűkítésével egyidőben — közvetlenül ennek hatására is — az áruellátási és az egyéb gazdasági problémák egész sora merült fel. Pl. a szocialista ipar nem volt képes átvállalni a kieső kisipari termelést, s különösen nem a kisipari szolgáltatásokat. Ez elsősorban a falvakban teremtett nehéz helyzetet. A parasztnál nemcsak a személyes fogyasztáshoz, hanem még inkább a termeléshez nélkülözhetetlenek a kisipari szolgáltatások. A magánkiskereskedelem hirtelen visszaszorítása miatt pedig csökkent a boltok száma, s egyes városi körzetekben, valamint egyes falvakban az áruellátás megoldatlan maradt, illetve rosszabbodott, annak ellenére, hogy sok új, modern, szakosított bolt létesült, s kiépült az üzemeltetés

szervezete. A parasztnak szabadpiaci értékesítésének csökkenése pedig egybeesett a beadási kötelezettség növelésével, a paraszti jövedelmek csökkenésével, ezért következményeiben ez is hozzájárult a parasztnak termelési kedvének hanyatlásához.

Kimutattam már, hogy az ötéves terv első éveiben a kereslet és a kínálat (valamint a kereslet és a termelés) összhangja megbomlott. A stagnáló áruforgalmat meghaladó vásárlóalap-többség — a volumenét tekintve egyre csökkenő, s az egész forgalomhoz képest mind alárendeltebb szerepet játszó — egymás-közi forgalomba áramlott, s elemi erővel tört felszínre a szabadpiaci árak emelkedésében. A mezőgazdasági termékek szabadpiaci árszínvonala 1950-ben több mint 30%-kal, 1951-ben 80%-kal, 1952-ben 10%-kal és 1953-ban 6%-kal emelkedett.¹⁵ 1950-ben a takarmányhiány miatt a takarmányárak emelkedése többszörösen meghaladta az átlagos árszínvonalemelkedést, az élőállat-árak pedig alacsonyok voltak. A felszabadulástól máig is legjobb termésű évben, 1951-ben általánossá vált a szabadpiaci árak emelkedése, mindenegybes mezőgazdasági termék szabadpiaci ára emelkedett, de főképp azoké a termékeké, amelyeké az előző évben nem változott vagy csak kissé nőtt, esetleg csökkent (pl. a kenyérgabona, az élőállat, egyes gyümölcs- és zöldségfélék ára), a takarmányfélék ára ellenben alig haladta meg az előző évit. 1952 elején úgy látszott, hogy az 1951. évi jó mezőgazdasági termés, valamint az 1951. dec. 1-i határozat hatására megszakad a szabadpiaci árak növekedésének folyamata, s az áremelkedést csökkenés váltja fel. De az 1952. évi ritka rossz termés miatt ez nem valósulhatott meg. Csak az élőállat-árak csökkentek. A rossz termés hatására, aki tehetett, túladdott állatállományának egy részén. Ellenben 25%-kal emelkedett a búza, még nagyobb arányban a burgonya, a bab, a borsó, a lencse, a sárgarépa, a paradicsom, a zöldpaprika, az alma, a körte és a szőlő ára. Ezeknek a termékeknek gyenge termése azonnal éreztette hatását az élelmiszerellátásban.

Az 1953. évi lényegesen jobb termés, a kínálat növekedése ellenére¹⁶ a szabadpiaci árszínvonal s a szabadpiacon értékesített árak legtöbbszörének ára — noha a korábbinál kisebb arányban — tovább emelkedett. Egyrészt az 1952. évi rossz kenyérgabona- és takarmánytermés árnövelő hatása igazában 1953 ta-

¹⁵ A mezőgazdasági termékek szabadpiaci árának az ötéves terv időszakában végbement változását a 2. sz. melléklet mutatja.

¹⁶ Budapest és a megfigyelt vidéki városok piaci felhozatala mintegy 48%-kal nőtt.

vaszán érvényesült, másrészt az év második felében a parasztok termelési kedvének megélénkülése abban is kifejeződött, hogy az állatállomány felfrissítésére és növelésére törekedtek, s ez fokozta az élőállatok keresletét. Így 1953-ban elsősorban a kenyér- és a takarmánygabona-, valamint az élőállat-árak emelkedése volt a jellemző.

A szabadpiaci árszínvonal csak 1954-ben kezdett süllyedni, amikor a szervezett kereskedelmi ellátás már fokozatosan javult, s a szabadpiaci kínálat is nőtt. 1954-ben a szabadpiaci forgalom mintegy 13%-kal nőtt, s az árszínvonal 3%-kal csökkent. 1955-ben a szabadpiaci értékesítés volumene és az árszínvonal egyaránt lényegében az előző évi szinten alakult ki, illetve a forgalom némileg tovább nőtt, az árszínvonal pedig valamelyest tovább csökkent.¹⁷ Elsősorban a kenyérgabona- és főképp a takarmány- és az élőállat-árak emelkedése okozta, hogy nem következett be a szabadpiaci árszínvonal számottevő süllyedése 1955-ben.

Bár a magánkiskereskedők és a magánkisiparosok áruinak árszínvonaláról nincsenek adataink, a közvetlen tapasztalatokból tudjuk, hogy itt is általában az áremelkedés tendenciája érvényesült a korábban vázolt keresleti és kínálati viszonyok miatt.

Az ötéves terv első éveiben az egymásközi áruforgalom árszínvonal-változásának tervszerű befolyásolása mindinkább gyengült, a szabadpiaci árak ösztönös emelkedése egyre feltűnőbben került szembe az elérni kívánt céllal, a szabadpiaci árszínvonal stabilizálásával. (L. 301. o. táblázatát.)

A szabadpiaci árszínvonal egyre inkább elszakadt a szervezett kereskedelem árszínvonalától. 1952-ben az 1951. évi ug-rásszerű eltávolodás után összébcsukódott az olló, de ez egyoldalúan csak a kiskereskedelmi árszínvonal emelkedéséből következett, s az 1952. évi rossz termés miatt a szabadpiaci árszínvonalat nemcsak letörni, de még tartani sem sikerült. A szabadpiaci árak 1953-ban is tovább emelkedtek, amikor pedig a szervezett kereskedelemben rátértünk a fogyasztói árak csökkentésére. A kiskereskedelmi és szabadpiaci árak közti távolság növekedését megállítani csak 1954-ben, a kiskereskedelmi forgalom növekedése és az áruellátás javítása idején lehetett. Használóképpen alakult a kiskereskedelmi és a szabadpiaci árak viszonya a különféle termékfajták vonatkozásában is.

¹⁷ 1955-ben Budapest és a megfigyelt vidéki városok piaci felhozatala 2%-kal nőtt, s az árszínvonal mintegy 0,5%-kal csökkent.

A kiskereskedelmi és a szabadpiaci árszínvonal változása

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954
	1950. %-ában				
1. Kiskereskedelmi árszínvonal	100	121,6	174,5	171,5	166,4
2. Mezőgazdasági termékek szabadpiaci árszínvonala	100	182,1	211,5	232,6	226,1 ¹⁸
2. az 1. százalékában	100	149,8	121,2	135,6	135,9

A két árszínvonal elszakadásának gyökere elsősorban a szervezett piaci áruellátás nem kielégítő voltában rejlett. Különösen az öt éves terv első éveiben, de később is a szervezett piaci élelmiszerkínálat a kereslethez képest kevés volt, élelmiszer-tartalékaink sem voltak. Emiatt a szervezett kereskedelem árukínálata nem lehetett rugalmas. Általában nem tudta ellensúlyozni a mezőgazdasági termékek szabadpiaci kínálatának az éven belüli időleges ingadozásait, s nem tudta az 1952. és 1953. évi szabadpiaci áruforgalom csökkenését pótolva a kínálatot annyira növelni, hogy az az élelmiszerkeresletet fedezte volna. De volt némi szerepe a mezőgazdasági termékek szabadpiaci ár-emelkedésében az iparcikk-kínálat és az iparcikk-árak alakulásának is. Ez 1951-ben mutatkozott meg. Noha a mezőgazdasági termelés jelentősen nőtt, a paraszti áruértékesítés mintegy 6%-kal csökkent, ami az 1951. évi ipari áruellátás által fokozott iparcikk hiányra vezethető vissza. Az állami felvásárlás kisebb-nagyobb fokú, de állandó erőltetése is a szabadpiaci ár-emelkedés irányában hatott. A felvásárlók önmagukra licitálva növelték a keresletet és az árakat, ezért több mezőgazdasági termék, főképp a zöldség- és a gyümölcsfélék felvásárlási ára nemegyszer nagyobb arányban nőtt, mint a szabadpiaci ár.¹⁹

¹⁸ A KSH későbbi számítása szerint az egyénileg dolgozó parasztok szabadpiaci értékesítésének árszínvonala 1950-hez képest mintegy 146%-kal, 1951-ben csaknem 100, 1952-ben 8,5, 1953-ban 17%-kal nőtt és 1954-ben 5%-kal csökkent. Ezek az adatok nagyobbak az itt közölt egész szabadpiaci árszínvonalra vonatkozó adatoknál, de a változás görbéje mindkét számítás szerint kb. azonos. E későbbi számítás adataiból feltételezhető, hogy az egész szabadpiac árszínvonalának változása, s a kiskereskedelmi és a szabadpiaci árak különbsége is nagyobb volt az itt kimutatott-nál. Ez azonban a következtetések szempontjából mitsem változtat a lényegen.

¹⁹ Lásd a 3. sz. mellékletben.

Az állam piacszabályozó szerepének sikeres érvényesítése a szabadpiacon nem egyszerűen ez utóbbinak viszonylagos súlyán múlik. Ha a szabadpiaci áruforgalomba kerülő termékek együttes kereslete, valamint szervezett és szabadpiaci együttes kínálata a tudatos irányítás szerint alakul, akkor a szabadpiac kisebb vagy nagyobb részesedése esetén egyaránt biztosítható a szabadpiaci árak stabilitása vagy tervszerű csökkenése. De ha különböző okok következtében az együttes kereslet meghaladja az együttes kínálatot, a szabadpiaci árszínvonal emelkedése elkerülhetetlen. Ez történt ötéves tervünk időszakában, amikor is az egymásközi forgalom árszínvonala 1954-ig nagymértékben és megszakítás nélkül emelkedett.

Ez az áremelkedés a lakosság jövedelmének spontán újraelosztására vezetett. Az újraelosztás nagysága az egymásközi forgalom volumenének, s az árszínvonal emelkedésének nagyságától függ, ezért különösen az ötéves terv első éveiben volt nagyméretű. Csak a mezőgazdasági termékek árszínvonal-emelkedése 1950-ben 750, 1951-ben 2700, 1952-ben 400, 1953-ban 660 millió Ft többletkiadást követelt a nem-mezőgazdasági lakosságtól. Az újraelosztás elsősorban a munkásokat és az alkalmazottakat károsította, akik csak vevőkként kapcsolódtak be az egymásközi forgalomba. Mivel azonban a kisipari termékek és szolgáltatások áremelkedése is nagyarányú volt, valószínű, hogy a parasztnak a munkásoktól és az alkalmazottaktól származó — áremelkedés révén elért — többletbevétele részben a kisiparosok és kiskereskedők kezébe került. Az áremelkedés, mint láttuk, minden évben kiterjedt a parasztnak egymás közti forgalmának termékeire, ezért a jövedelem-újraelosztás ebben a viszonylatban is érvényesült. Azok a parasztnak, akik inkább mint eladók és kevésbé mint vásárlók kapcsolódtak be a szabadpiaci forgalomba, áremelési többlet-bevételhez jutottak azok rovására, akik inkább vásárlókként léptek fel. Az első években az előbbieket elsősorban a középparasztnak felső rétegéből és a kulákokból kerültek ki. Később azonban a kötelező beadás kiterjesztése és a beadási normák felemelése után e rétegek jelentős részének sem jutott szabadpiaci értékesítésre. A beadás általánosságban mérsékelte az egyes birtokkategóriák szabadpiaci értékesítésének a különbözőségét, ugyanakkor azonban az egyes birtokkategóriákon belül (s egyedi esetekben a birtokkategóriák közt) erősen differenciálta is a szabadpiaci értékesítési lehetőségeket,

s a jövedelem újraelosztása a kötelező beadással egyetemben általában élte a parasztok jövedelmének aránytalanságait.²⁰

A lakosság egymásközi forgalma 1957-ben már eddig is nőtt az előző évhez képest, s még további növekedése várható. Bár abszolút a szervezett áruellátás várható növekedése a nagyobb jelentőségű, feltehető, hogy az egymásközi forgalomnak a lakosság áruellátásában betöltött szerepe némiképp fokozódik majd. A kötelező beadás megszüntetése miatt a mezőgazdasági termékek értékesítésében nagyobb lesz a szabadpiaci értékesítés súlya. Nőtt a működő kisiparosok és kiskereskedők száma is. A kiadott kisipari engedélyek száma május végén 22 000-rel, 23%-kal, a kiskereskedői engedélyeké pedig 2000-rel volt nagyobb, mint 1956 szeptemberében.

Az ellenforradalmi támadás következményeként 1956. IV. negyedében kibontakozó, s ma már eredményesen leküzdött inflációs veszély, valamint a korai gyümölcsök és zöldségfélék gyenge termése s a megélénkülő állatforgalom folytán a mezőgazdasági termékek szabadpiaci árszínvonala néhány %-kal emelkedett. Nagyobb arányban nőtt a kisipari termékek és szolgáltatások ára. Ismét felütötte fejét a jövedelem-újraelosztás veszélye és megjelentek a spekulánsok is. Bár a szervezetlen piac árszínvonalának eddigi emelkedése még nem ronthatja nagyon a lakosság, benne a munkások és alkalmazottak tervezett reáljövedelmét, mégis fel kell rá figyelnünk. Az áremelkedés elhatalmasodása a növekvő forgalom alapján nagyobb összegű jövedelem-újraelosztásra vezetne. Már most meg kell úgy szerveznünk az áruellátást, a szervezett piacot és az állami felvásárlást, hogy a szervezetlen piacon az árak további emelkedése megelőzhető legyen.

A társadalmi csoportok jövedelmének és vásárlóalapjának változása

1955-ben 1949-hez képest a munkások és az alkalmazottak létszámának 77, az átlagbéreknek pedig 78,3%-os növekedése nyomán a pénzügyi kiadásokkal csökkentett beralap mintegy 215,1 %-kal, a munkások és az alkalmazottak összes pénzbevételei pedig több mint háromszorosra nőttek. Hasonlóképpen nagy (mintegy 153%-os) volt a parasztok bevételnövekedése is.

²⁰ Az 1952. évi szabadpiaci áremelkedésből az egész parasztság anyagi előnyt nem élvezett, mert ugyanakkor a termelői értékesítési átlagárak színvonala 10%-kal csökkent.

A bevételekkel többé-kevésbé arányosan nőtt a társadalmi csoportok vásárlóalapja is, de a vásárlóalap növekedése hozzávetőlegesen sem tükrözi a vásárolt áruk és szolgáltatások fizikai volumenének (a vásárlóképességnek) a változását.²¹

A munkások-alkalmazottak és a parasztok vásárlóalapjának és vásárlóképességének változása²²

É v	Munkások és alkalmazottak					P a r a s z t o k				
	Vásárlóalap		Fogyasztói árindex	Vásárlóképesség		Vásárlóalap		Fogyasztói árindex	Vásárlóképesség	
	összesen	egy főre		összesen	egy főre	összesen	egy főre		összesen	egy főre
1949	100.0	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—
1950	128.7	111.1	105.7	121.1	105.7	115.4	117.2	111.1	103.8	105.9
1951	160.6	125.8	127.7	125.8	98.5	143.—	144.5	124.1	115.2	116.4
1952	237.9	169.6	179.1	132.8	94.6	142.—	145.9	172.5	82.3	84.6
1953	266.9	176.9	178.3	149.7	99.2	167.3	176.6	172.—	97.3	102.7
1954	304.5	203.9	169.6	119.5	120.2	187.1	194.4	166.6	112.3	116.7
1955	317.6	212.9	168.2	188.8	126.5	233.1	239.3	166.7	139.9	143.6
1952 = 100										
1953	112.2	104.3	99.5	112.7	104.9	117.8	121.—	99.7	118.1	124.7
1954	127.9	120.2	94.7	135.2	127.2	131.7	133.2	96.6	136.3	141.6
1955	133.4	125.6	93.9	142.2	133.8	164.1	164.—	96.6	169.8	174.3

A munkások, az alkalmazottak és a parasztok vásárlóalapjának és vásárlóképességének egymáshoz való viszonya tekintetében egyaránt különbözik egymástól az ötéves terv első és második felének időszaka. Az első években a vásárlóképesség

²¹ A vásárlóalap fogalmát — mivel a szolgáltatások és az áruvásárlási kiadások az ötéves terv időszakára nem választhatók szét — ebben a fejezetben az áruk és szolgáltatások együtt számított összegére használom.

²² A KSH „A lakosság fogyasztása és a reáljövedelem alakulása 1955-ben...” című kiadvány adataiból számítva. (1956. aug. 1.) A parasztok fogyasztói árindexe a KSH „Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949—55-ben” című kiadványából van átvéve. Ez a később készített árindex kiszűri a parasztok egymásközi forgalmának az árváltozásait, szemben a reáljövedelem számításakor alkalmazott árindexszel, amely ezeket is tartalmazza. A két árindex között minden évben van kisebb különbség, de lényegesen tekinthető csak 1951-ben, amikor a reáljövedelem számításokban alkalmazott árindex 1949-hez képest 42,7%-os emelkedést mutat, ellentétben az itt közölt 24,1%-kal. Nyilvánvaló, hogy a paraszti vásárlóképesség és a reáljövedelem számításakor az „Áralakulásban” közölt árindexet helyesebb alkalmazni.

növekedése elmaradt a vásárlóalap növekedésétől, 1953-tól kezdve pedig a vásárlóképesség növekedése volt nagyobb.

A munkások és az alkalmazottak vásárlóképessége minden egyes évben nőtt, de a növekedés nem tartott lépést a munkások és az alkalmazottak számának növekedésével. Ezért a vásárolt áruk és szolgáltatások egy fogyasztóra jutó volumene már 1951-ben, majd 1952-ben még inkább az 1949. évi színvonal alá süllyedt. Ennek oka, hogy a fogyasztói árszínvonal emelkedése előbb egyre inkább megközelítette, majd mindinkább túlhaladta az egy fogyasztóra jutó vásárlóalap növekedését.

A parasztek vásárlóképessége kissé másképp alakult. 1951-ben még nőtt, 1952-ben viszont nemcsak az egy fogyasztóra jutó vásárlóképesség csökkent, hanem az egész parasztságé is. Másrészt az egy fogyasztó vásárlóképessége évről évre — a csökkenés esetén is — kedvezőbb, mint az egész parasztságé, mert a paraszti népesség száma csökkent.

A parasztek vásárlóképessége és áruértékesítése mindkét évben (1951-ben is és 1952-ben is) ellentétes irányban változott. 1951-ben a kiemelkedő jó termés ellenére az áruértékesítés volumene mintegy 5%-kal csökkent. De a parasztek vásárlóképessége mégis nőtt, mert a parasztek értékesítési árszínvonalának 52,5%-os emelkedésével szemben fogyasztói árszínvonaluk lényegesen kisebb mértékben, csak mintegy 11,7%-kal emelkedett. A parasztek áruértékesítésének a csökkenése ugyan 320 millió Ft-tal csökkentette bevételüket, vásárlóalapjuk mégis nőtt, mert a mezőgazdasági termékek áremelkedése révén 3 md Ft többletbevételt érték el. S nőtt vásárlóképességük is, mert a fogyasztói árszínvonal emelkedése a többletbevételből csak kereken 1 md Ft-ot kötött le.

1952-ben a kötelező beadás kiterjesztése s a kötelezettségek növelése egyfelől mesterségesen fokozta a paraszti árutermelést, másfelől csökkentette az áruértékesítési átlagárakat. Az áruértékesítés 7,3%-os növekedése több mint 900 millió Ft-tal növelte, az átlagárak 10,2%-os csökkenése pedig 1 md Ft-tal csökkentette a bevételüket. Bár az értékesítési árszínvonal csökkenésének a hatását többé-kevésbé ellensúlyozta az áruértékesítés növekedése, a vásárlóképesség mégis erősen csökkent, mert a fogyasztói árszínvonal ugyanakkor mintegy 39%-kal nőtt.

Az 1953 júniusa utáni gazdaságpolitikai intézkedések hatására már 1953-ban növekedni kezdett a munkásoknak, az alkalmazottnak és a parasztnak az év első felében még csökkenő vásárlóképessége. Nőtt a munkások és az alkalmazottak bevétele, csökkent az államkölcson-befizetés és a fogyasztói árak

színvonala is. De a béremelés hatása fokozottabban, az államkölsönjegyzése úgyszólván teljesen csak 1954-ben mutatkozott. A fogyasztói árszínvonal 1953 második félévi csökkenése lényegében csak ellensúlyozta az első félévi áremelkedést. A munkások és az alkalmazottak egy fogyasztóra jutó vásárlóképesége 1953-ban kevésbé nőtt, mint a parasztoké. 1954-ben azonban a pénzügyi kiadások levonása után maradó nettó beralap összege több mint 4,2 md Ft-tal, a foglalkoztatottak létszáma pedig 1,3%-kal nőtt.²³ S hozzá most még a fogyasztói árszínvonal csökkenése is számottevő, mintegy 5%-os volt. A munkások és az alkalmazottak vásárlóképeségének 1954. évi növekedése valamennyi többi évhez viszonyítva kiemelkedő. Az egy munkás-fogyasztó vásárlóképeségének 21%-os növekedése most nagyobb volt a parasztok vásárlóképeségének növekedésénél, s — bár sokkal kisebb arányban — a növekedés 1955-ben is folytatódott.

Az 1953 június utáni gazdaságpolitikai intézkedések a parasztokat sok oldalról érintették. Csökkent a beadási és az adófizetési kötelezettség, a beadási hátralékokat törölték, nőttek a szabadfelvásárlási és az értékesítési átlagárak, s ráadásul már 1953-ban is mérséklődött valamelyest a parasztok által vásárolt áruk árszínvonala is. Az intézkedések az év közepén, még az értékesítési főidény előtt hatályba léptek, ezért a parasztok vásárlóképesége már 1953-ban kiemelkedően növekedett. A termelés számottevő növekedése ellenére a paraszti áruértékesítés 13%-kal csökkent. De az áruértékesítési árszínvonal 11%-os emelkedése s az adó 40%-kal, mintegy 900 millió Ft-tal való csökkenése miatt az egy fogyasztóra számított paraszti vásárlóképeség mégis — az 1952. évi mélyponthoz képest — 22%-kal nőtt. Az intézkedések értékesítésiár-növelő és fogyasztóiár-csökkentő hatása még fokozottabban érvényesült a következő évben, amikor az értékesítési árszínvonal 14%-kal nőtt, a fogyasztói árszínvonal pedig 3,2%-kal csökkent, 1—2%-kal nagyobb volt az áruértékesítés volumene is, ezért az adófizetés 500 milliós emelkedése ellenére 1954-ben további mintegy 15%-kal nőtt a paraszti fogyasztók vásárlóképesége. S ezt 1955-ben a legnagyobb arányú, 24,6%-os növekedés követte. Most azonban a megelőző évekkal ellentétben az értékesített árumennyiség 25%-os növekedése volt a növekedés döntő tényezője. Az értékesítési árszínvonal is emelkedett, de mivel az áruértékesítés

²³ 1953-ban a foglalkoztatottak száma 9%-kal, a nettó beralap 3,6 md Ft-tal nőtt. 1955-ben a létszám 0,7%-os csökkenésével szemben a nettó beralap növekedése 710 millió Ft.

1955. évi — felszabadulás utáni legmagasabb — színvonalra csak az állami felvásárlás kötelező kiterjesztésével volt elérhető, az 1955. évben a paraszti vásárlóképeség is részben mesterségesen felfokozott volt.

A paraszti vásárlóképeség 1953—55. évi növekedése felülmúlja a munkásokét és az alkalmazottakét annyira, hogy az egész 6 éves időszakra a parasztok egy főre számított vásárlóképeségének nagyobb növekedése vált jellemzővé, noha a vásárlóképeség átmeneti csökkenése a parasztokra nézve volt a nagyobb. 1952-től kezdve a fogyasztói árszínvonal rendszeresen csökkent, ezért mind a munkásoknál és az alkalmazottaknál, mind a parasztoknál a vásárlóképeség növekedése nagyobb volt, mint a vásárlóalapé. Az egész vizsgált időszakra azonban ez nem válhatott jellemzővé, mert az ötéves terv első felében a fogyasztói árszínvonal emelkedésének hatása sokkalta nagyobb volt, mint az 1952 utáni árszínvonal-csökkenése.

A munkások és alkalmazottak a vásárlóalapot majdnem kizárólag személyes szükségletek kielégítésére szolgáló árukra és szolgáltatásokra költik. Viszont a parasztok, elsősorban az egyénileg dolgozók ebből szerzik meg a *termelési* célokra szükséges eszközöket és szolgáltatásokat is. Az ötéves terv első éveiben 1953 közepéig a parasztok vásárlóalapjuknak mind kisebb részét fordították termelési eszközökre, 1949-ben 17,2, 1953-ban pedig 10,2%-át. Még nagyobb volt a vásárolt áruk volumenéből való részesedés csökkenése, mert a termelőeszközök árindexe nagyobb arányban nőtt, mint a fogyasztási cikkeké.²⁴ Később a részesedés aránya fokozódott, 1955-ben a termelőeszközvásárlás stagnált, s a részesedés ismét enyhén csökkent.

A parasztok termelési jellegű kiadásaiak rovására is növelték fogyasztási kiadásait, a vásárlóképeség átmeneti csökkenésekor inkább a termelőeszközök beszerzéséről mondtak le.

A vásárlóképeség, amely a naturálfogyasztáson kívül esik és átfogja a termeléshez vásárolt árukat és szolgáltatásokat is, a lakosság — különösen a parasztok — anyagi helyzetének jellemzésére nem alkalmas. Ezért a vásárlóalap és a vásárlóképeség változásának elemzése kiegészítendő a reáljövedelem és a fogyasztás változásának elemzésével, ha a vásárlóképeség vál-

²⁴ 1949-hez képest a parasztok által vásárolt fogyasztási cikkek árindexe 71,3%-kal, a termelési cikkeké pedig 80,5%-kal emelkedett. (KSH „Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949—55-ben”. Budapest, 1957. 69. o.)

tozásának az indokoltságáról s az életszínvonalra gyakorolt hatásáról is képet akarunk alkotni.

A reáljövedelem, a fogyasztás és a vásárlóképesség változása²⁵

É v	A munkások és az alkalmazottak			A parasztok		
	reáljövedelmük ²⁶		vásárlóképessége	reáljövedelmük	fogyasztása	vásárlóképessége
	egy keresőre					
1949	100.	100.	100,—	100,—	100,—	100,—
1950	101,2	105,7	105,7	101,7	112,7	105,9
1951	88,1	98,4	98,5	136,—	118,8	116,4
1952	81,9	94,5	94,6	66,—	106,6	84,6
1953	85,7	99,2	199,2	107,4	100,6	102,7
1954	161,1	120,2	120,7	109,7	111,—	116,7
1955	106,7	126,5	126,5	120,5	127,6	143,6
					+	
			1952. = 100			
1953	104,6	104,9	104,9	162,7	94,3	124,7
1954	123,4	127,9	127,2	166,2	104,3	141,6
1955	130,3	133,8	133,8	182,5	182,5	174,3

A munkások és az alkalmazottak reáljövedelmének és vásárlóképességének változásában figyelemre érdemes különbség egyetlen évben sincs, következésképp az áru-fogyasztás és a naturálfogyasztás változása csaknem azonos volt. A munkások és az alkalmazottak egy keresőre számított reáljövedelmének alakulása sokkal kedvezőtlenebb volt, mint az egy főre számított jövedelemé. A reáljövedelem átmeneti visszaesésekor az egy keresőre jutó reáljövedelem csökkenése nagyobb volt, majd az emelkedéskor is csak sokkal kevésbé nőtt az 1949. évi szint fölé, s ha az ötéves terv időszakában bekövetkezett minőségromlás hatásával is számolnánk, talán egyáltalában nem is mutatkozna emelkedés. Ebből egyértelműen bontakozik ki, hogy a munkások és az alkalmazottak reáljövedelmének növekedése csak a keresők és az eltartottak arányváltozásából származott. Meg is vol-

²⁵ A KSH adatai részben változatlanul átvéve, részben átszámítva „A lakosság fogyasztása és a reálbérek és a reáljövedelem alakulása 1955-ben...” (1951. aug. 31.). 1951-ben a parasztok reáljövedelmük és fogyasztása is kb 7 ponttal nagyobb, ha az egymásközi forgalom áremelkedésének a hatását az árindexnél nem vesszük figyelembe.

²⁶ A munkások és alkalmazottak esetében a jövedelem és a fogyasztás alakulása lényegtelennek tekinthető különbséggel fedi egymást.

tak ennek az árnyoldalai. Éveken keresztül csak azoknak a családoknak az életnívója emelkedett, amelyekben a keresők száma nőtt. Ugyanakkor a többi családnak — vagyis a családok többségének — életszínvonala többé-kevésbé az 1949. évi szint alatt stagnált. Sok családból a családfő alacsony keresete miatt a háztartás is munkavállalásra kényszerült, noha a háztartásban is szükséges volt a munkaereje.

A parasztnál minden évben számottevő a különbség, akár a reáljövedelem, akár a fogyasztás változásával hasonlítjuk össze a vásárlóképesség változását. Legszembetűnőbb a különbség mégis 1951—1953-ban: 1951-ben a jövedelem növekedése igen nagyarányú, s a legmagasabb színvonalat éri el. A jövedelem növekedésétől a vásárlóképesség növekedése erősen lemaradt, s az utóbbi növekedése 1949-hez képest a fogyasztás növekedésénél is lényegesen kisebb.

Ebből logikusan következik, hogy a jövedelemnövekedés döntően a naturális jövedelem növekedéséből származott. A megnövekedett teljes fogyasztásban az árufogyasztás részesedése 1949-hez képest csökkent, ami a parasztnál egyúttal az iparcikk-fogyasztás részarányának csökkenését is jelenti. 1952-ben erősen csökkent a jövedelem, lényegesen kevésbé a vásárlóképesség és még kevésbé a fogyasztás. Vagyis egyrészt a rossz termés és a kötelező beadás megnövelése miatt a paraszti termelés nagyobb hányada vált áruvá, másrészt a parasztnak igyekeztek naturális személyi fogyasztásuk mértékét az erős jövedelemcsökkenés mellett is fenntartani, készleteik és termelési szükségleteik rovására. Összes fogyasztásukban az áruk és iparcikkek részesedése tovább csökkent. 1953-ban a fogyasztás csökkenése a vásárlóképesség növekedésével párosult. A következő években a vásárlóképesség növekedése nagyobb volt mind a jövedelem, mind a fogyasztás növekedésénél. Az előző évhez képest most már nőtt az áru- és az iparcikk-fogyasztás aránya, valamint — 1955-öt kivéve — a vásárlóalaphoz a termelési kiadásokra fordított része. Az egész 6 éves időszakra pedig az jellemző, hogy a naturáljövedelmekénél nagyobb volt a pénzjövedelmek s a naturálfogyasztásénál az árufogyasztás növekedése.

Akár az egyes éveket, akár az egész időszakot tekintjük, a parasztnak jövedelme és fogyasztása sem egyformán változott. 1951-et és 1953-at kivéve, 1949-hez képest a fogyasztás színvonala mindig kedvezőbben alakult, mint a reáljövedelemé. A fogyasztás színvonala még 1952-ben — amikor a jövedelem 1949-hez képest mintegy 44%-kal csökkent — sem süllyedt az 1949.

évi szint alá, sőt valamelyest meg is haladta ezt. A parasztság elfogyasztotta termelési készletének számottevő részét, s a készletcsökkenés árán hátrította el a fogyasztás nagyarányú csökkenését.

Az 1949—55. évek időszakára a parasztek fogyasztásának a növekedése nagyobb, mint a reáljövedelméé. Ez egyúttal kifejezi, hogy a termelés fejlesztésével kapcsolatos ráfordítások növekedése — noha ebben volt némi szerepe az egyénileg dolgozók tsz-parasztokká válásának — elmaradt a jövedelem növekedésétől. Az egyénileg dolgozók jövedelemnövekedésüket csaknem teljesen, sőt egyes években részben még az elhasznált termelési eszközök pótlási alapját is, a fogyasztás növelésére, illetve fenntartására kötötték le.

Az ötéves terv időszakában a munkások és az alkalmazottak jövedelmének, valamint a parasztek jövedelmének és fogyasztásának az évenkénti egymáshoz viszonyított alakulása igen változatos. 1949-hez viszonyítva a munkások és az alkalmazottak jövedelme az 1950., 1952. és 1954. években kedvezőbben alakult, mint a paraszteké. A munkások és az alkalmazottak jövedelme 3 éven át, a paraszteké pedig csak 1952-ben volt az 1949. évi szint alatt, de akkor hihetetlenül alacsony színvonalra süllyedt. A munkások és az alkalmazottak jövedelme csak 1954-ben alakult kedvezőbben a parasztek fogyasztásánál. 1955-ben a jó termés hatására csökkent a munkások és alkalmazottak javára mutató 1954. évi jövedelemkülönbség, a fogyasztás különbsége pedig megsemmisült. A parasztek reáljövedelme, illetve fogyasztása (1949—1955 átlagában egy főre számítva) az adatok szerint a munkások és az alkalmazottak reáljövedelmének 88, illetve 84,5%-át tette ki. A különbségből azonban csak arra lehet következtetni több-kevesebb bizonyossággal, hogy a munkások és alkalmazottak kulturális színvonala magasabb, kommunális kiadásai nagyobbak, az elsőrendű létszükségleti anyagi javak fogyasztása azonban feltételezhetően nem nagyobb. A parasztek reáljövedelme és fogyasztása termelésük alakulásához képest általában kedvezőbb volt, mint a munkások és az alkalmazottak reáljövedelmének a munkatermelékenység alakulásához viszonyított növekedése. A munkások és alkalmazottak csoportjában egy kereső hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez 1955-ben kb. 25%-kal volt nagyobb, mint 1949-ben. Az egy keresőre jutó reáljövedelem pedig — a termékek minőségromlásának a hatásával is számolva — lényegében az 1949. évi színvonalon állt. A parasztek reáljövedelme viszont 1950-et és 1952-t

kivéve minden évben és a 6 éves időszakban is kedvezőbben alakult, mint termelésük.

A legutóbbi években a tsz-parasztok jövedelmének növekedése nagyobb volt, mint az egész parasztságé.

A parasztok reáljövedelmének növekedése²⁷

É. V.	A tsz.	Az egyénileg dolgozó	Tsz. parasztok jövedelme az egyénileg dolgozók jöved. %-ában
	parasztok reáljövedelme		
1951	100, —	100, —	55,1
1952	55,5	45,3	67,5
1953	116,5	80,7	79,4
1954	136,3	82,6	90,8
1955	162,5	95,9	93,3

Az összehasonlításakor persze számolni kell azzal is, hogy a tsz-ekbe viszonylag nagyobb arányban léptek be azok, akiknek a gazdálkodási feltételei rosszabbak, jövedelmük alacsonyabb volt, mint az egyénileg dolgozók átlagáé. Másrészt a fogyasztás színvonalában feltételezhetően kisebb a különbség, ugyanis az egyénileg dolgozók személyes jövedelmét terhelik a gazdaság fejlesztésével kapcsolatos kiadások is. A szervezeti és a gazdasági megerősödés különböző fokain álló termelőszövetkezetek tagjai jövedelmének az egyénileg dolgozók átlagos jövedelmével való összehasonlításából arra az eredményre jutottam, hogy 1955-ben a termelőszövetkezeti parasztcsaládok 34,4%-ának nagyobb, 35,9%-ának kisebb volt a jövedelme, mint az egyénileg dolgozóké, 29,7%-áé pedig elérte vagy jelentősen megközelítette az egyénileg dolgozók jövedelmének átlagát.

A kisiparosok és a kiskereskedők vásárlóalapjának és vásárlóképessegének alakulása többé-kevésbé létszámváltozásukat követte. 1953-ig a vásárlóalap, amely ezekben az években hozzávetőleg a vásárlóképesseg változásáról is képet ad, erősen csökkent, majd utána — főképp a kisiparosok létszámnövekedésének hatására — 1952-höz képest 109%-kal, egy főre számítva 44,7%-kal nőtt. A lakosság e csoportja az ötéves terv egész időszakában szocializmust építő társadalmunk legjobban kereső csoportja volt. Átlagkeresetük elérte, sok esetben meg is haladta a legjobb szakmunkásokét.

²⁷ KSH „A lakosság fogyasztása és a reálbérek reáljövedelmek 1955-ben...”

A lakosság egyéb csoportja létszámának és jövedelmének reszaránya²⁸

É V	Részesezés %-a		A jöv.-ből való részesezés a néps-ségből való részesedes %-ában
	a néps-ségből	a lakosság jövedelméből	
1949	8,6	11,7	136,
1950	6,4	10,-	156,
1951	4,8	6,6	138,
1952	4,1	5,2	127,
1953	3,8	4,7	124,
1954	4,7	6,1	121,—
1955	5,3	6,4	130,-

A jövedelemből való részesedésük aránya évről évre nagyobb volt, mint a népességből való részesedésük, ami az átlagosnál nagyobb jövedelemről tanúskodik. A különbség ugyan mérséklődött, jövedelmük átmeneti csökkenése nagyobb volt, mint az egész lakosságé. De ez feltehetően a több munkást foglalkoztatók kieséséből származott. S a különbség 1952-ben is meglehetősen nagy, amikor pedig viszonylag a legkisebb volt; s utána még nőtt is, mintegy jelezvén, hogy az egyéb lakosság jövedelmének növekedése felülmúlta az átlagos növekedést.

*

Végül is megállapítható, hogy az áruforgalom csökkenése, majd növekedése egyaránt tükröződött valamennyi társadalmi csoport vásárlóképességének és jövedelmének alakulásában. Az áruforgalom növekedése és az áruellátás javítása gyors és számottevő eredményt hozott valamennyi társadalmi csoport anyagi és kulturális életében. A munkásoknak és az alkalmazottaknak azonban csak az egy főre jutó jövedelme nőtt az 1949. évi színvonal fölé, az egy keresőre jutó jövedelme pedig 1955-ben lényegében még mindig csak az 1949. évi színvonalat érte el.

²⁸ KSH: „A lakosság fogyasztása és a reálbérek, reáljövedelmek 1955-ben...”

Az áruellátás és a lakosság megtakarításai, a készpénztartalék változása

A lakosság sok fontos fogyasztási cikket, a parasztság bizonyos termelőeszközöket, élőállatokat — a magas ár miatt — csak előzetes takarékoskodás, takarékbetét vagy készpénztartalék gyűjtése után tud beszerezni. Ha nő a jövedelem, akkor nemcsak a napi szükségletek jobb kielégítésére telik, hanem több jut nagyobb értékű fogyasztási javak és egyéb áruk beszerzésére is. Így a jövedelemviszonyok változása közvetlenül hat a lakosság megtakarításainak változására.

Ot éves tervünk időszakában a lakosság betétállománya a következőképpen alakult: 1950-ben enyhén nőtt, 1951-ben csökkent, s 1952-ben 1949-hez képest mindössze 31⁰/₀-kal volt nagyobb, mint 1949-ben. Ugyanezen években a munkások és az alkalmazottak, valamint a parasztok fogyasztási árszínvonala egyaránt 78⁰/₀-kal emelkedett, ezért változatlan vásárlóerejű forintban számítva, mintegy 25—30⁰/₀-ra becsülhető a betétállomány csökkenése. 1952 után nőtt a pénz vásárlóereje, s közben évről évre nőtt a betétállomány is; 1955-ben — 1952-höz viszonyítva — 103⁰/₀-kal, a Ft vásárlóerejének változatlanságát feltételezve pedig 110—120⁰/₀-kal. Ez 1949-hez képest 55—60⁰/₀-os növekedés.

Meg kell különböztetnünk a lakosság készpénztartalékának két összetevőjét: a napi kiadások tartalékát és a tulajdonképpeni készpénztartalékot.²⁹ Az utóbbi — éppúgy, mint a takarékbetét, csak potenciálisan vásárlóalap. A lakosság egész készpénztartalékának változásáról a forgalomban lévő pénzmennyiség változása tájékoztat.³⁰ A forgalomban lévő pénzmennyiség 1949 után alig nőtt valamelyest, 1952-ben még csökkent is. A lakosság tulajdonképpeni készpénztartaléka 1951-ben és 1952-ben mintegy 500 millió Ft-tal csökkent. 1952 után miként a lakosság takarékbetét-állománya, úgy a forgalomban lévő pénzmennyiség is gyors növekedésnek indult, s az 1955. évi átlag 69⁰/₀-kal volt nagyobb az 1952. évinél.

²⁹ Felöleli a céltartalékokat, benne a lakosság egymásközi forgalmának a tartalékát (nagyértékű áruk, termelőeszközök, lakóház, föld vásárlásának tartalékát), valamint a lakosság kezében felgyűlt, a forgalom szükségletét meghaladó készpénztartalékokat.

³⁰ A forgalomban lévő pénzmennyiség 6—7⁰/₀ kivételével a lakosság kezében van.

1952 után valamennyi társadalmi csoport készpénztartása nagy arányban nőtt. Elsősorban a munkások, az alkalmazottak és a parasztok készpénztartásának növekedése a fontos, hiszen a lakosság készpénztartásából mintegy 23% jut a munkásokra és az alkalmazottakra, 64% a parasztokra s mindössze 13% a lakosság „egyéb” csoportjára.

A forgalomban lévő pénzmennyiség, s a társadalmi csoportok készpénztartásának növekedése természetes következménye az áru és a fizetési forgalom 1953 utáni változásának. A lakosság nemzeti jövedelemből való részesedése és még inkább az áru-fogyasztás megnőtt. A nagyobb árutömeg forgalmának a közvetítéséhez nagyobb összegű átlagos készpénztartás szükséges. A társadalmi csoportok reáljövedelmének a növekedésével együtt fokozódott a tartós fogyasztási cikkek és általában a csak nagyobb összegből beszerezhető áruk kereslete és forgalma s a megvásárlásukra előzetesen gyűjtött céltartalékok összege. A forgalomban lévő pénzmennyiségnek és a forgalom pénzzükségletének a növekedésére különös erővel hatott a lakosság, benne a parasztok egymásközi forgalmának az abszolút és az összes áru- és fizetési forgalomhoz viszonyított bővülése. A parasztok egymásközi forgalmában ugyanis általában nagyobb összegből megvásárolható áruk szerepelnek. A vevők előzetesen gyűjtött tartalékból vásárolnak, az eladók viszont bevételüket kisebb részletekben fokozatosan költik el. De a készpénztartás növekedéséhez hozzájárultak az áruellátás korábban vázolt hiányosságai is. Az 1953 II. és 1954 I. félévi árukinálat mennyiségi elégtelensége, később a lakosság keresletének nem teljesen megfelelő választék miatt a bevételek kisebb része megrekedt a lakosság kezében, készpénztartalékká vált. Így részben kényszertakarékossági okokból, részben tudatos tezaurálás folytán is a lakoságnál az áru- és a fizetési forgalom szükségletét meghaladó, úgynevezett fölös készpénztartalék is elkeletkezett. Az MNB munkatársainak számításai szerint 1955 júniusában a lakosság készpénztartása mintegy 950 millió forinttal volt nagyobb, mint az áru- és a fizetési forgalom készpénztartalék-szükséglete. S az ősz folyamán ez az összeg még 2—300 millió forinttal nőtt. A fölös készpénztartalékok elsősorban a parasztoknál gyűltek fel, mert a munkások és az alkalmazottak, valamint a lakosság „egyéb” csoportja megtakarított pénzüket inkább a takarékbán tartják, s az áruhiány miatti kényszertakarékosság is elsősorban a betétállományt növelte. Az említett összegből mintegy 900 millió a parasztokra jutott. S ha ezeknek az adatoknak a pontossága — a számítások bizonytalansága miatt — vitatható is, a fölös

készpénztartalékok képződésének ténye, s különösen a parasztnaknál felgyűlt összegének viszonylagos nagysága nem kétséges.

A fölös készpénztartalék döntően abban az időszakban — 1953 és 1954 júniusa között — keletkezett, amikor az áruellátás sem mennyiségileg, sem választék szerint nem volt kielégítő. A parasztnak fölös készpénztartaléka azonban később is nőtt, mert az áruellátás általános javulása, s az árukinálat mennyiségi hiányának megszűntetése után sem sikerült biztosítani a paraszti árukereslet és az árukinálat választéka közötti összhangot. Eleget hivatkozni az áruellátás már ismertett tényeire. 1953 II. felében és 1954-ben a parasztnak termelőeszköz-keresletét nem tudták kielégíteni; 1955-ben viszont a termelőeszköz-kereslet ismét megszappant, s a mezőgazdasági kisgépek, szesárúk stb. eladási forgalma különösen az év második felében csökkent, noha ezekből az árúkból bőven voltak készletek. A parasztnak összes termelési kiadásai egy főre számítva 1953-ban 2%-kal, 1954-ben 29 s 1955-ben megint csak 2%-kal nőttek. Az egyénileg dolgozó parasztnak egy kh. termő- és szántóterületére jutó termelési kiadások összege 1954-ben 15—20%-kal nőtt, 1955-ben pedig az előző évihez képest lényegében változatlan maradt. Egyfelől a parasztnak láthatóan tartózkodtak a termelőeszközök vásárlásától és újabb termelési befektetésektől, másfelől az általuk leginkább keresett építőanyagokból, sok ruházati cikkből a kínálat nem volt kielégítő.

A tsz-szervezés önkéntességének sorozatos megsértése, a törvényesség betartásával kapcsolatos súlyos hibák helyenkénti, de eléggé széleskörű megismétlődése 1955-ben kedvét szegte a parasztnak, s a termelés fejlesztésében való érdekeltségük hanyatlott. A munkás-paraszt kormány sok határozata és intézkedése irányul e hibák okainak és következményeinek elhárítására, s máris megélenkült a parasztnak termelőeszköz-vásárlása, egyre fokozódik és általánosabbá válik a termelés fejlesztésére való törekvés. A kibontakozó lendületben a parasztnak termelőeszköz-keresletének teljes kielégítésével s jó minőségű árú szállításával kell a kereskedelemnek az érdeklődésre hatnia, hogy a legutóbb már csökkent, de még mindig jelentős fölös készpénztartalékok minél nagyobb része kerüljön a termelésben felhasználásra.

De a forgalom szükségletét meghaladó paraszti készpénztartalékok keletkezését nem lehet csak az áruellátás hiányosságaira visszavezetni. Hozzájárult ehhez az is, hogy a parasztnak gazdaságok jövedelmében — nem utolsó sorban a kötelező beadás jövedelmeket differenciáló hatására — szerfölött nagy

aránytalanságok jöttek létre. A parasztnak egy viszonylag kisebb része kiemelkedően nagy összegű jövedelemhez jutott, s pénzbevétele számottevő hányadát az áruellátási hiányosságoktól független egyéb okok miatt tartálékolta, illetőleg teaurálta.

A kiadások szerkezetének változása

A lakosság kiadásának szerkezetét leginkább a reáljövedelem színvonalának változása befolyásolja.

A háztartás-statisztikában megfigyelt családok kiadási szerkezetének változása³¹

Kiadáscsoportok	Munkás- és alkalmazott					P a r a s z t				
	családok kiadásainak szerkezete									
	1951	1952	1953	1954	1955	1951	1952	1953	1954	1955
1. Felfelvezés	46,4	55,7	57,1	53,6	47,8	28,—	32,2	37,4	26,3	22,9
2. Ruházat	16,3	13,8	12,4	14,1	14,5	35,3	31,4	27,—	25,9	23,8
3. Lakással kapcsolatos kiadások ³²	12,7	10,—	10,4	12,8	12,8	11,9	10,1	9,8	11,1	11,3
4. Egyéb személyi kiadások ³³	19,8	10,2	9,6	10,1	12,4	9,3	8,3	8,1	9,—	8,9
Fogyasztással kapcsolatos kiadások	88,2	89,7	19,5	89,6	87,7	83,8	82,—	82,3	72,3	66,9
5. Termeléssel kapcsolatos kiadások	4,1	4,3	3,8	5,—	4,—	10,2	10,3	12,2	20,1	19,5
6. Pénzügyi és társ. kiadás	7,7	6,—	6,7	5,4	7,5	6,—	7,7	5,5	7,6	13,6
Összesen	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—

A munkás- és alkalmazott-családok kiadásai 1954-ig nőtt az élelmiszerekre fordított, s általában a fogyasztással kapcsolatos kiadásoknak az összes kiadásokból való részesedési aránya, a ruházat s az egyéb iparcikkek és szolgáltatások, valamint a pénzügyi és a társadalmi kiadások rovására. Legjobban csökkent a ruházati kiadások részesedése. A reáljövedelem növekedésével a kiadások szerkezete pontosan ellentétes irányban változott, de a növekedésben a vegyesiparcikkek és szolgáltatások részarány-növekedése mutatkozik nagyobbak a ruházati kiadásokéval szemben.

A parasztnak kiadásainak szerkezete — a saját termelésű termékfogyasztásnak, s a termeléssel kapcsolatos kiadásoknak

³¹ A megfigyelt családok száma évről évre bővült, s összetétele — különösen 1955-ben — erősen változott, ami az adatok egyik évről a másikra való összehasonlításának a jogosságát cserbítja, de az adatok ennek ellenére jól jellemzik a megoszlási szerkezet változásának a tendenciáit.

³² Lakbér, fűtés, világítás, lakberendezési kiadások.

³³ Egészségápolás, művelődés, közl. és egyéb kiadások.

a parasztság termelési viszonyaiból adódó, természetszerűen nagyobb súlya miatt — erősen különbözik a munkásokétól és az alkalmazottakétól. De a változás tendenciáját és irányát tekintve, mint a jövedelmek tekintetében, itt is azonos a kép. Úgy tűnik, csak a termelési jellegű kiadások részarányának változása igényel külön is magyarázatot, mert az adatok szerint egyik évben sem csökkent, hanem folytonosan nőtt. Ez abból ered, hogy a termelési kiadások színvonala az 1951. évi kiemelkedő jövedelem ellenére főképp viszonylagosan, de abszolút is hallatlanul alacsony volt. Egy főre számítva mintegy 35 %-kal kisebb, mint 1949-ben. Különbözik ezért mutatkozik olyan jelentősnek a termelési kiadások részesedésének 1953 utáni növekedése is.

A társadalmi csoportok kiadásainak szerkezetében végbe ment változások tükröződnek a lakosság kiskereskedelmi forgalomban történt kiadásainak árucsoportok szerinti megoszlásában is.

A kiadások megoszlása a kereskedelmi áruforgalomban³⁴

É v	Élelmiszer	Ruházat	Vegyesipar-cikk	Iparcikk együt	Összesen
1952	56,7	25,7	17,6	43,3	100
1953	58,1	24,1	17,8	41,9	100
1954	53,2	26,9	19,9	46,8	100
1955	53,3	25,2	21,5	46,7	100
1956	50,6	26,9	22,5	49,4	100

Az összes kiadásokból az iparcikkre fordított kiadások aránya megnőtt. Az iparcikk-kiadásokból a vegyesiparcikk növekedése volt egyenletesebb és nagyobb. A vegyesiparcikkre fordított kiadások összege megszokás nélkül nőtt, s 1955-ben csaknem 70%-kal több volt, mint 1952-ben. A ruházati kiadás viszont 1953 első felében és kisebb arányban 1955-ben is csökkent. 1955-ben 35,5%-kal volt nagyobb, mint 1952-ben.

1953 második és 1954 első félévéhez hasonlóan, 1956 végén, majd utána az iparcikkre fordított kiadásokból ismét a ruházati kiadások növekedése a nagyobb. De 1953 II. és 1954 I. felében a ruházati kiadások nagyobb növekedése nyilvánvalóan abból következett, hogy korábban a reáljövedelem csökkenése a ruházati kiadásokat vetette vissza. Most pedig a pénztől való

³⁴ KSH „Statisztikai havi közlemények” adatai alapján. 1957. 3. sz. 96. o.

mielőbbi szabadulás, az áruhiánytól való félelem hatására sokkal kevésbé a szükségletek, mint inkább az árukínálat és az árukészletek összetétele, valamint az árufajták utánpótlási lehetőségei határozták meg az áruvásárlási kiadások szerkezetét. Éppen ezért a ruházati kiadások nagyobb növekedése csak átmenetinek tekinthető. A ruházati cikkek fokozottabb vásárlása után a vegyesiparcikkek keresletének nagyarányú és tartós növekedésével számolhatunk. Egyes tartós fogyasztási cikkek (bútor, háztartási kisgépek, motorkerékpár, építőanyag) kínálata a kereslethez képest a forgalomnövekedés ellenére ma is kevés. A lakosság több vegyesiparcikket vásárolna, de mivel sokszor nem kaphat, inkább ruhát vásárol. A vegyesiparcikkek kínálatának növelésére még jobban kell felkészülni, mert ezzel nemcsak a dolgozók életkörülményeinek fokozottabb javulását tudjuk elérni, de a kisárutermelők — elsősorban a parasztok — termelésének a növelését is fokozottabban mozdíthatjuk elő.

*

A legutóbbi években az áruforgalom s a dolgozók reáljövedelme rendszeresen nőtt. Leküzdöttük a reáljövedelmek stagnálásából és visszaeséséből a dolgozókra háruló anyagi hátrányokat, s végeredményben 1949-hez képest — ha nem is nagyarányú, de számottevő — javulást sikerült elérnünk a lakosság anyagi ellátásában. Bár a dolgozók életszínvonalának visszaesése, az iparfejlesztés problémáinak az életszínvonal rovására való megoldása csak időleges volt, még ma is érezzük káros gazdasági és politikai következményeit, melyeket népi demokratikus rendszerünk ellenségei a maguk javára igyekeztek — és néhány napig nem is eredménytelenül — kihasználni. Az októberi ellenforradalmi események gazdasági fejlődésünket visszavetették, kormányunk mégis határozottan az életszínvonal további emelésének útjára lépett. A munkásokat és az alkalmazottakat érintő bérintézkedéseknek, a kötelező beadás megszüntetésének hatása máris mutatkozik a lakosság életszínvonalának emelkedésében. Ezek az intézkedések azonban csak akkor válhatnak a reáljövedelem növekedésének tartós forrásává, ha a termelés és a termelékenység növelésével megteremtjük a növekvő vásárlóalap árufedezetét, s a szervezett piaci áruellátás állandó javításával biztosítjuk a fogyasztói árak szilárdságát az egész áruforgalomban.

1. sz. melléklet

A legfontosabb mezőgazdasági termékek szabadpiaci árának változása³⁵

1949. = 100

	1950	1951	1952	1953	1954	1955
1. Búza	108,1	216,2	271,1	348,7	316,4	324,3
2. Arpa	213,6	304,8	195,8	416,3	304,8	304,8
3. Kukorica	225,9	223,—	223,—	380,4	316,4	390,3
4. Bab	130,6	194,2	306,6	939,—	332,8	323,4
5. Borsó	100,—	112,5	136,9	272,2	150,9	216,6
6. Lencse	109,6	114,1	161,9	420,7	273,3	295,8
7. Vöröshagyma	125,—	137,5	150,—	187,5	187,5	281,3
8. Burgonya	310,6	369,9	604,4	810,9	534,—	879,5
9. Sárgarépa	100,—	182,3	282,2	294,—	268,1	235,2
10. Vöröshagyma	107,6	209,8	307,6	538,3	338,4	230,7
11. Paradicsom	69,2	130,7	430,6	153,8	243,—	230,7
12. Zöldpaprika	123,5	129,4	276,4	147,1	158,8	217,6
13. Alma	100,—	250,—	306,2	313,7	433,7	231,3
14. Körte	141,6	291,6	391,6	331,6	506,6	333,3
15. Szilva	164,2	385,6	399,8	171,4	456,9	481,2
16. Cseresznye	146,1	315,4	307,7	523,1	639,2	384,6
17. Szőlő	207,—	391,8	427,9	553,1	709,9	405,4
18. Bor	189,5	400,—	500,—	622,5	773,—	606,5
19. Vágómarha	87,4	129,5	160,3	160,3	188,6	215,4
20. Fejőstehén	71,7	126,5	78,4	105,4	113,5	139,4
21. Süldősertés	67,7	98,8	82,4	230,6	193,6	197,6
22. Vágóborjú	82,5	175,—	193,—	180,—	191,—	200,—
23. Hízottsertés	173,2	413,8	288,—	331,2	288,6	284,2
24. Vágójuh	107,3	192,7	260,—	260,—	270,8	270,8
25. Tyúk	103,3	306,7	273,7	365,—	300,—	321,8
26. Liba	99,8	371,9	301,9	293,4	263,3	272,2
27. Kacsa	99,1	412,5	333,—	306,1	286,5	282,1
28. Tej	108,4	230,7	269,2	269,2	276,9	276,9
29. Tojás	114,5	181,8	250,8	376,3	254,5	294,5

³⁵ KSH adatai alapján.

2. sz. melléklet

Fontosabb fogyasztási cikkek forgalmának
és évvégi készletének változása³⁶

a) = forgalom, b) = készlet

1951. = 100.

	Mértékegység	1952	1953	1954	1955
Pamutszövet	a) 1000 m ²	91,5	85,1	108,5	85,5
	b) 1000 m ²	160,1	119,4	133,—	126,2
Gyapjúsövet	a) 1000 m ²	53,5	43,6	61,2	55,9
	b) 1000 m ²	143,9	68,5	38,2	100,—
Műanyagszövet (1952 = 100)	a) 1000 m ²	—	280 —	363,2	306,2
	b) 1000 m ²	—	124,9	90,6	316,6
Férfikabát	a) 1000 db	45,5	61,5	93,4	92,4
	b) 1000 db	195,—	60,—	37,—	127,—
Férfiöltöny	a) 1000 db	56,6	54,1	88,6	76,2
	b) 1000 db	132,6	63,8	41,6	165,9
Női kabát	a) 1000 db	48,2	55,6	79,1	81,4
	b) 1000 db	168,5	45,6	22,8	114,2
Gyermekekabát	a) 1000 db	92,—	104,4	122,—	172,2
	b) 1000 db	214,5	93,7	95,8	187,5
Gyermekekuha	a) 1000 db	131,4	162,9	227,7	257,1
	b) 1000 db	245,5	178,5	217,2	468,3
Férfiing	a) 1000 db	68,7	70,2	101,8	93,6
	b) 1000 db	140,4	47,9	72,5	124,9
Kötöttáru (1955. jan. 1. áron)	a) mill. Ft.	101,1	131,6	173,3	196,6
	b) mill. Ft.	198,6	166,6	153,—	252,9
Selyemharisnya	a) 1000 pár	55,4	52,7	54,4	50,5
	b) 1000 pár	152,—	52,3	7,9	9,—
Pamutharisnya	a) 1000 pár	77,9	93,5	113,1	103,4
	b) 1000 pár	200,5	86,7	56,9	145,3
Bőr cipő	a) 1000 pár	110,8	130,3	158,4	146,3
	b) 1000 pár	393,5	284,—	351,—	757,—
Selyemszövet	a) 1000 m ²	77,7	71,1	116,6	105,5
	b) 1000 m ²	266,9	363,5	277,—	213,5
Rádió	a) 1000 db	135,9	152,5	134,6	247,4
	b) 1000 db	53,9	78,4	4,—	—
Motorkerékpár	a) db	157,4	185 —	285,—	153,1
	b) db	157,1	27,—	3,6	—
Kerékpár	a) 1000 db	74,—	70,9	96,2	113,—
	b) 1000 db	775,—	175,—	50,—	—
Varrógép	a) db	50,—	50,—	84,4	325,—
	b) db	443,2	123,1	49,8	—
Tűzhely	a) db	108,1	120,2	175,6	322,9
	b) db	324,5	30,—	43,5	—
Edény	a) tonna	90,6	107,1	141,7	212,—
	b) tonna	153,5	86,6	136,1	—
Tégla	b) mill. db	71,4	100,—	571,—	—
Cserép	b) mill. db	140,—	40,—	40,—	—
Mész	b) vg	116,4	41,8	46,4	—
Cement	b) vg	81,5	63,5	124,5	—

³⁶ A KSH adatai alapján.

3. sz. melléklet

A szabadpiaci és a szabadfelvásárlási árak növekedésének viszonya
nehány fontos mezőgazdasági termékre³⁷

Előző év = 100

		1950	1951	1952	1953	1954	1955
Búza	a)	108,1	200,—	125,4	128,6	90,7	102,5
	b)	100,—	91,4	102,4	402,6	79,9	110,4
Arpa	a)	213,6	142,7	64,2	212,6	73,2	100,—
	b)	108,4	103,3	100,9	96,1	341,9	98,2
Kukorica	a)	225,9	98,7	100,—	170,6	83,2	123,4
	b)	102,2	110,8	101,8	186,5	199,6	99,3
Bab	a)	130,6	148,7	157,6	306,3	35,4	97,2
	b)	90,3	133,7	210,9	135,7	67,2	108,—
Vöröshere mag	a)	125,—	110,—	109,1	125,—	100,—	150,—
	b)	104,2	92,1	102,9	168,7	148,2	113,3
Sárgarépa	a)	100,—	182,3	154,8	104,2	91,2	87,7
	b)	114,1	121,9	151,3	96,6	135,1	127,3
Vöröshagyma	a)	107,6	557,4	512,8	175,—	62,9	85,2
	b)	111,5	189,6	98,2	111,1	195,—	76,9
Paradicsom	a)	69,2	188,8	329,5	35,7	157,9	94,9
	b)	86,2	172,—	172,1	82,4	157,4	71,8
Zöldpaprika	a)	123,5	104,8	213,6	53,2	124,8	137,2
	b)	98,8	104,5	190,—	76,7	116,9	106,2
Alma	a)	100,—	250,—	122,5	102,2	138,2	53,3
	b)	95,7	223,8	86,—	164,3	166,5	67,1
Szilva	a)	164,2	234,8	103,7	42,8	266,—	105,3
	b)	159,5	219,4	98,6	57,2	215,6	64,2
Tyúk	a)	103,3	296,9	89,2	133,3	82,2	107,3
	b)	105,9	95,1	126,—	131,5	158,8	103,1
Liba	a)	108,4	212,9	116,6	100,—	102,9	100,—
	b)	103,2	149,6	93,3	125,9	161,5	100,2

a) = szabadpiaci ár,

b) = szabadfelvásárlási ár,

— = a szabadfelvásárlási ár alakulásában ártelhajtó szerep érvényesült,

³⁷ A KSH adatai alapján.

Ausch Sándor

A HÁBORÚ FINANSZÍROZÁSA ÉS AZ 1938—1944. ÉVI INFLÁCIÓ¹

A háborúra való felkészülés, a „győri program”

Az 1927. évi stabilizációval a korona helyébe Magyarországon a pengővaluta lépett. Az 1929—33. évi világgazdasági válság során és később annak következményeként a pengő csak külföldi értékéből vesztett. A belföldi elértéktelenedés folyamata a háborúra való felkészüléssel és a vele kapcsolatos inflációval vette kezdetét.

Az 1929—1933. évi nagy világgazdasági válság után a tőkés világtermelés, még inkább a világkereskedelem mutatószámai messze elmaradtak az 1928. évi színvonaltól, s 1937-ben mégis új válság volt kibontakozóban. 1937 második felében Magyarországon is válságjelek mutatkoztak: a fogyasztási iparágak — elsősorban a textilipar — termelése hanyatlott, az ipari beruházás, az építkezési tevékenység visszaesett. Az iparcikkek kivitele, a gyáripari részvények árfolyama csökkent.

A fináncióke által befolyásolt Horthy-kormányok feladata volt, hogy gyorsan a nagytőke segítségére siessenek. A segítség módját illetően nem volt nehéz példát találni a fasiszta Németországban, amelynek egyelőre sikerült a válságot elkerülnie azáltal, hogy a monopolitőke diktatúrája Hitler uralomra jutása után óriási ütemű fegyverkezésbe fogott, s a német gazdaságot hadi-monopolista államkapitalizmussá alakította át.

Magyarország ebben az időben már politikailag is teljesen Németországhoz csatlakozott. A németek sürgették a fegyverkezést, s nem volt nehéz céljaiknak megnyerni a mind szélsőségesebben reakciós magyar kormányokat. A Horthy-klikk bízott abban, hogy szolgálataiért a szomszéd államok testéből

* ¹ A „Közgazdasági Szemle” 1955. 10. számában megjelent cikk bővített és átdolgozott változata.

kap részeket. A magyar finánc-tőke gazdasági törekvései és a kormány háborús, revíziós politikája egybeesett, s az országot háborúba vitte.

Magyarország gyors ütemű fegyverkezésbe kezdett. Imrédy Béla a Magyar Nemzeti Bank akkori elnöke már 1937-ben megbízást adott olyan fegyverkezési program kidolgozására, amely a „gazdaság teljes foglalkoztatottságát” is biztosítaná. A programot 1937 tavaszán Győrött Darányi Kálmán miniszterelnök jelentette be.

E hírhedt „győri program”, amelynek kidolgozására Ohlin svéd közgazdászt hívták meg szakértőül, a magyar gazdaságot is hadigazdasággá kívánta átalakítani, és a nagyipar „teljes foglalkoztatottságát” fegyverkezés révén kívánta megvalósítani; a fegyverkezés költségeit részben fokozott bankjegykibocsátással, tehát inflációval, a dolgozó osztályok pótlólagos, még súlyosabb kizsákmányolásával akarta előteremteni.

A magyar kormány szakértői a fegyverkezési program kidolgozásakor a teljes foglalkoztatottságra vonatkozó, a német fasizmus által is nagyrabecsült Keynes-féle elmélet alapján állottak. A Keynes-i elmélet a válságból való kilábolás egyik eszközeként a fizetőképes keresletnek különböző, végső soron inflációs jellegű eszközökkel való emelését ajánlja a tőkés államnak.

Amint ismeretes, a válságból való kiemelkedés folyamata a pénztőke mozgásában úgy tükröződik, hogy a pangás időszakában az ipari tőke összezsugorodása következtében fokozatosan megszorodik a kölcsönadható tőke, minthogy a pénzformát öltő tőke egy részét nem lehet visszaváltoztatni a termelés anyagi elemeivé. A felszorodott pénztőke a pangásból a megélénkülésbe való átmenetkor új beruházások eszközévé válik. Keynes szerint a beruházási tevékenység fellendülésének egyik fontos feltétele a pénztőke bősége, másik feltétele pedig a pénztőkék iránti szükséglet. Ha ezek egyike vagy másika nincs meg, akkor az államnak kell pénzügyi, hitelpolitikai, vagy materiális keresletet létrehozó intézkedésekkel közbelépnie. Az tehát nem elég, ha a bankok betétállománya és likviditása a hitelnyújtást lehetővé teszi, mert arra is szükség van, hogy a hitel iránt kereslet jelentkezzen. Ha ez a magángazdaság részéről spontán nem következik be kielégítő mértékben, úgy az államra vár a feladat, hogy az infláció útján nyert tőkét „köz munkákban” gyümölcsoztesse. Keynes úgy találta, hogy az inflációval finanszírozott „köz munkák” egyik alkalmas válfaja a fegyverkezés. a gazdaság militarizálása, s azt is elismerte, hogy elmélete sok-

kal inkább alkalmazható a totális állam viszonyai közt, mint a liberális kapitalizmusban. (Keynes: A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete. 1936. IX. o. németül.)

A „győri program“ keretében megindult fegyverkezés következtében Magyarországon valóban bekövetkezett bizonyos fellendülés, amely azonban igen kevésbé hasonlított a tőkés gazdaság valódi fellendülési időszakához. A valódi virágzás időszakában a fellendülés általános, a „győri program“ pedig csak a nagy monopóliumok számára bizonyult igazán kifizetődő üzletnek, s a háború alatt, a valódi fellendüléssel ellentétben, sok nem háborús iparág termelésének hanyatlásával, a dolgozók reáljévedelmének nagyarányú csökkenésével járt együtt.

A „győri program“-ról szóló törvényben a magyar kormány arra kapott felhatalmazást, hogy öt év alatt egymilliárd pengőt ruházzon be hadi célokra. Hatalmas összeg volt ez abban az időben, hiszen az egész magyar gazdaság tőkeakkumulációja a harmincas években átlagosan évente nem haladta meg a 180 millió 1938. évi pengőt,² most pedig pusztán állami eszközökből évi 200 millió pengőt szándékoztak beruházni. A beruházandó egymilliárd pengő 60%-át közvetlenül hadi célokra, 21%-át a közlekedés háborús céloknak megfelelő fejlesztésére, 1%-át a bányászatba és a kohászatba, 7,5%-át mezőgazdasági, 10,5%-át pedig „egyéb“ célokra irányozták elő.

A kormány számolt azzal, hogy a háborús program a magyar nép többségének gyűlöletes volt és meddő kísérlet maradt volna, hogy ahhoz a dolgozók támogatását megnyerje. Ezért a katonai célokra beruházandó egymilliárd pengőből — látszatra — 600 millió pengőt „vagyonadóból“, 400 millió pengőt pedig „a tőkések terhelő“ kölcsönökből kívánt előteremteni.

A tőkéseknek ez a „megterhelése“ azonban lényegében cinikus pénzügyi manőver volt, amelyet a kormány a néptömegek ámitására használt fel. A legtöbb tőkés — éppen a legnagyobbak és a leg-„tőkeerősebb“-ek — bankhiteleket vett fel a vagyonadó és a kölcsönök fizetésére. A bankok nem a náluk elhelyezett betétekből nyújtották a hiteleket, hanem a Nemzeti Bankhoz fordultak viszontleszámitolásért. A Nemzeti Bank készségesen állt rendelkezésükre, megindult a papírpénz kibocsátás, amely hamarosan inflációra, a dolgozók reálbérének csökkenésére vezetett. Tehát a kormány pénzügyi politikája révén végül is a dolgozók fizették meg „a tőkések terhelő“ vagyonadók

² A felújításon felül.

es kölcsönök nagy részét. A kormány szakemberei ebben a kérdésben is megfogadták Keynes tanácsát, aki megállapította: „A munkások általában szembeszegülnek a névleges bér leszállítására irányuló törekvésekkel, de nem szüntetik be a munkát, amikor az általuk fogyasztott áruk árát felelemlik. Azt mondják, nem logikus álláspont ez a munkások részéről . . . amint a későbbiekben látni fogjuk, szerencsére mégis így áll a helyzet . . .” (Keynes: A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete. 223. o.)

Lássuk, milyen tényleges terheket jelentett a „vagyonadó” és a „kölcsön” a tőkések számára. A 600 millió pengős vagyonadó a következőképpen oszlott meg a kizsákmányoló osztályok egyes rétegei közt: 350 millió pengőt a részvénytársaságok, ebből körülbelül 240 millió pengőt az ipari társaságok fizettek. Ez az összeg az ipari tőke számára még akkor sem jelentett volna különösebb megterhelést, ha valóban a saját tőkéjükből fizették volna. A „győri program” keretében végzett katonai beruházások összege ugyanis — minthogy a programot a tervezett öt év helyett két év alatt bonyolították le — 1938. július 1-től 1940. december 31-ig. 902 millió pengőt, az egyéb katonai kiadásokra fordított összegek ugyanebben az időben 1,5 milliárd pengőt tettek ki. A megrendeléseket a nagy hadiipari monopóliumok kapták s ez számukra a fenyegető válság helyett hatalmas nyereségeket jelentett.

Az 1 millió pengőnél kisebb alaptőkéjű vállalatok nyeresége, 1937-et 100-nak véve, 1938-ban 86, 1939. I—III. hónapjában (egész évre vetítve) 102 volt, míg az 1 millió pengőnél nagyobb alaptőkéjű vállalatoknál a vonatkozó számok, 1937-re 100-at véve, 1938-ban 232, az összes ipari rt-oknál pedig 100, 187 és 373 (a Magyar Gazdaságkutató Intézet 1939. évi jelentése alapján.)

Ezek a — vállalatok által — nyilvánvalóan szépített adatok is mutatják, hogy 1938-ban és 1939 első felében a hadiipari konjunktúra mennyire kedvezett a nagy monopóliumoknak, ugyanakkor, amikor a kisebb vállalatok nyeresége még csökkent is.

A vagyonadó kivetésekor a fasiszta kormány a földbirtokosok érdekeit mindenáron közvetlenül is védelmezni igyekezett. Ezért a törvény kimondta, hogy a nagybirtokosok által fizetett beruházási hozzájárulás összege csak 80 millió pengő, az összes befizetett vagyonadó 12%-a, és hogy a fizetendő vagyonadó nem haladhatja meg a földbirtokvagyon 5%-át. A földbirtokosok a vagyonadót nem 20. hanem 25 negyedévi részletben is fizethették.

A befolyt több mint 600 millió pengőből fennmaradó, körülbelül 180 millió pengőt a vagyon 8 százaléka erejéig a házbirtokosoknak kellett fizetniük.

Bár, amint kimutattuk, a nagytőke a hadiipari konjunktúrán igen jól keresett, a vagyonadó befizetésére a háztulajdonosok nagy része, az ipari és más tőkések jelentős része is — a kormány eredeti terveinek megfelelően — kölcsönöket vett fel, ami az infláció kifejlődése szempontjából is döntő jelentőségű volt. Ugyanis a bankok egyéb hitelnyújtásait nem csökkentették, tehát kénytelenek voltak a Nemzeti Banktól váltóleszámitolás útján hitelt igénybe venni, s ez a kölcsönökből fizetett vagyonadó erejéig inflációs hatású volt. Végeredményben az infláció szempontjából jóformán ugyanaz lett a helyzet, mintha az állam közvetlenül a Nemzeti Banktól fedezetlen hitelt kapott volna.

A „győri program” másik részét kitevő 400 milliós nemzeti beruházási kölcsönt a bankok, az iparvállalatok, a biztosító és a társadalombiztosító intézetek, a nyugdíjpénztárak és a Postatakarékpénztár vette át. A kölcsönöknek különböző vállalatok és intézmények között való megoszlása azonban csak névleges volt, mert az iparvállalatok kölcsönjegyzésének jelentős hányadára is a bankok adtak hitelt. A biztosító társaságok és a nyugdíjalapok betéeteiből jegyezték a kölcsönök egy részét, de utóbb ezek az intézmények is felhasználták betéeteiket és hitelt vettek igénybe, a bankok viszont a hitelnyújtáshoz szükséges pénzt nemcsak a saját eszközeikből fizették ki, hanem viszontleszámitolás útján a Nemzeti Banktól szerezték meg. Végeredményben tehát a „győri program” 400 milliós kölcsönét is nagyrészt inflációs pénzkibocsátásból fedezték.

A „győri program” inflációs hatása nem is maradt el. E hatás vizsgálatakor azonban azt is mérlegelni kell, hogy 1937-ben és 38-ban a bankok takarékbetét állománya (lásd a 328. o. 1. sz. táblázat 6. sor) részben a kölcsönjegyzés- és vagyonváltás-fizetésre való felhasználás miatt, részben a gazdasági bizonytalanság hatására több mint 100 millió pengővel csökkent, és átmeneti növekedés után 1940-ben sem érte el az 1937. évi színvonalat. Ezzel szemben a bankok hiteligénybevétele nemcsak a vagyonadó és a kölcsön finanszírozása miatt nőtt meg, hanem azért is, mert az állam a „győri program” keretein kívül is vett fel kölcsönöket a bankoktól, a „győri program” kölcsöneit pedig öt év helyett két év alatt (1938 júliusában 125 millió pengőt, 1939 márciusában 150 millió pengőt és 1940 januárjában 140,5 millió pengőt) bocsátották ki. Mindezek következtében a hitelfe-

szűkség igen nagy lett, és a bankok likviditása fokozatosan csökkent, a Nemzeti Bank hitelének igénybevétele pedig mind nagyobb arányokat öltött.³

1938—39-ben az infláció kifejlődése szempontjából bizonyos jelentőségűk volt azoknak a — nagyrészt soha vissza nem fizetett — hiteleknek is, amelyeket az Ipari Munkaszervező Intézet (IMI) adott ki a fegyverkezésre termelő vállalatoknak nyersanyagbeszerzés és beruházás céljára. Az inflációt ezek a hitelek is közvetlenül táplálták, minthogy kizárólag a Nemzeti Bank eszközeiből származtak. 1938 júniusától december 31-ig az IMI a Nemzeti Banktól 24,9 millió pengő összegű hitelt kapott és adott ki a vállalatoknak. (Az 1939-re vonatkozó adatot nem sikerült megszerezni.) Az 1940. évi kihelyezések összege 141 millió pengő (Magyar Gazdaságkutató Intézet 48. sz. jelentése 36. old.) Az 1941. évi összeg 46 millió pengő, az 1942. évi összeg 91 millió pengő volt. (A Magyar Nemzeti Bank jelentése az 1941. évről.) 1943-ban az IMI 92 millió, az erdélyi IMI pedig 14 millió pengőnyi hitelt nyújtott az iparvállalatoknak.

Az infláció már a „győri program“ következtében jelentős méreteket öltött. A fejenkénti bankjegyforgalom évi átlaga 1938-ban, egy év alatt 65 százalékkal, 1937 és 1939 között, tehát két év alatt 73 százalékkal nőtt, ugyanakkor például a gyár-ipari termelés folyóáron számított értéke 1937-hez képest 1938-ban csak 3,5 százalékkal, 1939-ben 23,7 százalékkal nőtt. Hogy az infláció még ebben a szakaszban alig nyilvánult meg áremelkedésben, annak elsősorban gazdaságon kívüli okai voltak, amelyekkel később, az infláció alakulásának vizsgálatakor foglalkozunk.

A „győri program“, a gazdaság militarizálása nemcsak az inflációt indította el, és a nagyvállalatok nyereségét növelte meg ugrásszerűen, hanem visszahatott a külpolitika alakulására is. A „fellendülés“ fenntartása és fokozása a háborús és hitlerbarát külpolitika erősítését kívánta meg.

Magyarország az uralkodó osztályok akaratából Németország csatlósaként belépett a háborúba; a magyar gazdaság pedig olyan háborús gazdasággá alakult át, amelyre nemcsak a tőkés osztály gyors gazdagodása és a dolgozóknak az infláció és a

³ A budapesti bankok elsőrendű likviditása (a bank által kapott hiteleknek a bank készpénzserű eszközeihez viszonyított aránya) az 1937. évi 8,4 százalékról 1939-ben 7,9 százalékra, másodrendű likviditása (a készpénz és a váltókézfizetéseknek a kapott hitelek összegéhez viszonyított aránya) pedig 57,6 százalékról 50,1 százalékra csökkent.

	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
1. Bankjegyforgalom (dec. 31-i adat, millió pengő) Index	466,2 100	863,4 185,3	974,8 209,2	1 386,6 297,6	1 984,1 425,8	2 958,3 634,9	4 391,7 942,4	12 180,3 2 613,8
2. A bankjegyforgalom fejenként (index)	100	165,2	172,6	195,6	260,8	388,6	576,7	1 401,6
3. A Nemzeti Bank által leszámított váltók, közraktári zálogjegyek és értékpapírok (millió pengő) Ebből kincstárjegy (százalék)	450 4,2	511	585	710	1 196	2 107	3 586 64,0	11 977 93,6
4. A P. K. és a Postatakarékpénztár nem állami zsrószámláinak forgalma	27 186	31 591	37 596	47 535	65 521	91 363	106 652	
5. A P. K. kötelékébe tartozó bankoknál és a Postatakarékpénztárnál elhelyezett folyószámlabetétek (mill. pengő)	770	809	951	1 141	1 537	1 963	2 694	
6. Takarékbetétek (a bankoknál) (millió pengő)	925,9	816,6	976,8	912,3	1 081,4	1 291,0	1 561,3	
7. A gyáripari termelés bruttó értéke (folyó áron, index)	100	103,5	123,7	146,2	167,0	204,1	292,3	
8. Létfenntartási költségek (index)	101	99,5	100	114,9	138,6	150,6	217,0	218,9
Nagykereskedelmi árak (index)	98,1	95,3	100	121,9	154,0	178,5	297,2	314,2
A \$ zugforgalmi árfolyama ⁴ (pengőben)		5,4		9,47	13,20	11,15	33,13	44,20
A törtarany zugforgalmi árfolyama (kg) ⁵		4 400	5 770	6 170	12 490	14 650	50 250	67 800
A pengőbankjegy zürichi jegyzése (100 pengő = Svf.) ⁶		69,9	51,7	72,0	48,9	39,6	16,1	12,9
9. Az ipari munkások reálbére (index) ⁷		100	105,7	91,3	83,9	90,50	82,3	
10. Iparvállalatok és bányászati rt-ok nyeresége (folyóáron, 1000 pengőben)		359 373	443 548	730 166	1 313 730	1 396 000	2 085 200	
Index		100	123	203	366	389	580	
1938. évi pengőben (index)		100	118	159	227	208	186	

⁴ 1938. januári adat, 1944. I–IX. havi, a többi évi átlagadat.

⁵ 1938. novemberi adat, 1944. I–IX. havi, a többi évi átlagadat.

⁶ Évi átlagadatok.

⁷ 1940-től a nemzeti jövedelem volumenének és folyóárakon számított értékének összevetésével számított árindex-szel. (L.: 348. o. 26. sz. jegyzetét.)

háborús rendszabályok révén való pótlólagos kizsákmányolása, hanem a magyar munkások és parasztok kenyerének a német fasiszták által való elrablása is jellemző volt.

A háború finanszírozásának módszere

Magyarországon a második világháború folyamán az inflációs papírpénz kibocsátása volt a háború pénzügyi ellátásának legfőbb eszköze. A kormány 1938-ban, a „győri program” finanszírozásakor még legalább formálisan igyekezett a kiadások egy részét külön adóbevételekkel fedezni, a háborúba való belépés után azonban tartózkodott attól, hogy a tőkések növekvő nyereségét bármilyen további adóbevétellel nyirbálja meg. Ezt a vitathatatlan ténytet a vezető körök szemérmetlen módon igyekeztek tagadni. Fabinyi Tihamér ny. pénzügyminiszter „hála-telt szívvvel a Gondviselés iránt” jelentette ki, hogy „a jelen háborúban nálunk olyan kölcsön, amely tisztán pénzsziporítással járna, nem vétetett igénybe”. („A háború pénzügyi ellátása” című cikk a „Mai magyar honvédelmi igazgatás” című kötetben 552. o.). A tőkéseket terhelő egyenes adóbevételek reálértéke 1938—1944-ig egyáltalában nem, csak folyóárazakon számítva nőttek, s a folyóárazakon számított 21,5 milliárd pengős hadikiadásokból a kormány több mint 10 milliárd pengőt inflációs kölcsönök útján fedezett. A magyar háborús gazdálkodás legfőbb jellemvonása az volt, hogy a háború költségeit a reáljövedelmek infláció okozta csökkenése és a gyorsan növekvő fogyasztási adók útján csaknem kizárólag a dolgozó osztályok viselték.

A papírpénz-kibocsátás elsősorban rövidlejáratú hitelek felvétele útján történt. Ennek technikája az volt, hogy a kormány rövidlejáratú „kincstárjegyeket” vagy más elnevezésű állami váltókat helyezett el a Pénz- és Tőkepiac Szabályozására Alakult Intézetten keresztül a nagybankoknál, amelyek azonban az állami váltókat nem a náluk elhelyezett betétekből vették át, hanem teljes összegüket a Nemzeti Banknál viszontleszámítottatták. A kincstárjegyek elhelyezése a Nemzeti Banknak pusztán formális megkerülését, a pénzkibocsátás látszólag váltóval való biztosítását jelentette, és csak arra volt jó, hogy a kincstárjegyeknek a Nemzeti Bank viszontleszámítolási kamatlábánál nagyobb kamatlába révén a nagybankok nyereségét növelje.

Mint említettük, a „győri programot” gyorsított ütemben, öt év helyett két év alatt valószínűtített meg. A kormány azonban nemcsak a tőkéseknek adott lehetőséget bankkölcsönök felvételére, hogy azok a „győri program” adóit és kölcsöneit kifizethes-

sék, hanem 1939 nyarán — a fokozódó hadikiadások fedezésére — az inflációs hiteleknek állami váltók ellenében való közvetlen felvételét is megkezdte.

A háború folyamán egyre inkább közvetlenül a bankóprás vált ezeknek a hiteleknek a forrásává. A háború finanszírozásának ez a megoldása azonban azzal járt, hogy az egy főre számított bankjegyforgalom 1939 és 1944 között (a területi változás figyelembevételével) 14-szeresre nőtt: az infláció gyorsan ki-fejlődött.

A háború népellenes pénzügyi politika útján való finanszírozásának magyarországi módszerében kifejeződött a magyar tőkés gazdaság elmaradottsága, a magyar monopólkapitalizmus viszonylagos fejletlensége és Magyarország függő helyzete is. Érdekes ebből a szempontból a magyar háborús gazdaság és a vezető fasiszta állam, Németország háborús pénzügyi politikájának összehasonlítása.

Németország a háború költségeinek csaknem egynegyedét idegen államok kirablásával fedezte. (N. N. Ljubimov. A külföldi államok pénzügyi rendszere. 1947. 164. o. Oroszul.) Magyarországon pedig ellenkezőleg: az összes háborús kiadások ugyancsak egynegyedét tették ki a Németországnak ellenszolgáltatás nélkül teljesített szállítások és szolgáltatások.

A háború finanszírozása Németországban is gyorsan kifejlődő inflációt okozott; a németországi bankjegyforgalom 1938—1945-ig nyolcszorosára nőtt. (R. Stucken: Deutsche Geld- und Kreditpolitik. Tübingen. 1953. 174—175. o. Németül.)

Németországban azonban a monopólkapitalizmusnak a magyarországinál sokkal „következetesebb“ diktatúrája valósult meg, ami lehetővé tette, hogy ott a „visszatartott“ inflációt sokkal következetesebben valósítsák meg, mint Magyarországon. Ügyszólván minden közszükségleti cikkekre jegyrendszer volt, a hivatalos áraknak a dolgozók által való túlfizetését halálbüntetéssel is sújtották, tehát a dolgozók és kisebb tőkések kezén lévő pénz egy része elkölthetetlenné vált és kikerült a forgalomból.

A monopóliumok az állam hatalmi eszközeit is felhasználva kisajátították a kis- és középtőkések vagyonát. Németországban a háború folyamán a kis- és középvállalatok ezreit likvidálták és a tőke példátlan mértékű centralizációja ment végbe.

Az állam által kibocsátott hatalmas papírpénztömegnek csak egy része maradt a forgalomban: a hadiipari megrendelésekkel nem foglalkoztatott kisebb ipari vállalatok forgótőkéjét és amortizációs alapját az úgynevezett „üzemi beruházási számlán“ az

állam vette igénybe, a kereskedelmi vállalatok áruhiány miatt szabaddá vált tőkéit az úgynevezett „árubeszerzési számlára“, a munkabérek egy részét az úgynevezett „vastakarék-számlára“ kellett befizetni. Ezeket az összegeket a monopóliumok állama a bankoknál elhelyezett állampapírok révén vette igénybe, és a hadimegrendelések útján a Kruppok zsebébe pumpálta át. Ezáltal az az összeg is csökkent, amelyet az államnak újabb papírpénzkibocsátással kellett volna fedeznie.

A magyar háborús pénzügyi politika megkísérelte, hogy a német példát utánozza, de különböző, részben a magyar kapitalizmus viszonylagos fejletlenségével összefüggő okok miatt ez nem sikerült. Például a kis- és középvállalatok felújítási tartalékainak elvonása céljából kibocsátott állampapírok ellenében mindössze ötmillió pengőt sikerült mozgósítani.

Magyarországon is elősorban a legnagyobb vállalatok kapták a hadimegrendeléseket, és ezeknek a nyeresége nőtt meg a leginkább, de az állam politikája a német államénál kevésbé irányult közvetlenül a középtőkék ellen. Az inflációs politika lényegében csak a munkásosztály és a kisárutermelők szükséges terméke egy részének elvonására irányult.

Magyarországon 1940-től kezdve nagy pénzbőség váltotta fel a korábbi hitelfeszültséget. Az infláció következtében növekedett a tőkéseknel és a lakosság más tehetősebb rétegeinél lévő teaurált pénzmennyiség, növekedett a bankoknál elhelyezett betétek állománya. Ebben a nyersanyaghiány és az áru-raktárak csökkenése következtében keletkezett pénzformájú forgótőkefelesleg és a felújítás jelentékeny részének elmaradása is kifejeződött.

A kormány azonban nem vette igénybe sem a tőkések teaurált pénzét, sem a bankok eszközeit. A háborús hitelpolitika a bankok vonatkozásában mindössze annyiban érvényesült, hogy a kölcsönnyújtások bizonyos része nagyon lazán kezelt állami irányítás alá került.

A második világháborúban a német pénzpolitika technikai alapelve az volt, hogy nem vesződött hosszúlejáratú kölcsönök decentralizált elhelyezésével, hanem — amint említettük — kényszerintézkedések útján a bankoknál összpontosította a kis- és a középtőkések szabaddá vált tőkéit és a lakosság más „megtakarításait“, és az így centralizált összegeket vette igénybe. Amint láttuk, Magyarországon ez a rendszer nem valósult meg. De a második világháborúban a magyar kormány a hosszúlejáratú államkölcsönök kibocsátásának az első világháború idején

kialakult módját is csak igen korlátolt mértékben kísérelte meg. Az imperialista, szovjetellenes háború céljai idegenek voltak a dolgozó néptől, és a tőkések is tanultak az első világháború tapasztalataiból; a magyar pénzügyi politika meg sem kísérelte, hogy jelentősebb kölcsönöket helyezzen el a lakosság körében. Csak a kibocsátott „Búzakötvények” körülbelül fele összegének volt ebből a szempontból némi jelentősége.⁸

Az imperialista háború magyarországi finanszírozásának második, jelentőségében sokkal kisebb forrása az adóbevételek növekedése volt.

Az adó- és más közigazgatási bevételek folyóárakon számítva 1938 és 1943 között 5,3-szeresre növekedtek, de az államháztartás összes közigazgatási kiadásainak az adó- és egyéb közigazgatási bevételekből fedezett része az 1938—39. évi 80 százalékról 1942-ben 78,6, 1943-ban pedig 69,9 százalékra csökkent.

1937—38-tól 1944-ig az egyenesadó-bevétel 377 százalékkal nőtt. Ebben az időszakban a nyereségek folyóáron ennél gyorsabban nőttek, ezért főképp a tőkések terhelő egyenesadó-terher aránya csökkent.

A közvetett adók növekedése 586 százalék, de az összes kifizetett munkabérek növekedése ugyanebben az időszakban csak körülbelül háromszoros volt. Tehát *a háború terhei nemcsak a kölcsönök inflációs hatása következtében, hanem az adóteher mind nagyobb részének viselése miatt is a dolgozó osztályokra hárultak.*

A háború anyagi fedezete

A háború anyagi ellátásának alapfeltétele, hogy a termelés a háborús szükségleteket kielégítse. A háború megváltoztatja az újratermelés normális folyamatát. A termelőeszközöket és a fogyasztási cikkeket termelő szektorhoz most egy hadianyagokat termelő szektor is járul, amelynek termékei kiesnek a tár-

⁸ A „győri program” kölcsönein kívül hosszúlejáratú kölcsön volt az 1941 januárjában kibocsátott 250 millió pengős „Erdélyi Kölcsön”, az 1941 novemberében 100 millió pengős összegben kibocsátott „Erdélyi Nyereménykölcsön” és az 1944 januárjában 200 millió pengő összegben kibocsátott „Búzakötvény”.

Az „Erdélyi Kölcsön”-t teljes összegében jegybankhitelből vették át. Az „Erdélyi Nyereménykölcsön”-ből 78 millió pengőt a lakosság körében helyeztek el, de úgy, hogy a bankok a jegyzett kötvények 50 százalékára lombard-hitelt nyújtottak. A „Búzakötvény”-ből 86 millió pengőt helyeztek el a lakosság körében.

sadalmi újratermelés folyamatából. Bármilyen a pénzügyi politika, az állam csak azt a termékmennyiséget vásárolhatja meg hadi célokra, amely háborús eszközökben és a hadsereg ellátására alkalmas fogyasztási cikkekben van meg.

A háborús szükségletek fedezésére két fő belső forrás szolgálhat: a nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon. A nemzeti jövedelem terjedelmének növekedése és termelési arányainak a háborús célokat szolgáló termelés irányába való eltolódása biztosítja a háborús szükségletek anyagi fedezetét. De a megtermelt nemzeti jövedelem felhasználási arányai is megváltozhatnak a mind háborús, mind békés fogyasztásra alkalmas javak (fűtőanyag, élelmiszer stb.) egy részének a polgári fogyasztástól való elvonása és hadi célokra való felhasználása révén. A nemzeti vagyon pedig úgy válik a háborús szükségletek fedezetévé, hogy az állóalapokat a normálisnál gyorsabban használják el és csak részben pótolják, s a készletek egy részét elfogyasztják.

A *nemzeti jövedelem* és a fő termelési ágak alakulására a következő számok jellemzők:

Év	A nemzeti jövedelem (volumen ⁹)	A mezőgazdasági termelés	Az élelmiszer- és ipari termelés	Ebből a hadi ipari termelés ¹⁰
		nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása (volumen)		
		Indexszámok 1938 — 1939 = 100		
1939—40	104,8	97,9	116,8	129
1940—41	98,9	83,4	124,9	138
1941—42	95,4	79,9	119,7	143
1942—43	107,7	77,1	140,2	156
1943—44	95,2	75,7	127,2	147

Tehát a nemzeti jövedelem volumene a háború alatt — 1944 közepéig azonos országterületre számítva — nagyjából változatlan maradt. A gyárípar hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez megnőtt, de a növekedést a hadiipari termelés növekedése okozta. A fogyasztási eszközöket gyártó iparágak termelése csökkent vagy változatlan színvonalon maradt.

A magyar nehéziparra a háborút megelőző években a termelési kapacitások krónikus kihasználatlansága volt jellemző.

⁹ A materiális jószágtermelés „nettó értéke” Varga és Matolcsy számítása szerint. (Azonos országterületre számítva.)

¹⁰ Naptári évre számítva 1939—43.

1939 végére azonban a hadiipar termelési kapacitása a „győri program“ keretében adott nagy megrendelések folytán csaknem teljesen ki volt használva. (L.: TÉBE évkönyv 1940. 27. o.)

A háborús megrendelések azonban tovább nőttek, és a termelés kiterjesztése csak a magyar viszonyok közt példátlan mérvű hadiipari beruházásokkal volt elérhető. A nagy hadiipari vállalatok egyrészt közvetlenül állami pénzből eszközölték beruházásaikat, másrészt az állami kedvezmények rendkívül ki-fizetődökké tették ezeket a beruházásokat.¹¹

A 335. o. táblázata 3-mal jelölt 2. oszlopában feltüntetett hadiipari beruházások 1938. évi pengőre átszámított összege 1938 és 1944 között összesen 1412,3 millió pengő volt. Ennek az összegnek a nagyságát érzékelteti, hogy az 1930-as években a magyar ipar állótkéjének átlagos évi gyarapodása mindössze 60 millió pengő volt.

A nagy hadiipari beruházások, a háborús „fellendülés“ következtében a gyáripár szerkezete megváltozott. A termelő-be-rendezések optimális megterhelése esetén maximálisan foglalkoztatható munkáslétszám alapján mért termelési kapacitás például a főképp háborús eszközöket termelő gépgyártásban 120 százalékkal nőtt, az élelmezési iparban ellenben 16 százalékkal csökkent.

Az ipari termelés további növelésének legfőbb akadálya a nyersanyagbehozatal csökkenése és a munkaerő-hiány volt. A nyersanyagbehozatal volumene (1937. évi millió pengőben) 1937-ben 205,7, 1938-ban 108,5, 1939-ben 184,1, 1940-ben 157,7, 1942-ben 115,2 volt. A tengeren túli nyersanyagok behozatalát főképp német és olasz műanyagok, valamint félkészgyártmányok behozatalával igyekeztek pótolni.

A gyáripari munkáslétszám 1943-ban az adott körülmények között már nem volt tovább növelhető.

¹¹ A beruházások állami dotálásáról lásd IMI kölcsönök. 327. oldal. A hadiipari monopóliumoknak adott kedvezményekre jellemző az a közismert eset, hogy a Dunai Repülőgépgyárnak engedélyezték beruházásai két év alatt való amortizálását. 1943-ban az összes részvénykibocsátások és alaptőkeemelések (az elrendelt árfolyamrögzítés miatt) csak 63 millió pengőt tettek ki. A kormány azonban egyes nagyvállalatoknak az árfolyamemelést már a részvénykibocsátás előtt engedélyezte. A „Salgó” 30 pengős névértékű részvényét 200 pengős árfolyamon helyezte el, így a 7 644 000 pengő névértékű alaptőkeemelés több mint 50 millió pengő tényleges bevételt jelentett, majdnem annyit, mint az 1943-ban kibocsátott összes részvények összege. A „Salgó” ebből az 1943. évi mérleg szerinti 104 millió pengős összes adósságainak több mint a felét visszafizette.

A mezőgazdaság nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása a háború alatt 1938—39-hez képest 25 százalékkal csökkent, és ha nem az 1938—39. évi különösen jó terméshez viszonyítunk, akkor is körülbelül 15—20 százalékos a csökkenés.

A nemzeti jövedelem *felhasználási arányainak* megváltozása, a polgári fogyasztási cikkeket gyártó iparágak termékeinek és a mezőgazdasági termékeknek hadi célokra, illetőleg Németországba való exportra történt igénybevétele által ment végbe. Már 1938-ban a nehézipar termelésének egyharmadát, az építkezések egyötödét, a fonó-, a szövő- és a ruházati ipar termelésének egyharmadát a honvédelmi rendelések tették. 1942-ben a gyapjúgyárak termelésének háromnegyed részét vették igénybe katonai célokra. 1944-ben például a pamutfonódák termeléséből alig 10 százalék, a gyapjúiparéból 20—30 százalék jutott a polgári fogyasztásra.

Év	A nemzeti jövedelem folyóáron (mill. P)	Háborús célokra fordított összegek folyóáron (millió P)			Összesen folyóáron (mill. P)	A nemzeti jöv. százalékában	Kölcsönök folyóáron (mill. P-ben ¹⁵)	Hh. kiadásokból infl. útján fedezett rész ¹⁶ (%)
		12	13	14				
1	2	3			4	5	6	7
1938—39 ¹⁶	5.192	230,7	398,4		622,1	21,4	173,7	28
1939—40	9.311	1.203,5	625,1		1.838,6	19,6	946,3	51
1941	7.526	951,7	281,1	326	1.558,8	20,7	562,6	36
1942	9.329	2.047,1	244,3	558	2.849,4	30,5	1.425,9	50
1943	12.889	3.295,7	351,5	963	4.610,2	35,7	2.603,8	61
1944	22.298	6.696,3	433,5	2918	10.057,8	47,0	9.601,4	91
Összesen:					21.536,9		15.313,7	

¹² A Honvédelmi Minisztérium rendes és rendkívüli kiadásai (1943-ban a nemzetvédelmi propaganda kiadásai is) a beruházások nélkül.

¹³ Összes katonai beruházások („győri program”, a Honvédelmi és az Iparügyi Minisztérium beruházásai, a közigazgatási beruházások nélkül).

¹⁴ Német tartozások (a márka 1943-ig 1,70 devizapengő-árfolyamon, 1943-ban 2,2 devizapengő árfolyamon számítva).

¹⁵ A kölcsönök bruttó összegei. Ezekből mintegy 2,6 milliárd pengőt későbbi időpontokban csökkent értékű pengőben fizettek vissza.

¹⁶ 18 költségvetési hónapra.

A magánberuházások csökkenését a lakóházépítkezések alakulása jól szemlélteti. Budapesten 1937-ben 880, 1943-ban csak 500 lakóház épült.

A nemzeti jövedelemből a növekvő háborús szükségleteket a dolgozó osztályok fogyasztásának csökkentésével fedezték, miközben a tőkésosztály jövedelme tovább növekedett.

Az 1938-tól 1944-ig háborús célokra fordított összegek 1938. évi pengőben számítva összesen körülbelül 9,4 milliárd pengőt, az 1938. évi nemzeti jövedelem csaknem kétszeresét tették ki, és amint a táblázatból kitűnik, a nemzeti jövedelemnek mind nagyobb hányadát (1944-ben már 47 százalékát) vették igénybe.¹⁷ Ha a háborús kiadásokhoz az államháztartás rendes dologi kiadásait is hozzászámítjuk, világossá válik, hogy ekkora összegek fedezésére a nemzeti jövedelmen kívül a nemzeti vagyon egy részét is fel kellett használni. A háború folyamán az iparban — különösen a polgári fogyasztásra termelő iparágakban — az elhasznált állóeszközök pótlása csökkent, majd az utolsó háborús években teljesen elmaradt. Az árukészletek mind az iparban, mind a kereskedelemben és a mezőgazdaságban ugyancsak nagyon megcsappantak. A háború folyamán a dolgozók lerongyolódtak, és a dolgozó parasztok élelmiszerkészletei elfogytak. Mindez a *nemzeti vagyon* csökkenését jelentette.

Az inflációs kölcsönök és a háborús kiadások összehasonlítása mutatja, hogy *a magyar pénzügyi politika növekvő arányban*, az 1944. évit is beszámítva *végegyeredményben több mint 70 százalékban infláció útján fedezte a háború növekvő terheit, de az adóbevételekkel fedezett rész is csaknem kizárólag az első sorban a dolgozók jövedelmét terhelő fogyasztási adók növekedéséből származott.* A hadikiadások infláció útján való fedezése különösen 1944-ben, a német megszállás után vált döntő arányúvá.

A folyóáramon számított 21,5 milliárd pengő háborús kiadásból legalább 4,7 milliárd (valójában annál is több, lásd a 338. oldal ¹⁹ jegyzet), több mint 21 százalék, a Németországnak ellenszolgáltatás nélkül teljesített export és más szolgáltatások ellenértéke volt. A német rablással ezért külön is foglalkozunk.

¹⁷ A táblázat az ipar nem állami eszközökből végzett, a háborús termeléssel kapcsolatos beruházásait nem tartalmazza, minthogy ezeknek kiszámítása lehetetlen. Ezeket is figyelembe véve a nemzeti jövedelem háborús célokra fordított hányada még nagyobb lenne.

A német tartozások és az infláció

A magyar uralkodó osztályok 1941-től, a szovjetellenes háború megindításától kezdve korlátozás nélkül szolgáltatták ki a magyar nép vagyonát Németországnak. Kállay fasiszta miniszterelnök szavai valóban találóan fejezték ki azt a politikát, amellyel az országot Németországnak odaajándékozták: „Áldozunk mindent, ami a háború megnyeréséhez szükséges: vérben, katonában, búzában, munkában”.¹⁸

1941-től kezdve Magyarország évenként hatalmas mennyiségű búzát, állatot, más élelmiszert és iparcikket szállított ellenszolgáltatás nélkül Németországba, és a háborús infláció elmélyülésének egyik legjelentősebb forrása az infláció 1941–1944. évi második és 1944. március 19-ével kezdődő harmadik szakaszában az a bankjegykibocsátás volt, amellyel a Nemzeti Bank a Németországnak ellenszolgáltatás nélkül végzett exportot, katonai bérmunkát, a szállítási költségeket és a német hadsereg megszállási költségeit finanszírozta.

Németország a csatlós államokkal kliring-rendszer alapján folytatott kereskedelmet. Később külön rendszert, az úgynevezett „multilaterális kliring” intézményét alakította ki csatlós-államainak kifosztására. De a kliring gyakorlatilag semmiképpen sem volt „többoldalúnak” nevezhető, mert a csatlós államok és a német megszállás alá kerülő országok termelésének nagy része a német háborús gépezetet szolgálta, ezért ezek aligha lehettek egymás kereskedelmi partnerei. Ha a csatlós államok mégis szállítottak egymásnak, a kliring „többoldalúsága” abban nyilvánult meg, hogy például Románia a Bulgáriának szállított olaj ellenértékét nem kapta meg, hanem Bulgária német bankba fizetett, Románia pedig csak jóváírást kapott a német Verrechnungskasse-től. Ennek a rendszernek egy-egy ország vonatkozásában az volt a lényege, hogy *a csatlós állam Németországba szállító exportörét saját országa fizette ki*. 1944 augusztusában Németország összes kliringtartozásai 28 milliárd márkát tettek ki.

A szovjetellenes háború megkezdése előtt 1941 folyamán Németország kliringszámla tartozásai Magyarországgal szemben annyira felgyülemlettek, hogy a Nemzeti Banknak és a nagy budapesti bankoknak 100–100 millió márka összegű pengőben folyósított hitelt kellett a berlini Verrechnungskasse rendelkezésére bocsátaniuk, hogy ez a magyar exportöröknek pengőben

¹⁸ Idézi: Rákosi Mátyás: A magyar jövőért, 238. o. Szikra.

fizethessen. Amikor ez a keret kimerült, az 1942 márciusában kötött megállapodás szerint újabb 100 millió márka összegű előleget adtak. 1942 augusztusában a magyar kormány kötelezettséget vállalt, hogy a fizetési forgalom állása miatt nem akadályozza a német exportengedélyek kiadását. Ugyanakkor további 250 millió, majd 171 millió márka pengőellenértéket bocsátottak ellenszolgáltatás nélkül a németek rendelkezésére, hogy a németek teljesíthessék magyarországi kifizetéseiket. 1942. december 21-én Magyarország márkakövetelése 540 millió volt. 1943 decemberében ez az összeg 978 millió márkára nőtt.

1944 március 19-e előtt a németek tartozása átlagosan negyedévi 100 millió márkával nőtt. Ez évenként 670 millió pengőt tett ki, a bankjegyforgalom növekedése pedig 1943-ban 1433 millió pengő volt. Tehát a bankjegyforgalom növekedését ebben az időszakban körülbelül 50 százalékban a Németországnak ellenszolgáltatás nélkül teljesített export és más szolgáltatások idézték elő.

1944. március 19-e után nemcsak a német—magyar áruforgalom révén történt az ország kifosztása, hanem a németek lényegében *német minisztériumot létesítettek Magyarországon*: a magyar Pénzügyminisztérium háborús alapot hozott létre, s 1944 szeptemberig havi 200, ezután havi 300 millió pengővel tartotta fenn ezt az alapot. Az alapból német rendelkezés szerint fedezték a Németországnak teljesített katonai bér munkának, a magyarországi német katonai berendezések létesítésének a költségeit. 1944-ben 2028 millió pengőt fizettek ki ilyen módon. Ezenkívül még 890 millió pengőnek megfelelő összegű márkatartozás keletkezett, tehát az 1944. március 19-e után keletkezett német adósság 2918 millió pengő, a bankjegyforgalom ugyanerre az időre eső szaporulatának körülbelül 40 százaléka volt.

Németország összes Magyarországgal szemben a háború alatti keletkezett tartozásainak összege körülbelül 4,7 milliárd pengő, 1938. évi pengőben körülbelül 1,8 milliárd pengő volt. Ez az összeg a bankjegyforgalom 1940-től 1944-ig keletkezett szaporulatának durván számítva 45 százalékát teszi ki.¹⁹

A német sarcot a dolgozók a szájuktól elvont kenyérrel, 15. dekás kenyérfejadaggal, lerongyolódással fizették meg.

¹⁹ A német kifosztás mértékének vizsgálatakor egyebek közt a külkereskedelmi ároklóban végbement változást is figyelembe kellene venni: a magyar exportárak 74 százalékos növekedésével szemben a német exportárak egyidejűleg 1943 végéig átlagosan 110,3 százalékkal növekedtek.

A háborús infláció jellegzetességei és alakulása

A második világháború alatt végbement inflációs folyamatot a 328. oldalon levő táblázatban közölt számsorok világosan bizonyítják. A bankjegyforgalom 1937 és 1944 között körülbelül 26-szorosra, a fejenkénti bankjegyforgalom (a területi változásokat is figyelembe véve) körülbelül 14-szeresére növekedett. — A fejenkénti bankjegyforgalom 1937—1943 közti 576,4 százalékos növekedésével szemben a folyószámlaállomány csak 384 százalékkal nőtt. Ennek oka elsősorban a jelentős arányú készpénz-tezaurálás. A folyószámlabetétek állományának az első számú tábla 5. rovatában látható növekedése ennek ellenére tükrözi a pénztőkének növekedését s az első számú táblázat ipari termelési adataival összehasonlítva azt mutatja, hogy a nem rohanó infláció jellemző vonásaként a pénztőke felhalmozódása meghaladta a termelés kibővítésének ütemét.

A Nemzeti Bank inflációs jellegű igénybevételét az is mutatja, hogy a 450 millió pengős váltótárca-állományból 1937-ben kincstárjegyekre csak 19,3 millió, 4,2 százalék, 1943 végén már a 3586 millió pengős állományból 2310 millió pengő, 64 százalék jutott, s ez az arány 1944-ben a német megszállás idején 93,6 százalékra emelkedett.

A pénzmennyiség nagyarányú növekedése és a forgalomba került arummennyiség változása közti különbség évről évre nőtt. Az áruforgalom alakulásáról nincsenek közvetlen adatok. Az áruforgalom és a nemzeti jövedelem közt azonban a lassan fejlődő tőkés gazdaságban meglehetősen állandó (az 1930-as években Magyarországon körülbelül 2,5 : 1 — lásd a Magyar Gazdaságkutató Intézet 15. sz. külön kiadványa) arány alakult ki. Feltehető, hogy a háború alatt nem nőtt meg az áruforgalomnak nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya. Minthogy a nemzeti jövedelem folyóáron számított értékének növekedése körülbelül négyszeres volt, a folyóáron számított áruforgalom is csak legfeljebb négyszeresre nőhetett.

A tezaurált bankjegyek mennyisége 1937-hez képest 1943 végéig — becslésünk szerint — 7—8-szorosra nőtt, mert a fogyasztási cikkek beszerzése mind nagyobb nehézségbe ütközött s általában a nem hadiipari tőkések pénztőkéjüket nem változtathatták termelő tőkévé, mert nem tudták megszerezni a termelőtőke anyagi elemeit.

A szabad tőkék „reáljavakban”: aranyban, aranyat megfelelően helyettesítő külföldi valutákban, ingatlanban kerestek elhelyezkedést. Ez okozta — az árszínvonal kötöttségén kívül —

az arany „árának“ és a nemes valuták pengőárfolyamának az árszínvonal emelkedését általában *meghaladó növekedését*.²⁰

A dollár és az arany árfolyamának emelkedése csaknem minden évben jelentősen meghaladta a pénz vásárlóerejének a hivatalos árindex által kimutatott csökkenését. Bár ezeket az árfolyamokat a pénz vásárlóerejének csökkenésén kívül nyilvánvalóan más tényezők is jelentősen befolyásolták, mégis ez az eltérő mozgás érzékelteti azt a különbséget is, amely a hivatalos árindex és a valóságos árszínvonal közt kialakult.²¹

A háborúba való aktív belépéstől, 1941-től kezdve a pengő zürichi jegyzése is gyorsan csökkent. A tőzsdén jegyzett részvények árfolyama 1941-től kezdve az árfolyamkorlátozó rendelkezések ellenére (csak napi 1 százalékos maximális áremelkedést engedélyeztek, majd később az árfolyamok rögzítését rendelték el) az 1938. évi árfolyamok 3—4-szeresére emelkedett.

A második világháború inflációira általában jellemző, hogy az árszínvonal emelkedése elmaradt a bankjegyforgalom növekedésétől (nemcsak az inflációnak — az 1. fejezetben leírt — első fázisában). Ez a tendencia a magyarországi inflációra is jellemző, bár nem érvényesült az infláció minden szakaszában. Az egész inflációs időszakot tekintve azonban, a bankjegyforgalom 14-szeres növekedésével szemben a hivatalos nagykereskedelmi árindex 1944-ig csak 3.2-szeresre nőtt és a dollár zügforalmi árfolyama is csak nyolcszorosra emelkedett.

Ilyenformán a magyar háborús inflációra (egészen a német megszállásig, amikor az áremelkedések mérve már jelentősen meghaladta a papírpénzmenntység növekedésének a mértékét) az infláció úgynevezett „első fázisának“ a vonásai jellemzőek, úgy azonban, hogy időközben az infláció bizonyos fokú „visszatartásának“ a hatása is érvényesült, de sokkal kevésbé, mint Németországban.

Németországban a bankjegyforgalom háború alatti nyolcszoros növekedésével szemben a hivatalos kiskereskedelmi árindex csak 12 százalékkal emelkedett. (N. N. Ljubimov: *A külföldi államok pénzrendszere*. 165. o.)

²⁰ A dollár és az arany zügforalomban kialakult árait, valamint a pengő zürichi jegyzését a 328. o. levő táblázat 8. sora mutatja. (Az MNB adatai alapján.)

²¹ Az arany árfolyamának nagyarányú emelkedése rontotta a papírpénzbe vetett bizalmat, ezért 1943 márciusában az aranytárgyak és ékszerek, valamint a törtarany kereskedelmi forgalmát megtiltották.

Ez annak volt a következménye, hogy az árakat rögzítették, és a munkabéreket „befagyasztották“, a fogyasztást jegyrendszerrel korlátozták. A jegyrendszer csaknem az összes fogyasztási cikkekre kiterjedt. A dolgozók kezén fölös pénz maradt, mert több névleges bért kaptak, mint amennyi a fogyasztási korlátozások miatt elkölthető volt. A kistőkések tőkéjének is mind nagyobb része rekedt meg pénzformában, annak ellenére, hogy ennek egy részét kényszerintézkedésekkel az állam részére sikerült igénybe venni. (Lásd: 331. o.) A fölös — „tezaurált“ — pénz elkölthetetlenné vált, s ha a lakosságnál maradt, többé nem funkcionált pénzként.

Ez a „visszatartott“-nak nevezett infláció a hadigazdálkodás jellemző pénzforgalmi rendszere a fejlett monopólikapitalizmus korszakában. A „visszatartott“ infláció körülményei között a munkások infláció okozta pótlólagos kizsákmányolása úgy történt, hogy a munkabéreket „befagyasztották“, és igyekeztek arra a színvonalra lenyomni, hogy a jegyrendszerben kiszolgáltatót árumennyiségeket hivatalos áron megvásárolhatóvá tegyék. Németországban azonban a munkabért nem csökkentették a jegyrendszerben kiadott létfenntartási eszközök árösszegének színvonalára, hanem az továbbra is a korábban kialakult színvonalon maradt, a különbözet nagyobb részét azonban — mint láttuk — az állam számára kényszerintézkedésekkel vonták el, a dolgozóknál maradt rész pedig elkölthetetlenné vált. (Az elvonás a már említett „vastartalék-számla“ segítségével történt. Angliában is hasonló intézményt valósítottak meg.)

Az elkölthetetlen jövedelemrész — akár a dolgozóknál maradt, akár az állam számára fizették be — egyaránt inflációs nyereséget jelentett nem az egyes tőkések, hanem a tőkés állam és ennek folytán a háborús megrendelésekkel ellátott hadimonopóliumok számára.

„Visszatartott“ infláció esetén állandóan újabb és újabb papírpénztömegeket dobnak a forgalomba, a piacra kerülő árumennyiség csökken, az árakat pedig rögzítik. A pénzforgalmi egyenlet által meghatározott egyensúly mégis kialakul úgy, hogy a pénz felhasználásának korlátozása következtében arányosan nő a tezaurált papírpénztömeg, s ez megfelelően csökkenti az egész kintlevő papírpénztömeg forgási sebességét.

A kapitalista gazdaság egyes területeinek a háború alatt végbement időleges „megszervezése“, az infláció „szabályozása“ azonban még inkább kiélezte a tőkés gazdaság ellentmondásait. A háború alatt „visszatartott“ fölös vásárlóerő, a háborús gazdálkodás miatt elkölthetetlen pénz a háború után a piacokra zú-

dult és (mint az Egyesült Államok példája is bizonyítja) az árkorlátozások megszűntével hatalmas áremelkedésekhez vezetett. Az infláció nyílt formát öltött.

A magyar kormány a háború alatt ugyancsak megkísérelte az infláció „visszatartását”. De ez — éppen úgy, mint a háborús gazdaság korábban már ismertetett többi intézkedése — csak részben valósult meg. Ebben is Magyarország függő helyzete és a magyar kapitalizmus viszonylagos fejletlensége jutott ki-fejezésre — a pénzforgalom területén.

Magyarországon is befagyasztották a munkabéreket, és a háborús gazdálkodás természetesen ezen a területen érte el a legnagyobb „sikert”, bár az egész háborús infláció folyamán nem sikerült megvalósítani a bérszínvonal teljes rögzítését. A hivatalos árszínvonalat 1939 augusztusban rögzítették, de különböző időpontokban engedélyezett felárakkal és más formákban áremeléseket voltak kénytelenek engedélyezni. Az áremelést elsősorban a német exportárak emelkedése és a Németországba irányuló mezőgazdasági export magas felvásárlási árai tették szükségessé.

Az áremelkedések azonban sokkal nagyobbak voltak, mint amekkorát hivatalosan kimutattak. Az árindexeket a hivatalosan megállapított árak alapján számolták. A létfenntartási költségindexek a jegyre kiszolgáltatót élelmiszerek és a vásárlási könyvre kapható iparcikkek hivatalos árai alapján készültek. A feketepiac árai sokkal magasabbak voltak. A forgalom jelentős hányada az üzleti életben is a feketepiacon bonyolódott le, ahol az árak a hivatalosan megállapított árak többszörösét érték el.

Az áru- és anyagelosztást, s a fogyasztás korlátozását sem sikerült rendszeresen megvalósítani. Az árueelosztást a kereskedők „rayonirozásával”, a textilneműek elosztását vásárlási könyv rendszeresítésével egyezkedtek megoldani.

A jegyrendszer csak az árak szűk körére, de éppen azokra az élelmiszerekre és ruházati cikkekre terjedt ki, amelyeket főleg a dolgozók vásárolnak.

Végeredményben Magyarországon az egész fogyasztásnak jegyrendszerrel való korlátozása és az árszínvonal teljes rögzítése nem történt meg, s ez meg nyilvánult az infláció időnként „nyílt” fejlődésében is.

*

Az 1938—44. években a Horthy-Magyarországon lejátszódott inflációs folyamat a következőképpen alakult:

Az infláció első 1937—1940. évi szakaszára az áremelkedések elmaradása jellemző. 1937 decemberétől 1940 decemberéig a fejenkénti bankjegyforgalom körülbelül kétszeresére emelkedett,²² ugyanakkor a hivatalos létfenntartási költségindex 1938—39-ben némileg csökkent, végeredményben 1940 végéig csak 15 százalékkal, a nagykereskedelmi árak indexe is csak 22 százalékkal növekedett. Ennek a következő okai vannak: az infláció kezdeti szakaszára általában is jellemző, hogy a forgalom pénzszükséglete növekszik először azért, mert a pénz forgási sebessége meglassúbbodik. Mindaddig, amíg a papírpénz kibocsátása mérsékelt, a papírpénzbe vetett bizalom még nem inog meg és a fölös vásárlóerő teaurált pénzkészletek, a bankbetétek és folyószámlabetétek növekedése formájában jelentkezik. Az egész pénztömeg forgási sebességének meglassúbbodása ennek a következménye. Az infláció kezdeti szakaszára jellemző az is, hogy növekszik a forgalom pénzszükséglete azért is, mert a fizetések nagyobb része történik készpénzben, a kereskedelmi hitelnyújtás csökken. Az infláció későbbi szakaszában azután a kereskedelmi hiteleket csaknem teljesen fölfüggesztik, így a forgalom pénzszükséglete ennek az oknak következtében tovább már nem növekedhet.²³

Ezek az okok nálunk az 1938—41-es időszakban — a háborús ár- és bérrogzítéson kívül — néhány speciális tényezővel együtt idézték elő a bankjegyforgalom és az árak viszonyának ismertetett alakulását.

1938 márciusában ugyanis a németek Ausztriába való bevonulása, majd a háborús hangulat következtében nagy betételvonások következtek be. A betétállomány márciusban mintegy 80 millió pengővel csökkent, a csökkenés egészen augusztusig folytatódott, majd szeptemberben a háború kitörésekor a betétállomány már 180 millió pengős apadást mutatott az év elejei szinthez viszonyítva. A pénzt betét helyett nagyobb mértékben tartották készpénz formájában és ez fokozta a megindult teau-

²² Az 1937 decemberi 466,2 millió pengős bankjegyforgalom ebben az időszakban 920 millió pengővel emelkedett. Ebből az összegből levonandó azonban a cseh korona beváltásából 115 és a lei beváltásából 171 millió pengő.

²³ „Az áruváltó háttérbeszorítása abban leli magyarázatát, hogy a kereskedelemben egyre kevésbé szokásos a hitelnyújtás és a váltókiállítás.” (MNB zárójelentése az 1938. évről XXXIV. o.) „...kétségtelen, hogy a kereskedelmi életben csaknem eltűnt a váltó, a vevők előre fizetnek és így a hitelélet kialakulásának nincsenek biztos körvonalai.” (Katona Béla: Magyarország közgazdasága, 1940.)

rálási folyamat mértékét. A pénz teaurálásában azonban ebben az időben még elsősorban nem az infláció következtében felduzzadt pénztőke jelent meg, hanem ezt gazdaságon kívüli okok, a háborús hangulat és a zsidótörvény idézték elő. Különösen a zsidó tőkések igyekeztek — minden eshetőségre számítva — tőkéjük nagyobb részét tartani pénz formájában, amire egyébként a zsidó kistőkések hozott intézkedések is kényszerítették őket. A készpénz teaurálása így csökkentette az egész forgalomban lévő pénzmennyiség forgási sebességét, ami jórészt kompenzálta a bankjegyforgalom emelkedésének a hatását. Ha az 1928—38. években a készpénz forgási sebességét 100-zal vesszük egyenlőnek, ez az 1937—38-as gazdasági évben 87-tel, 1939 októberében 74-gyel volt egyenlő.^{24 25}

1940-ben a nagykereskedelmi árak emelkedése a bankjegyforgalom emelkedésével párhuzamosan alakult, de ezt jelentős részben az áruoldalon bekövetkezett változások is előidézték, minthogy Olaszország hadbalépésével a nyersanyagimport mértékben visszaesett és a nyersanyagokban jelentős hiány kezdett mutatkozni. Ugyanakkor a hivatalos létfenntartási költségindex emelkedése elmaradt a nagykereskedelmi árak emelkedése mögött, elsősorban azért, mert a lakbéreket rögzítették.

1941-ben a fejenkénti bankjegyforgalom emelkedése 33 százalékot ért el, míg a nagykereskedelmi árak emelkedése csak 21 százalékos volt.

A háborús infláció második szakasza Magyarország hadbalépésével, 1941-ben veszi kezdetét és 1944 márciusáig, a német megszállás kezdetéig tart.

Magyarország aktívan is belépett a szovjetellenes háborúba és a „vérben, katonában, búzában és munkában“ a német fasizmus és a magyar uralkodó osztályok számára a magyar nagytőke maximális nyereségének biztosítása érdekében hozott áldozat az

²⁴ MGKI 44. sz. helyzetjelentése, 1939 november.

²⁵ A készpénz forgási sebessége az infláció alatt egészen 1944. második feléig továbbra is lassuló tendenciát mutatott, mert növekvő készpénzkészleteket teauráltak. Minthogy az áremelkedések a német megszállás kezdetén viszonylag nem voltak jelentősek, a munkásosztályt és a kisfizetésű rétegeket nem ösztönözték jövedelmük jelentősen gyorsabb elköltésére. A kistőkések is teaurálták az újratermelés nehézségei következtében keletkezett szabad tőkéjük jelentős részét. Az üzleti élet megélénkülése, a hadiipari konjunktúra növekedése következtében nőtt viszont a készpénznélküli fizetési forgalom sebessége. A 11 budapesti nagybank folyószámláinak forgási sebessége például 1936 és 1943 között kb. 60 százalékkal növekedett.

ország pénzügyi helyzetének súlyosbodásában és az infláció meggyorsult fejlődésében is kifejezésre jutott. A Nemzeti Bank kincstárjegyek útján való igénybevétele mind nagyobb arányokat öltött és a bankjegyforgalom emelkedése ettől az időtől kezdve nagymértékben meggyorsult. Míg a fejenkénti bankjegyforgalom emelkedése 1939-ben csak 4,6 százalékos, 1940-ben 11,5 százalékos, 1941-ben már 33, 1943-ban pedig 49 százalékos.

Az inflációs papírpénzkibocsátás ütemét 1941 júniusától nagymértékben meggyorsította a Németországba irányuló már tárgyalt exportnak a Nemzeti Bank által való finanszírozása: míg 1940-ben fizetési forgalmunk Németországgal szemben még passzívumot mutatott, 1941 folyamán viszont Németország már 326 millió pengővel adósodott el.

Az ország háborúba való közvetlen belépésére igen érzékenyen reagált az értéktőzsde is. A tőrtarany árfolyama egy év alatt 77 százalékkal növekedett. 1940 októberétől 1941 közepéig a részvények árfolyamemelkedése 240 százalékos volt. 1941-ben a fontosabb részvények 2—3—400 százalékos emelkedést értek el és az 1941-es értéktőzsdei forgalom az 1940 évi hatszorosára emelkedett, amiben a háborús monopóliumok konjunktúráján kívül a szabad tőkéek nagyarányú felgyülemzése és a tőkések szempontjából „reális” tőkébe való menekülése is kifejezésre jutott.

1942 folyamán a fejenkénti bankjegyforgalom emelkedése körülbelül kétszeres volt, ugyanakkor azonban a hivatalos életfenntartási költségindex csak 1,3-szeresére, a nagykereskedelmi árak indexe 1,5-szeresére emelkedett. Ez annak volt a következménye, hogy 1941-től az infláció „visszatartására” irányuló törekvés erősödött és a háborús gazdálkodás rendszabályait megszigorították. A kenyérfejadagot például 1942. július 1-én az addigi 20 dkg-ról 15 dkg-ra szállították le.

1943-ban az infláció üteme már jelentősen meggyorsult. 1943. október végéig a január 1-i helyzethez képest a bankjegyforgalom 49 százalékkal, a hivatalos nagykereskedelmi árak indexe viszont 52 százalékkal emelkedett. A fasiszta állam és a pénz iránti bizalom megrendülését mutatta, hogy az arany feketepiaci árfolyama egy év alatt csaknem 300 százalékos emelkedést ért el.

A nyersanyagok, élelmiszerek és más fogyasztási javak nagy hiánya azonban az inflációtól függetlenül is áremelkedéshez vezetett. Az áruhiány fokozódásának egyik fő oka a már ismertett Németországba irányuló export fokozódása volt. Az 1943. évi 22,7 millió q búzatermésből például mintegy 40 százalékot

szállítottak Németországba. A hadiipar ágai 1943-ban érték el termelésük csúcspontját, ugyanakkor azonban a polgári fogyasztás céljait szolgáló iparágak termelése erősen visszaesett.

A háborús infláció harmadik, gyorsan növekvő szakasza a német megszállással vette kezdetét. Már a német tartozások elemzésekor említettük, hogy a németek 1944. március 19-e után az ország pénzügyeinek is korlátlan urai lettek és a Nemzeti Bank minden korlátozás nélkül bocsátott ki papírpénzt a német szükségletek fedezésére. Ezért 1944 első kilenc hónapjában az államháztartás bevételei a kiadásoknak csak körülbelül egyharmadát fedezték és a kincstárjegy-állomány 2310 millió pengőről 11 211 millió pengőre emelkedett. Ennek volt az eredménye, hogy a bankjegyforgalom 1944 márciusától szeptember végéig mintegy háromszorosára növekedett. A hivatalos árindexek a valóságos áremelkedéseknek messze mögöttes maradtak. A feketepiaci árak részbeni beszámításával készült létfenntartási költségindex október 15-ig január 1-hez viszonyítva 111 százalékkal emelkedett, a forgalom jelentős hányadában érvényesülő feketepiaci árak pedig 1944 folyamán 5—6-szorosukra emelkedtek. 1944-ben tehát az infláció már második fázisába lépett.

1944 márciusában a német megszállás után megkezdődött az addig növekedést mutató betétállomány visszavonása is. A betéteket olyan nagymértékben vonták vissza, hogy átmenetileg a betétkifizetések korlátozását kellett elrendelni.

1944 folyamán a termelés a hadiiparban is erősen visszaesett, de a fogyasztási iparágak termeléséből is a legnagyobb rész a hadseregnek, a német megszállóknak jutott.

1944 végére a bankjegyforgalom már meghaladta a 12 milliárd pengőt és a nyilas „kormány” még körülbelül 9 milliárd pengőt vitt magával, amely azután 1945 elején részben visszavárgott az országba. Az új népi demokratikus államhatalom nemcsak lerombolt és kifosztott országot, hanem igen jelentősen felduzzadt papírpénztömeget is örökölt az urak Magyarországtól.

Az infláció és az osztályok helyzete

A háború és az infláció mérhetetlen szenvedést okozott a magyar dolgozó népnek. 500 ezer ember vesztette életét és a magyar uralkodó osztály a fronton elsősorban a parasztság és a munkásosztály fiait áldozta fel. Itthon a kizsákmányoló osz-

tályok és eltartottjaik gazdagodtak és igen jól éltek a háborús konjunktúra következtében, a dolgozók kizsákmányolása pedig nagymértékben fokozódott az infláció, a munkaintenzitás növekedése és a fasiszta államnak a dolgozók ellen irányuló rendszárvai következtében.

Minden infláció terheit elsősorban a munkásosztály viseli. A munkaerő árának emelkedése nem követi automatikusan az áruárak emelkedését, csak a munkásosztály harca emelheti szűk korlátok közt a munkabéreket. Ez a harc azonban éppen az áruárak emelkedése következtében csak *utólag* bontakozik ki, ezért siker esetén is szükségképpen elmarad a béremelkedés az áruk emelkedésétől. Az infláció csökkenti a reálbéreket. A munkaerő ára egyre inkább értéke alá süllyed, nő a munkásosztály elnyomorodása. Megfelelően nő az értéktöbblet rátája és a tőkés profit. Ugyanakkor a hadiipari konjunktúra a „győri program” megindulása után, azáltal, hogy a munkanélküliséget felszívta, javított is a munkásosztály helyzetén. De ezt a javulást hamarosan sokkal súlyosabb ellentétes irányú tényezők ellensúlyozták.

A magyar fasiszta államhatalom „szabályozó” politikája intézményesen is biztosította, hogy a „háború terheit” a munkásosztály minden más osztálynál nagyobb arányban viselje. A béreket maximálták és olyan helyzetet teremtettek, amely biztosította a munkásosztály teljes kiszolgáltatottságát és lefegyverzését. A gyárakat és üzemeket „katonai fegyházzá” alakították, megvonták a sztrájkjogot és a munkásosztályt fasiszta katonai parancsnokok önkényének szolgáltatták ki. A munkásokat a hadiüzemekben helyhez kötötték, a nagyipar egyéb ágaiban pedig a tőkések hallgatlagos megállapodásokat kötöttek arra, hogy egymás elbocsátott munkásait, tisztviselőit nem alkalmazzák.

A hivatalosan engedélyezett „drágasági pótlékok” 1941 végén 1939. december 31-éhez képest 30 százalékos bérnövekedést jelentettek, de a hivatalos árindex emelkedése is körülbelül 40—50 százalékos volt. Egyes iparágakban, főképp a kisiparban a munkaerőhiány miatt igyekeztek túlfizetni a munkabéreket, de az állami árszabályozás akadályozta ezt, mert megtiltotta a hivatalos béremelés kereteit meghaladó bérköltségnövekedés beszámítását az árba.

A bérek 1942 elejétől 1943 júliusáig nem változtak, miközben 1943-ban a hivatalos létfenntartási index csaknem 100 százalékkal nőtt. A helyzet tarthatatlansága miatt 1943 júliusában 30 százalékos béremelést engedélyeztek, de csak a hadiiparban, egyéb iparágakban nem és egyúttal ezen a színvonalon maxi-

málták a béreket. A reálbérek 1938-tól 1943-ig mintegy 20 százalékkal csökkentek.²⁶ (Lásd a 328. o. levő táblázatot.)

A reálbérek infláció okozta csökkenése azonban nem fejezi ki a munkásosztály életszínvonalának valóságos csökkenését, mert nem mutatja a munkaintenzitás növekedését, a munkaidő meghosszabbítását és a munkakörülmények romlását. A reálbérek kiszámításánál általunk használt árindex is — bár bizonyos fokig a feketepiaci árak beszámításával készült — nem fejezi ki a feketepiaci árak valóságos növekedését, amely az ellátási helyzet romlásával mind nagyobb jelentőségűvé vált, valamint a közszükségleti cikkek minőségének a háború alatt bekövetkezett igen jelentős romlását.

A monopóliumok érdekeit szolgáló fasiszta kormány a többi háborús intézkedést, a jegyrendszert is úgy valósította meg, hogy a fejadagok lényegében csak a munkásosztály és rosszabbul kereső fixfizetéses rétegek fogyasztását szorították meg. A tökések a feketepiacon mindent megszerezhettek. A „jobb” éttermek akkor is kiszolgáltattak húst, amikor ez hetekig nem került a munkások asztalára. A ruházati cikkek fogyasztását korlátozó vásárlási könyv megfelelő összeköttetésekkel ugyancsak kijátszható volt. A fasiszta állam fogyasztás-korlátozó intézkedései igazolták Lenin első világháború alatt írt szavait: „A reakciós kapitalista állam korántsem meri bevezetni a fogyasztás tényleges szabályozását olyan értelemben, hogy a gazdagokat ellenőrizték...”

A magyar élelmiszerfejadagok Európában úgyszólván a legalacsonyabbak voltak és a jegyrendszerben kiszolgáltattott alapvető élelmiszerek mennyisége a németországiakénak csak 60—70 százalékát érte el.²⁷ A rendkívül kis fejadagok jelentősége különösen akkor nőtt meg, amikor mind több és több lett a csak fe-

²⁶ A reálbérek számításához létfenntartási költségindexet kell használni. Minthogy azonban a háború alatt hivatalosan közölt létfenntartási költségindex — akkori közlések szerint is — számos ok, elsősorban a feketepiaci árak be nem számítása, de szándékos hamisítás miatt is, nem tükrözte a létfenntartási költségek valóságos emelkedését, kénytelenek voltunk más árindexet felhasználni. A nemzeti jövedelem volumérének számításánál alkalmazott árindexet használtuk. Ez a feketepiaci árakat is figyelembe veszi, természetesen sokkal kisebb súllyal annál, mint azok a munkások fogyasztásánál érvényesültek. Így a 328. oldalon levő táblázatban a reálbérek alakulására közölt adatok — ha a hivatalosan fizetett béreket vesszük számításba — mindenesetre az alsó határt jelentik.

²⁷ Az egész Európára vonatkozó részletes adatokat lásd Magyar Gazdaságkutató Intézet 50. sz. jelentése 111. o. (1942.)

ketepiacon megvásárolható hiánycikk és a feketepiaci árak rohamosan emelkedtek.

A háborús infláció még inkább kiélezte a tőke és munka ellentmondását. Növelte a munkásosztály és más dolgozók elnyomorodását és rendkívüli mértékben gazdagította a tőkés monopóliumokat. A hadiipar az állami megrendelések jóvoltából hatalmas arányokban fejlődött.²⁸ A háborús megrendelések és a fogyasztási cikkek hiánya megszüntette az értékesítési nehézségeket, a monopóliumok nem az ismeretlen piacra, hanem a biztos és rendkívül nagy hasznot hajtó állami megrendelésekre termeltek.

„A háború — szörnyű dolog? Igen, de szörnyen kifizetődő dolog” — írta Lenin az első világháború idején. A hadiipar nyereségei az inflációval közvetlenül is kapcsolatosak, mert a fasiszta állam a hadimegrendelések céljára szükséges fizetési eszközöket — amint láttuk — elsősorban az inflációs papírpénzkibocsátás útján szerezte meg. Az inflációs pénzkibocsátással megszerzett milliárdokból az állam a monopóliumok hatalmas nyereségét táplálta.

Számításokat végeztünk az iparvállalatok és bányászati részvénytársaságok háborús nyereségeinek megállapítására. A számítások csak igen nagy nehézségek árán végezhetők el, s az eredmények — a tőkések közismert mérleghamisításai miatt — csak nagyon hozzávetőlegesek lehetnek. Bizonyos tájékozódást azonban a közzétett ipari termelési adatok és vállalati mérlegek alapján is nyerhetünk.²⁹ (Lásd a 323. oldalon levő táblázatot.)

²⁸ A széntermelés 1938. évhez viszonyítva 1943-ig 50,3%-kal, a gépgyártás 339%-kal, az elektroacél-termelés 76%-kal, az alumíniumé 400%-kal növekedett. 1938-hoz viszonyítva természetesen a vonatkozó iparágak kapacitása is nőtt.

²⁹ A számítást a Statisztikai Évkönyvekben közzétett termelési adatok és részvénytársasági statisztika alapján végeztük el. A „nettó termelési értéktöbblet”-ből levontuk az összes kifizetett munkabéreket és tisztviselői fizetéseket, valamint a vállalatok által fizetett betegségi és balesetbiztosítási járulékokat. Az így kapott adatokat korrigáltuk az amortizációval. A részvénytársasági statisztika „összes vagyon” és „összes teher” tételeit egyenként értékálló (vagyontárgy) és pengőjellegű tételekre osztottuk és megvizsgáltuk, hogy a pengőben fennálló tartozások mennvivel haladták meg évről évre a pengőben fennálló követeléseket, minthogy ezek a többletek a vállalatok számára inflációs nyereségek szerzésére szolgáltak alapul. A kapott eredményeket a részvénytársaságok és többi vállalatok adatai alapján arányosan az egész iparra vetítettük és hozzáadtuk az alapnyereséghez. A kifizetett adókat a nyereségből levontuk.

A 328. o. táblázatának 10. sorában közölt adatok szerint a gyáripari és bányászati részvénytársaságok nyeresége folyóáron számítva 1941-ben az 1938. évi nyereség 3,6-szeresére, 1943-ban az 1938. évi 5,8-szeresére nőtt és változatlan áron számítva is az 1938. évi 2,3, illetve 1,9-szeresét érte el. A magyarországi tőkések profitjának növekedése a háború alatt alig maradt el az amerikai ipari társaságok nyereségének növekedésétől.³⁰

Az átlagot feltüntető adatok eltakarják, hogy a nagy monopóliumok nyeresége a közölnél is nagyobb arányban nőtt, mert bár a hadiipari termelésre a vállalatok eléggé széles körét vonták be, a rendszeres és nagy nyereséget biztosító megrendeléseket elsősorban néhány nagyobb vállalat kapta.

Az iparral összefonódott banktőke óriási összegeket kapott a minden kockázat nélkül átvett kincstárjegyek leszámítolása révén is azáltal, hogy az állami váltók kamatozása 0,5—1 százalékkal nagyobb volt a Nemzeti Bank leszámítolási kamatlábánál. A bankok pusztán az 1942 után átvett kincstárjegyek leszámításán körülbelül 150 millió pengőt kerestek. Az összeg nagyságát — az inflációs torzítás ellenére is — mutatja, hogy a bankok mérlegszerűen kimutatott egész nyeresége 1938-ban 20,2 millió pengő volt.

A háborús gazdálkodás és az infláció hatása élesen kirajzolódott a mezőgazdaságban is. A földbirtokosok és a kulákok békés viszonyok közt elérhetetlen mértékben gazdagodtak a háborús konjunktúra és a mezőgazdasági munkások reálbérének csökkenése következtében. A kisárutermelő középparasztság jövedelme a háborús konjunktúra elején növekedett, de 1940-től kezdve helyzetük jelentősen romlott, a beszolgáltatás mind nagyobbfokú kiterjesztése, a mezőgazdasági üzemanyagok és más iparcikkek hiánya és magas feketepiaci árai miatt. A kisparasztság, a mezőgazdasági munkásság és cselédség súlyos helyzetbe került, az előbbieket elsősorban azért, mert a hirhedt Jurcsek-féle beszolgáltatási rend és az addig érvényben volt beszolgáltatási rendeletek nem egyszer a mindennapi kenyeret is elrabolták tőlük.

Az egész mezőgazdaság árutermelésből származó bevételeinek reálértéke a háború alatt nagyjából változatlan színvonalon maradt: 1929—1930 = 100. 1938—1939 = 91. 1939—1940 = 95.

³⁰ Az amerikai monopóliumok nyeresége az adók kifizetése előtt (milliárd dollárban): 1939-ben 6,5; 1940-ben 9,2 1941-ben 17,2, 1942-ben 21,1, 1943-ban 25,1.

1940—1941 = 90. 1941—1942 = 92. 1942—1943 = 87. 1943—1944 = 103.

Az átlag azonban eltakarja az egyes osztályok és rétegek helyzetének nagy különbségeit. A földbirtokosok és a kulákok jövedelme a háborús konjunktúra következtében jelentősen megnőtt, és ezt a megnövekedett jövedelmet ők el is tudták költeni, mert az érdekvédelmi szerveken, az irányításuk alatt álló szövetkezeteken keresztül és más gazdasági kapcsolataik felhasználásával a szükséges gépeket és üzemanyagokat is meg tudták szerezni.³¹

A középparasztság a szükséges mezőgazdasági eszközöket és üzemanyagokat, személyes fogyasztási cikkeket az áruhiány miatt csak korlátozottan tudta megszerezni. A kormány a mezőgazdasági üzemanyagok hivatalos árait is úgy állapította meg, hogy a nagybirtok által használt üzemanyagok hivatalos árai sokkal kevésbé emelkedtek, mint a parasztgazdaságoké. (Magyar Gazdaságkutató Intézet 1943. évi jelentése 78. o.) Nemcsak a mezőgazdasági üzemanyagok fekete árai emelkedtek igen magasra, hanem a ruhaneműek és a lábbeliek árai is. Ezek a falusi kereskedők uzsorája következtében a városi árakat is jelentősen meghaladták.

A közellátási minisztérium vidéki megbízottainak 1943—44. évi jelentései szerint a mezőgazdasági termelés szempontjából fontos cikkek hivatalosan kiutalt mennyiségét sem lehetett rendszerint beszerezni és a legfontosabb árukból akkora volt a hiány, hogy a szükségletet feketepiaci árakon sem lehetett kielégíteni. Például a sodronyszeg feketepiaci ára 1944 elején a hivatalos ár 23-szorosát, a rúdvasé és keréksíné tízszeresét tette ki, más üzemanyagok és ruházati cikkek feketepiaci ára pedig a hivatalos ár 3,5-szörösét érte el. A módosabb parasztlakosságban úgy igyekeztek védekezni pénzüik elértéktelenedése ellen, hogy növelték állatállományukat, állatban tezauráltak. Erre azért is szükség volt, mert a lovakat a hadsereg céljaira vették igénybe és a hiányzó vonóerőt más állattal igyekeztek pótolni.

A közép- és szegényparasztlakosság végéig való kiuzsorázását a hírhedt „Jurcsek-terv” szolgálta, amelyet az addig fokozatosan

³¹ A kormány a háború éveiben még külön 300 millió pengőt fordított „a mezőgazdaság fejlesztésére”, s ezt vetőmag és különféle juttatások formájában csaknem teljesen a földbirtokosok és a kulákok kapták.

kialakított beszolgáltatási rendeletek helyett 1943 júniusában léptettek életbe.³³

A „Jurcsek terv” célja egyebek közt az volt, hogy a nagy munkaerőhiány enyhítésére a szegényparasztokat fokozottabban kényszerítse bér munka vállalására. A szegényparasztok beszolgáltatási kötelezettségüknek egyáltalán csak akkor tudtak eleget tenni, ha munkát vállaltak és természetbeni bérre is szert tettek.³⁴

A „Jurcsek terv” végrehajtásának erős deflációs hatással kellett volna járnia (ti. a parasztság készpénzjövedelmének csökkenése miatt), ha a parasztságtól így elvont áru vagy az annak ellenében külföldről behozott áruk belföldön piacra kerültek volna. A valóságban azonban a parasztságtól elvont áru legnagyobb részét Németországba szállították vagy a hadsereg ellátására fordították.

A mezőgazdasági munkásság reálbérei 1940-ig emelkedtek, azután a nagy munkaerő-hiány ellenére is az infláció következtében csökkenő tendenciát mutattak. (L. a 353. oldalon levő táblázatot.)

A reálbérek kiszámított alakulása azonban önmagában nem alkalmas a való helyzet megismerésére, mert a mezőgazdasági munkások és a munkát vállaló szegényparasztok a nagy áru-

³³ A szegényparasztságot az 1943-ig érvényben volt beszolgáltatási rendeletek is éhezésre kényszerítették: „1942 tavaszán komoly élelmiszerellátási gondok jelentkeztek, főként a mezőgazdasági munkásság, valamint a törpebirtokosság körében.” (MGKI 1943. évi jelentése. 97. o.) A „Jurcsek terv” a beszolgáltatási kötelezettséget úgy állapította meg, hogy az a szegényparasztságot fokozott mértékben sújtotta, viszont a nagybirtokosok és a kulákok számára könnyen teljesíthető volt. A beszolgáltatást lényegében depresszíven, az egész birtok nagyságától függetlenül a kataszteri tiszta jövedelem után állapították meg. Ez utóbbi pedig a nagybirtokra nézve a nagybirtok adóterhének csökkentése végett igen kedvezően volt megállapítva. A nagybirtokosok és a kulákok ezen túlmenően a beszolgáltatást játszva teljesítették, az aránytalanul nagyobb „pontszám”-mal átvett ipari növényekben és állati termékekben, a szegényparasztoknak ellenben maguktól megvont gabonával kellett teljesíteniük a beszolgáltatást, mert a törpe birtok nem adott lehetőséget sem ipari növények termesztésére, sem nagyobb méretű állattartásra.

³⁴ „Az új terménybeszolgáltatási rend ezeket a termelőket is kataszteri tiszta jövedelmük nagyságának megfelelő mennyiségű mezőgazdasági termény és termék beszolgáltatására kötelezi. Ennek következtében ezek a rétegek ellátási helyzetük biztosítása céljából fokozottabb mértékben lesznek bér munka vállalására kényszerítve. A terménybeszolgáltatási rendnek tehát ilyen módon a mezőgazdasági munkapiacra uralkodó feszültség enyhítése szempontjából is kedvező hatásai várhatók.” (MGKI 1943. évi jelentése. 83. o.)

Mezőgazdasági munkások bérének névleges és reálértéke

Időpont	Férfimunkások ³⁵				Élelmezés- és ruházat 70 : 30 arányban mérlegelt költségeinek indexe (1939. szept. = 100)		Reálbér ³⁶		
	szeptember végi kereset P/nap	Index	decemberi kereset P/nap	Index	szept. vége	dec.	szept. végi (1939. szept. = 100)	december (1939. dec. = 100)	Márciusi
1939.	2.41	100	1.88	100	100	101	100	100	
1940.	3,13	130	2.51	134	117	124	111	108	
1941.	3.53	140	2.74	146	163	166	87	88	
1942.	5,27	213	3,95	210	205	224	104	94	
1943. márc.	5.54					236			100.
1943.	7.32	304	7.21	384	347	389	88	99	
1944. márc.	8,19					395			88

hiány következtében nem tudták elkölteni megnövekedett nominális bérüket. Ha pedig időnként textiláruhoz és ruhaneműhöz jutottak, ezért magas feketepiaci árat kellett fizetniük. A földárak magasra szöktek, a földbirtok-kínálat pedig teljesen visszahúzódott, az elkölthetetlen jövedelmet tehát földvásárlásra nem lehetett fordítani. Mindehhez járult, hogy a parasztság számára nélkülözhetetlen ruhaneműek és lábbeliek minősége is nagyon romlott. Például a lábbelihiány jelentősen akadályozta az aratási munkákat. A közellátásügyi minisztérium, jobb híján a mezőgazdasági munkások számára fatalpú bakancsot hozatott forgalomba a Hangyával.

A mezőgazdaságban a háború alatt nagy volt a munkaerőhiány. A munkavállalási kedvet csökkentette, hogy az áruhiány következtében falun a csökkent reálértékű jövedelem is csak nehezen volt elkölthető, a mezőgazdasági munkások és cselédek

³⁵ A gazdasági felügyelőségek havi jelentése és az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosának 190 nagyobb helységekből hetenként benyújtott adatai alapján.

³⁶ A mezőgazdasági napszámbekek évközi ingadozása igen nagy, ez tükrözi a mezőgazdasági munkaerő nagyfokú kihasználatlanságát. A bérek a nyári hónapokban a legmagasabbak, a téli hónapokban a legalacsonyabbak, a szeptemberi béreket átlagosnak lehet tekinteni. Akár a szeptemberi, akár a decemberi bérek alakulását vizsgáljuk, a reálbérek csökkenése 10 százalék körül mozog. 1944-re vonatkozóan a márciusi bér reálértékét számítottuk ki 1943-hoz viszonyítva, ez is 12%-os csökkenést mutat.

a mezőgazdasági munkák elvégzéséhez nélkülözhetetlen ruházati cikkeket és lábbelit sem tudták megvásárolni. Ezért a kormány feudális jellegű intézkedésekkel kötötte helyhez a munkásokat és a cselédeket s kimondta, hogy akik ezeknek a feltételeknek nem tesznek eleget, azokat honvédelmi munka címén rendeli ki mezőgazdasági munkára. „egyes esetekben“ pedig internálják.

*

A Horthy-fasizmus rablőháborúja gazdasági és pénzügyi romlásba taszította az országot. Végül kiélezte az osztályellentétet, megérlelte a népellenes magyar uralkodó osztályok uralmának végleges megdöntéséhez szükséges feltételeket. Előkészítette a tőkés-földesúri Magyarország végleges bukását.

Csendes Béla

A KENYÉRGABONA-TERMELES ÉS -FELHASZNÁLÁS ALAKULÁSA HAZÁNKBAN A FELSZABADULÁS ELŐTT ÉS UTÁN

Magyarország helye a világ búza- és rozstermelésében

A búza és a rozs a világ legfontosabb kultúrnövényei. A föld lakosságának mintegy fele búza- és rozskenyeret eszik.

Magyarország a múlt század végén a föld egyik legnagyobb búzatermelő országa volt. A XIX. század utolsó évtizedében a világ búzatermelése évi 60—71 millió tonna között mozgott. Az Egyesült Államok búzatermelése kb. évi 17 millió tonna, Oroszországé 12 millió, Franciaországé 9 millió és Magyarországé 4,6 millió tonna volt. Magyarország a föld legnagyobb búzatermelő országai közé tartozott, búzaexportban a harmadik helyet foglalta el (megelőzte Franciaországot).

Az első világháború után az ország területének csökkenése, valamint több országban a búzatermelés jelentős kiterjesztése következtében Magyarország a világgrangsorban hátrább szorult, bár még mindig jelentős helyet foglalt el. Az első világháború után Magyarország még mindig a világ hatodik, Európában pedig első búzaexportáló országa volt.¹

Magyarország jelentős kenyérgabona-termelése a kitűnő hazai termelési adottságok mellett, a külterjes, félféudális, tökeszegény mezőgazdasággal, a jelentős export pedig ezek mellett a népesség igen alacsony életszínvonalával függött össze.

A két világháború között a legfőbb búza- és rozstermelő országok termelése és sorrendje az alábbiak szerint alakult.²

¹ 1932—37 között a Szovjetunió búzaexportja évi 468 ezer tonna, Magyarországé pedig évi 500 ezer tonna volt.

² W. S. Woytinsky and E. S. Woytinski: World population and production trends and outlook. New York. 1953.

Az országok sorrendje	Búza-termelés 1934—38 1.000 t (évi)	Az országok sorrendje	Rozstermelés 1934—38 1000 t (évi)	Az országok sorrendje	Búza-rozstermelés 1934—38 1000 t (évi)
1. Szovjetunió	30 920	1. Szovjetunió	21 970	1. Szovjetunió	52 890
2. Kína	21 713	2. Németország	7 611	2. Kína	21 743
3. USA	19 476	3. Lengyelország	6 848	3. USA	20 504
4. Franciaország	8 143	4. Csehszlovákia	1 598	4. Németország	12 466
5. Olaszország	7 280	5. USA	1 028	5. Franciaország	8 912
6. Kanada	7 170	6. Franciaország	769	6. Lengyelország	8 912
7. India	7 140	7. Magyarország	697	7. Kanada	7 350
8. Argentina	6 634	8. Spanyolország	551	8. Olaszország	7 280
9. Németország	4 855	9. Ausztria	539	9. India	7 140
10. Spanyolország	4 364	10. Belgium	496	10. Argentina	6 888

* 1931—35. évi adatok.

A világ búzatermelése 1934—1938 között évi átlagban 160 millió tonna, rozstermelése pedig 46,5 millió tonna volt. Magyarország ezidőszakban búzatermelésben a 17. helyet foglalta el (ugyancsak 17. helyen volt a búza-rozs együttes termelésében is). Míg Magyarország a világ búzatermelésének 1,38%-át, rozstermelésének pedig 1,50%-át adta, addig a világ nettó búzaexportjában jóval nagyobb hányaddal részesült. Így 1934—35-ben 2,4, 1935—36-ban 3,4, 1936—37-ben 4, 1937—38-ban 3, 1938—39-ben pedig 4,2 %-kal.

A két világháború között, valamint a második világháború időszaka alatt és után a világ búza- és rozstermelése növekedett, megváltozott az egyes országok búza- és rozstermelésében elfoglalt sorrendje is.³

Az utóbbi években a világ búzatermelése 200 millió tonna körül mozgott. Feltűnő módon megnőtt a Szovjetunió (szűzföldek), az USA és Kanada búzatermelése. E három országra esik a világ csaknem egész búzatermelés-növekedése.

Előretört a búzatermelés területén Ausztrália (vetésterület-, termésátlag-növekedés) és Törökország (csaknem kizárólag vetésterület-növekedés).

³ FAO, 1955, Vol. IX, part. I.

Az országok sorrendje	Búzatermés 1948-52 1000 t (évi)	Az országok sorrendje	Rozsatermés 1948-52 1000 t (évi)	Az országok sorrendje	Búza-rozsatermés 1948-52 1000 t (évi)
1. Szovjetunió	66 000 ¹	1. Szovjetunió	—	1. Szovjetunió	—
2. USA	30 985	2. Lengyelország	6 520 ³	2. USA	31 506
3. Kína	21 760 ²	3. Ny. Németorsz.	3 042	3. Kína	21 760
4. Kanada	13 390	4. K. Németorsz.	2 418 ⁴	4. Kanada	13 852 ⁵
5. Franciaország	7 791	5. Csehszlovákia	1 230	5. Lengyelország	8 404
6. Olaszország	7 170	6. Magyarország	780	6. Franciaország	8 364
7. India	6 087	7. Franciaország	573	7. Olaszország	7 293
8. Argentina	5 175	8. Argentina	526	8. India	6 087
9. Ausztrália	5 161	9. USA	521	9. Argentina	5 701
10. Törökország	4 771	10. Törökország	580	10. Ny. Németorsz.	5 698

¹ Vnsna Trgovija 1957. 5. szám (1955. évi termés.)

² Nem hivatalos adatok.

³ Nem hivatalos adatok.

⁴ 1950. évi adat.

⁵ 1956-ban búzatermés mintegy 24 570 ezer tonna (Biki 1956. VI. 28.).

Magyarország a búzatermés rangsorában hátrább szorult és az utóbbi években megszűnt búzaexportáló ország lenni. Búzatermelésünk az utóbbi években még a hazai szükségletet sem fedezte, importra szorultunk. 1954/55-ben a világ búza-importjának 1,8%-a, 1955/56-ban pedig 1,2%-a Magyarországra irányult.⁴

A vetésterület és a termésátlagok

A felszabadulás előtti Magyarországon a kenyérgabona vetésterülete 3,9, benne a búzáé 2,8, a rozsé pedig 1,1 millió kat. holdra tehető. Ezzel szemben az első öt éves terv időszakában átlagban a kenyérgabona vetésterülete még a 3,3 millió kat. holdat sem érte el, tehát a kenyérgabona vetésterülete a felszabadulás előttihez képest mintegy 600 000 kat. holddal csökkent. A következő oldalon levő táblázat a kenyérgabona vetésterületének alakulását mutatja.

A kenyérgabona vetésterülete egyetlen évben sem érte el a

⁴ Vnsna Trgovija 1957. 5. szám.

felszabadulás előtti átlagos vetésterületet (a rozs vetésterülete 1949-ben meghaladta a felszabadulás előtti rozsvetésterület átlagát). A vetésterület a háborús igen alacsony szintről 1949-ig emelkedett, attól kezdve csökkent. Az 1949-es felszabadulás

1000 kat. hold

É v	Búza	Rozs	Együtt
1931—1940. évek átlaga	2 791	1 102	3 893
1945	1 318	658	1 976
1946	2 016	820	2 836
1947	2 388	978	3 366
1948	2 397	1 078	3 475
1949	2 442	1 141	3 583
1950	2 389	1 038	3 427
1951	2 423	1 000	3 423
1952	2 385	884	3 269
1953	2 293	758	3 051
1954	2 450	810	3 260
1955	2 359	776	3 135

utáni legnagyobb kenyérgabona-vetésterület is mintegy 300 000 kat. holddal kevesebb a felszabadulás előttinél. A rozs-vetésterület csökkenése nagyobb mérvű a búza-vetésterület csökkenésénél. Ezt a csökkenést a kötelező kenyérgabona-vetésterületi előírás, valamint annak megszegéséhez fűződő szankciók sem voltak képesek megakadályozni. Ez arra mutat, hogy itt mélyebben fekvő tényezők hatottak a kenyérgabona-termelés visszaszorítása irányában.

A kenyérgabona-vetésterület csökkenése önmagában véve helyes. Ezt a folyamatot megfigyelhetjük a háború utáni években egyes fejlett mezőgazdasággal rendelkező európai kapitalista országokban is (Dánia, Hollandia, Nyugat-Németország), de ezzel egyidőben ezekben az országokban jelentősen növekedtek a termésátlagok. A termésátlagok növekedése ellensúlyozta a vetésterület csökkenéséből származó terméskiesést. A kenyérgabona vetésterületének csökkenését a mezőgazdaság belterjes irányú fejlődése követeli meg. Nálunk a hiba tehát nem a vetésterület csökkenésében keresendő, hanem abban, hogy — mint később látni fogjuk — az átlagtermés növekedése nem ellensúlyozta a vetésterület csökkenéséből eredő termés-

csökkenést, és ezért jelentősen csökkent az összes kenyérgabona-termés.

A felszabadulás előttihez képest a kenyérgabona átlagtermésének bizonyos növekedése tapasztalható, ezt mutatja a következő táblázat:

É v	Búza q/kh	Rozs q/kh
1931—1940. évek átlaga	7,9	6,5
1945	5,0	4,6
1946	5,6	5,2
1947	4,8	5,0
1948	6,6	7,3
1949	7,5	6,8
1950	8,7	7,4
1951	9,7	7,9
1952	7,1	6,1
1953	9,5	7,4
1954	6,8	5,9
1955	9,0	7,0
1950—1954. évek átlaga	8,4	6,9
1946—1955. évek átlaga	7,6	6,6

Az 1931—1940. évek átlagához képest az első ötéves terv gabonatermés-átlaga némiképp nőtt (a búzáé 6, a rozsé 6 százalékkal). Az összehasonlítás azonban pontatlan, mert ötéves időszakot viszonyítunk egy tízéves időszakhoz, s hosszabb időszakban a jobb termésű éveket a gyengébb termésű évek kiegyenlítik. A felszabadulás előtt is találunk olyan öt évet, amikor a termésátlag magasabb. Így például az 1937—41 közti időszakban a búza termésátlaga 8,3 q volt. Ehhez viszonyítva az ötéves tervidőszak búzaátlagtermése már csak 1,2%-kal, kat. holdanként 0,1 q-val nagyobb. Még kedvezőtlenebb képet kapunk akkor, ha az 1946—1955 közti tízéves időszakot hasonlítjuk össze az 1931—1940 közti tízéves időszakokkal. A búza 1946—1955 közötti átlagtermése mindössze 91,6%-a, a rozstermés átlaga pedig 101,5%-a az 1931—1940 közti időszak átlagának. A kedvezőtlen termésátlagok döntően a háborús pusztítás utóhatását tükrözik (az 1946—50-es időszakban a búza átlagtermése 6,7

q, a rozsé 6,4 q volt). A háborús károk felszámolása után a gépésítéssel, a műtrágyafelhasználás fokozódásával, a szocialista nagyüzemek térhódításával együtt a termésátlagok növekedtek. Az 1946—50 közti időszak átlagához viszonyítva az 1951—55 közti időszak átlagában a búza termésátlaga 25,4%-kal, a rozsé 7,8%-kal volt magasabb. De az elért átlagtermés meglehetősen alacsony és a fejlődés nagyon kisméretű.

Különösen feltűnő a termésátlagok növekedésének elégtelen volta, ha azt a fejlett mezőgazdaságú kapitalista országokban elért fejlődéssel hasonlítjuk össze. A búza- és a rozstermesátlagok egyes kapitalista országokbeli alakulását a következő táblázat mutatja:

O r s z á g	q/kh			
	1934—38		1951—55	
	Búza	Rozs	Búza	Rozs
Dánia	17,5	10,2	21,6	14,3
Hollandia	17,4	13,1	21,7	16,2
Belgium	15,5	13,8	19,2	16,0
Anglia	13,3	9,3	16,8	13,1
Nyugat-Németország	12,7	10,6	15,9	13,9

Mint látható, a felszabadulás előtt is jóval elmaradtunk termésátlagok tekintetében a fejlett mezőgazdasággal rendelkező kapitalista országok mögött. Az azóta eltelt idő alatt ezekben az országokban a termésátlagok jelentősen, nálunk viszont alig növekedtek, s így elmaradásunk fokozódott. Hasonlóképpen alacsonyabbak termésátlagaink egyes fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező népi demokratikus országokénál is. Csehszlovákiában 1955-ben a búza holdankénti termésátlaga 12,7 q, a Német Demokratikus Köztársaságban pedig 18,7 q volt. A fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező országokban általában a kenyérgabona vetésterületi aránya kisebb, az állatsűrűség (következésképpen a szerves trágya-használat) és a műtrágya-használat pedig jóval nagyobb, mint nálunk. Így például 1954-ben a műtrágya-felhasználás 1 kat. hold szántóra számítva és hatóanyagban kifejezve a Német Demokratikus Köztársaságban a következőképpen alakult: nitrogén 18,1 kg, foszfor 13,7 kg, kálium 39

kg. Magyarországon a megfelelő számok a következők: nitrogén 2,7 kg, foszfor 3 kg, kálium 1,2 kg. Különösen tűrhetetlenül alacsony a műtrágya-felhasználás az egyéni gazdaságokban. 1954-ben az állami gazdaságokban 1 kat. hold szántóra átlagosan 105,9 kg, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben 51,1 kg műtrágya jutott, az egyéni gazdaságokban mindössze csak 9,1 kg.

Az említett országokban elért, a mienknél jóval nagyobb termésátlagok mutatják, hogy milyen nagy lehetőségeink vannak a termésátlagok növelésére. Egyben érzékeltetik az előttünk álló sürgősen megoldandó fontos feladatokat is.

A hazai jó talaj-, éghajlati stb. adottságok mellett helyes talajműveléssel, megfelelő fajtákkal, trágyázással (1q műtrágya átlagosan 15—20%-os terméstöbbletet eredményez kat. holdanként), jó elővetemények kiválasztásával, a szocialista nagyüzemi gazdaságok fejlesztésével, az anyagi érdekeltség hozzáértő felhasználásával pár éven belül lényegesen emelhetnénk a búza termésátlagát.

A teljes termelés

Mivel a kenyérgabona vetésterülete a felszabadulás utáni (1946—55) időszakban évi átlagban mintegy 600 000 kat. holddal kisebb volt a felszabadulás előtti tízéves időszak átlagos vetésterületéhez képest, és mivel az átlagtermés szintén alacsonyabb volt, a felszabadulás után átlagosan mintegy évi 510 000 tonnával kevesebb kenyérgabonát termeltünk, mint a felszabadulás előtt. Az egyes évek kenyérgabona-termelése a következőképpen alakult.⁵ (Táblázat a következő oldalon.)

Mint látható, az 1946/47—1950/51. évek évi átlagához képest a kenyérgabona-termelés az 1951/52—1955/56. évek átlagában, mintegy 385 000 tonnával, vagyis 17,5%-kal nőtt, azonban ez a termelés is mintegy évi 320 000 tonnával kevesebb volt a felszabadulás előtti 1928/29—1937/38. évek átlagos évi termelésénél.

⁵ A termelési adatok úgy lettek összeállítva, hogy összevethetők legyenek a felhasználás utáni adatokkal. Mivel a felhasználási adatoknál a háborús évek zavarólag hatnának, ezért azokat az 1928/29—1937/38. évekre vonatkozóan dolgoztam fel. A teljes termelésre vonatkozó adatokat is így adtam meg.

É v	Búza	Rozs	Eg,ütt	É v	Búza	Rozs	Együtt
1928/29	270 010	82 780	352 790	1946/47	112 669	42 424	155 093
1929/30	204 080	79 820	283 900	1947/48	115 150	48 907	164 057
1930/31	229 530	72 150	301 680	1948/49	158 314	78 570	236 884
1931/32	197 450	55 050	252 500	1949/50	182 938	77 343	260 281
1932/33	175 440	76 970	252 410	1950/51	208 459	76 883	285 378
1933/34	262 240	95 650	357 890	1951/52	235 060	78 990	314 050
1934/35	176 420	61 930	238 350	1952/53	169 930	54 225	224 155
1935/36	229 222	72 774	301 996	1953/54	218 203	56 184	274 387
1936/37	238 924	71 414	310 338	1954/55	166 047	47 978	214 025
1937/38	196 382	61 790	258 172	1955/56	213 099	54 427	267 526
1927/28—				1946/47—			
1937/38				1955/56			
évek átlaga	217 970	73 033	291 003	évek átlaga	177 991	61 593	239 584
1928/29—				1946/47—			
1932/33				1950/51			
évek átlaga	215 302	73 354	288 656	évek átlaga	155 513	64 825	220 338
1933/34—				1951/52—			
1937/38				1955/56			
évek átlaga	220 638	72 712	293 349	évek átlaga	200 468	58 361	258 829

Nincs szükségünk rá, hogy évi 2,9 millió tonna kenyérgabonát termeljünk, hiszen a felszabadulás előtt ennek a mennyiségnek jelentékeny része exportra került, azonban az okvetlenül szükséges, hogy a hazai szükségleteket saját termésű kenyérgabonával fedezzük. A belföldi szükségletek kielégítése, bizonyos tartalékok képzése évi átlagban mintegy 2,4—2,5 millió tonna kenyérgabona-termelést követel (a jelenlegi fogyasztási színvonalat számítva). A beadásnak és a kenyérgabona-vetésterület kötelező előírásának megszüntetése folytán az idei kenyérgabona-vetésterület mintegy 500 000 kat. holddal kevesebb a tavalyinál, továbbá a jelenlegi termelői árarányok mellett az ősszel még további csökkenésre számíthatunk. Mivel a termés-átlagok olyan mérvű emelkedése, amely ellensúlyozhatna egy ilyen jelentékeny vetésterület-kiesést, egy-két éven belül nem valószínű, egyelőre jelentős importtal kell számolnunk. A kenyérgabona vetésterületének növelése nem kívánatos, mivel az nem egyeztethető össze mezőgazdaságunk belterjes irányú fejlesztésével, ezért a következő években mindent el kell követnünk, hogy a kenyérgabona termésátlagait növeljük, és ezáltal kenyérgabonából önellátók legyünk.

A kenyérgabona-termelés felhasználása

A felszabadulás óta a kenyérgabona-termelés körül sok a probléma: kenyérgabona-exportunk visszaesett, az utóbbi években a belső ellátás biztosítása céljából kenyérgabonát kellett importálnunk. E problémának csak egyik — igaz, hogy legfőbb oldala az, hogy az 1951/52—1955/56. évek átlagában mintegy évi 320 000 tonnával kevesebbet termeltünk, mint a felszabadulás előtt (1928/29—1937/38). Míg a termelés csökkent, a fogyasztás megnövekedett. Világosan kitűnik ez, ha a felszabadulás előtti és utáni kenyérgabona-fogyasztást megvizsgáljuk.

A felszabadulás előtti fogyasztási adatok vizsgálatánál szem előtt kell tartani, hogy az akkori adatok döntően becslésen alapulnak, és hogy a fogyasztást bizonyos fokig kedvezőbb színben tüntetik fel a ténylegesnél. Mégis, hosszabb időszakra vonatkoztatva, a főbb számokat, — ha kellő fenntartással is, — de elfogadhatjuk. A felszabadulás előtti kenyérgabona-felhasználásra vonatkozó adatokat az I.—II.—III. sz. táblázatok (380., 381. o.) tartalmazzák (a Magyar Gazdaságkutató Intézet adatai alapján).

1928/29—1937/38. évek átlagában az ország belső személyi kenyérgabona-fogyasztása 1 711 840 tonna (a termés 59%-a) volt. Ebből a búzafogyasztás 1 231 330 tonna (a termés 56%-a), a rozsfogyasztás pedig 480 510 tonna (a termés 66%-a) volt. Ez egy főre számítva mintegy 194 kg kenyérgabona-fogyasztásnak felel meg, amiből mintegy 140 kg jut a búzára és mintegy 54 kg a rozsra.

A falusi lakosság⁶ az említett tíz év átlagában egy főre számítva több kenyérgabonát fogyasztott, mint a városi. A fejenkénti fogyasztás a következők szerint alakult:

⁶ Városi lakosnak vette a Magyar Gazdaságkutató Intézet Nagy-Budapest (Budapest, Alag, Albertfalva, Békásmegyer, Budafok, Budatétény, Cinkota, Csepel, Kispest, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentkereszt, Pestszentlőrinc, Pestújhely, Rákoscsaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákospalota, Rákosszentmihály, Sashalom, Újpest), a t.j. városok, továbbá Balassagvarmat, Békéscsaba, Eger, Esztergom, Gyöngyös, Kaposvár, Komárom, Magyaróvár, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Pápa, Salrosok, valamint Diósgyőr, Felsőgalla, Gödöllő, Hatvan, Keszthely, Monor, gótarján, Szentendre, Szolnok, Szombathely, Vác, Veszprém megyei városok, Szarvas, Vecsés községek lakosságát. (Ezek lakossága 1930-ban 2 675 712 lélek volt.)

	Kenyérgabona kg	Benne	
		búza kg	rozs kg
Városi lakosság	141	118	23
Falusi lakosság	220	150	70

E fogyasztási fejadagok a Magyar Gazdaságkutató Intézet adatai alapján lettek kiszámítva. Az Intézet a fogyasztási adatok megállapításában a terméseredmények, az üzemstatisztikai felmérések, monográfiák stb. adataira támaszkodott, de véleményem szerint a falusi fogyasztás adataiban túlzások vannak. Más, korabeli szerzők a paraszti kenyérgabona-fogyasztást 180—190 kg-ra becsülték. Megítélésem szerint a tényleges fogyasztás valahol a kettő között van, a falusi kenyérgabona-fogyasztás mintegy 200 kg-ra (140 kg búza és 60 kg rozs) tehető.

Az egy főre jutó fogyasztás közölt adatai átlagszámok, amelyekről évenként és paraszti rétegenként jelentős eltérések vannak. Így például a M. G. K. Intézet adatai szerint is a válság éveiben (1928/29—1932/33) az átlagos falusi fogyasztás alacsonyabb, mint a válság utáni időszakban (216 kg, illetve 223 kg kenyérgabona). A válság éveiben a falusi lakosság viszonylag több rozsot és kukoricakenyeret és kevesebb búzát fogyasztott (a rozs olcsóbb).

Még nagyobb eltérések tapasztalhatók az egyes paraszti rétegek fogyasztásában. Így például a Juhos Lajos számtartási vizsgálatai során feldolgozott fogyasztási adatok szerint a kisbirtokosok és kisbérlok kategóriájában (5—100 kat. holdig; e kategóriába 1930-ban 1 351 712 lélek tartozott) az 1929—1932. évek átlagában egy normál férfi⁷ napi búzafogyasztása 12,72 fillér értékű, rozsfogyasztása pedig 5,73 fillér értékű volt. A megfelelő gabonaárakat is figyelembe véve, a kategóriában egy normál férfi egy év alatt 267 kg búzát és 165 kg rozsot fogyasztott el. Nyilvánvaló, hogy e kategóriákon belül is jelentős eltérések

⁷ A lakosság átlagos fejenkénti fogyasztása 26%-kal kisebb a normál férfi fogyasztásánál, a gyerekek és az asszonyok kisebb fogyasztása miatt. Pl. a 8—10 éves gyermekek fogyasztása 0,4, az asszonyok fogyasztása 0,8 felnőtt férfi fogyasztásának felel meg.

voltak, és a kulákok fogyasztása mögött elmaradt a kis- és a középparasztok fogyasztása. Míg az 5—100 kat. holdas kategóriákban az évi kenyérgabona-fogyasztás 432 kg volt (normál férfi fogyasztás), mely naponként 18,45 fillér kenyérgabona-fogyasztásnak felelt meg, addig az agrárproletárok és szegény-parasztok gyakran még kenyérrel sem laktak jól. Jellemző erre Kerék Mihály írása, a Magyar Gazdák Szemléjében:⁸ „egy család megélhetésére maradt 290,— P, amiből egy napra 79 fillér jutott, vagyis fejenként és naponként 14 fillér. Ebből az összegből kell testi erejét, egészségét fenntartani, a nélkülözhetetlen ruhadarabokat beszerezni, az iskoláztatási költségeket viselni stb.“

„Több helyen csak úgy tudtak aratni menni, ha a boltos kisegítette őket vagy valamelyik gazda, esetleg az uradalom megkönyörül rajtuk és kölcsön- vagy előleggabonát adott, hogy éhen ne pusztuljanak. Az évi keresmény azonban olyan csekély volt, hogy tartozásaik egy részével vagy egészével továbbra is adósok maradtak, sőt ezek tovább szaporodtak.“

„...munkásföldeken is a tengeritermelés dominált, minden más terménnyel szemben, pedig nagyon kevés család volt olyan helyzetben, hogy tengeritermésén sertést hizlalhasson. Ehelyett ebben az inséges esztendőben nagyon sok helyen emberi táplálkozás céljára szolgált.“ Ez volt a jellemző mintegy hárommillió ember életére a válság éveiben, de nem sokkal javult ez a későbbi évek során sem.

Az átlagos fogyasztási adatok megítéléséhez elengedhetetlenül hozzátartoznak a fent elmondottak. Ezek nélkül a felszabadulás utáni kenyérgabona-fogyasztás alakulását nem lehetne helyesen értékelni.

A felszabadulás előtti évek átlagában vetőmagként évi átlagban mintegy 390 000 tonna kenyérgabonát használtak fel (ebből búza mintegy 280 000 tonna, rozs 110 000 tonna).

Jelentős tétel volt a felszabadulás előtt a takarmányozásra felhasznált kenyérgabona-mennyiség is. Az 1928/29—1937/38.

⁸ Magyar Gazdák Szemléje 1933. 12. sz.

Kerék Mihályék 1932 telén, 1933 tavaszán megvizsgálták a jellemzőbb mezőgazdasági munkásfalvakban (Szerep, Sárrétudvar, Bucsatelep, Sövényháza, Jászárokszállás, Jászdózsa, Mezőkövesd, Kál, Erdőtelek, Mád, Ercsi, Sárszentágota), 96 mezőgazdasági munkáscsalád megélhetési viszonyait. A vizsgálat eredményeit a Magyar Gazdák Szemléjének idézett számában tették közzé.

évek átlagában évente 264 000 tonna kenyérgabonát takarmányoztak fel. Ebből a búza 218 000, a rozs pedig 460 000 tonnát tett ki.

Az 1928/29—1937/38. években igen jelentős volt kenyérgabona-exportunk (évi átlagban mintegy 580 000 tonna, ebből mintegy 490 000 tonna búza, 90 000 tonna rozs).

A felszabadulás után a kenyérgabona-termelés visszaesett. Kevesebbet termeltünk, és ebből a kisebb mennyiségből többet fogyasztottunk (ez utóbbi nem vonatkozik arra az időszakra, amikor kenyérjegy-rendszer volt). A felszabadulás utáni kenyérgabona-felhasználásra vonatkozó adatokat a IV., V., VI. sz. táblázatok (382., 383. o.) tartalmazzák.

Míg a felszabadulás előtt (1928/29—1937/38. évek átlagában) a hazai kenyérgabona-fogyasztás mintegy évi 1 710 000 tonna volt, addig az 1951/52—1955/56. évek átlagában mintegy 1 930 000 tonnára tehető, ami mintegy 13%-kal nagyobb a felszabadulás előttinél. A hazai kenyérgabona-fogyasztás növekedése két tényezőre vezethető vissza: a) a népesség számának növekedésére; b) az egy főre jutó fogyasztás növekedésére. A kenyérgabona-fogyasztáson belül a búzafogyasztás mintegy 26%-kal nőtt, a rozsfogyasztás pedig ugyanakkor mintegy 20%-kal visszaesett. A rozsfogyasztás visszaesése egyrészt az mutatja, hogy népünk kenyérfogyasztásában eltolódás következett be a jobb minőségű búzakenyér javára, másrészt érzékelteti, hogy az alsóbb néprétegek (volt agrárproletárok, gazdasági cselédek, szegényparasztek) életkörülményei megjavultak (a múltban ugyanis főképpen ezek a rétegek voltak a rozsfogyasztók, mivel a rozs olcsóbb volt a búzánál).

Míg a felszabadulás előtt a hazai (személyi) búzafogyasztás a termés 56%-át, addig 1951/52—1955/56. évek átlagában 78%-át vette igénybe (a rozból a termésnek ugyanolyan hányada került személyi fogyasztásra, mint a felszabadulás előtt).

A felszabadulás előtti és utáni paraszti fogyasztás adatait csupán a táblázatok alapján nem lehet összehasonlítani. A felszabadulás előtti kenyérgabona-felhasználási adatoknál a fogyasztás a városi és falusi lakosság csoportjaira van felosztva, a felszabadulás utáni időszakra vonatkozó adatok viszont vámőrölt és központi készletekben őrlött fogyasztást tartalmaznak. Másrészt az első ötéves terv időszakában — mivel a kötelező beadás gyakran a saját termelésből történő paraszti fogyasztást is érintette — a vámőrölt kenyérgabona-mennyiség nem azonos a paraszti fogyasztással, hanem kisebb annál. Ennek ellenére

bizonyos megfontolások alapján a táblázatokból az alábbiakat lehet megállapítani.

Az 1951/52—1955/56. évek átlagában az egy főre jutó kenyérgabona-fogyasztás — a táblázat adatai szerint — 202 kg-ra tehető, amiből a búza 162 kg-mal, a rozs pedig 40 kg-mal részesül. Ez a M. G. K. Intézet felszabadulás előtti időszakra vonatkozó — megítélésem szerint túlzó — adatainál mintegy 4%-kal magasabb (ezen belül a búza 16%-kal magasabb, a rozs pedig mintegy 26%-kal alacsonyabb).

A paraszti és az egyéb lakosság egy főre jutó fogyasztása az 1951/52—1955/56. évek átlagában, valamint 1951/52. és 1955/56. évben a táblázat adatai szerint a következőképpen alakult.

kg				
Termény	Lakosság	1951/52— 1955/56. évek átlagában	1951/52. évben	1955/56. évben
Búza	Paraszti	155	194	155
	Egyéb	168	130	196
	Egész	162	158	178
Rozs	Paraszti	34	50	27
	Egyéb	46	53	33
	Egész	40	51	30
Együtt	Paraszti	189	244	182
	Egyéb	212	183	229
	Egész	202	209	208

Mint látható, az 1951/52. és 1955/56. években a kenyérgabona-fogyasztás csaknem megegyezik az ötéves időszak évi átlagos fogyasztásával, pontosabban, annál 6, illetve 7 kg-mal nagyobb. Ennek alapján ez évek adatai a paraszti és az egyéb lakosság 1951/52—1955/56. évek átlagos egy főre jutó évi fogyasztásának megállapításához kiindulópontként felhasználhatók.

Feltételezhetően a paraszti és egyéb lakosság egy főre jutó kenyérgabona-fogyasztása 1951/52—1955/56. átlagában nagyjából megegyezik az 1951/52. évi fogyasztással, vagyis a paraszti lakosság egy főre jutó kenyérgabona-fogyasztása mintegy 240 kg-ra, a munkás és az alkalmazott s az egyéb lakosságé pedig

mintegy 180 kg-ra tehető. Ez a felszabadulás előtti (1928/29—1937/38) fogyasztáshoz (A Magyar Gazdaságkutató Intézet minden bizonnyal a ténylegesnél magasabbnak feltüntetett fogyasztási adataihoz) képest a parasztságnál mintegy 9%-os, a munkás-alkalmazott és egyéb lakosságnál mintegy 27%-os fogyasztásnövekedésnek felel meg.

Minden bizonnyal a munkás és alkalmazott, valamint az egyéb lakosság 27%-os fogyasztásnövekedésének egy része nem személyi fogyasztásra, hanem részben takarmányozási célokra szolgált. Az említett időszakban a munkás, alkalmazott és egyéb lakosságnál a takarmányozásra felhasznált mennyiség minimálisan a feltüntetett fejenkénti fogyasztási mennyiség 10—12%-ára, mintegy 95—100 ezer tonnára becsülhető.

A parasztság egy főre jutó kenyérgabona-fogyasztás növekedése kisebbmértékű volt, mint a munkás, alkalmazott és az egyéb lakosságé. Ez azzal magyarázható, hogy átlagosan a paraszti lakosság egy főjére jutó kenyérgabona-fogyasztás viszonylag magas volt a felszabadulás előtt is, a felszabadulás után ezért csak kisebb mértékben növekedett. A döntő azonban az, hogy az átlagtól való eltérések mindkét irányban jelentősen mérsékültek, a kulákok fogyasztása minden bizonnyal csökkent — ebben az irányban hatott a beadási rendszer és a kulákok kezén lévő földterület csökkenése —, a volt szegényparaszti rétegek fogyasztása pedig anyagi helyzetük javulásával nagymértékben nőtt.

Az 1951/52—1955/56 közti években eltolódás következett be az összes belföldi fogyasztáson belül. Míg 1946/47—1950/51 között az összes belföldi fogyasztással együtt nőtt a vámmórlt búza mennyisége is, addig 1951/52—1955/56 között az összes fogyasztás növekedése ellenére a vámmórlt kenyérgabona mennyisége csökkent. A túloldali adatok szemléltetik a bekövetkezett változást.

Tehát míg a fogyasztás nagyjából változatlan maradt — kivéve az igen rossztermésű 1952/53. évet —, a központi készletekből történő őrlés 37,30%-kal növekedett, a vámmórlés 25,87%-kal csökkent. Ennek következtében a belföldi fogyasztáson belül csökkent a vámmórlésből fogyasztásra kerülő kenyérgabona mennyisége.

A vámmórlés mennyiségének csökkenését, a központi készletekből történő fogyasztás növekedését részben a mezőgazdasági népesség csökkenése magyarázza (ha az 1951. évi paraszti lakosság = 100, akkor 1952-ben = 98, 1953-ban = 96, 1954-ben

É v	Összes belső fogyasztás 1951/52. évi mennyisége = 100	Ha az összes belföldi fogyasztás = 100		1951/52. évi vámörlés mennyisége = 100	1951/52. évi közp. kész- letből tör- ténő ör- lés-men- nyisége = 100
		a vámörlés	a közp. kész- letekből tör- ténő ör- lés		
1951/52	100, —	53,84	46,16	100, —	100, —
1952/53	88,80	34,07	65,93	56,19	126,84
1953/54	100,47	43,81	56,19	81,76	122,30
1954/55	97,12	38,62	61,38	69,66	129,16
1955/56	103,29	38,64	61,36	74,13	137,30
1951/52— 1955/56 évek átlaga	97,94	41,97	58,03	76,35	123,12

= 97, 1955-ben = 99 volt). De nem kis része volt ebben a kötelező beadás rendszerének is, mivel nem számolt kellően a termelői fejadagokkal, és például 1952-ben a termelők jelentős hányadától a saját szükségletek kielégítését szolgáló kenyérgabona jelentékeny részét is elhozta. Elsősorban ezzel magyarázható az, hogy 1952/53-ban mintegy 44%-kal csökkent a vámörlés mennyisége.

Nagyjából ez a helyzet ismétlődött meg 1954/55-ben is, de időközben a beadás csökkentése következtében a vámörlés csak kisebb mértékben esett vissza.

Másrészről a kötelező beadási rendszer fenntartása időszakában az akkor kialakult árarányok mellett a termelők érdekeltek voltak abban, hogy a (kötelező vetésterületen) megtermelt kenyérgabona minél nagyobb hányadát adják be a kötelező beadás teljesítése céljából, ezért a takarmánygabona és a kukorica beadás egy része helyett is kenyérgabonát adtak be. Kenyér- és liszt-szükségletük saját termésű gabonával történő kielégítése helyett a termelők egy része részben kenyérgabonával teljesítette a takarmánygabona- és a kukoricabeadást, hogy több gabonája maradjon vissza takarmányozásra, valamint szabadpiaci értékesítésre. Mivel a takarmánygabona és a kukorica szabadpiaci ára (valamint a sertésárban megtérülő takarmányár) magasabb volt a kenyérgabona áránál, így ezek a termelők nagyobb szabadpiaci árbevételt értek el, másrészt kenyér- és liszt-szükségletüket a kedvező állami kiskereskedelmi árak mellett zavartalanul kielégíthették az állami és szövetkezeti kereskedelem útján. Egyfelől nőtt a begyűjtött kenyérgabona mennyisége,

másfelől nőtt a központi készletekből kielégítendő szükséglet. Ugyanakkor jelentékeny — egyébként fölösleges — szállítási, kezelési, kereskedelmi költségek merültek fel.

Amennyiben elfogadjuk azt, hogy a parasztság egy főre jutó kenyérgabona-fogyasztása az 1951/52—1955/56. évek átlagában megegyezett — illetve közel járt — az 1951/52. évi fogyasztáshoz, akkor szerény számítás szerint is mintegy 200 000 tonna kenyérgabonát — kenyeret és lisztet — vásárolt vissza a parasztság a központi készletekből.

A kenyérgabona-termelés csökkenése ellenére az 1951/52—1955/56. évek átlagában a takarmányozás is igen jelentős volt. Ha feltételezzük, hogy a termelőknél lévő készletek nem változtak a fenti időszakban, akkor a termelőknél visszamaradó kenyérgabonamennyiségből a takarmányozás mintegy 150 000 tonnára tehető. (90 000 tonna búza, 60 000 tonna rozs. Ennyi a termelőknél személyi fogyasztásra visszamaradó mennyiség és a vámórlés különbözete.) Ehhez hozzá kell még számítani a városi lakosság által takarmányozási célra felhasznált mintegy 95—100 000 tonnás kenyérgabonát, illetve kenyeret. Megítélésem szerint mindezek alapján a takarmányozásra kerülő kenyérgabonamennyiség az 1951/52—1955/56. évek átlagában mintegy évi 250 000 tonnára tehető, vagyis nagyjából azonos a felszabadulás előtti mennyiséggel. Azonban míg a felszabadulás előtt a fogyasztási szükségletek (fizetőképes) kielégítésén felüli kenyérgabona-mennyiségek kerültek feltakarmányozásra, addig az utóbbi években importra szorultunk a belső szükségletek kielégítése céljából. Ha nem lett volna kenyérgabona-takarmányozás, teljes egészében hazai termésből fedezhettük volna kenyérgabona-szükségletünket.

A jelentős mértékű takarmányozás a következőkre vezethető vissza. Sertésállományunk a takarmánygabona- és a kukoricatermelésnél nagyobb mértékben növekedett, és ennek következtében a takarmányárak emelkedtek. A sertésárak a kenyérgabona-, valamint a kenyérárakhoz képest aránytalanul magasak voltak. Ezért a takarmányárak is aránytalanul magasak voltak a búza és a rozs árához képest (nemcsak a búza értékesítési átlagárához, de a szabadpiaci búzaárhoz és a kenyér kiskereskedelmi árához képest is). Ez a körülmény — a kenyérgabona vetésterületének kötelező előírásával egyidőben — erősen hatott a kenyérgabona-, illetve kenyértakarmányozás irányában.

A kenyérgabona-takarmányozás népgazdaságilag káros hatása nem merül ki csupán abban, hogy nélküle nem szorultunk volna kenyérgabona-importra, hanem megmutatkozik abban is,

hogy mintegy 290 000 kat. holdon termeltünk takarmányként kenyérgabonát. A kenyérgabona amellett, hogy rosszabb takarmány a kukoricánál, egy kat. holdról kevesebb szemmennyiséget ad, mint a kukorica. (1955-ben a kenyérgabona országos termésátlaga 8,5 q/kh, a kukoricáé pedig 13 q/kh volt.) Ezért ha a takarmányozásra felhasznált kenyérgabona helyett kukoricát termeltünk volna, országosan évente mintegy 100 000 tonnával több és jobb takarmányt kapott volna népgazdaságunk.

1951/52—1955/56. évek átlagában vetőmagként évente mintegy 320 000 tonna kenyérgabonát használtunk fel (ebből búza mintegy 240 000 tonna, rozs 80 000 tonna).

A termelés csökkenése, a fogyasztás növekedése következtében visszaesett kenyérgabona-exportunk. Míg az 1928/29—1937/38. évek átlagában évi 580 000 tonna kenyérgabonát exportáltunk, addig az 1946/47—1955/56. évek átlagában csak mintegy 110 000 tonnát. Míg 1946/47—1950/51 között évi átlagban 170 000 tonnát exportáltunk, addig 1951/52—1955/56 között már csak mintegy 60 000-et, 1954/55-ben és 1955/56-ban pedig importra szorultunk. 1946/47—1950/51 között kevesebb kenyérgabonát termeltünk, mint az ezt követő öt évben, ennek ellenére többet exportáltunk, mivel kevesebbet fogyasztottunk (jegyrendszer). Ehhez viszonyítva az 1951/52—1955/56-os időszak átlagában nőtt a termelés, de ennél nagyobb mértékben nőtt a fogyasztás. Ebből adódott exportunk jelentős visszaesése (illetve egyes években importunk).

Ártermelés

Az alábbiakban csak a mezőgazdaságot elhagyó árumenyiségekkel kívánok foglalkozni, tehát a mezőgazdasági termelők közötti áruforgalmat nem érintem.

A felszabadulás előtti évek átlagában évenként forgalomba kerülő összes kenyérgabona-mennyiség nem hasonlítható össze a felszabadulás utáni években begyűjtött összes kenyérgabona-mennyiséggel, mivel a felszabadulás előtt a M. G. K. Intézet nem a paraszti lakosság fogyasztását tekintette „paraszti személyi fogyasztás”-nak, hanem a lakosság annál szélesebb rétegének fogyasztását (ti. mindazokát, akik nem a 363. oldalon felsorolt városokban laktak), ezért a városi lakosság fogyasztásánál mindössze csak 2,6 millió városi fogyasztóval számolt. [A vizsgált felszabadulás előtti 10 év átlagában a forgalomba kerülő kenyérgabona-mennyiség mintegy évi 970 000 tonnára tehető (az I—III. táblázatok adatai szerint), ami a termés 33%-ának felel meg.

A felszabadulás utáni időszakban vizsgált 10 év átlagában a begyűjtött kenyérgabona-mennyiség évi 1 040 000 tonna, a termés 43%-a volt. Ez időszakon belül az 1946/47—1950/51. évek átlagában 780 000 tonna, a termés 35%-a, az 1951/52—1955/56. évek átlagában pedig 1 300 000 tonna, a termés 50%-a.]

Összehasonlítható adatokat csak úgy kaphatunk, ha a nem mezőgazdasági népességnek tekintett lakosság egy főjére jutó „forgalomba került“, illetve „begyűjtött“ mennyiségeket hasonlítjuk össze. Az 1928/29—1937/38. évek átlagában a városinak tekintett lakosság egy főjére a forgalomba került kenyérgabonából mintegy 340 kg jutott. 1951/52—1955/56. években a begyűjtött kenyérgabona-mennyiségből (levonva belőle a paraszti lakosság által visszavásárolt mennyiséget) a nem paraszti lakosság egy főjére mintegy 200 kg kenyérgabona jutott, vagyis a felszabadulás előttinek nem egészen 60%-a.

1938-ban a nem őstermelő lakoságnak eladott kenyérgabona-mennyiség mintegy 1 800 000 tonnára, a termés 52%-ára tehető (151 000 vagon búza, 31 000 vagon rozs). Az értékesített kenyérgabona-mennyiség 46,4%-át a 25 kat. holdon aluli gazdaságok adták. 1938-ban az értékesített kenyérgabona-mennyiségből a nem mezőgazdasági lakosság (3 378 000 fő, KSH adat) egy főjére mintegy 540 kg kenyérgabona jutott. Az 1938-as év kiugróan jótermésű év volt, ezért más években minden bizonnyal kevesebb kenyérgabona-mennyiség került értékesítésre. (Mivel a paraszti fogyasztás a terméseredménytől függően változott.) Feltételezhetően a felszabadulás előtti évek átlagában a nem mezőgazdasági lakoságnak eladott kenyérgabona-mennyiség a termés 50%-a körül mozgott.

1951/52—1955/56 között évi átlagban a begyűjtött kenyérgabona-mennyiség — levonva belőle a parasztság által visszavásárolt mennyiséget — 1 100 000 tonnára (az 1938. évi értékesítésre kerülő kenyérgabona-termelés 61%-ára), a termésnek mintegy 42%-ára tehető.

1955-ben az állami gazdaságok kenyérgabona-termelésüknek 85%-át értékesítették. A termelőszövetkezetek 1955-ben kenyérgabona-termelésüknek 47,4%-át adták el az államnak. Az egyéni (és egyéb) termelőknél 1955-ben, ha a gazdaságok termelési és személyi szükségleteit⁹ is figyelembe vennénk, a kenyérgabona-termelésnek csak mintegy 26%-a vált volna áruvá. Az

⁹ Termelés + munkabérkeresmények — fejadag, vetőmag stb.

egyes gazdaságcsoportokban az árutermelés a következőképpen alakult volna:

Gazdaságcsoport	B ú z a		R o z s	
	Árutermelés a termés %o-ában	Kötelező beadás az össtermelés %o-ában	Árutermelés a termés %o-ában	Kötelező beadás az össtermelés %o-ában
1— 3 kh	Hiány van, nincs áruterm.	Hiány van	Hiány van, nincs áruterm.	Hiány van
3— 5 kh	21,—	101,—	20,7	101,—
5— 8 kh	37,1	70,7	33,9	75,8
8—10 kh	45,9	63,3	42,7	65,2
10—15 kh	48,9	67,8	45,2	73,8
15—20 kh	51,8	59,—	47,7	69,9
20—25 kh	51,8	75,—	47,7	66,6
25 kh felett	55,9	92,1	51,7	58,7
Átlagban	25,3	—	29,4	—

Ténylegesen azonban a kenyérgabonának nagyobb hányada vált áruvá. Ezt láthatjuk akkor, ha megnézzük, hogy a fenti módon kiszámított árutermelésnek a kötelező beadás hány százalékát tette ki az egyes gazdaságcsoportokban. Az 1—3 kat. holdas gazdaságokban a források (termés, munkabérkeresmény) nem fedezik a gazdaságok belső szükségleteit sem. Azáltal, hogy e gazdaságcsoportok termelői kenyérgabona-beadást teljesítettek, hiányuk — a szükségletekhez képest — csak nőtt. A 3—5 kat. holdas gazdaságcsoportban a beadási kötelezettség nagyobb volt az árutermelésnél, és ezért a beadás teljesítése után itt is hiány keletkezett. Tehát az előzőek során említett, a saját szükséglet kielégítésére szolgáló kenyérgabona-beadás elsősorban az 5 kat. hold alatti termelőket érintette.

A kenyérgabona-termelés elhanyagolásának oka

A kenyérgabona-termelés egészségtelen arányú visszaesése, az alacsony termésátlag, a jelentős kenyérgabona-takarmányozás végső fokon a viszonylag alacsony kenyérgabona-árakra vezethető vissza. Ezért az elmúlt években alkalmazott adminisztrá-

tív intézkedések (kötelező vetésterületi előírás, kötelező értékesítés) nem oldották és nem is oldhatták meg a kenyérgabona-termelés körül tapasztalt problémákat. A termelők a kötelező előírás ellenére sem teljesítették egészében vetésterületi kötelezettségüket, emellett az elvetett kenyérgabona legtöbbször nem a megfelelő talajba került, gyakran kevés vetőmagot vetettek el stb. A műtrágyát szívesebben adták a kapásnövények alá, mivel a kapásnövények termésátlagának növelésével a kapásnövények magasabb árában ez jobban kifizetődött. A kötelező vetésterületi előírás mellett — a többi tényezőt változtatlanul hagyva — nem érhattük el a kívánatos célt, hogy a termésátlagok növelésével csökkenő vetésterület mellett több kenyérgabonát termeljünk. A kenyérgabonával való szabad helyettesítés engedélyezése a kötelező beadásnál, a kenyérgabona-feleslegek — beadáson felüli — kötelező értékesítése, szintén nem vezetett a kívánt eredményhez, a kenyérgabona-termelés növeléséhez, a takarmányozás visszaszorításához. Ez csak a begyűjtött mennyiséget növelte. A központi készletekbe több kenyérgabona került ugyan, de ugyanakkor nőtt a központi készletekből kielégítendő szükséglet is.

Megítélésem szerint a fentiekben vázolt problémák oka az áraránytalanságban keresendő. Világosan kitűnik ez, ha megvizsgáljuk néhány cikk áralakulását a kenyérgabonáéhoz viszonyítva.

A búza ára a világpiacon általában magasabb a kukoricáénál. Nálunk is ez volt a helyzet a felszabadulás előtt (1948/49-ig a felszabadulás után is). Ezt világosan mutatják a következő oldal 1. sz. táblázatának adatai.

Mint 9 év 18 áradatából látható, a kukorica ára három kivételes alkalomtól eltekintve alacsonyabb volt a búza áránál. A búza általában jövedelmezőbb volt a kukoricánál, ezért a termelők nagyobb gondot fordítottak rá, általában a legjobb talajba vetették.

A felszabadulás előtt a nagybirtokosok és a kulákok érdeke megkövetelte, hogy a többi cikkhez (kisparaszti cikkhez, mint pl. a tej, tojás, baromfi) viszonyítva a kenyérgabona — elsősorban a búza — árát magasan tartsák. Ezt igazolják a túloldali 2. sz. táblázat adatai.

1929-hez viszonyítva jobban csökkent a kisparaszti jellegű cikkek ára, mint a kenyérgabonáé, ezért viszonylag érdekesebb volt a kenyérgabona-termeléssel foglalkozni, mivel annak árát az akkori kormányzat magasan tartotta.

1. sz. táblázat

A felszabadulás előtti búza- és kukoricaárak (P/q)

É. v.	Búzaár		Kukoricaár		Búzaár a kukoricaár százalékában	
	Minimális	Maximális	Minimális	Maximális	Minimális	Maximális
1928	24,32	34,95	21,15	30,10	100,7	116,1
1929	21,22	25,87	13,25	29,50	160,2	87,7*
1930	14,82	24,60	11,80	17,50	117,1	140,6
1931	8,80	15,90	13,35	15,50	65,9**	102,6
1932	12,45	13,92	6,20	18,15	200,8	77,1***
1933	—	—	—	—	—	—
1934	8,30	16,72	8,30	11,80	100,0	141,7
1935	14,97	18,45	12,55	15,67	119,3	117,7
1936	14,82	10,10	9,82	14,07	150,9	142,9
1937	18,75	11,35	11,15	13,95	178,0	153,1

* 1928-ban búzából kiugróan jó termés volt (27 millió q), kukoricából pedig kiugróan rossz (12,6 millió q).

** 1930-ban búzából jó termés volt (23 millió q), kukoricából pedig rossz (14,1 millió q). A buzaexport ugyanakkor csökkent.

*** 1931-ben kukoricából gyenge termés volt (15,2 millió q), búzából pedig közepes (19,8 millió q), ugyanakkor a buzaexport az 1930—1937 közti időszakban a legkisebb volt (1931—1932. évi export 13.940 vagon).

2. sz. táblázat

Nagykereskedelmi árándexek

É. v.	Búza	Rozs	Sertés (hízott)	Marha (hízott)	Borjú	Tej	Tojás
	1929 = 100						
1939	85,—	77,6	64,8	67,9	55,3	62,7	58,1

Ezekhez az árárányokhoz képest 1949 után jelentős eltérések történtek a kenyérgabonára nézve kedvezőtlen irányban. Ezt a következő oldal táblázatának adatai szemléltetik.

Ugyanakkor — legalábbis az egyéni termelőknél — a kenyérgabona és a kukorica termelési költségeinek egymáshoz való arányában számottevő eltérés nem következett be a felszabadulás előttihez képest. (A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél 1955-ben 1 q kenyérgabona termelési költsége kisebb

Termelői árindexek*

C i k k	1938	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Búza	100	416	430	566	683	842	963	1029
Rozs	100	422	451	542	616	689	787	1062
Kukorica	100	631	1223	939	1023	1709	1683	2083
Hízott sertés	100	815	949	1696	1103	1251	1520	1608

* Egyéni gazdaságok értékesítési átlagára (kötelező beadási ár, szabadfelvásárlási ár, szerződéses ár, a termelők közti forgalomban elért szabadpaci árak együtt). KSH Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949—1955-ben.

volt 1 q kukorica-termelési költségénél, a kenyérgabona-termelés nagyobb fokú gépesítése következtében.)

Amenyiben a gabonában fizetendő földadót (1955-ben mintegy 200 000 tonna búza és mintegy 100 000 tonna rozs) is figyelembe vennénk a fenti termelői árindexek kiszámításánál, a kenyérgabonára nézve még kedvezőtlenebb képet kapnánk.

A termelők (elsősorban az egyéniek) tehát jövedelmezőbbnek tartották a kukoricatermelést (és a sertéshizlalást) a kenyérgabona-termelésnél, illetve azt, hogy a kötelező vetésterületen termelt kenyérgabonát takarmánygabona helyett beadják. Mivel a kenyérgabona értékesítési átlagára — általában az utóbbi években — alacsonyabb volt, mint a kukoricáé, a termelők érdekeltek voltak abban, hogy megtermelt kenyérgabona-feleslegüket feltakarmányozzák, mivel ezáltal nagyobb jövedelemhez jutottak, mintha a kenyérgabonát eladták volna. Végso fokon tehát a kenyérgabona-termelés és -felhasználás területén a fentiekben ismertetett problémák megoldása az árarányok rendezésén múlik.

A kenyérgabona-termeléssel kapcsolatos néhány következtetés

A kenyérgabona vetésterületének növelése nem kívánatos. Ugyanakkor arra sem rendezkedhetünk be hosszú ideig, hogy a hazai szükségletek kielégítésére jelentős mennyiségű kenyérgabonát importáljunk. Elodázhatatlan szükségyszerűség tehát számunkra az átlagtermések számottevő (mintegy 1,5—2 q-ás) növelése. Ehhez a legszükségesebb feltételekkel rendelkezünk (illetve a közeljövőben rendelkezni fogunk).

A vetésterület csökkenésével földterület szabadul fel egyéb növények számára, növekedhet azon növények vetésterülete.

amelyek a kenyérgabonának jó előveteményei, s ezzel a kenyérgabona-vetés nagyobb része kerül a jövőben jó előveteményű talajba.

Van annyi nemesített vetőmagunk, hogy a jövőben négy-évenként az összes kenyérgabona-vetésterületen felújíthatjuk a vetőmagot. (1956-ban a kiadott és sajáttermésű nemesített őszi búza 66 350 tonna, rozs 13 130 tonna volt.)

Kormányzatunk hathatós intézkedéseket tesz a szarvasmarhaállomány növelésére. A szarvasmarhaállomány növekedésével együtt nő istállótrágya-termelésünk. Egyelőre nem tudunk elegendő műtrágyát gyártani, kívánatos lenne — legalábbis műtrágyatermelésünk kellő szintre történő felfutásáig — a szükséges mennyiségű műtrágyát import útján beszerezni. (A műtrágyaimport gazdaságosabb, mint a kenyérgabona-import.)

Szocialista nagyüzemeinket államunk támogatja, fejleszti. Szocialista nagyüzemeinkben a kenyérgabona holdankénti hozama nagyobb, mint az egyéni gazdaságokban, az utóbbi években hozamaik meghaladták a felszabadulás előtti nagybirtok hozamait is. (1955-ben az állami gazdaságok termésátlaga búzából 18,4%-kal, roszból 16,5%-kal nagyobbak voltak az 1000 kat holdon felüli gazdaságok 1931—40. évi átlagainál. A termelészövetkezetek terméseredményei 1955-ben általában meghaladták a felszabadulás előtti 100—1000 kat. holdas birtokok 1938. évi kiugróan jó termésátlagait.) A szocialista nagyüzemek fejlődésével, térhódításával a termésátlagok további növekedése várható.

Lehetőségeink, mint a fenti — korántsem teljes — felsorolásból látható, vannak, illetve megteremthetők. Olyan feltételeket kell teremtenünk, amelyek ösztönzik a termelőket a lehetőségek maximális kihasználására. Csak így lehet biztosítani a termésátlagok jelentős növekedését.

Sajnos jelenlegi termelői árarányaink még mindig nem ösztönöznek eléggé a kenyérgabona-termelés (termésátlagok) növelésére. A 220 Ft-os búzaárhoz képest még mindig aránytalanul magas a kukorica ára, különösen a 16,— Ft/kg-os sertésárban megtérülő kukoricaár. Kívánatos lenne további lépéseket tenni — az eddigiek alapján, de azokon túlmenve — a helyes árarányok kialakítására. Mivel megítélésem szerint a kenyérgabona árának emelése — mint általában a mezőgazdasági termelői árak emelése — nem vezetne a jelenlegi körülmények között a kívánt cél eléréséhez: a kívánatos termésnövekedéshez, csak a kisparaszti életszínvonalnak — az egyéb társadalmi rétegekéhez képest aránytalan — emelését eredményezné (minden

egyéb körülményt változatlanak feltételezve), a kívánatos árarányokat a többi mezőgazdasági cikk árának a kenyérgabona-árhoz mért helyes szintre történő csökkentésével célszerű elérni. Ellenkező esetben a termelők nem érdekeltek pl. abban, hogy a műtrágyát kenyérgabona-termeléshez használjuk fel, mivel annak más növényekhez történő felhasználása nagyobb előnyökkel jár.

Ezzel egyidőben szükségesnek vélem a kenyérgabona átvételi árának bizonyos módosítását, de úgy, hogy a q-nkénti átlagos ár változatlan maradjon. Mivel a kenyérgabona termésátlagainak növelése döntő fontosságú, ebben kell anyagilag érdekeltté tenni a termelőket is. Erre megvan a lehetőség. A kenyérmagvak bizonyos tulajdonságai (mint pl. hektolitersúly, a szemek egyöntetűsége, fajtisztasága stb.) ugyanis összefüggésben állnak, és utalnak azokra a tényezőkre (elővetemény, műtrágya, nemesített vetőmag stb.), amelyek elengedhetetlenül szükségesek az átlagtermés növeléséhez. E tulajdonságok könnyen — kevésbé képzett felvásárlók által is — felismerhetők, másrészt a kenyérmagvak e tulajdonságai igen előnyösen hatnak a belőlük nyerhető liszt mennyiségére és minőségére. Ezért indokoltnak tartom a kenyérmagvak átvételi árának olyan módosítását, amely a jelenleginél nagyobb anyagi előnyöket biztosítana a minőségi követelményeknek jobban megfelelő áru átadói számára. Ez szerintem hozzásegítené bennünket — a szükséges egyéb tárgyi feltételek biztosítása mellett — a kenyérgabona átlagtermésének kívánatos növeléséhez.

A kötelező vetésterületi előírás eltörlése, a már eddig megtett árpolitikai intézkedések, a kenyérgabona-vetésterület visszaesése minden bizonnyal jelentősen csökkentik a kenyérgabona-takarmányozást, s ezzel a fogyasztási szükségleteket. A jelenlegi árarányok mellett azonban számítani lehet arra, hogy a termelők — elsősorban az egyéniek — oly mértékben csökkentik kenyérgabona-termelésüket, hogy az adógabonán felüli eladásra alig fognak gabonát termelni, s így az a tarthatatlan helyzet állhat elő, hogy a városi lakosság ellátásáról javarészt import útján kell gondoskodni. Amennyiben a jelenlegi — a kenyérgabonára nézve viszonylag kedvezőtlen — árarányok tartósak lesznek, a további években az a veszély is fenyeget, hogy a termelők még a saját fogyasztásukhoz szükséges kenyérgabonát sem fogják teljes egészében megtermelni, s így az import további növelése válna szükségessé.

Halaszthatatlan feladat tehát kenyérgabona-termelésünk és fogyasztásunk elmélyült tanulmányozása, a súlyos problémák megoldásának orvoslása. E tanulmány célja elsősorban az volt, hogy vázolja a felszabadulás utáni helyzetet, rámutasson a problémákra, azok okaira, s így csak mellékesen — igen szűk területen — kísérel megoldást keresni. A problémákra csak az elmélet és a gyakorlat embereinek összehangolt, közös erőfeszítése képes megoldást találni.

	B Ü Z A								
E v	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.
	Termés- mennyiség	Vetőmag	Forgalomba kerülő mennyiség	A mezőgazda- ságnak maradt fogyasztásra	Paraszti szemé- lyi fogyasztás	Városi fogyasztás	Összes belső személyi fogyasztás	Kivitel	Belső személyi fogyasztásra maradt
1928/29	270 010	26 690	102 000	141 320	87 000	33 000	120 000	68 690	174 630
1929/30	204 080	29 680	112 000	62 400	86 000	33 000	119 000	79 350	95 050
1930/31	229 530	28 970	81 000	119 560	89 000	33 000	122 000	48 070	152 490
1931/32	197 450	27 610	82 000	87 840	87 000	33 000	120 000	48 720	121 120
1932/33	175 440	27 680	52 000	95 760	77 000	32 000	109 000	20 010	127 750
1933/34	262 240	27 570	112 000	122 670	90 000	33 000	123 000	79 180	155 490
1934/35	176 420	28 160	58 000	90 260	82 000	32 000	114 000	34 490	113 770
1935/36	229 222	28 650	67 000	133 572	92 740	34 000	126 740	32 820	167 752
1936/37	238 924	26 250	100 000	1 2 674	94 590	34 000	128 590	65 720	146 954
1937/38	196 382	28 173	55 000	113 209	113 000	36 000	149 000	19 050	149 159
1928/29 1937/38 átlaga	217 970	27 943	82 100	107 927	89 833	33 300	123 133	49 610	140 417
1928/29— 1932/33 átlaga	215 302	28 126	85 800	101 376	85 200	32 800	118 000	52 968	134 208
1933/34— 1937/38 átlaga	220 638	27 761	78 400	114 477	94 466	33 800	128 266	46 252	146 625

ROZS II. táblázat

1928/29	82 780	11 460	19 520	51 800	42 000	7 000	49 000	12 520	58 800
1929/30	79 820	11 400	22 000	46 420	42 000	8 000	50 000	14 000	54 420
1930/31	72 150	10 640	16 120	45 390	43 000	8 000	51 000	8 120	53 390
1931/32	55 050	11 060	6 970	37 020	37 000	—	37 000	6 970	37 020
1932/33	76 970	11 840	15 830	49 300	44 000	8 000	52 000	7 830	57 300
1933/34	95 650	11 480	24 530	59 640	44 000	8 000	52 000	15 840	68 330
1934/35	61 930	11 190	7 740	43 000	43 000	4 000	47 000	3 270	47 470
1935/36	72 774	11 400	7 870	53 504	43 520	7 000	50 520	870	60 504
1936/37	71 414	10 690	18 760	41 964	41 990	6 000	47 990	12 500	48 224
1937/38	61 790	10 998	15 000	35 792	36 000	8 000	44 000	7 400	43 392
1928/29— 1937/38 átlaga	73 033	11 216	15 434	46 383	41 651	6 400	48 051	8 932	52 885
1928/29— 1932/33 átlaga	73 354	11 280	16 088	45 986	41 600	6 200	47 800	9 888	52 186
1933/34— 1937/38 átlaga	72 712	11 152	14 780	46 780	41 702	6 600	48 302	7 976	53 584

A Magy. Gazd. Kut. Int. adatai alapján.

É v	K E N Y É R G A B O N A								
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.
	Termés- mennyiség	Vetőmag	Forgalomba kerülő mennyiség	A mezőgazda- ságban maradt fogyasztásra	Paraszti szemé- lyi fogyasztás	Városi fogyasztás	Összes belső személyi fogyasztás	Kivétel	Belső személyi fogyasztásra maradt
1928/29	352 790	38 150	121 520	193 120	129 000	40 000	169 000	81 210	233 430
1929/30	283 900	41 080	134 000	108 820	128 000	41 000	169 000	93 350	149 470
1930/31	301 680	39 610	97 120	164 950	132 000	41 000	173 000	56 190	205 880
1931/32	252 500	38 670	88 970	124 860	124 000	33 000	157 000	55 690	158 140
1932/33	252 410	39 520	67 830	145 060	121 000	40 000	161 000	27 840	185 050
1933/34	357 890	39 050	136 530	82 310	134 000	41 000	175 000	95 020	223 820
1934/35	238 350	39 350	65 740	133 260	115 000	36 000	161 000	37 760	161 240
1935/36	301 996	40 050	74 870	187 076	136 260	41 000	177 260	33 690	228 256
1936/37	310 338	36 940	118 760	154 638	136 580	40 000	176 580	78 220	195 178
1937/38	258 172	39 171	70 000	149 001	149 000	44 000	193 000	26 450	192 551
1928/29— 1937/38 átlaga	291 003	39 159	97 534	154 310	131 484	39 700	171 184	58 542	193 302
1928/29— 1932/33 átlaga	288 656	39 406	101 888	147 362	126 800	39 000	165 800	62 856	186 394
1933/34— 1937/38 átlaga	293 349	38 912	93 180	161 257	136 168	40 400	176 568	54 228	200 209

A Magy. Gazd. Kut. Int. adatai alapján.

É V	B Ű Z A								
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.
	Termés- mennyiség	Vetőmag ¹	Begyűjtés	Termelők- nél maradt személyi fogyasztásra	Vámörlés ²	Őrlés a köz- ponti készlet- ből belső fogyasztásra ³	Összes belső személyi fogyasztás	Export-import különbség ⁴	Belső személyi fogyasztásra rendelkezésre álló ⁵
1946/47	112 669	23 880	26 968	61 821	49 402	18 331	67 733	+ 8 100	80 689
1947/48	115 150	23 970	22 648	68 532	61 065	19 404	80 469	+ 3 200	87 980
1948/49	158 314	24 420	42 408	91 486	59 479	17 377	76 856	+10 900	122 994
1949/50	182 938	23 890	65 701	93 347	67 469	48 145	115 614	+16 181	142 667
1950/51	208 495	24 230	91 337	92 928	73 791	54 122	127 913	+27 821	156 444
1951/52	235 060	23 850	106 501	104 709	84 730	64 813	149 543	+35 369	175 841
1952/53	169 930	22 930	95 120	51 880	48 788	83 489	132 277	+ 7 162	139 838
1953/54	218 203	24 530	108 998	84 675	71 364	87 122	158 486	+ 9 178	184 495
1954/55	166 047	23 590	78 102	64 355	61 232	101 838	163 070	-29 696 ⁶	172 153
1955/56	213 099	24 140	116 672	72 287	67 007	107 208	174 215	- 5 821	194 780
1946/47— 1955/56 átlaga	177 991	23 943	75 446	78 602	64 433	60 185	124 618	+ 8 259	145 788
1946/47— 1950/51 átlaga	155 513	24 078	49 812	81 623	62 241	31 476	93 717	+13 280	118 155
1951/52— 1955/56 átlaga	200 468	23 808	101 079	75 581	66 624	88 894	155 518	+ 3 238	173 422

¹ Kat. holdanként 1 q-val számolva.

² Vámörlési adatok 1946/47—1950/51-ig a kenyérgabona adatokból a búza-rozs-termés arányában lettek kiszámítva.

³ 1948/49. évi őrési adatai kenyérgabonából az előző évinek megfelelő arányban lett búza-rozsra bontva.

⁴ + = kivitelei többlet, — = behozatali többlet.

⁵ 2169 vg takarmánybúza nélkül.

⁶ = III. + IV. — VIII.

(vagon)

V. sz. táblázat

	R		O		Z	S			
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.
Év	Termés- mennyiség	Vetőmag	Begyűjtés	Termelőknél maradt széné- lyifogyasztásra	Vámőrítés	Őrítés a közp- készl.-tól bel- földi fogyasz- tásra	Összes belső személyi fogyasztás	Export-import különbség	Belső személyi fogyasztásra rendelkezésre állt
1946/47	42 424	9 780	15 514	17 130	18 598	10 741	29 339	—	32 644
1947/48	48 907	10 780	17 710	20 417	25 935	11 864	37 799	—	38 127
1948/49	78 570	11 410	35 235	31 925	29 521	10 623	40 144	—	67 160
1949/50	77 343	10 370	35 468	31 505	28 531	23 076	51 607	+ 13 020	53 953
1950/51	76 883	10 000	37 870	29 013	27 209	28 812	56 021	+ 5 068	61 815
1951/52	78 990	8 840	36 720	33 430	21 799	26 519	48 318	+ 3 860	66 290
1952/53	54 225	7 580	29 831	16 814	11 069	32 356	43 425	+ 1 327	45 318
1953/54	56 184	8 100	29 080	19 004	15 734	24 575	40 309	— 6 280	54 364
1954/55	47 978	7 760	20 976	19 242	12 976	16 126	29 102	+ 9 001	31 217
1955/56	54 427	7 665	31 282	15 480	11 961	18 192	30 153	+ 5 420	41 342
1946/47— 1955/56 átlaga	61 593	9 228	28 969	23 396	20 333	20 288	40 621	+ 3 142	49 223
1946/47— 1950/51 átlaga	64 825	10 468	28 359	25 998	25 959	17 023	42 932	+ 3 617	50 740
1951/52— 1955/56 átlaga	58 361	7 989	29 578	20 794	14 708	23 553	38 261	+ 2 666	47 706

(vagon)

kenyérgabona

VI. sz. táblázat

1946/47	155 093	33 660	42 482	78 951	68 000	29 072	97 072	+ 8 100	113 333
1947/48	164 057	34 750	40 358	88 949	87 000	31 268	118 268	+ 3 200	126 107
1948/49	236 884	35 830	77 643	123 411	89 000	28 000	117 000	+ 10 900	190 154
1949/50	260 281	34 260	101 169	124 852	96 000	71 221	167 221	+ 29 401	196 620
1950/51	285 378	34 230	129 207	121 941	101 000	82 934	183 934	+ 32 889	218 259
1951/52	314 050	32 690	143 221	138 139	106 529	91 332	197 861	+ 39 229	242 131
1952/53	224 155	30 510	124 951	68 694	59 857	115 845	175 702	+ 8 489	185 156
1953/54	274 387	32 630	138 078	103 679	87 098	111 697	198 795	+ 2 898	238 859
1954/55	214 025	31 350	99 078	83 597	74 208	117 964	192 172	— 20 695	203 370
1955/56	267 526	31 805	147 954	87 767	78 968	125 400	204 368	— 401	236 122
1946/47— 1955/56 átlaga	239 584	33 171	104 414	101 998	84 766	80 473	165 239	+ 11 401	195 011
1946/47— 1950/51 átlaga	220 338	34 456	78 171	107 621	88 200	48 499	136 699	+ 16 898	168 895
1950/51— 1955/56 átlaga	258 829	31 797	130 657	96 375	81 332	112 447	193 779	+ 5 904	221 128

A GÉPÁLLOMÁSI MUNKÁK GAZDASÁGI HATÁSA EGY TERMELŐSZÖVETKEZETBEN

Gépállomásaink, amelyek mezőgazdaságunkban az új technika képviselői, a termelőszövetkezeti termelés fejlesztésének egyik legjelentősebb eszközévé váltak. A mezőgazdaság gépesítésének gépállomási formája nagymértékben fokozza az államhatalom szerepét a falu szocialista átalakításában. Ahhoz, hogy államhatalmunk irányító szerepét megfelelő eredménnyel juttathassa érvényre, okvetlenül ismernie kell, miben fejeződik ki a gépállomások munkájának gazdasági eredménye termelőszövetkezeteink gazdálkodásában, milyen mértékű ez a gazdasági eredmény és hol, a mezőgazdasági termelés melyik ágában, melyik munkafolyamatában jelentkezik, melyek a gépállomási munka gazdasági eredményeinek fokozására ható feltételek. Csak ezen tényezők ismeretében lehet a gépállomások munkáján keresztül a termelőszövetkezetek gazdálkodását a kívánatos irányban befolyásolni.

E tanulmányban röviden ismertetett vizsgálatunk tárgya a Ceglédi Gépállomás termelőtevékenysége által a ceglédi Nagy Sztálin Termelőszövetkezetben elért gazdasági eredmények felmérése. A vizsgálat azt a célt kívánja szolgálni, hogy mezőgazdasági gépesítésünk eddigi gyakorlatának legalább egy gépállomás és egy termelőszövetkezet kapcsolatában lefolytatott elemzése által módot és lehetőséget adjon a gazdasági eredmények mérlegelésére, rámutasson fontosságukra és utat mutasson a gazdasági szempontok figyelembevételére, amit mindjobban megkövetel mezőgazdaságunk gépesítésének fokozódó üteme.

A magunk elé tűzött feladat sikeres megoldása végett a legkülönbözőbb kérdéscsoportokat kellett vizsgálatunk körébe vonnunk, mégsem mehettünk el a gépállomás és a termelőszövetkezet kapcsolatának minden irányú és kimerítő tárgyalásáig,

mert ez meghaladta volna erőnket. Csupán a gépmunka-szolgáltatásnak a termelőszövetkezet gazdálkodására kifejtett hatását mértük fel, és csak olyan mértékben, amennyire azt vizsgálatunk általános célja megkövetelte. Nem foglalkoztunk tehát a termelőszövetkezet és a gépállomás más oldalú kapcsolataival.

A gépállomás munkájának a termelőszövetkezetben meglévő feltételei megszabták a vizsgálat módszerét is, amely a jelen körülmények között az összehasonlítás módszere lehetett. Ezen az alapon a gépállomás által teljesített munkafolyamatok gazdasági eredményeit ugyanezen munkafolyamatok termelőszövetkezeti saját erőből, kézi és fogatos szerszámokkal történő elvégzésének gazdasági eredményeivel vetettük össze.

1.

A gépállomás szerepe a termelőszövetkezeti gazdálkodás termelőerőinek fokozásában

A mezőgazdaság egyik legfontosabb termelőeszköze a föld. A termelőerők állapotára megközelítő tájékoztatást nyújt, ha megvizsgáljuk, hogy az üzem adott földterületén milyen a termelés szerkezete, milyen a munkaerő-ellátottság és a munkaerő milyen munkaeszközöket használ a föld termőerejének kihasználására és fenntartására. A vizsgált termelőszövetkezet földterületéről, a földterület kihasználásáról, valamint a munkaerő-ellátottságról és munkaeszközökkel való felszereltségéről az 1. sz. táblázat tájékoztat. (386. o.)

A gépállomás termelőtevékenységének fokozódása következtében mind jobban megváltozik a szövetkezeti termelésben résztvevő dolgozók száma, szakmai összetétele, a termelőeszközök mennyisége és minősége. De ez a hatás az egyes ágazatokra nem egyenlő arányú. Vizsgálatunk évében (1955-ben) a tsz-ben végzett összes gépállomási munkából 99,4% jutott a növénytermesztésre és csak 0,6% az állattenyésztésre. Az állattenyésztési munkák elenyésző aránya miatt a gépállomásnak az állattenyésztésre kifejtett hatását további vizsgálatainkból ki is zártuk. De a növénytermesztésen belül is csupán szántóföldi növénytermesztésben és a szőlészetben végzett munkát a gépállomás, a kertészetben pedig egyáltalán nem, így ennek az ágazatnak további vizsgálatától is eltekintettünk.

1. sz. táblázat

A termelőszövetkezet termelési feltételeinek fontosabb mutatói

Sor- szám	M e g n e v e z é s	Mennyiség
1	<i>A termelőszövetkezet területe</i>	4 140 kh
	a) Szántó	2 760 kh
	b) Kert	10 kh
	c) Szőlő	81 kh
	d) Szőlőiskola	51 kh
	e) Gyümölcsös	6 kh
	f) Rét	30 kh
	g) Legelő	454 kh
	h) Erdő	193 kh
	i) Halastó	33 kh
	j) Nádas	234 kh
	k) Háztáji terület	288 kh
2	<i>A vetésterület szerkezeti megoszlása</i>	
	a) Kenyérgabona	1 093 kh
	b) Takarmánygabona	563 kh
	c) Kukorica	400 kh
	d) Burgonya	27,5 kh
	e) Cukorrépa	40 kh
	f) Takarmányrépa	18 kh
	g) Napraforgó	83 kh
	h) Takarmányborsó	10,5 kh
	i) Szálastakarmány	421 kh
	j) Szálastakarmány magnak	45,5 kh
	k) Dinnye	28 kh
	l) Májusi másodvetés	89 kh
	m) Tarlóvetés	506 kh
	n) Felülvetés	61 kh
3	<i>Munkaerő-ellátottság</i>	
	a) Tsz-tagok száma	405 fő
	b) Tsz-családok száma	350 család
	c) Közös munkában résztvevő családtagok száma	70 fő
	d) 1 tsz-tagra jutó terület szántóegységben	10,15 kh
	e) A teljesített munkaegységek száma	172 854 m.egys.
	f) 1 tsz-tag által teljesített munkaegységek száma	417 m.egys.
4	<i>Vonóerő-ellátottság</i>	
	a) Fogatok száma	44 pár
	b) 1 fogatra jutó szántó	59 kh
	c) Tehergépkocsi-k száma	2 db
	d) Vontatók száma	1 db
	e) Villanymotorok száma	3 db
	f) Robbanó motorok száma	2 db
	g) Motorkerékpárok száma	3 db

1. A gépállomás szerepe a termelőszövetkezeti termelésben

A gépállomás szerepét a termelőszövetkezeti termelésben legegyszerűbben a termelőszövetkezeti és a gépállomási dolgozók arányával, valamint a termelőszövetkezeti és a gépállomási beruházások egymáshoz viszonyított összegével mérhetjük fel. De a gépállomás ugyanazon dolgozói ugyanazon gépekkel több termelőszövetkezetben is végezhetnek munkát. Azonkívül a gépállomásnak vannak olyan járulékos beruházásai, amelyek a termelő munkát általános üzemi szinten szolgálják. Ezért a kiszolgáló gépállomás beruházásából és dolgozóiból a vizsgált termelőszövetkezetre jutó hányad kiszámításakor az adott termelőszövetkezetben végzett gépállomási munkáknak a gépállomás összmunkájához való arányát vettük alapul. Ezen számításunk alapján a szövetkezet termelőmunkájában 48 gépállomási dolgozó vesz részt, akik közül 35 közvetlenül a termelésben foglalkoztatott, 13 pedig az irányításban és az adminisztrációban. Tehát a tsz-ben foglalkoztatott munkaerő 10%-a gépállomási dolgozó.

A gépállomásnak a termelőeszközök fokozására kifejtett hatását a tsz és gépállomás állóeszközeinek egy területegységre és egy tsz-tagra vonatkoztatott összegével fejezhetjük ki. A tsz állóeszközeinek értéke 9 175 686,— Ft, a gépállomásiaké pedig 2 924 573,— Ft, vagyis a tsz-ben az összes beruházások 24,18%-a a gépállomásra esik.

Mivel a gépállomás szerepe a szövetkezeti termelés egyes területein különböző, szükségesnek tartottuk a gépállomási beruházások megoszlásának feltüntetését is az egyes ágazatok között a végzett munka arányában (2. táblázat. 388. o.)

A gépállomási termelőeszközök nem minden csoportja hat azonosan a termelésre. A mezőgazdaság gépesítésének kezdeti időszakában a beruházások legnagyobb részét az erőgépek képezték. Fejlett gépparkkal rendelkező mezőgazdasági nagyüzemben a munkagépek értéke ma többszöröse az erőgépek értékének, mert mind több és bonyolultabb munkagép kerül alkalmazásra. Erre vonatkozó adataink a 3. sz. táblázatban (388. o.) található.

A különböző gépeknek különböző a termelésben betöltött szerepe, azonban közös sajátosságuk, hogy meghajtóerőt igényelnek. A mezőgazdaság legjelentősebb gépi meghajtóereje je-

2. sz. táblázat

A gépállomási beruházások mérete a termelőszövetkezetben

Sor. szám	M e g n e v e z é s	Összeg Ft-ban
1	A tsz-re jutó beruházás összesen	2 924 573,—
	a) növénytermesztésben	2 906 733,—
	b) állattenyésztésben	17 840,—
2	1 kat. hold tsz-területre jutó beruházás	712,—
	a) 1 kat. hold szántóra jutó beruházás	912,—
	b) 1 kat. hold kertre jutó beruházás	—
	c) 1 kat. hold szőlőre jutó beruházás	849,—
	d) 1 kat. hold szántóegységre jutó beruh.	712,—
3	1 tsz-tagra jutó beruházás	7 221,—
	a) 1 növénytermesztésben dolgozóra	10 381,—
	b) 1 állattenyésztésben dolgozóra	330,—

3. sz. táblázat

A tsz-re jutó gépállomási állóeszközök szerkezeti megoszlása

Sor. szám	M e g n e v e z é s	Összeg Ft-ban	%
1	Épületek	568 235,—	19,4
2	Erőgépek	667 208,—	22,8
3	Munkagépek	1 232 196,—	42,1
4	Berendezések, felszerelések	250 902,—	8,6
5	Járművek	206 031,—	7,1
	Összesen:	2 924 572,—	100,0

lenleg még a traktor, ezért a mezőgazdaság gépesítési színvonalának kifejezésére használatos az egy traktoregységre jutó szántóterület és dolgozók száma. Ennek arányát a tsz-ben a 4. sz. táblázat (389. o.) mutatja.

A termelési folyamatokban a gépállomás gépein kívül részt vesznek a tsz gépei és fogatai is. A tsz és a gépállomás arányát tehát jobban lemérhetjük, ha megvizsgáljuk a gépállomás részesedését a tsz energiaellátásában. E célra a gyakorlatban már ki-

4. sz. táblázat

Egy traktoregységre jutó tsz-terület és tsz-tagok száma

Sor-szám	M e g n e v e z é s	Mennyiség
1.	A tsz-ben dolgozó traktorok száma 15 LE-ben	17,4 db
	a) növénytermesztésben	17,3 db
	b) állattenyésztésben	0,1 db
2.	Egy traktoregységre jutó tsz-terület	237,9 kh
	a) szántó	184,0 kh
	b) kert	—
	c) szőlő	197,0 kh
	d) szántóegységben	237,5 kh
3.	Egy traktoregységre jutó tsz-tagok száma	23,2 fő
	a) növénytermesztésben	16,2 fő
	b) állattenyésztésben	88,5 fő

alakított kulcsszámok segítségével a teljesítőképesség alapján közös nevezőre hoztuk és lóerőben fejeztük ki az egyes energiaforrásokat. Az energiaellátottságot is egy területegységre és egy tsz-tagra vonatkoztattuk. Számításaink eredményét az 5. sz. táblázatban közöljük.

5. sz. táblázat

A termelőszövetkezet hajtóerő-ellátottsága lóerőben

Sor-szám	M e g n e v e z é s	Mennyiség
1.	A tsz fogatereje	71,75 LE
2.	A tsz mechanikai hajtóereje	93,00 LE
3.	A tsz összes saját hajtóereje	164,75 LE
4.	A tsz-ben lévő gépállomási hajtóerő	417,43 LE
5.	A tsz hajtóerő-ellátottsága	582,18 LE
6.	A gépállomás aránya	71,7 %
7.	A tsz aránya	28,3 %
8.	A tsz fogaterejének aránya	12,3 %
9.	Hajtóerő 100 kh tsz-területre	14,06 LE
10.	Hajtóerő 100 kh szántóegységre	14,16 LE
11.	Hajtóerő 1 tsz-tagra	1,44 LE

A fogatos és a mechanikai hajtóerő kihasználtságának idejében jelentős különbségek vannak. De különbségek vannak az egyes motorok között is. Pontosabb képet kapunk tehát, ha

a teljesítőképességet lóerőórákban számítjuk. Erre vonatkozó számításaink eredményét az alábbi 6. számú táblázat tartalmazza.

6. sz. táblázat

A termelőszövetkezet hajtóerő-ellátottsága lóerőórában

Sor-szám	M e g n e v e z é s	M e n n y i s é g
1.	A tsz fogatereje	92 924 LE/6
2.	A tsz mechanikai hajtóereje	182 670 LE/6
3.	A tsz összes saját hajtóereje	275 544 LE/6
4.	A tsz-ben lévő gépállomási hajtóerő	527 521 LE/6
5.	A tsz hajtóerő-ellátottsága	803 165 LE/6
6.	A gépállomás aránya	65,68 ‰
7.	A tsz aránya	34,32 ‰
8.	A tsz fogaterejének aránya	11,57 ‰
9.	Hajtóerő 100 kh tsz-területre	19 399 LE/6
10.	Hajtóerő 100 kh szántóegységre	19 541 LE/6
11.	Hajtóerő 1 tsz-tagra	1 983 LE/6

A gépállomásnak, mint gépi munkát szolgáltató vállalatnak a termelésben betöltött szerepét igen jellemzően mutatja a teljesített munkák mennyisége. A területegységre és az egy tsz-tagra jutó gépi munkamennyiséget normálholdban kifejezve a 7. sz. táblázat mutatja.

7. sz. táblázat

A tsz-ben végzett gépállomási munkák mennyisége

Sor-szám	M e g n e v e z é s	Normálholdak száma
1.	A gépállomás által teljesített munkák összesen	12 126
	a) növénytermesztésben	12 052
	b) állattenyésztésben	74
2.	1 kat. hold tsz-területre jutó munka	2,93
	a) 1 kat. hold szántóra	3,78
	b) 1 kat. hold kertre	—
	c) 1 kat. hold szőlőre	3,54
	d) 1 kat. hold szántóegységre	2,95
3.	1 tsz-tagra jutó munka	29,90
	a) növénytermesztésben	43,00
	b) állattenyésztésben	1,40

8. sz. táblázat

A tsz növénytermesztésének gépesítési foka munkanapokon

Sorszám	Megnevezés	Vetéster. kh-ban	Munkanap- szükséglet	Munkanap megtakarítás	
				a gépáll. által	a szükséglet %-ában
1.	Őszi búza	1 046	16 356	10 733	65,6
2.	Rozs	47	652	150	23,0
3.	Őszi árpa	312	5 217	2 384	45,7
4.	Tavaszi árpa	153	2 156	1 123	52,1
5.	Zab	98	1 432	839	58,6
6.	Kukorica	400	11 341	2 916	25,7
7.	Burgonya	27,5	1 188	343	28,9
8.	Cukorrépa	40	2 589	384	14,8
9.	Napraforgó	83	2 130	339	15,9
10.	Takarmányborsó	10,5	262	27	10,3
11.	Lucerna régi	244	4 637	898	19,4
12.	Lucerna magnak	10	122	—	—
13.	Zabosbúkköny	19	182	59	32,4
14.	Csalamádé	30	547	113	20,6
15.	Őszi takarmánykeverék	98	1 451	460	31,7
16.	Baltacim	6,5	26	15	57,7
17.	Fehérhere	9	36	21	58,3
18.	Mézcirok	20	60	45	75,0
19.	Somkóró magnak	30	201	—	—
20.	Takarmányrépa	18	1 126	88	7,8
21.	Görögdinnye	28	826	60	7,3
22.	Felülvetés	61	93	—	—
23.	Májusi másodvetés	89	1 318	315	23,9
24.	Tarlóvetés betakarítva	183	2 352	499	21,2
25.	Tarlóvetés legeltetve	323	93	690	73,5
26.	Rét	30	205	—	—
27.	Legelő	454	272	—	—
28.	Gyümölcsös	30,7	1 832	—	—
29.	Szőlő termő	71	12 075	—	—
30.	Szőlőiskola II. éves	38,5	7 455	2 200	29,5
31.	Szőlőiskola I. éves	18	8 392	2 471	29,4
Növénytermesztés összesen:			87 740	27 127	31,0

A gépállomási munkaszolgáltatás jelentőségét és a gépesítés fokát legjobban az a mutatószám fejezi ki, amelyet akkor nyerünk, ha a gépesítést megelőző — emberi munkanapokban kifejezett — munkaszükséglethez viszonyítva megállapítjuk, hogy a gépállomás munkája hány munkanapot szabadított fel és ez hány százalékát teszi ki az egész munkamennyiségnek. Ennek alapján mutattuk ki, hogy a gépállomás a tsz növényter-

mesztési munkáiban termelési folyamatonként milyen arányban vesz részt. Erre vonatkozó számításaink eredményét a 8. sz. táblázat (391. o.) tünteti fel.

2. A gépállomány teljesítőképességének, valamint a teljesítőképesség kihasználási fokának megállapítása

Ahhoz, hogy a gépállomás szerepét és helyét a vizsgált tsz termelőmunkájában meghatározhassuk, meg kellett állapítanunk a termelőszövetkezetben működő gépállomási brigádnak, valamint a termelőszövetkezet kézi és fogatos munkaerejének teljesítőképességét, és fel kellett mérnünk egymásra gyakorolt hatásukat. A gépállomány teljesítőképességének megállapításához három tényező ismerete szükséges:

1. a gépállomány mérete,
2. a gépállomány kihasználhatóságának ideje,
3. a szolgáltatás egységének elvégzéséhez szükséges idő.

A gépállomány közös nevezőre hozása csak értékben valósítható meg, márpedig az egyes gépcsoportok értéke nem azonos a termelésben betöltött szerepükkel. A teljesítőképesség megállapításához tehát a gépi felszerelésnek azt a részét vettük alapul, amely mindegyik munkafolyamatban részt vesz, amelynek jelenléte és mennyisége a legnagyobb mértékben befolyásolja az elvégezhető munkák mennyiségét, ez pedig gépállomásaink jelenlegi helyzetében az erőgép.

A gépállomány kihasználhatóságának idejét úgy határoztuk meg, hogy megállapítottuk azt az időszakot, amelynek folyamán a gépek egy termelési ciklus alatt a termelésbe bekapcsolhatók. Ez a mezőgazdaságban általában egy év, de a téli időszakot a növénytermelési munkák szünetelése miatt ki kellett zárunk az időalap meghatározásából. Ugyancsak ki kellett zárunk a termelési időszakban egyéb külső okok miatt kieső időket. Az így nyert időalapból le kellett még vonnunk a javítási és karbantartási időket, azaz meg kellett határoznunk a technikai készenlét mutatószámát.

A termékegység (1 normálhold) munkaigényének megállapítása során a gépállomásra megállapított normákat voltunk kénytelenek használni, mivel a munka termelékenységének tényleges megállapítására a gépállomáson nem volt meg a lehetőségünk.

A tsz-ben működő gépállomási géppark fenti elvek alapján megállapított teljesítőképességét és annak kihasználási fokát a 9. és a 10. sz. táblázat tartalmazza.

9. sz. táblázat

A tsz-ben dolgozó traktorosbrigádok teljesítőképessége és kihasználási foka

Sorszám	Megnevezés	db	Technikai készenléti idő	1 nh munkaigénye	Teljesítőképesség nh-ban
			ó r á b a n		
1.	R - G 30/35 típusú traktor Univerzál-traktor	17	58 800	2,44	24 098
2.		6	19 884	2,63	7 560
3.	Kombájn	23			31 658
		6			900
Összesen :					32 558

$$\text{A kihasználás hatásfoka} = \frac{\text{Teljesítmény}}{\text{Teljesítőkép}} \cdot \frac{15\,830}{32\,558} = 0,486$$

$$\text{A kihasználás százaléka} = 48,6$$

10. sz. táblázat

A teljesítőképesség kihasználásának időszaki megoszlása a tsz-ben dolgozó traktoros brigádokban

Sor. szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Összesen
		I d e n y b e n			
1.	Teljesítőképesség nh-ban	7 955	11 718	12 885	32 558
2.	Teljesítmény nh-ban	3 563	6 982	5 285	15 830
	a) a vizsgált tsz-ben	2 337	5 120	3 871	11 328
	b) más tsz-ekben	667	761	907	2 335
	c) tszcs-kben	232	36	405	673
	d) egyénieknek	327	1 065	102	1 494
3.	A teljesítőképesség kihasználási foka %-ban	44,8	59,6	41,0	48,6

3. A gépállomási munkák hatása a termelészövetkezet munka-szükségletének alakulására

A tsz alapszabály szerint a szövetkezet bér munkát rendszeresen nem vehet igénybe, hanem saját tagjainak munkájával kell termelési feladatait megoldania. De a termelészövetkezeti tag sem vállalhat rendszeresen bér munkát. A munkaerő-szükséglet hullámmzsa a tsz-ben sokkal nagyobb problémákat vet fel,

mint a tőkés nagyüzemben, mert a tsz termelési irányának megválasztásában csak addig mehet el, amíg a munkacsúcokban jelentkező munkaerő-szükségletet fedezni tudja, a munkaerő-felszabadításban pedig csak addig, amíg tagjainak jövedelmező foglalkoztatottságát biztosítani tudja.

A gépállomási munkák hatásának vizsgálatát ezen a területen úgy oldottuk meg, hogy kiszámítottuk a tsz munkaszükségletét munkanapokban, termelési tervének gépállomási munkák igénybevétele nélkül való teljesítéséhez. Ebből levontuk a gépállomási munkák által felszabadított munkanapok számát és megállapítottuk a tsz munkanap-szükségletének alakulását a gépállomási munkák igénybevétele után. Számításaink végeredménye szerint (11. sz. táblázat) a növénytermesztés munkanap-szüksége a gépállomási munkák hatására 31%-os csökkenést mutat, bár az időszaki hullámvázis továbbra is megmaradt.

11. sz. táblázat

A tsz munkanap-szükségletének alakulása a gépállomási munkák hatására a növénytermesztésben

Sor- szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Összesen
		i d é n y b e n			
1.	Munkanap-szükséglet gépál- lomási munkák nélkül	19 430	40 951	27 205	87 586
2.	A gépállomás által felszab. munkanapok száma	3 012	13 681	10 478	27 171
3.	Munkanap-szükséglet a gép- állomási munkák után	16 418	27 270	16 728	60 415

Munkanap-felszabadítás 27 171 munkanap = 31%.

A mezőgazdaságban ugyanannak a munkaerőnek több munkafolyamatban, sőt több termelési folyamatban is részt kell vennie, ezért a munkafelszabadítás aránya nem azonos a munkaerő-felszabadítás arányával. A gépállomási munkák hatását a munkaerő-szükséglet alakulására külön meg kellett vizsgálnunk. A vizsgálat eredményeit közlő 12. sz. táblázat szerint a munkaerő-szükséglet nagyobb arányban csökkent, mint a munkaszükséglet. A gépállomás tehát a munkaerő-szükséglet időszaki hullámvázisát megszüntetni ugyan nem tudta, de mérsékelte.

A gépállomási munkák kedvező hatását ezen a területen a munkaerő kihasználási fokának megállapításával mértük fel, amelynek eredménye a 13. sz. táblázatban látható.

12. sz. táblázat

A tsz munkaerő-szükségletének alakulása a gépállomási munkák hatására a növénytermesztésben

Sor- szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Összesen
		i d é n y b e n			
1.	Munkaerő-szükséglet gépál- lomási munkák nélkül	484	760	408	760
2.	A gépállomás által felszaba- dított munkaerő	52	290	61	290
3.	Munkaerő-szükséglet a gép- állomási munkák után	432	470	347	470

Munkaerő-felszabadítás 290 fő = 38,2⁰/₀.

13. sz. táblázat

A munkaerő-kihasználás fokának alakulása a tsz növénytermesztésében a gépállomási munkák hatására

Sor- szám	M e g n e v e z é s	Mennyiség
1.	A kihasználható munkanapok száma a munkacsúcshoz szükséges munkaerő esetén (760 fő) gépállomási munkák nélkül	189 240
2.	A kihasznált munkanapok száma ebben az esetben	87 587
3.	A munkaerő-kihasználás foka ‰-ban	46,3
4.	A kihasználható munkanapok száma a gépállomási munkák után fennmaradt munkamennyiség elvégzésére a munkacsúcshoz szükséges munkaerő (470 fő) esetén	117 030
5.	A kihasznált munkanapok száma ebben az esetben	60 747
6.	A munkaerő-kihasználás foka ‰-ban	51,9

Bár a gépállomás munkája a szövetkezet munkaerő-gazdálkodását kedvezően befolyásolta, a munkaerő-szükséglet kielégítése a nagyarányú munkaerő-felszabadítás ellenére sem vált lehetségessé. Emiatt a munkacsúcsokban nagyobb külső segítség igénybevétele vált szükségessé (társadalmi munka), egyes munkáknál pedig az agrotechnika megsértése következett be.

4. A gépállomási munkák hatása a termelőszövetkezet kézi munkaerejének kihasználására a növénytermesztésben

A gépállomási munkaszolgáltatás a tsz-tagok kézi és fogatos munkáját helyettesíti. Aszerint, hogy kézi vagy fogatos munká-

ban történt a megtakarítás, különböző gazdasági hatások következnek be. Ez szükségessé tette, hogy külön vizsgáljuk mind a kézi, mind pedig a fogatos munkában bekövetkezett változásokat. A 14. sz. táblázat adatai a kézi munkában elért megtakarítást tüntetik fel.

14. sz. táblázat

A tsz kézi munkanap-szükségletének alakulása a gépállomási munkák hatására a növénytermesztésben

Sor. szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Összesen
		i d é n y b e n			
1.	Kézi munkanap-szükséglet a gépállomási munkák nélkül	16 535	31 226	20 377	68 138
2.	A gépállomás által felszabadított munkanapok	677	8 453	5 567	14 697
3.	Kézi munkanap-szükséglet a gépállomási munkák után	15 858	22 773	14 810	53 441

Munkanap-felszabadítás 14 697 munkanap = 21,6%

A 15. sz. táblázatból megállapíthatóan a munkaerő-felszabadítás mértéke némileg meghaladja a munkanap-felszabadítás mértékét, azonban jelentősen alatta marad az általános üzemi munkaerő-felszabadításnak, amely 38,2%-ot tett ki.

15. sz. táblázat

A tsz kézi munkaerő-szükségletének alakulása a gépállomási munkák hatására a növénytermesztésben

Sor. szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Összesen
		i d é n y b e n			
1.	Kézi munkaerő-szükséglet a gépállomási munkák nélkül	427	558	293	558
2.	A gépállomás által felszabadított munkaerő	22	161	14	153
3.	Kézi munkaerő-szükséglet a gépállomási munkák után	405	297	279	405

Kézi munkaerő-felszabadítás 153 fő = 27,4%

Ennek következtében a munkaerő kihasználási foka is csak kisebb emelkedést mutat és amint a 16. sz. táblázatból látható — bár a gépállomás kedvező hatása érezhető — nagyobb arányú változásról nem beszélhetünk.

16. sz. táblázat

A kézi munkaerő kihasználási fokának alakulása a tsz növény-
termesztésében a gépállomási munkák hatására

Sor- szám	Megnevezés	Mennyiség
1.	A kihasználható kézi munkanapok száma a munka- csúshoz szükséges munkaerő esetén (558 fő) gép- állomási munkák nélkül	138 942
2.	A kihasznált kézi munkanapok száma	68 138
3.	A munkaerő-kihasználás foka %-ban	49
4.	A kihasználható kézi munkanapok száma a gép- állomási munkák után fennmaradt munkamennyi- ség elvégzésére szükséges munkaerő (405 fő) esetén	100 849
5.	A kihasznált kézi munkanapok száma	53 452
6.	A munkaerő-kihasználás foka %-ban	53

5. A gépállomási munkák hatása a termelészövetkezet fogatos
munkaerejének kihasználására

A fogatnap-szükségletet és a gépállomási munkák által elő-
idézett fogatnap-megtakarítást a 17. sz. táblázat tartalmazza. A
fogatos munkában sokkal nagyobb arányú a gépállomási mun-
kák hatására bekövetkezett megtakarítás, mint a kézi munká-
ban.

17. sz. táblázat

A tsz fogatnap-szükségletének alakulása a gépállomási munkák
hatására a növénytermesztésben

Sor- szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Összesen
		i d é n y b e n			
1	Fogatnap-szükséglet gépállo- mási munkák nélkül	2 895	9 724	6 829	19 448
2	A gépállomás által felszaba- dított fogatnapok	2 334	5 267	4 911	12 512
3	Fogatnap-szükséglet a gép- állomási munkák után	561	4 457	1 918	6 936

Fogatnap-felszabadítás 12 512 fogatnap = 63,8%

Ezzel szemben a fogatfelszabadítás a 18. sz. táblázatból
megállapíthatóan mélyen alatta marad a fogatnap-megtakari-
tásnak, tehát az időszaki ingadozás nem csökkent, hanem növe-
kedett.

18. sz. táblázat

A tsz jogatszükségletének alakulása a gépállomási munkák hatására a növénytermesztésben

Sor- szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Összesen
		i d é n y b e n			
1	Fogatszükséglet gépállomási munkák nélkül	57	202	140	202
2	A gépállomás által felszabadított fogatok	31	76	48	76
3	Fogatszükséglet a gépállomási munkák után	26	126	92	126

Fogatfelszabadítás 76 fogat = 37,6%

Ennek következtében a fogatkihasználás foka a 19. sz. táblázat adatai szerint mélyen a gépesítés nélküli alá esett vissza, mert a tsz nem tudta kihasználni kellő mértékben fogaterejének teljesítőképességét.

19. sz. táblázat

A fogatkihasználás fokának alakulása a növénytermesztésben a gépállomási munkák hatására

Sor-szám	Megnevezés	Mennyiség
1	A kihasználható fogatnapok száma a munkacsúchoz szükséges fogaterő esetén (202 fogat) gépállomási munkák nélkül	50 298
2	A kihasznált fogatnapok száma ebben az esetben	19 448
3	A fogatkihasználás foka %-ban	38,7
4	A kihasználható fogatnapok száma a gépállomási munkák utáni munkacsúchoz szükséges fogaterő (126 fogat) esetén	31 374
5	A kihasznált fogatnapok száma ebben az esetben	6 936
6	A fogatkihasználás foka %-ban	22,1

Az e területen kialakult helyzet feltárására a fogatos munkákat talajelőkészítési, vetési, növényápolási és betakarítási munkákra csoportosítottuk, s fogatnapokban kimutattuk gépesítettségük fokát (20. sz. táblázat). A betakarítási munkák nagyrészt szállítási munkák, és a fogatlétszám nagyobb arányú csökkentése az ésszerű agrotechnika megsértése nélkül csak ezek gépesítése után valósítható meg.

20. sz. táblázat

A fogatos munkák gépesítettségi foka a tsz-ben

Sor- szám	M e g n e v e z é s	Fogatnao- szükséglet	Gépáll. által felszab.	%
1	Fogatmunkák mennyisége	19 449	12 512	63,8
	a) Talajelőkészítési munkák	11 416	10 448	91,5
	aa) talajmunka	9 476	9 294	98,1
	ab) szállítás	1 949	84	4,3
	b) Vetési munkák	1 274	814	63,9
	ba) vetés	866	814	94,0
	bb) szállítás	406	—	—
	c) Növényápolási munkák	1 942	1 083	55,8
	ca) növényápolás	1 833	1 083	59,1
	cb) szállítás	109	—	—
	d) Betakarítási munkák	4 817	167	3,5
	da) betakarítás	256	—	—
	db) szállítás	4 561	167	3,6
2	Szállítási munkák összesen	7 016	251	3,6

A szállítási munkák nem jelentkeznek egyenletesen az év egyes időszakaiban, hanem nagyon is idényszerűek.

21. sz. táblázat

A szállítás fogatmunkáinak idényenkénti megoszlása

Sor- szám	M e g n e v e z é s	Fogatnapok száma	%
1	Tavaszi idényben	914	13,0
2	Nyári idényben	4 137	59,0
3	Őszi idényben	1 965	28,0
Összesen a termelési idényben		7 106	100,0

Mindezekből a vizsgálatokból kitűnik, hogy a teljesítőképeség elégtelen kihasználása a tsz-ben és a gépállomáson is nem csupán az üzemben belüli szervezés hiányosságaiból származik, hanem főképpen abból adódik, hogy a gépállomás jelenlegi felszerelése nem igazodik a termelészövetkezet szükségletéhez és nem tudja a tsz igényeit kielégíteni. Ebből származik az a viszszas helyzet, hogy egyes időszakokban munkaerő-felesleg, más-kor pedig nagyfokú munkaerő-hiány mutatkozik. A tsz igyekszik elsősorban saját kézi és fogaterejét kihasználni és csak azo-

kat a munkákat végeztetni a gépállomással, amelyek kézi és fogaterejének teljesítőképességét meghaladják. Ezzel szemben a gépállomás törekvése az, hogy a tsz-ben minden géppel végezhető munkát a gépállomás végezzen el, és a tsz csak azokat a munkákat végezze, amelyeket a gépállomás már nem tud ellátni.

A két álláspont elbírálására megvizsgáltuk a kézi, a fogatos és a gépi munkaszükséglet alakulását, valamint a munkaerő kihasználási fokát abban az esetben is, hogy a tsz a gépállomás munkáját csak saját munkaerejének teljesítőképességén felül jelentkező munkára veszi igénybe. A 22. sz. táblázat adatai szerint ebben az esetben ugyanazon munkaerő-felszabadítás mellett is jelentősen fokozható a tagok foglalkoztatottsága, mert csökken a munkanap-felszabadítás.

22. sz. táblázat

A tsz munkanap-szükségletének alakulása a növénytermesztésben a gépállomási munkák után a munkacsúcshoz szükséges munkaerő teljes kihasználása esetén

Sor- szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Összesen
		i d é n y b e n			
1	Munkanap-szükséglet gépál- lomási munkák nélkül	19 430	40 951	27 205	87 586
2	A gépállomás által felszaba- ditott munkanapok	948	13 664	3 282	17 894
3	Munkanap-szükséglet gépál- lomási munkák után	18 482	27 287	23 923	69 692

Munkanap-felszabadítás 17 894 munkanap = 20,4 %

Ennek következtében a 23. sz. táblázat adatainak tanúsága szerint nagymértékben megjavul a munkaerő kihasználási foka.

23. sz. táblázat

A munkaerő-kihasználás fokának alakulása a tsz növénytermesztésében a gépállomási munkák után munkacsúcshoz szükséges munkaerő teljes kihasználása esetén

Sor- szám	Megnevezés	Mennyiség
1	A kihasználható munkanapok száma a gépállomási munkák utáni munkamennyiség elvégzésére a munkacsúcshoz szükséges munkaerő esetén (470 fő)	117 030
2	A kihasznált munkanapok száma ebben az esetben	69 692
3	A munkaerő-kihasználás foka %-ban	59,5

Még szembetűnőbb az eredmény, ha külön vizsgáljuk a kézi és fogatos munkában bekövetkezett változásokat: A 24. sz. táblázat adatai szerint csupán 13,6%-os munkanap-felszabadítással is el lehet érni ugyanazon munkaerő-felszabadítást és növelni a kézi munkaerő foglalkoztatottságát.

24. sz. táblázat

A kézi munkanap-szükséglet alakulása a tsz növénytermesztésében a gépállomási munkák utáni munkacsúcshoz szükséges munkaerő teljes kihasználása esetén

Sor- szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Összesen
		I d é n y b e n			
1	Kézi munkanap-szükséglet a gépállomási munkák nélkül	16 535	31 227	20 377	68 139
2	A gépállomás által felszabadított munkanapok száma	436	8 453	401	9 290
3	Munkanap-szükséglet a gép-állomási munkák után	16 099	22 774	19 976	58 849

Munkanap-felszabadítás 9 290 munkanap = 13,6%

A 25. sz. táblázatban közölt adatok szerint ennek eredményeképpen a munkaerő kihasználási foka is figyelemre méltó emelkedést mutat, tehát szervezési szempontból növekszik a gépállomási munkák kedvező hatása.

25. sz. táblázat

A kézi munkaerő kihasználási fokának alakulása a tsz növénytermesztésében a gépállomási munkák utáni munkacsúcshoz szükséges munkaerő teljes kihasználása esetén

Sor- szám	Megnevezés	Mennyiség
1	A gépállomási munkák utáni munkamennyiség elvégzéséhez szükséges munkaerő (405 fő) kihasználható munkanapjainak száma	100 849
2	A kihasznált munkanapok száma	58 849
3	A munkaerő kihasználási foka %-ban	58,4

A fogaterő teljesítőképességének jobb kihasználása céljából a fogatnap-felszabadításban eszközölhető változtatások eredményét a 26. sz. táblázat mutatja.

26. sz. táblázat

A fogatnap-szükséglet alakulása a t^{sz} növénytermesztésében a gépállomási munkák utáni munkacsúcshoz szükséges fogaterő teljes kihasználása esetén

Sor- szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Összesen
		i d é n y b e n			
1	Fogatnap-szükséglet gépállo- mási munkák nélkül	2 895	9 724	6 829	19 448
2	A gépállomás által felszaba- dított fogatnapok száma	490	5 250	2 881	8 621
3	Fogatnap-szükséglet a gép- állomási munkák után	2 405	4 474	3 948	10 827

Fogatnap-felszabadítás 8 621 fogatnap = 44,3%

A fogatfelszabadítás (37,6⁰%) így is alatta marad a fogatnap-felszabadításnak, tehát csupán mérséklődik a gépállomási munkáknak a fogatkihasználásra gyakorolt kedvezőtlen hatása. Ez a tény is bizonyítja, hogy a fogatlétszám csökkentésének és a fogatkihasználás megjavításának egyedül lehetséges útja a szállítás nagyobb arányú gépesítése. A fogatkihasználásra vonatkozó számításainkat a 27. sz. táblázat tartalmazza.

27. sz. táblázat

A fogatkihasználás fokának alakulása a t^{sz} növénytermesztésében a gépállomási munkák utáni munkacsúcshoz szükséges fogaterő teljes kihasználása esetén

Sor- szám	M e g n e v e z é s	Mennyiség
1	A gépállomási munkák utáni munkamennyiség elvégzéséhez szükséges fogaterő (126 fogat) kihasználható fogatnapjainak száma	31 374
2	A kihasznált fogatnapok száma	10 827
3	A fogatkihasználás foka %-ban	34,5

II.

A gépállomási munkák hatása a termelőszövetkezeti gazdálkodás jövedelmezőségére

A termelőszövetkezeti termelés célja nem csupán a t^{sz}-tagok foglalkoztatottsága, hanem a tagok munka utáni jövedelmének fokozása. Joggal felmerül a kérdés, hogy milyen ered-

ménnyel járt a gépállomási munkák igénybevétele a tsz-tagok jövedelmének fokozására.

1. A gépállomási munkák hatása a munkaegység értékének, valamint a termelőszövetkezeti tagok jövedelmének alakulására

A gépállomási munkák igénybevétele által a tsz élőmunka-ráfordítása helyébe a gépállomási díj lép mint anyagi ráfordítás. Saját erőből történő munkavégzés esetén a tsz megtakarítja a gépállomási díjat, s ezzel jövedelemtöbbletre tesz szert. A gazdasági eredmény mérlegelésére lehetőséget ad a díjmegtakarítás összegének egybevetése a megtakarítás végett kifejtett munkamennyiséggel. Így megállapítható, hogy egységnyi munkával mennyi gépállomási díjat takaríthat meg a tsz vagy más szóval, egységnyi munkának a gépállomás által történt felszabadítása mennyibe került a tsz-nek. A tsz-nek azonban saját munkavégzés esetén nemcsak élőmunka-ráfordítása van, hanem a fogatos munkánál jelentős anyagi ráfordítása is. Ezért a fogatos munkánál meghatározott fogattartási költséggel számoltunk és ennek összegét levontuk a gépállomási díjmegtakarítás összegéből (28. sz. táblázat).

28. sz. táblázat

A munkaegység értékének és a tsz-tagok jövedelmének alakulása a gépállomási munkák igénybevétele nélkül

Sor-szám	M e g n e v e z é s	Mennyiség
1	Gépállomási munkadíj és munkaegység-kiegészítés	1 048 276,— Ft
2	Fogatköltség saját munkavégzés esetén	876 050,— Ft
3	Jövedelemtöbblet	172 226,— Ft
4	Többletmunka-egységek száma	33 588,— me.
5	1 munkaegység felszabadításával elérhető megtakarítás	5,13 Ft
6	1 munkaegység értéke a gépállomási munkák igénybevétele mellett	21,11 Ft
7	1 munkaegység értéke saját munkavégzés esetén	18,51 Ft
8	1 tsz-tag által teljesített munkaegységek száma a gépállomási munkák igénybevétele mellett	417,— me.
9	1 tsz-tag által teljesíthető munkaegységek száma saját munkavégzés esetén	293,— me.
10	1 tsz-tag jövedelme a gépállomási munkák igénybevétele mellett	8 802,87 Ft
11	1 tsz-tag jövedelme saját munkavégzés esetén	5 423,43 Ft

Az egy munkaegység megtakarításáért hozott anyagi áldozat mint gépállomási munkadíj, messze elmarad a tsz-ben kifizetett munkaegységek értékétől. De nemcsak a munkaegységek értéke csökken a saját erőből történő munkavégzés esetén, hanem az egy főre jutó munkaegységek száma is, mert ebben az esetben 290 fő újabb munkaerő bevonása válik szükségessé.

Felmerül a kérdés, hogyan alakul a munkaegység értéke és a tsz-tagok jövedelme abban az esetben, ha a tsz csak a saját munkaerejének teljesítőképességét meghaladó munkára veszi igénybe a gépállomás munkáját. Ebben az esetben ugyanis nem szükséges újabb munkaerő bevonása, a tagság munkaerejének kihasználási foka pedig nagyobb lesz, mint a gépállomási munkák gyakorlatilag kialakult igénybevétele mellett. Erre vonatkozó számításainkat a 29. sz. táblázat tartalmazza, amely szerint a tsz elsősorban saját munkaerejének kihasználásában érdekelt. Ez természetesen nem vonatkozik minden munkanemre, mert vannak olyan alacsony díjtételű munkák, amelyeket szabad munkaerő esetén sem célszerű saját erőből végezni.

29. sz. táblázat

A munkaegység értékének és a tagok jövedelmének alakulása a tsz-ben saját munkaerejének kihasználása esetén

Sor-szám	Megnevezés	Mennyiség
1	Gépállomási munkadíj-megtakarítás	263 685,— Ft
2	Többször-munkaegységek száma	12 182,— me.
3	1 munkaegység felhasználásával elérhető megtakarítás	21,64 Ft
4	1 munkaegység értéke a tsz-ben	21,14 Ft
5	1 tsz-tag által teljesíthető munkaegységek száma	447,— me.
6	1 tsz-tag által elérhető jövedelem	9 449,58 Ft

Ezzel az állítással szemben joggal felvethető, hogy csak adott termelési terv mellett érvényes. A tsz azáltal, hogy részére a gépállomás munkát takarít meg, lehetőséget nyer termelésének fejlesztésére, gazdasága belterjességének fokozására. A 30. sz. táblázat adataiból azonban kitűnik, hogy a kihasználatlan munkaerő a gépállomási munkák igénybevétele után is olyan időszakokban áll a termelőszövetkezeti termelés rendelkezésére, amikor a növénytermesztés munkaerő-szükséglete aránylag kisebb, amikor pedig általában minden növénykultúra megköveteli a munkát (nyáron), a termelőszövetkezet egyáltalán nem rendelkezik munkaerő-fölösleggel. Így nem is lehet

olyan belterjesebb kultúrát találni, amelynek munkaerő-szüksége éppen a termelészövetkezet rendelkezésére álló munkaerő-főlöslég kihasználását tenné lehetővé. Az állattenyésztés munkaerő-szüksége nem olyan jellegű, hogy az időszakonként felszabaduló munkaerőt a növénytermesztésből át lehetne irányítani.

30. sz. táblázat

A kihasználatlan kézi munkanapok és fogatnapok időszaki megoszlása a tsz növénytermesztésében a gépállomási munkák különböző mértékű igénybevétele esetén

Sor. szám	Megnevezés	Tavaszi	Nyári	Őszi	Téli	Összesen
		i d é n y b e n				
1.	A kihasználatlan kézi munkanapok száma a jelenlegi gépállomási munkák mellett	4 126	—	3 792	11 407	19 325
2.	Kihasználatlan munkanapok száma a tsz saját kézi munkarejének kihasználása esetén	3 885	—	2 426	7 829	14 140
3.	A kihasználatlan fogatnapok száma a jelenlegi gépállomási munkák mellett	1 798	166	1 604	1 833	5 401
4.	A kihasználatlan fogatnapok száma a tsz saját fogaterejének kihasználása esetén	483	—	—	1 768	2 251

A tsz tehát nehezebben tudja üzemi szerkezetét úgy alakítani és az ágazatokat úgy társítani, hogy munkareje is és a gépállomás teljesítőképessége is kihasználható legyen. A munkaerő teljes kihasználásának a mezőgazdasági üzem keretein belül mindig lesznek korlátai. A termelészövetkezeti gazdálkodás gépesítésével kapcsolatban tehát felmerülnek olyan problémák is, amelyeknek megoldása az üzem határán kívül esik és általános népgazdasági rendezést követel, mint pl. a gépesítés irányának helyes megválasztása a termelés szerkezetének és elhelyezésének megfelelően.

2. A gépállomási munkák díjtételének hatása a tsz jövedelmének alakulására

A gépállomási munkák igénybevétele a különböző munkák eltérő díjtétele miatt nem minden munkánál jár azonos gazdasági eredménnyel. A 31. sz. táblázat adatai szerint a legnehe-

A gépállomási munkák által előidézett munkaerő-felsza-

Sorszám	Megnevezés	Munkamennyiség	
		Kh	Nh
1	Őszi mélyszántás előhántóval	11	23
2	Őszi mélyszántás előhántó nélkül	498	897
3	Vetőszántás előhántóval	81	131
4	Vetőszántás előhántó nélkül	2 459	2714
5	Tarlóhántás tárcsával	1 151	345
6	Tarlóhántás ekével	458	330
7	Tárcsázás	1 990	795
8	Fogasolás	2 953	323
9	Kapcsolt fogasolás	4 109	370
10	Simítózás	665	74
11	Gyűrűs hengerezés	1 053	376
12	Sima hengerezés	1 297	208
13	Kultivátorozás	634	160
14	Vetés	2 608	788
15	Műtrágyaszórás	463	116
16	Sorvonalozás	272	87
17	Burgonyaültetés	27	25
18	Kapálás	1 552	543
19	Aratás aratógéppel	484	241
20	Aratás kombájjal	932	932
21	Kombájn szalmalehűzés	797	159
22	Cséplés	10 337 q	658
23	Szemlisztítás	10 496 q	420
24	Kaszálás	377	86
25	Rendszórás	312	94
26	Burgonyaszedés	12	14
27	Répakiemelés	21	25
28	Vesszőkiszántás	51	309
29	Forgatás szőlő alá	18	180
30	Kapálás rotációs kapával	534	107
31	Szállítás	1 006 óra	503
			12 033

badítás költsége munkanemenként

Saját munkavégzés esetén szükséges			Gép- állomási munkadíj	Fogat- költség à 70 Ft	Munka- jőve- delem	1 fogat- napra többlet	1 m.- napra	1 m.- egység- re
munka- napok száma	fogat- napok száma	munka- egység száma					jutó jövedelem	
41	41	41	1 400	2 870	—	34,15	—	—
1 594	1 594	1 594	57 242	111 580	—	35,91	—	—
168	168	168	7 795	11 760	—	46,40	—	—
4 918	4 918	4 918	221 936	344 260	—	45,13	—	—
380	380	380	28 954	26 600	2 354	—	6,19	6,19
522	522	522	15 928	26 540	—	30,51	—	—
796	796	796	58 785	55 720	3 865	—	3,85	3,85
413	413	413	42 594	28 910	13 684	—	33,13	33,15
411	411	411	17 864	28 770	—	43,46	—	—
113	113	113	9 602	7 910	1 692	—	14,97	14,97
331	331	331	18 297	23 170	—	55,28	—	—
182	182	182	18 967	12 740	6 227	—	34,21	34,21
146	146	177	18 369	10 220	8 149	—	55,81	46,04
913	365	2 060	65 630	25 550	40 080	—	43,90	19,46
65	—	97	9 707	—	9 707	—	149,34	100,10
38	38	33	2 511	2 660	—	66,08	—	—
148	—	177	1 526	—	1 526	—	10,90	8,62
1 226	667	1 211	39 341	46 690	—	58,98	—	—
1 694	—	2 515	61 913	—	61 913	—	36,55	24,61
6 422	1 017	7 648	143 867	71 190	72 677	—	11,32	9,50
79	55	80	11 771	3 850	7 921	—	100,26	99,01
—	—	—	99 139	—	—	—	—	—
371	—	371	14 379	—	14 379	—	38,75	38,75
754	—	1 508	12 772	—	12 772	—	16,94	8,47
144	—	125	6 002	—	6 002	—	45,85	52,02
77	—	96	1 038	—	1 038	—	13,48	10,81
206	—	257	2 156	—	2 156	—	10,47	8,39
2 943	—	4 414	19 216	—	19 216	—	6,53	4,35
1 728	—	2 592	5 734	—	7 534	—	3,32	1,94
107	107	107	8 953	7 490	1 463	—	13,67	13,67
251	251	251	24 288	17 570	6 718	—	26,76	26,76
27 173	12 515	33 588	1 048 276	876 050				

zebb talajmunkák saját erőből történő elvégzése esetén a gépállomási díjmegtakarítás még a tsz fogatalköltségét sem fedezi, így a felhasznált munkaegységekre jövedelemtöbblet egyáltalán nem jut. Ezzel szemben nem kevés azoknak a munkáknak a száma sem, amelyeknél egy megtakarított munkaegységért a munkaegység értékénél (21,11 Ft-nál) nagyobb áldozatot kell hozni. Ilyen feltételek között a tsz-nek igen megfontoltan kell gazdálkodnia a gépállomási munkákkal és minden egyes munkafolyamatban gondosan mérlegelnie kell a gépállomási munka igénybevételének gazdasági eredményeit.

A munkaegység megtakarításáért hozott anyagi áldozat alapján történő értékelés nem lehet feltétlen érvényű, mert a fogatos munkáknál csak addig mutat helyes képet, amíg a tsz saját munkaerejének teljesítőképességét meghaladó munkákra veszi igénybe a gépállomás szolgáltatásait. A gépállomási munkák olyan igénybevétele esetén, amikor a felszabadított fogatos munkaerő a termelés más területén nem hasznosítható, a fogattartás költsége továbbra is fennmarad, tehát a munkák saját erőből történő elvégzése esetén az egész díjmegtakarítás jövedelemtöbbletet jelent, mert nem jelentkezik fogattartási költség-többlet. E számításaink eredményét a 32. sz. táblázat tünteti fel.

32. sz. táblázat

Az egy munkaegységre jutó jövedelemtöbblet a tsz fogaterejének kihasználása esetén

Sor-szám	Megnevezés	Mennyiség
1	Gépállomási díjmegtakarítás	227 464,28 Ft
2	Munkaegységtöbblet	4 455,00 me.
3	1 munkaegységre jutó jövedelemtöbblet	51,06 Ft

Az egyes munkák gazdasági eredményét az is befolyásolja, hogy az egyes munkanemek milyen mennyiségben jelentkeznek a tsz termelésében. Ezért minden egyes munkafolyamatra kiszámítottuk a tsz összes ráfordítását és ezzel állítottuk szembe a gépállomási munkadíjat. Így megkaptuk az egyes munkáknál jelentkező megtakarítást vagy veszteséget, amelynek végeredményeként megállapíthatóvá vált, hogy a gépállomási munkák igénybevétele a tsz részére milyen anyagi eredménnyel járt. Számításaink eredményét a 33. sz. táblázat mutatja.

A gépállomási munkák igénybevételének gazdasági eredményei munkanemenként

Munkaegység á 21, 11 Ft. Fogatnap á 70,— Ft

Sor- szám	M e g n e v e z é s	Munka- mennyiség kh	Gépállomási munkadíj Ft	Tsz önköltség Ft	Külön- bőzét Ft	Gépáll. m.díj	Tsz. önköltség
						kat. holdanként	
1	Őszi mélyszántás előhántóval	11,5	1 400	3 735	2 335	127,27	324,78
2	Őszi mélyszántás előhántó nélkül	498,0	57 242	145 229	87 987	114,94	291,62
3	Vetőszántás előhántóval	81,0	7 95	15 306	7 511	96,23	188,96
4	Vetőszántás előhántó nélkül	2 459,0	221 936	448 079	226 143	90,25	182,22
5	Tarlóhántás tárcsával	1 151,0	28 954	34 622	5 668	25,15	30,07
6	Tarlóhántás ekével	458,0	15 928	47 559	31 631	34,78	103,84
7	Tárcsázás	1 990,0	58 785	72 523	13 738	29,54	36,44
8	Fogatolás	2 953,5	42 594	7 628	— 4 966	14,43	12,74
9	Kapcsolt fogatolás	4 109,5	17 864	37 446	19 582	4,35	9,11
10	Simítózás	665,5	9 602	10 295	693	14,43	15,47
11	Gyűrűs hengerezés	1 053,0	18 297	30 157	11 860	17,38	28,64
12	Sima hengerezés	1 27,5	18 967	16 582	— 2 385	14,62	12,78
13	Kultivátorozás	634,0	18 369	13 956	— 4 413	28,97	2,01
14	Vetés	2 608,0	65 630	69 037	3 407	25,16	26,47
15	Műtrásvaszórás	463,0	9 707	2 048	— 7 659	20,96	4,42
16	Sorvonalozás	272,0	2 511	3 357	846	9,23	12,34
17	Burgonyaalúttetés	27,5	1 592	3 736	2 114	56,52	135,85
18	Kapálás	1 552,0	39 341	72 254	32 913	25,35	46,55
19	Kapálás rotációs kapával	534,0	8 953	9 749	796	16,76	18,6
20	Aratás aratógéppel	484,0	61 913	53 092	— 8 821	127,92	109,69
21	Aratás kombájjnnal	932,0	143 867	232 639	88 772	154,36	249,61
22	Kombájin szalmalehúzás	797,0	11 771	5 539	— 6 232	14,77	6,95
23	Csépolás	10 327,0 q	99 139	99 139	—	9,60	9,60
24	Szemtisztítás	10 486,0 q	14 379	7 832	— 6 547	1,37	0,75
25	Kaszálás	377,0	12 772	31 834	19 062	33,88	84,44
26	Rendszdrás	312,0	6 602	2 639	— 3 963	21,16	8,43
27	Burgonvaszedés	12,0	1 038	2 027	1 169	86,50	168,92
28	Répaklemelés	20,6	2 156	5 425	3 269	102,67	263,35
29	Vesszőkiszántás	51,5	19 216	93 179	73 963	376,78	1 809,30
30	Forgatás szőlő alá	18,0	5 734	54 717	48 983	318,55	3 039,83
31	Szállítás	1 012,0	24 288	22 869	— 1 419	24,14	22,73
			1 848 342	1 684 229	682 292		
					— 46 405		
					635 887		

A tsz. összes megtakarítása

A táblázat adatai szerint a gépállomás szolgáltatásainak igénybevétele a tsz részére gazdaságos, mert jelentős mértékben csökkentette ráfordításait. De ahhoz, hogy a gépállomási munkák gazdaságosságáról helyes képet kapjunk, meg kellett vonnunk a mérleget a tsz megtakarítása és a megtakarításért hozott népgazdasági áldozat között. A gépállomás ugyanis ráfizetéssel dolgozik, amelyet az állam a népgazdasági költségvetésből fedez. Meg kellett tehát vizsgálnunk a gazdaságosságot népgazdasági szinten is. A gépállomás működése népgazdaságilag csak akkor mondható gazdaságosnak, ha a tsz megtakarításának összege meghaladja a gépállomás veszteségének összegét. Ehhez a gépállomási önköltség alapján megállapítottuk a tsz-ben végzett munkákra jutó ráfordítást és ebből levonva a gépállomási díjbevételt, megállapítottuk a veszteség összegét. Erre vonatkozó számításaink eredményét a 34. sz. táblázat tartalmazza.

34. sz. táblázat

A gépállomás veszteségének a tsz-re jutó összege

Sor- szám	M e g n e v e z é s	Összeg Ft-ban
1	Gépállomási ráfordítások á 111,61 Ft/nh	1 353 383
2	Gépállomási díjbevétel á 86,45 Ft/nh	1 048 276
3	A gépállomás vesztesége a tsz-ben végzett munkák után	305 107

A megtakarítás összege nagymértékben meghaladja a gépállomási deficitnek a tsz-re jutó összegét. Ez azonban még nem jelenti, hogy a gépállomás működése a tsz-ben népgazdaságilag gazdaságos, mert a gépállomási önköltségben nem szerepel az amortizáció, amely — tekintettel arra, hogy a beruházott összeg több mint 80%-át a gépek, felszerelések és járművek teszik ki — megközelíti a 100%-ot. A tények tehát arra figyelmeztetnek bennünket, hogy a gépállomási munkákkal való gazdálkodást népgazdasági szinten is komolyan kézbe kell venni.

III.

Következtetések és javaslatok

A termelést tudatosan és tervszerűen irányító szocialista államnak a gépállomás fontos gazdaságpolitikai eszköze, mert segítségével a mezőgazdasági termelésbe való közvetlen közre-

működés útján valósíthatja meg a mezőgazdasági termelés fejlesztésére irányuló célkitűzéseit. Vizsgálatunk célja az volt, hogy módszert dolgozzunk ki az állami gépállomások által a termelőszövetkezetekre kifejtett gazdasági hatás felmérésére, mert a gazdasági befolyásolás csak akkor működhet tökéletesen, ha a gépi munka igénybevétele a kiszolgált termelőszövetkezetek saját munkavégzési módjával szemben gazdasági előnnyel jár, és az állam a gépi munka igénybevételét olyan feltételekhez köti, amelyek a kiszolgált gazdaságokat a fejlődés irányába viszik.

Vizsgálataink eredményeképpen megállapítottuk, hogy a gépi munkák gazdasági eredménye nem csupán a díjtételektől függ, és ez a kérdés ma már nem intézhető el azzal, hogy a gépállomási munkák igénybevétele a kiszolgált gazdaságokra feltétlenül előnyös, hiszen olcsóbb mint a kézi és a fogatos munka. Az eredményt igen nagymértékben módosítják a gépesítendő gazdaság természeti és közgazdasági viszonyai, amelyek közül a fontosabbak a következők:

1. A gépesítendő gazdaság termelőerőinek állapota, azaz földdel, felszereléssel és munkaerővel való ellátottsága.

2. A gazdaság termelési szerkezete, ami meghatározza a termelőerők kihasználási lehetőségeit.

3. A gazdaság értékesítési és közlekedési viszonyai, amelyek új ágazatok bevezetésének lehetőségeit határozzák meg a termelőerők jobb kihasználása és a tagság jövedelmének fokozása céljából.

4. A gazdaság anyagi ereje, amely meghatározza a termelőerők bővítésének lehetőségeit.

5. A gazdaság lehetőségei a gépesítés során felszabaduló termelőerőknek a gazdaságon kívül történő jövedelmezőbb állandó és időszakos foglalkoztatására.

A vizsgált termelőszövetkezet és gépállomás között a legélesebb ellentét éppen abban nyilvánult meg, hogy gyakran nem azok a gépek, nem olyan mértékben és nem akkor állottak a termelés rendelkezésére, amelyekre, amilyen mértékben és amikor a termelőszövetkezet adott termelési feltételei között szükség lett volna. Emiatt egyes munkákban és egyes időszakokban a termelőszövetkezetben munkaerő- és fogaterő-hiány mutatkozott, egyes munkákat egyáltalán nem, vagy megkésve végeztek el, ami a terméseredmény csökkenéséhez vezetett. Ugyanakkor más munkákban és más időszakokban az adott körülmények között rendelkezésre álló kézi és fogaterő teljesebb kihasználását akadályozták a gépállomás gépei, és ezzel csökkentették a tag-

ság jövedelmét. Egyes munkák díjtételei is olyanok voltak, hogy igénybevételeük még a termelőszövetkezet saját munkavégzési módjánál is költségesebbnek bizonyult.

Miben rejlenek e hiányosságok okai? Talán a szövetkezeti vagy a gépállomási formában, vagy a kettő közötti együttműködés formájában, vagy pedig csupán a termelés szervezésének hibáiból származnak?

A mezőgazdasági termelés nem folyamatos, hanem szakaszos jellegű és a termelőerők egyes tényezőit, a földet, a munkaerőt és a felszerelést az egyes időszakokban különböző mértékben veszik igénybe. Éppen a termelőerők jobb kihasználása végett egy üzem keretén belül többféle termék előállításával kell foglalkozni, és több üzemben is elő kell állítani ugyanazt a termékfeleséget gyakran kisebb mértékben, mint ami lehetőséget ad egyes gépek optimális kihasználására. A géphasználat optimális mérete ebben az esetben kilép a terméket előállító üzem keretéből és tökéletesebb megszervezésének két módja lehetséges. Kisebb arányú gépesítés esetén a közös géphasználat társulás útján, nagyobb arányú gépesítés esetén pedig a gépi munkavégzés üzemi különválása útján gépi munkát szolgáltató vállalat formájában. Vannak azonkívül olyan telkesítési munkák, amelyekre az egyes üzemekben csak ritkán kerül sor, és ezek modern gépekkel történő végzésének megszervezése szintén célszerűbb az üzemén kívüli szervezeti formában. Ezeknek a gépeknek gépállomási koncentrációja tehát valóban termelési koncentráció és valóban gazdasági eredménnyel jár, mert lehetőséget ad a gépek tökéletesebb kihasználására. Azoknál a gépeknél azonban, amelyeknek kihasználása egy gazdaság keretében is lehetséges, a gépek termelési koncentrációja csupán illuzórikus, hiszen a szántóföldi növénytermesztés gépeit ugyanúgy nem tudjuk koncentrálni, mint ahogy nem tudjuk a szántóföldet sem. Ebben az esetben a gépállomás csupán a gépek műszaki ellátásának koncentrációja (karbantartás, javítás, tárolás, üzemanyag-ellátás stb.), valamint irányító központ.

Amikor a gépi munkaszolgáltatás a gépállomásban önálló üzemi formát nyer, ezen belül is jelentkezik a mezőgazdasági munkák időszaki jellegének hatása a munkaszükséglet időszaki hullámzásában. Természetesen a gépállomás igyekszik a termelőerőit minél tökéletesebben kihasználni, hiszen ettől függ legnagyobb mértékben az anyagi eredménye, dolgozóinak keresete. Ebben azonban találkozunk a termelőszövetkezet hasonló irányú törekvéseivel, hiszen a termelőszövetkezet is saját kézi és fogatos munkáerejét csak saját üzemén belül használhatja fel és csak akkor

igyekeznek a gépállomás munkáját igénybe venni, ha a munkacsúcsokban a munka mennyisége meghaladja a kézi és fogatos munkaerőnek teljesítőképességét. Azonban a természeti tényezők által megszabott kereteken belül is a felszabadított kézi és fogatos munkaerő csak egyik feltétele a belterjesség fokozásának. Amikor a szerveződés állapotában lévő termelőszövetkezet az adott termelési szerkezet beruházási követelményeinek is csak hiányosan tud eleget tenni, a munkaerő-felszabadítási lehetőségeket nem tudja kellőképpen kihasználni. De a belterjesség fokozása különben sem történhet öltetszerűen, mert akkor csak a termelés elaprózódásához vezet. Márpedig a vizsgált termelőszövetkezet — mint szövetkezeteink nagy része — csupán méreteiben különbözik a kisparaszti gazdaságoktól, termelési szerkezetében azonban egyáltalán nem mutatja a modern árutermelő nagyüzem képét. A termelés mai elaprózottsága mellett az üzem nagyobb arányú gépesítése szinte megoldhatatlan szervezési és anyagi feltételeket ró a gépállomásra. A szerződéses munkaszolgáltatás túlzottan kötött keretei között a gépállomás nem rendelkezik a mezőgazdasági termeléshez szükséges öntevékenységgel és alkalmazkodó képességgel, s így az irányításban ráháruló feladatokat sem tudja saját anyagi érdekeinek megsértése nélkül a kívánalmaknak megfelelően megoldani, a termelőszövetkezetnek pedig semmi anyagi érdeke nem fűződik a gépállomási beruházások szerkezeti ésszerűsítéséhez. Olyan megoldást kell keresnünk, amely a termelés szerkezetének a gépesítés szempontjából történő kedvezőbb kialakítása esetén a termelőszövetkezetet is gazdasági előnyben részesíti, és a géppark, valamint a termelés szerkezetének legelőnyösebb kialakítását, a gépek minél jobb kihasználását a termelőszövetkezet és a gépállomás közös ügyévé és érdekévé teszi.

Nemcsak a géppark és a termelés szerkezetének kialakítása, hanem a munkavégzés területén sem valósulhat meg az érdekek összeegyeztetése. A munkák mennyisége egy termelési folyamatban kellő pontossággal megtervezhető, azonban a munkavégzés ideje és agrotechnikai követelményei az időjárási viszonyok alakulásától függően nagymértékben változhatnak.

A gépállomás elsősorban saját tervének teljesítéséért felelős minden vonatkozásban és nem rendelheti alá érdekeit a termelőszövetkezeti érdekeknek még akkor sem, ha az egybeesik az általános népgazdasági érdekekkel. Ilyen körülmények között megnehezül a gépállomásnak a termelőszövetkezeti munkaszervezésre irányuló tevékenysége is. Pedig a termelőszövetkezeti és gépállomási munkák egységes termelési folyamatot képeznek,

egyik kiegészíti a másikat, ami megköveteli a termelőszövetkezeti és gépállomási munkaszervezetek együttműködését és közös irányítását. Így azonban az a látszat alakul ki, mintha a termelőszövetkezet feladata lenne a gépállomás kiszolgálása, nem pedig fordítva. Nehezíti az együttműködés kialakítását az a tény is, hogy a felsőbb szervek minden problémát a gépek termelés közbeni átcsoportosításával igyekeznek megoldani, ami bizonytalanná teszi az egész vezetést.

Amint a vizsgálat eredményeiből kitűnik, az ellentmondások nem a gépesítés gépállomási formájából, a gépek tulajdoni hovatartozásából erednek, hanem a gépeknek a termelésben való alkalmazási módjából. Az ellentmondások inkább a gépállomás és a termelőszövetkezet helytelen, a termelési feltételekkel nem számoló kapcsolatából származnak. Mivel a mezőgazdasági termelés eredménye igen sok természeti és közgazdasági tényező függvénye, amelyek üzemenként változnak, a központi irányításnak inkább a termelési feladatok meghatározására kell irányulnia, a termelési célok eléréséhez vezető legeredményesebb utak felkutatását pedig nagyobb arányban kell a gépállomásra és a termelőszövetkezetre bízni. Ehhez megfelelő megoldásnak mutatkozik a szerződéses munkaszolgáltatás helyett a gépbérleti szerződések bevezetése azokban az esetekben, amikor a gép teljes kihasználása a gazdaság keretein belül biztosítható. Ez lehetőséget nyújt az államhatalom irányító szerepének tökéletesebb érvényre juttatására, ami bizonyos termelési feladatok vállalása esetén a gépek juttatásában, a bérleti összeg megállapításában nyilvánulhat meg, ugyanakkor lehetőséget ad a gépállomás és a termelőszövetkezet helyi adottságainak teljesebb kihasználására érdekeik összeütközése nélkül.

Ezek az adottságok azonban számtalan változatban fordulhatnak elő és felmerül a kérdés, hogy a gépállomás — a természeti, valamint a gazdaságon belüli és kívüli közgazdasági tényezők ilyen bonyolult összefonódása mellett — fel tudja-e mérni a gépi munkák gazdaságosságát. Mindezen tényezők számbavétele nélkül pedig nem lehet a gépszükségletet felmérni, ami a géppark rossz elosztásához és végeredményben a mezőgazdaság termelőerőinek rosszabb kihasználásához vezet. Magára vállalhatja-e a gépállomás ilyen körülmények között a mezőgazdasági termelés befolyásolásának szerepét?

Bár a gépállomásokkal szemben igen sok, igen éles és a legtöbbször nem is alaptalan kritika hangzott el, erre a kérdésre mégis igennel kell válaszolnunk. Az ehhez szükséges szakerők a gépállomásokon sokkal jobban összpontosíthatók és hasznosít-

hatók. A gépállomások nagy része már ki is nevelte eddig működése folyamán a megfelelő szakembereket, csupán a gazdálkodás lehetőségét kell számukra megadni. A gépállomásoknak körzetük szükségletéhez kell mérni gépparkjukat. De ebből a célból meg kell szüntetni azt a rendszert, amelyben csupán körzetük vetésterülete szerint központilag osztják szét a gépeket. Ez megszüntíti a gépállomásokat a feleslegesen náluk heverő gépektől, megjavítja beruházásaik szerkezetét és a gépek kihasználási fokát, a veszteségek fedezésére fordított hatalmas összegeket pedig közvetlenül lehet a mezőgazdasági termelés támogatására fordítani, az összegek felhasználása sokkal jobban figyelemmel kísérhető. A gépállomásoknak e feladataik megoldásához azonban egész körzetük gazdálkodását ismerniök és elemezniök kell. Ha megszűnnek a felesleges és költséges adminisztratív teendők, a gépállomások szakemberei valóban a gazdálkodás helyes útjának megválasztására és szervezésére irányítják tevékenységüket.

A gépállomások és a kiszolgált gazdaságok közti bérleti szerződés tehát egyáltalán nem varázsszer, amely automatikusan megoldja mezőgazdaságunk gépesítésének minden problémáját. Ez csak lehetőséget ad rá, hogy a gazdaságokat a termelés mindenkor követelményeinek megfelelően lássák el gépekkel és használják ki azokat. Mind a gépállomásoknak, mind a kiszolgált gazdaságoknak sokkal alaposabban kell a gépek alkalmazásának gazdasági oldalaival foglalkozniok, hiszen a gépbérlet különböző új problémákat vet fel, amelyek sikeres megoldása nagymértékben fokozhatja a gépek alkalmazásának gazdasági eredményeit. E rendszerben valóban a gépállomás elsődleges feladatává kell és lehet is tenni körzetük gazdálkodásának fejlesztését, anélkül, hogy saját érdekeikkel kerülnének összeütközésbe.

Melyek ezek a megoldásra váró feladatok?

1. A termelőszövetkezet gépszükségletének megállapítása

A gépszükséglet megállapításához elsősorban föl kell mérni a termelőszövetkezetben elvégzendő munkák mennyiségét. Ezen belül meg kell állapítani a rendelkezésre álló kézi és fogatos erővel elvégezhető munkákat és azt a munkamennyiséget, amelynek elvégzésére a gépállomás gépeit kell igénybe venni. Ez azonban csak meghatározott termelési feladatra számítható ki, márpedig a gépek alkalmazása a termelési feladatok kiszélesítésére, a belterjesség fokozására nyújthat lehetőséget, ami a mezőgazdaságban nem egyszerű hozzánövekedés, hanem legtöbbször a

földterület másirányú kihasználását, a termelés szerkezetének megváltoztatását jelenti. Itt tehát látszólag ellentmondás áll fenn. Azért látszólag, mert minden reális tervezésnek a meglévő helyzetből kell kiindulnia, és csak annak felmérése után kerülhet sor a célszerűnek látszó változtatások gazdasági mérlegelésére a már előbb említett természeti és közgazdasági adottságok figyelembevételével. De ha a gépállomás nem tud a hiányzó kézi és fogatos munkaerő pótlására gépeket biztosítani, akkor is szükséges az ágazatok arányának megváltoztatása vagy pedig újabb kézi és fogatos munkaerő bevonása, amennyiben erre lehetőség mutatkozik (például újabb szövetkezeti tagok felvétele útján). Ugyancsak az adott helyzet mérlegelése alapján dönthető el, hogy mely ágazatokból célszerű a munkaerő nagyobb arányú felszabadítása és más jövedelmezőbb ágazatokba, esetleg a népgazdaság más ágazataiba való irányítása, továbbá, mely elavult kézi és fogatos szerszámokat célszerű a termelésből kivonni, más gépekkel helyettesíteni és mindez milyen gazdasági eredménnyel jár.

E számításokhoz okvetlenül ismerni kell a gazdaság termelőerőinek állapotán kívül az egyes ágazatok jövedelmezőségét, a termékek önköltségét és értékesítési lehetőségét, a felszerelések árát és amortizációját, a fogattartás költségét és a dolgozók munkajövedelmének alakulását, de a gépi munkák költségeinek alakulását is. Ismerni kell tehát a gazdaság általános helyzetét, vitelét. Ilyen körülmények közt az államhatalom sokkal szilárdabban támaszkodhatik a gépállomásokra, sokkal eredményesebben is tud beavatkozni a mezőgazdaság fejlesztése végett. A gépszükséglet megállapítására sem alkalmazhatunk merev, országos normákat, mert az függ az adott gazdaság talaj-, domborzati és éghajlati viszonyaitól, a gépkezelők technikai és termelési ismereteitől, a gazdaság általános szervezettségétől, a munkamoráltól stb. Ennek normáit a gépállomásnak a termelőszövetkezettel közösen kell kialakítania.

2. Műszaki dolgozók alkalmazása

A termelőszövetkezetnek nem csupán gépekre, hanem a gépekkel bántitudó emberekre is szüksége van. Ha a gépkezelők nem a szövetkezet dolgozói, akkor érdekei elkülönülnek a termelőszövetkezet érdekeitől. A mezőgazdasági munkák időszaki jellege folytán a gépi munka maga sem állandó, még kevésbé az egyes munkanemek. A gépkezelőnek tehát vagy akkora jövedelmet kell kapnia, amely lehetővé teszi egész évi megélhe-

tését, s ebben az esetben a munka díjazása nagyon megdrágítja a gépi munkát, vagy pedig más területen kell munkaerejét hasznosítani. A termelőszövetkezet részére az utóbbi megoldás az elfogadható, s amikor a gépi munka szünetel, a gépkezelőket a gazdaság műhelyében foglalkoztatja hasonló szakmai felkészülést igénylő munkában. A gépi munkával kapcsolatos járulékos és kisegítő munka már nem különül el a többi mezőgazdasági munkától, hanem a gépesítés fejlődésével az egész mezőgazdasági munka mindinkább ilyen jellegűvé válik. Tehát a jelenlegi munkaszolgáltatás mellett is a gépállomás szolgáltatása mindinkább gépkölcsönzéssé válik, mert a gépi munka nem választható külön a kézi és a fogatos munkától.

A gépek össznépi tulajdont képeznek, ugyanakkor a csoporttulajdon keretein belül kerülnek alkalmazásra. Sem a gépállomás, sem a termelőszövetkezet részére nem közömbös, hogy kikre bízzák a gépek kezelését. A gépkezelők több oldalról jövő utasítása eddig is probléma volt, mert zavart vitt a munkaszervezésbe. De a probléma megoldható mindkét fél megnyugvására, mert a gépbérlet esetén a gépkezelő két különböző dologért felelős mindkét szerv felé: a gépállomás felé a gépek műszaki állapotáért, a termelőszövetkezet felé pedig a gépi munka végzéséért. Ezért a gépállomás megkövetelheti, hogy a termelőszövetkezet csak az általa vagy más gépállomási szerv által levizsgáztatott gépkezelőket alkalmazzon, akik a gépállomás felé erkölcsi és anyagi felelősséggel tartoznak a rájuk bízott gépek műszaki állapotáért. E megoldás csak akkor jár eredménnyel, ha a gépkezelő a gép karbantartásáért a gépállomástól, a munkavégzésért pedig a termelőszövetkezettől kap díjazást.

A gépkezelők utánpótlására továbbra is tanfolyamok szükségesek, amelyekre a résztvevőket a termelőszövetkezetek küldik és a tanfolyam költségeit is ők fedezik. Így elérhető, hogy a termelőszövetkezetekből nem a talajtalan emberek kerülnek a gépállomásra, és megszűnik a nagyarányú munkaerő-vándorlás. Az erőgépek vizsgázott vezetői mellé, amennyiben ezzel a gépek jobban kihasználhatók, célszerű engedélyezni segédvezető alkalmazását, akinek gépkezelésből és balesetvédelemből vizsgát kell tennie, csak szerelésből nem. Díjazását teljes egészében a termelőszövetkezet viselné. Az olyan munkagépekre, amelyekre külön gépkezelő szükséges, a mezei brigád dolgozóiból lehet kijelölni felelős személyt, aki megtanulja az ilyen gép kezelését és a gépállomáson vizsgát tesz.

3. A munkaszervezet kialakítása

A gépeknek a gazdaságokba való helyezése felveti a munkaszervezet kialakításának eddig állandóan vitatott problémáját. Természetesen erre sem lehet sablont kidolgozni, mert függ a gazdaság méretétől, termelési szerkezetétől, területi elhelyezkedésétől stb. Mindenesetre alapelveként leszögezhető, hogy a gazdaságon belül nincs szükség külön gépbrigádra. A kézi, fogatos és gépi munkafolyamatok ma már annyira egybekapcsolódnak, hogy megkövetelik a szervezeti egységet és a közös irányítást. Az egy brigádban kihasználható gépeket tehát a mezői brigádba célszerű beosztani, az általános üzemi rendeltetésű gépeket pedig (pl. a szállítóeszközöket) közvetlenül az üzemvezetés alá rendelni. Azonban, ha ezek a gépek valamely brigád munkájában vesznek részt, a brigádvezetés alá rendelendőek.

Az egész géppark az üzemben belül gépcsoportot képez, amelynek vezetője a legképzettebb traktorista. Ő azonban csak üzemeltetés tekintetében (javítás, karbantartás, tárolás, üzemanyagellátás stb.) rendelkezik az egyes gépekkel, személyi állományába csupán az erőgépek kezelői tartoznak, a munkagépek kezelői pedig csak a munkagépek használata idején. A gépcsoport központja a gazdaság műhelye. Az erőgépek kezelői a gépi munka szünetelése idején a gépek javításával, karbantartásával foglalkoznak és egyéb műhelyi munkát végeznek a gazdaságban.

4. A gépkezelők díjazása

Amint már előbb említettük, — javaslatunk szerint — a gépkezelők díjazása két részből tevődik össze. Egyik részét a gépállomás adja a gépek karbantartásáért, másik részét pedig a termelőszövetkezet a munka végzéséért. Így a gépkezelő egyben gépállomási dolgozó és termelőszövetkezeti tag is. A gépállomással szolgálati viszonyban áll, s ha a szolgálati viszony megszűnik, felelős vezetőként gépen nem dolgozhat. A műszaki karbantartásért fizetett összeg a jelenlegi bérnek 35—40 %-a és a teljesítmény arányában kerülhet kifizetésre a géppel teljesített normálholdaknak megfelelően. Segédvezető karbantartási díjat nem kap, mivel a gép műszaki karbantartásáért a felelős vezető tartozik felelősséggel.

A gépállomási gépek kezelőinek (traktorvezetők, kombájnkezelők, munkagépkezelők stb.) a termelőszövetkezettől járó díjazása természetesen a szövetkezet belső ügye, mégis az első időszakban, amíg a termelőszövetkezet meg nem erősödik, szük-

séges a gépállomási dolgozók bérezését alapul venni. A további évek folyamán azonban a gazdaságok jövedelemelosztási rendszerébe kell a gépkezelők díjazását is beleilleszteni. A díjazásnak ennél a részénél azonban nem alkalmazható a normálhold-rendszer, hanem a helyi viszonyoknak megfelelően konkrét munkáért kellene az egységnyi jövedelemrészt megállapítani. Ezekre nézve már kellő alapossággal kidolgozott normák szolgálhatnak irányadóul.

A műhelyben a gazdaság részére végzett munkáért az ezekre megállapított termelőszövetkezeti díjazás alkalmazható, mert ez a munkaerő jobb kihasználását szolgálja. A gépek karbantartásának és folyójavításának költsége a termelőszövetkezetet terheli. A javítási munkák díjazásáért a legkézenfekvőbb megoldásnak látszik az egységnyi munkára megállapított költségnorma, amelyért a traktorista köteles a javítást elvégezni (beleértve az alkatrészcserét és a gépállomási műhelyben elvégzendő javításokat is). Félévenként keretet bocsátanak rendelkezésre s az elért megtakarítás 70%-ban őt illeti, 30%-ban pedig a gazdaságot. A túlfogyasztás ugyanilyen arányban terheli. Ez természetes is, mert a gépek elhasználódására és az üzemanyagfogyasztásra a táblák kialakítása, a munka szervezettsége, tehát az általános üzemi feltételek is hatással vannak. Ezért ugyanez az elv alkalmazható az üzemanyagfogyasztásra is, mert ezzel mindkét részből megoldható az anyagi érdekelttség az érdekek összeütközése nélkül. A traktorista ügyel gépére, minden kis csavart idejében meghúz, és már az átvételnél érdekelt abban, hogy a gépállomástól tökéletesen kijavított gépet vegyen át a termelőszövetkezet. Az átadásnál is felel a gép állapotáért.

5. A bérleti díj megállapítása

A bérleti díjnak olyannak kell lennie, hogy a termelőszövetkezetet a géppark összetételében és a gépek kihasználásában az eredményesebb gazdálkodás irányába vigye, ugyanakkor ne sértse a gépállomás érdekeit. E cél elérésére szükséges, hogy mind az erő-, mind a munkagépre külön díjat kelljen fizetnie. Bérlet természetesen csak olyan gépre köthető, amely egy termelési időnyben az üzemben belül kihasználható. Szükséges azonban, hogy az erőgépek bérleti díjösszege ne csak az időtartamtól, hanem a munka mennyiségétől is függővé váljék, s ezzel megakadályozzuk a gépek felelőtlen hajszolását. Az időnydíj a gépnek a gazdaság területi kategóriájától függő időnynormájára vonatkozik. Amennyiben a gazdaság a gépi munkát úgy szervezi

meg, hogy ennél többet tud a géppel teljesíteni, akkor a túlteljesítés mértékétől függően csökkentett díjtétel lép érvénybe. Ezt indokolttá teszi nemcsak a gépekbe ruházott összegek forgási sebességének növekedése és az egységnyi munkára jutó általános költségek csökkenése, hanem az a tény is, hogy a túlteljesítés csak a gépek jó műszaki tartásával érhető el, amely szintén növeli élettartamukat. Az idénynormára eső bérleti díjat azonban minden körülmények között meg kell a termelőszövetkezetnek fizetnie, mert ha a gépet ennél rosszabbul használja ki, annak terhet nem háríthatja a gépállomásra. A bérleti díj elszámolásának egyszerűnek kell lennie, ezért a munkagépekért a munka mennyiségétől független idénybér fizetendő, mert a munkamennyiség megállapítása nagy ellenőrzést kívánná és ennek ellenére megbízhatatlan volna.

A bérleti díj megállapításához kiindulásul az egy normálhold munkára jutó amortizációs összeg szolgál. Ehhez hozzá kell számítani a gépkezelőnek a karbantartásért fizetendő díjat, valamint a gépállomás által végzendő javításnak és a gépállomás általános költségeinek megfelelő részét. A bérleti díj kifizetése történhet készpénzben, de az állam szükségleteinek megfelelően kiköthető, hogy bizonyos gépek bérleti díját terményben kell fizetni. Amennyiben az állam valamilyen gép használatát elő kívánja mozdítani, a bérleti díjat mérsékelheti, ez esetben azonban a díjkülönbözetet a mezőgazdaságfejlesztési vagy a termelőszövetkezet-fejlesztési alapból a gépállomásnak meg kell térítenie.

6. A munkák nyilvántartása

A gépekkel való gazdálkodásnak igen fontos feltétele a munkák pontos nyilvántartása. Az eddigi huzavonák megszüntetésére legcélszerűbbnek látszik a meghatározott munkafeladatra szóló menetlevél kiadása, amelyen a munka irányításával megbízott személy igazolja a munka teljesítését. A gépkezelők díjazásának megállapítása és minden további nyilvántartás a menetlevelek alapján történik. A menetlevelek alapján a gépállomás is ellenőrzést gyakorolhat, hogy a bérbe vett gépeknél idegeneknek munkát ne végezzenek, tehát azok kizsákmányolás eszközéül ne szolgálhassanak.

7. A gépek javításának és megőrzésének megszervezése

A munkák agrotechnikai határidőben történő elvégzését nagymértékben akadályozták és akadályozhatják a műszaki kiesések, amelyek a mezőgazdaságban azért is nagy problémát jelentenek, mert a gépek nagy területen szétszórtnak dolgoznak. A műszaki kiesések káros következményeinek elhárítása végett igen nagy gondot kell fordítani a gépállomás és a gazdaság műhelye közötti munkamegosztásra. Erre sem lehet sablont kidolgozni, mert ez függ a gépesítendő gazdaságnak a gépállomástól való távolságától, a gazdaság műhelyének felszereltségétől, a gépkezelők szakmai ismeretétől. Nyilvánvaló, hogy a gépállomástól távolabb fekvő, esetleg hiányosabban felszerelt műhellyel rendelkező gazdaságban nagyobb alkatrészkészlettel tudnak védekezni a kiesések ellen. Hogy ebben milyen mértékig mennek el, azt gazdasági számításoknak kell eldöntenie. Mindenesetre felmerül a brigádjavítóműhelyek hovatartozásának kérdése. Ezek felszerelését célszerűbb lenne az egyes gazdaságok tulajdonába adni, mert ezek nem speciális, hanem általános rendeltetésű felszerelések (satuk, üllők, fűrőgépek, kovácsfűjtatók stb.), amelyekkel javulna a gazdaságok műhelyfelszerelése és a gazdaságok műszaki ellátásának feltétele. A gépállomásnak pedig be kell vezetnie az alkatrészcsere javítást, amikor a meghibásodott alkatrészt vagy alkatrészcsoporthoz kicserélik, azt bent a gépállomás műhelyében javítják, a gép pedig dolgozhat tovább anélkül, hogy a javítás ideje alatt állnia kellene.

A bérleti összegben a természetszerű kopás benne foglaltatik, a gépállomás tehát nem követelheti, hogy a termelési időny végén a gépet változatlan állapotban kapja vissza. Annak eldöntése viszont, hogy mi a természetszerű kopás, igen nehézkes. Ennek megkönnyítésére minden gépre be lehetne vezetni a javítási törzskönyvet, amelybe minden lényegesebb javítást és alkatrészcsere bejegyeznék. Már az átvételnél feltüntetendő, hogy a főbb alkatrészek vagy alkatrészcsoporthoz hány százalékos állapotban vannak, ugyanis ezekre meghatározott óraszám vagy munkamennyiség van megállapítva. Tehát a gép visszaszolgáltatásánál azokat az alkatrészeket, amelyek a természetszerű kopás állapotában vannak, még abban az esetben sem kell a bérbe vevő gazdaságnak kicserélnie vagy megtérítenie, ha azok pótlásra szorulnak. Azok értékével azonban, amelyek ennél rosszabb állapotban vannak, feltétlenül meg kell terhelni a bérlőt. De fenn kell tartani azt a lehetőséget is, hogy a bérleti összeg alapjául több éves szerződés esetén a felújítás nélküli amortizáció

szolgáljon, amely esetben a folyó javításokon kívül a főjavítás is a bérbe vevő gazdaságot terheli. Ebben az esetben lényegesen csökken az adminisztráció, és a gazdaságnak érdeke, hogy a gépet a normaidőn túl tartsa használható állapotban. s ennek anyagi eredménye is az övé legyen.

A gépállomást a gépek állapota feletti ellenőrzés joga nem csupán az átadás-átvétel alkalmával, hanem bármikor kell, hogy megillessen, és ha a gépeket természetszerű használatuknak meg nem felelő állapotban találja, meg kell adni a jogot, hogy szakértőkből álló bizottság döntése alapján a bérleti viszonyt felmondhassa és az okozott kár megtérítését követelhesse.

A növénytermesztés gépei általában a szabadban dolgoznak, s igen fontos kérdés a gépek megfelelő tárolása. Sok gépnél a hiányos tárolásból eredő meghibásodás nagyobb arányú, mint a géphasználatból származó kopás. Ezen a helyzeten okvetlenül változtatni kell és a gépállomásnak ki kell kötnie, hogy a gazdaság csak akkor kaphat bérbe gépet, ha annak megfelelő tárolásáról gondoskodni tud. A gépeknek a szabad ég alatt való tárolása csak akkor engedhető meg, ha azok a szántóföldön kint dolgoznak.

A műszaki kiesések egy része az üzemanyag-hiányból, ez pedig az üzemanyag-ellátás túlzott összpontosításából származott. Ez a központosítás indokolt volt mindaddig, amíg a gépek egyik gazdaságból a másikba vonultak és állandóan változtatták telephelyüket, de a gépek területhez kötése után sem gazdaságossági, sem szervezési szempontból nem indokolt. Az üzemanyag-ellátást a területileg illetékes ÁFORT-telepről a gépet üzemeltető vállalatra kell hárítani, amely sokkal jobban és olcsóbban tudja az üzemanyagot saját ciszternakocsijával a gazdaságba eljuttatni. Természetesen a gépekre nem lehet üzemanyagkeretet megállapítani, mert ezzel a gépkihasználást is korlátozzák. A visszaélés elkerülése végett az ÁFORT megkaphatná az üzemanyaggazdálkodás felülvizsgálatának a jogát, s az ÁFORT a menetlevelek alapján megállapíthatja a teljesítmény és az üzemanyagfogyasztás arányát. Ennél szigorúbb ellenőrzést a gépállomás sem tudott megvalósítani.

*

E javaslat csupán kísérleti célt szolgál. Életképességére a gyakorlat adhat végleges választ. Ellene azonban máris felhozható, hogy ha a gépállomás gépparkját valóban a kiszolgált gazdaságok szükségleteinek megfelelően állítja össze és meg-

javul műszaki ellátottsága, a munkaszolgáltatás keretében is megtudja javítani működését. Ez valóban így is van. Azonban nem tudja érdekeit a kiszolgált gazdaság érdekeivel összeegyeztetni, üzemi érdekeit a termelés általános érdekeinek alávetni. Azonkívül a munkaszolgáltatáson alapuló szerződéses viszony keretein belül nehezen oldható meg az állattenyésztés és a belső majori munkák gépesítése, ami ma teljesen elhanyagolt, míg a bérleti rendszer erre is lehetőséget ad, és az egész mezőgazdaság gépesítése szerves egészet képezhet.

Angusztinovics Győző, Némethi Lászlóné, Szentmártoni Lajos,
Szűcs Róbert, Wittchen Béla

A MEZŐGAZDASÁGI ÖNKÖLTSÉG- ÉS JÖVEDELMEZŐSÉG- SZÁMÍTÁS MÓDSZEREINEK EGYES KÉRDÉSEI*

Mezőgazdaságunk nagy társadalmi és gazdasági átalakulás korszakát éli. A szétaprózott paraszti gazdaságok helyén szocialista nagyüzemek alakulnak, és egyre több dolgozó paraszt a szövetkezeti termelésben látja a termelés fejlesztésének és ezáltal egyéni boldogulásának az útját. A fejlődés következtében sok, a gazdaságvezetéssel és az üzemszervezéssel kapcsolatos probléma merül fel, amelyekkel születő nagyüzemeink mindegyike kisebb-nagyobb mértékben szembekerül.

A szövetkezet helyes vezetéséhez és megszervezéséhez nélkülözhetetlen a szövetkezet gazdasági tevékenységének mélyreható elemzése. Elengedhetetlenül szükséges az elemzés a ma még túlsúlyban levő kisparaszti üzemeinknél is. Az elemzésben lényeges szerepet tölt be a mezőgazdasági üzemek önköltségének és jövedelmezőségének vizsgálata, amely hasznos segítséget nyújt a mezőgazdasági üzemek, különösen a termelőszövetkezetek megerősítése szempontjából döntő jelentőségű üzemszervezési és vezetési kérdésekben.

Ilyen alapvető fontosságú üzemszervezési kérdés a helyes üzemi szerkezet kialakítása, illetve az egyes termelési ágazatok üzemi helyes arányainak (állattenyésztés, növénytermelés arányának, az egyes állattenyésztési ágazatok, illetve az egyes növényfélések vetésterületi arányainak) megállapítása. A természeti tényezők és a termelőeszközök legkedvezőbb kihasználására a lehetőséget csak az egyes ágazatok társításának az adott viszonyokhoz mért optimális arányai adják meg. A termelési ágak helyes üzemi arányainak kialakításához elengedhetetlen az önköltség és a jövedelmezőség vizsgálata. A vizsgálatok tehát

* A tanulmányt jelen formájában Angusztinovics Győző állította össze.

adatokat szolgáltatnak az üzem belüli tervezéshez, előmozdítják a költségek ellenőrzését és így az önköltség csökkentését, illetve a hozam és a ráfordítás arányának kedvezőbbé alakítását. A termékek önköltségében és az üzem jövedelmezőségében visszatükröződik az üzem egész tevékenysége, az erre vonatkozó vizsgálatok tehát segítséget nyújtanak az üzem gazdasági, termelési tevékenységének megítéléséhez, elemzéséhez, ezzel pedig egyúttal a termelés növeléséhez. Az egységes módszer szerint végzett vizsgálatok lehetővé teszik szektoron belül az egyes üzemek gazdasági tevékenységének összehasonlítását, továbbá a mezőgazdasági termékek önköltsége alakulásának összehasonlítását is a mezőgazdaság különböző szektoraiban.

Segítséget jelentenek ezek a vizsgálatok népgazdaságunk irányító szervei részére is. A mezőgazdasági termelés gazdasági eszközökkel való irányításának egyik fő, nélkülözhetetlen eszköze az árrendszeren keresztül történő gazdasági irányítás rendje. A mezőgazdasági árrendszer kialakításánál — sok egyéb szempont mellett — nem hanyagolható el az önköltség és a jövedelmezőség figyelembevétele sem, mert ezáltal biztosítható a mezőgazdasági dolgozók anyagi érdekeltsége és ezen keresztül a termelés növelése. A termelésnek a kívánatos irányban való fejlesztését előmozdító mezőgazdasági árrendszer kialakítása során, így az állami felvásárlási árak, valamint a szerződéses termelés árainak megállapítása során sem nélkülözhetők a mezőgazdasági termények önköltségére és az üzemek jövedelmezőségére vonatkozó számítások.

E számítások segítségével előzetesen lemérhető egyes tervezett agrárpolitikai intézkedéseknek a mezőgazdasági önköltség és jövedelmezőség alakulására várható hatása.

Az egyes termények önköltségének ismerete a különféle tájadottságoknak megfelelően előmozdítja a mezőgazdasági termelés egyes ágazatainak helyes telepítését, tehát a termelés okszerű területi tervezését is. A tervezéskor ugyanis nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a különféle tájadottságoknak megfelelően az egyes termények önköltsége tájanként és gazdálkodási módonként más és más.

Nagyon fontos azonban az önköltség és a jövedelmezőség ismerete a közgazdasági tudományos kutatásokban, így pl. a mezőgazdasági munka termelékenységének vizsgálatában, valamint az értéktörvény hatásának az elemzésében. Ugyancsak jövedelmezőségi számításokkal mérhető le a beruházások gazdaságossága, a jövedelmezőségre gyakorolt hatása.

Ily módon az önköltségre és jövedelmezőségre vonatkozó számítások a mezőgazdaság szocialista átalakításának hathatós eszközévé, jól működő üzeinkben a gazdasági tevékenység elemzésének elengedhetetlen módszerévé válnak.

Az iparban és az állami gazdaságokban évek óta sikeresen alkalmazzák a gazdaságos elszámolás elvét. Ez az elv az önköltség és a jövedelem állandó és pontos nyilvántartásán alapszik. Azáltal, hogy termelőszövetkezeteinkben nem alkalmaztuk a népgazdaság más területein bevált mutatókat, megfosztottuk magunkat ettől a fejlődést előmozdító fontos emelőtől.

A termelőszövetkezeti önköltségszámítás elhanyagolása abból fakad, hogy az e kérdéssel foglalkozó közgazdászok általában tagadták az önköltség kategóriájának létezését a termelőszövetkezetekben a szövetkezeti tulajdonforma sajátosságai miatt.

Ez a közgazdasági szemlélet jelentősen megváltozott az elmúlt évek folyamán. A Szovjetunióban a tudományos kutatóintézetek dolgozóinak értekezletén Hruscsov nyomatékkel hívta fel a szakemberek figyelmét a kolhoztermelés gazdasági kérdéseinek beható tanulmányozására. Kifogásolta, hogy nem vizsgálják az egyes növények termelésének gazdaságtani vonatkozásait. Ezért nem tudják, hogy mibe kerül 1 q kukorica, zab és más egyéb növény termelése, és így nem adhatnak helyes javaslatokat a kolhozoknak a vetésterületi arányokra vonatkozóan.

A Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban is elkezdtek a szövetkezetek önköltségének kiszámításával foglalkozni. A moszkvai Közgazdaságtudományi Intézetben Venzser dolgozott ki egy módszert, amelyet a Voproszi Ekonomiki 1955. 11. száma vitacikként közölt. (E témával foglalkozó cikket közöl a Voproszi Ekonomiki 1956. 1. száma is.) Hasonló kezdeményezések indultak meg Csehszlovákia, Lengyelország, Bulgária, valamint a Német Demokratikus Köztársaság közgazdaságtudományi kutatóintézeteiben is.

*

Az egyes termékek önköltségének kiszámítására a múltban, főleg kapitalista nagyüzemekben, általánosan alkalmazták az ún. kiragadott kalkulációs módszert. Az ezzel a módszerrel végzett számítások szerepet kaptak a legutóbbi világháború folyamán a hivatalos ármegállapításoknál, jelenleg pedig különösen a szerződéses árak megállapításában ugyancsak a kiragadott kalkulációkat alkalmazzák. Ez a számítási módszer az üzem szerves egészéből kiszakítva mutatja az egyes termények önköltségét,

teljesen figyelmen kívül hagyva az üzemben belüli összefüggéseket. Márpedig a termelési ágak egymással való kapcsolata, üzemileg helyes vagy helytelen aránya, jelentősen befolyásolhatja az egyes termények önköltségét. A kiragadott kalkulációk egy üzemben alkalmasak lehetnek arra, hogy eredményeikből következtethessünk egyes — egymással összehasonlítható — termelési ágazatok terményeinek költségarányára és így jelentős segítséget nyújthatnak egyes üzemi aránytalanságok kiküszöböléséhez, a helyes, harmonikus üzemarányok kialakításához, de csak abban az esetben, ha a számításokat kellő gyakorlati és üzemszervezési érzékkel, egységes módszer szerint végezzük. Az eredmények használhatósága nagymértékben függ a felhasznált adatok megbízhatóságától is.

Nem alkalmas azonban ez a módszer arra, hogy pl. ármegállapításokhoz az országosan átlagos költségről vagy szektoronkénti vagy azonos gazdálkodási irányú, de sok üzemet magában foglaló üzemszoportok átlagos költségeiről, illetve önköltségéről megbízható tájékoztatást nyújtson. Ugyanis nincsenek megfelelő és eléggé nagyszámú számtartásstatisztikai adatok ahhoz, hogy a költségtényezők megbízhatóan megállapíthatók legyenek, ezért nagy részüket hozzávetőleges becsléssel lehet csak kialakítani. Így a kiragadott kalkulációk eredményei nem megbízhatók, mert az egyes költségtényezők becslése során tág lehetőség nyílik a tévedésekre, és ezáltal egymástól nagymértékben eltérő eredmények születhetnek. Mindezek következtében természetesen a kiragadott kalkulációk bizonyító ereje csekély, ezért felhasználásuk az agrárpolitikában már azokban a kapitalista országokban is teljesen háttérbe szorult, ahol azelőtt nagymértékben alkalmazták, és mindenhol új utakat keresnek a megbízható és gyorsan elvégezhető önköltségszámítási módszer kialakításához.

Az önköltség és jövedelmezőség megállapítására jelenleg használatos módszerek általában kétféle rendszer keretébe tartoznak:

a) Kiszámítható az önköltség és a jövedelmezőség *egyes konkrét üzemekben, az üzem számtartása, illetve feljegyzések által szolgáltatott tényleges adatok alapján.* A folyamatosan vezetett számtartás egy gazdasági vagy naptári évre vonatkozó pénzforgalma (kiadási, ill. bevételi tételei), az üzem saját termelésű termelőeszköz-felhasználása és az álló- és forgóeszközök évközi értékváltozása alapján megállapítható az üzem termelési eredménye. Amennyiben a vezetett számtartási rendszer lehetővé teszi a pénzforgalom és termelőeszköz-felhasználás termelési ágazonkénti számbavételét (ilyenek az analitikus, kettős

számviteli rendszerek), akkor az üzem globális jövedelmezőségén kívül megállapítható a termelési ágazatok eredményessége, illetve a termények és termékek önköltsége is.

Ilyen analitikus könyvelési rendszert vezetnek jelenleg állami gazdaságaink. Számviteli rendszerükben alkalmazott belső elszámolási áraiak miatt azonban a számított önköltség és a jövedelmezőség adatai nem hasonlíthatók össze a termelőszövetkezeti és egyéni paraszti önköltséggel és jövedelmezőséggel.

A termelőszövetkezeteinkben bevezetett jelenlegi egyszerű könyvviteli rendszerben az önköltség és az üzemi jövedelmezőség kiszámításához szükséges adatok nagy részét nem tartják nyilván, a nyilvántartott adatokból még az üzem globális jövedelmezősége sem számítható ki. Az egyéni parasztgazdaságokban pedig általában semmiféle feljegyzést nem vezetnek. Tehát a termelőszövetkezetek vagy az egyéni paraszti üzemek önköltségét vagy jövedelmezőségét csak a számtartásstatisztikai adatgyűjtés segítségével számíthatjuk ki.

A számtartásstatisztika a számításokhoz szükséges adatokat az adatszolgáltatást vállaló üzemekben az év folyamán folyamatosan feljegyezteti, illetve a vezetett számviteli könyvekből kijegyezteti és a begyűjtött adatok alapján minden üzemre vonatkozóan külön-külön állapítja meg az eredményeket évvégi zárlat formájában. Az üzemenkénti eredményeket azután tájanként, üzemnagyságonként vagy gazdálkodási módonként stb. csoportosítja, átlagolja és a kapott eredményeket értékeli.

Mivel a számítás konkrét üzem tényleges adataira támaszkodik, az eredmény az üzem különleges természeti és közgazdasági adottságain, a vezető szubjektív képességein, az üzem sajátos munkaerőhelyzetén és értékesítési viszonyain stb. alapuló termelés költségét és jövedelmezőségét mutatja.

A begyűjtendő adatok mennyisége természetesen aszerint változik, hogy az adatszolgáltató üzemeknek csupán a globális jövedelmezőségét vagy az üzemi ágazatok jövedelmezőségét és a termények s termékek önköltségét is kívánjuk-e megállapítani.

A számtartásstatisztika által szolgáltatott eredmények felhasználhatóságát az adatgyűjtés megbízhatóságán kívül nagymértékben befolyásolja az adatokat szolgáltató üzemek száma és elhelyezkedése is. A gazdaságpolitikai irányítás számára az eredmények csak abban az esetben lesznek teljes értékűek, ha a vizsgált üzemek az üzemi tájak, a birtokkategóriák stb. összes üzeimre vonatkozóan tömegüket és földrajzi elhelyezkedésüket illetően reprezentatívnek tekinthetők és ha a gazdasági

évre vonatkozó eredményeket a számtartásstatistika megfelelő időben tudja feldolgozni. A begyűjtött adatok összegezése, ellenőrzése, feldolgozása és az eredmények megállapítása és értékelése ugyanis — különösen a vizsgált üzemek nagyobb száma esetén — rendszerint hosszabb időt vesz igénybe, így az eredmények a vizsgált időszak lezárása után, rendszerint csak több hónap, esetleg $1\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{4}$ év múlva válnak ismeretessé.

Az egy-egy évre vonatkozó eredmények összehasonlíthatósága szempontjából lényeges követelmény továbbá, hogy a számításokat évről évre lényegében azonos módszer szerint végezzük.

Az adatszolgáltatás megszervezése, tehát az adatszolgáltatásra alkalmas üzemek kiválasztása, a szükséges adatok rögzítésére alkalmas nyilvántartási rendszer bevezetése az adatszolgáltató üzemekben, az adatszolgáltatás állandó ellenőrzése, az adatok feldolgozása és értékelése stb. jelentős szakértelmet követelő munkát és költséget igényel, és ezért a kapott eredmények használhatósága nagymértékben függ az adatgyűjtő szervezet kiépítésétől és anyagi lehetőségeitől.

Hazánkban az 1930-as évek elején Laur módszere alapján nemzetközileg elfogadott irányelvek szerint kb. 400—500 kis-, közép- és nagyüzemben folytak vizsgálatok. A felszabadulás után, 1947-ben az adatgyűjtés újra megindult, és 1948-ban már 2000 kisüzem adatai állottak a számtartásstatistika rendelkezésére. Ez az adatgyűjtés 1949-ben sajnos megszűnt. Az alkalmazott számtartásstatistikai rendszer — az üzem legkisebb megterhelését szem előtt tartva — csupán az üzemben kívüli forgalom adatait vette számításba, így csak az üzem globális jövedelmezőségének vizsgálatára terjedt ki. Figyelmen kívül hagyta az üzemben belüli terményforgalom és a munkaráfordítás termelési ágazatonkénti számbavételét. Az önköltség vizsgálatára tehát nem volt alkalmas, mert az ehhez szükséges adatokat nem szolgáltatta.

A számtartásstatistikai adatgyűjtés szűkebb keretek között 1954. év őszén újra megindult. A Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtanulmányi Csoportja (ez idő szerint Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézete) 20—25 termelőszövetkezetben és 100—120 egyéni paraszti üzemben kezdeményezésünkre, intézetünkben szerkesztett nyomtatványokon indította meg a rendszeres adatgyűjtést. Ez az adatgyűjtés már magában foglalja az üzemben belüli forgalom és a munkaráfordítás adatait is, és mind a hozamokat, mind a ráfor-

ditásokat ágazatonkénti részletességgel rögzíti. Az adatgyűjtés rendszere tehát lehetővé teszi az üzem globális jövedelmezőségén kívül a termények önköltségének megállapítását is. Ez az adatgyűjtés azonban ma még túlságosan szűkkörű ahhoz, hogy annak alapján végrehajtandó számítások akár országos átlagra, akár csak tájakra vagy üzemtípusokra vonatkozóan reális, megbízható eredményt adhatnának.

b) Az országosan átlagos vagy egyes tipikus üzemek önköltségének és jövedelmezőségének megállapítására ezért helyesebb az önköltségnek és jövedelmezőségnek nem valóságos üzemeken, hanem *„elméletileg kialakított, a költségszámítás céljaira üzemszervezési alapelvek szerint számszerűleg felépített”¹ üzemeken* (típusüzemeken, modelleken) való vizsgálata.

Ennek a módszernek az előnye a konkrét üzemi számtartás-statisztikai eljárással szemben az, hogy egy-egy szektoron belül a tájak összes üzeleinek, vagy egyes gazdálkodási típusba tartozó üzemeknek, vagy egy szektor összes üzeleinek országosan átlagos jövedelmezősége és önköltsége viszonylag szűkebb körű adatgyűjtéssel és kevesebb számítással is megközelíthető. Kétségtelen az is, hogy a számtartásstatisztikai módszerrel egy év költségei és terméshozamai alapján megállapított önköltség sem gazdaságpolitikai, sem üzemszervezési vonatkozásban nem teljes értékű, mert a költségek és hozamok viszonya a következő évben (amikor a számítások eredményeként intézkedésekre kerülhetne sor) az előző évitől eltérő viszonyok (pl. időjárás) miatt jelentősen megváltozhat.

Az árpolitika szempontjából nagy jelentősége van tehát az olyan előkalkulációnak, amely a várható terméshozam alapján előre megbecsült hozam-költség-aránnyal számol. Az üzemszervezés szempontjából használhatóbb eredményeket produkál a több éves átlagos hozamokkal és költségekkel dolgozó számítás. Mindkét szempontból szükséges továbbá, hogy a számításokból kiküszöböljük azokat az eredményeket eltorzító sajátosságokat, amelyek erősen befolyásolják az egyes üzemek eredményeiből képzett átlagokat. Mind a népgazdaság irányítása, mind az üzemszervezés számára nélkülözhetetlenek azok a számítások, amelyek — nem tekintve az adott üzemben fellépett rendkívüli elemi csapásokból, az esetleges okszerűtlen üzemi szerkezetből, a helytelen munkaszervezésből, a hanyag munkából, gondatlan kezelésből és tárolásból stb. eredő károkat — az üzemi szem-

¹ O. Heuser: Die Kosten im landwirtschaftlichen Betrieb. Berichte über Landwirtschaft, Band 30.

pontból okszerűen megszervezett üzemben, átlagos természeti és közgazdasági viszonyok között, reálisan várható hozamok esetén és ezeknek a hozamoknak elérése céljából üzemgazdaságilag indokolt üzemköltségek mellett állapítják meg az önköltséget és a jövedelmezőséget.

Előnye ennek a módszernek a számtartásstatisztikai eljárással szemben az is, hogy a számítások időpontja nincs kötve a számtartási zárlatok idejéhez, így ezek a számítások a jövőre irányuló tervezett agrárpolitikai intézkedések várható hatásának előzetes lemérésére is elvégezhetők.

A modellszerű számítások további előnye, hogy — a modellek kialakítása után — a számítások a számtartásstatisztikai módszerekhez viszonyítva igen rövid idő alatt elvégezhetők. Kétségtelen azonban, hogy a modellek helyes kialakítása sok munkával járó gondos mérlegelést és előzetes számításokat igényel.

Az üzem-modellek *mesterséges felépítésében*, tehát a mesterséges üzem szerkezetének kialakításában (művelési ágak, vetésterületi arányok, birtoktagozottság, épület-, gép- és eszköz-ellátottság, állatállomány stb.) elsősorban a statisztikai, illetve számtartásstatisztikai adatok szolgálnak támpontul. A széles körű statisztikai adatok segítségével, gondos mérlegeléssel kialakított szerkezetet mindaddig állandónak lehet tekinteni, amíg az általános gazdasági helyzet, egyes agrárpolitikai intézkedések, az agrotechnika fejlődése stb. következtében a termelés szerkezetében változások nem következnek be. Ezekre a változásokra az országos statisztikai, számtartásstatisztikai adatgyűjtés eredményei figyelmeztetnek.

Az üzem-modellek *termelésének megszervezése* során azonban (takarmányozás, talajerőfenntartás, munkaráfordítás stb., általában a hozam és ráfordítás arányainak kialakításakor) a statisztikai adatok mellett már a megtervezett üzemi szerkezet alapján végzett számítások eredményeit és az okszerű gazdálkodás követelményeit is mérlegelni kell.

Elgondolásaink szerint mind a termelőszövetkezeti, mind az egyéni paraszti üzemekben az önköltséget és a jövedelmezőséget modellszerű számításokkal kell megállapítani. A termelőszövetkezeti üzemek szerkezetében és termelésének megszervezésében (terület, állatállomány, munkaszervezet, jövedelemelosztás stb.) ma még folyamatban lévő változások miatt azonban a közeljövőben a szövetkezeti modellek kialakítására előreláthatóan nem lehet megbízható adatokat nyerni. Ezért először az

egyéni parasztgazdaságok önköltségének és jövedelmezőségének a számításához dolgozhatók ki a modellek és végezhetők el a számítások. A termelőszövetkezeti üzemekre vonatkozó modelleket csak később, a jelenlegi helyzet teljes megszilárdulása után lehet kialakítani. Addig a termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelmezőségszámításokat konkrét üzemekből begyűjtött adatok alapján kell végezni.

Módszerünk modellszerű termelőszövetkezeti üzemeken végzendő önköltség- és jövedelmezőségszámítás céljaira készült. Alkalmas azonban a módszer konkrét üzemekben és egyéni paraszti gazdaságokban végzendő számításokra is. Kialakításakor arra törekedtünk, hogy bonyolult könyvelési rendszer nélkül, kizárólag a számtartásstatistikai adatszolgáltatás alapján legyen kiszámítható az üzemek önköltsége és jövedelmezősége.

A termelőszövetkezeti önköltség és a jövedelmezőség modellszerű számítási módszerének vázlatos ismertetése

A módszerrel kapcsolatos elvi kérdések megítéléséhez szükségesnek tartjuk az üzemi önköltség fogalmának rövid elemzését.

Szocialista ipari vállalatainkban és állami gazdaságainkban is önköltségen a termelés társadalmi költségeinek azt a pénzformában kifejezett és egységnyi termékre vonatkoztatott részét értjük, amely pótolja az üzemnek a termelés folyamán elhasznált termelőeszközökre és a munkabérekre fordított kiadásait. Az önköltség tehát megmutatja, hogy mibe kerül az üzemnek a termékegység előállítása, a költségeknek az üzem bevételeivel való összevetése pedig lehetővé teszi az üzemi tiszta jövedelem kiszámítását. Az anyagi felhasználások értékelése során egy adott iparágban minden üzem az általa fizetett árakat és béreket számítja be az önköltségbe, de mivel sem az árakban, sem a bérekben nincsenek lényeges különbségek, ezért válik az önköltség mind a felhasznált termelőeszközök (nyersanyag, segédanyag, fűtőanyag stb.), mind a felhasznált élőmunka mennyiségének mutatójává. Az önköltség csökkentése tehát a holt- és az élőmunkának a megtakarítását fejezi ki. Ezáltal az önköltség az üzemek termelési tevékenységének egyik legfőbb mutatója, és így az önköltség révén lehetővé válik a különböző üzemek termelési tevékenységének összehasonlítása. Az önköltségelemzés feladata azután, hogy az önköltség egyes elemeinek vizsgálatával feltárja az önköltségcsökkentés lehetőségeit.

A termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelmezősségszámítás egyik legproblematisabb része az élőmunka-ráfordítás díjának a kérdése. A termelőszövetkezeti termelésben ugyanis az önköltség jelentős részét képező munkaköltség nem különül el és nem jelentkezik értékformában, mint az állami vállalatoknál. A termelőszövetkezeti tag, a szövetkezeti kollektíva tulajdonosa a földnek és a többi termelőeszköz jelentős részének, így a munkaegységre kapott termény- és készpénzrészese, vagyis a tag közös termelésből eredő személyi jövedelme a „munkaköltségen” kívül magában foglalja a gazdálkodás eredményessége szerint évről évre változó jövedelemrészese, vagyis a tag közös termelésből eredő egyéni jövedelmében a munkaköltség és a jövedelemrész szétválasztásának. Másként áll azonban a helyzet, ha üzemi szempontból vizsgáljuk a kérdést, amikor tehát az üzem keretében folyó közös termelés eredményességét kell megállapítani. Márpedig termelőszövetkezeteink megerősítése szempontjából egyik döntő fontosságú kérdés az üzemi termelés eredményességének és az önköltségnek a vizsgálata.

A vizsgálatok elvégzése tehát sürgős feladat. Az alkalmas módszer kialakítását azonban akadályozza a termelőszövetkezeti munkaköltség kérdése. Ha tehát feladatunkat meg akarjuk oldani, vagyis gazdaságpolitikai és üzemszervezési elemzések céljára alkalmas eredményeket szolgáltatató módszert akarunk kialakítani a termelőszövetkezeti önköltség és jövedelmezőség kiszámítására, akkor elsősorban a szövetkezeti termelés munkaköltségét kell megállapítani.

Elgondolásunk szerint a szövetkezeti termelésben munkaköltségként akkora munkaegység-részese számolható el, amely egyenlő a nemzeti jövedelemnek az átlagos szövetkezeti tag egységnyi munkájára jutó — számszerűen az állami gazdasági dolgozók munkabére alapján meghatározott — hányadával. Ezért a termelőszövetkezeti munkák értékelésekor az állami gazdaságok bérezési normáit vettük alapul, természetesen a termelőszövetkezetek gépesítési fokának, termésátlagainak és agrotechnikai szintjének megfelelő átszámítással. Az ilyen módon átszámított munkabér alkalmas az önköltség és a jövedelmezőség számításához, mert

a) ugyanazzal a munkabérrel értékelve a különböző mennyiségű munkaráfordításokat, *a munkaköltség a munka mennyiségi változásainak a mércéje lehet.* Az önköltségben tehát kifejeződik a termelési tevékenység, vagyis minél alacsonyabb az

önköltség, általában annál magasabb színvonalú az üzem gazdasági tevékenysége és fordítva;

b) ez a munkabér független a terméshozamoktól, illetve a jövedelmezőségtől, s az önköltség és jövedelmezőség alapján a *különböző termelőszövetkezetek gazdasági tevékenysége összehasonlítható*;

c) a számított önköltség nagyságrendi megítélését — pl. ármegállapításkor — jelentősen megkönnyíti az, hogy *a munkaköltség egy ismeretes életszínvonalat foglal magában*.

A termelőszövetkezeti önköltség és jövedelmezőség számítására kialakított módszerünkben tehát a tényleges munkaráfordítás értékelésekor az állami gazdaságok bérezési normáit vettük alapul. Az erre vonatkozó számítások módszereit a megfelelő indoklással a tanulmány „Az élőmunka-költségek számbavétele és értékelése” című fejezetében részletesen ismertetjük.

Az egyéb költségek, valamint a hozamok számbavételével kapcsolatban követett legfontosabb irányelveket röviden az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Mivel az önköltséget és jövedelmezőséget kizárólag üzemi szempontból vizsgáljuk, a módszert is kizárólag az üzemi vizsgálatok céljára alakítottuk ki.

Az üzemi szempont megköveteli, hogy az üzemet önálló, zárt egységnek tekintsük, ezért az üzemi közös termelés kapcsolatait a gépállomással és a háztáji gazdasággal tisztán *árulkapcsolatnak* fogjuk fel, vagyis ezekből az üzem részére kapott és az üzem által részükre nyújtott szolgáltatásokat üzemkörön kívüli, azaz idegenektől kapott és idegeneknek adott szolgáltatásnak tekintjük.

Számításainkban *költségen* a termények, termékek és szolgáltatások megtermelése, illetve előállítása (újratermelése) végett történt élő- és holtmunka-felhasználás és közterhek pénzben kifejezett értékét értjük. A közterhek a holtmunka- és az élőmunka-felhasználástól elkülönítve számítjuk fel.

Az üzemi eredményt (jövedelmet vagy veszteséget) az üzem bruttó termelési értékének (hozamának) és az üzem költségeinek (ráfordításainak) a különbözetéből számítjuk ki. Az általunk számított jövedelem tehát a termelőszövetkezetek összes hozamának az a része, amely az előbbieken ismertetett módon számított élőmunka-költség, a holtmunka-költségek és a közterhek levonása után megmarad. Ezt a jövedelmet a termelőszövetkezet az alapok növelésével a termelés bővítésére fordíthatja, vagy (a már elszámolt munkaköltséggel együtt) a tagok között szét-

oszthatja. Veszteség esetén nemcsak a termelés bővítésének lehetősége marad el, hanem — minthogy a közterheket az elért üzemi eredménytől függetlenül teljesíteni kell — az élő- és holtmunka-ráfordításokra sincs meg a fedezet.

A költségeket termelési ágazonként vesszük számításba. Azokat a költségeket, amelyek több, vagy minden ágazat termelésében részt vesznek, az egyes ágazatok között a költségek jellegének megfelelően szerkesztett különféle arányszámok segítségével osztjuk szét. Az összes termelési ágazatok együttes költsége az üzem összes költségeit adja. Mivel egyes ágazatok termelvényeit más ágazatok is felhasználják és a felhasznált termelvény értéke a felhasználó ágazat költségei között is szerepel, azért az üzem összes költsége számításainkban halmozott formában jelentkeznek.

A költségeket költségnemenként vizsgáljuk, vagyis termelési ágazonként állapítjuk meg az amortizáció és a fenntartás költségét, az anyagköltségeket, az egyéb költségeket, az élőmunka költségét és a közterheket.

A termelési értéket termelési ágazonként állapítjuk meg és az összes ágazatok együttes termelési értéke adja az üzem összes termelési értékét. Számításainkban így az üzem termelési értéke is halmozott formában jelentkezik, mert az egyes ágazatok által előállított termények, termékek más ágazatokban a termelés céljaira részben vagy egészben felhasználódnak (takarmányok, trágya stb.), így tehát nemcsak az előállító, hanem a feldolgozó ágazatok teljesítményében is értékelésre kerülnek.

Az eredményességnek (jövedelmezőségnek) termelési ágazonkénti vizsgálata és az önköltségszámítás tette szükségessé a halmozások alkalmazását. Halmozások nélkül ugyanis az egész üzem jövedelmezőségét, a termelő ágazatok jövedelmezőségét és a termelvények önköltségét *egy számítás keretében* nem lehet megállapítani. Az üzem halmozódás nélküli teljes termelési értékét számításainkból tehát csupán a halmozások kiszűrése után lehet kimutatni.

Az üzem halmozott termelési értékének és a halmozott költségeknek a különbözete természetesen ugyanazt az eredményt adja, mint halmozatlan számítás esetén.

Az egyes termelési ágazatok hozamát vagy termelési értékét az ágazat által produkált összes teljesítmény alapján vesszük számításba. Teljesítményen a termelési ágazat által termelt összes fő-, iker-, illetve mellékterményeket és termékeket vagy

egyéb szolgáltatásokat értjük. Teljesítményként vesszük tehát számításba a növénytermelési ágazatokban a szem-, a szalma-, a szár-, a gumó-, a gyökér- stb. termést, az állattenyésztési ágazatokban a súlygyarapodás mellett a tej-, a trágya- stb. hozamot, a fogaterőnél pedig a teljesített fogatnapokat.

A teljesítmények értékelése során alapelveként fogadtuk el, hogy az egyes termelési ágazatok teljesítményének azt a mennyiségét, amelyet a termelő ágazat vagy más ágazat a termelés céljára felhasznál, amely tehát az *üzemkörön belül* kerül felhasználásra (üzemi felhasználás), a tényleges önköltségen értékeljük. Ilyen teljesítményfelhasználás a vetőmag, a takarmányok, a trágya, az alomszalma stb. Azokat a teljesítményeket, amelyek az üzemkörön belül nem kerülnek felhasználásra, az *üzemi* termelés szempontjából *főlőslegnek* tekintjük (népgazdasági felhasználás) és a hozam megállapításakor az elérhető legjobb értékesítés alapján, gyakorlatilag állami felvásárlási árakon értékeljük.

A természetben kiadott költségek értékelésekor szintén különbséget teszünk *üzemkörön belüli* és *üzemkörön kívüli* felhasználás között. Azokat a természetbeni költségeket, amelyek üzemkörön belül kerülnek felhasználásra, önköltségen — a növénytermelés saját felhasználását és az igásállatok által elfogyasztott takarmányokat közteher nélküli önköltségen — vesszük számításba, míg az üzemkörön kívüli természetbeni felhasználásokat állami felvásárlási áron értékeljük. Az üzemkörön *kívüli* természetbeni felhasználásokat (pl. gépállomásnak cséplésért fizetett géprészt) tehát azzal az értékkel tartjuk szükségesnek számításba venni, amely érték *realizálásáról a más irányú felhasználás következtében az üzem kénytelen lemondani*. Kétségtelen tehát, hogy ezzel az értékeléssel az üzemkörön kívüli természetbeni költségeken keresztül a tényleges önköltségen felül (az önköltség és az állami felvásárlási ár különbségével) „elmaradt haszon” is kerül a költségek közé.

Termelőszövetkezeteink gyakran folytatnak a mezőgazdasági termeléstől független ipari, kereskedelmi tevékenységet is. Hogy számításainkban az önköltséget és a mezőgazdasági tevékenység jövedelmezőségét az egyéb tevékenységtől elkülönítve külön is vizsgálhassuk, azokat a termelési ágazatokat, amelyeknek nincsen szoros kapcsolata az üzem mezőgazdasági tevékenységével, tehát, amelyek nagyobb részben nem az üzemben termelt mezőgazdasági eredetű anyagokat dolgoznak fel, külön *termelési ágazatként* vesszük számításba. Az önköltségre és jöve-

delmezőségre vonatkozóan külön vizsgáljuk tehát az üzem mezőgazdasági termelését és külön az üzem egyéb (ipari vagy kereskedelmi) tevékenységét. A két tevékenység eredménye együttesen szolgáltatja az üzem eredményét.

A termények és termékek önköltsége és a jövedelmezőség

A termények és termékek önköltségének és az üzem jövedelmezőségének megállapítására kialakított módszer keretében az elvégzendő számításokat 3 fő csoportra oszthatjuk:

- I. A termények és termékek önköltségének kimutatására vonatkozó számítások.
- II. A termelési ágazatok hozamának (termelési értékének) és jövedelmezőségének számításai.
- III. Az üzem globális jövedelmezőségének mérlege, vagyis az összesített hozamok és költségek összevetése.

I. A termények és termékek önköltsége

A termények és termékek önköltségének megállapításakor a termelési ágazatok (búza-, kukorica-, tejtermelés stb.) költségeiből indulunk ki. Külön ágazatnak tekintjük mindazokat a termelési ágazatokat, amelyek jövedelmezőségét, illetve terményeinek, termékeinek önköltségét külön kívánjuk megállapítani, továbbá, amelyeknek terményei vagy termékei az üzem más ágazataiban kerülnek felhasználásra. Az üzemben belül felhasznált termelvényeket ugyanis az önköltségnek megfelelő áron értékeljük, ezért ezeknek az termelvényeknek az önköltségét is meg kell állapítani.

Azoknak az ágazatoknak a hozama és költsége, amelyeket külön nem vizsgálunk, „egyéb“ növénytermelési, állattenyésztési vagy mellékipari ágazatok címen összesítve mutathatók ki. Megállapítjuk az egyes ágazatok összes költségeit, majd az ágazati költségeket megosztjuk a fő és mellék-, illetve ikertermékek között. Az összes fő, iker-, melléktermékekre jutó költségeknek a termelt termény, illetve termék súly- (db) egységére jutó része adja az önköltséget.

A költségeket költségnemenként a következőképpen vesszük számításba.

Az amortizáció költségét az újraépítési, illetve jelenlegi beszerzési költségek és a feltételezhető használati időtartam figyelembevételével állapítjuk meg. A fenntartási költségeket tapasztalati normák alapján vesszük számításba. Az anyagköl-

ségek közt a vásárolt anyagokat a tényleges beszerzési áron, az üzem saját termelésű anyagait önköltségen, az általános anyagköltségeket pedig a tényleges kifizetésnek megfelelő összeggel értékeljük. Az *egyéb költségek* közé sorolt gépállomási díjakat és idegen szolgáltatásokat a tényleges kifizetésnek megfelelő összeggel, a fogatköltséget önköltségen, a biztosítás költségeit pedig a ténylegesen megkötött biztosítás díjának megfelelően számoljuk el. Az *élőmunka költségét* a termelőszövetkezetek gépesítési fokának, termésátlagának és agrotechnikai színvonalának megfelelően átszámított állami gazdasági bérezési normák alapján értékeljük. A pénzben fizetendő *közterhek* a tényleges teljesítés szerint, a természetben fizetendő adó (földadó) pedig állami felvásárlási áron számított értékben kerülnek a költségek közé. Amennyiben számításainkat az 1955—56. gazdasági évre vagy ezt megelőző évekre végezzük, az érvényben volt kötelező beadás terhét a beadott termények és termékek állami felvásárlási és beadási ára közti különbözettel értékelve számoljuk el közteherként a költségek között.

Az üzem összes költségeit a költségviselő termelési ágazatoknak kell viselniük. Az előbbieken ismertetett különféle költségnemek mindegyike az egyes ágazatok költségeiben vagy közvetlenül, vagy közvetve, vagy mindkét alakban szerepel.

A költségnemek egyes költségrészei kizárólagosan egy-egy termelési ágazat termelése végett merülnek fel. Ezeket a költségrészeket tehát az érdekelt ágazatra *közvetlenül* lehet terhelni. Egyes költségrészek azonban több ágazat vagy esetleg a gazdaság összes termelési ágazatainak termelésében részt vesznek. Ezeket a *közös költségeket* csak bizonyos, mesterségesen kialakított elosztási módszer alapján, tehát *közvetve* lehet szétosztani az érdekelt ágazatok között. A tehénistálló pl. kizárólag a tehenészet termelésében vesz részt, ennek amortizációs költsége *közvetlenül* a tehenészeti ágazatot terheli. Az adminisztrációs épületek az összes termelési ágazatok, így a tehenészet termelését is segítik, ezeknek amortizációs költségét tehát az összes ágazat között meg kell osztani és csak a tehenészetre eső részt kell a tehenészeti ágazatra terhelni.

Mivel az összes költségnemek mindegyikében előfordulnak ilyen közös költségrészek, ezeket előzetesen az összes *érdekelt* termelési ágazatokat magában foglaló költséghelyeken össze kell gyűjteni és az egy-egy gyűjtőhelyre összegyűjtött különféle közös költségeket mesterségesen kialakított módszer szerint kell az érdekelt ágazatok között szétosztani. Azokat a költségeket,

amelyek csak a növénytermelést, de ebben az összes ágazatokat terhelik, *növénytermelési fő ágazati*, a csak az állattenyésztést, de az összes állattenyésztési ágazatok termelésében résztvevő költségeket pedig *állattenyésztési fő ágazati* költséghelyen gyűjtjük össze. Az egész üzemet terhelő költségek az *üzemi általános* költséggyűjtőhelyre kerülnek. Azokat a költségeket pedig, amelyek bár több termelési ágazat, de nem az összes növénytermelési vagy állattenyésztési ágazat termelésében vesznek részt, külön költséghelyeken kell összegyűjteni, hogy ezek a költségek kizárólag az érdekelt ágazatokra legyenek eloszthatók.

Ugyancsak külön költséghelyeken gyűjthetők össze az ún. összetett költségeket alkotó egyes költségrészek is, hogy azokat együttesen terheljük az érdekelt termelési ágazatokra. Ilyen összetett költség a segédüzemek költsége, pl. a fogatköltség, teherautó, vontató, műhelyek költségei stb. A fogatköltség pl. takarmányozási, amortizációs, fenntartási stb., a teherautó költsége pedig üzemanyag-, amortizációs fenntartási stb. részköltségekből tevődik össze. Ezeket a költségeket csak abban az esetben célszerű az általános jellegű, tehát a fő ágazati vagy általános üzemi költségektől elkülönítve külön költséghelyen összegyűjteni, ha ezeknek a szolgáltatásoknak az egyes termelési ágazatok termelésében való tényleges részvételi aránya megállapítható és így szétosztásuk az egyes ágazatok között a tényleges felhasználás arányában végezhető.

A segédüzemek közül rendszerint csak az igaerő teljesítményének az egyes termelési ágazatok által történt tényleges felhasználására vonatkozóan rendelkezünk adatokkal. Az egyes termelési ágazatok által igénybe vett fogatnapok száma ugyanis viszonylag könnyen megállapítható. A gépkocsik, vontatók, műhelyek stb. teljesítményének az egyes ágazatok közötti felhasználási arányára vonatkozóan gyakorlati adatokat általában nem lehet szerezni, mert erről rendszerint az üzemek sem vezetnek feljegyzéseket. Ezeknek a segédüzemeknek a részköltségeit tehát szükségtelen összegyűjteni, hanem azokat költségnemenként a főágazati vagy üzemi általános költségek közé sorolva, az egyéb általános költségekkel együtt kell az ágazatok között szétosztani.

Számításunk első menetében az üzem összes költségeit — költségnemenként — szétosztjuk a termelési ágazatokra és az átmeneti költséggyűjtőhelyekre. Az egyes költségnemeknek kizárólag egy-egy ágazatot terhelő költségrészeit közvetlenül az érdekelt termelési ágazatokra terheljük, a közvetett költség-részeket pedig az átmeneti költséggyűjtőhelyekre. A második

menetben azután az átmeneti költséggyűjtőhelyeken összegyűjtött közvetett költségeket osztjuk szét az ágazatok között. A szétosztás többféle módszer szerint történik.

Az épületek és gépek-eszközök amortizációs és fenntartási költségeiből a növénytermelési fő ágazatra és ezen belül a növénytermelési ágazatok egyes csoportjaira jutó közvetett költség részeket a tényleges terület arányában osztjuk meg a különféle művelési ágak termelési ágazatai között. A gépeknek és eszközöknek a növénytermelési ágazatok egyes csoportjaira jutó költségei a területen kívül a használat gyakoriságát is figyelembe véve kerülnek elosztásra (így pl. a fűkasza költségeinek elosztásakor a négyszer kaszált lucernát négyszeres területtel vettük számításba). Az állattenyésztési ágazatok egyes csoportját terhelő silók költségeit a feleltetett silótakarmányok aránya, a takarmányelőkészítő gépeket pedig a tényleges igénybevétel alapján osztottuk meg az egyes ágazatok között. Az egész üzemet terhelő épületek, gépek, eszközök amortizációját és fenntartási költségeit az egyes termelési ágazatoknak az üzem összes hozamában való részesedése alapján osztottuk meg az egyes ágazatok között.

A vásárolt anyagoknak és az általános anyagköltségnek fő ágazati és üzemi általános költségek közé sorolt (közvetett) költség részeit, valamint az üzemi általános költségek közé sorolt tűzbiztosítási költséget ugyancsak a hozamban való részesedés alapján osztottuk szét az ágazatok között. Az élőmunka és a fogatott munka közvetett részét az élő-, illetve fogatmunka közvetlenül felhasznált része arányában osztottuk szét.

A hozamban való részesedés arányának megállapításakor az egyes termelési ágazatok hozamértékét nem az üzem tényleges értékesítési ára alapján, hanem az állami szabadfelvásárlási, az állami gazdaságok elszámolási és az 1934—1938-as évek árainak figyelembevételével kialakított árviszonyszámok alapján állapítjuk meg.

A kialakított árviszonyszámokkal értékeltük az összes költségviselő ágazatok teljes (fő, iker- és melléktermék) hozamennyiségét. Az egyes termelési ágazatok hozamának ezt a volumenértékét viszonyítottuk azután az üzem összes hozamának volumenértékéhez, és az így kialakult arányszámok alapján osztottuk el az üzem összes termelési ágazatait terhelő ún. üzemi általános költségeket. A fő ágazati vagy az egyes ágazatok csoportjait terhelő közvetett költségeket az érdekelt ágazatoknak az összes érdekelt üzemi ágazatok hozamában való részesedési aránya szerint osztjuk el.

A közterheknek az egyes termelési ágazatok közötti szétosztásával „A közterhek számbavétele és szétosztása” c. fejezetben részletesen foglalkozunk.

Az egyes termelési ágazatok összes (a közvetlen és közvetett költségeket és a közterheket is magában foglaló) költségét egyenértékszámok alapján alapján osztottuk meg a fő, iker-, illetve melléktermékek közt. Az egyenértékszámok kialakításakor a takarmányoknál a beltartalomból (tápanyagtartalom) indulunk ki. A növénytermelés beltartalom szerint nem elemezhető terményeinél (pl. az olajlen-termelésnél a szem és szalma) és az állati termékeknél a fő, iker- és melléktermékek egyenértékszámait az állami felvásárlási árak alapján alakítjuk ki, amelyeket az 1934—1938-as évek áráraival ellenőrizünk.

A kiszámított egyenértékszámokat a gyakorlatban kialakult értékarányok figyelembevételével némileg helyesbítjük. Egyes takarmányok egyenértékszámainak helyesbítéséhez figyelembe vesszük azok különleges biológiai értékét is.

II. A termelési ágazatok hozamának és jövedelmezőségének kiszámítása

A termelési ágazatok jövedelmezőségét a költségek és a hozamok értékének (termelési értéknek) összevetése alapján számítjuk. A hozamok értékének megállapításakor — amint azt ismertetésünk elején már megállapítottuk — a megtermelt termény- és termékmennyiségekből (a fő, iker- és melléktermékekből) az üzemben felhasznált részt, így a vetőmagot, az állattenyésztés által felhasznált takarmányokat és alomszalmát stb. önköltségen, az üzemben felhasznált mennyiségeken felüli részt (üzemi felesleget) pedig állami felvásárlási áron értékeljük. Ez utóbbiak közé tartoznak a munkaegységre kiadott és a szabadpiacon értékesített termények és termékek.

A hozamok között szerepel a fogattartás teljesítményértéke is, amelyben az üzemi felhasználást önköltségen, a végzett bér-fuvarozást (így a tagok részére végzett különféle fogatmunkákat is) az állami felvásárlási árszintnek megfelelő értékkel vesszük számításba.

III. Az üzem globális jövedelmezőségének mérlege

Az üzemi mérlegben az egyes termelési ágazatok együttes hozamértékeit állítjuk szembe az ágazatok együttes költségeivel. Amennyiben a mérlegben a hozamok értéke a nagyobb.

úgy üzemi nyereség, ha ellenben a költségek összege több, üzemi veszteség keletkezik.

Az élőmunka-költségek számbavétele és értékelése

Az élőmunka-költség — a gépesítés jelenlegi fokán is — igen számottevő része a mezőgazdasági termékek önköltségének. E költség nem lehető pontos számbavétele tehát igen fontos. Nehézséget okoz azonban az a körülmény, hogy az élőmunka-ráfordítás a szocialista átalakulás jelenlegi szakaszában a mezőgazdasági termelőeszközök tulajdoni viszonyainak eltérő voltából kifolyólag egymástól eltérő módon jelentkezik az állami gazdaságban, a tsz-ekben és az egyénileg dolgozó paraszti üzemekben.

Az állami gazdaságokban a fizikai, adminisztratív és műszaki dolgozóknak kifizetett készpénzbérek, természetbeni juttatások, bérpótlékok és különféle szolgáltatások, valamint a szociális biztosítás költségei és a munkabérek közterhei együttesen teszik az élőmunka-költséget. A tsz-ekben már másként áll a helyzet, mert a tsz-tag nemcsak dolgozója, hanem tulajdonosa is a tsz-nek, s így munkájában nem válik el a közvetlen szükségletre végzett munka a társadalmi szükségletre végzett munkától. A tsz-tagnál a munkaegységre kapott termény- és készpénzrészesezés értéke tehát nem nevezhető munkaköltségnek, mert az elméletileg az üzemben létrejött többlettermék egy részét is magában foglalja. Ugyanígy az egyéni paraszti üzemben az összes hozamból a holtmunka-ráfordítások és közterhek levonása után megmaradó összeg a „v“-n kívül „m“-et is tartalmaz.

Fentiekből az a látszat adódik, mintha a tsz-ekben és egyéni paraszti üzemekben nem is volna munkaköltség. A parasztság jövedelmezőségi helyzetének vizsgálata szempontjából nincs is jelentősége a tsz-tag és egyéni paraszt jövedelméből a „v“ és „m“ elemek elkülönítésének, mert hiszen ezek — kiegészítve az esetleges mellékkeresetekből és -forrásokból származó jövedelemrészekkel (háztáji gazdaság, idegenben végzett munka stb.) — együttesen adják a tsz-tag, illetve egyéni paraszt jövedelmét.

Feladatunk azonban a termelő üzem eredményességének vizsgálata. Ennek vizsgálata során nem hagyhatjuk számításán kívül a nem közvetlen költségként jelentkező munkaráfordításokat, mert ellenkező esetben nem tudnánk az üzemi eredményeket megállapítani és a gazdálkodás eredményességét egymással

összehasonlíthatóvá tenni a különböző tulajdonjogi kategóriájú üzemekben.

Ez a probléma — ha nem is ilyen vonatkozásban mint most — már a múltban is felmerült, amikor üzemstatistikai összehasonlításoknál a kapitalista nagyüzemek és parasztgazdaságok üzemi szerkezetét, gazdálkodási módját és eredményeit kellett egybevetni. Az ilyen vizsgálatok során E. Laur svájci paraszti-üzemekre kidolgozott módszere alapján a nagy- és kisüzemi eredményeket oly módon tették összehasonlíthatóvá, hogy a teljesen, illetve túlnyomórészt családi munkaerővel dolgozó paraszti üzemeknél feltételezett munkaköltséget, ún. *bérigényt* alapítottak meg. Eszerint a parasztcsalád tagjai részére olyan összegű munkabérigényt állapítottak meg, mint amennyit az általuk végzett munkákért bér munkásoknak kellett volna fizetni. Gyakorlatilag ez úgy történt, hogy a család egyes tagjait a nemüknek, koruknak és az általuk betöltött munkakörnek megfelelő bérkategóriákba sorolták s a gazdaságban ledolgozott munkanapjaikat az állandó, illetve időszakai bér munkások megfelelő kategóriájának átlagos napi keresetével értékelték. A napi bérkereset kiszámításakor a bér munkások természetbeni járandóságait is figyelembe vették. A gazdaság vezetéséért, szellemi irányításáért a fizikai munka ellenértékéül felvett munkabérigényen felül még ún. *üzemvezetői pótdíjat* is megállapítottak, amelyet a gazdaságba fektetett tőke nagysága, illetve a gazdaság területe arányában bizonyos százalékos kulcsok szerint értékelték. Nagyjában hasonló elvek szerint értékelik a munkabérigényt jelenleg is a kapitalista országokban, sőt Nyugat-Németországban legújabbban a fizikai munkáért a fenti elvek szerinti ún. mesterdíjon (Meisterlohn) kívül még a vállalkozási tevékenységért is felszámítanak ún. vállalkozói díjigényt (Unternehmerlohn).

Az élőmunka-költségeknek a múltban ilyen módon való megállapítása ellen azt lehetett felhozni, hogy a nagyüzemi munkabéreknek a paraszti kisüzemekre való alkalmazásakor a nagy- és a kisüzemi *munkáltatási feltételekben*, valamint a *munka intenzitásában* megnyilvánuló különbségek figyelmen kívül maradtak. E kifogások helytállóak voltak, de e különbségek számításbavétele a munkaidő- és teljesítmény-nyilvántartásnak olyan részletes és aprólékos rendszeresítését igényelte volna, amelyre a paraszti üzemekben abban az időben gondolni sem lehetett. Különben is nem a munkaköltség matematikailag pontos számbavétele, hanem az üzemi eredményeknek minél egyszerűbb eszközökkel való közös nevezőre hozása volt a cél.

A népi demokratikus és szocialista államokban — miként már említettük — nemcsak a nagy- és kisüzem közötti eltérő munkaviszonyok, hanem az állami gazdaságok, a termelőszövetkezetek és az egyénileg dolgozó paraszti gazdaságok egymástól eltérő tulajdonjogi viszonyai, a munkafeltételekben és a parasztság e három rétegének szociális ellátottságában meglévő különbségek is fokozzák a munkaköltség megállapításának a nehézségeit.

Vizsgáljuk meg, hogy valójában milyen különbségek vannak nálunk az egyes szektorok üzeimeiben a munkafeltételek és a munkaintenzitás tekintetében.

A munkafeltételekben és munkaintenzitásban meglévő igen jelentős különbségek lényegében a következőkben foglalhatók össze:

1. Az egyéni paraszti üzemekben sok munkaidő megy veszendőbe, illetve nem érvényesül termelékenyen, a tagosítatlan terület miatti sok járás-kelés, a nagyobb gépek hiánya, az eszközök kisebb választéka és a korszerű szakismeretek hiánya folytán. A termelésben való közvetlen és teljes anyagi érdekelttség miatt a legintenzívebb, a nap minden óráját legjobban kihasználó munkát itt találjuk. A paraszti üzemi adottságokhoz képest a munka minősége is jó.

2. A termelőszövetkezeti tag szintén érdekelt mind a munka mennyiségében, mind annak minőségében, ez az érdekelttség azonban nem teljesen közvetlen. A tag munkájának termelékenységét a nagyüzemi adottságok, a gépállomás gépeinek segítségével, a munka szakosítása és a közvetlen szakmai irányítás hatékonyan előmozdíthatja.

3. Az állami gazdaságok dolgozóinak teljesítménybérezése és prémiumrendszere — a bérek helyes és arányos megállapítása és a megállapított bérek helyes alkalmazása esetén — megadja az ösztönzést a kellő munkavégzésre. A nagyüzemi adottságok, a korszerű gépek segítségével, a munkaeszközök nagy választéka, az állandóan jelenlévő szakmai irányítás és ellenőrzés a végzett munka jó minőségét és a munka termelékenységének állandó emelkedését mozdíthatja elő. A dolgozókról való szociális gondoskodás és a fizetést kiegészítő különféle juttatások viszonylagosan gondtalan megélhetést biztosítanak.

E különbségek lehető figyelembevételével a munkaráfordítás egységes számbavételére és értékelésére az alábbi eljárást alkalmazzuk.

1. A termelőeszközök tulajdonjogi viszonyainak különbözőségéből eredő eltérő munkaviszonyok miatt csak abban az

esetben lehet az állami gazdaságokban, termelőszövetkezetekben és egyéni paraszti üzemekben a sajátos munkáltatási feltételeknek és munkaintenzitásnak megfelelően értékelni a kézi munkaráfordításokat, ha ezeket *munkaidőben*, mégpedig lehetőleg *munkaórákban* mérjük.

2. A munkaráfordítás számbavételében az azonos mennyiségű munkát oly módon kell munkaórákban kifejezni, hogy a szektorok közötti eltérő termelékenység, munkaintenzitás és minőség is lehetőleg kifejezésre jusson. A szektorok között a munkafeltételekben és -intenzitásban mutakozó különbségeket azonban csak részben lehet a munkaórák számával lemérni. Azt a tényt, hogy pl. a paraszti üzemekben általában véve hosszabb a munkaidő, az adatszolgáltató üzemekből begyűjtött munkaórák száma amúgy is érzékelteti. A munka nagyobb intenzitása is kifejeződik a munkaórák nagyobb számában. Azt az ezzel ellentétes irányban ható tényezőt azonban, hogy a paraszti üzemben a területi szétszórtság és a gépek hiánya miatt a munka nem olyan termelékeny, mint a nagyüzemben, a munkaórák száma már nem mutatja. Ezt csak az egységnyi munkaidőt jelentő ráfordítás értékelésekor lehet számításba venni.

3. A munkaráfordítás értékelésére az ugyanazon munkáért átlagosan kifizetett béreket kell alapul venni. A termelőszövetkezetekben kimutatott munkaegység nem alkalmas a munka *mennyiségének számbavételére* a következő okokból:

a) A munkaegység a tsz-ben termelt javak megfelelő szétosztásának, nem pedig kizárólag a munka mennyiségi számbavételének eszköze. A felhasznált munka mennyiségén túlmenően ugyanis bizonyos esetekben és bizonyos mértékig az elért eredményeket is tartalmazza, mint pl. a boriú és malac elválasztása és a tejhozam után jóváírt munkaegységek.

b) Általános tapasztalat szerint egyes tsz-ekben jelentős munkaegységigítás tapasztalható, ami a valóságos munkafelhasználásnál jóval nagyobb munkaráfordítás felszámítására vezetne.

Nem alkalmas a munkaegységért kiadott átlagos pénz- és termékjárandóság a munkaráfordítás *értékelésére* sem, mert

a) a munkaegység értéke sok esetben a közvetlen megszerzés helyétől független jövedelemrészeket is tartalmaz;

b) az esetek egy részében az elért üzemi eredményektől függetlenül maga az állam hitelekkel járul hozzá a munkaegységek értékének bizonyos színvonalon tartásához, ennek a színvonalnak pedig semmi köze sincs a munkaköltségekhez;

c) a munkaegységekre kiadott pénz- és termékhiányad kü-

lönböző aránya és a különféle termékek *értékelése* is igen sok — nehezen megoldható — problémát vet fel, ami szintén alkalmatlanná teszi a munkaegységet a munkaráfordítás mennyiségének és értékének megállapítására;

d) végeredményben a gazdálkodás eredményességének megállapítására szánt *mérőeszközbe* a munkaegység mennyiségével és értékével olyan elemeket számítanánk, amelynek éppen a megállapítására törekszünk.

Mindezeknél fogva az állami gazdaságok átlagos bérezési normái látszanak legalkalmasabbnak a munkaráfordítások értékelésére. Természetesen nem lenne helyes, ha bármely üzemág valamennyi munkaóráját egységesen az átlagos állami gazdasági dolgozók egy munkaórájára jutó átlagos bérkeresetével értékelnénk. Ebben az esetben ugyanis az üzemek szerkezeti különbségei, a gépesítés különböző foka nem jutnának kifejezésre. mert hiszen a munkaidő nem értékelhető egyformán a különböző — kisebb vagy nagyobb szaktudást, gyakorlatot és fizikai megerőltetést igénylő — munkafolyamatoknál és üzemágaknál.

Éppen ezért az üzemstatisztika által megállapítandó munkaórák értékelésére, külön a növénytermelésre, külön az állattenyésztésre vonatkozóan, a következő eljárást dolgoztuk ki.

A növénytermelésben dolgozók munkaóráinak értékelésére az Állami Gazdaságok Minisztériumának „A növénytermelés kézi és gépi munkaerő-szükségletének nagyüzemi normatívái” című 1955. évi kiadványának adataiból indultunk ki. E kiadványban közölt 100 szántóföldi és több mint 40 kertészeti termék előállításával kapcsolatos kézi és gépi munkaráfordítások normái vannak kiszámítva 100 kh. termőterületre havi bontásban, az állami gazdaságok jelenlegi gépesítési és agrotechnikai színvonalának és egy feltételezett átlagtermésnek megfelelően. A kiadvány egy külön összesítésben negyedévi részletezésben is feltünteti a fenti adatokat, és itt a munkanapokon kívül a prémium nélküli és prémiummal együtt számított évi munkabért is kimutatja. A munkabér összegét a munkanapok számával elosztva, megkapjuk az egy munkanapra jutó átlagos bérkeresetet és ezt 10-zel osztva — minthogy a számításoknál 10 órás munkanapot vettek alapul — a terményenkinti átlagos órabérhez jutunk.

Ezeket az órabéreket a termelőszövetkezetek *gépesítési fokának, termésátlagainak és agrotechnikai szintjének* megfelelően évenként át kell számítani. Az átszámítás módszerét kidolgoztuk, ezt itt részletesen nem közöljük, csupán röviden az átszámítással kapcsolatos főbb elvi szempontokat ismertetjük.

Az átszámítás keresztülviteléhez elsősorban a fontosabb munkák *gépesítésének fokát* kell megvizsgálni mind az állami gazdaságokban, mind pedig a termelőszövetkezetekben.

A gépesítés kisebb mértéke két irányban hat a dolgozók átlagos órabérkeresetére. Egyrészt csökkentőleg hat azáltal, hogy kevesebb munkaóra jut a magasabb bérkategóriákba sorolt munkagépezelőkre, s így az átlag a kisebb órabérű keresetek felé tolódik, másrészt emelőleg hat olyan munkáknál, mint pl. a műtrágyaszórásnál, ahol a kézi szórás van magasabb bérkategóriába sorolva, mint a gépi szórásnál alkalmazott dolgozóké, így tehát a kézi műtrágyaszórás esetén az egyes termékekre fordított munkaidőből nagyobb hányad jut a magasabb bérkategóriákra.

A *termésátlagok* közötti különbség annyiban hat ki az egyes termékek termelésénél mutatkozó átlagos bérkeresetre, hogy megváltoztatja főként a betakarításhoz és a csépléshez szükséges munkanapok és ezáltal a gépi és a kézi munka arányát. Mint-hogy pedig a munkagépeket kezelő dolgozók magasabb bérkategóriákba vannak sorolva, mint az egyéb kézi munkát végző dolgozók, így a terméshozamok közötti különbség kihat a szóban forgó termék előállításakor felmerülő munkaórák értékére is.

Az *agrotechnikai színvonal*, vagyis, hogy egyes munkálatokat hányszor és hogyan végeznek, a jobban és kevésbé díjazott munkaórák arányán keresztül szintén befolyásolja az átlagos órabérkeresetet.

A termésátlagok közötti néhány növénynél mutatkozó nagyobb különbségek indokoltá tették, hogy egyes növényápolási és trágyázási munkákat az ÁGM normatíváktól eltérően vegyünk számításba. Az ÁGM normatívákban egyes terményeknél szerepelnek végül olyan munkák is, mint pl. a vetésekben ismételten végrehajtott idegenelés, pótbeporzás stb., amely munkák az állami gazdaságok sajátos élenjáró szerepéből kifolyólag merülnek fel (vetőmagszaporítás), s amelyeket a tsz-ekre vonatkozóan nem tartottunk indokoltunk felvenni.

Mindezek figyelembevételével számítottuk át az állami gazdaságok normatíváit terményenkint, s így dolgoztuk ki a termelőszövetkezetek önköltség- és jövedelmezőség-számításánál javasolt órabérigényeket, amely összegekben a prémiumok is bentfoglaltatnak. Ezekhez még az ÁGM tájékoztatása szerint 6,5%-ot adtunk hozzá a fizetést kiegészítő természetbeni és szociális juttatásokra.

Az állattenyésztésben dolgozók munkaóráinak értékeléséhez az ÁGM terosztálya által kidolgozott „Állattenyésztés közvetlen munkaerő- és munkabér kiszámítási táblázata” című se-

gédletet vettük alapul. Ezen a táblázaton állattenyésztési ágazatok, s ezeken belül korcsoportok, illetve hasznosítási irány szerint részletezve mutatják ki egy darab állatra jutó havi, illetve évi dolgozói létszámot. A beralapot segédtáblázatok segítségével lehet kiszámítani. Ezeken a segédtáblázatokon a tehenekinti tejhozam és istállókategória, a hízó- és növendékmарhánkinti havi súlygyarapodás, a sertéseknél a ráhizalt súly, a fiaztatók férőhelye és az istállókategóriák, a juhoknál a gyapjúhozam, baromfiaknál a tojáshozam stb. szerint vannak az állat darabonkinti teljesítménybérek feltüntetve. A dolgozói létszám és az állatonkinti beralap segítségével lehet az egy főre jutó átlagos évi bérkeresetet és évi 3000 órát számítva, az átlagos órábért kiszámítani.

A segédtáblázatok módot adnak rá, hogy az állattenyésztés színvonalát a termelőszövetkezeti átlaghoz igazítva számítsuk ki az egyes állattenyésztési ágakban dolgozó szövetkezeti tagok munkaóráinak értékét. Így például a tehenészetben dolgozók részére az ÁGM legalacsonyabb tejhozamát (évi 2400 l-t) és a II. istállókategóriát, a növendékmарhanevelésben dolgozók részére a napi 0,50 kg súlygyarapodást, a marhahizlalásnál a 0,85 kg napi súlygyarapodást, a serteshizlalásnál a havi 12 kg ráhizlaltást, a tenyészszüldőknél a havi 8 kg súlygyarapodást, a sertésenyésztésben a 80 férőhelyű II. istállókategóriát, juhászatnál 4 kg gyapjúhozamot, a tyúktenyésztésnél évi 90 db tojáshozamot vettünk alapul és az ennek megfelelő bérkeresetet vettük számításba. Ezekben az összegekben az átlagos prémiumok és a fizetést kiegészítő szociális és természetbeni juttatások is bent-foglaltatnak.

Fogatosoknál az ÁGM normatívával megegyezően évi 12 500 Ft bérkeresetet vettünk alapul és ezt évi 3000 munkaórával osztva megkaptuk a fogatosok munkaóráinak értékét. A takarmányosok munkaóráját az ÁGM irányelvei szerint az átlagos állattenyésztési óránormával értékeljük.

A gépesítés fokozásával, a termésátlagok emelkedésével, az állattenyésztés hozamának növekedésével természetesen a bérkategóriák aránya, s így az átlagos óráberek is megváltoznak. Az említett számításokat tehát időnkint újra el kell végezni.

A termelőmunkát közvetlenül végző fizikai dolgozókén kívül meg kell állapítani az üzem vezetői, műszaki irányítói, adminisztratív és kisegítő dolgozói munkateljesítményeinek szám-bavételét és értékelését. Ezeknél is az állami gazdaságok bérezési normáit vettük alapul.

A tsz-elnök irányító és ellenőrző munkáját az állami gazdaságok igazgatóinak fizetési normáival értékeltük oly módon, hogy az állami gazdaságok igazgatói javadalmazásánál a gazdaságok termelési érték nagysága szerinti kategóriáit a tsz-elnöki munkaegységjövárások területnagyság szerinti kategóriáival vettük egybe. Eszerint a 200 kh-ig terjedő tsz-elnöki alapjavadalmazást a legalacsonyabb termelési érték kategóriájú állami gazdaság igazgatójával vettük egyenlőnek, s így tovább, a tsz-terület emelkedő nagyságának megfelelően alkalmazzuk az állami gazdaságok termelési értékének emelkedő nagysága szerinti igazgatói javadalmazásokat 5 fokozatban. Hasonló elvek szerint értékeljük az elnökhelyettesek, a tsz-ek tagságából kikerülő agronómusok, a brigádvezetők stb. javadalmazását is.

Minthogy a tsz-ek átlagos területe általában véve kisebb, mint az állami gazdaságoké, a legkisebb javadalmazási kategóriaként a legkisebb termelési értékű tangazdaságok igazgatóinak és agronómusainak javadalmazását kell alapul venni. Az egyes kategóriákban feltüntetett javadalmazási határok között az üzem sokoldalúsága és belterjessége szerint számítható az üzem vezetőinek javadalmazása. Az átlagos prémiumot és a természetbeni, valamint szociális juttatások értékét — úgy mint a fizikai dolgozóknál — százalékos pótlékolással számítjuk hozzá az alapjavadalmazáshoz.

A könyvelő javadalmazásának megállapításakor a legkisebb területi kategóriában a nem mérlegképes könyvelő alapfizetését, a nagyobb területű csoportokban pedig a könyvelői vizsga nélküli, de mérlegképes könyvelők javadalmazását vettük alapul. A prémiumok és természetbeni szolgáltatások itt is hozzászámítandók az alapfizetéshez. A tsz-ek kisegítődolgozói munkakört betöltő tagjainak, úgymint a személyi fogatosok, éjjeli őrök, mezőőrök, takarítók, üzemi konyha dolgozói javadalmazásának megállapításakor is az állami gazdaságok bérezési normáit vettük alapul.

A felhasznált istállótrágya értékelése és a trágyázás költségének szétosztása

A felhasznált istállótrágya a termelőszövetkezetekben a közös állatállomány termeléséből, a háztáji gazdaságból, vagy pedig vásárlásból származik. A közös állatállomány összes trágyatermelésére vonatkozóan a számtartásstatisztika pontos adatokat nem szolgáltat, mert a termelt trágyát az üzemek nem mérik le, ezért azt állatfajonként gyakorlati normák alapján kell

kiszámítani. A termelt trágya így kiszámított összes mennyisége a növénytermelésben felhasznált trágyamennyiség alapján ellenőrizhető. A vásárolt trágya mennyiségére és beszerzési költségeire, a háztáji gazdaságtól átvett trágya mennyiségére, valamint az összes trágyának növényenkénti felhasználására vonatkozóan a számtartásstatisztika szolgáltat adatokat.

A vásárolt istállótrágyát tényleges beszerzési áron kell értékelni. A háztáji gazdaságtól rendszerint ellenszolgáltatás nélkül kapott istállótrágyát is értékelni kell, elméletileg szabadpiaci, illetve állami felvásárlási áron. Az istállótrágya azonban rendszerint nem kerül szabadpiacra, így szabadpiaci ára sem alakul ki. A számítások egyszerűsítése végett célszerűbbnek tartjuk ezért a háztáji trágyát is a saját termelésű trágyával egyöntetűen, hozzávetőlegesen az önköltségnek megfelelő áron értékelni. Az istállótrágyának — mint mellékterméknek — az önköltségét azonban nem lehet kiszámítani, csupán a trágyatermelő termelési ág összes költségeit lehetne megosztani a főtermék és a trágya között bizonyos önkényesen megállapított arányszám alapján. Azonban a trágyatermelő termelési ágazat költségében szereplő takarmányokat is önköltségen kell számítani, a takarmányok költségei között pedig szerepel a trágyázás költsége is. A több menetben végzendő megközelítő számítás elkerülése végett ezért az egyes állattartási ágazatok hozamában a termelt istállótrágyát feltételezeten, hozzávetőleges becsléssel az önköltségnek megfelelő áron értékeljük. Ugyanezzel a feltételezett árral értékeljük természetesen a növénytermelés költségeiben is az istállótrágyát.

A Howard-rendszerben¹ az istállótrágyát a „növénytermelést és az állattenyésztést egyaránt kielégítő“ becslésszerűen megállapított elszámolási áron értékelik. Nebiker² az istállótrágyát a beltartalom alapján értékeli. Megállapítja, hogy a műtrágyákban mibe kerül a P, N, K kg-ja, ezzel az árral számítja az istállótrágya P, N és K tartalmát, s ehhez hozzáadja az istállótrágya szervesanyag tartalmának értékét. Hoffmann¹ az egyes termények istállótrágyázási költségeinek megállapítására az egysebzű költségpótlékolás módszerét tartja legalkalmasabbnak, vagyis az istállótrágyázás költségét az egyes termények

¹ E. Hoffmann: Zur die Problematik der Produktionskostenrechnung. Kühn-Archiv 1955. Band 69. Heft 1.

² Hans Nebiker: Die Berechnung der Produktionskosten in der Landwirtschaft. Landwirtschaftliche Jahrbuch der Schweiz. 1954. Heft 1.

egyéb költségeinek előzetesen megállapított %-ában határozza meg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezt a módszert kizárólag kiragadott, azaz az üzem szerves összefüggéseit figyelmen kívül hagyó önköltségszámításoknál lehet alkalmazni.

Eddigi számításainkban a saját termelésű és a háztáji gazdaságból származó istállótrágyát mázsánként 5,— Ft-tal értékeltük. A saját termelésű trágya 5,— Ft-tal számított összes értéke az állattenyésztési ágazatok együttes hozamértékének kb. 6—7 %-át, a saját és a háztáji trágya együttes értéke pedig a növénytermelés összes termelési ágazatai együttes (közterhek nélküli) költségének 7—8 %-át tette ki.

Az istállótrágyázás költsége közvetlenül kerül az érdekelt termelési ágazatokra, a trágyaköltségnek az ágazatok közötti megosztása azonban nem történhet a tényleges felhasználás arányában. Az istállótrágya hatása ugyanis több évre terjed, a trágyaköltség megosztása tehát a trágyázott területen évenként sorakerülő növények között okszerűen csak abban az arányban történhet, amilyen — évenként csökkenő — arányban részesülnek azok a trágya hatásában. A trágya utóhatását laza talajon 3 évre, középkötött talajon 4 évre, kötött talajon pedig 5 évre számítjuk.

A közterhek számbavétele és szétosztása

A termelőszövetkezetek közterhe az üzem által termelt társadalmi tiszta jövedelemnek az a része, amelyet a népgazdaság össznépi szükségletek kielégítésére az üzemtől elvon. A közterhek számbavétele során tehát az állam által népgazdasági szükségletek fedezésére elvont értéket kell megállapítani.

A közteherviselés jelenlegi rendszere szerint a termelőszövetkezetek közterhe földadóból, jövedelemadóból és kivételesen házadóból áll. Az 1955—56. gazdasági évre, vagy az azt megelőző évekre végzett számításoknál, a beadott termények és termékek állami felvásárlási és beadási ára közötti különbözetet ugyancsak a termelőszövetkezet közterhének tekintjük.

Amennyiben a termelőszövetkezet ipari vagy kereskedelmi tevékenységet is folytat, egyéb adót is köteles fizetni. Ez az adó azonban csak egy ágazatot terhel, pénzben fizetendő, így sem számbavételével, sem elosztásával kapcsolatban nem merül fel probléma.

A földadó az ingatlan földterületére van kivetve. Kulcsa a földterület kataszteri tiszta jövedelmének minden aranykoronája után 4 kg természetben beadandó búza. A földadóra beadott

búzáért az üzem pénzt nem kap, így a földadó-teher a földadó-búza teljes értékével (pontosabban állami felvásárlási árával) egyenlő.

A *jövedelemadó* a termelőszövetkezetekben az adóévet megelőző évben munkaegységre kiadott készpénznek és a természetben kiadott termékek beadási áron számított árösszegének 10 százaléka, amely pénzben fizetendő. A jövedelemadó jellegénél fogva általában személyi adó, de a termelőszövetkezetekben az üzemre van kivetve, s azt minden személyi vonatkozás nélkül a termelőszövetkezet tartozik fizetni. Tehát a termelőszövetkezeti jövedelemadó az üzemet terheli.

A *házadót* a termelőszövetkezet azok után a lakóházak után fizeti, amelyeket üzemi épületként (pl. irodának) használ. A házadó pénzben fizetendő. Azt a házadót, amely a termelőszövetkezet tulajdonában lévő és a termelőszövetkezeti tagok által lakott házakat terheli, valamint a termelőszövetkezeti tagok által saját lakóházaik után fizetett házadót, nem tekintjük az üzem terhének.

A *beadási kötelezettséget* a szántó és a rét együttes területe alapján vetették ki, búzakilogrammban, húskilogrammban, illetve tej-liter mennyiségben állapították meg, s a kötelezettség különféle meghatározott terményekben és termékekben volt teljesíthető. A borbeadási kötelezettség a szőlő területe után került kivételre és bor, must vagy szőlő beadásával teljesítették.

A beadási kötelezettség teljesítése a termelőszövetkezet szempontjából terhet jelentett, mert a beadási kötelezettség teljesítésekor terményeit és termékeit értéken alul adta a népgazdaságnak.

Véleményünk szerint a természetbeni adózás — tehát a beadás is — nemcsak használati érték elvonása, hanem olyan értékelvonás, amely bizonyos használati értékekhez kapcsolódik. A begyűjtési árakat az állam úgy állapította meg, hogy ezzel biztosítsa a termelőszövetkezetek által termelt társadalmi tiszta jövedelem egy részének az állami alapba jutását.

A beadási kötelezettség teljesítésével tehát értékelvonás történt, amelynek nagyságát úgy kívánjuk megközelíteni, hogy a beadott mennyiségek állami szabad felvásárlási áron számított értékéből levonjuk a beadási árat.

A termelőszövetkezet önköltsége és üzemi jövedelmezősége számításához el kellett dönteni, hogy a természetbeni közterheket az említett módon értékelve a költség-oldalon külön számoljuk-e el, s a termékeket egységesen, állami felvásárlási áron

értékeljük a hozam-oldalon, vagy pedig a hozamok közt a földadó-búzát teljesen számításon kívül hagyjuk, a beadott mennyiségeket pedig csak beadási áron számoljuk el, s így költségként ne vegyük számításba.

Ha az egész üzem globális jövedelmezőségét vizsgáljuk, ennek a kérdésnek különösebb jelentősége nincsen, mindkét módon ugyanazt a végeredményt kapjuk.

Abban az esetben, ha a költség-oldalon nem mutatjuk ki külön a közterhet, azt sem számíthatjuk ki, hogy a közteherből mennyi jut a termék egységére. Ebben az esetben tehát csupán a közteher nélküli önköltség számítható ki.

Véleményünk szerint az önköltségnek a közteher is eleme, ezért módszerünkben a közterheket költségként külön számoljuk el.

A második kérdés, hogy a közterhek az üzem egész termelését terhelik-e (vagyis az összes termelési ágazat közös költségei-e), vagy pedig a természetben fizetendő közterhek csupán azokat a termelési ágazatokat terhelik, amelyek termékeivel az üzem a közterheket ténylegesen leróta.

A közterhek közül a jövedelemadó közös teher jellege nyilvánvaló. Pénzben fizetik, a kivetés alapja a kiosztott munkaegység-részesedés értéke, függetlenül attól, hogy a teljesített munkaegységeket az egyes üzemi ágazatok milyen arányban használták fel, így ezt az adót csakis az egész üzem közös terheként számolhatjuk el. A házadót szintén az üzem közös terheként kezeljük.

A földadó kivetésének alapja az üzem egész földterülete. Bár búzában kell fizetni, a teljesítés ténye is — ugyanúgy, mint a kivetés — teljesen független attól, hogy az üzem milyen növényeket termel, független a termelési eredményektől, sőt független magától a termelés tényétől is, mert a földadót akkor is fizetni kell, ha az adózott területen vagy annak egy részén nem termelnek. A földadó tehát az üzem létezésével kapcsolatos, így az egész üzem együttes terhe.

A beadási kötelezettséget előre meghatározott termékekből búza-kilogrammban, hús-kilogrammban, tej-literben megállapított keretben kellett teljesíteni. A kereten belül a termelőnek volt ugyan bizonyos választási lehetősége, a kiszabott kötelezettséget azonban — a termés eredményétől függetlenül — teljesítenie kellett, még akkor is, ha abból a termékfajtából az üzem nem termelte meg ezt a mennyiséget, ha tehát azt az egyéb termékeiért kapott bevételeiből kellett megvásárolnia. A beadás-

nak tehát sem a kivetése, sem a teljesítése nincsen szoros kapcsolatban az egyes üzemi ágazatokkal.

A szerződéses termelés rendszere is alátámasztja a beadási teher közös jellegét. A szerződés keretében termelt növények területére az üzem mentesült az egyéb termelési ágazatok által termelt termények és termékek beadási kötelezettségétől. A beadás tehát a szerződéses termelés keretében szinte szétbogaraztatlan szálakkal fűzte össze az egyes termelési ágazatokat, és ez is mutatja a beadásnak, pontosabban a beadási teherben megtestesülő értékelvonnásnak az egész üzemi termelést terhelő közös teher jellegét.

Ha a beadási kötelezettséget nem az üzem közös terheként kezelnénk, hanem kizárólag a beadást teljesítő termelési ágazat terhének tekintenénk, akkor egy-egy ágazat jövedelmezősége főképpen attól függne, hogy a kérdéses terményt mekkora területen termeltük. Az üzem beadási terhe ugyanis ettől teljesen független. Egy üzem búzabeadási kötelezettsége teljesen azonos volt akár 100 holdon, akár 150 vagy 200 holdon termelt búzát. Üzemági terheléssel tehát a termés egységére jutó beadási teher annál nagyobb, minél kisebb területen termeltük a beadandó terményt, és fordítva, annál kisebb, minél nagyobb területen termeltük azt. Ez teljesen elhomályosítaná azt az elsőrendű népgazdasági érdeket, amely a termelés színvonalának emeléséhez, a magasabb termésátlagok eléréséhez fűződik.

A természetben lerovandó közterhek termelési ági terhelésével számított jövedelmezőség nem alkalmas az egyes termelési ágak jövedelmezőségének, valamint több üzem ugyanazon termelési ágának reális összehasonlítására sem. Ezenkívül a termelési ági terheléssel számított jövedelmezőség alapján lehetetlen lenne olyan arányok kialakítása, amelyek mellett a termelési arányok változásával nem változnának a cikkenkénti jövedelmezőségi arányok. A termelőszövetkezeti termelés irányítása, a termelési arányok szabályozása csakis kötelező állami rendelkezések révén volna megvalósítható, nem pedig a társadalmi és az egyéni érdek összhangján alapuló befolyásolással.

Csakis a közterheknek az egész üzem közös terheként való elszámolása ösztönzi a termelőket, hogy a terméshozam növelésével igyekezzenek fokozni valamely adott termelési ág jövedelmezőségét.

Az eddig elmondottak alapján — eltekintve az ipari vagy kereskedelmi tevékenységgel kapcsolatos speciális adóktól — mind a természetben, mind a pénzben lerovandó közterheket az

egész üzem közös terhének tekintjük. A pénzben kifejezett terheknek az egyes művelési ágak, illetve termelési ágazatok közt történő szétosztására az úgynevezett terítéses módszert alkalmazzuk. Az üzem közterheit az egyes művelési ágak (szántó, rét, legelő stb.) közt kataszteri tiszta jövedelmük arányában osztjuk szét. (Kivétel a borbeadási kötelezettség, amely a szőlőművelési ág kizárólagos terhe.) A szántóterületre jutó közterhek pedig a vetésterület arányában terhelik az egyes növénytermelési ágazatokat. A közteher teljes összegét ily módon a növénytermelésre osztjuk szét, az állattenyésztési és a mellékipari ágazatok pedig a felhasznált termények (abrak, szálastakarmány, mellékipari nyersanyag stb.) révén viselik a terheket.

Komló László — Kovács Csaba

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK BEN AL- KALMAZHATÓ TERMELÉSI EREDMÉNY SZERINTI RÉSZE- SEDÉS ELVEI ÉS NÉHÁNY RÉSZESEDÉSI VÁLTOZAT FELÉPÍTÉSE

Bevezetés

Mezőgazdasági termelőszövetkezeteink szocialista nagy-üzemek. Ezért a szövetkezet termelőtevékenységéből származó jövedelemnek a tagok közötti elosztásánál döntően az elosztás szocialista elvének kell érvényesülnie. Attól függően, hogy a munka mennyiségét és minőségét tökéletlenebb vagy tökéletesebb eszközökkel mérjük, a szocialista elosztás követelményeinek is tökéletlenebbül vagy tökéletesebben tehetünk eleget. Legtökéletlenebbnek tekinthetjük azt az elosztási rendszert, amely a teljesített munkát csupán a munka idejével méri, tökéletesebbnek azt, amely megfelelő munkaműveletek elvégzését méri, és legtökéletesebbnek azt, amely a munkát eredményén keresztül méri.

A munkát csupán idejével mérő elosztási rendszert azért tekinthetjük a munka szerinti elosztás legtökéletlenebb rendszerének, mert az adott idő alatt ugyanolyan munkát végzők munkájának mennyisége és minősége különböző lehet, mégis az időteljesítmény azonos jövedelemre (bérre) jogosít. Az egyes munkaműveletek elvégzését mérő elosztási rendszer azért tökéletesebb, mert itt csupán a munka minősége tekintetében mutatkozhat különbség az egyesek munkája között. A munkát eredményén keresztül mérő elosztási rendszert viszont azért tekinthetjük viszonylag a legtökéletesebbnek, mert a termékben — minden körülményt (munkafeltételt) azonosnak tekintve — szervesen és megbízhatóan jut kifejezésre az elvégzett munka mennyisége és minősége.

Az előbbieket azonban az elosztásnak csak egyik oldalát alkotják. Köztudomás szerint az elosztás és a termelés kölcsönös

kapcsolatban áll egymással. Ez a kölcsönös kapcsolat a mi esetünkben azt jelenti, hogy a termelésben való részvétel milyenségét döntően meghatározza az a tény is, hogy a munka mérésének milyen eszközét alkalmazza valamely elosztási rendszer. Mivel az egyéni jövedelmet adott esetben az a tényező határozza meg, amelyet az adott elosztási rendszer a munka mérésének eszközéül alkalmaz, az egyén anyagi érdekeltsége közvetlenül erre a tényezőre irányul. *Ha az elosztás alapjául a teljesített munkaidő szolgál, akkor az egyén közvetlen anyagi érdeke az, hogy megfelelő időt töltsön el munkával, de ez az érdek már nem terjed ki hiánytalanul arra is, hogy ez alatt az idő alatt a lehető legtermelékenyebb munkát végezze. Az olyan elosztási rendszernél, amelynél az elosztás alapját az elvégzett munkaműveletek alkotják, az egyéni érdek közvetlenül ezeknek a műveleteknek az elvégzésére irányul, és a dolgozó sokszor keveset törődik a műveletek kellő minőségével. Viszont annál az elosztási rendszernél, amely a megtermelt termékek mennyiségén és minőségén nyugszik, a dolgozó egyéni érdeke közvetlenül az, hogy munkája eredményeként minél több és jobb termék keletkezzék.*

Ha a kérdést az egyéni és a közös érdek viszonya szemszögéből nézzük, akkor azt látjuk, hogy ez a két érdek a gyakorlatban ellentétbe kerülhet egymással mind a munkát csupán idejével mérő, mind a bizonyos műveletek elvégzésén nyugvó elosztási rendszerben. A közös érdek minden esetben az, hogy a munka a lehető legtermelékenyebb legyen, ám az időteljesítményes elosztási rendszerben sem a munka mennyisége, sem minősége tekintetében ez nem jelentkezik *kényszerítő, közvetlen egyéni érdekként*, abban a rendszerben pedig, amelyben bizonyos munkaműveletek elvégzése alapján osztjuk el a jövedelmet, a műveletek minősége tekintetében jöhet létre ellentmondás az egyéni és közös érdek között, tehát ebben az esetben is hiányozhat az egyéni és közös érdek olyan természetű összhangja, hogy az egyén az adott munkát a lehető legtermelékenyebben igyekezzék elvégezni. Ezt az összhangot közvetlenül és *kényszerítő erővel* csak abban az elosztási rendszerben találhatjuk meg, amely a munkát a megtermelt termék mennyiségén és minőségén keresztül méri, mert itt az egyénnek is, meg a társadalomnak is szükségszerűen találkozik az az érdeke, hogy adott munka eredményeként a lehető legtöbb és legjobb termék keletkezzék.

Tehát sem a szocialista elosztás elve, sem az érdekek érvényesülése szempontjából nem mindegy, melyik elosztási rend-

szert alkalmazzuk. Az első két elosztási rendszer előfordulható fogyasztékosságai, illetve ellentmondásai azonban másként érvényesülhetnek, ha az ipari termelésben, és másként, ha a mezőgazdasági termelésben alkalmazzuk. Az ipari üzemben a munka zárt, áttekinthető területen folyik, a munka ütemét többnyire a mozgásban lévő géprendszerek üzemelési üteme diktálja, és így a munkaidő kihasználása, a műveletek kellő minőségű elvégzése könnyebben ellenőrizhető, illetve a dolgozó inkább kénytelen a géprendszerek üzemelési üteméhez és a technológia minőségi követelményeihez alkalmazkodni. A mezőgazdasági üzemben — az iparival ellentétben — a munka általában területileg szétszórt helyeken folyik és egy-egy munkahelyen aránylag kevés, sokszor csak egy-két ember dolgozik. A munkaidő kellő kihasználásának ellenőrzése ilyen körülmények között viszonylag sokkal nehezebb, mint az iparban. A munka ütemét is itt sokkal inkább maga a dolgozó szabja meg, mintsem a gép vagy géprendszer. Tovább menve, az egyes elvégzett munkaműveletek, például a szántás vagy a vetés minőségének megállapítása jóval körülményesebb, nehezebb, mint valamely ipari munkaművelet minőségének megállapítása. Ebből elvileg az következik, hogy a mezőgazdasági üzemben a szocialista elosztás és az érdekek kedvező összhangja szempontjából sokkal inkább szükség van a megtermelt termék mennyiségén és minőségén nyugvó elosztási rendszerre, mint az ipari üzemben. Ennek ellenére a gyakorlat azt mutatja, hogy a „darabbér“ éppen nem a mezőgazdaságban, hanem az iparban honosodott meg. Az adódott fonák helyzetnek azonban könnyen megtalálhatjuk a magyarázatát.

Az iparban a legtöbb munka mindjárt valamilyen termékben (résztermékben) jelentkezik, amelynek mennyisége és minősége könnyen megállapítható. A mezőgazdaságban a résztermékekben meg nem jelenő munkák sorozata hozza létre a terméket, és ezért ezek közül a munkák közül nem állapítható meg elfogadható biztonsággal, hogy melyik milyen arányban járult hozzá a termék létrejöttéhez, azon túlmenően, hogy már maga az sem állapítható meg kellő biztonsággal, hogy melyik munkának (pl. a szántásnak, a kapálásnak stb.) milyen volt a minősége. Sőt, a mezőgazdasági munkák eredménye döntő mértékben függ attól is, hogy mikor — idejében vagy sem — végezték el azokat, márpedig a mezőgazdasági nagyüzemben — az eddigi általános szokás szerint — a munkák idejének meghatározása általában nem az adott munkát elvégző dolgozótól függött. Mindezeneken felül megintcsak általánosan kialakult jelenség a mező-

gazdasági üzemben, hogy az adott terméket létrehozó különböző munkaműveleteket rendszerint mások és mások végzik el, s így mivel mind az egyes műveletek minőségének pontos megállapítása, mind az egyes műveleteknek a termék mennyiségére és minőségére gyakorolt hatásfoka nem határozható meg, ezért a megtermelt termékek mennyisége és minősége szerinti elosztás (bérezés) sem honosodhatott meg.

Úgy tűnik tehát, hogy a nagyüzemi mezőgazdasági termelésben az elosztás „darabbéres“ formájának alkalmazása különös nehézségekbe ütközik. Ha azonban az egyes akadályokat közelebbről is megvizsgáljuk, akkor kiderül, hogy tulajdonképpen kialakítható olyan munkaszervezet, kialakíthatók a mezőgazdasági nagyüzemben olyan termelőegységek, amelyek adott termékek előállításához szükséges valamennyi munkát maguk végezhetnek el, a munkák idejét maguk határozhatják meg, s a termelő tevékenységükhöz szükséges termelőeszközöket hiánytalanul megkaphatják. És tegyük hozzá, *éppen mezőgazdasági termelőszövetkezeteink az olyan üzemek, amelyekben ennek az elosztásnak ilyen feltételei aránylag könnyen megteremthetők.*

*

A termelőszövetkezeti részesedési rendszer tanulmányozására azonban korántsem ezek az „elméleti“ megfontolások készítettek bennünket. A kutatást tulajdonképpen a termelőszövetkezeti gazdálkodás gyakorlata tűzte napirendre. Hazánkban is, és más olyan országokban is, ahol a mezőgazdaságban meghonosodtak a termelőszövetkezeti nagyüzemek, az utóbbi években egyre inkább tapasztalhattuk, hogy az eddigi elosztási rendszert sok tekintetben nem tartják kielégítőnek, igyekeznek rajta egyre többet javítani, olyannyira, hogy néha már egészen újnak látszó elosztási rendszert vezetnek be helyette.

Am nemcsak a termelőszövetkezeti gyakorlat munkálkodott a részesedési rendszer megjavításán, hanem termelőszövetkezeti gazdálkodásunk hivatalos irányítói is már évek óta keresik, miként lehetne a részesedést tökéletesebbé, a gazdálkodás szempontjából eredményesebbé tenni. Közismertek azok a hivatalos javaslatok, amelyek a különböző premizálási rendszerek minél szélesebb körű elterjesztésére irányultak. Ezek a javaslatok, illetve gyakorlati elterjedésük kétségtelenül sokat javított a részesedési rendszer hiányosságain, de megnyugtató megoldást nem adhattak.

Szükségessé vált tehát, hogy megvizsgáljuk az egész termelőszövetkezeti részesedési rendszert. feltárjuk a benne elő-

fordulható ellentmondásokat, és az elemzés tanulságaiból kiindulva, megkíséreljünk olyan javaslatokat kidolgozni, amelyek remélhetőleg megtisztítják az elosztási rendszert a káros ellentmondásoktól. A részesedési rendszer gyakorlati működését a ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezetben vizsgáltuk. Munkánkat 1955 tavaszán kezdtük, és a részesedési rendszer módosítását szolgáló első javaslatunkat 1956 januárjában terjesztettük a szövetkezet tagsága elé. A különböző észrevételek figyelembevételén 1956 nyarára készült el a szövetkezet számára a végleges részesedési rendszer.

Munkánkban sok segítséget kaptunk a szövetkezet tagságától mind az eddigi részesedési rendszer fogyatékoságainak, ellentmondásainak feltárásában, mind pedig javaslataink kidolgozásában. De megvizsgáltuk a kérdést országosan is, és igyekeztünk általános érvényű következtetéseket levonni. Ezen túlmenően felhasználtuk a baráti országok tapasztalataiból leszűrhető tanulságokat is. Ebben a tekintetben különösen több szovjet kolhoz újabb elosztási gyakorlatának megismerése segítette munkánkat. Érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy a gyakorlati emberek — anélkül, hogy egymásról tudnának — mennyire azonos utakon keresik a megoldást. Az említett kolhozok is a munka eredménye alapján igyekeznek elosztani tagjaik között a jövedelmet, és a ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezet tagjai minderről mit sem tudva, ugyancsak ilyen alapokon nyugvó rendszer kidolgozását javasolták.

Magától értetődik, hogy a kutatásunk eredményeként kidolgozott részesedési rendszerek sem lehetnek minden szempontból tökéletesek. Bizonyára akadnak majd hiányosságok, amelyek leginkább a gyakorlatban kerülhetnek felszínre, s ekkor — ha ezek lényegesek — a gyakorlat meg is találja rájuk a további megoldásmódot. A lényeges kérdés azonban az, hogy általában, alapvetően eredményesebb-e, igazságosabb-e, mint az eddigi, mert ha igen, akkor érdemes alkalmazni, érdemes a gyakorlat műhelyébe adni további csiszolásra.

I. KÖZVETLENÜL A MUNKAMŰVELETEK ELVÉGZESÉN NYUGVO RÉSZESEDÉSI RENDSZER

Mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben a kiosztható jövedelemből való részesedés általában közvetlenül az elvégzett munkaműveletek alapján történik. A különböző természetű, különböző nehézségű, különböző szakértelmet kívánó munkáknak közös mércéjük van, amely arra szolgál, hogy a különböző mun-

kákat egységnyi munkában — munkaegységben — fejezze ki. A különböző mezőgazdasági munkákat ez a rendszer nálunk 7 csoportba (kategóriába) sorolja. *A különböző kategóriájú munkák meghatározott mennyiségének* (megfelelő gondossággal történő) *elvégzéséért más és más számú munkaegység jár.* Az elvégzett munkák minőségét az ezzel megbízott személyek (munkacapat-, brigádvezető stb.) ellenőrzik. Az év végén kiosztható jövedelemből a szövetkezet tagjai az év folyamán „teljesített” munkaegységeik arányában részesülnek.

Az elosztás nem minden üzemágban történik csupán az egyes műveletek elvégzése szerint. Az állattenyésztésben az állatgondozási munkákon kívül az elért termelési eredményért is jár munkaegység. A tehenész például nemcsak a gondozott tehenek száma után és egyes külön gondozási munkákért kapja meg a megfelelő számú munkaegységet, hanem minden kifejt 100 liter tejért is. *Az állattenyésztésben tehát már vegyes rendszerrel állunk szemben, ahol a munkát egyrészt az elvégzett műveleteken, másrészt a megtermelt terméken keresztül méri ez az elosztási rendszer.* Ez természetesen mérsékli az állattenyésztésben az elosztási rendszer ismertető fogyatékosságainak és ellentmondásainak érvényesülési, illetve hatásfokát. A vizsgált részesedési rendszer tanulmányozása során erről nem szabad megfeledkeznünk, de erre a tényre külön nem térünk ki, mert *alapvetően azt az elosztási rendszert kívánjuk vizsgálni, amely a munkaműveletek alapján osztja el a jövedelmet.*

1. A munkaműveleteken nyugvó részesedési rendszer és a szocialista elosztás elve

Abból következően, hogy ez a részesedési rendszer a munkát közvetlenül az egyes elvégzett műveletek mennyiségén és minőségén keresztül méri, — mezőgazdasági munkákról lévén szó — a munka szerinti elosztás elvén sérelem eshet. A munka mennyiségét ugyanis nem nehéz mérni, de már meglehetősen nehéz, sőt a gyakorlatban szinte lehetetlen pontosan megállapítani, hogy kinek a kapálása, vagy a palántázása stb. milyen volt. A gyakorlat is csak általános, becslésszerű értékelésre szorítkozik ezen a téren. Így a munkák minősége tekintetében a legkülönbözőbb eltérések jöhetnek létre, amit a gyakorlat nem is tud figyelembe venni. Ha tehát az elosztási rendszerrel szemben *szigorú követelményeket támasztunk a szocialista elosztás elve tekintetében, akkor mindjárt azt kell mondanunk, hogy ez a rendszer ennek az elvnek csak hiányosan felelhet meg.*

Mennyire így van ez, lássuk egy elvont egyszerű példán. Tegyük fel, hogy *A* brigád is, *B* brigád is 20 holdon termel burgonyát. Talajuk is és minden más termelési feltételük is teljesen azonos. A két brigád a burgonya termesztésére pontosan azonos mennyiségű munkát fordított, azzal a különbséggel, hogy a *B* brigád valamivel rosszabb magágyat készített, nem a legjobb időben és nem a legmegfelelőbb mélységre ültette a burgonyát, a kapálással is késett valamit és maga a kapálás, töltögetés sem volt oly gondos, mint az *A* brigádnál, és végül a betakarítás sem folyt ennél a brigádnál a kellő körültekintéssel. A munkák minőségének ilyen különbségéből adódóan (amelyeket a gyakorlat jórészt a munkák átvétele során észlelni sem tud) az *A* brigád a 20 holdról összesen 4000, a *B* brigád pedig csak 3000 q burgonyát takarított be. A munkaműveleteken nyugvó részesedésnél gyakorlatilag az *A* brigád tagjainak is pontosan annyi jövedelem jár a 4000 q burgonyáért, mint a *B* brigád tagjainak a 3000 q-ért.

Ám tegyük fel, hogy ennek a részesedési rendszernek nincs meg ez a fogyatéka és a munkát mennyiségileg is, minőségileg is pontosan mérhetjük. Ebben az esetben *adott évben minden egységnyi munkáért mindenkinek azonos jövedelmet biztosít ugyan, de több év átlagában már nem.* Lássuk ezt is egy példán. Vegyünk egy 5 éves időszakot, melynek bennünket érdeklő adatai a következők (1. táblázat).

1. táblázat

Év	Elosztható jövedelem (1000 Ft)	<i>A</i> brigád			<i>B</i> brigád		
		A munkaegységek		A kapott jövedelem (1000 Ft)	A munkaegységek		A kapott jövedelem (1000 Ft)
		száma (1000)	értéke (Ft)		száma (1000)	értéke (Ft)	
1	400,0	12,0	25,0	300,0	4,0	25,0	100,0
2	465,0	11,0	30,0	330,0	4,5	30,0	135,0
3	525,0	10,0	35,0	350,0	5,0	35,0	175,0
4	580,0	9,0	40,0	360,0	5,5	40,0	220,0
5	630,0	8,0	45,0	360,0	6,5	45,0	270,0
1—5 év	2 600,0	50,0	34,0	1 700,0	25,0	36,0	900,0

Mivel a teljesített munkaegységek száma az 5 éves időszak folyamán másként változott az *A* brigádban, mint a *B* brigádban, az egyik brigád egységnyi munkájáért öt év átlagában 34 Ft-ot, a másik meg 36 Ft-ot kapott, annak ellenére, hogy a munkaegység értéke évenként mindkét brigádban azonos volt.

Ha tehát ez a részesedési rendszer alkalmas volna is a munka mennyiségének és minőségének megbízható mérésére, *a szocialista elosztás elveinek több év átlagában akkor sem felel meg*, mert az egységnyi munkáért a munkaegységek számának, vagy a munkaegység értékének alakulásától függően kinek-kinek más és más nagyságú átlagos jövedelmet biztosít.

Vajon a vezető dolgozók részesedése megfelel-e a szocialista elosztás elveinek? A termelőszövetkezetben a termelés közvetlen irányítása szempontjából vezetőknek tekintjük az elnököt, az agronómusokat, az állattenyésztési szakvezetőket (zootechnikusokat), a könyvelőket s a brigádvezetőket. Ezek közül az elnök, az agronómus és a könyvelő azonos elv szerint részesedik a jövedelemből, mégpedig oly módon, hogy meghatározó az elnök részesedésének nagysága, s az agronómus és a könyvelő az elnöknek járó jövedelem bizonyos megállapított százaléka (60—80 %) megfelelő jövedelmet kap. Ezért elegendő, ha csupán az elnök részesedésével foglalkozunk.

Az elnök munkaegységeinek száma a szövetkezeti gazdaság területének és anyaállatállományának nagyságától függ. Bár mind a kettő összefügg az elnök termelésszervező munkájával, azonban csak rendkívül *felületes kifejezői annak*. Hiszen sem az egyik, sem a másik nem nyújt még képet arról, hogy milyen gazdálkodás (intenzív vagy extenzív, jövedelmező vagy ráfizetéses) folyik ezekkel a termelőeszközökkel. Könnyen előfordulhat például, hogy annak a szövetkezetnek az elnöke, amelyben kis területen, vagy kis állatállománnyal nagyon belterjes és jövedelmező gazdálkodás folyik, sokkal kisebb jövedelemben részesül, mint az olyan szövetkezetnek az elnöke, amely nagy területen, nagy állatállománnyal, de külterjesen és ráfizetéssel gazdálkodik. Az elnök ilyen rendszerű részesedése tehát nem eléggé felel meg annak a követelménynek, hogy jövedelmének viszonylagos nagyságát *munkájának mennyisége és minősége* szabja meg. Ezen csak alig segít az a tény, hogy az elnök a szövetkezet pénzbevétele után is részesül a jövedelemből. Ugyanezt mondhatjuk az olyan vezetők részesedéséről is, akiknek jövedelme az elnök jövedelmének bizonyos meghatározott százaléka-hoz igazodik (agronómus, könyvelő), azzal megtoldva, hogy a munka szerinti elosztás elvét már eleve is sérti az ilyen „igazodás“.

Értelemszerűen érvényesek az elnök részesedéséről elmondottak a vezető állattenyésztőkre is, akiknek jövedelme csupán az anyaállatállomány nagyságától függ.

A növénytermesztési brigádvezetők részesedése az előbbiekéénél már valamivel helyesebbnek tekinthető, mert náluk

nemcsak a terület nagyságát, hanem hasznosításának intenzitási fokát is figyelembe veszi a részesedési rendszer, már amennyire lehetőséget nyújt erre az az ismérv, hogy milyen a területükön a gabona és szálastakarmány, illetve az ipari és kapásnövények aránya.

A vezetők részesedése tehát nem igazodik kellően ahhoz, hogy a vezetésük alatt álló termelési egységben vagy egységekben *milyen eredményeket értek el az élő- és holtmunkával való gazdálkodásban*, mi volt vezetői tevékenységüknek a gazdasági (üzemi) hatásfoka, tehát ez a részesedési rendszer éppen nem munkájukat méri, illetve csak nagyon durván veszi figyelembe teljesítményüket.

2. *A munkaműveleteken nyugvó részesedési rendszer ellentmondásai az érdekelttség tekintetében*

A munkaműveleteken nyugvó részesedésnek gyakorlatilag sokkal súlyosabb fogyatékossgai jelentkeznek az érdekelttség tekintetében, márpedig jelen esetben a munka minőségének egyik alapvető mozgatója éppen az érdekelttség. Milyen érdekeltségbeli ellentmondások is léphetnek fel ennél a részese-désnél?

A termelőszövetkezeti tag jövedelme két tényezőtől függ: a munkaműveletek elvégzéséért jóváírt munkaegységeinek számától és a szövetkezetben az egy munkaegységre eső részesedés nagyságától, vagyis a munkaegység értékétől. A munkaműveletekért járó munkaegységek száma a szövetkezeti tagtól, a munkaegység értéke viszont az egész termelőszövetkezeti tagság gazdálkodásának és munkájának milyenségétől függ. Természetes tehát, hogy a termelőszövetkezeti tag sokszor csak jövedelmének közvetlenül *tőle* függő tényezőjét tartja szem előtt, úgy gondolkodván, hogy legyen a munkaegység értéke bármilyen nagy vagy bármilyen kicsi, viszonylag akkor jut több jövedelemhez, ha több munkaegységeinek a száma. A munkaegységek számát viszont az adott részesedési rendszerben a szövetkezeti tag — a kimondott családoktól eltekintve — úgy növelheti, ha az egyes munkaműveletekből igyekszik minél többet elvégezni. A munkában azonban — bizonyos mértéken túlmenően — *a mennyiség és minőség ellentmondásban áll* egymással. Ez az ellentmondás a szövetkezeti tagot — munkaegységeinek gyarapítása érdekében — a munka *minőségének* elhanyagolására készítheti. Annál is inkább, mert az ebből származó kár ebben a részesedési rend-

szerben a termelőszövetkezeti tagság *egészére* oszlik el, s így a ráeső rész viszonylag nagyon csekély áhhoz az előnyhöz képest, amit a munka minőségének elhanyagolása folytán megnövekedett mennyiségi teljesítmény révén elérhet. Szemléltessük ezt egy példán.

Egy 50 tagú szövetkezetben legyen egy szövetkezeti tag munkaegységeinek száma az összes munkaegység 1/50 része. Feltételezzük, hogy az egy tagra eső kiosztható jövedelem 10 000 Ft, s 5000 Ft a rosszabb vagy jobb munka révén létrejött kár, illetve haszon. Ha valamelyik tag munkaegységeit a munka minőségének rovására 1/3-dal növeli, akkor — a rosszabb minőségű munka folytán keletkezett kár meghatározott nagysága és aránya, valamint az összes többi munkaegység változatlansága mellett —, hogy a munkaegységek számát a munka minőségének az is előfordulhat — a szövetkezet összes munkaegységeinek csökkenése és a kiosztható jövedelem megfelelő növekedése mellett —, hogy a munkaegységek számát a munka minőségének rovására gyarapító szövetkezeti tag jövedelme nagyobb mértékben emelkedik, mint munkaegységeinek száma.

Ha viszont — ugyanebben a szövetkezetben és ugyanilyen körülmények között — valamelyik szövetkezeti tag az átlagosnál jobb munkát végez, ha nem emelkedik saját munkaegységeinek és a többi szövetkezeti tag munkaegységeinek a száma, csak 1/50 részét kapja meg az általa létrehozott többletjövedelemnek, egyéni jövedelme csupán 1—2%-kal növekszik. Abban az esetben pedig, ha munkájának minőségét a mennyiségi teljesítmény, a saját munkaegységeinek csökkenése révén javította meg, vagy a szövetkezet összes munkaegységeinek száma a kiosztható jövedelem megfelelő emelkedése nélkül növekedett, akkor egyéni jövedelme nemhogy emelkedne, hanem csökken.

Ez a részesedési rendszer tehát *lehetőséget nyújt a munkaegységek számának a munka minőségétől való elszakadására*, s ennek az elszakadásnak *a munka minőségének rovására menő formáját jobban dotálja*, mint a munka minőségének javára és mennyiségének rovására menő formáját. Sőt — bizonyos körülmények között — *határozottan előnytelenné teszi a munka minőségének javítását* és külön is jutalmazza a munka mennyiségének egyoldalú növelését. Ezáltal egyrészt *alapjául szolgál a közös, a szövetkezeti érdekek megsértésére irányuló tendenciák érvényesülésének*, másrészt *maga is ösztönöz a közös érdekek elhanyagolására*. Csakis a közösség látta kárát és az egyén élvezte jogtalan hasznát annak, hogy például a vizsgált termelő-

szövetkezetben 1955-ben a napraforgóvetésnek 25%-át, a kukoricavetésnek 15%-át kellett pótolni a rossz vetés miatt, a hagymanak 10—15%-át betakarítás helyett betemették, a téli almát szedés helyett egyesek lerázták, a borjaknak nem engedték kiszopni a maguk tejét, hogy több tej után járhasson nekik munkaegység, és így tovább. Hogy ezek nemcsak kiragadott példák, hanem a „munkaegység hígítás“ általános jelenség volt a szövetkezetben. bizonyítja az alábbi táblázat (2. táblázat).

2. táblázat

Az egy munkanapra eső munkaegységek havi átlaga a ceglédi Nagy Szialin termelőszövetkezetben 1955. évben

Hó	Szántóföldi növénytermesztés	Szőlészet	Zöldségkertészet
Április	2,6	1,9	1,9
Május	1,8	1,7	2,2
Június	2,1	2,1	1,9
Július	2,5	1,8	1,8

Enhez még hozzátesszük egyrészt azt, hogy üzemi számításaink szerint egy munkanap a szövetkezetben átlagosan 1,3 munkaegységnek felel meg, másrészt pedig azt, hogy a szövetkezeti tagok nagyon sokszor nem dolgozták le a teljes munkanapot.

A munkaegységek számának ilyen jellegű hajszolása azonban nemcsak ennek a termelőszövetkezetnek a sajátossága. Általánossá válása kivüláglik a Központi Statisztikai Hivatal adataiból is, amelyek azt mutatják, miként változott termelőszövetkezeteinkben az 1 kat. hold szántóra eső munkaegységek száma 1950/51. és 1954/55. évek között (3. táblázat).

3. táblázat

Az 1 kh szántóra eső munkaegységek száma a termelőszövetkezetekben 1950/51—1954/55 években

É v	Az 1 kh szántóra eső munkaegységek száma	Index 1950/51=100
1950/51	28	100
1951/52	33	118
1952/53	37	132
1953/54	39	140
1954/55	45	161

Úgy véljük, elegendő felsorakoztatnunk a legfontosabb termelési mutatókat annak bizonyítására, hogy a vizsgált részese-dési rendszer meghonosodásának, illetve annak mértékében, ahogy a szövetkezeti tagok kiismerték a rendszer mozgási szövevényeit, feltétlenül a „hígítás” útjára léptek. És tették ezt annak ellenére, hogy termelőszövetkezeti propagandánk és központi utasításaink mindent elkövettek a teljesített munkaegységek számának szigorú ellenőrzésére és „hígításának” megakadályozására.

A mutatók közül kezdjük mindjárt azzal, hogy termelőszövetkezeteinkben 1954/55-re a kalászosok aránya 53%-ra emelkedett az 1950/51. évi 48%-kal szemben, ugyanekkor 20%-ra csökkent a főbb kapások aránya az 1950/51. évi 25%-ról. 1950/51-től kerek egy normálholddal emelkedett az 1 kh szántóra eső gépállomási talajmunka mennyisége, a gépi kapálás mennyisége pedig kb. 70-szeresére növekedett. Ugyanígy a gépállomások hatszor-hétszer annyi aratási és betakarítási munkát végeztek 1955-ben, mint 1951-ben, míg termelőszövetkezeteink szántóterülete ugyanez alatt az idő alatt mintegy két és félszeresére emelkedett. A növénytermesztési munkaszükséglet alakulása tehát semmiképpen sem indokolja a munkaegységek számának emelkedését, sőt csökkenését kellett volna eredményeznie.

Az 1951. évi állatállomány számosállatban kifejezve mindössze 58%-át tette ki az 1955. évi állománynak, ezért itt növekedésnek kellett bekövetkeznie. A KSH-nak a mezőgazdaság 1955. évi eredményeiről kiadott jelentése szerint a termelőszövetkezetekben az összes munkaegységnek 21,6%-át az állattenyésztésben használták fel, ami 1 kh szántóra számítva 1955-ben 9,7 munkaegységet tesz ki. Ennek 42%-a, vagyis 4,1 munkaegység tekinthető indokolt emelkedésnek. Figyelembe véve azonban, hogy az állattenyésztésben a hozamok is emelkedtek és azok után is jár munkaegység, fettehető, hogy az 1 kh-ra számított indokolt emelkedés hozzávetőlegesen 5 munkaegység, szemben a tényleges 17-tel.

A vizsgált részese-dési rendszernek további sajátossága az, hogy *minél nagyobb taglétszámú a termelőszövetkezet, annál inkább ösztönöz a munka minőségének elhanyagolására a mennyiségi teljesítmény növelése érdekében.* A szövetkezeti tag ugyanis ösztönösen érzi, hogy ha — mondjuk — csak ötvenen vannak a szövetkezetben, akkor rossz munkája nagyobb mértékben (1/50 részben) mutatkozik meg a munkaegység értékén, mint akkor, ha a szövetkezetben — mondjuk — ötszázan dol-

goznak, mert ekkor rossz munkája már csak 1/500 mértékben érintheti jövedelmét.

Ugyanígy a tagság számának növekedésével mérséklődik a tagnak az az érdeke is, hogy igyekezzék jobb munkát végezni, mert az ő *jobb munkája* — ha a többiek nem dolgoznak jól — *annál kevésbé mutatkozik meg az ő jövedelmének nagyságán, minél nagyobb a szövetkezet.* Ez tulajdonképpen az előbbi összefüggésnek a másik oldala, mert míg az előbbi összefüggésnél ez a részesedési rendszer annál inkább ösztönöz a rossz munkára, minél nagyobb a szövetkezet, addig ez az összefüggés annál kevésbé teszi érdekévé az egyes tagnak a jó munkára való törekvést, minél többen vannak a szövetkezetben.

Az előbbiekből kifolyólag, *minél nagyobb a szövetkezet, annál kevésbé érdekük a szövetkezeti tagoknak egymás ellenőrzése*, mert egyik vagy másik tag rossz vagy jó munkája annál kisebb hányadban befolyásolja az ő jövedelmüket. Ez a tény arra készítheti őket, hogy könnyebben elnézzék egymásnak a rossz munkát, sőt még a közönséges csalást is.

A termelőszövetkezetek nagyságának növekedésével kapcsolatban az érdekeltségi ellentmondások elmélyülésére vonatkozóan elmondottakat talán elfogadhatóan bizonyítják a 4. táblázatnak a Központi Statisztikai Hivatal által rendelkezésünkre bocsátott adatai, melyek szerint a nagyobb termelőszövetkezetekben nagyobb mérvű a munkaegység „felhígulása” annak ellenére, hogy termelési szerkezetükben a munkaigényesebb üzemágak viszonylag kisebb szerepet játszottak és termelésük gépesítési foka is magasabb volt, mint a kisebb termelőszövetkezetekben (4. táblázat. l. 469. o.)

A munkaegységnek a szövetkezet nagyságával párhuzamos hígítását nem csupán az magyarázza, hogy minél nagyobb a szövetkezet, annál inkább hajlanak a szövetkezeti tagok arra, hogy munkájuk minőségének rovására növeljék munkaegységeik számát, hanem emellett szerepet játszik az is, hogy a tagok *felesleges*, üzemileg és társadalmilag nem szükséges *munkákat is igyekeznek találni* és elvégezni. Tehát a vizsgált részesedési rendszernek az a vonása, hogy a munkaegységek számának a munkaműveletek végzésén keresztül való növelésére ösztönöz, ilyképpen a felesleges munkák növekedésének a forrása is lehet. Ezért ez a rendszer nemcsak a konkrét munka minőségének és mennyiségének egységét nem tudja megteremteni, hanem az egyéni és a társadalmi munka egységét sem, és minél nagyobb a szövetkezet, annál kevésbé.

4. táblázat

A különböző nagyságú termelőszövetkezetek főbb üzemi adatai
1954/55. évről

Megnevezés	400 kh alatt	401— 1000 kh-as	1001— 2000 kh-as	2001— 3000 kh-as	3000 kh feletti
	területtel rendelkező termelőszövetkezetek				
A tsz-tagok 1 kh szántóra eső munka- egységeinek száma	43,4	44,4	44,4	46,5	51,0
100 kh szántóra eső tsz-tagok száma	16,1	15,0	14,7	14,7	13,5
100 kh szántóra eső más művelési ágú terület szántóegységben kifejezve (kh)	19,0	18,0	16,0	14,0	9,0
Kalászosok aránya (szántó=100)	54,0	53,0	53,5	54,0	52,0
Kapások* aránya (szántó=100)	21,7	21,4	20,0	20,0	15,8
Istállótrágyázott terület aránya (szántó =100)	16,4	14,6	11,4	8,6	8,1
1 kh szántóra eső traktoros munka- egység**	2,7	3,1	3,7	4,1	4,7
100 kh szántóra eső számossalat***	22,1	19,6	17,6	16,3	15,3
Hozamok:					
búza q/kh	9,8	10,1		9,8	9,7
őszi árpa q/kh	12,6	13,2		12,5	13,0
tavaszi árpa q/kh	9,9	10,1		10,2	9,9
kukorica q/kh	13,4	13,8		13,4	12,2
burgonya q/kh	68,4	71,1		63,6	51,6
cukorrépa q/kh	137,0	140,0		134,0	120,0
napraforgó q/kh	6,7	6,7		6,6	5,5
* tej hl/100 kh szántó	81,5	70,0	58,1	48,3	38,9

* Kukorica, burgonya, napraforgó, cukor- és takarmányrépa együtt.

** Megközelítőleg mutatja a gépesítettség különbségét.

*** A 100 kh szántóra jutó számossalat egységnyi változása 0,50—0,60 munkaegységgel növeli vagy csökkenti az 1 kh szántóra eső munkaegységek számát.

Az elmondottakból más oldalról az is következik, hogy a munkaműveleteken nyugvó részesedési rendszer annál inkább beválthat, minél kisebb a szövetkezet, mert így a munkaegység

értékének nagyságát befolyásoló tényezők is közelebből érintik az egyes tagokat. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a nagyságtól függetlenül beválhat ez a részesedés *olyan szövetkezetekben is, ahol a tagság a szocialista közösségi tudatnak már olyan fokára emelkedett, hogy az érdekek vázolt jellegű hatása alól tudatosan ki tudja magát vonni.*

3. A munkaműveleteken nyugvó részesedési rendszer fogyatékosságainak ellensúlyozási módjai

Idők folyamán a gyakorlat felismerte ennek a részesedési rendszernek legkirívóbb fogyatékosságait, és ezek egyikének mérséklésére bevezette az ún. *premizálást*. Ez általában azt jelenti, hogy minden brigád vagy más termelőegység a termelés megkezdésekor megkapja a maga termelési feladatát és ennek a feladatnak teljesítésétől függően — a munkaműveletek utáni részesedésen felül — bizonyos prémiumot kap akár természetben, akár pénzben, de emelett alkalmazzák az ún. eredményességi munkaegységjöváírást, illetve leírást is. A prémiumhányad megállapításához használnak nem progresszív és progresszív kulcsokat (premizálási normákat) is. A prémium tehát azt célozza, hogy a szövetkezeti tagot *közvetlenül érdekeltté* tegye a termelés eredményében is, és így jobban ösztönözze a jó és gondos munkára. Bár vitathatatlan, hogy a premizálás ezen a téren nyújt bizonyos eredményt, megnyugtatóan azonban alábbi fogyatékossága miatt képtelen a problémát megoldani.

A termelőszövetkezeti tag jövedelmében a prémiumként kapható jövedelem hányada a munkaműveletek elvégzése után járó munkaegységekre kapott jövedelemhez képest általában nem jelentős. Így a szövetkezeti tag előtt jövedelme szempontjából a döntő szerepet továbbra is a munkaműveletek után jóváírt munkaegység játssza. Ám ennél is fontosabb, jobban mondvá, a munkaműveletek elvégzése után kapható jövedelem szerepét csak növeli az, hogy a premizálás előre megállapított éves termelési terv teljesítéséhez igazodik. Ennek annyiban van itt jelentősége, hogy különösen a növénytermesztési hozamokat a külső tényezők alakulása ma még nagymértékben befolyásolja, ezek várható alakulását pedig az éves terv készítésekor nem tudjuk kellően figyelembe venni. Éppen ezért a tényleges hozamok a tervezettektől a valóságban lényegesen eltérhetnek, és minden parasztember jól tudja, hogy erre különös hatása van az időjárásnak. A szövetkezeti tag előtt ilyképpen a terv teljesítése véletlen tényezők függvényeként is jelentkezik, ami miatt

a premizálás esetleges lehetősége nem túlságosan ösztönzi a jobb teljesítményre, sőt mivel a prémium bizonytalan vagy még eredménytelenségi levonásra is sor kerülhet, ezért még fontosabb számára, hogy minél több munkaegységet szerezzen magának a munkaműveletek végzésén keresztül.

A munkaműveletekért jóváírható munkaegységek számának hajszolására irányuló törekvést a gyakorlat úgy is igyekszik kiküszöbölni, hogy ún. munkaegység-felhasználási tervet készít, amelynek betartását állandóan ellenőrzi, és év végén (vagy negyedévenként) egyeztetni vele a ténylegesen felhasznált munkaegységek számát, minek során a tervtől való eltéréseket indokolt esetben jóváhagyja, egyébként pedig megtagadja az ilyen munkaegységek jóváírását. Ennek a módszernek kétségtelenül megvan az az előnye, hogy korlátot szab a munkaműveletekért járó munkaegységek indokolatlan számszerű gyarapításának, viszont a megtervezett vagy indokoltá vált „kereten” belül nem tudja megoldani azt, hogy *a teljesített munkaegység mögött szükségszerűen ott legyen a munka megfelelő minősége is.*

A munkaműveletek elvégzésén nyugvó részesedés fogyatékokosságainak ellensúlyozására alkalmaznak vagy alkalmaztak másféle módszereket is, de vagy felhagytak már velük, vagy pedig az előbbieknél sokkal kisebb jelentőségűek, s ezért tárgyalásukat mellőzzük.

II. A TERMELESI EREDMÉNY SZERINTI RÉSZESÉDES ALAPELVEI

Miként tudjuk, termelőszövetkezeti gazdálkodásunk gyakorlata maga tűzte napirendre a munkaműveltes részesedési rendszer fogyatékokosságainak a kiküszöbölését és ilyen természetű törekvései alapvetően két célt tartottak szem előtt. Az egyik ezek közül az, hogy a szövetkezeti tagok jövedelme bizonyos mértékig *közvetlenül függjön a megtermelt termék mennyiségétől és minőségétől is* (prémium), a másik pedig az, hogy *korlátozza a tagok főlegesen munkák elvégzésére irányuló törekvését* (munkaegységfelhasználási terv). Az általános fejlődés ennél ma még nem is jutott tovább, azonban a legjobban gazdálkodó szövetkezetek, különösen jónéhány kolhoz a Szovjetunióban már rálépett arra az útra, hogy a szövetkezeti tagok *teljes jövedelmét közvetlenül az általuk megtermelt termék mennyiségétől és minőségétől tegye függővé, megalkotván a „megtermelt termék mázsája utáni részesedési rendszereket”.* Ezzel egyúttal megoldotta azt is, hogy minden mázsá termékben

csak előre meghatározott mennyiségű és minőségű munkát ismer el, és így megszüntette a fölösleges és rossz munkára való törekvés talaját is.

A jelenlegi hazai részesedési rendszer elemzése a ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezet munkánk iránt érdeklődő tagjaival együtt bennünket is arra az útra terelt, hogy a termelőszövetkezeti részesedési problémákat a *termelési eredménnyen* alapuló részesedési rendszerek kimunkálásával próbáljuk megoldani. A következőkben megkíséreljük felvázolni az ilyen rendszerek alapelveit, gyakorlati alkalmazásuk üzemi követelményeit és végül bemutatjuk néhány ilyen általunk kidolgozott rendszer felépítési módját.

1. A termelési eredmény a munka mennyiségének és minőségének szerves mutatója

Láthattuk, hogy az elvégzett munkaműveletek után jóváírt munkaegység nem képes eléggé megbízható módon kifejezni sem a munka mennyiségét és minőségét, sem a munka szükségességét, s ugyanekkor nem képes az érdekeltséget sem oly módon egybehangolni, hogy az a lehető legnagyobb gazdasági hatásfokot nyújtsa mind a gazdálkodásban általában, mind pedig az egyes munkák végzése során. Igyekeznünk kell tehát a jövedelem elosztásához olyan mutatót találni, amelyben a munkának és az érdekeltségnek ezek a jellemzői komplexen fejeződnek ki.

Köztudomású, hogy a *munka mennyiségét és minőségét* adott terméknél — egyébként azonos körülmények között — valójában az eredményeként létrejött *termék mennyisége és minősége*, — általános kifejezéssel elve — a *termelési eredmény mutatja*. Az elosztási rendszerhez azonban közös mércére van szükség, és ezért, hogy ha a termelési eredményt akarjuk mércévé tenni, a különféle termékek egységnyi részeit közös nevezőre is kell hoznunk. Ez a *közös nevező* csakis az *egységnyi munka* lehet. Mivel minden mezőgazdasági terméknél többéves átlagban meghatározott és mérhető összefüggés van a munkárafordítás és a termelési eredmény között, lehetővé válik, hogy a *különféle termékek egységnyi részét a munkárafordításon keresztül közös nevezőre hozzuk* és így módon a termelési eredményt a jövedelemrészesedés közvetlen alapjává (mércejévé) tegyük. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy közvetlenül nem a különféle munkaműveleteket, hanem a *különféle egységnyi termékeket* (egységnyi termelési értéket) kell kifejeznünk az egy-

ségnyi munkában. Ha ezt a feladatot sikeresen megoldjuk, akkor biztosíthatjuk a szocialista elosztás elvének következetes érvényesülését is.

A termelési eredményen alapuló részesedési rendszer ezen túlmenően megteremti a közös gazdaság fejlesztésében és ennek folytán a munka szükséges mennyiségében és jó minőségében való közvetlen érdekeltséget is. Ilyen elosztásnál a szövetkezet tagjainak az az érdeke, hogy *minél kevesebb és minél jobb munkával minél nagyobb termelési eredményt érjenek el* adott esztendőben és több év átlagában. Sőt, mivel a mezőgazdaságban egy adott esztendőben végzett munka nemcsak az adott év termelési eredményét határozza meg, hanem kihat a következő esztendőben szükséges munkákra és azok eredményére is, az eredmény utáni részesedés többszörösen is közvetlenül érdekeltté teszi a szövetkezet tagjait mind közvetlen termelőtevékenységük, mind gazdasági tevékenységük milyenségében. Érdekeikben a pillanatnyi és a távlati érdekek közvetlenül összefonódnak, és állandó kölcsönhatásban vannak egymással.

Az elmondottnak megfelelően a termelési eredmény utáni részesedés a szocialista elosztás egyik lehetséges és hatékony formája. Most már az a kérdés, hogyan és hol mérhetjük a termelési eredményt és ki részesülhet utána a jövedelemből.

2. A termelési eredmény mérésének módjai

A termelési eredményt legdurvábban, ám legegyszerűbben *a termék természetes mennyiségével és minőségével* mérhetjük. A termékek a mezőgazdasági üzemben a feldolgozatlan vagy már feldolgozott (átalakított) növényi és állati termékek. Ezek mindegyikének megvan a maga sajátos mértékegysége, s így mennyiségük azokkal mérhető.

A mezőgazdaságban vannak olyan üzemágak, ahol ugyanannak a munkának az eredménye csupán egyféle, de vannak olyanok is, ahol többféle termékben jelentkeznek. A burgonyánál, a legtöbb szálastakarmánynál, vagy a zöldségfélénél például az elvégzett munka csupán egyféle termékben ölt testet, míg más üzemágaknál, mint pl. a kalászosoknál, egyes ipari növényeknél, de különösen az állattenyésztésben többféle termék az eredmény. Természetes, hogy az utóbbi üzemágakban nem szorítkozhatunk csupán valamelyik — általában a fő — termék mennyiségének és minőségének mérésére, hanem mérnünk kell a mellék- vagy ikertermékeket is.

Ahhoz, hogy a végzett munka minőségi oldalát a terméken keresztül még pontosabban megállapíthassuk, osztályoznunk kell a kapott terméket minőség szerint is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az elsőosztályú széna vagy az elsőosztályú paradicsom minőségileg jobb és gondosabb munkát testesít meg, mint a második- vagy harmadosztályú. Az ilyen minőségi osztályozásra különösen olyan üzemágakban van szükség, ahol a minőség akár a további *üzemi feldolgozás*, akár az *értékesítés* szempontjából nem elhanyagolható.

Vannak aztán olyan mezőgazdasági termékek is, amelyeknél a munka mennyisége és minősége nemcsak a termék mennyiségében és minőségében jut kifejezésre, hanem abban is, hogy *a termék mikor fogyasztható*, illetve *mikor vihető piacra*. Elsősorban érvényes ez az ún. idénycikkekre. Nyilvánvaló ugyanis, hogy például a paradicsomnak idény elejére történő beérleléséhez gondosabb, szakszerűbb munka kell, mintha csak a főidényre érik be. Ilyen termékeknél tehát a mennyiségen, minőségen kívül az értékesítési időnyt is figyelembe kell venni, amelynek a gazdaság jövedelme szempontjából sem kicsi a jelentősége.

A munka eredményének a termék természetes alakjában való mérése, mint látjuk, számos terméknel többféle mutató megállapítását teszi szükségessé, ami a normák és a mérések sokaságát vonja maga után. Ezt úgy kerülhetjük el, ha a termelési eredményt nem a termék természetes alakjában, hanem *a bruttó termelési értékkel* mérjük. Ez az eljárás először is lehetővé teszi azt, hogy olyan üzemágakban, ahol a munka eredménye többféle termékben jelentkezik, ezeket a termékeket egyetlen közös mutatóval fejezzük ki, továbbá a bruttó termelési érték egyben kifejezheti a minőséget és az értékesítési időnyt is. Ezzel tehát a termékek (mennyiségi, minőségi, értékesítési) vonalán csökkenthetjük és egyben pontosabbá tehetjük a normákat.

Az eddigi két mérismódnak kétségtelenül megvan az az előnye, hogy kifejezi a munkát a termelés mennyisége és minősége tekintetében, de azt már nem méri, hogy ez az eredmény mennyi is milyen holtmunka felhasználásával járt. Ez pedig fontos lehet, mert előfordulhat, hogy a termékek mennyiségének és minőségének növelése annyi holtmunka-felhasználást kívánt, amennyi a közösség szempontjából már nem gazdaságos és nem kívánatos. Egyébként is a termelőtevékenység nemcsak az élő-, hanem a holtmunkával való gazdálkodást is magában

foglalja, tehát az előbbieknél tökéletesebb az olyan termelési eredménymutató, amely ennek milyenségét is tükrözi. Ez a mutató a *nettó termelési érték* lehet. Ezen a megtermelt új értéket, vagyis a „társadalomnak és önmagának termelt értéket” értjük. Ennek a mutatónak megvan mindaz az előnye, ami a bruttó termelési értéknek, s ugyanekkor tükrözi a holtmunkával való gazdálkodás milyenségét is, tehát a termelési eredmény *legkomplexebb mutatójának* tekinthető.

3. A termelési eredmény jelentkezési helye a mezőgazdasági nagyüzemben

Ha a szövetkezeti tagok munkáját a termelési eredményen keresztül kívánjuk mérni, alapvető kérdés az, vajon olyan-e a termelőszövetkezeti munkaszervezet, hogy egységeinek tevékenysége bizonyos termékeket, vagy terméket eredményez. A növénytermesztésben a *brigádok* tevékenysége megfelelő növényi termékek létrehozására irányul, és azok létrejötte az ő munkájuk eredménye. Az állattenyésztésben a termelés már inkább *egyes személyekhez*, mint nagyobb létszámú csoportokhoz kapcsolódik. Az állatok ugyanis hasznosításuktól függő megfelelő csoportokban egyes személyekhez oszthatók be, akik ezek-kell az állatcsoportokkal a termelést folytatják. Náluk is lemérhető, hogy a gondjaikra bízott állománnyal mennyi állati terméket állítottak elő. A nagyüzemi munkaszervezetnek ilyen egységeit, tehát azokat, amelyek közvetlenül maguk termelik meg a mezőgazdasági termékeket, közvetlen *termelőegységeknek* fogjuk nevezni.

Vannak viszont a nagyüzemi munkaszervezetben olyan termelőegységek is, amelyeknek munkája tulajdonképpen kiszolgálja az előbb említett közvetlen termelőegységeket. Ilyen például az állattenyésztésben a takarmányos brigád, amely gondoskodik a takarmányok bekészítéséről valamennyi állat számára. Ilyen továbbá az iparos brigád, amelynek tagjai az üzemben folyó egész mezőgazdasági termelést szolgálják ki a szükséges iparos (bognár-, asztalos-, kőműves-, kovács-, villanszerelő-, szíjgyártó- stb.) munkával. Az ilyen termelőegységek munkája a mezőgazdasági termékekkel közvetlenül nehezen mérhető és ezért mérésmódjukkal majd külön foglalkozunk

A nagyüzemi munkaszervezetnek tehát megvannak az olyan termelőegységei, amelyek bár beilleszkednek a nagyüzemi munkamegosztásba, mégis olyan termelőtevékenységet folytatnak,

melynek eredménye valamilyen meghatározott termék vagy termékek. Ugyanekkor az is jellemzője ezeknek a termelőegységeknek, hogy nemcsak munkaerejükkel gazdálkodhatnak, hanem a nagyüzem megengedte lehetőségek között rendelkezésükre állhat a termelésükhöz szükséges holtmunka is, és így az is mérhető, miként gazdálkodnak ezzel is.

4. *A termelőegységek termelési eredményének és a szövetkezet jövedelmének kapcsolata*

Eddig a termelési eredmény szerinti részesedés kérdését csupán arról az oldalról vizsgáltuk, hogy mennyiben felelhet meg a munka szerinti elosztás elvének, mennyiben alkalmas a termelési eredmény a munka mennyiségének és minőségének mérésére. Láttuk, hogy a termelési eredmény ennek mérésére alkalmas, és azt is láttuk, hogy a nagyüzemi munkaszervezetnek megfelelően a *termelési eredmények* általában nem a szövetkezeti tagoknál, hanem a *termelőegységeknél* jelentkeznek, tehát a termelési eredményen keresztül általában nem az egyes szövetkezeti tagok, hanem az egyes termelőegységek munkájának mennyisége és minősége mérhető. Ilyképpen a termelési eredmény alapján a *munka szerinti elosztás elvét* is csupán a *termelőegységek tekintetében* tudjuk tökéletesebben érvényesíteni.

De nézhetjük a kérdést egy másik oldalról is. A szövetkezet jövedelme a termelőegységek együttes termelési eredményeinek összegéből adódik. Ebből a szempontból is érthető tehát az a követelmény, hogy a *szövetkezet jövedelméből* a *termelőegységek* annak arányában részesedjenek, amilyen arányban termelési eredményeikkel az egész gazdaság termelési eredményéhez hozzájárultak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy — egyébként azonos körülmények között — senki sem tarthat nagyobb arányú jövedelemre igényt a közös jövedelemből, mint amilyen arányban ehhez ő maga hozzájárult. Csupán az, hogy valaki például sok munkát végzett, de ez a munka lényegében felesleges volt, vagy kevés eredménnyel járt, nem jogosíthatja fel arra, hogy felesleges vagy eredménytelen munkájáért is jövedelemre tartson igényt a közösségtől. Ez a kérdésnek a másik oldala és szigorúan megfelel a munka szerinti elosztás elvének is, ha munkának csak azt és annyit ismerünk el, ami és amennyi az eredményben is kifejezésre jut. Valójában minden közösség így is jár el.

5. A jövedelem elosztásának elvei a termelőegységen belül

A legtöbb — és különösen a növénytermesztési — termelőegységben sok ember dolgozik és a termelési eredmény csupán a termelőegység tevékenységének eredményeként jelenik meg és mérhető. Csupán azt tudjuk megállapítani, hogy ez vagy az a brigád ennyi kukoricát vagy ennyi cukorrépát stb. termelt, de arra, hogy ebből vagy abból a brigádból *a brigádnak melyik tagja mennyit termelt* ezekből a növényekből, semmiféle választ nem adhatunk. *A termelőegységen belül tehát a munkát az egyes tagok termelési eredményével nem mérhetjük.* Itt csak azt állapíthatjuk meg, hogy a termelési eredményt létrehozó munkák közül ki mennyit végzett, mennyi „konkrét“ munkával járult hozzá az eredmény létrejöttéhez. Ezért a termelőegység a szövetkezettől termelési eredménye arányában kapott jövedelmét a termelőegység tagjai között az általuk végzett és közvetlenül mért munkák arányában oszthatja szét.

A termelőegységek tagjai a legkülönbözőbb munkákat végzik, amelyek fizikai erőfelfejtés, szakértelem és más szempontokból is meglehetősen különböznek egymástól. Ezeknek a munkáknak a méréséhez olyan mércét kell használnunk, amely ezeket a teljesítménybeli különbségeket kifejezheti. Ilyen mérceként a legalkalmasabbnak az eddig is használatos „munkaegység“ látszik, amely a munkaműveleteket vezeti vissza egységnyi munkára és fejezi ki abban. *A termelőegységekben tehát az egység minden tagjának minden elvégzett munkáért a „Munkaegységkönyv“ szerint járó munkaegységet írhatjuk jóvá.* A termelőegység által a közösből termelési eredménye alapján kapott jövedelem az egység tagjai között azok teljesített munkaműveleteik után járó munkaegységeik szerint osztható el, vagyis ugyanúgy, mint ahogyan eddig az egész szövetkezetben osztották szét a jövedelmet, azzal a különbséggel, hogy itt a „szövetkezetet“ tulajdonképpen a termelőegység jelenti.

Ha a munkaműveletes részesedést csupán a termelőegységben belül alkalmazzuk — és itt kénytelenek vagyunk hozzá folyamodni — *fogyatékosságai* (ellentmondásai) *jelentős mértékben csökkennek*, mégpedig annál jobban, minél kevesebb tagja van a termelőegységnek. A jó munka eredménye, a rossz munka kedvezőtlen következménye ugyanis így sokkal közelebbről érinti a szövetkezeti tagokat, mint olyankor, amikor szövetkezeti szinten alkalmazzuk ezt a részesedést, és ezért sokkal inkább érdekelt mindenki a jó munkában, érdektelenebb a rossz munká-

ban, és egymás munkájának ellenőrzése is közvetlenebb érdekükké válik.

Egyébként a termelőegységek más módon is mérhetik tagjaik munkáját, s ezt a jogot meg is kaphatják, mert munkájuk belső mérőmódja a szövetkezet jövedelmének elosztását egyáltalán nem érinti.

6. Az idegen termelőegységben végzett munkáért való részesedés módja

Bár a termelési eredmény szerinti részesedés közvetlen érdekükké teszi a termelőegységeknek, hogy minden munkájukat lehetőleg maguk végezzék el (s ezért az ilyen részesedés nagymértékben hozzájárul az állandó munkaszervezet kialakulásához és egyre fokozottabb megszilárdulásához), mégis előfordulhat, hogy valamelyik termelőegység bizonyos munkák elvégzéséhez más termelőegység tagjának segítségét is kénytelen igénybe venni. Ilyenkor csakis úgy járhatunk el, hogy a segítséget igénybe vevő termelőegység jóváírja a segítő tagnak az elvégzett munkáért járó munkaegységet, s aztán ez a tag az itt teljesített munkáegységeire ennek a termelőegységnek a jövedelméből kapja meg a részesedést.

7. A termelési eredmény szerinti részesedés és az előlegezés

Az előlegezés a termelési eredmény szerinti részesedéssel is könnyen összeegyeztethető, mégpedig az esetleges túelőlegezés minden kockázata nélkül oly módon, hogy az előleget a termelőegységeknek adjuk az előfordulható minimális termelési eredményért nekik járó részesedésnek megfelelően. Az előfordulható minimális termelési eredmény ugyanis minden termelőegységre nézve könnyen megállapítható, és aligha valószínű, hogy adott esztendőben ennél is kevesebb eredménye legyen valamelyik termelőegységnek, s így azt túelőlegezzük.

A termelőegység a minimális termelési eredményért járó részesedésnek megfelelően kapott előleget — amely arányosan szétosztható a tavaszi és nyári hónapokra — saját tagjai között a maga belátása szerint oszthatja szét (ennek módja a szövetkezetet már nem érinti), de leghelyesebbnek látszik, ha mindenki az adott időszak alatt teljesített munkája arányában részesül belőle.

III. A TERMELESI EREDMÉNY SZERINTI RÉSZESEDÉS ALKALMAZÁSÁNAK ÜZEMI KÖVETELMÉNYEI

A termelés szervezete és a jövedelemrészesezés módja bizonyos mértékig kölcsönös kapcsolatban áll egymással. Ha például a termelés szervezete erősen központosított jellegű, akkor a jövedelemrészesezés módjának is ilyen jelleget kell öltetnie, és fordítva, ha a termelés decentralizált, akkor a részesezés is ilyen vonásokat tartalmazhat. Hasonló képet kapunk, ha a kérdést a részesezés oldaláról nézzük: erősen centralizált termelés nem eshet egybe decentralizált jellegű jövedelemrészesezéssel, és fordítva.

A munkaműveletek szerinti részesezés természetesen centralizált termelésszervezéssel párosult. Ez a részesezés könnyen meg is tűrte az ilyen jellegű gazdálkodást, mert a kapható jövedelem alapjául az egyes tagok által elvégzett és munkaegységben kifejezett munkák szolgáltak, ami teret engedett annak, hogy a termelőegységek területén a mindennapi termelőmunkát közvetve vagy közvetlenül valamilyen központi szerv szervezze. A túlzottan központosított termelésszervezés számos hátrányát a utóbbi időkben azonban a gyakorlat is és a tudomány is felismerte és a decentralizálás érdekében számos változtatáshoz folyamodott. Ezek a változtatások elsősorban azt a célt szolgálták, hogy lehetővé tegyék, sőt ösztönözzék a helyi kezdeményezést, a helyi lehetőségek jobb kihasználását, a helyi körülményekhez való nagyobb alkalmazkodást.

Míg azonban *a munkaműveletek szerinti részesezés* nem teszi szükségsszerűvé, sőt *meggátolja a termelésszervezés decentralizálását*, addig a termelési eredmény szerinti részesezés egyenesen megköveteli azt. Ha ugyanis a termelőegység *saját termelési eredménye* szerint részesül a közös gazdaság jövedelméből, akkor joggal tart igényt arra, hogy *termelését*, termelőeszközeinek kihasználását *maga szervezze meg*. Ha ez nem válhatna lehetővé, akkor képtelenség az ilyen részesezés alkalmazása is. A ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezetben például az eredmény szerinti részesezés bevezetésének előkészítésekor minden termelőegység feltételként jelölte meg azt, hogy termelését elsősorban maga szervezhesse meg és megkapja hozzá a szükséges eszközöket.

A szövetkezeti gazdálkodás decentralizálásán természetesen nem azt értjük, hogy a termelőegységek valamilyen *teljesen önálló* gazdálkodást folytathatnak. Gazdálkodásuknak szervesen be kell illeszkednie az egész szövetkezet gazdálkodásába és ön-

állóságuk olyan mértékű lehet, amelyet a nagyüzemi összefüggés megenged. Vannak bizonyos üzemszervezési, gazdálkodási feladatok, amelyek az egész üzemet érintik, és vannak mások, amelyek a termelőegységek belső feladatainak tekinthetők. Az előbbiek valamilyen központi szerv, az utóbbiak pedig a termelőegység hatáskörébe tartozhatnak.

Ebben a fejezetben arra kívánunk válaszolni, hogy a termelési eredmény szerinti részesedés a szövetkezeti gazdálkodásnak milyen felépítését, illetve decentralizálását teszi szükségessé, már itt hangsúlyozva, hogy az ilyen felépítés létrehozása — az eredmény szerinti részesedés miatt — maguknak a szövetkezeti tagoknak (a termelőegységeknek) az érdeke, és ezért a kérdés megoldását ők maguk kívánják. A ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezetben legalábbis ezt tapasztaljuk.

1. A termelési eredmény szerinti részesedés és az üzemi tervezés

A nagyüzemi termelésben a termelés szervezetének megfelelően a termelőeszközök (elsősorban az állóeszközökre gondolunk) a termelőegységek között oszlanak meg. A növénytermesztő brigádoknak megvan a maguk brigádterülete a szükséges gépi és igeleltárral, az állattenyésztő termelőegységeknek megvan a maguk termelő állatállománya. A termelőegységek a termelést ezekkel az alapvető termelőeszközökkel folytatják. A velük folyó termelésre nézve az üzem évente termelési tervet készít.

A növénytermesztésben a termelési terv minden brigád számára előírja, hogy milyen növényeket milyen területen termesszen, milyen agrotechnikát alkalmazzon, és milyen hozamokat érjen el. Ezt a tervet eddig általában úgy készítették, hogy az üzem növénytermesztési feladatait lebontották brigádokra, gyakran minden brigádnak — talajai minőségének kellő figyelembevételével — ugyanazokat a feladatokat adva, ami legfeljebb annyiban változott, hogy a hozamokat (a talajoktól függően) némileg differenciálták. *A növénytermesztési tervezésnek ez a módja nem férhet meg a termelési eredmény szerinti részesedéssel.* Az ilyen részesedés ugyanis minden brigádot arra ösztönöz, hogy termelőeszközeivel (talajaival) a legnagyobb eredményt érje el, minek érdekében *arra törekszik, hogy területén olyan növényeket termesszen, amelyekkel munkája a legjobban értékesül.* Így érthető, hogy maga igyekszik meghatározni, milyen növényeket milyen területen vessen és hol he-

lyezze el azokat. És ehhez a termelési eredmény szerinti részesedésnél általában meg is kell adnunk a brigádnak a jogot.

Viszont könnyen adódhatnak, sőt általában adódnak is olyan üzemi követelmények, hogy a talajok hasznosítására vonatkozó brigád-elképzeléseket nem lehet *hiánytalanul* megvalósítani. Előfordulhat ez akár az üzem által kapott állami feladatok miatt, akár belső üzemi összefüggések miatt. Mivel pedig az üzemi érdek fontosabb a brigádérdeknél, ezeket az esetleges ellentmondásokat valamiképp össze kell egyeztetni.

Mindebből az következik, hogy *a növénytermesztési tervjavaslatokat* először *maguknak a növénytermesztő brigádoknak kell elkészíteniök*, kiterjedvén arra, milyen növényeket milyen területen melyik táblában és előreláthatóan milyen hozammal kívánnak termeszteni. Ezeknek a tervjavaslatoknak és az általános üzemi feladatoknak alapján készítheti el a szövetkezet vezetősége az egész gazdaság növénytermesztési tervét, igyekezőn az egyes brigádokkal *egyetértésben* megoldani az esetleges eltéréseket. Az így elkészült üzemi és brigád tervjavaslatokat a vezetőség aztán közgyűlés elé terjeszti, amely tulajdonképpen már csak az „egyeztető tárgyalások” során nyitva maradt kérdésekben dönt véglegesen.

A brigád- és az üzemi érdekek ilyen egyeztetése folytán előfordulhat, hogy az üzemi érdek miatt a brigád kénytelen kisebb eredményt felmutatni, mint amilyet eredeti terve szerint elérhetett volna. Kénytelen például olyan növény termesztését vállalni, amely nem felel meg talajainak, s így kisebb eredményt érhet el, mintha az adott területen is a talajnak megfelelő növényt termeszthet volna. Az ebből származó hátrányt természetesen nem viselheti, hanem azt — mivel a brigád az üzemi érdeknek tesz eleget — az egész üzemnek kell vállalnia, tehát az egységnyi területen ilyen növényből elért termelési eredményért ennek a brigádnak is annyi részesedést kell adni, mint amennyi *a növénynek megfelelő talajon* jár érte. Ez azonban csak arra az esetre vonatkozhat, amikor „a szükség törvényt bont”.

Bár szorosan véve a részesedési normák megállapításának kérdéséhez tartozik, de már itt elmondjuk, hogy *általános törvényként* annak az elvnek alkalmazását tartjuk helyesnek, hogy *minden növényre nézve a neki megfelelő talajon számba vehető termelési eredmények* szolgálhatnak a részesedési normák *alapjául*. Ennek az elvnek a jelentősége nem csekély. Ez készítheti ugyanis a brigádokat *közvetlenül* arra, hogy törekedjenek kiválasztani a talajaiknak megfelelő növényeket és fajtákat, hogy

igyekezzenek kialakítani a leghatásosabb vetési sorrendet, vagy vetésforgót, hogy állandóan javítsák tajaik minőségét, egyszóval, hogy talajaikat igyekezzenek a legeredményesebben kihasználni, ami mind a saját, mind a szövetkezet, mind a társadalom szempontjából előnyös. Így a termelőegységek specializálódását segíti elő, ami pedig azt jelenti, hogy minden termelőegység *megközelítőleg* azonos és maximális termelési lehetőségeket terem magának.

Az ezzel szemben álló másik elvet, nevezetesen azt, hogy a részesedési normákat minden növényre nézve a talajok minősége szerint differenciáljuk, általános törvénnyé tenni nem tartjuk helyesnek, mert ezzel éppen azoknak a kedvező ösztönző erőknak az érvényesülését tesszük lehetetlenné, amelyekről az imént szóltunk. A ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezet növénytermesztői is ragaszkodtak eleinte ahhoz, hogy a részesedési normákat talajok szerint differenciáljuk, de amikor részletesen megvizsgálták az ezzel járó érdekeltségi következményeket, elfogadták azt az elvet, hogy ehhez csak kivételes esetben folyamodjunk, és így arra törekedtek, hogy minden brigád a talajainak leginkább megfelelő növényeket termessze. Így minden brigádnak eltérő lett a termelési profilja, ellentétben a múltbeli gyakorlattal, amikor mindegyik brigád minden növényből csaknem azonos területet vetett.

Bár csak kivételesen tartjuk helyesnek a talajkülönbségek figyelembevételét a normák megállapításakor, a szövetkezet *a talajkülönbségek alapján is megszerkesztheti a normákat*, persze számolva azzal, hogy így nem érvényesül oly nagy mértékben a talajok jó kihasználására ösztönző erő.

Ha már a termelőeszközök különbségéből adódó problémákról beszéltünk, szóljunk még az állatokról is. Az egyes állatok termelőképessége ugyanis szintén eltérő lehet. Itt azonban az egyenlő feltételek megteremtése nem nehéz. Az eredmény szerinti részesedés bevezetésekor és állományutánpótláskor is úgy oszthatjuk szét az állatokat a dolgozók (termelőegységek) között, hogy lehetőleg mindenki azonos termelőképességű állománnyal rendelkezzen. Az „indulás” után a termelőképességben bekövetkezett változások nyilvánvalóan már az adott állattenyésztő jó vagy rossz munkájának a következményei, és ezért jogos, hogy az ebből származó előnyöket ő élvezze, illetve hátrányokat ő viselje.

Visszatérve a tervezésre, az állattenyésztési termelés megtervezésére vonatkozóan értelemszerűen ugyanazt mondhatjuk, mint amit a növénytermesztési tervezésről mondtunk.

Termeléstехnikai (agro- és zootechnikai) tervet csak a termelőegységek készítenek maguknak, mert kizárólag az ő dolguk, hogy termelésüket milyen technikai eljárásokkal remélik a legeredményesebbé tenni. Üzemi szinten legfeljebb olyan termeléstехnikai eljárások tervezése célszerű, amelyek végrehajtása több termelőegységet érint. *Ha valamennyi termelési eljárást központilag kötelezővé tennénk, ezzel gátolnánk az eredmény szerinti részesedés alkalmazását, mert a termelőegységek jogosan követelik, hogy ők maguk szabják meg, miként hajtják végre a vállalt feladatot; ha ebbe rajtuk kívül állók is beleszólnak, termelési eredményeik nem csupán az ő termelőtevékenységük milyenségét tükrözik.*

Mivel az értékesítés, beszerzés, közterhek viselése, pénz- és hitelgazdálkodás, biztosítás stb. az eredmény szerinti részesedésnél is központi (üzemi) feladat marad, az erre vonatkozó tervek elkészítése (figyelemmel a termelési tervekre) a szövetkezet vezetőségének a feladata.

2. A termelési eredmény szerinti részesedés és a forgóeszközökkel való gazdálkodás

Forgóeszközökön jelen esetben a termelőegységekben folyó termeléshez szükséges fogyóanyagokat és gépi munka költségeket értjük. A termelési eredmény szerinti részesedés bevezetése maga után vonja a velük való gazdálkodás eddigi módjának megváltoztatását is. A munkaműveletek szerinti részesedésnél a forgóeszközökkel általában közvetlenül központi szerv gazdálkodik, s a termelőegységek csak felhasználják a kapott forgóeszközöket. Olyan irányú érdekeltségük, hogy ezekből mennyit és hogyan (gazdaságosan vagy sem) használjanak fel, közvetlenül nem nyilvánul meg.

A termelési eredmény szerinti részesedésnél a termelőegységekben olyan érdekeltség jelentkezik, hogy a forgóeszközök (trágya, műtrágya, növényvédőszer, gépi munka stb.) esetleg fokozott felhasználása révén is növeljék eredményüket. Természetesen az ilyen törekvés helyesnek mondható, ha a teljes eredményt tekintve gazdasági haszonnal jár az egész üzem szempontjából is. Viszont, ha a részesedés alapjául szolgáló termelési eredményt természetes mennyiségével és minőségével, vagy

a bruttó termelési értékkel mérjük, akkor nem kaphatunk képet arról, miként gazdálkodtak a termelőegységek a forgóeszközökkel, illetve ilyenkor nem tesszük őket *közvetlenül* érdekeltté a velük való üzemileg is eredményes gazdálkodásban. Csupán a *nettó termelési érték* az, amely az ilyen követelményeket is kielégíti. A termelési eredmény mérésének eme két alapvető módja szerint tehát a forgóeszközökkel való gazdálkodás módja is különbözik egymástól.

Az eredménynek természetes mennyiségével és minőségével, vagy a bruttó termelési értékkel való mérésekor minden termelőegység arra törekszik, hogy a lehető legtöbb forgóeszközhöz jusson, amelynek felhasználása révén eredményét akár az egész gazdaság rovására is (ugyanekkor pedig a saját előnyére) növelhesse. Ha igényeiket a gazdaság korlátlanul kielégítené, ezzel esetleg a közösség kárára cselekednék. Az igényeket ezért ilyenkor — az összes termelőegységek és a gazdaság egészének szempontjait szem előtt tartva — a megfelelő központi szervnek kell elbírálnia és kielégítenie.

A termelőegységek szempontjainak figyelembevétele közelebbről azt jelenti, hogy a forgóeszközök elosztása révén is hatást gyakorolhatunk arra, hogy az alapvető termelőeszközökben mutakozó esetleges és *más módon* már nem javítható különbségeket tovább mérsékeljük. Például az olyan brigádok, amelyek rosszabb talajon termelnek, aránylag több szerves és műtrágyát kaphatnak, bár itt mérlegelni kell azt is, hogy a gazdaság szempontjából *hol hatásosabb* az ilyen eszközök viszonylag nagyobb mérvű használata.

Az eredménynek természetes mennyiségével és minőségével, vagy a bruttó termelési értékkel történő mérésekor a forgóeszközökkel való gazdálkodásnak kétféle módját alkalmazhatjuk. Az egyik az, hogy a termelőegységek minden évben benyújtják igényüket arról, hogy mennyi szervestrágyára, műtrágyára, védőszerre, gyógyszerre, üzemanyagra, gépi munkadíjra, apró leltár felújításra stb.-re van szükségük, ezeket az igényeket a szövetkezet vezetősége felülvizsgálja, majd javaslatát a közgyűlés elé terjeszti, amely végső fokon dönt arról, hogy melyik termelőegység igénye milyen mértékben elégíthető ki. A közgyűlés által jóváhagyott mennyiségeket ezekből az eszközökből ezután a termelőegységek keretként megkapják és közvetlenül ők gazdálkodnak velük. Ha év közben esetleg olyan kivételes helyzet adódik, hogy a keret túllépése valamilyen téren előnyösnek vagy jogosnak mutatkozik, ez a szövet-

kezet vezetőségének előzetes, a közgyűlésnek pedig utólagos jóváhagyásával engedélyezhető. Ha viszont valamely termelőegység a kapott kereten belül megtakarítást ér el, akkor helyesnek látszik az a megoldás, hogy a megtakarított összegben bizonyos meghatározott arányban az egész szövetkezet és az illető termelőegység osztozzék, de itt nagyon kell ügyelnünk arra, hogy ez az arány ne tegye érdekévé a termelőegységnek az esetleges „ráfizetési” takarékoskodást.

A forgóeszközökkel való gazdálkodás másik módja ilyen esetben az lehet, hogy megállapítjuk, melyik termelőegység átlagos termeléséhez átlagosan milyen és mennyi forgóeszköz szükséges és ezt az átlagos keretet — természetesen az átlag megállapításakor a termelés várható fejlődését is figyelembe véve — évről évre a termelőegység rendelkezésére bocsátjuk. Az átlagos keretnek az a sajátossága, hogy a tényleges szükségletek körülötte mozognak, és hol meghaladják, hol meg nem érik el ennek a keretnek a szintjét. Így egyik évben túlfogyasztás, a másikban meg megtakarítás mutatkozik. Több év távlatában ezek az eltérések általában kiegyenlítik egymást, és így lehetőséget nyújtanak a velük való gazdálkodásra. Nehézséget itt az indulás jelent, amikor előfordulhat, hogy az átlagos kerethez képest túlfogyasztási szükséglet jelentkezik. A gyakorlatban ez könnyen leküzdhető oly módon, hogy a szövetkezet a következő évek terhére már ekkor rendelkezésre bocsátja a termelőegységnek a „túlfogyasztás” fedezetét. A keret felhasználásáról ezzel a módszerrel bizonyos időszak elteltével számolhatnak el a termelőegységek, amikor a végleges megtakarítás a termelőegységet illeti, az indokolatlan és a közgyűlés által el nem ismert túlfogyasztás vagy „megtakarítás” terhét pedig az viseli.

A két módszer közül az első rugalmasabbnak látszik, a másodiknak viszont az az előnye, hogy évek távlatában teszi érdekeltté a termelőegységeket a forgóeszközökkel való eredményes gazdálkodásban, amihez az a tényező is kapcsolódik, hogy számos forgóeszköz elhasználásához, vagy hatásának megmutatkozásához több esztendő kell. A második módszer előnyéhez tartozik az is, hogy ebben az esetben nem kell évről évre a vezetőségnek és a közgyűlésnek a forgóeszközök általános elosztásával foglalkoznia.

Sokkal egyszerűbb a forgóeszközökkel való gazdálkodás módja akkor, ha a termelési eredményt *nettó termelési értékkel* mérjük. Ez az érték ugyanis azt is kifejezi, illetve azt is méri, hogy az egyes termelőegységeknek milyen volt a termelő-

fogyasztása. Ilyen esetben a szövetkezet *teljesen rábízhatja* az ezekkel az eszközökkel való gazdálkodást a *termelőegységekre* oly módon, hogy minden igényüket kielégíti ugyan, de azok költségeivel nyomban meg is terheli őket, ami befolyásolni fogja nettó termelési eredményüket. A termelőegységeknek ebben az esetben elsősorban az a közvetlen érdekük, hogy termelőfogyasztásuk a leggazdaságosabb legyen, ha pedig ez a termelőegységen belül gazdaságos, jövedelmező, akkor az egész szövetkezet szempontjából is az.

A termelési eredmény szerinti részesedésnek tehát megvan az az előnye is, hogy a termelőegységek tagjainak érdekévé teszi a termelési fogyasztási eszközökkel való gazdálkodást is (leginkább akkor, ha az eredményt nettó termelési értékkel mérjük), s ennek folytán *kifejleszti*, illetve még tovább fejleszti bennük ezt a képességet, egyre inkább olyanná téve, hogy az *egész gazdaság viszonylatában* is kifejthessék azt.

3. A termelési eredmény szerinti részesedés és az üzemi nyilvántartás

A termelési eredmény szerinti részesedésnek vannak bizonyos nyilvántartási követelményei is, de ugyanakkor feleslegessé tesz bizonyos korábbi nyilvántartásokat. Így mindenekelőtt feleslegessé válik az egyes szövetkezeti tagok teljesített munkájának (a munkaegységeknek) központi nyilvántartása, mert a munka közvetlen mérése csak a termelőegység szempontjából történik, és a szövetkezetet a tagoknak ilyen teljesítménye nem érinti. Hasonlóképpen feleslegessé válik a tagoknak kiadott előlegek és részesedések központi nyilvántartása is, mert ezeket a tagok közvetve — termelőegységükön keresztül — kapják, és közvetlenül azzal, nem pedig a szövetkezettel állnak elszámolási viszonyban. A tagok tartozásának és követelésének nyilvántartása tehát nem a központban, hanem a termelőegységekben történik, ami természetesen nem zárja ki, hogy ezt a munkát ne egy központi nyilvántartó szerv végezze, különválasztva ebből a szempontból minden termelőegységet.

Mivel a termelési eredmény szerinti részesedés esetén a jövedelemből az egyes termelőegységek részesednek, ezért a *termelési eredményeket is szigorúan termelőegységenként kell megállapítani és nyilvántartani*. Ez a feladat már csakis központi (szövetkezeti) funkció lehet és az eredmények megállapításánál képviseltetnie kell magát a megfelelő termelőegységnek

is. Esetleges nézeteltéréseknél előbb a szövetkezet vezetősége, végső fokon pedig a közgyűlés dönthet.

Hasonlóképpen *termelőegységenként történik a forgóeszköz-fogyasztás nyilvántartása* is. Mint már mondtuk, ezekkel az eszközökkel tulajdonképpen a termelőegységek gazdálkodnak, de beszerzésükről és elosztásukról a központi szerv gondoskodik. A termelőegységeken belüli felhasználásuk, illetve szétosztásuk már csakis a termelőegységek belső feladata lehet és erről ilyen természetű nyilvántartást a központ nem vezet.

A félreértések elkerülése végett rá kell mutatnunk arra, hogy a nettó termelési érték alkalmazásánál ezt a termelési értéket *nem üzemáganként*, hanem termelőegységenként számítjuk, tehát csupán azt kell megállapítanunk, hogy *az egyes termelőegységeknek egy összegben kifejezve, mennyi volt a nettó termelési értékük*. Ez a tény a nyilvántartást és a számításokat jelentős mértékben leegyszerűsíti, hiszen csak azt kell tudnunk, illetve nyilvántartanunk, hogy az adott termelőegység összesen milyen bruttó termelési értéket állított elő és erre összesen (egy összegben kifejezve) milyen termelési költséget fordított.

Mivel az értékesítés, közteherviselés, beszerzés, biztosítás, hitelgazdálkodás a termelési eredmény szerinti részesedés esetén is teljesen központi feladat, az ilyen természetű nyilvántartások is ilyen jellegűek.

A termelési eredmény szerinti részesedés bevezetésével tehát az üzemi nyilvántartás az eddigihez képest tulajdonképpen egyszerűbbé válik azáltal, hogy az eddig sok esetben személyenként, vagy üzemáganként, illetve költségnemenként vezetett nyilvántartás *termelőegységenkénti nyilvántartássá* válik.

4. A termelési eredmény szerinti részesedés és a szövetkezet szervezeti felépítése

A termelési eredmény szerinti részesedésnél a termelőegységek a gazdálkodásban különös jelentőségre tesznek szert. Hiszen nekik kell közvetlenül meghatározniok (először javaslat formájában) termelési tervüket, beleértve ebbe az alkalmazandó termelési technikát és a szükséges termelői fogyasztást is. Nekik kell közvetlenül gondoskodniok jóváhagyott termelési tervük végrehajtásáról, vagyis a nagyüzem szerves keretei között nekik kell a termelőegységen belül gazdálkodniok. Ennek

a feladatnak a végrehajtásához bizonyos szervezeti formák szükségesek.

A termelőegységek, különösen a növénytermesztésben sok szövetkezeti tagot foglalhatnak magukba, hiszen a növénytermesztő brigádok néha 30—40 főből állanak. Ennyi ember természetesen nem foglalkozhat *közvetlenül* az egységen belül folyó termelés szervezésével. Erre a feladatra célszerűnek látszik az egységen belül valamilyen kisebb választott szerv létrehozása, amelyet legalkalmasabb *brigádtanács*nak nevezni (az állattenyésztésben, ahol a termelőegységek kicsik, legcélszerűbb egyetlen ún. állattenyésztési brigádtanácsot választani, persze oly módon, hogy minden hasznosítási ágazat képviselve legyen benne). A brigádtanács elnöke a brigádvezető, akit a brigád tagjai, illetve az állattenyésztésben az állattenyésztési brigádtanács tagjai választanak. Mind a brigádtanácsi tagokat, mind a megválasztott brigádvezetőket jóvá kell hagynia a szövetkezet közgyűlésének.

A megválasztott és jóváhagyott brigádtanács hatáskörébe tartozhat elsősorban a termelési tervjavaslatok elkészítése, a termelési „kampánytervek” kidolgozása, munkafegyelmi és más olyan ügyek, amelyek az adott *termelőegység belső gazdálkodását* és életét érintik. Mindezekben azonban nem dönthet véglegesen, hanem javaslatait a brigádgyűlés elé terjeszti, amely a javaslatról dönt. A brigádgyűlés olyan határozatait, melyek még szövetkezeti szintű egyeztetésre vagy jóváhagyásra szorulnak, a brigádtanács képviseli a felsőbb szövetkezeti szervek előtt, olyan határozatait ellen pedig, amelyet a termelőegység valamelyik tagja (általában fegyelmi határozatok) sérelmesnek tart, fellebbezni lehet a közgyűléshez.

A termelőegységen belüli munkák mindennapi irányítása és közvetlen szervezése a *brigádvezető* feladata, amihez alapul a brigádtanács által készített heti vagy tíznapos munkatervek szolgálhatnak. Ezeket a munkaterveket felesleges a brigádgyűlés elé terjeszteni, mert egyrészt ezek a brigádgyűlés által jóváhagyott „kampánytervek” alapján készülnek, másrészt, ha ezt tennénk, ez a brigád túl gyakori gyűlésezését vonná maga után. Egyébként is a brigádtanács tagjai és a brigádvezető a termelőegység tagjainak ilyen természetű javaslatait könnyen figyelembe vehetik, mert a mindennapi munkában együtt vannak velük.

A termelőegységeken belül vannak olyan munkák is, amelyeknek megszervezése *több termelőegységet* vagy az egész

gazdaságot is érinti (pl. a betakarítási munkák). Az ilyen munkákat üzemi szinten is egyeztetni kell, ezért bizonyos időközökben szükségessé válik a szövetkezet vezetőségének a brigádvezetőkkel való értekezése, illetve az üzemi szintű brigádvezetői értekezlet. Ezek és az ehhez hasonló rendszeres értekezletek egyébként azt a célt is szolgálják, hogy rajtuk a szövetkezet vezetősége tájékoztatást kapjon az egyes termelőegységek munkájának állásáról, s ennek alapján megtehesse a szükséges intézkedéseket.

Az itt és már másutt (a tervezésnél) elmondottakból következik, hogy a szövetkezet vezetőségének a feladata *az egész gazdaság általános irányítása*, ellenőrzése, illetve a termelőegységek érdekeinek *egyeztetése* az üzem általános érdekével. Így a vezetőség valóban a legfontosabb üzemi kérdésekkel foglalkozhat, mert nem kötik le erejét és idejét azok az apróbb ügyek, melyek a termelőegységeken belül is elintézésre nyerhetnek.

Hasonlókat mondhatunk a termelőszövetkezet legfőbb szervéről — a közgyűlésről. Ide is már csak azok az ügyek kerülhetnek, melyek az alsóbb szerveknél nem voltak megoldhatók, nem tekintve azokat az ügyeket, melyek mindenképpen a közgyűlés hatáskörébe tartoznak. Az utóbbiak közé sorolható legfontosabb ilyen ügyek: az üzemterv jóváhagyása, a termelőegységek forgóeszközkereteinek megállapítása, a fogyasztási és felhalmozási alap nagyságának meghatározása, a zárszámadás jóváhagyása, vezetőség- és elnökválasztás, szakemberek alkalmazásának jóváhagyása, a brigádtanácsok tagjainak és a brigádvezetőknek tisztségükben való megerősítése, és más hasonló jelentőségű ügyek. *Az* ilyen feladatkör lehetővé teszi, hogy *a közgyűlés* valóban *csak azokkal a legfontosabb dolgokkal foglalkozzék*, amelyek *az egész szövetkezetet érintik*, vagy pedig alsóbb fórumokon nem voltak megoldhatók. Ez a tény lehetővé teszi egyben azt is, hogy a közgyűlés ritkábban — legfeljebb negyedévenként — ülésezzék.

A közgyűléssel kapcsolatban felmerülhet az a kérdés is, hogy olyan szövetkezetben, amelyek több száz tagot számlálnak, nem lenne-e helyes a brigádtanács és közgyűlés közé beiktatni a *brigádtanácsok gyűlését*, amely számos — ún. egyeztetési — kérdésben *átvehetné a közgyűlés hatáskörét*, hiszen az ilyen kérdések eldöntése alapos vitát kíván, erre pedig inkább alkalmas a kisebb „gyülekezet“.

Nagy vonásokban ilyen szervezeti és hatásköri módosításokat kíván a termelési eredmény szerinti részesedés. Ezeknek a módosításoknak megvan az az előnyük is, hogy *minden kérdésben olyan szerv dönt, amely legközvetlenebbül ismeri a körülményeket*, illetve az üzemi érdekek érvényesítésében és a gazdálkodás általános irányításában *tényleges* demokratikus centralizmus teremthető meg.

IV. A TERMELÉSI EREDMÉNY SZERINTI RÉSZESEDÉS NÉHÁNY VÁLTOZATÁNAK FELEPÍTÉSI MÓDJA

A termelési eredmény szerinti részesedés elveivel, általános mechanizmusával és üzemi követelményeivel az eddigiek során már megismerkedhettünk. A továbbiakban most már az a feladatunk, hogy bemutassuk, milyen változatok miként szerkeszthetők meg, hogy megfeleljenek a termelési eredmény szerinti részesedés általános követelményeinek.

Rámutattunk arra, hogy a termelési eredmény mérhető akár a megtermelt termék természetes mennyiségével és minőségével, akár a bruttó, akár pedig a nettó termelési értékkel. *A változatokat is az fogja meghatározni, hogy mivel mérjük a termelési eredményt.* Rámutattunk továbbá arra, hogy a termelési eredmény a termelőegységeknél mérhető, s ezért a közös jövedelemből is közvetlenül a termelőegységek részesednek, a termelőegységen belül viszont az egyes tagok termelési eredménye nem, hanem csak munkája mérhető, miért is a termelőegység kapta jövedelmet az adott termelőegység tagjai között teljesített és közvetlenül mért munkájuk arányában lehet szétosztani. Rámutattunk arra is, hogy a termelési eredmény szerinti részesedés — ha következetesek akarunk lenni — megköveteli a termelőegységek gazdálkodási lehetőségének kiszélesítését addig a szintig, ameddig az üzemi és gazdasági összefüggések ezt megengedik. Ezekre az általános vonásokra tehát már nem térünk vissza, hanem az egyes változatokhoz külön tartozó belső sajátosságokkal, illetve a változatok megszerkesztésének módjával foglalkozunk.

Meg kell itt még emlitenünk azt is, hogy valamennyi ismertető változat úgy készült, hogy az *egész üzemben* folyó termelésre, illetve a szövetkezet összes tagjaira nézve alkalmazható.

1. A termék természetes egységével mért termelési eredmény szerinti részesedési változat megszerkesztése

A termelési eredmény szerinti részesedésnek ez a változata a termelőegység munkájának eredményét a termék természetes mennyiségével és minőségével (némely esetben az értékesíthetőség időbeli megoszlásával is) méri. Ez a mutató szervesen kifejezi a termelőegység teljes termelőtevékenységét, tehát azt is, hogy mennyi fizikai munkát végzett, s milyen volt annak a minősége, és azt is, hogy mennyi szellemi (gazdálkodási) munkát végzett, s annak is milyen volt a minősége.

a) A termékegységenként adható részesedés nagyságának meghatározási módja

Minden szocialista elosztásnak alapvető követelménye, hogy a munkával arányos legyen. Ha a munkát eredményén keresztül mérjük, akkor nyilvánvalóan azt kell megállapítanunk, hogy melyik eredményben (termékben) mennyi munka ölt testet. Tudnunk kell például, hogy mennyi munka fekszik 1 q búzában, 1 q kukoricában, 100 liter tejben vagy 1 db választási malacban stb., mert csak így tudjuk részesíteni a termelőegységeket munkájuk arányában a jövedelemből. A különféle egységnyi termékekben megtestesülő munkák mennyiségét és egymáshoz való arányát nyilvánvalóan helytelenül állapítanánk meg, ha valamelyik konkrét év eredményeit vennénk alapul. Köztudomású ugyanis, hogy adott esztendőben az egyik növényre jó, a másikra meg rossz az időjárás, s így az egyik növény termésében ugyanaz a munka nagyobb eredménnyel, a másikéban meg kisebbel jelentkezik. De köztudomású az is, hogy az időjárási kilengések hatása bizonyos idő alatt kiegyenlítődik s ez alatt az időszak alatt — amely legalább 5 esztendőre tehető — a termések is valamilyen átlagban egyenlítődnek ki. Ebből az következik, hogy az egységnyi termékek képviselte munkák arányának megállapításához nem valamely konkrét esztendő terméseredményeit, hanem több év (legalább 5 esztendő) átlagát vehetjük alapul.

A több év átlagának alapulvétele az egyes termékekben lévő munkák arányának megállapításához azt is jelenti, hogy az így kiszámított részesedési normák szerint történő jövedelemrészesedés ugyanazt a termelőegységet tekintve nem adhatja neki minden évben ugyanazért a munkáért ugyanazt a jövedelmet, vagyis évi jövedelmének változása nem lehet ará-

nyos munkájával, viszont ez az arányosság több év átlagában megteremtődik. Ugyanekkor ez a részesedési rendszer — a talajbeli különbségeket nem tekintve — megteremti az arányosságot bármely adott esztendőben az azonos üzemágakon belül, például két vagy több olyan termelőegység között, amely — mondjuk — kukoricát vagy más azonos növényt termeszt, mert adott esztendőben az időjárás (állattenyésztésben takarmányozási) viszonyok mindegyik termelőegységre nézve azonosak. A talajbeli különbségek az azonos üzemágakkal foglalkozó termelőegységek között viszont éppen adott esztendőben hozhatnak létre aránytalanságokat, amelyek több év átlagában esetleg kiegyenlítődhetnek, ha pedig ezzel nem számolhatunk, akkor ezen a specializálás, illetve a talajkülönbségeknek a normákban való figyelembevétele segíthet. Az arányosság tehát ebben az elosztási rendszerben tényezőnként más és más módon teremődik meg, mégpedig teljességében csak több év átlagában, miért is ez a részesedési rendszer csak több évre rögzített lehet, mert egyébként nem biztosítja a munka szerinti elosztást.

A több év átlagának szükségszerű alapulvételéből az következik, hogy a rendszer kidolgozásának kiindulási pontja csakis az üzem *távlati tervének* elkészítése lehet. Természetesen olyan távlati tervre gondolunk, amely több esztendő termelési ingadozásait magában foglaló *átlagos várható eredmény* elérését tűzi célul a gazdaság elé. Nagyon fontos, hogy ez a terv reális legyen, mert egyébként nem lehet a jövedelemrészesedési rendszer alapja.

Ha minden ágazatra nézve megállapítottuk a távlati átlagos termelési technikát, akkor egyszersmind meghatároztuk azt is, hogy a távlati átlagos eredmény eléréséhez mennyi munka szükséges, mert ennek meghatározója a termelési technika. Az egyes termékek viszont különféle munkákat tartalmaznak és ezért ezeket közös mércével — a munkaegységgel — kell kifejeznünk. Így *minden ágazatban megállapíthatjuk, hogy az egységnyi termék előállításához átlagosan hány egységnyi munka szükséges.* Legyen — mondjuk — a kukorica távlati átlagos terméshozama 15 q kat. holdanként, s a hozzá átlagosan szükséges egységnyi munkák száma legyen 30, akkor távlatilag minden mázsa kukorica 2 munkaegységet foglal magában, vagyis az egységnyi munka átlagos terméke 0,5 q kukoricában testesül meg. Ha ezt a számítást minden termék egységnyi részére nézve elvégezzük, akkor megkapjuk a különböző termékek egységnyi részében fekvő munkamennyiségeket, tehát azt, hogy melyik

termék egységnyi részének előállítása átlagosan mennyi munkát képvisel. Ha a jövedelmet ennek alapján osztjuk el, akkor több évi átlagban eleget teszünk a munka szerinti elosztás elvének.

Foglalkoznunk kell ezek után néhány részletkérdéssel. Az első ezek közül a fő- és melléktermékek kérdése. Ezt a kérdést kétféleképpen oldhatjuk meg: vagy azt mondjuk, hogy minden munka, amelyet addig végeztünk, míg a melléktermék el nem vált a főterméktől, a főterméket illeti és *a melléktermékre csak azokat a munkákat számítjuk, amelyeket kimondottan vele* (a főterméktől való elválása után) *végeztünk*; vagy pedig a fő- és melléktermékeket a számítások során egy terméknek tekintjük, az előállításukhoz szükséges munkát pedig *átlagos* piaci *értékarányuknak* megfelelően osztjuk meg közöttük.

A másik kérdés az azonos termékek minőségének figyelembevételi módja az egységnyi termékekben lévő munka mennyiségének megállapításakor. Itt a legegyszerűbben úgy járhatunk el, ha az átlagos minőségű termékre nézve számítjuk ki, hány egységnyi munkát képvisel, majd megállapítjuk, hogy az átlagos minőségű termék átlagos árától hány százalékkal tér el a jó, illetve a tűrhető vagy rossz minőségű termék *átlagos ára* és ilyen arányban térítjük el a jó, illetve a tűrhető vagy rossz minőségű egységnyi termék képviselte munkaegységek számát az átlagos minőségű egységnyi termékekben megtestesült egységnyi munkák számától.

Hasonló módon járhatunk el az idénycikkekénél. Itt a főidényben megjelenő termékre számítjuk ki a munka mennyiségét, majd megnézzük, hány százalékos árkülönbségek mutatkoznak a főidény és az elő-, illetve utóidény *átlagos árai* között, és ennek megfelelően állapítjuk meg a különböző idényekben megjelenő egységnyi termék képviselte munka mennyiségét is.

Talán nem felesleges külön megemlítenünk, hogy az *állattenyésztésben minden munkát az adott termelőegység által előállított végterméken keresztül kell kifejezni*. Így például a tehenészet munkájának a végterméke a tej és a választott borjú, a kocagondozóké a választott malac, a juhászoké a gyapjú, a tej vagy a gomolya, a választási bárány stb., a növendékállat-nevelőké a tenyésztés- vagy a vágónövendék, a hizlalóké a ráhizlalt súly, a baromfigondozóké a tojás, toll, vágható vagy tenyészbarmfi. A munkák mennyiségének a fő- és melléktermékek közötti, valamint minőség szerinti megosztásakor értelemszerűen ugyanazok az elvek lehetnek irányadók, melyekről az imént szóltunk.

Ha mindezeket a számításokat elvégezzük, akkor minden termék egységnyi részére nézve megkapjuk, hogy *távlati átlagban hány egységnyi munkát képvisel — átlagos gazdálkodási tevékenységet feltételezve — és ezzel a termékben mért termelési eredmény szerinti részesedési rendszer alapját meg is kaptuk.*

b) A „jövedelmi egység“ fogalma

A szövetkezet kiosztható jövedelméből több év átlagában minden egységnyi termékért annyi egységnyi jövedelmet adhatunk, ahány egységnyi munkát az adott termék képvisel. Más szavakkal, *minden egységnyi termék annyi egységnyi jövedelmet ér, amennyi benne az egységnyi munka.* Ebben az esetben pedig ahelyett, hogy azt mondanánk, ez és ez az egységnyi termék ennyi és ennyi egységnyi munkát képvisel, egyszerűen azt mondjuk, hogy ennyi és ennyi *egységnyi jövedelem* jár érte. Ilyképpen a munkaegység a kiszámított részesedési normákból elmarad és helyette a „jövedelmi egység“ kifejezést használhatjuk, s ennek eredményeként a normákat úgy fejezhetjük ki, hogy például 1 q búzáért 0,8, 1 q kukoricáért 2, 1 db választott malacért 1,5, 100 db tyúktojásért 0,9 stb. jövedelmi egység jár. A munkaegység kifejezést ettől eltekintve már csak azért is ajánlatos elhagyni, mert a termelőegységeken belül a munkának általában ez a mércéje marad meg, s ha mindkét helyen ezt használnánk, ez csak zavarná a fogalmak megkülönböztetését.

Tekintettel arra, hogy a szövetkezet jövedelmét a megtermelt termékekért járó jövedelmi egységekre osztjuk ki, ezért minden jövedelmi egységre a kiosztható természetbeni és pénzbeli jövedelemnek meghatározott része esik. A jövedelmi egység tehát pénzbeli és természetbeni részeket tartalmaz, melyek értéke egy összegben is kifejezhető, ugyanúgy, mint a mai munkaegység értéke. A munkaegység és a jövedelmi egység között tehát ebből a szempontból (tartalom és érték) sincs semmi különbség.

c) A termékegységért járó változatlan számú jövedelmi egységes részesedési változat sajátosságai

A különféle egységnyi termékekért járó jövedelmi egységek számát úgy kaptuk meg, hogy a távlati átlagos termelési ered-

mények előállításához átlagosan szükséges munkaegységek számát elosztottuk a távlati termelési hozamok mennyiségével. Ha a részesedés meghatározójaként ezeket a nagyságokat fogadjuk el, akkor — ha nem tudjuk garantálni a jövedelmi egység értékének állandóságát — olyan részesedési rendszerhez jutunk, melyben minden egységnyi termékért minden esztendőben azonos számú jövedelmi egység jár, de az összes jövedelmi egységek száma a teljes termelési eredmények évenkénti alakulásától függően változni fog, és természetesen változni fog a jövedelmi egység értéke is.

A jövedelmi egység értékének változása miatt ennek a változatnak az a sajátossága, hogy a termékegységért járó változatlan számú jövedelmi egység következtében *a termelőegység az egységnyi termékért egyik esztendőben több, a másokban meg kevesebb jövedelmet kaphat*. Előfordulhat például, hogy a búza minden mázsájáért az egyik esztendőben, mondjuk, 80 Ft-ot, a másokban meg 60 Ft-ot kap, annak ellenére, hogy holdankinti termése az első esztendőben kevesebb volt, mint a másokban.

Ezt a sajátosságot úgy küszöbölhetjük ki, ha *a jövedelmi egység értékét több évre rögzítjük, garantáljuk*. Ekkor viszont az történik, hogy ha a termelőegység a részesedési norma megállapításához alapul szolgált átlagos eredménynél kevesebbet termel, akkor minden egységnyi termékért többet, ha pedig az átlagosnál többet termel, kevesebbet kap, mint amilyen eredményt az átlagtól való eltérés a szövetkezet számára jelent. Emiatt velejárója ennek a változatnak az is, hogy rossz termelési eredmények esetén a szövetkezet — ha nem rendelkezik jövedelmkiegyenlítő alappal — vagy a garantált jövedelmet nem tudja biztosítani, vagy külső kötelezettségeinek nem tud eleget tenni. Ellenkező esetben pedig, tehát akkor, amikor az átlagnál nagyobbak a termések, kevesebb jövedelmet oszt ki, mint amennyit kioszthatna, s így a felhalmozási alap „indokolatlanul” nő. Ebből viszont éppen az adódik, hogy a szövetkezetben létrehozhatjuk az ún. *jövedelmkiegyenlítő* alapot, amelyet jó termésű esztendőkben a szövetkezet „feltölt”, rossz termésű években pedig felhasznál a jövedelmek meghatározott kiegészítése céljára. Így biztosítható a zavartalan üzemvitel, illetve a részesedési változat normális működése.

A termelési eredmény szerinti részesedésnek tehát ezeket a változatait is alkalmazhatjuk, mert bár *nem tökéletesek*, de mégis függővé teszik a termelőegység jövedelmét termelési eredményétől. Tökéletlenségüket talán ellensúlyozza az, hogy min-

den termékre nézve így csak egy norma szükséges (pl. 1 q búza = 1 jöv. egység, 1 q kukorica = 2 jöv. egység stb.), s így a termelőegységek számára könnyen áttekinthető.

d) A termékegységért járó változó számú
jövedelmi egységes változat

A változó számú (progresszív) jövedelmi egységes változat hivatott arra, hogy az előbbi rendszer fogyatékoságait kiküszöbölje. Megszerkesztésekor abból az elvből indulunk ki, hogy a termékegységre eső jövedelemrészesedésnek aszerint kell változnia, ahogy a hozamtól függően változik az *egységnyi termék jövedelmezősége* a gazdaság szempontjából.

Eddig minden termékre nézve olyan részesedési normával rendelkezünk, amelyet az átlagos hozam, az átlagos munkaráfordítás és az átlagos gazdálkodási szint alapján számítottunk ki. Mindezeknek az átlagoknak megfelel egy átlagos kiosztható jövedelem, melyet ha elosztunk az előállításához átlagosan szükséges munka- (jövedelmi) egységek számával, megkapjuk az egy jövedelmi egységre eső átlagos jövedelem nagyságát, vagyis a *jövedelmi egység átlagos értékét*. Mivel az egységnyi termékért adható jövedelem nagyságát közelebbről két tényező — a jövedelmi egységek száma és a jövedelmi egység értéke — határozza meg, az egyik tényezőt változatlanul hagyhatjuk akkor is, ha az egységnyi termékért járó jövedelem nagyságát a hozamtól függően változtatni akarjuk. Elvileg teljesen mindegy, hogy a két tényező közül melyiket hagyjuk állandónak, a gyakorlat szempontjából azonban az látszik célszerűnek, hogy a *jövedelmi egység értékét rögzítsük*. Emellett szubjektív szempontok szólnak: a termelőszövetkezeti tag így tudhatja, hogy a jövedelmi egység értéke évről évre ugyanaz marad, tehát számolhat vele, mert a jövedelmi egységek számát — bár azok a termeléstől függően változnak — szintén előre tudja, hiszen azok termékegységenként előre rögzítettek (például ily módon: ha a búza terméshozama holdanként — mondjuk — 6 q, akkor minden mázsáért 0,5 jövedelmi egység, ha 8 q, akkor 0,8, ha 10 q, akkor 1,1 stb. jövedelmi egység jár); a számolás szempontjából ez a mód egyszerűbb, mint ha fordítva lenne, vagyis a jövedelmi egységek száma maradna változatlan és a jövedelmi egység értéke változna.

A kérdés most már az, miként változtassuk a termékegységért adható jövedelmi egységek számát oly módon, hogy a jövedelmi egység értéke változatlan maradjon. az egységnyi

termékért járó jövedelem pedig a hozamtól függően változzék. *A jövedelmi egység értékét legcélszerűbb a már említett és kiszámított átlagos szinten hagyni*, mert ez se nem olyan alacsony, hogy szubjektív hatása mérséklődjék, se nem olyan magas, hogy rögzítése és az egységnyi termékre eső változó részesedés miatt jelentősen kellene csökkentenünk az egységnyi termékért járó jövedelmi egységek számát. *Az egységnyi termékért járó részesedés változásának meghatározója csakis az egységnyi termék jövedelmezősége lehet*, ami — minden más feltételt azonosnak tekintve — attól függ, hogy az egységnyi termelőeszközzel (1 kat. hold föld, egy állat stb.) milyen hozamot értünk el. Éppen ezért a normák változási mértékének meghatározásához azt kell megállapítanunk, hogy milyen mértékben változik minden egyes termék egységnyi részének jövedelmezősége a hozam nagyságától függően. Ez rengeteg számítást kíván, mert hiszen minden termékre nézve el kell végezni a legalacsonyabb hozamtól a várható legmagasabbig, számos terméknél pedig a minőséget, sőt az értékesítési időnyt is figyelembe kell venni, de ez a számítás elvégezhető és megállapíthatjuk belőle, hogy az egyes termékegységek hozamtól függő jövedelmezősége között a hozam változásának megfelelően hány százalékos eltérés mutatkozik. Az átlagos hozam esetén az egységnyi termékre eső részesedési normákat ezután olyan mértékben (annyi százalékkal) módosítjuk felfelé és lefelé, amilyen mértékben (ahány százalékkal) az átlagos hozam esetén jelentkező egységnyi termék jövedelmezősége változik a hozam fel- és lefelé irányuló eltéréssel. Az így kapott értékek adják a változó részesedési normákat. Ennek a részesedési rendszernek a normái ilyenek (5. táblázat; a számok csak szemléltetésül szolgálnak és csak néhány terméket mutatunk be).

Ha ezeket a normákat alkalmazzuk, akkor a jövedelmi egység értékét lényegében külön jövedelemkiegyenlítő alap nélkül is garantálni tudjuk. Persze ez a garantálás nem jelenti azt, hogy a gyakorlatban kisebb mértékben nem ingadozhat, és az ilyen ingadozást nincs is értelme minden esetben korrigálnunk. Viszont olyankor, amikor valamelyik termék jövedelmezősége (a termelés költségei vagy az eladási árak, vagy a közterhek) jelentősen megváltozik, ennek a változásnak megfelelően módosítanunk kell az egységnyi termékekért járó részesedés nagyságát is.

Foglaljuk most össze a termék természetes egységével mért termelési eredmény szerinti részesedés jellegzetességeit. Annak révén, hogy az eredményt magával a termékkel közvetlenül

5. táblázat

A termékegységért járó változó számú jövedelmi egységes részesedési változat részesedési normái

B ú z a		L u c e r n a s z é n a			
1 kh-ra eső termés (q-ban)	1 q-ért járó jöv. egységek száma	1 kh-ra eső termés (q-ban)	1 q-ért járó jöv. egységek száma		
			I. o.	II. o.	III. o.
			minőség esetén		
6—7	0,60	20—22	0,85	0,70	0,50
7—8	0,75	22—24	1,00	0,77	0,55
8—9	0,90	24—26	1,25	0,90	0,65
9—10	1,10	26—28	1,60	1,05	0,80
10—11	1,25	28—30	2,00	1,30	1,00
—	—	—	—	—	—

P á n d y m e g g y						
1 termőfa egységre eső termés	1 q-ért járó jöv. egységek száma					
	előidény		földény		utóidény	
	I. o.	II. o.	I. o.	II. o.	I. o.	II. o.
	m i n ő s é g e s e t é n					
10—12 kg	6,0	5,5	4,0	3,0	2,5	2,0
12—14 kg	7,5	6,8	5,3	4,5	3,1	2,7
14—16 kg	10,0	8,5	6,8	6,2	4,0	3,5
16—18 kg	12,0	10,5	9,0	7,9	5,2	4,6
18—20 kg	15,0	13,6	12,0	10,05	7,0	6,2
—	—	—	—	—	—	—

Tehéntej	1 tehénre eső évi tejhozam (liter)	1600—1800	1800—2000	2000—2200	2200—2400	—
	100 literért járó jöv. egység	0,7	0,85	1,00	1,20	—
Választott malac	Választási súly (kg)	8—9	9—10	10—11	11—12	—
	Jöv. egység darabonként	1,00	1,20	1,45	1,80	—
—	—	—	—	—	—	—

méri, a termelőegységek figyelmét eme termékek gyarapítására irányítja, amit még a termelési költségek növelése árán is igyekeznek elérni. Éppen ezért a forgóeszközökkel legcélszerűbb a szövetkezet vezetőségének gazdálkodnia (a keretek megállapítása). A változatlan jövedelmi egységes (egyszerű normás) rendszer nem számol kellően az egységnyi termék jövedelmezőségének a hozam nagyságától függő változásával, és ezért az eredmény szerinti részesedés követelményei szempontjából nem lehet kifogástalan. A változó jövedelmi egységes (progresszív normás) rendszer csaknem kifogástalanul idomul az eredmény szerinti részesedés követelményeihez, a nagyobb hozamok elérésében még inkább érdekeltté teszi a termelőegységeket, és a jövedelmi egység értékének külön jövedelemkiegyenlítő-alap nélküli garantálására is lehetőséget nyújt.

e) A takarmányosok, a segédüzemek és a vezetők részesedése

A takarmányosokat — mint már másutt említettük — szintén külön termelőegységnek tekinthetjük, akiknek termelési eredménye az állattenyésztő termelőegységek termelésén keresztül jelentkezik. Ebből az következik, hogy az ő jövedelemrészesedésük szoros kapcsolatban áll az állattenyésztők részesedésével. Ahogyan változik az állattenyésztők részesedése, ugyanúgy változik az övék is, tekintve, hogy munkájuk eredményének mércéjeként ugyanaz az eredmény szolgál, mint az állattenyésztőknél. Részesedésük kétféle módon oldható meg: vagy úgy, hogy közvetlenül az állati termékekkel mérjük munkájukat, vagy pedig úgy, hogy jövedelmük az állattenyésztők jövedelmének meghatározott állandó százaléka.

Az első esetben részesedési normáik kiszámításakor ugyanúgy járunk el, mint az állattenyésztőknél. Megállapítjuk, melyik egységnyi állati termék átlagosan hány egységnyi munkát (jövedelmi egységet) képvisel, s ha változatlan jövedelmi egységes rendszert alkalmazunk, akkor ez marad a normájuk, ha pedig változót, akkor ezt az egységnyi termék jövedelmezőségének a hozamtól függő változása szerint differenciáljuk. A takarmányos brigádnak ilyképpen ugyanannyi termék után van megállapítva a normája, mint az állattenyésztőknek együttesen, de természetesen az egységnyi termékért járó jövedelmi egységek száma az állattenyésztőketől eltérő. A takarmányos brigád közösből kapta jövedelmét, a brigádon belül csakis közvetlen munkája szerint

oszthatja el, és ezért a brigád egyes tagjai által végzett munkáért a brigádon belül éppúgy jóvá kell írni a megfelelő munkaegységet, mint bármely más termelőegységben.

A másik megoldás esetén megállapítjuk, hogy az összes állattenyésztő termelőegységek távlati átlagos termelésében a takarmányos brigádnak hány egységnyi munkája fekszik. Ezért a munkáért a takarmányosoknak ugyanennyi jövedelmi egység jár. Ezután megnézzük, hogy ezeknek a jövedelmi egységeknek a száma hány százaléka az állattenyésztőknek átlagos termelés esetén együttesen járó jövedelmi egységek számának. Ezt a százalékos arányt rögzítve, azt mondjuk, hogy a takarmányos brigád minden esztendőben az összes állattenyésztők kapta jövedelmi egységek számának ilyen százalékat kitevő mennyiségű jövedelmi egységet kap. Ennek az egyszerű megoldásnak azonban sajnos az a hátránya, hogy ha az állattenyésztés struktúrája az átlagoshoz felvetthez képest megváltozik, s ezzel persze megváltozik a takarmányozási munkák mennyisége is, ezt a változást ez a „százalékos részesedés“ nem követi pontosan nyomon. Persze ezt a hibát korrigálhatjuk, mégpedig oly módon, hogy ha az állattenyésztés struktúrája a tervezettől jelentősen eltér, megnézzük, hogy ez az eltérés milyen változást jelent az eredeti (alapul vett) és az új munkaszükséglet között, ez milyen kapcsolatban van az állattenyésztők jövedelmével, s ennek megfelelően módosítjuk a „százalékos részesedési normát“.

A segédüzemi dolgozók (kovács, bognár, asztalos, kőműves, szíjgyártó, villanyszerelő, ács stb.) munkája mérhető akár közvetlenül (a megfelelő ipari munka termékeivel), akár közvetve (a mezőgazdasági termékeken keresztül). Az első esetben minden iparos készítménye után kifizethető a szokásos bér, vagy pedig havi fix-fizetés adható nekik. Ebben az esetben munkájuk a bérezés szempontjából semmi kapcsolatban nincs a mezőgazdasági termelés alakulásával, és bérük a mezőgazdasági termelés termelési költségeként szerepelhet, amit be kell állítani a távlati terv költségtételei közé is.

Elvileg persze nincs akadálya annak sem, hogy munkájukat közvetve, vagyis a mezőgazdasági termelés alakulásán keresztül fejezzük ki, és ők is minden olyan mezőgazdasági termék után részesedjenek a jövedelemből, amelyhez munkájuknak — a megfelelő iparos-terméken keresztül — köze van. Gyakorlatilag azonban ez a megoldás túlságosan bonyolult. Először is nem olyan egyszerű megállapítani, melyik termékben milyen

iparosmunkából mennyi van, másodszor meg, ha valahogy meg is állapítanánk, ez az iparosok tekintetében rengeteg normát tenne szükségessé, mert egyrészt munkájuk valamilyen mértékben csaknem minden mezőgazdasági terméket érint, másrészt pedig mindegyik iparos számára el kellene készíteni ezeket a normákat. És bárhogy törekednénk is a valóságos helyzet megközelítésére a normák kidolgozása során, a becslésekben bizonyára tévednénk, és aligha kapnánk tökéletesebb részesedési rendszert, mint ha ennek sokkal egyszerűbb módját választjuk.

Az egyik egyszerű megoldás az lehet, hogy a szövetkezet közgyűlése minden iparos tagra nézve megállapítja, hogy jövedelme átlagosan hány százaléka lehet a szövetkezet egy mezőgazdasági (növénytermesztési + állattenyésztési) dolgozójára átlagos termelés esetén jutó átlagjövedelemnek. Mivel ez az átlagjövedelem két tényezéből (a jövedelmi egységek számából és a jövedelmi egység értékéből) áll, kiszámítható, hogy ez hány jövedelmi egységet jelent, s utána megállapítható, hogy a jövedelmi egységeknek ez a száma hány százaléka az egy mezőgazdasági dolgozóra eső jövedelmi egységek számának. *Ezt a százalékot rögzítjük, és ezt használjuk részesedési normaként.* Ez a megoldás már a mezőgazdasági termelés alakulásától teszi függővé a segédüzemek részesedését, viszont megvan az a fogyatéka, hogy egyáltalán *nem méri az iparosok közvetlen teljesítményét*, s ezért az esetleges visszaélések elkerülése végett rendszeres ellenőrzésükre van szükség.

Az *egyéni* visszaélések lehetőségét az iparosoknál úgy küszöbölhetjük ki, ha a mezőgazdasági termelés alakulásától függő jövedelmet nem közvetlenül az egyes iparosoknak, hanem *az egész iparos-brigádnak* adjuk. Ehhez úgy juthatunk el, ha az előbb már iparosonként megállapított átlagos jövedelmi egységek számát összegezzük és kifejezzük az összes mezőgazdasági dolgozóknak átlagos termelési szinten járó jövedelmi egységek százalékában. *Ezt a százalékot tekintjük aztán az iparos-brigád részesedési normájának, és az iparos-brigád minden esztendőben a mezőgazdasági dolgozók összes jövedelmi egysége ilyen százalékának megfelelő számú jövedelmi egységet kap.* A kapott jövedelmet a brigádon belül — ugyanúgy, mint a többi termelőegységben — a teljesített munkaegységek arányában osztják el. Az a tény, hogy a jövedelmet az egész brigád kapja a közösből, és a brigád tagjai közt magának kell elosztania, közvetlen érdekévé teszi a brigád tagjainak, hogy mérjék egymás munkáját, márpedig legszakszerűbben éppen az iparosok tud-

ják egymás munkáját mérni, ellenőrizni és értékelni. Más oldalról nézve pedig ez a rendszer az iparosok jövedelmét egyrészt a szövetkezet jövedelmétől (a mezőgazdasági termelés eredményétől) teszi függővé, másrészt meg ezen a jövedelmen közvetlen munkájuk arányában osztozkodnak.

A vezetők munkája azzal mérhető, hogy a vezetésük alatt álló termelőegységek milyen termelési eredményeket értek el. Munkájuk a megfelelő termelőegység(ek) termékein keresztül szintén kifejezhető lenne, de ez is felesleges bonyolultságot okozna és a normák tömegét jelentené minden vezető, különösen az elnök, az agronómus és a könyvelő számára. Itt is egyszerű megoldást kell tehát keresnünk. Úgy gondoljuk, teljesen helyénvaló az az álláspont, hogy a vezető munkájának mennyiségét és minőségét legjobban (jelen esetben) az mutatja, hogy *a termelési eredmény alapján mennyi jövedelem esik átlagosan a vezetése alatt álló termelőegység vagy termelőegységek (amelyek együttesen a vezetés szempontjából szintén egy termelőegységnek tekinthetők) egy tagjára.* Ha ezt az álláspontot elfogadjuk, akkor itt is követhetjük azt az eljárást, hogy minden vezetőre nézve megállapítjuk, hogy az alája tartozó termelőegység átlagos termelés alapján kapott és egy tagra eső átlagos jövedelmi egységek számának milyen százalékát kapja (ezt a közgyűlés egyszer s mindenkorra állapítja meg), s ez a százalék lesz a normája. Az elnökét nyilvánvalóan az egy mezőgazdasági dolgozóéhoz, az agronómusét az egy növénytermesztési, az állattenyésztési szakvezetőét az egy állattenyésztési dolgozóéhoz, a könyvelőét az egy mezőgazdasági dolgozóéhoz, a brigádvezető-két pedig saját brigádjuk egy tagjához kell viszonyítanunk. Ez a megoldás közvetlen érdekükké teszi az egyes vezetőknek, hogy a gondjukra bízott termelőegység *a lehető legnagyobb eredményt érje el*, hogy így a lehető legnagyobb jövedelmet kapja, s a termelőegységben csak *annyi ember* legyen, amennyire ott *feltétlenül szükség van*, mert a termelőegység egy tagjára eső átlagos jövedelem ekkor nagyobb, s így ő is nagyobb jövedelemre számíthat.

Vannak még a termelőszövetkezetben olyan dolgozók is, mint a beosztott könyvelők, adminisztrátorok, gépírók, raktárnokok, éjjeliőrök stb., akiknek adhatunk fix-fizetést is, de megoldhatjuk részesedésüket úgy is — és ez szerintünk a helyesebb —, ha jövedelmi egységeik számát az egy mezőgazdasági dolgozóra átlagosan eső jövedelmi egységek számának bizonyos állandó százalékában jelöljük meg.

2. A bruttó termelési értékkel mért termelési eredmény szerinti részesedési változatok megszerkesztése

Ha a termelési eredményt természetes alakjában mérjük és így tesszük a részesedés alapjává, az ilyen rendszernek azzal a sajátosságával találkozunk, hogy olyan termékeknel, amelyeknek ára a hozamoktól függően erősen ingadozik, jó termés esetén a szövetkezet aránytalanul több jövedelmet kénytelen kifizetni, mint amennyit az illető termék a szövetkezet számára jelent, rossz termés esetén pedig aránytalanul kevesebb jövedelmet ad, mint amennyit a megemelkedett ár miatt az illető termék a szövetkezetnek hozott. Ha nem kívánunk megbékélni az ilyen jelenségekkel, akkor a termelési eredményt természetes alakja helyett a mindenkori bruttó termelési értékkel mérhetjük.

A termelési eredmény bruttó termelési értékkel történő mérésének előnye abban is jelentkezik, hogy a termelőegységek termelési eredményeit egy mutatóval — a bruttó termelési értékkel — fejezhetjük ki, amely magában foglalja a minőséget és az értékesítési időny milyenségét is. Így minden termelőegységre nézve csupán azt kell megállapítanunk, hogy minden 1000 Ft bruttó termelési értéke után mennyi jövedelem illeti a közből. Természetesen ez a részesedési rendszer is kétféle módon építhető fel: az egyik az, hogy az 1000 Ft bruttó termelési érték utáni jövedelmi norma állandó marad, a másik pedig az, hogy az egységnyi termőterületre vagy termelő állományra eső bruttó termelési érték változásától függően változik.

a) A bruttó termelési érték utáni részesedés változatlan számú jövedelmi egységes változata

Kiindulással itt is a távlati átlagos termelési tervet kell elkészítenünk. Ezt a tervet persze részleteznünk kell termelőegységenként is, mert csak így tudjuk megállapítani, hogy az egyes termelőegységek távlatilag átlagosan milyen bruttó termelési értéket állíthatnak elő. Ha az utóbbiakat sorjában megállapítottuk, kiszámítjuk, hogy az egyes termelőegységek hány egységnyi munkát fordítanak átlagos bruttó termelési értékük előállítására. Ezután azt nézzük meg — megint csak termelőegységenként —, hogy hány egységnyi munka esik 1000 Ft bruttó termelési értékre. Amint másutt már kifejtettük, az egységnyi munka (munkaegység) a vele arányos egységnyi jövedelemre

jogosítja a termelőegységet, ezért az 1000 Ft bruttó termelési értékben fekvő egységnyi munkák számát helyettesíthetjük azonos számú jövedelmi egységgel. Ilyképpen végeredményben azt kapjuk meg, hogy *melyik termelőegységben, hány jövedelmi egység jár minden 1000 Ft bruttó termelési értékért, és ez a szám jelenti az illető termelőegység részesedési normáját.* Az A termelőegység normája például az, hogy minden 1000 Ft bruttó termelési értékért 5 jövedelmi egységet, a B termelőegység 8 jövedelmi egységet, a C termelőegység 15 jövedelmi egységet kap stb.

A takarmányosok, segédüzemi dolgozók, vezetők és igazgatási dolgozók jövedelmi egységeinek számát, illetve részesedési normáikat itt is úgy állapíthatjuk meg, mint a termelési eredménynek természetes mennyiségével és minőségével mért részesedési rendszernél. Magától értetődik, hogy a normák megállapításakor a vonatkozó mezőgazdasági (közvetlen) termelőegységek távlati átlagos termelési eredményeit, illetve az azokért nekik járó jövedelmi egységek számát kell alapul vennünk.

Ezt a részesedési változatot ugyanúgy garantálhatjuk vagy nem garantálhatjuk, mint a termelési eredményt természetes alakjában mérő változatlan számú jövedelmi egységes részesedési változatot, és ebben a tekintetben ugyanolyan sajátosságai jelentkeznek, mint az utóbbinak.

b) Az 1000 Ft bruttó termelési érték után járó változó számú jövedelmi egységes rendszer

A változatlan számú jövedelmi egységes változat hiányosságain úgy segíthetünk, ha az 1000 Ft bruttó termelési értékért adható jövedelmi egységek számát a jövedelmezőségtől függően változtatjuk. A *jövedelmezőséget* jelen esetben *termelőegységenként* az egységnyi termelőterületre (1 kat. hold szántóra, 10 melegági keretre) vagy termelőállományra (1000 szőlőtökére, 100 termőfaegységre, 10 tehénre, 10 anyakocára, 100 hizósértésre, 100 tyúkra stb.) számítjuk. Természetesen itt is előbb azt számítjuk ki, hogy a távlati átlagos bruttó termelési értéknek (termelőegységenként) mennyi az egységnyi termőterületre vagy termelőállományra eső jövedelmezősége. Ezután azt állapítjuk meg (megint csak termelőegységenként), hogy a bruttó termelési értéknek az átlagtól való eltéréssel együtt miként (hány százalékkal) változik az egységnyi termőterületre, illetve terme-

lőállományra eső jövedelmezősége. Ismerve minden termelőegységre nézve az átlagos bruttó termelési érték esetén minden 1000 Ft bruttó termelési érték után járó jövedelem átlagos nagyságát, ezeket a nagyságokat a jövedelmezőségnek az átlagtól való eltérése mértékében módosítjuk. Mivel pedig a jövedelmi egység értékét rögzíteni akarjuk, ezért a különböző nagyságú bruttó termelési értékek esetén az 1000 Ft bruttó termelési értékre eső részesedési értékét elosztjuk a jövedelmi egység előre meghatározott értékével és így megkapjuk, hogy a különböző nagyságú bruttó termelési értékek esetén termelőegységenként minden 1000 Ft bruttó termelési értékért hány jövedelmi egység jár. A részesedési normák végső soron tehát ilyenek lesznek (6. táblázat, az értékek csak szemléltetésül szolgálnak).

Külön fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az 1 kat. hold szántóra eső bruttó termelési értéktől függő és 1000 Ft bruttó termelési értékre eső *részesedési normákat termelőegységenként* (brigádonként) *külön-külön* kell megállapítanunk, mert hiszen ez az érték a vetésterület megoszlásától függően meglehetősen eltérő lehet. Ugyancsak így kell eljárunk a többi olyan termelőegységeknél, amelyek azonos termékeket állítanak ugyan elő, de vagy eltérő megoszlásban, vagy pedig eltérő termelőképeségű területtel, illetve állománnyal. Így például az állattenyésztésben a 10 db tehénre eső minden 1000 Ft bruttó termelési értékért nem adhatunk azonos számú jövedelmi egységet annak a tehenésznek is, akihez magyar tarka és annak is, akihez szürke tehenek vannak beosztva, hacsak nem osztjuk el közöttük arányosan az állományt; hasonlóan annak az ellető kanásznak, akinek állománya fehér hússertés, más mennyiségű jövedelmi egység jár minden 1000 Ft bruttó termelési értékért, mint akinek állománya mangalica, hacsak megint nem osztjuk el fajták szerint is arányosan az állományt az ellető kanászok között.

Az 1000 Ft bruttó termelési értékért járó jövedelmi egységek számának — az egységnyi termőterületre, illetve termelőállományra eső bruttó termelési érték változásától függő — ilyen változása — mint már említettük — lehetővé teszi, hogy *a jövedelmi egység értéke éveken át aránylag változatlan maradjon*, eltekintve az olyan rendkívüli esetektől, amikor jelentős változások következnek be akár a termelési költségekben, akár a közterhekben, akár pedig a mezőgazdasági termékek áraiban. Ha az utóbbi változások valamelyike bekövetkezne, akkor leg-

6. táblázat

Az 1000 Ft bruttó termelési érték után járó változó számú jövedelmi egységes részesedési rendszer normái

Az egységnyi termőterület vagy termelőállomány megnevezése	Az egységnyi termőterületre vagy termelőállományra eső bruttó termelési érték nagysága és az 1000 Ft bruttó termelési értékért járó jövedelmi egységek száma					
1 kh szántó	Ft	Ft	Ft	Ft	Ft	—
	3000—3200	3200—3400	3400—3600	3600—3800	3800—4000	—
	3 j. e.	3,5 j. e.	4,5 j. e.	6 j. e.	8 j. e.	—
1000 szőlőhektár	Ft	Ft	Ft	Ft	Ft	—
	2000—2200	2200—2400	2400—2600	2600—2800	2800—3000	—
	3 j. e.	3,5 j. e.	4,5 j. e.	6 j. e.	8 j. e.	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
10 db tehén	Ft	Ft	Ft	Ft		—
	48000—50000	50000—52000	52000—54000	54000—56000		—
	2,5 j. e.	3 j. e.	4 j. e.	5,5 j. e. •		—
10 db anyakoca	Ft	Ft	Ft	Ft		—
	20000—22000	22000—24000	24000—26000	26000—28000		—
	4 j. e.	5 j. e.	6,5 j. e.	8 j. e.		—
—	—	—	—	—		—
—	—	—	—	—		—
—	—	—	—	—		—

helyesebb, ha az 1000 Ft bruttó termelési értékért adható jövedelmi egységek számában olyan változtatásokat hajtunk végre, hogy ennek eredményeként a jövedelmi egység értéke továbbra is változatlan maradjon.

3. A nettó termelési értékkel mért termelési eredmény szerinti részesedési változatok megszerkesztése

A termelőegységeknek a termelés anyagi eszközeivel való jó gazdálkodást úgy tehetjük közvetlen érdekükké, ha ezt is mérjük. Erre, mint már említettük, az a részesedési rendszer al-

kalmás, amely a jövedelmet a termelőegységek nettó termelési értéke szerint osztja el. Nettó termelési értéken a megtermelt új értéket, más szavakkal „a társadalomnak és az önmagának termelt értéket” értjük. Az utóbbiba természetesen beletartoznak a termelés bővítését és a szociális, valamint üzemi tartalékokat szolgáló alapok is.

A nettó termelési érték szerinti részesedésnek az az előnye, hogy így az egész üzemre nézve csupán *egyetlen norma* szükséges, mégpedig az, hogy minden 100 Ft nettó termelési érték után mennyi jövedelmet ad a szövetkezet. Ennek a részesedési rendszernek is többféle változatát dolgozhatjuk ki. Ezeket az alábbiakban ismertetjük.

a) A közvetlen termelőegységek nettó termelési érték szerinti és a nem közvetlen termelőegységek rögzített részesedési rendszere

A nettó termelési érték szerint nyilvánvalóan azokat a termelőegységeket részesíthetjük a jövedelemből, amelyeknél közvetlenül jelentkezik ez a megtermelt érték. Ebből a szempontból mindenekelőtt a növénytermesztő és az állattenyésztő termelőegységek jöhetnek számításba. A takarmányosok, segédüzemek, vezetők, igazgatásiak tekintetében ezt már nem mondhatjuk. Az ő nettó termelési értéküket már csak közvetve mérhetnénk. Éppen ezért legegyszerűbb, ha ezek a dolgozók ebben az esetben *előre meghatározott nagyságú részesedést* kapnak az üzem jövedelméből, és jövedelmüket *termelési költségnek* tekintjük. Kétségtelen, hogy ha ehhez a megoldáshoz folyamodunk, akkor egyrészt rést ütünk a szövetkezeti elosztás elvén, másrészt pedig függetlenné tesszük jövedelmüket munkájuk mennyiségének és milyenségének változásától, de akadhatnak szövetkezetek, amelyek ezzel megbékélnek annak érdekében, hogy a következő egészen egyszerű módszer szerint oszthassák el jövedelmüket.

Megállapítjuk, melyik termelőegység hány forint nettó termelési értékkel járult hozzá a szövetkezet összes nettó termelési értékéhez. Ezután meghatározzuk a szövetkezet kiosztható jövedelmét, és ezt elosztván a termelőegységek együttes nettó termelési értékével, megkapjuk, hogy a kiosztható jövedelemből mennyi jut minden egy forintnyi (vagy 100 Ft-nyi) nettó termelési értékre, s azután a termelőegységek minden 1 (vagy minden 100) Ft-nyi nettó termelési értékük után megkapják ezt

az értéket. Lássuk ezt egy példán. Legyen a szövetkezet megtermelt új értéke (levonva a jövedelemből már a fix részesedésüknek járó jövedelmet is) 4 000 000 Ft. A közterhek kiegyenlítése és a különböző alapok „feltöltése” után maradjon kiosztható jövedelemként 2 000 000 Ft. Ez azt jelenti, hogy minden 1 Ft-nyi nettó termelési értékre 0,50 Ft, illetve minden 100 Ft-nyira 50 Ft kiosztható jövedelem esik. Az A termelőegység a szövetkezet nettó termelési értékéhez hozzájárult — mondjuk 100 000 Ft-tal, a B 200 000-rel, a C 500 000 stb. Így az A termelőegység 50 000, a B 100 000, a C 250 000 Ft-ot stb. kap a kiosztható jövedelemből.

Magától értetődik, hogy ebben a rendszerben a 100 Ft nettó termelési értékre adható jövedelem nagysága az összes nettó termelési érték és a kiosztható jövedelem nagyságarányának változásától függően évenként változni fog és nem szerepelhet állandó (változatlan) normaként. Rá kell mutatnunk itt arra is, hogy ez és a következő változat csak olyan esetben alkalmazható kifogástalanul, ha a mezőgazdasági árak nagyjából a termékek értékét fejezik ki.

b) Az egész szövetkezetre érvényes nettó termelési érték szerinti részesedés

Ha ki akarjuk küszöbölni az előbbi részesedési rendszernek azt a fogyatékoságát, hogy a közvetlenül nem termelő egységeket előre meghatározott nagyságú jövedelemben részesíti, akkor azt az eljárást követhetjük, hogy a részesedés alapjául szolgáló *nettó termelési értéket* bizonyos arányokban *megosztjuk* a közvetlenül és a nem közvetlenül termelő egységek között. Ezekhez az arányokhoz úgy juthatunk el, ha megnézzük, hogy az egyes vonatkozó termelőegységek távlati átlagos nettó termelési értékében hány egységnyi munkája fekszik az adott termelőegységnek és a vele kapcsolatos nem közvetlenül termelő egységnek, s ennek arányában osztjuk meg az adott közvetlenül termelő egység nettó termelési értékét közötté és a vele kapcsolatos nem közvetlenül termelő egység között. Így például azt kaphatjuk, hogy a takarmányos brigád távlati átlagos egységnyi munkáinak száma az állattenyésztők együttes egységnyi munkái számának 8 %-át, az iparos-brigádé az összes mezőgazdasági (növénytermesztő és állattenyésztő) termelőegységek munkájának 5 %-át, az elnöke az összes mezőgazdasági termelőegységek munkájának 0,5 %-át, az agronómusé a növénytermesztő termelőegységek munkájának 1,5 %-át, az állattenyésztés vezetője az

állattenyésztők munkájának 2%-át stb. teszi ki. Ezeket a megoszlási arányokat sorjában kiszámítjuk és több évre rögzítjük.

Ezután az évi jövedelem kiosztásakor először is megállapítjuk az egyes közvetlenül termelő egységek nettó termelési értékét és ezeket a nettó termelési érték megosztására szolgáló arányszámok alapján elosztjuk közöttük és a megfelelő nem közvetve termelő egységek között. Így már nemcsak a közvetlenül, hanem a közvetve termelő egységeknek is van nettó termelési értékük és a továbbiakban értelemszerűen ugyanúgy járunk el, mint az előbbi rendszernél.

c) A nettó termelési érték szerinti
„jövedelmi egységes” részesedés

A nettó termelési érték szerinti részesedést megszerkeszthetjük a „jövedelmi egység” használatával is. Ennek a rendszernek a kidolgozásához először is meg kell állapítanunk a szövetkezet távlati átlagos nettó termelési értékét és az ebből átlagosan kiosztható jövedelem nagyságát, majd pedig azt, hogy a távlati átlagos nettó termelési érték minden 1, vagy minden 100 Ft-jára mennyi kiosztható jövedelem esik. Ezután megállapítjuk azt, hogy *a távlati átlagosan kiosztható jövedelem előállításához átlagosan hány egységnyi munka szükséges* (a munkaszükséglet megállapításakor a takarmányosok, segédüzemiek, vezetők és igazgatásiak munkáját a IV. fejezet - e) pontjában elmondottak szerint vehetjük figyelembe, ami természetesen maga után vonja azt is, hogy minden termelőegységre nézve tudnunk kell, hogy az átlagosan kiosztható jövedelem előállításához hány egységnyi munkával járult hozzá). Ha a távlatilag átlagosan kiosztható jövedelmet elosztjuk az előállításához átlagosan szükséges összes munkaegységek számával, megkapjuk az egységnyi munkára eső távlati átlagos jövedelmet, más szavakkal a jövedelmi egység átlagos értékét. Ezután megállapítjuk, hogy *minden 100 Ft nettó termelési érték után* a jövedelmi egység átlagos értékével számítva *hány jövedelmi egység jár*, s ez lesz a szövetkezetben az *általános és egyetlen* részesedési norma.

Lássuk ezt a rendszert is egy példán. Legyen a szövetkezet távlati átlagos nettó termelési értéke 4 000 000 Ft, amiből a közterhek és a különböző alapok megkívánta átlagos összegek levonása után legyen az átlagosan kiosztható jövedelem 2 000 000 Ft. Ezek szerint minden 100 Ft nettó termelési értékre 50 Ft kiosztható jövedelem esik távlati átlagban. A 2 000 000 Ft távlati átlagosan kiosztható jövedelem legyen 100 000 munkaegy-

ség terméke. Egy jövedelmi egység értéke ilyenképpen átlagosan 20 Ft. Az 50 Ft tehát nem más, mint 2,5 jövedelmi egység értéke, s így a részesedési normát kifejezhetjük oly módon, hogy minden 100 Ft nettó termelési értékért 2,5 jövedelmi egység jár a termelőegységeknek, s ezt a normát több évre rögzítjük.

Ez a rendszer a megelőzőtől tulajdonképpen csak abban különbözik, hogy ott a nettó termelési értéket az átlagosan szükséges egységnyi munkák számának alapján elosztottuk a közvetlenül és nem közvetlenül termelő egységek között, s így minden termelőegység nettó termelési értéke alapján osztottuk ki a jövedelmet, itt pedig a nettó termelési értéket teljes egészében meghagyjuk az adott közvetlen termelőegységeknél, s a jövedelmet osztjuk meg közvetlenül az átlagosan szükséges munkák arányában a közvetlenül és a nem közvetlenül termelő egységek között. A technikája tehát ennek a rendszernek az, hogy megállapítjuk minden mezőgazdasági (növénytermesztő és állattenyésztő) termelőegység megtermelt nettó termelési értékét és az általános norma alapján érte járó jövedelmi egységek számát. Majd a takarmányos-brigádok megillető jövedelmi egységek számát az összes állattenyésztőknek járó jövedelmi egységek számának előre meghatározott százalékában állapítjuk meg, a segédüzemiekét az összes mezőgazdasági termelőegységeikében, az agronómusét a növénytermesztő, az állattenyésztés vezetőjét az állattenyésztési termelőegységeikében, az elnökét, könyvelőjét, igazgatásiakat stb. a mezőgazdasági termelőegységeikében, ahogyan ezt a IV. fejezet 1. e) pontjában elmondottuk. Ha már megállapítottuk minden (közvetlen és nem közvetlen) termelőegységnek járó jövedelmi egységek számát, ezek után ennek alapján szétoszthatjuk a jövedelmet.

Valamennyi nettó termelési érték szerinti részesedési változatnak az a sajátossága, hogy már *önmagában is progresszív*, vagyis a 100 Ft nettó termelési értékre kapott jövedelem a termelés jövedelmezőségétől függően változik. Így van ez a „jövedelmi egységes” rendszerben is, ahol ugyan a 100 Ft nettó termelési értékért adható jövedelmi egységek száma változatlan marad, de szükségszerűen változik a jövedelmi egység értéket, s így a 100 Ft nettó termelési értékre kapott jövedelem is.

4. A termelési eredmény szerinti részesedés és a szövetkezetben dolgozó géppálmási alkalmazottak bérezése

A termelőszövetkezetben a gépi munkák jelentős részét a géppálmási dolgozók végzik. A gépi munkák végzésének ideje, másrészt ezeknek a munkáknak a minősége elsősorban a szán-

tőföldi növénytermesztésben komoly hatást gyakorol a termelési eredményre. Éppen ezért az ilyen részesedési rendszer alkalmazásának egyik feltétele az, hogy *a gépi munkák idejét maga az a termelőegység határozza meg, amely ezt a munkát igénybe veszi.* Más oldalról pedig *a gépállomási dolgozók tekintetében lehetőleg ugyanolyan érdekeltiségi tényezőknek kell érvényesülniük,* mint a szövetkezeti tagok tekintetében, vagyis az ő jövedelmüknek is (legalábbis a szövetkezet vonatkozásában) a termelési eredménytől kell függni.

Nagyobb szövetkezetekben — márpedig a termelési eredmény szerinti részesedési változatok leginkább nagyobb szövetkezetekre alkalmasak — egy-egy növénytermesztő brigádnak van olyan területe, amelyre állandó jelleggel beosztható egy traktoros-brigád is. Ilyen esetben leghelyesebb, ha az adott traktoros-brigád tagjainak szövetkezettől kapott jövedelme az illető növénytermesztő-brigád termelési eredményeitől függ. Ha egy-egy növénytermesztő-brigád területe oly kicsi, hogy az ott adódó gépi munkák elvégzéséhez egy traktoros-brigád kijelölése sok, akkor az egész szántóföldi növénytermesztéshez oszthatunk be egy brigádot, és ennek jövedelme az összes növénytermesztő-brigádok átlagos termelési eredményétől függhet. Munkaszervezési szempontból az első esetben legcélszerűbbnek látszik, ha a traktoros-brigád munkájával az adott növénytermesztő-brigád vezetősége rendelkezik, a másodikban pedig olyasféle megoldás alkalmazható, hogy a növénytermesztő-brigádok közös testületet választanak, amely határozná abban, hogy milyen munkát, mikor, melyik brigádban kell elvégezniük a traktorosoknak.

A részesedés módja szempontjából leghelyesebbnek látszik minden traktoros-brigádot *külön termelőegységnek* tekinteni és részesedési alapjául *ugyanazt a mutatót* tenni, mint amelyet az adott szövetkezeti termelőegységeknél használunk. Ezek szerint kaphatják jövedelmüket a megtermelt termékek természetes mennyisége és minősége után, a bruttó termelési érték után, és végül a nettó termelési érték után. Mindegyik esetben kétféle módszert alkalmazhatunk: vagy *külön normákat* állapítunk meg a traktoros brigádra is, vagy pedig a megfelelő növénytermesztő termelőegység(ek) jövedelmének *rögzített százalékában* fejezzük ki jövedelmüket. Az első esetben tehát ugyanúgy számítjuk ki részesedési normáikat, mint bármelyik növénytermesztő termelőegységét, a másodikban pedig azt az eljárást követjük, amelyhez a takarmányos-brigád részesedésének az összes állattenyésztők eredményéhez való kapcsolásánál folya-

Talán mondanunk sem kell, hogy a traktoros-brigád az előbbi részesedési módok valamelyike alapján kapott jövedelmét a brigádon belül *a teljesített műszaknormák* száma alapján oszthatja szét, tehát lényegében ugyanúgy, mint bármelyik szövetkezeti termelőegység.

*

Azt, hogy a szocialista jellegű elosztási rendszerek közül valamelyik termelőszövetkezet melyiket alkalmazza, kizárólag a termelőszövetkezet *belső ügyének* tekintjük. Általánossá tenni egyiket sem célszerű, mert az egyik szövetkezet adottságainak inkább ilyen, a másikénak meg amolyan elosztási rendszer felel meg, és ha az adottságaiknak legmegfelelőbbet alkalmazzák, ez viszonylag kedvezőbb hatást is eredményezhet. Úgy gondoljuk, akkor járunk el helyesen, ha igyekszünk a szövetkezeteket *megismertetni sokféle részesedési rendszerrel*, felhíván figyelmüket azok egyenkénti sajátosságaira, előnyeire, hátrányaira, és mérlegelésükre bízunk, hogy a sok közül melyiket választják.

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET KUTATÁSI TÉMAI 1955—1957. ÉVEKBEN

Általános Közgazdasági Osztály

1. A kötelező beadás rendszerének értékelése pártunk parasztpolitikája és a termelésre gyakorolt hatás szempontjából

E téma feldolgozása 1955 februárjától 1956 szeptemberéig tartott, a téma felelőse Csendes Béla, munkatársa Solymár Jenőné volt. A kutatás főként az osztályszempontok érvényesülését vizsgálta az 1953. évi 27. sz. tvr.-ben, feltárta, hogy a kötelező beadás az egyes paraszti rétegeknél a különböző időszakokban milyen megterhelést jelentett (cikkenként) és milyen kihatása volt ennek a termelésre. Kitűzött célja az volt, hogy a kötelező beadás rendszerének megtartása mellett javaslatot tegyen kisebb változtatásokra.

2. Az 1945—46. évi infláció és stabilizáció

Ausch Sándor kandidátusi értekezése. A második világháború finanszírozásából és a háború alatti inflációból kiindulva elemzi a dolgozat a háború utáni infláció okait és következményeit, ismerteti a stabilizáció előkészítését és megvalósítását, valamint a stabilizációs év gazdasági és pénzügyi helyzetét. A kutatás 1956 nyarán befejeződött, az értekezést 1957 októberében a szerző megvédte.

3. A vásárlóalap tervezésének módszertani kérdései

Vági Ferenc kandidátusi értekezése. A kutatás 1955 februárjától 1957 májusáig tartott. Az egyes társadalmi csoportok és az egész lakosság vásárlóalapja tervezési módszereinek értékelésére irányult, felhasználva az első öt éves tervidőszakban a vásárlóalap alakulásának ténytárait. Ennek alapján javaslatokat is tartalmaz a vásárlóalap tervezésének, különösen az egyes társadalmi csoportok vásárlóalapja tervezésének tökéletesítésére, hogy ezzel szilárdabb alapot lehessen teremteni e csoportok keresletének tervezése számára. Az értekezést a szerző megvédésre benyújtotta.

4. A fogyasztás és a forgalom fő arányait meghatározó tényezőkről

Hoch Róbert kandidátusi értekezése. A téma feldolgozása 1955 márciusa és 1956 decembere között folyt, végleges átdolgozás után az értekezés hamarosan megvédésre kerül. A tanulmány részletesen vizsgálja a fogyasztás és a forgalom fő arányainak — elsősorban az élelmiszer- és iparcikkek szerinti megoszlásának — változása és a jövedelem változása közötti összefüggéseket. Tanulmányozza a kereslet ár- és jövedelemrugalmasságát, a kétféle rugalmasság közötti összefüggést. Foglalkozik a fogyasztás és a vásárlóerő szerkezetének változásaival az áru gazdasági viszonyai között.

5. Vállalati tervmutatószám-rendszerünk mint az ipar állami irányításának legfontosabb gazdasági emelője

A téma felelőse Erdős Péter és Kornai János volt, a feldolgozás 1955 májusától 1956 júniusáig tartott. A kutatás annak megállapítására irányult, hogy az akkori tervmutatószám-rendszer, kapcsolódva az iparvállalatok irányításában alkalmazott anyagi és erkölcsi ösztönzőkhöz, mennyiben bizonyult alkalmasnak arra, hogy a vállalat tevékenységét a népgazdaság számára kívánatos irányba vezesse.

A vizsgálat egyfelől nyilvánosságra hozta az iparvállalatok központi vezetésének bürokratikus jellegű, feleslegesen részletekbe-menő módszerét; másfelől azt, hogy épp az ilyen túltervezés vezet sokféle tervszerűtlenséghez. Rámutatott arra, hogy túlságosan szűk a kereslet közvetlen hatása a termelésre, illetve, hogy e hatás váratlan, s a tervekkel ellentmondó jelentkezése tovább növeli a tervszerűtlenséget. Kimutatta továbbá, hogy a tervek túlzott feszítettsége és részletessége kölcsönhatásban állanak egymással, kölcsönösen feltételezik egymást. Elvontabb elméleti vonatkozásban egyebek között feltárta a kutatás a tervmutatószámoknak mint az állami akarat kifejezőinek bizonyos inhaerens vonásait, így például azt, hogy az ösztönzés eszközeivel párosulva elkerülhetetlenül spontán, nem szándékolt tendenciákat is ébresztenek.

A kutatás eredményeként elkészült Kornai Jánosnak a gazdasági vezetés túlzott központosításáról írott kandidátusi disszertációja, valamint Erdős Péternek a tervek és tervmutatószámok elméletének néhány kérdéséről és a termelési terv mutatóinak jelentéséről szóló dolgozata.

Ennek a kutatásnak eredményeire támaszkodott és ezt fejlesztette tovább a következő kutatási téma.

6. Javaslatok a tervezési és gazdaságvezetési módszerek tökéletesítésére a könnyűipar területén

A téma felelőse Kornai János, munkatársai Nagy András és Rédei Aranka voltak, feldolgozása 1956 júliusától októberéig tartott. E témát a Minisztertanács megbízása alapján dolgozták fel. Főként az előbb említett kutatások eredményeire és azok kiegészítéseire támaszkodva, a könnyűipari gazdaságvezetési módszerek kritikai elemzése alapján javaslatokat tettek e módszerek reformjára. A javaslatok elsősorban a tervezés, a prémiumrendszer, a bérrendszer, az árrendszer, az anyaggazdálkodás és az iparigazgatási szervezet problémáira terjedtek ki. A kutatás eredményeként egy összefoglaló nagyobb tanulmányon kívül résztanulmányok is készültek — részben külső munkatársak bevonásával — a következő témákról: a könnyűipar árrendszere, a könnyűipar bér- és létszámgazdálkodásának problémái, az önköltség mutatószámainak problémái, a könnyűipari anyaggazdálkodás, a Duna cipőgyári kísérlet néhány tapasztalata.

7. Pamutszövet-kivitelünk gazdaságosságának kérdései

A téma felelőse Máriási Antal és Nagy András volt, a feldolgozás 1955 februártól 1956 áprilisig tartott. A kutatás a nyerspamut-behozatal, az ipari feldolgozás és a pamutszövet-kivitel együttes vizsgálata alapján a pamutszövet-kivitel gazdaságossága főbb kérdéseinek vizsgálatára irányult. A kutatás eredményeként elkészült tanulmányukban a szerzők rámutattak az egyes cikkek kivitelének és az egyes viszonylatokba irányuló kivitelnek eltérő gazdaságosságára, a világpiaci árváltozások hatására és a kivitel gazdaságosságát rontó főbb műszaki tényezőkre.

8. A népgazdasági folyamatok összesített nyilvántartásának módszerei a tervszerű irányítás szolgálatában

A téma felelőse Erdős Péter, munkatársa Ausch Sándor, a kutatás kezdete 1957 január. A kutatás bírálatát kívánja adni az összefoglaló népgazdasági mérlegek tartalmának. Vizsgálja a népgazdasági mérlegrendszer ki számításának jelenlegi és jövőbeni tárgyi feltételeit. Tanulmányozza az idevonatkozó tőkés módszereket is, általános bírálatuk és esetleges felhasználásuk szempontjából.

9. A könnyűipar gazdaságvezetési módszereiben végrehajtott változtatások tapasztalatai

A téma felelőse Kornai János, a kutatás kezdete: 1957 március. A könnyűipar gazdaságvezetési módszereiben 1957-ben mélyreható változások történtek. A kutatás feladata megállapítani, milyen előnyökkel, illetve hátrányokkal járnak a gazdaságvezetés új módszerei. Vizsgálni kívánja a következő kérdéseket: hogyan hat az új rendszer a termelés mennyiségére, a vevők igényeinek kielégítésére, az ipar és a kereskedelem közötti kapcsolatokra, az állami bevételekre; mennyire mozdította elő a termelés gazdaságosságát, a felhasznált termelőeszközök és munka optimális kombinációját. A vizsgálat részletesen foglalkozik az árrendszer és a rentabilitás összefüggéseivel, tekintettel arra, hogy a könnyűipar vezetői és dolgozói fokozottan érdekeltté váltak a nyereség növelésében.

10. Tervezési és gazdaságvezetési módszerek szocialista kereskedelmünkben

A téma felelőse Rédei Aranka, a kutatás kezdete 1957 március. A vizsgálat elemzi a kereskedelmi forgalom tervezésének, központi irányításának módszereit, a vállalati gazdálkodás mutatószámait. Foglalkozik az anyagi érdekeltég rendszerével a kereskedelemben. Vizsgálja az ipar és a kereskedelem kapcsolatát; azt a kérdéscsoportot: mennyire képes ellátni a kereskedelem közvetítő szerepét a termelés és a fogyasztás között, előmozdítani a kínálat és a kereslet közti egyensúly kialakulását a fogyasztási cikkek piacán.

11. A mezőgazdasági termékek árának arányai

A téma felelőse Vági Ferenc, a kutatás kezdete 1957 március. A kutatás célja a felszabadulás előtti évtizedben, illetve a felszabadulás utáni időszakban a mezőgazdasági termékek árárányaiban végbement változásoknak, illetve e változások okainak feltárása. A vizsgálat köre kiterjed a kenyér- és takarmánygabona, az élőállatok, a zöldség és gyümölcs termelői árárányaira; a termelői és a kiskereskedelmi árak arányaira; az árak idényszerű változásaira és területi eltéréseire; a mezőgazdasági termékek és a parasztok által vásárolt iparcikkek árának arányaira.

12. A kenyérgabona-termelés és árutermelés alakulása a felszabadulás előtt és után

A téma felelőse Csendes Béla, a kutatás 1957 márciustól 1957 júniusig tartott. A vizsgálat feltárja a kenyérgabona-termelés és árutermelés alakulását a felszabadulás előtt üzemtípusonként, az első ötéves terv időszakában pedig szektoronként. Vizsgálja a termelésre, illetve árutermelésre ható tényezőket.

13. A magyar külkereskedelmi forgalom áruszerkezetének és piacainak alakulása 1945—1949 között és összehasonlítása az 1938. évvel

A téma felelőse Jónai Endre és Nagy András, a kutatás kezdete 1957 április. A magyar külkereskedelem fejlődése kritikai elemzésének első részeként a téma keretében megvizsgálják külkereskedelmünk áruszerkezetét és irányának alakulását a felszabadulástól a hároméves terv befejezéséig, és összehasonlítják a megfelelő 1938. évi adatokkal. Ehhez elkészítettek az 1938-as és az 1945—48-as évek külkereskedelmi forgalmának a KGST decimálrendszer szerinti csoportosítását. Ezáltal a magyar külkereskedelmi forgalom hatvanosztályos csoportosítás alapján összehasonlíthatóvá válik a felszabadulástól napjainkig, illetve az 1938. évi adatokkal.

14. A felhalmozás és a beruházások alakulása 1949—1955 között

A téma felelőse Kacsenyák Ferenc, a kutatás kezdete 1956 augusztusa. A téma feldolgozása során a nemzeti jövedelem alakulásából kiindulva elemzi a fogyasztás és a felhalmozás arányainak változását, a beruházások volumenének és összetételének alakulását. Számításokat tartalmaz a felhalmozás tényleges méreteire vonatkozóan, összehasonlítja az egyes adatokat a Szovjetunió és a népi demokratikus országok megfelelő adataival.

15. Lakásviszonyaink alakulása a felszabadulás után

A téma felelőse Kacsenyák Ferenc, a kutatás kezdete 1956 augusztus. A kutatás részletesen jellemezni kívánja a felszabadulás előtti lakásviszonyokat, valamint a háború utáni helyreállítási időszak eredményeit. Részletesen tárgyalja a lakásviszonyok alakulását az 1949—1955 közötti időszakban és a megfelelő adatokat összehasonlítja a háború előttiékkal. Összehasonlításokat fog végezni néhány európai ország lakáshelyzetével is.

Ipari Osztály

1. Az ipari termelés ütemességének vizsgálata

A téma felelőse Bródy András és Gáspár Lászlóné, a feldolgozás 1956 januárjától júliusáig tartott. A kutatás során megvizsgálták a termelés ütemességétől való eltérés okait, ezek érvényesülését a különböző jellegű iparágakban. Foglalkoztak a termelés ütemessége és a prémiumrendszer, valamint a tartalékok alakulása közötti összefüggésekkel. Megállapították, hogy a termelés egyenletlenségének fő oka a periodikus beszámoltatás rendszere, s hogy a készlethiány nemcsak oka, hanem még inkább következménye a hóvégi rohammunkának.

2. A gazdasági tervezés és vezetés néhány kérdése

A téma felelőse Cukor György, munkatársai Lukács László, Bródy András, Máriás Antal, Sági Márton. A kutatás 1956 júniusától októberéig tartott. E téma feldolgozása során az osztály a Minisztertanács megbízása alapján összegezte, a gép:par és a kohászat vonatkozásában pedig több tekintetben ki is egészítette a gazdasági tervezés és vezetés jelenlegi módszereivel, a tervmutatószám-rendszerrel, a személyes érdekelttség érvényesítésével kapcsolatos vizsgálatainak addigi eredményeit, hogy azokat a gazdasági tervezés és vezetés megjavítására vonatkozó intézkedések kidolgozásakor fel lehessen használni. Az összefoglaló dolgozaton kívül rész-

tanulmányok is készültek a gépipar anyagellátásának és a kohászati termékek árának kérdéseiről, valamint a gazdasági vezetés és tervezés módszereinek megjavítására irányuló minisztériumi és vállalati javaslatokról.

3. A munkatermelékenység mérése és tervezése az iparban

A téma felelőse Cukor György, a kutatás kezdete 1956 december. A kutatás célja a termelékenység tervezésének és statisztikai mérésének közelebbi vizsgálata, különös tekintettel a ténylegesen megvalósítható mérési módszerekre, a termelékenység különböző (elsősorban bruttó és nettó) mutatószámaira és a mérések várható pontosságára, valamint a termelékenység színvonalát kialakító hatókok és a termelékenység közötti összefüggések kimunkálására.

4. Ipari mérlegrendszerek

A téma felelőse Bródy András, a kutatás kezdete 1956 november. A kutatás fő célja az input-output rendszer alkalmazhatóságának vizsgálata gazdasági tervezésünkben, ezért e rendszer és a mi ipari mérlegeink (anyag- és termékmérlegek, munkaerómérleg, valamint a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem mérlegének ipari része) közti rokonság és ellentmondások kidolgozása és ennek alapján gyakorlati javaslatok készítése ipari statisztikánk és távlati tervezési módszereink metodikájának megjavítására.

5. A pontosság korlátai az ipar gazdasági folyamatainak számvitelében

A téma felelőse Lukács László és Sági Márton, a kutatás kezdete 1956 december. A vizsgálat annak megállapítására irányul, hogy az ipar egésze, illetve egyes ipari vállalatok számszerűen kifejezhető gazdasági folyamatainak megfigyelésére és számadására alkalmazott különböző számviteli rendszerek milyen pontosságot érhetnek el.

6. A bérezés kérdései a könnyűiparban

A téma felelőse Gáspár Lászlóné, a kutatás kezdete 1957 január. A vizsgálat a könnyűiparban jelenleg alkalmazott bérezési formák értékelésére irányul, abból a szempontból, hogy azok mennyiben tükrözik a teljesítményt, illetve mennyiben ösztönöznek gazdaságosabb termelésre. Kiterjed továbbá a gépi leterhelés és a bérezés összefüggéseinek, az egyes szakmák és munkafajták bérezése közötti arányok helyességének, valamint az alkalmazott bérezési módszerek és tervezési rendszerünk összefüggéseinek a tanulmányozására.

Mezőgazdasági Osztály

1. A mezőgazdasági termelés jövedelmezősége és önköltsége vizsgálatának módszertani kérdései a termelőszövetkezetekben

A téma felelőse Szentmártoni Lajos, munkatársai Augusztinovics Győző, Németi Lászlóné, Witthen Béla és Szűcs Róbert voltak, a kutatás 1955 februárjától 1956 áprilisáig tartott. E módszer kidolgozásával lehetővé vált a termelőszövetkezeti üzemi önköltség és jövedelmezőség mérése és vizsgálata, ami segítséget nyújt az egyes üzemágak helyes arányainak kialakításában, s adatokat szolgáltat a termelőszövetkezet vezetőségének az üzemben belüli tervezéshez, a költségek ellenőrzéséhez, az önköltség csökkentéséhez, a termelés racionalizálásához, vagyis a termelőszövetkezet megerősítéséhez.

2. A gépállomási munkák gazdasági hatása egy termelőszövetkezetben

A téma felelőse Kelemen Zoltán, munkatársa Siebenfreud Kurt. A kutatás 1955 márciusától 1956 szeptemberéig tartott. Célul tűzte ki, hogy mezőgazdasági gépesítésünk eddigi gyakorlatának egy termelőszövetkezet és egy gépállomás kapcsolatában lefolytatott elemzése által módszert dolgozzon ki a gazdasági eredmények mérlegelésére, feltárja, hogyan jut kifejezésre a gépállomások munkájának gazdasági eredménye a termelőszövetkezetek gazdálkodásában, milyen mértékű ez a gazdasági eredmény, hol, a mezőgazdasági termelés melyik ágában, milyen munkafolyamatában mutatkozik meg, s melyek azok a feltételek, amelyek a gépállomási munkák gazdasági eredményeinek fokozására hatással vannak. E tényezők ismeretében államunknak lehetősége nyílik arra, hogy a gépállomások munkáján keresztül a termelőszövetkezetek fejlődését a kívánatos irányba befolyásolja. A kutatás feltárta a gépállomás és a termelőszövetkezet érdekellentéteit különösen a termelőerők teljesebb kihasználásában, és javaslatot tett az együttműködés megfelelőbb formájának kialakítására, amely jobban szolgálhatja a termelés fokozását és a termelőszövetkezetek gazdasági megerősödését.

3. A munkaerő-gazdálkodás és a termelés egyes összefüggéseinek vizsgálata a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, a tagság foglalkoztatottsága és a szövetkezetek munkaerő-ellátottsága szempontjából

A téma felelőse Balla Sándor, munkatársai Ihrig Károly és Varga László volt, a kutatás 1955 márciusától 1956 októberéig tartott. A kutatás arra irányult, hogy termelőszövetkezeinkben felmérje a munkaerővel való ellátottságot, illetve az egyes időszakokban jelentkező munkaerő-felesleget, összefüggésben a legfontosabb szervezési, gépesítési és agrotechnikai problémákkal. A szerzők — a tagok létszáma és az állatsűrűség szempontjából az ország csaknem valamennyi termelőszövetkezetét reprezentáló — tizenegy termelőszövetkezet egy gazdasági évének tényanyagát feldolgozva megállapították a tagok számának, a földterületnek és az állatállomálynak azt a kívánatos arányát, amely a munkaerő-gazdálkodás szempontjából is biztosítja az üzem egyensúlyi helyzetét.

4. A közös és az egyéni érdek a ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezetben

A téma felelőse Komló László, munkatársa Kovács Csaba volt, a téma feldolgozása 1955 márciustól 1956 decemberéig tartott. A kutatás feltárta a közös és az egyéni érdekek ellentmondásait a termelőszövetkezet megalakításában, gazdálkodásában, a közös gazdaság fejlesztésében, a jövedelemelosztásban, valamint a közös és a háztáji gazdaság viszonyában. Az ellentmondások megszüntetésére vonatkozó javaslatok közül részletesen kidolgozták a termelőszövetkezeti jövedelemrészesedés módosítását, abból az elvből kiindulva, hogy a részesedés az egyes termelőegységek által elért termelési eredmény szerint történjen.

5. A cukorrépa szerződéses termeltetése

A téma felelőse Szakál Pál, munkatársa Kövesi Jánosné, a téma feldolgozása 1955 márciusától 1956 júniusáig tartott. A kutatás annak felderítésére irányult, hogy milyen szerepe volt a szerződéses cukorrépa-termeltetésnek 1955-ben a mezőgazdaság fejlesztésében. Fel kellett tárni azokat az összefüggéseket, amelyek ismeretében az állam a népgazdaság érdekeit összhangba tudja hozni az egyes termelők érdekeivel. A kutatás eredményeként beigazolódott, hogy a cukorrépa-termelés jövedelmezősége,

azaz a termelésben résztvevő termelőszövetkezeti tagok és egyéni parasztok anyagi érdekeltsége még 1955-ben is elégtelen volt. A vizsgálat kiterjedt azokra a főbb tényezőkre is, amelyek az áron kívül befolyásolják a termelés jövedelmezőségét. A kutatás alapján részletes javaslat készült a cukorrépa-termeltetés ár- és prémiumrendszerének megváltoztatására, valamint a termelés előmozdításával kapcsolatos egyéb feladatokra.

6. A termelési eszközök fejlődése a mezőgazdaságban az 1949—1956 közötti években

A téma felelőse Szakál Pál, a feldolgozás kezdete 1957 márciusa. A vizsgálat tárgya: milyen változáson mentek keresztül 1949 óta a mezőgazdasági termelőeszközök, milyen állapotban vannak jelenleg, hogyan érhető el megfelelő fejlődésük és összhangjuk a terméshozamok növekedése szempontjából. A kutatás során ki kell dolgozni azokat a mutatókat, amelyeknek figyelemmel kísérése képet ad a termelés egyes tényezőinek arányos fejlődéséről.

7. Az osztályviszonyok alakulása a magyar mezőgazdaságban a felszabadulás után

A téma felelőse Gyenes Antal, a kutatás kezdete 1957 júniusa. A vizsgálat tárgya a falusi osztályszerkezet felszabadulás utáni átalakulása. Fel kívánja támasztani az agrárpolitikának a falusi osztályviszonyokra gyakorolt hatását, az osztálytagozódás dinamikáját, az egyes paraszti rétegek jellegét, súlyát, egymáshoz való kapcsolatait és a közöttük lévő ellentéteket. Foglalkozik a termelőszövetkezeti parasztság osztályhelyzetével és a szocialista termelési viszonyok kialakulásának folyamatával. Tárgyalja a földmagántulajdon és a földjáradék problémáját.

8. Az egyéni gazdaságok fejlődésének főbb mutatói és ezek összefüggései 1949—1955 között

A téma felelőse Kovács Csaba, a kutatás kezdete 1957 márciusa. A kutatás az egyéni gazdaságok termelőeri, termelése és jövedelme fejlődésének, egymással való kapcsolatainak és a változások összefüggéseinek feltárására irányul. A fejlődés általános tendenciáit módosító tényezők feltárása céljából tanulmányozzák a fejlődés birtokkategóriánkénti és területi variációit. Megvizsgálják azokat az objektív körülményeket, amelyek az egyéni gazdálkodás körének kiterjedését és összehúzódását befolyásolták, különös tekintettel a mezőgazdaság szocialista átalakítására.

9. Termelőszövetkezeteink gazdálkodásának eredményei és tanulságai az első öt éves terv folyamán

A téma felelőse Komló László, a kutatás kezdete 1957 márciusa. A kutatás feladata annak feltárása, milyen eredményeket értek el termelőszövetkezeteink a gazdálkodás különféle területein, milyen tényezők működtek közre az eredmények elérésében. Fel kell tárnia a szövetkezeti gazdálkodás ellentmondásait és megoldásuk útját, hogy következtetéseket lehessen levonni a szövetkezeti mozgalom további fejlesztését illetően.

10. A gépállomások 1948—1955 közötti működésének gazdasági elemzése

A téma felelőse Kelemen Zoltán, a kutatás kezdete 1957 márciusa. A kutatás a mezőgazdasági termelés gépesítésében eddig szerzett tapasztalatok összegyűjtésére, általánosítására és értékelésére irányul. Az értékelés alapja a gépi munkák népgazdasági szinten mért költségelemzése,

amelyből feltárható a gépesítés eddigi fejlődésének iránya, tényezői és hatása.

11. A munkatermelékenység alakulásának vizsgálata a magyar mezőgazdaságban, különös tekintettel az első öt éves terv időszakára.

A téma felelőse Siebenfreud Kurt és Makaruk Ludwig. A kutatás kezdete 1957 márciusa. A kutatás során megvizsgálják a mezőgazdasági munka termelékenységének alakulását országosan és szektoronként, az eltérések okait. Tanulmányozzák a termelékenység növekedésének ütemét és forrásait.

12. A mezőgazdasági külforgalom egyes kérdései az 1945—1956 közötti években

A téma felelőse Szűcs Róbert, a kutatás kezdete 1957 márciusa. A vizsgálat a mezőgazdasági, illetve a mezőgazdasági iparcikkek külforgalmában bekövetkezett változásokat elemzi. Kutatni kívánja a változások okait, a mezőgazdasági belterjes irányú fejlődésének hatásait, a mezőgazdasági nyerstermek és a feldolgozott cikkek arányának változásait. Tanulmányozza mezőgazdasági kivitelünk piacainak alakulását.

13. A mezőgazdaság munkaerő-helyzetének vizsgálata 1948—1955 között

A téma felelőse Augusztinovics Győző, Csákány István, Varga László, a kutatás kezdete 1957 májusa. A kutatás során elkészítik a mezőgazdasági munkaerő mérlegrendszerű számbavételét az 1948., 1950., 1953., 1955 évekre. A vizsgálatot szektoronként és évenként öt időszakról kívánják elvégezni. Az elkészített mérlegek alapján értékelni fogják mezőgazdaságunk munkaerő-ellátottságának alakulását és problémáit.

14. A mezőgazdasági beruházások gazdasági kérdései az 1945—1956 közötti években

A téma felelőse Horváth Lajos, a kutatás kezdete 1957 márciusa. A téma feldolgozása során megvizsgálja a beruházási szükségleteket meghatározó tényezőket, a termelés struktúrája és a beruházások összefüggéseit, a nagyüzemek beruházásainak nagyságát, az 1 kh-ra jutó beruházás megállapításának problémáját. Foglalkozni kíván a különböző adottságú területek beruházásainak sajátosságaival és a beruházások sorrendiségének kérdésével. Tárgyalni fogja a mezőgazdasági beruházások gazdaságosságának, finanszírozásának, a belterjességgel való kapcsolatának kérdéseit és a nagyüzemi gazdaságok megteremtésével kapcsolatosan a beruházási szükségletek kielégítésének feltételeit.

Pénzügyi Osztály

1. A bankjegyforgalom alakulásának vizsgálata az első öt éves tervben

A téma felelőse: Jávorka Edit, munkatársai Ausch Sándor, Bérés István és Vági Ferenc voltak. A téma feldolgozása 1955 júliusától szeptemberéig tartott. A vizsgálat arra irányult, hogy meghatározza a forgalomban lévő bankjegymennyiség társadalmi osztályok és rétegek közötti megoszlását, továbbá azt, hogy a bankjegyforgalom milyen hányada tekinthető az áru- és fizetési forgalom lebonyolítása szempontjából indokoltnak. Megvizsgálták a szocialista pénzforgalom néhány elvi problémáját és tisztázták a bankjegyforgalom számításának egyes módszerbeli kérdéseit. A vizsgálat kiterjedt az 1949 óta a bankjegyforgalomban bekövetkezett változások, s azok okainak megállapítására is.

2. Az ipari termelői árak hatása az ipari termelésre, elsősorban a vállalati munkájára

A téma felelőse Jávorka Edit, munkatársa Schmidt Ádám, külső munkatárs Wilcsek Jenő volt, a téma feldolgozása 1955 szeptemberétől 1956 júniusáig tartott. A kutatás annak feltárására irányult, hogy a szocialista ipari termelői árrendszer milyen alapelveken építhető fel legcélszerűbben, s a fennálló árrendszerben valójában hogyan érvényesülnek ezek az elvek. Megállapították, hogy milyen követelmények támaszthatók a termelői árrendszerrel szemben, és hogy árrendszerünk ezeket mennyiben elégíti ki. Feltárták az árrendszer számos fogyatékoságát és azok következményeit. Megvizsgálták, hogy a termelői árak mennyiben biztosítják a népgazdaság irányításához szükséges tisztánlátást, és mennyiben használhatók fel a vállalatok tevékenységének meghatározott irányú ösztönzésére, elsősorban a takarékos gazdálkodás előmozdítására.

3. A hitel- és kölcsöneshozók fokozott felhasználásának szerepe a vállalati gazdálkodás irányításában.

A téma felelőse Jávorka Edit, munkatársa Schmidt Ádám és Gergely István, külső munkatársak Gadó Ottó, Kardos Géza, Varga István és Wilcsek Jenő; a kutatás 1956 júliusától 1957 januárjáig tartott. A kutatás annak feltárására irányult, hogy a vállalatok részére anyagi eszközök beszerzésére szolgáló pénzeszközök rendelkezésre bocsátása olyan formában és módon történ-e, amely biztosítja és előmozdítja az eszközökkel való ésszerű és eredményes gazdálkodást. A vállalatok forgóeszköz-ellátásával kapcsolatban elsősorban azt a kérdést vizsgálták, hogy az eddig alkalmazott rendszer mellett megvolt-e az anyagmozgás és pénzmozgás között az összhang, és hogy a megállapított pénzkeretek rendeltetésének részletes szabályozása milyen hatással volt a felhasználásra. A beruházások finanszírozásával kapcsolatban az alapvető feladat annak megvizsgálása volt, hogy a költségvetési finanszírozás ingyenessége és éves szakaszossága mellett mennyiben érvényesülhetnek és érvényesülnek a gazdaságosság szempontjai.

4. Hogyan lehet az adóztatást felhasználni az ésszerű gazdálkodás előmozdítására?

A téma felelőse Schmidt Ádám, munkatársa Gergely István, a kutatás kezdete 1957 február. A kutatás annak megállapítására törekszik, hogy a szocialista vállalatoknál megtermelt jövedelemnek a közösségi szükségletek céljaira való elvonása legcélszerűbben milyen rendszerben, formában, módon történhetik. A kutatás során fel kell tárni a vállalat jövedelemelvonás jelenlegi, illetőleg az 1945 óta alkalmazott rendszerének jellegzetességeit, következményeit, hiányosságait. A kutatás gyakorlati jelentősége abban van, hogy a gazdasági irányítás rendszerébe megfelelően beilleszthető jövedelemelvonási rendszer kialakításához, s az ennek keretében felhasználható befolyásolási eszközök alkalmazásához irányelveket, szempontokat szolgáltat.

5. A lakossági jövedelmek nem munka szerinti elosztási formái és alkalmazásuk célszerűsége

A téma felelőse Jávorka Edit, munkatársa Berényi József. A kutatás kezdete 1957 júliusa. A vizsgálat azokat az elvi szempontokat és tényezőket kívánja feltárni, amelyek az államot a munka szerinti elosztás mellett más elosztási formák alkalmazására készítetik. A kutatás feladata a munka szerinti elosztás formáin kívüli juttatások felmérésére megfelelő

módszer kidolgozása, a szóban forgó juttatások jelenlegi volumenének megállapítása, s annak megvizsgálása, hogy a juttatások formáinak és mértékének kialakításánál mennyiben érvényesültek az említett elvi szempontok. A kutatás keretében meg kell vizsgálni a nem munka szerinti elosztási formák alkalmazásának az adott feltételek és körülmények mellett bekövetkező hatásait, valamint a népgazdaság és az egyének szempontjából tekintett célszerűségét.

6. A népgazdaság fejlődésének és a társadalom gazdagodásának felmérése alkalmas módszerek vizsgálata

A téma felelőse Wilczek Jenő, a kutatás kezdete 1957 március. A kutatás célja annak megállapítása, hogy a népgazdaság fejlődését, a társadalom gazdagodását, s ennek mérvét milyen számszerű gazdasági jellemzők és mutatók alkalmazásával lehet a legmegfelelőbben felmérni és kifejezni. A kutatás vizsgálni kívánja a népgazdasági fejlődés jellemzésére eddig használt mutatók (nemzeti jövedelem, lakosság fogyasztása, termelékenység, felhalmozás stb.) alkalmazását, valamint a célnak megfelelő további mutatók kidolgozásának kérdéseit. Az egyes mutatók vizsgálatán túlmenően a kutatás a mutatók komplex alkalmazásának módszertani problémáira is megoldást keres. A kutatásnak a népgazdaság távlati tervezése szempontjából gyakorlati jelentősége is van.

Nemzetközi Osztály

1. Gazdaság és gazdaságpolitika az európai népi demokratikus országokban

A téma felelőse Göncöl György, munkatársai Jónai Endre és Molnár Ferenc voltak, a téma feldolgozása 1955 márciusától júliusáig tartott. A téma feldolgozásának eredményeként tájékoztató kiadvány készült a népi demokratikus országok gazdaságpolitikájának egyes változásairól és azok következményeiről.

2. A gazdaságvezetés módszerei Jugoszláviában

A téma felelőse Göncöl György, munkatársai Kopanyev Andrej és Molnár Ferenc voltak, a téma feldolgozása 1955 augusztusától novemberéig tartott. A vizsgálat eredményeként tájékoztató tanulmányt adtak ki a jugoszláv gazdasági vezetés módszereiről és hatékonyságáról.

3. Az európai népi demokráciák ipari struktúrájának változása a szocialista iparosítás során

A téma felelőse Jónai Endre és Kopanyev Andrej, munkatársa Hertzka Imréné volt, a téma feldolgozása 1955 decemberétől 1956 augusztusáig tartott. A kutatás a népi demokráciák ipari struktúrájának összetételére, valamint azoknak az egyes országok esetében jelentkező sajátos tendenciáknak feltárására irányult, amelyek az ipari struktúrának és az egyes iparágak belső szerkezetének alakulásában megfigyelhetők, és amelyek ezen országok külkereskedelmi áruszerkezetét, a nemzetközi munkamegosztásban való részvételét meghatározzák.

4. A szocialista országok és az elmaradott tőkésországok közötti gazdasági kapcsolatok jellege és perspektívái

A téma felelőse Molnár Ferenc, a téma feldolgozása 1955 decemberétől 1956 augusztusáig tartott. A kutatás azt vizsgálta, hogyan fejlődtek a szocialista és az elmaradott tőkésországok közötti kapcsolatok, milyen

pozitív és negatív tényezők befolyásolják ezek alakulását és elvileg mi-
ben különbözik e kapcsolatok jellege az elmaradott országok és az impe-
rialista magyhatalmak közötti kapcsolatoktól.

5. A háború utáni tőkés ciklus vizsgálata

A téma felelőse Göncöl György, a kutatás kezdete 1956 január. A
kutatás célja fényt deríteni a második világháború utáni tőkés ciklus
egyes sajátosságaira és ezzel előmozdítani a kapitalista országok gazda-
sági folyamatainak az eddiginél konkrétabb tanulmányozását.

6. A kapitalizmus piacproblémái és a nemzetközi gazdasági egyensúly

Felelős Göncöl György. A két világháború közötti és a második világ-
háború utáni tőkés ciklus fejlődésének összevetésével igyekeznek feltárni
azokat a fő tényezőket, amelyek a piacprobléma kiéleződésére gyorsítóan
vagy lassítóan hatnak és egyben kimutatja a piacprobléma kiéleződésének
összefüggéseit a kapitalista nemzetközi gazdasági egyensúly felborulá-
sával.

7. Az államkapitalizmus sajátosságai és szerepe az elmaradott országok gazdaságfejlesztésében

A téma felelőse Molnár Ferenc, a kutatás kezdete 1957 február.
Vizsgálja az államkapitalista tendenciák általánosan észlelhető erősö-
désének összefüggéseit a gazdaság-fejlesztési törekvésekkel az elmar-
adott országokban. Fel kívánja tárni a kutatás az államkapitalista ten-
denciák társadalmi jellegét, vagyis azt, hogy mi a jelentőségük ezen
országoknak a szocialista fejlődésre való áttérése szempontjából.

8. Az Európai Szén- és Acélközösség (Montánunió) szervezete és műkö- dése

A téma felelőse dr. Groó István, a kutatás kezdete 1957 június.
A vizsgálat célja a Szén- és Acélközösség szervezeti felépítésének és mű-
ködési szabályainak, valamint az eddigi funkcionálása során felmerült
problémáknak és azok megoldási kísérleteinek ismertetése. A francia és
a nyugatnémet gazdaság struktúráváltozásainak egyidejű tanulmányo-
zásával a vizsgálat fényt kíván deríteni a kapitalista nemzetközi gazda-
sági együttműködés rugóira és kísérő jelenségeire, valamint ezeknek az
imperialista ellentétek háború utáni kiéleződésével való összefüggéseire.

9. A beruházások dinamikája a főbb nyugat-európai kapitalista országok- ban a második világháború után, különös tekintettel Nyugat-Német- országra és Angliára

A téma felelőse Sóky Dezső, a kutatás kezdete 1957 április. A ku-
tatás célja a főbb európai kapitalista országok beruházásaira vonatkozó
adatok feldolgozása. A kutatás kapcsolódik a Montánunió elemzéséhez,
s a II. világháború utáni gazdasági struktúráváltozások döntő tényező-
jét vizsgálja.

AZ INTÉZET KÜLFÖLDI KAPCSOLATAI

Az intézet külföldi kapcsolatainak kiépítésére hátráltatóan hatott,
hogy az intézet szervezésével kapcsolatos munkák a tervezettnél hosz-
szabb ideig húzódtak el (elhelyezési problémák, az egyes osztályok kiépí-
tése, a kutatógárda kialakítása stb.). Az intézet vezetősége e nehézségek

ellenére már a szervezési munkákkal párhuzamosan igyekezett felvenni a kapcsolatot a külföldi társintézetekkel, elsősorban a Szovjetunió és a népi demokráciák közgazdaságtudományi intézeteivel. Az intézet ilyen irányú kezdeményezései megértésre találtak az említett intézeteknél, egybeestek ezen intézetek hasonló törekvéseivel.

Fokozatosan kirajzolódtak a Szovjetunió és a népi demokráciák közgazdaságtudományi intézeteivel való tudományos együttműködés kívánatos módszerei és formái: ún. munkatervcsere, közös kutatási témák, tanulmányutak, kiadvány- és cikksere. Ezek az együttműködési formák és módszerek azonban még nem mentek át valamennyi területen a gyakorlatba. A *munkatervcsere* szervezeten folyik, különösen a berlini Institut für Wirtschaftswissenschaften által 1956-ban rendezett tudományos értekezlet után, amelyen a szovjet és népi demokratikus közgazdaságtudományi intézetek ott megjelent képviselői a tudományos kapcsolatok kibővítésében és szervezettebbé való tételében állapodtak meg. *Közös kutatások* kialakítására is történtek kezdeményezések, de ezek még nem jutottak el a megvalósulás stádiumába.

Hiányossága az intézet külföldi kapcsolatainak, hogy a kutatók *külföldi tanulmányútjai* még mindig csak a tervekben szerepelnek. A *cikkcsere* kezdeti stádiumban van; legjobban a *kiadványcsere* fejlődött ki. Az intézet könyvtára tekintélyes számú külföldi közgazdasági intézménnyel, könyvtárral, folyóirattal épített ki kapcsolatokat (l.: *Könyvtár és dokumentáció*).

Az intézet külföldi kapcsolatainak továbbfejlődését szolgálná az is, ha minél több intézeti munka kerülhetne teljes terjedelemben lefordításra valamelyik világnyelvre.

Személyi vonatkozások: Az intézet tagjai közül eddig a következő személyek jártak hivatalos minőségben külföldön:

1955-ben: Friss István igazgató vezetésével *háromtagú küldöttség* tanulmányozta egy hónapig a Szovjetunióban a közgazdaságtudományi intézményeket: Friss István igazgató és Göncöl György osztályvezető részt vettek a berlini Institut für Wirtschaftswissenschaften által rendezett tudományos értekezleten, amely a nyugatnémet gazdaság és közgazdaságtudomány helyzetével foglalkozott.

1956-ban: Friss István igazgató vezetésével *háromtagú küldöttség* (a küldöttség egyik tagja nem intézeti munkatárs volt) vett részt a berlini Institut für Wirtschaftswissenschaften által az átmeneti korszak gazdasági problémái a Német Demokratikus Köztársaságban témáról rendezett tudományos értekezleten; Friss István igazgató, Molnár Erikkel, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatójával együtt a Magyar Tudományos Akadémia képviseletében részt vett az Amszterdamban megtartott III. Nemzetközi Szociológiai Kongresszuson; Friss István igazgató, a belgrádi Nemzetközi Politikai és Gazdasági Intézet meghívására két hétig tanulmányozta Jugoszlávia gazdasági életét és a jugoszláv közgazdaságtudományi intézményeket.

Megalakulása óta az intézetet több külföldi közgazdász látogatta meg: Rudolf Agricola professzor, a berlini Institut für Wirtschaftswissenschaften munkatársa; Hal B. Lary, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága Titkársága Tanulmányi Osztályának vezetője; dr. Kohn Hilel, a kolozsvári Bolyai Egyetem professzora; Vlazko Begovics, a belgrádi Nemzetközi Politikai és Gazdasági Intézet igazgatója, aki egy munkatársa kíséretében az intézet meghívására két hétig tartózkodott Magyarországon; dr. Zygmunt Jan Wyrozembski, a varsói közgazdaságtudományi intézet munkatársa és a Diplomáciai Főiskola tanára; V. Karpicsoff, a szófiai

Ikonomiczeszki Insztitut munkatársa; Vasile Rausser, a bukaresti Probleme Economice főszerkesztője, aki egy hétig tartózkodott Magyarországon az intézet és a Közgazdasági Szemle vendégeként; Edit Weiss, a belgrádi Ekonomski Institut FNRJ munkatársa.

Az intézetben egyébként néhány külföldi aspiráns folytatja tanulmányait és készül disszertációjának megvédésére.

Az intézet munkatársainak munkáival és a Közgazdasági Szemlével több esetben is foglalkozott a külföldi szaksajtó. Például az Institut für Wirtschaftswissenschaften előzőkben említett két tudományos értekezletén felszólalt intézeti küldöttek előadásai megjelentek az értekezletről könyvformában kiadott jegyzőkönyvekben (l. Friss István és Göncöl György publikációinál Az intézet munkatársainak publikációs tevékenysége c. részből); Göncöl Györgynek a Közgazdasági Szemle 1955. 11. számában megjelent cikkét teljes terjedelmében franciául közreadta az Études Economiques 1956. 95—96. száma; Nagy Tamás osztályvezetőnek a Közgazdasági Szemle 1956. 6. számában megjelent cikkét ismertette a France Observateur 1956. X. 4-i száma; a Probleme Economice, a bukaresti Institutul de Cercetari Economice folyóirata 1956. 9. számában ismerteti a Közgazdasági Szemlét; a varsói Przegląd Bibliograficzny Pismienictwa Ekonomicznego c. közgazdasági bibliográfiai folyóirat rendszeresen ismerteti a Közgazdasági Szemlében megjelent cikkeket; Kornai János intézeti kiadványként megjelent „A gazdasági vezetés túlzott központosítása...” c. munkáját hosszabb ismertetésben és méltatásban részesítette a varsói Zycie Gospodarcze c. közgazdasági hetilap.

A szovjet politikai gazdaságtan tankönyv szerkesztő bizottságának kezdeményezésére, a MDP Központi Vezetőségének megbízása alapján 1956 májusában az intézet munkatársainak egy csoportja megvitatta a tankönyvet, és észrevételeiket eljuttatták a szerkesztő bizottságnak. Ennek alapján készült el Nagy Tamás cikke „A politikai gazdaságtan néhány kérdéséről” (Közgazdasági Szemle 1956. 6. sz.).

A Német Mezőgazdaságtudományi Akadémia 1956. december 5—7-ig nemzetközi konferenciát tartott „A szocialista mezőgazdasági üzemek önköltségszámításának és a mezőgazdasági termelékenység mérésének problémáiról”, amelynek napirendjére tűzték a Közgazdaságtudományi Intézet mezőgazdasági osztályának egy kollektívája által elkészített: „A termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelmezőség számítás módszerének egyes kérdései” c. tanulmányt.

Az intézet munkatársai közül Varga István ny. egyetemi tanár, tudományos munkatárs tagja az International Association for Research in Income and Wealth-nek, és magyarországi munkatársi minőségben részt vesz az International Bibliography for Income and Wealth c. sorozat összeállításában; Róza György tudományos munkatárs, a Comité International pour la Documentation des Sciences Sociales felkérésére magyarországi munkatársként részt vesz az International Bibliography of Economics c. sorozat összeállításában.

KÖNYVTÁR ÉS DOKUMENTÁCIÓ

I. Könyvtári-bibliográfiai tevékenység

Az intézeti szakkönyvtár szervezése 1955 márciusban kezdődött meg. A munkát hónapokig erősen hátráltatta a helyiség s ezzel a megfelelő raktározási lehetőség hiánya. A rendes könyvtári tevékenység kialakulá-

sát lényegében a korszerű raktári berendezés elkészültétől — 1955 végétől — lehet számítani. A szervezési munkában jelentős segítséget nyújtott a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára (ideiglenes raktározási lehetőség biztosításával, duplum-anyag átengedésével stb.).

A könyv- és folyóiratállomány alapjául a megszűnt Közgazdasági Dokumentációs Központ kiválogatott könyvei, a régi Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárából megmaradt könyvek és a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának duplum-anyagából átengedett példányok szolgáltak. Az intézet a volt Közgazdasági Dokumentációs Központ folyóiratelőfizetéseit is átvette.

Az így megalapozott könyv- és folyóiratállomány már 1955 őszétől kezdve intézeti eszközökből fejlődött tovább. Jelenleg a könyvtár több mint 10 000 könyvvel rendelkezik, és több mint 350 féle időszakos kiadvány beérkezését tartja nyilván. A könyvtár átvette és letétként kezeli a volt Mezőgazdasági Szervezési Intézet közel 2000 kötetes agrárgazdasági és üzemszervezési gyűjteményét.

Általános közgazdasági gyűjtőkörének megfelelően a könyvtár gyűjti mind a magyar, mind a külföldi közgazdasági elméleti, gazdaságpolitikai, ágazati gazdaságtani, a fontosabb ideológiai és munkásmozgalmi, hivatalos jellegű, valamint a statisztikai és tájékoztató könyveket, sorozatokat, periodikus kiadványokat, közgazdaságtudományi disszertációkat, pályamunkákat, intézeti dolgozatokat. A könyvtár olvasótermében elhelyezett kézikönyvtárban megtalálhatók a kutatáshoz és a tudományos tájékozódáshoz szükséges régi és új enciklopédikus művek, bibliográfiák, referencia munkák, atlaszok, szótárak.

A könyvtár folyamatosan pótolni igyekszik a hiányzó fontosabb régebbi közgazdasági kiadványokat és a lehetőségekhez képest lépést tart beszerzéseiben a nemzetközi közgazdasági könyv- és folyóiratkiadásnak az intézet számára fontosnak tekinthető termékeivel. Az új külföldi közgazdasági könyvek állományának gyarapodását tekintve, az intézet könyvtára közvetlenül a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára után következik, szakfolyóirat állománya pedig szintén országosan is jelentősnek tekinthető. Az intézet külföldi könyvállományának gyarapodásáról képet ad az „*Új külföldi közgazdasági művek jegyzéke*” (a magyar közgazdasági gyűjtőkörű könyvtárak közös szerzeményi jegyzéke), amelynek összeállításában az intézet könyvtára is közreműködik. Az intézetnek járó periodikákról „*A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete Könyvtárának Folyóiratjegyzéke I. 1957.*” c. kiadvány tájékoztat.

Az állomány gyarapítását megkönnyíti, hogy az intézeti könyvtár a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára által rendelkezésre bocsátott devizakeretből történő beszerzéseken kívül számos külföldi intézménytől cserealapon is kap irodalmat vagy tiszteletpéldányt. Az intézeti könyvtár 60 külföldi közgazdasági-statisztikai intézménnyel áll cserekapcsolatban. Ezenkívül közel 90 külföldi nagybanktól és gazdasági szervezettől kap rendszeresen kiadványokat. A könyvtár tehát mintegy 150 külföldi közgazdasági-statisztikai intézménnyel és szervezettel tart kapcsolatot. A kapcsolatok kiépítése rendszeresen folyik, csere- vagy tiszteletpéldányt úgyszólván a világ minden részéből kap a könyvtár — a genfi ENSZ-Könyvtártól a Fülöp-szigeti Nemzeti Bankig. Fő csere-objektumként az intézet folyóirata, a *Közgazdasági Szemle* szolgál.

A könyvállomány feltárása katalógusrendszerrel (nemzetközi méretű katalóguscédulák alkalmazásával) történik. Szak-, betűrendes (szer-

zdi) és földrajzi katalógusok rendszerezik az állományt. A szakkatalógus nemzetközi decimális- (Egyetemes Tizedes Osztályozás) rendszerű. A könyvtári gyakorlatban általánosan alkalmazott szak- és betűrendes katalógusok mellett felfektetett ugyancsak decimális rendszerű földrajzi katalógus gyors és világos áttekintést nyújt az egy-egy országra vonatkozó közgazdasági irodalomról. A folyóiratok feldolgozását a Dokumentációs Csoport végzi. (I. II. Dokumentációs tevékenység.)

Bár az intézeti könyvtár nem nyilvános jellegű, az intézetben dolgozó kutatókon kívül meghatározott esetekben állami vagy tudományos szervek, intézmények felkérésére vagy ezen intézmények, szervek által ajánlott intézetben kívüli kutatóknak is rendelkezésre áll irodalommal, irodalomkutatással. A kutatást a katalóguson kívül bibliográfiai apparátus is segíti (nemzetközi szakkibliográfiai sorozatok, mint például az UNESCO-é, Income and Wealth stb., nagy szakkönyvtárak gyarapodási jegyzékei, magyar és külföldi közgazdasági gyűjtőkörű könyvtárak kiadványai, az intézeti könyvtár és dokumentáció által összeállított tematikus irodalomjegyzékek stb.)

A könyvtár, a dokumentációval közösen — eddig két bibliográfiát jelentetett meg házi sokszorosításban „kézirat gyanánt”: „*Bibliográfia Kína gazdaságáról*” (1957), „*Az anyagi érdekeltség és a tervgazdaság. Bibliográfia*” (1957); a *Közgazdasági Szemle*ben pedig ugyancsak két összeállítás jelent meg: „*Bibliográfia Jugoszlávia gazdaságáról*” (1956. 11—12. sz.), „*Bibliográfia a munkatermelékenység kérdéseiről*” (1957. 2. sz.).

Intézeti vagy külső felkérésre a könyvtár — részben a dokumentációval közösen — közel 30 tematikus irodalomkutatási jegyzéket állított össze: (pl. „*Az ipar fejlődése Magyarországon*” a Külügyminisztérium felkérésére az ENSZ részére, „*Magyar pénzügyi szakirodalom*” a berlini Institut für Wirtschaftswissenschaften részére, „*Tőkés pénz- és hitelpolitika*” intézeti felkérésre, „*Az iparfejlesztés kérdései*” a moszkvai Insztitút Ekonomiki részére, „*Nemzeti jövedelem és életszínvonal különböző országokban*” az Országos Tervhivatal részére, „*Áttekintés a magyar agrárgazdasági és üzemszervezési irodalomról*” a bukaresti Probleme Economice részére stb.). Ezekon kívül a könyvtár számos ad hoc jellegű bibliográfiai és egyéb szakmai felvilágosítást nyújtott.

A könyvtárt és a dokumentációt megalakulása óta számos minisztérium és főhatóság, tudományos intézmény, külkereskedelmi vállalat és külső kutató vette igénybe.

A könyvtár feladatainak ellátásához igénybe veszi a társkönyvtárak szolgáltatásait (az Országos Széchényi Könyvtáron keresztül külföldről is kölcsönöz könyveket), és ellátja a *szakfordításokkal* kapcsolatos teendőket.

A könyvtár jövőbeni feladatai közül a bibliográfiai-tájékoztatói tevékenység továbbfejlesztése, az intézeti könyv- és folyóiratállomány minél eredményesebb hozzáférhetővé tétele a legfontosabb.

II. Dokumentációs tevékenység

Az intézet dokumentációs csoportja 1955 elején alakult meg, azzal a feladattal, hogy a könyvtárba érkező periodikus kiadványokat (napilapok, folyóiratok, bankjelentések stb.) feldolgozza.

Feldolgozásra elméleti tanulmányok, gazdaságpolitikai cikkek, gazdasági beszámolók, leírások, hírek kerülnek.

A feldolgozás dokumentációs rendszerrel történik, lapkivágatok, bibliográfiai kártyák és utalócédulák felhasználásával. Kívágásra csu-

pán a napilapok és egyes hetilapok kerülnek. A szakozás tárgyszavas csoportosítás szerint történik, a cikk-kivágatok tartalmuk szerint csoportosítva dossziékba kerülnek lerakásra. Amennyiben egy lapkivágat több szempontból feldolgozásra kerül, utalócédulák készülnek róla, amelyek vagy a megfelelő dossziékba, vagy a megfelelő kartotéka kerülnek. Ilyen utalócédulák készülnek a kivágásra nem kerülő cikkekről is.

A feldolgozás célja az egyes cikkek, beszámolók és hírek tartalmának minél sokoldalúbb hasznosítása. Ezért egy-egy cikkre vagy beszámolóra, hírre több tárgyszó alatt is történik utalás.

A fő csoportok a következők:

I. *Országok* szerint. Az egyes országokra vonatkozó anyag népgazdasági ágak szerint is tagolódik. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok mindegyike 26—26, a tőkésországok anyaga pedig 15—15 csoportra oszlik.

II. *Ipar*. Az anyag 56 dossziében oszlik meg; a fontosabb iparágak, egyes üzemgazdasági kérdések stb. külön-külön szerepelnek.

III. *Mezőgazdaság*. A vonatkozó irodalom összesen 58 csoportra tagolódik. Ezek között szerepelnek a fontosabb mezőgazdasági termelési ágak, növényi termékek, az állattenyésztés egyes ágai, ezenkívül mezőgazdasági üzemformák stb.

IV. *Nyersanyagok*. A legfontosabb nyersanyagokra vonatkozó anyag összesen 27 dossziéba kerül lerakásra.

Egy teljes évi anyag mintegy 1100 dossziében tárol.

Az irodalom feldolgozása a felsoroltnál is részletesebb. Tapasztalat szerint sokkal több fajta jelenség és probléma létezik, mint ahányat a dossziék címei megkülönböztetnek. Ezért a dossziék címanyagát tárgycsoport szerint, ezen belül abc-rendben őrzött kartotékok egészítik ki. Számuk gyakorlatilag korlátlan. Ez idő szerint 692 kartotéktárgyszó szerepel a dokumentációban.

Példa a feldolgozásra: A „Színes fémek világhelyzete” című tanulmány lerakásra kerül a „színes fémek” elnevezésű dossziéba, de utalás történik rá a tanulmányban szereplő minden színes fém dossziéjában vagy kartotékjában is, ezenkívül a cikkben szereplő főbb termelő vagy felhasználó országok bányászati termelésére vonatkozó híreket gyűjtő dossziéjában is. Ha azonban a hírben szó esik stratégiai készlet gyűjtéséről, továbbá nemzetközi nyersanyagegyezményekről stb., úgy az ennek megfelelő kartotékokon is szerepel a cikkre vonatkozó utalás. Ugyanez a helyzet pl., ha az egyik vagy másik színes fém feldolgozásában jelentős technikai újításra kerül sor, új bányatelepeket vagy feldolgozó iparágakat létesítettek stb., stb.

Az eddig feldolgozott irodalomról a következő táblázat ad áttekintést:

Év	Újságkivágatok száma	Feldolgozott folyóirat-cikkek száma
1955	31 028	6 280
1956	39 409	8 405
1957. I. félév	25 587	4 942
	96 024	19 627

Tapasztalat szerint egy-egy cikk vagy hír átlagosan 2,5-ször szerepel, ami azt jelenti, hogy 1957 június végéig kerekén 290 000 adat szerepel a dokumentációban.

A dokumentációs csoport az ismertetett munka mellett

a) a különféle sajtótermékekben rendszeresen megjelenő statisztikai jellegű adatközlésekről ország és téma szerinti nyilvántartást vezet;

b) az intézet és más szervek gyors tájékoztatására a beérkező sajtótermékekből naponként sajtótájékoztatót készít sokszorosított formában, ezenkívül időnkint egyes témákra vonatkozó irodalomjegyzékeket is összeállít;

c) őrzi a megszűnt Magyar Gazdaságkutató Intézet és a régi Közgazdaságtudományi Intézet 1942—1952. évi dokumentációs archivumát.

Rózsa György — Ferenczy Ödönne

AZ INTÉZET MUNKATÁRSAINAK PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉGE

Augusztinovics Győző

A termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelemszámítás módszertanának egyes kérdései. Közgazdasági Szemle. 1956. 4. (Társzerzők: Némethi Lászlóné, Witthen Béla, Szentmártoni Lajos, Szűcs Róbert.)

Ausch Sándor

A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció Magyarországon. Közgazdasági Szemle. 1955. 10.

Az 1946. évi stabilizáció. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8.

Az infláció veszélyéről. Közgazdasági Szemle. 1956. 11—12. (Társzerző: Gerő Tamásné.)

Becht Katalin

A lengyel közgazdasági lap legutóbbi számairól. Közgazdasági Szemle. 1955. 10.

Munkatársa a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára szerkesztésében megjelenő „Tájékoztató a külföldi közgazdaságtani irodalomról” c. kiadványnak.

Bródy András

A minőség javításának és az önköltség csökkentésének néhány problémája. Közgazdasági Szemle. 1955. 3—4.

A minőségjavítás néhány üzemgazdasági kérdése a kohászatban. Közgazdasági Szemle. 1955. 9.

A hővégi hajrá okai. Szabad Nép. 1956. VII. 22.

A hővégi hajrá és gazdasági mechanizmusunk. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8.

Az ipari termékek minőségéről. Szabad Nép. 1956. VIII. 7.

Az egyenlőtlen termelésről. Többtermelés. 1956. 9.

Az árrendezés problémái. MTA Matematikai Kutató Intézetének Közleményei. 1956. III. kötet. 2. (Társzerző: Rényi Alfréd.)

„Input-output”. Módszer a nemzetgazdasági folyamatok elemzésére. Közgazdasági Szemle. 1957. 2.

Cukor György

A technikai haladás fő irányai. Szabad Nép. 1955. XI. 12.

Új gyártási eljárások a gépiparban. Szabad Nép. 1956. III. 9.

A gépipar műszaki fejlesztésének néhány gazdasági feltételéről. Társadalmi Szemle. 1956. 3.

A műszaki fejlesztés és a gazdasági hatékonyság. Szabad Nép. 1956. IV. 9.

Néhány gépgyárunk önálló exporttevékenységéről. Szabad Nép. 1956. V. 17.

Értékesebb gyártmányokra használjuk fel szűkös anyagkészleteinket. Szabad Nép. 1956. VI. 27.

Az iparvállalatok szervezete és a vállalati önállóság. Szabad Nép. 1956. VIII. 3.

Anyagilag is jobban ösztönözzünk a műszaki fejlesztésre. Szabad Nép. 1956. IX. 22.

Nyilvánosan vitassuk meg a műszaki fejlesztés kérdéseit. Szabad Nép. 1956. X. 8.

Termelékenység és műszaki fejlesztés a gépiparban. Bp. 1956. Közgazdasági és Jogi Kiadó. (Társszerző: Parányi György.)

Az ipar termelési struktúrájáról. Gazdasági Figyelő. 1957. VIII. 1.

Csendes Béla

A demokratikus agrárátalakulás Magyarországon. Közgazdasági Szemle. 1955. 3—4.

A mezőgazdasági termékek állami begyűjtésének szükségessége. Közgazdasági Szemle. 1955. 7—8.

A búzatermelés és felhasználás alakulása hazánkban a felszabadulás előtt és 1950 és 1955 között. Közgazdasági Szemle. 1956. 10.

A városok élelmiszerellátásának új rendje. Közgazdasági Szemle. 1957. 3.

Dobos Rózsa

Szergejev, Sz. Sz.: „A kolhoztermelés gazdaságstatisztikai elemzése”. Közgazdasági Szemle. 1957. 8—9.

Erdős Péter

A leggazdaságosabb műszaki tervjavaslat kiválasztásának néhány kérdéséről. Közgazdasági Szemle. 1955. 2.

A társadalmi termelés I. osztályának elsődleges fejlődése a bővített újratermelés törvénye. Előadás az MSZT közgazdasági szakosztályán. Közgazdasági Szemle. 1955. 3—4.

Az érték titkának felfedezése. Természet és Társadalom. 1955. 3.

„A beruházások gazdaságosságának fogalma és számszerű értékelése” című cikkről. Közgazdasági Szemle. 1955. 7—8.

A kizsákmányolásról, a tudományról és a felépítményről. Természet és Társadalom. 1956. 2.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem első Évkönyve. Közgazdasági Szemle. 1956. 3. (Társszerzők: Hoch Róbert, Máriás Antal, Mérei Gyula.)

Lenin az I. osztály elsődleges fejlődésének törvényéről. Közgazdasági Szemle. 1956. 4.

A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdése. Közgazdasági Szemle. 1956. 6.

A népgazdaság központi irányítása és a gazdasági mechanizmusok. Szabad Nép. 1956. IX. 14.

Ferenczy Ödönne

Bibliográfia Jugoszlávia gazdaságáról. Közgazdasági Szemle. 1956. 11—12. (Társszerző: Rózsa György.)

Bibliográfia a munkatermelékenység kérdéseiről. Közgazdasági Szemle. 1957. 2. (Társszerző: Rózsa György.)

Bibliográfia Kína gazdaságáról. Bp. 1957. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Könyvtár és Dokumentáció. (Társszerző: Rózsa György.) Házi soksz. Kézirat gyanánt.

Az anyagi érdekelttség és a tervgazdaság. Bibliográfia. Bp. 1957. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Könyvtár és Dokumentáció. (Társszerző: Rózsa György.) Házi soksz. Kézirat gyanánt.

Friss István

A magyar népgazdaság fejlődése a felszabadulás óta. I. rész. Közgazdasági Szemle. 1954. 3.

A magyar népgazdaság fejlődése a felszabadulás óta. II. rész. Közgazdasági Szemle. 1955. 1.

Parasztságunk útja a népi demokráciában. Közgazdasági Szemle. 1955. 3—4.

A személyes érdekelttségről. Szabad Nép. 1955. VII. 24.

Protokoll der theoretischen Konferenz des Instituts für Wirtschaft = Protokoll der theoretischen Konferenz des Instituts für Wirtschaft zu Berlin... zu dem Thema: Die Übergangsperiode vom Kapitalismus zum Sozialismus in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin. 1955. Akademie Verl. (Hozzászólás.)

Népgazdaságunk fejlesztésének üteméről. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. 1955. VI. kötet. 3—4.

Népgazdaságunk fejlesztésének üteméről. Közgazdasági Szemle. 1955. 7—8.

A személyes érdekelttség elvének alkalmazása a szocializmus építésében. Társadalmi Szemle. 1956. 1.

A személyes érdekelttség kérdése a szocializmus építésében. Bp. 1956. Szikra.

Gazdasági fejlődésünket tudományos alapra építjük. (A XX. kongresszusról). Magyar Nemzet. 1956. III. 11.

A Közgazdaságtudományi Intézet és a második öt éves terv. Magyar Nemzet. 1956. V. 25.

Fel szólalás a Magyar Tudományos Akadémia 1956. évi nagygyűlésén. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8.

Nyilatkozat a III. Nemzetközi Szociológiai Kongresszusról. (Augusztus 22—29.) Magyar Nemzet. 1956. IX. 8.

A technikai haladás társadalmi-gazdasági következményei. Közgazdasági Szemle. 1956. 11—12.

Nyilatkozat a Népszabadságnak. Népszabadság. 1957. I. 10.

Gazdaságpolitikai problémáink és az 1957. évi terv. Közgazdasági Szemle. 1957. 7.

Gáspárné Redő Éva

A termelés egyenletességének néhány kérdéséről a textiliparban. Magyar Technika. 1956. 10.

Prugyenszkij, G. A.: „A termelés belső tartalékai”. Közgazdasági Szemle. 1956. 5.

Az iparvezetés új rendszere a Szovjetunióban. Közgazdasági Szemle. 1957. 7.

Göncöl György

Az amerikai imperialisták beavatkozása a Távol-Keleten. Közgazdasági Szemle. 1955. 3—4.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet jellegzetességei a Német Demokratikus Köztársaságban. Közgazdasági Szemle. 1955. 5.

= A gazdaságvezetés módszerei Jugoszláviában. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 1955. c. kiadványt szerkesztette. (Munkatársak: Molnár Ferenc, Kopanyev Andrej.) Soksz.

= Gazdaság és gazdaságpolitika az európai népi demokratikus országokban. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 1955. c. kiadványt szerkesztette. (Munkatársak: Molnár Ferenc, Jónai Endre.) Soksz.

Bandung és a békés együttműködés elve. Társadalmi Szemle. 1955. 5.

A külkereskedelem marxi elméletéhez. Közgazdasági Szemle. 1955. 11. (Fordításban megjelent: Études Economiques. 1956. 95—96.)

„Európai integráció” és imperialista ellentétek. Közgazdasági Szemle. 1956. 3.

Az átmeneti korszak nemzetközi gazdasági kapcsolatairól. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8.

= Protokoll der Konferenz des Instituts für Wirtschaftswissenschaften bei der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin... zu dem Thema: Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaften in Westdeutschland Berlin. 1956. Akademie Verl. (Előadás-szöveg.)

Imperialista marakodás a kőolajért. Gazdasági Figyelő. 1957. III. 7.

A piackérdés lenini elmélete. Közgazdasági Szemle. 1957. 4.

Groó István

A tőkés kereskedelem újabb szerkezetváltozásai. Közgazdasági Szemle. 1957. 1.

Hertzka Imréné

A francia munkásosztály helyzetéről. Közgazdasági Szemle. 1957. 7.

Hoch Róbert

Árualap és vásárlóerő. Közgazdasági Szemle. 1954. 2.

A magángazdaság a szocializmus építésének időszakában. Természet és Társadalom. 1955. 6.

Válasz egy levélre. Természet és Társadalom. 1955. 10. (Válasz a juniusi számban megjelent cikkre beérkezett levélre: Van-e és lehet-e szövetség a munkásosztály és a dolgozó parasztság között.)

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem első Évkönyve Közgazdasági Szemle. 1956. 3. (Társszerzők: Erdős Péter, Máriás Antal, Mérei Gyula.)

A fogyasztói árképzés fő elvei. Közgazdasági Szemle. 1957. 1. (Társszerző: Rédei Aranka.)

A magánszektor szerepe a kereskedelemben. Közgazdasági Szemle. 1957. 3.

Horváth Lajos

A mezőgazdaság szocialista szektorának árutermelése. Előadás a Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülésszakán. Közgazdasági Szemle. 1955. 6.

Mezőgazdaságunk gépesítése. Közgazdasági Szemle. 1955. 6.

Jávorka Edit

Az ipari termelői árrendszer. Szabad Nép. 1956. IV. 15.

Ipari termelői árak egyes kérdései. Társadalmi Szemle. 1956. 9.

A bankjegyforgalom számbavételének néhány módszertani kérdése. Pénzügyi Szemle. 1956. 8.

Az ipari árrendszer egyes kérdései. Közgazdasági Szemle. 1957. 2.

Jónai Endre

= Gazdaság és gazdaságpolitika a népi demokratikus országokban. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 1955. Szerk.: Göncöl György. (Munkatárs: Molnár Ferenc.) Soksz.

= Népszava naptár 1956. „Közgazdasági Kis Lexikon” c. rész összeállítója. Bp. 1956. Népszava.

Az osztrák exportkonjunktúra és az államszerződés. Közgazdasági Szemle. 1956. 5.

A lengyel külkereskedelem alakulása a hatéves terv éveiben. Közgazdasági Szemle. 1957. (Társszerző: Molnár Ferenc.)

A csehszlovák ipar szerkezeti változása. Gazdasági Figyelő. 1957. III. 14.

A csehszlovák gépipar fejlődése az elmúlt években és a második ötéves tervben. Gazdasági Figyelő. 1957. IV. 11.

A népgazdaság irányításának tökéletesítése Csehszlovákiában. Gazdasági Figyelő. 1957. VI. 20.

Kohóipari árrendezés Csehszlovákiában. Gazdasági Figyelő. 1957. VIII. 15.

Kelemen Zoltán

Mezőgazdasági küldöttsegéscsere a Szovjetunió, valamint az Egyesült Államok és Anglia között. Társadalmi Szemle. 1956. 3.

Komló László

A mezőgazdasági termelősövetkezetek jövedelemrészesedési rendszeréről. Közgazdasági Szemle. 1957. 1.

Kopanyev Andrej

= A gazdaságvezetés módszerei Jugoszláviában. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 1955. Szerk.: Göncöl György. (Munkatárs: Molnár Ferenc.) Soksz.

Jugoszlávia gazdasági rendszere. Természet és Társadalom. 1956. 10.

A Jugoszlávia és a többi szocialista ország közötti külkereskedelem 1954–55-ben. Közgazdasági Szemle. 1956. 7–8. (Társszerző: Molnár Ferenc.)

A román ipar fejlődése. Gazdasági Figyelő. 1957. VII. 4.

Kornai János

A Wirtschaftswissenschaft című német közgazdasági folyóirat 1955-ben megjelent számairól. Közgazdasági Szemle. 1955. 12.

Nagyobb önállóságot, több felelősséget a helyi szervezeteknek. Pénzügyi Szemle. 1956. 3.

Gyökerestül irtsuk ki a bürokráciát. Szabad Nép. 1956. X. 14.

Legyen szava a vállalati kollektívának. Felszólalás a Népszava ankétján. Népszava. 1956. X. 18.

A gazdasági vezetés túlzott központosítása. Kritikai elemzés könnyűipari tapasztalatok alapján. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Máriás Antal

Pamutsövet-exportunk gazdaságosságának kérdései. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 1956. (Társszerző: Nagy András.) Soksz.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem első Évkönyve.

Közgazdasági Szemle. 1956. 3. (Társszerzők: Erdős Péter, Hoch Róbert, Mérei Gyula.)

Pamutszövet-kivitelünk néhány kérdése. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8. (Társszerző: Nagy András.)

Molnár Ferenc

= A gazdaságvezetés módszerei Jugoszláviában. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 1955. Szerk.: Göncöl György. (Munkatárs: Kopanyev Andrej.) Soksz.

= Gazdaság és gazdaságpolitika az európai népi demokratikus országokban. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 1955. Szerk.: Göncöl György. (Munkatárs: Jónai Endre.) Soksz.

Adatok hazánk tízéves gazdasági fejlődéséről. (IV. A hároméves terv eredményei.) Közgazdasági Szemle. 1955. 3—4.

Adatok hazánk tízéves gazdasági fejlődéséről. (Befejező rész: Nép-gazdaságunk fejlődése az első ötéves tervben.) Közgazdasági Szemle. 1955. 6.

„A kapitalista országok gazdasága 1929—1953” Közgazdasági Szemle. 1955. 6.

Az Egyesült Államok tőke kivételének néhány sajátossága a kapitalizmus általános válságának második szakaszán. Közgazdasági Szemle. 1955. 11.

A Jugoszlávia és a többi szocialista ország közötti kereskedelem. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8. (Társszerző: Kopanyev Andrej.)

Egyiptom és a szocialista országok gazdasági kapcsolatairól. Közgazdasági Szemle. 1956. 9.

A lengyel külkereskedelem alakulása a hatéves tervben. Közgazdasági Szemle. 1957. 1. (Társszerző: Jónai Endre.)

Gazdasági kérdések a Kínai Kommunista Párt VIII. kongresszusán. Közgazdasági Szemle. 1957. 3.

Külföldi tőkebefektetések — az amerikai nagytőke mind bővebben buzgó profitforrása. Gazdasági Figyelő. 1957. V. 2.

Az iparosítás és a külkereskedelem néhány összefüggése a gazdaságilag elmaradott országokban. Közgazdasági Szemle. 1957. 8—9.

Nagy András

Pamutszövet-kivitelünk néhány kérdése. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8. (Társszerző: Máriás Antal.)

Pamutszövet-exportunk gazdaságosságának kérdései. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 1956. (Társszerző: Máriás Antal.) Soksz.

A francia gazdasági helyzet. Közgazdasági Szemle. 1957. 10.

Nagy Tamás

A munkatermelékenység növekedésének jelentősége és néhány jelenlegi problémája. Társadalmi Szemle. 1955. 2—3.

= A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Évkönyve. 1955. „A társadalmi termelés I. és II. osztályának fejlődése közötti ütemkülönbség kérdéséhez”. Bp. 1955. Közgazdasági és Jogi Kiadó.

A nemzeti jövedelem termelése és felhasználása Magyarországon. Szabad Nép. 1956. IV. 24.

Felszólalás a Magyar Tudományos Akadémia 1956. évi nagygyűlésén. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8.

A politikai gazdaságtan néhány kérdéséről. Közgazdasági Szemle. 1956. 6.

Varga István számadásához. Gazdasági Figyelő. 1957. III. 21.

Németi Lászlóné

A termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelemszámítás módszerének egyes kérdései. Közgazdasági Szemle. 1956. 4. (Társszerzők: Witthen Béla, Szentmártoni Lajos, Szücs Róbert, Augusztinovics Győző.)

Rédei Aranka

A fogyasztói árképzés fő elvei. Közgazdasági Szemle. 1957. 1. (Társszerző: Hoch Róbert.)

Brus, Wl.: „Az értéktörvény és a gazdasági ösztönzők”. Közgazdasági Szemle. 1957. 8—9.

Rózsa György

Egy jelentős közgazdasági bibliográfiai vállalkozásról. (Az UNESCO nemzetközi közgazdasági bibliográfiájáról). Közgazdasági Szemle. 1955. 11. Bibliográfia a magyar nyelvű közgazdasági irodalomról. Közgazdasági Szemle. 1956. 3.

Nemzetközi bibliográfia a termelékenység kérdéseiről. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8.

Megjegyzések az UNESCO közgazdasági bibliográfiájának 2. és 3. kötetéről. Közgazdasági Szemle. 1956. 9.

Bibliográfia Jugoszlávia gazdaságáról. Közgazdasági Szemle. 1956. 11—12. (Társszerző: Ferenczy Ödönné.)

= Tervgazdasági, statisztikai és számviteli bibliográfia. 2. kötet. 1954. Bp. 1956. Közgazdasági és Jogi Kiadó. (Munkatársi minőségben részt vett a kiadvány összeállításában.)

Bibliográfia a munkatermelékenység kérdéseiről. Közgazdasági Szemle. 1957. 2. (Társszerző: Ferenczy Ödönné.)

Közgazdasági kérdések a román szakirodalomban. Közgazdasági Szemle. 1957. 5.

Bibliográfia Kína gazdaságáról. Bp. 1957. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Könyvtár és Dokumentáció. (Társszerző: Ferenczy Ödönné.) Házi soksz. Kézirat gyanánt.

Az anyagi érdekelttség és a tervgazdaság. Bibliográfia. Bp. 1957. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Könyvtár és Dokumentáció (Társszerző: Ferenczy Ödönné.) Házi soksz. Kézirat gyanánt.

= 1955 őszétől a Közgazdasági Szemle Szakirodalmi Tájékoztató (Bibliográfia) rovata „Magyar és külföldi gazdasági tárgyú könyvek” c. irodalomjegyzékének összeállítója.

= Munkatársa az International Bibliography of Economics c. UNESCO nemzetközi szakbibliográfiai sorozatnak.

Schmidt Ádám

Forgalmi adó, nyereség és dotáció a termelői árrendszerben. Pénzügyi Szemle. 1956. 9.

Szakál Pál

Anyagi érdekelttség a szerződéses termelésben. Közgazdasági Szemle. 1957. 4.

Szántó Judit

A nemzetközi önegyezmény. Gazdasági Figyelő. 1957. VII. 18.

Százéves a román kőolaj. Gazdasági Figyelő. 1957. VIII. 16.

Szentmártoni Lajos

A termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelemszámítás módszerének

egyes kérdései. Közgazdasági Szemle. 1956. 4. (Társszerzők: Némethi Lászlóné, Witthén Béla, Szűcs Róbert, Augusztinovics Győző.)

Szűcs Róbert

Termelőszövetkezeti mozgalmunk fejlődéséről és egyes kérdéseiről. Természet és Társadalom. 1956. 2.

A termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelemszámítás módszerének egyes kérdései. Közgazdasági Szemle. 1956. 4. (Társszerzők: Witthén Béla, Némethi Lászlóné, Szentmártoni Lajos, Augusztinovics Győző.)

Vági Ferenc

A mérlegmódszerről. Propagandista. 1955. 5.

A népgazdasági tervezés. (Jegyzet bírálat.) Többtermelés. 1955. 12.

Varga István

Egyes magyarországi vállalatok nyereségének alakulása a világgazdasági válság idején. Közgazdasági Szemle. 1955. 6.

Veränderlich zusammengesetzte Lebenshaltungskostenindexzahlen. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1955. 2—3.

Influence des transformations démographiques sur les besoins des capitaux. Paris. Cahiers de l'Institut de Science Économique Appliquée. 1956. Série F. 3.

Führen die Profitmaximisierungsbestrebungen zu einem Ausgleich der Profitraten? Schmollers Jahrbuch, 1956. 5.

Varga Jenő a magyar kartellekről. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8.
A fogyasztói javak iránti kereslet elaszticitása. Közgazdasági Szemle. 1956. 11—12.

= Magyarra fordította a „A bolti vásárlások mennyiségét befolyásoló tényezők kutatási módszerének értékelése” c. tanulmányt. Kiadta a Belkereskedelmi Minisztérium Kereskedelemfejlesztési és Piackutató Igazgatósága. 1956. Sokszorosítás.

Der Unternehmungsgewinn. Ein Beitrag zur Theorie der Vermögensverteilung. Berlin. 1957. Duncker und Humblot.

Egy nem marxista közgazda számadása. Gazdasági Figyelő. 1957. III. 7.

Még egyszer a gazdasági mechanizmus kérdéseiről. Gazdasági Figyelő. 1957. IV. 18.

Az „egyesek” és a „kettesek”. Gazdasági Figyelő. 1957. VI. 6.

Jogászok gazdasági tévedései. Gazdasági Figyelő. 1957. VII. 19.

Das Geld im Sozialismus. Weltwirtschaftliches Archiv. 1957. Bd. 78. Heft. 2.

= Munkatársa a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára szerkesztésében megjelenő „Tájékoztató a külföldi közgazdaságtani irodalomról” c. kiadványnak.

= Munkatársa az International Bibliography for Income and Wealth című nemzetközi szakbibliográfiai sorozatnak.

Vasziliu Jorgosz

Az Egyesült Államok agrárviszonyai a második világháború után. Közgazdasági Szemle. 1956. 11—12.

Új jelenségek és túltermelési válság az Egyesült Államok mezőgazdaságában. Közgazdasági Szemle. 1957. 3.

Agrárválság jelei az Egyesült Államokban. Gazdasági Figyelő. 1957. III. 14.

„Le destin de la France se joue en Algérie?” Gazdasági Figyelő. 1957. V. 2. (Király György néven.)

„Egy polgári közgazda tanúvallomása az elnyomorodási vitában. Gazdasági Figyelő. 1957. VI. 6.

Witthen Béla

A termelőszövetkezeti önköltség- és jövedelmezősszámítás módszerének egyes kérdései. Közgazdasági Szemle. 1956. 4. (Társszerzők: Némethi Lászlóné, Szentmártoni Lajos, Szücs Róbert, Augusztinovics Győző.)

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE MUNKÁJA

A Közgazdasági Szemle számainak címlapján már 1957 eleje óta a negyedik évfolyam megjelölés olvasható, de a három teljes évfolyam az 1957 augusztus-szeptemberi számmal zárult. E három évfolyam 36 száma majdnem négyszáz (pontosan 390) cikket tartalmaz, és valamivel kevesebb, mint négy és félezer (4436) oldal terjedelmű.

A párt 1954 májusában megtartott kongresszusa mutatott határozott irányt közgazdasági írássok tudományos fórumának megteremtésére. A Központi Vezetőség beszámolója utalt a hazai közgazdaságtudomány káros elmaradottságára és 1953 közepe óta tapasztalható némi — de egyáltalán nem kielégítő — megélénkülésére, majd megállapította, hogy közgazdasági életünk felpozícióba végett általában nagyobb nyilvánosságot kell biztosítani a tudományos közgazdasági munkáknak. A kongresszus programot is adott a közgazdasági irodalomnak: „Közgazdasági és elméleti folyóirataink tekintsék fő feladatuknak népgazdaságunk kérdéseit tudományos színvonalon tárgyaló elméleti cikkek közlését”.

A Közgazdasági Szemle 1954 októberében indult meg, megpedig az első olyan magyar közgazdaságtudományi folyóiratként, amely a szocialista építés legfontosabb gazdasági problémáinak elméleti megvilágítására, a marxista-leninista közgazdaságtudomány tételeinek alkotó alkalmazására törekszik összpontosítani erejét és figyelmét, s ezzel „építőállványa” akar lenni a közgazdaságtudomány hazai fellendítésének, népgazdaságunk fejlesztésének.*

* Lapunk természetesen nem az első magyar közgazdasági folyóirat. Különböző (köztük a mi lapunkkal azonos) elnevezéssel 1877-től egészen 1948-ig működött és hirdette a polgári közgazdaságtan eszméit a Közgazdasági Társaság folyóirata, amely azonban a felszabadulás után már csak néhány számot bocsátott ki. 1946 második felétől jelent meg havonta kétszer a Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezetének kiadásában a Gazdaság című folyóirat, valamint a Közgazdaság című hetilap. A Közgazdaság 1948 májusában, a Gazdaság 1950 nyarán szűnt meg. 1947 elejétől lapunk megindulásáig működött a Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle, amely fontos szerepet töltött be akkori közgazdasági életünkben és olvasótáborával, megnövekedett szerzői gárdájával, szerkesztési tapasztalataival részben előkészítette az új magyar közgazdaságtudományi folyóirat munkájának megkezdését.

A folyóirat felépítése és szerzői gárdája

Mielőtt a számok tükrében szemlélnénk, hogy milyen feladatokat vállalt lapunk, tekintsük át a folyóirat felépítését (a publikációk rovatok szerinti megoszlását):

1. sz. táblázat

	1954*	1955	1956	1957**	Összesen
Fő cikk	18	67	65	49	199
Konzultáció	1	6	1	—	8
Szemle	7	33	45	21	106
Számok és tények	2	4	—	—	6
Könyvismertetés	4	11	11	1	27
Folyóiratszemle	3	10	—	—	13
Szakirodalmi tájékoztató	1	12	10	5	28
Szerkesztőség postája	—	—	2	1	3
Összesen:	46	143	134	76	390

A táblázatból kiolvasható — egyebek közt — az átfogóbb témájú, színvonalasabb *fő cikkek* növekvő aránya, a *Konzultációs* rovat kialakulatlansága, a *Számok és tények*, valamint a *Folyóiratszemle* rovatának beépítése a *Szemle* rovatba. Nemrég sor került a *Könyvismertetés* (recenzió) rovatának és a *Szakirodalmi Tájékoztató* rovatának összevonására, valamint a könyvrecenziók különböző mélységű és terjedelmű válfajának egyidejű meghonosítására. A *Szemle* rovatba kerültek eddig a tudományos és az oktató munkával (például kandidátusi értekezések vitájával) foglalkozó tájékoztatók, beszámolók is. Az ilyen írások a publikációk 8 százalékát ölelték fel és egy részüket — amelyek a szerzők állásfoglalását nélkülözik vagy rövid lélegzetűek — célszerűbb lehetett volna külön információ (Tájékoztató) rovatban közölni.

A K. Sz. hazai szerzőgárdája elég nagy: ez idáig csaknem két és fél-száz magyar szerzőnek jelentettük meg írását. A cikkírók elenyésző hányada (alig több mint egy százalék) külföldi. A Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle legutóbbi 1952-53-54. évfolyama szerzőinek csupán kevesebb, mint harmada volt hazai szerző, bár ez az adat növekedést takar. (Az 1953-as évfolyam utolsó számaiban a cikkeknek mintegy felét, az 1954-ben megjelent számokban pedig a cikkek többségét magyar szerzők írták.)

Az elméleti jellegű munkaterületen és a központi szervezetben (minisztériumokban, Országos Tervhivatalban) dolgozó szerzők magyar szerzőink csaknem 9/10-ét képviselik és megközelítőleg egyenlő arányban oszlanak meg. A hazai szerzők alig több mint 1/10-e (24) dolgozik vállalati munkakörben.

A magyar szerzők közül mindössze 13 bírt cikke megírásakor tudományos képesítéssel (3 akadémikus, illetve levelezőtag, 10 pedig kandidátus). A cikkírók között aspiráns 42.

* 1954-ben három szám jelent meg.

** Az adatok az 1—8 9. számra vonatkoznak.

A lap főbb feladatai és cikkeinek tematikája

A lap munkájának legfontosabb irányelveit a következőkben lehetne összegezni: elő kell mozdítania népgazdaságunk legfőbb kérdéseinek tudományos kutatáson alapuló feldolgozását, hozzá kell segítenie gazdasági szerveink dolgozóit munkájuk magasabb színvonalra emeléséhez, támogatni kell elméleti közgazdászainkat tevékenységük tervszerűségének fokozásában, a lényeges, valóságos problémák felé irányításában, a gyakorlathoz fűződő kapcsolataink szorosabbá tételében. Következésképp e sokrétű feladatok megoldását különféle tárgyú cikkeknél kell szolgálniuk.

A megjelent cikkek főbb területek szerinti megoszlása: legnagyobb rész (28 százalék*) az elméleti és az általános gazdaságpolitikai természetű cikkekre jut. Megközelítőleg azonos hányadot (17—17 százalékot) képviselnek az ipari, a mezőgazdasági és a nemzetközi tárgyú írások. Az utóbbiak mintegy felére rúgnak együttesen a kereskedelmi, pénzügyi, közlekedési témákkal foglalkozó publikációk.

A cikkek részletesebb, témánkénti megoszlásának vizsgálatát kezdjük a *szorosabb értelemben vett elméleti* tárgyú cikkekkal. Lapunk jellegeből fakadó elsőrendű feladatunk olyan cikkek, tanulmányok megjelentetése, amelyek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában, konkrétan szocialista építésünk feltételei közt tanulmányozzák a politikai gazdaságtan törvényeit, és amelyek a szocializmusba való átmeneti időszak, a felépült szocializmus, a klasszikus és a modern kapitalizmus, a gazdaságtörténet és a közgazdasági elmélettörténet problémáinak megfelelő színvonalú teoretikus elemzéséről tanúskodnak. Az ilyen témájú cikkek száma a kívánatosnál jóval kevesebb: összesen 68 (a cikkek 21 százaléka), az ide sorolható szerkesztőségi vezércikkkel együtt. Az elméleti témájú cikkek felét — egyenlő arányban — az átmenet és a szocializmus politikai gazdaságtanába tartozó cikkek, illetve a szerkesztőségi vezércikkek adják. A kapitalizmus politikai gazdaságtanának volt szentelve az elméleti cikkek majdnem egyharmada. Elmélettörténeti és gazdaságtörténeti témakörből 10 cikk íródott.

A megjelent átfogóbb elméleti írások tematikájából ízelítésként külön is megemlíthetjük az átmeneti korszak nemzetközi gazdasági kapcsolatait, a technikai haladás társadalmi-gazdasági következményeit, a népgazdaság elméleti kérdéseit, az árutermelő munka kettős jellege, a mezőgazdasági árképzés, a jelenkori kapitalizmus sajátosságai és Kossuth közgazdasági nézetei című témákat.

Népgazdasági tervezésünk és egész szocializmust építő gazdasági tevékenységünk szempontjából különösen fontos, hogy elemezzük az objektív gazdasági törvények érvényesülésének körülményeit és követelményeit. Megfelelő teret kell szánunk a vezetés, a népgazdaság tervszerű irányítása színvonalának emelésével foglalkozó cikkeknél. E feladatoknak megfelelően a cikkek második csoportját az *ágazati gazdaságtanok és a gazdaságpolitika* témáit feldolgozó írások alkotják és a publikációk legnagyobb hányadát, több mint felét (54 százalék) jelentik.** E témacsoport gerincét, cikkeinek mintegy harmadát a népgazdasági ter-

* A százalékos arány itt és a továbbiakban mindenütt a fő és a szemle-cikkek számához van viszonyítva.

** Elkerülhetetlen volt néhány cikk többszöri számbavétele a csoportosítás során. De ez az arányokat jelentősen nem torzítja.

vezés, a gazdasági irányítás, a gazdaságosság és az anyagi érdekelttség tárgykörébe vágó írások adják. Népgazdaságunk fejlődésének átfogó problémáit (az ötéves terveket, a fejlődési ütemet, a szocialista iparosítást stb.) elemzi 15 cikk. Munkabérről és foglalkoztatottságról 9, árákról 9, az életszínvonalról közvetlenül mindössze 2 cikk szól.

Az iparfejlesztés időszéri kérdéseivel (a műszaki fejlesztéssel, az anyagellátással, a specializációval é. i. t.) 16 cikk foglalkozott. A mezőgazdaság szocialista átépítésének átfogóbb problémáiról 5, a szocialista szektor — főképp a termelőszövetkezetek — gazdasági fejlesztéséről 23 cikk íródott. A pénzügy körébe 8, a külkereskedelem körébe 8 cikk sorolható. A belkereskedelem területét 7 cikk és külön a városok élelmiszerellátását 3 cikk tekintette át.

A lap a nagy elvi problémákat népgazdasági szinten feldolgozó és legjobb elméleti közgazdászaink, illetve gazdasági szakembereink által írt tanulmányokon kívül igyekezett közölni részletkérdéseket vagy átfogó kérdéseket iparági vagy üzemi szinten elemző monográfiákat, helyi, illetve vállalati szakemberek tollából. Valójában ilyen *monográfiának* tekinthető a cikkek körülbelül 12 százaléka. Írásaink eme harmadik csoportjának nagyobb része iparági és a mezőgazdasági termelés egy-egy ágazatával, szakterületével foglalkozó közgazdasági monográfia, kisebbik része pedig üzemi-vállalati és területi (gazdaságföldrajzi) monográfia.

A világgazdaság, a *nemzetközi élet közgazdasági problémáit* taglalja publikációnk negyedik csoportja. Lapunk törekszik arra, hogy olvasóink a magyar közgazdászok előtt ismertesse a Szovjetunió és a népi demokratikus országok fejlődését és gazdasági vezetésük tapasztalatait. Helyt ad olyan cikkeknek is, amelyek a kapitalista világrendszer mostani szakaszának jelenségeit tanulmányozzák, s a főbb tőkés, gyarmati és most önálló elmaradott országok gazdasági helyzetét ismertetik. Nemzetközi tárgyú írások alkották eddigi publikációink mintegy 18 százalékát. E publikációk fele a Szovjetunió és a népi demokratikus országok gazdasági problémáit tárgyalta (az előbbieit 15 cikk, az utóbbiakét 12 cikk). A kapitalista országok gazdaságát 18 írás (benné Nyugat-Németországot 7 írás) vizsgálta. A gazdaságilag elmaradott országokkal foglalkozott 3 tanulmány. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok (együttműködés) 7 cikknek volt a tárgya.

A lap elsősorban *viták* lebonyolításával, vitatémák közlésével (amelyet a külkereskedelmi gazdaságosság kérdéseiről már az első számban megkezdtünk) igyekezett meghonosítani lapunkban a bírálat és önbírálat éltető és megalapozó módszerét. A vita fő sodrában a gazdaságosság problémái álltak (18 cikk foglalkozott közvetlenül velük) és három területre összpontosultak: a külkereskedelmi gazdaságosság (7 cikk), a beruházások gazdaságossága (4 cikk) és a gazdasági vezetés hatékonyabbá tételének eszközei (7 cikk). Lapunk 1956. 11—12. számában vita indult a termelőszövetkezeti jövedelemelosztás elveiről, amelybe eddig négyen kapcsolódtak be és további vitairások várnak közlésre. Vita folyt népgazdaságunk 1956 októberét megelőző helyzetének és mostani nehézségei forrásainak megítéléséről. Tavaly vitacikkeket közöltünk a termelőszövetkezeti önköltségszámítás elveiről és módszereiről, de senki sem szötte tovább lapunk hasábjain a vita fonalát.

Lapunk — amint ezt első számában programadó vezércikkében felvázolta — fontos és halaszthatatlan feladata, hogy állhatatosan és elvi következetességgel küzdjön a közgazdasági elmélet tisztaságáért, kérlelhetetlenül bírálja az ellenséges közgazdasági elméleteket és a gazdasági fejlődésünket gátló helytelen nézeteket. Fel kell tárnunk és ideológiailag

meg kell semmisítenünk a tökéletes közgazdasági eszmék káros maradványait, s le kell lepleznünk megnyilvánulási formáikat. Nagy figyelmet kell fordítanunk azoknak az ártalmas nézeteknek a bírálatára és helytelenségük megmagyarázására, amelyek akadályozzák a szocialista építész gazdaságpolitikájának megvalósítását, helytelenül ítélik meg fejlődésünk jelenlegi nehézségeit, szembehelyezkednek sok döntő fontosságú népgazdasági szükséglet kielégítésével és célravezető gazdaságpolitikai törekvéssel. (Vö.: A közgazdaságtudomány fellendítésének szolgálatában. K. Sz. 1954. 1. sz. 4—5. o.)

E célok jegyében a hazai közgazdasági elmélet fejlesztése által velünk szemben támasztott igényeinek éppúgy, mint a lapunk egyes cikkei (főképp az 1956. 11—12. sz. vezércikkét) ért bírálatnak hatására kezdtük meg vitáink, vitatott írásaink átvizsgálását, és készítjük elő az eredmény publikálását (szerkesztőségi cikk, vitaülések anyagának ismertetése stb. keretében). Úgy véljük, hogy ezzel részben régi adósságunkat (az immár hároméves vitasorozatban való szerkesztőségi állásfoglalás hiányát) röjük le, másrészt az önbírálat és bírálat tényeken alapuló, tehát marxai elveken alapuló módszerével hozzájárulunk az ideológiai front tisztázásához, a fő veszélyt képező revizionista, valamint a dogmatikus nézetek leleplezéséhez és eltemetéséhez.

Az intézettel való kapcsolat

A Közgazdasági Szemle munkáját, cikkeinek színvonalát és tematikáját természetesen ezer eltérhetetlen szál köti a hazai közgazdaságtudomány, mindenekelőtt a közgazdasági kutatás állapotához, fejlődésének menetéhez. De ezen írás a kapcsolat bemutatására épp annyira nem hivatott, amennyire benne speciális szerkesztési módszerbeli elvek taglálása egyáltalán nem lenne indokolt. Szükséges viszont külön is utalni az *intézet és a lapszerkesztés kapcsolatára*. A lap 1955. 3—4. száma óta az intézet organumaként jelenik meg. Az intézet munkájának előrehaladása (valójában a múlt év derekáig töretlenül felfelé ívelő fejlődése) tükröződött a Szemle cikkíróinak összetételében, az elméleti, átfogó témájú cikkek növekvő számában és emelkedő színvonalában. Szerzői gárdánk 13 százaléka regrutálódott intézeti munkatársakból. A szűk keresztmetszefének minősíthető elméleti cikkek igen nagy hányada, mintegy 40 százaléka intézeti dolgozóktól származott. Az intézeti munkatársak tollából származott cikkek száma gyorsan nőtt. 1955-ben 5 elméleti, összesen 18, 1956-ban 12 elméleti, összesen 25, 1957-ben eddig 3 elméleti, összesen 18 cikket közlötünk intézeti szerzőtől. A lektori munkában a szerkesztőséget — a szerkesztőbizottsági tagokon kívül — elsősorban az intézet osztályvezetői, valamint tudományos munkatársai segítik.

Befejezésül megemlítem szerkesztőségünk szándékát a hazai és a külföldi szaklapokkal, valamint olvasóinkkal való kapcsolatunk szorosabbra fűzésére. A K. Sz. olvasótáborra nem nagy, de viszonyainkhoz képest nem is kicsi és példányszámunk most 30 százalékkal meghaladja a három évvel ezelőtt megjelent első számunkét. Egyebek között ez a tény is a lap ideológiai, politikai és szakmai színvonalának emelésére, hibái kiküszöbölésére és erőnyel ápolására, a marxista közgazdaságtudomány fellendítésének szolgálatában való helytállásra sarkallja szerzőinket és szerkesztőinket.

Pekete Ferenc

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE MUNKATÁRSAINAK PUBLIKÁCIÓI

Balázs Sándor

Javítsuk meg tervezési módszereinket. Többtermelés. 1954. 10.

Válasz a hozzászólásokra. Többtermelés. 1955. 3.

Fontos tartalékunk a kihasználatlan gépek munkábaállítása a kohó- és gépiparban. Közgazdasági Szemle. 1955. 6.

A vállalati ötéves terv készítésének néhány tapasztalata. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8.

Üzemi munkástanács, vállalati önállóság, iparvezetés. Közgazdasági Szemle. 1956. 11—12.

A külkereskedelem gazdaságosságához. Közgazdasági Szemle. 1957. 3.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülés-zsaka (ismertetés). Közgazdasági Szemle. 1955. 6. (Társszerző: Jónás Anna).

Esze Zsuzsa

A szocialista termelési viszonyok lényege és a gazdaságpolitika társadalmunkban. Közgazdasági Szemle. 1957. 4.

Vita az értéktörvényről és az árképzésről a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetében. Közgazdasági Szemle. 1957. 6.

A társadalmi termelés I. osztályának elsődleges fejlődése a bővített újratermelés törvénye (ismertetés). Közgazdasági Szemle. 1955. 3—4.

Kísérleti tervezési módszer a Duna Cípőgyárban. Közgazdasági Szemle. 1956. 7—8.

A második közgazdászkongresszus Lengyelországban (ismertetés). Közgazdasági Szemle. 1956. 11—12. sz.

Kandidátusi értekezések vitái (ismertetések). Közgazdasági Szemle. 1956. 9. és 11—12.

Fekete Ferenc

A szovjet mezőgazdaság a kommunizmusba vezető úton. Társadalmi Szemle. 1956. 1.

A szövetkezeti nagyüzem fölényének néhány vonása a hazai gyakorlatban. Társadalmi Szemle. 1956. 6—7. (Társszerző: Szunyogh Károly.)

A társadalmi-gazdasági viszonyok néhány problémája a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Közgazdasági Szemle. 1957. 8—9.

Jónás Anna

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülés-zsaka (ismertetés). Közgazdasági Szemle. 1955. 6. (Társszerző: Balázs Sándor.)

A termelőszövetkezetek erősítése és a közgazdászok feladatai. Közgazdasági Szemle. 1956. 2. (Szerkesztőségi cikk.)

D. Szabó József

A munkatermelékenység szakadatlan növelésének néhány kérdése a Szovjetunió hatodik ötéves tervében. Közgazdasági Szemle. 1956. 4.

A foglalkoztatottság és a személyes jövedelem alakulása a magyar társadalomban 1949 és 1956 között. Közgazdasági Szemle. 1957. 1.

Vita a gazdasági irányítás tökéletesítéséről az Országos Tervhivatal közgazdász-körében (ismertetés). Közgazdasági Szemle. 1957. 5.